

กระบวนทัศน์การบริหารจัดการวิद्यุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

สาริต พนารี

GRAD VRU

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี

พ.ศ. 2558

THE PARADIGM OF TEMPLE MANAGEMENT IN THE AGE OF GLOBALIZATION
IN NAKHON SAWAN AND PHICHIT PROVINCES

SATHIT PHANAREE

GRAD VRU

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN PUBLIC ADMINISTRATION
GRADUATE SCHOOL
VALAYA ALONGKORN RAJABHAT UNIVERSITY
UNDER THE ROYAL PATRONAGE PATHUM THANI

2015

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์ กระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และ
จังหวัดพิจิตร
ชื่อนักศึกษา สาธิต พนารี
รหัสประจำตัว 54B73330110
ปริญญา รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา รัฐประศาสนศาสตร์

คณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธาน

..... ประธาน

(ศาสตราจารย์ ดร.บุญทัน ดอกไธสง)

(อาจารย์ พลเอก ดร.เกษมชาติ นเรศเสนีย์)

..... กรรมการ

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สอาด บรรเจิดฤทธิ์)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สอาด บรรเจิดฤทธิ์)

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.อิมรอน มะลูลีม)

..... กรรมการและเลขานุการ

(ศาสตราจารย์ ดร.บุญทัน ดอกไธสง)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิ

(อาจารย์ ดร.บุญเลิศ ไพรินทร์)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุขะพรหม)

.....

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีร์ธนิษ ศรีโวหาร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ 20 เดือน เมษายน พ.ศ. 2558

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์	กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร
ชื่อนักศึกษา	สาธิต พนารี
รหัสประจำตัว	54B73330110
ปริญญา	รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา	รัฐประศาสนศาสตร์
สถานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	ศาสตราจารย์ ดร.บุญทัน ดอกไธสง
กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สอาด บรรณเจตฤทธิ

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร 2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร และ 3) เสนอแนะปรับปรุงกระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรโดยใช้การวิจัยแบบผสมวิธีทั้งการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณ การวิจัยเชิงคุณภาพแบ่งเป็น 2 วิธี คือ (1) การสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 30 รูป/คน ประกอบด้วยพระสงฆ์ระดับผู้บริหาร จำนวน 18 รูป และคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา จำนวน 12 คน โดยเลือกแบบเจาะจงวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาด้วยการตีความและนำตัวแปรทั้งหมดที่ได้จากการสัมภาษณ์ไปสร้างแบบสอบถามเพื่อทำการวิเคราะห์ในเชิงปริมาณ (2) จัดการสนทนากลุ่ม มีผู้ร่วมสนทนา จำนวน 13 รูป/คน ประกอบด้วยพระสงฆ์ระดับผู้บริหาร จำนวน 7 รูป และคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา จำนวน 6 คน โดยเลือกแบบเจาะจง ซึ่งไม่ใช่กลุ่มเดียวกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึกวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาด้วยการตีความ ส่วนการวิจัยเชิงปริมาณทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 385 รูป/คน ประกอบด้วยพระภิกษุสามเณรและประชาชนในจังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 231 รูป/คน และจังหวัดพิจิตร จำนวน 154 รูป/คน จากประชากรจำนวน 10,268 รูป/คน ที่เป็นพระภิกษุสามเณรและประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัดในจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างจากสูตรของทาร์ยามานันต์ โดยใช้การสุ่มแบบชั้นภูมิและการสุ่มอย่างง่าย เครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า 4 ระดับ ที่มีค่าความเชื่อมั่น 0.789 สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์การถดถอยแบบขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า

1) กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร เป็นแนวคิดการบริหารจัดการวัดที่มีแบบแผนและก้าวทันต่อยุคสมัย ประกอบด้วย (1) กระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (2) กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์ (3) กระบวนการเผยแผ่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (4) กระบวนการสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน และ (5) กระบวนการเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง

2) ปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรเรียงตามลำดับค่าสัมประสิทธิ์การถดถอยบางส่วนจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ปัจจัย

ด้านการปกครอง ปัจจัยด้านงบประมาณ ปัจจัยด้านการจัดการศึกษา ปัจจัยด้านกฎข้อบังคับและ
ปัจจัยด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรมตามลำดับ ซึ่งทั้ง 5 ตัวแปร สามารถร่วมกันอธิบายความผันแปรของ
กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรได้ร้อยละ
71.51 ($R^2 = 0.7151$)

3) ข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัด
นครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรประกอบด้วย (1) จัดตั้งสภาการปกครองสงฆ์ภายในวัดตามระบอบ
ประชาธิปไตย (2) รักษาสมดุลด้านงบประมาณของวัดโดยยึดหลักธรรมาภิบาลเป็นสำคัญ (3) จัดตั้ง
สถานศึกษาภายในวัดอย่างครบวงจรและสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาให้กับชุมชน (4) ปฏิบัติตามพระ
ธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดสนองนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลางและ(5)ใช้สื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการเผย
แผ่ศาสนาธรรม

Thesis Title	The Paradigm of Temple Management in the Age of Globalization in Nakhon Sawan and Phichit Provinces
Student	Sathit Phanaree
Student ID	54B73330110
Degree	Doctor of Public Administration
Field of Study	Public Administration
Thesis Advisor	Professor Dr.Boonton Dockthaisong
Thesis Co-Advisor	AssistantProfessor Dr.Sa-ard Banchirdrit

ABSTRACT

The objectives of this research were to 1) study the paradigm of temple management in the age of globalization in Nakhon Sawan and Phichit provinces 2) study the factors affecting temple management and 3) propose approaches to improve the paradigm of temple management. This research used mixed methods of research which combined both qualitative and quantitative approaches. The qualitative research was conducted by (1) in-depth interviewing of 30 key informants composed of 18 sangha administrators and 12 Buddhists who were experts in religion. They were selected by purposeful sampling. The data were analyzed by content analysis and interpretation and provided variables from the in-depth interviews to construct questionnaires for the analysis of the quantitative approach (2) organizing focus group discussions of 13 participants composed of 7 sangha administrators and 6 Buddhists who were experts in religion. They were also selected by purposeful sampling and they were not the same group as the one used for the in-depth interviews. The data were analyzed by content analysis and interpretation. The quantitative research was conducted by studying a sample of 385 respondents who were selected from a population of 10,268. It comprised of 231 abbots, monks and novices from Nakhon Sawan and 154 from Phichit. The sample size was obtained by calculations using Taro Yamane's formula and were selected by stratified random sampling and simpler random sampling. The tool for data collecting was a 4-level rating scale questionnaire at a reliability level of 0.789. The data were analyzed using statistics composed of percentage, mean, standard deviation, and stepwise regression analysis.

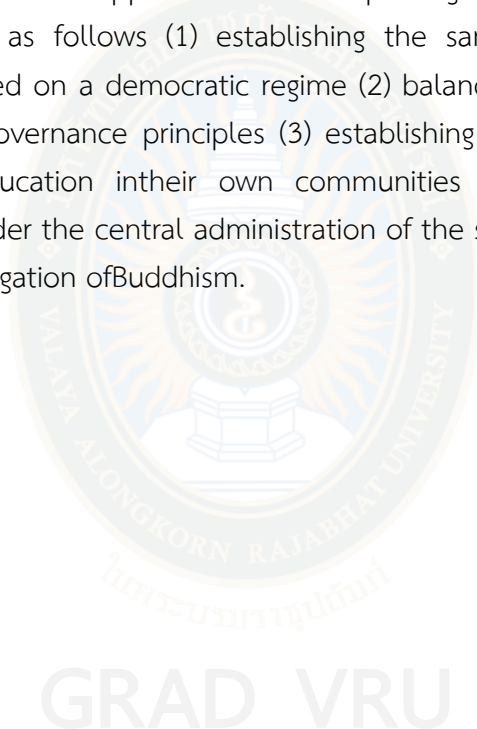
The research findings were as follows:

1) The paradigm of temple management in the age of globalization in Nakhon Sawan and Phichit provinces had concepts of temple management which were patterned and progressed with modernity (1) the paradigm of a democratic regime (2) the paradigm of leadership development in the age of globalization (3) the paradigm of Dhamma

propagation using information technology systems (4) the paradigm of creating happiness and hygiene in the communities and (5) the paradigm of attending to and deterring all vices.

2) The factors affecting the paradigm of temple management ranked by partial regression coefficient from the highest to the lowest, were the factor of administration, the factor of budgeting, the factor of education setting, the factor of rules and regulations and the factor of Dhamma propagation, respectively. These 5 factors explained 71.51 percent of the variation ($R^2 = 0.7151$).

3) The proposed approaches for improving the paradigm of temple management were as follows (1) establishing the sangha administration council within temples based on a democratic regime (2) balancing the budgets of temples which emphasize governance principles (3) establishing schools in temples cyclically and supporting education in their own communities (4) seriously practicing on Dhamma-Vinaya under the central administration of the sangha and (5) using modern media for the propagation of Buddhism.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้กว่าจะประสบความสำเร็จได้ก็เต็มไปด้วยความยากลำบากทั้งทางกายและทางใจที่ต้องศึกษาค้นคว้า เพื่อให้ได้มาซึ่งปริญญานี้อย่างแท้จริง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็สามารถฝ่าฟันอุปสรรค สำเร็จจุล่งไปด้วยดี จึงขอขอบคุณบุคคลที่ให้ความอนุเคราะห์ สนับสนุน ชี้แนะมา ณ โอกาสนี้ ผู้วิจัยได้รับความร่วมมือตลอดจนความช่วยเหลือจากคณาจารย์และบุคคลต่าง ๆ จึงขอกล่าวนามไว้เป็นเกียรติ ดังนี้

ขอขอบคุณ คณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ โดยมีศาสตราจารย์ ดร.บุญทัน ดอกไธสง ประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สอาด บรรเจิดฤทธิ์ กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้แนวคิด แนวปฏิบัติ การเอาใจใส่ ดูแลมาโดยตลอด จนผู้วิจัยได้ประสบผลสำเร็จในที่สุด

ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร.จางงค์ อติวัฒนสิทธิ์ ศาสตราจารย์ พลโท ดร.โอภาส รัตนบุรี ศาสตราจารย์ ดร.อิมรอน มะลูลีม อาจารย์ พลเอก ดร.เกษมชาติ นเรศเสนีย์ คณาจารย์ประจำหลักสูตรที่ได้ให้คำปรึกษา แนะนำ หาเอกสาร ตำราประกอบการทำวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุขะพรหม อาจารย์ ดร.บุญเลิศ ไพรินทร์ ผู้ทรงคุณวุฒิการสอบป้องกันวิทยานิพนธ์ ตลอดทั้งเจ้าหน้าที่ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ที่อำนวยความสะดวกในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระราชาปัญญาเวที รองเจ้าคณะภาค 4 วัดตากฟ้า นครสวรรค์ และพระเดชพระคุณพระราชาปริยัติวิธาน รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ ผู้ที่คอยสนับสนุนการศึกษาและให้คำแนะนำพร้อมดูแลผู้วิจัยเป็นอย่างดีเสมอมา

ขอขอบคุณเพื่อนๆ ropic. 14 ทุกท่านที่คอยอำนวยความสะดวกและให้การสนับสนุนด้วยดีเสมอมา และขอบคุณอย่างยิ่งสำหรับ อาจารย์ ดร.สุรพล จิตต์ดี รุ่นพี่ ropic. 11 อาจารย์ ดร.ชรินทร์ สีทับทิม ที่คอยให้คำแนะนำช่วยเหลืองานวิจัยครั้งนี้เสมอมา

ขอขอบคุณบิดามารดาที่ให้ชีวิตและปัญญาและครอบครัวที่ให้การสนับสนุนเสมอมาตลอดทั้งพุทธศาสนิกชนทุกท่านที่คอยอุปถัมภ์ค้ำจุนในขณะที่ผู้วิจัยยังเป็นบรรพชิตด้วยดีเสมอมา

และสุดท้ายนี้ กว่าที่ผู้วิจัยจะก้าวเดินมาถึงความสำเร็จในการศึกษาระดับสูงนี้ได้ ก็เพราะอาศัยบุญบารมีจากผู้มีคุณูปการตามที่กล่าวมา ผู้วิจัยขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนต่อความสำเร็จในการศึกษาครั้งนี้ นอบถวายเป็นการบูชาคุณพระพุทธรักษาและสถานศึกษาแห่งนี้สืบต่อไป

สาธิต พนาริ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ซ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	4
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	4
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	4
1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	5
1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	5
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
2.1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่วิจัย.....	6
2.2 กระบวนทัศน์การบริหารจัดการในยุคโลกาภิวัตน์.....	8
2.3 แนวคิดการจัดองค์กรสงฆ์.....	18
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างวัดในพระพุทธศาสนา.....	66
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำสงฆ์.....	99
2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัด.....	135
2.7 ทฤษฎีภาวะผู้นำ.....	157
2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	169
2.9 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	177
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	180
3.1 แหล่งข้อมูลในการวิจัย.....	180
3.2 ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย.....	182
3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	183
3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	186
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	187
3.6 นิยามตัวแปรปฏิบัติการ.....	188
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	190

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
4.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ.....	190
4.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ.....	246
4.3 ข้อเสนอแนะปรับปรุง.....	270
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	277
5.1 สรุปผลการวิจัย.....	278
5.2 อภิปรายผลการวิจัย.....	285
5.3 บทสังเคราะห์.....	296
5.4 ข้อเสนอแนะ.....	300
บรรณานุกรม.....	302
ภาคผนวก.....	314
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย.....	315
ภาคผนวก ข แบบสอบถามเพื่อการวิจัย.....	321
ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์ที่ใช้สนทนากลุ่ม.....	330
ภาคผนวก ง แบบขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูล.....	333
ภาคผนวก จ รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....	338
ภาคผนวก ฉ รายชื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม.....	341
ภาคผนวก ช คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	343
ประวัติผู้วิจัย.....	345

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1	จำนวนวัดและจำนวนพระภิกษุสามเณรในจังหวัดนครสวรรค์..... 7
2.2	จำนวนวัดและจำนวนพระภิกษุสามเณรในจังหวัดพิจิตร..... 7
2.3	เปรียบเทียบทฤษฎีเอ็กซ์และทฤษฎีวาย..... 22
2.4	เปรียบเทียบคุณสมบัติหรือลักษณะของผู้นำในทางหลักการถึง ความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา..... 125
2.5	ตัวชี้วัดตัวแปร (Variables Indicators)..... 179
3.1	จำนวนประชากรและกลุ่มตัวอย่าง..... 182
4.1	แสดงสถานะปัจจุบัน อายุ วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรม ของผู้ที่มีบทบาทสำคัญ ในการบริหารจัดการวัด..... 191
4.2	แสดงอายุ วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และวุฒิ การศึกษาทางเปรียญธรรม ของผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการ บริหารจัดการวัด..... 247
4.3	ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจ ของวัดในศาสนสถาน..... 249
4.4	ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจ ของวัดในศาสนบุคคล..... 250
4.5	ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจ ของวัดในศาสนสมบัติ..... 251
4.6	ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจ ของวัดในสิ่งแวดล้อมของวัด..... 252
4.7	ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจ ของวัดในการปกครอง..... 253
4.8	ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจ ของวัดในการจัดการศึกษา..... 254
4.9	ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจ ของวัดในการบริการสาธารณะ..... 255
4.10	ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านพันธกิจ การบริหารจัดการวัดในเผยแผ่ศาสนาธรรม..... 256
4.11	สรุปค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้าน พันธกิจของวัด..... 257
4.12	ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัย การบริหารจัดการวัดในงบประมาณ..... 257

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
4.13 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัย การบริหารจัดการวัดในระบบเทคโนโลยีสื่อสาร.....	258
4.14 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัย การบริหารจัดการวัดในชุมชนสัมพันธ์.....	259
4.15 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัย การบริหารจัดการวัดในภาวะผู้นำที่เหมาะสม.....	260
4.16 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัย การบริหารจัดการวัดในกฎข้อบังคับ.....	261
4.17 สรุปค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปร ด้านปัจจัยการบริหารจัดการวัด.....	262
4.18 สรุปค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อ กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ ได้แก่ ปัจจัยพันธกิจของวัด ปัจจัยการบริหารจัดการวัด.....	262
4.19 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการ บริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตย.....	263
4.20 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการ การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการ การพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์.....	264
4.21 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการ การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการ การเผยแพร่ศาสนธรรมด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ.....	264
4.22 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการ การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการ การสร้างสุขภาวะทางใจและอนามัยชุมชน.....	265
4.23 ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการ การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการ การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง.....	266
4.24 สรุปค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการ.....	266
4.25 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการ การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ (X) กับกระบวนการบริหาร จัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ (Y).....	268

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
4.26 การวิเคราะห์การแปรปรวนจากตัวแปรเกณฑ์และตัวแปรพยากรณ์ (ANOVA).....	269
4.27 ผลการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ โดยใช้ตัวแปรพยากรณ์ (X5, X6, X8, X9, X13) กับตัวแปรเกณฑ์ (Y).....	269

สารบัญญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1	กำเนิดคณะสงฆ์ 18 นิกาย ภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ 2..... 44
2.2	องค์กรสงฆ์สมัยสุโขทัย..... 48
2.3	ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรในสมัยสุโขทัย..... 49
2.4	องค์กรสงฆ์สมัยอยุธยา..... 51
2.5	องค์กรสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3..... 53
2.6	องค์กรสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5 ก่อนใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121..... 56
2.7	ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรและอาณาจักรสมัยรัชกาลที่ 5 ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121..... 58
2.8	องค์กรสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7..... 59
2.9	องค์กรคณะสงฆ์รัชกาลที่ 8 ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484..... 61
2.10	องค์กรสงฆ์รัชกาลที่ 9 ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (แก้ไข พ.ศ. 2535)..... 64
2.11	กรอบแนวคิดการวิจัย..... 178
3.1	ลำดับขั้นตอนการสร้างแบบสอบถามวัดผลกระบวนทัศน์ การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์..... 185
4.1	กระบวนทัศน์การปกครองในระบอบประชาธิปไตย..... 201
4.2	กระบวนทัศน์การพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์..... 207
4.3	กระบวนทัศน์การเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ..... 211
4.4	กระบวนทัศน์การสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน..... 215
4.5	กระบวนทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง..... 218
4.6	กระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์..... 220
4.7	ปัจจัยพันธกิจของวัด 8 ด้าน..... 238
4.8	ปัจจัยการบริหารจัดการวัด 5 ด้าน..... 245
4.9	ความสัมพันธ์ของตัวแปรกระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์..... 246
5.1	กระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร (29ส – 5ศ โมเดล)..... 297

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยเคารพนับถือและเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย กล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของคนไทยกับพุทธศาสนาผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแน่นแฟ้น พุทธศาสนาจึงเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545) โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดศีลธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ไปสู่ชุมชน (กรมการศาสนา กองพุทธศาสนสถาน, 2545) จากอดีตวัดเป็นสถานที่ที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้ใช้เป็นสถานศึกษาอบรมให้มีความรู้ในด้านวิชาชีพตำราแพทย์แผนโบราณและศิลปกรรมแขนงต่างๆ ใช้เป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศล เป็นศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง รวมทั้งเป็นสถานที่สังเคราะห์ทางจิตใจแก่ประชาชน ดังนั้นวัดจึงเป็นสถานที่ที่สำคัญยิ่งในการสืบทอดพระพุทธศาสนาตลอดมา จึงถือได้ว่าวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนไทยทุกชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน ความหมายของวัดที่มีต่อชุมชนจึงพอสรุปได้ว่าวัดเป็นที่พำนักของพระภิกษุสามเณร เป็นที่บวชเรียน เป็นที่บำเพ็ญกุศลสำหรับชาวบ้านเป็นที่ปลูกฝังศีลธรรมจริยธรรม และเป็นศูนย์กลางสำหรับการประกอบกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน (ไพบูลย์ เสียงก้อง, 2544) ด้วยเหตุที่กล่าวมานั้นแสดงให้เห็นว่าวัดเป็นสถาบันหลักสถาบันหนึ่งของชาติไทย ที่ทำหน้าที่ในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและปลูกฝังศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันดีงามแก่พุทธศาสนิกชน จากชนรุ่นหนึ่งสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง นับเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบันมาเป็นเวลาช้านาน โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการให้วัดปฏิบัติภารกิจของวัดได้บรรลุเป้าหมายตามภารกิจของคณะสงฆ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 6 ด้านได้แก่ ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ด้านการสาธารณสงเคราะห์และด้านการสาธารณูปการ (พระธรรมวรนายก, 2546)

ดังนั้น วัดจึงถือว่าเป็นอีกองค์การหนึ่งของสงฆ์ ที่มีกลุ่มคนที่ทำงานมากกว่าสองคนขึ้นไป ถึงแม้จะไม่เกี่ยวข้องกับการบริหารและการจัดการมากนัก แต่ก็น่าจะมีการนำหลักการ วิธีการการบริหารและการจัดการ มาใช้ในการบริหารงานของวัด ควบคุมจากฝ่ายบริหารด้วยว่าเป็นไปตามแผนหรือเบี่ยงเบนออกไปจากเป้าหมายของแผนมากน้อยเพียงใดเป็นเพราะเหตุใด ซึ่งอาจจะต้องมีการปรับแผนหรือวางแผนใหม่และเมื่อมีการปรับแผนหรือวางแผนใหม่แล้วอาจต้องมีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับองค์การใหม่เป็นวงจรรายนี้เรื่อยไป (ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ, 2540) การที่วัดจะเป็นศูนย์รวมไม่ว่าจะเป็นทางด้านจิตใจของประชาชนและชุมชนซึ่งสอดคล้องกับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย การบริหารและการจัดการที่ดีถือว่ามีความสำคัญอย่างมากในการที่จะจัดระบบต่างๆ ภายในวัดให้เป็นระเบียบและก่อให้เกิดการพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้นการบริหารคือการเกิดขึ้นในบริบทของกลุ่มโดยอย่างน้อยที่สุดกลุ่มนั้นจะต้องมีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป กลุ่มบุคคลดังกล่าวจะต้องมีเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ส่วนการจัดการ เป็นงานทางด้านสมอง ใช้ความคิด ปฏิภาณ และการตัดสินใจเพื่อสร้างเงื่อนไขและรักษาไว้ซึ่งเงื่อนไขสำหรับการบรรลุเป้าหมายของกลุ่มหรือองค์การด้วยการวางแผน การนำ การจัดองค์การ และการควบคุมทรัพยากรมนุษย์ เงินทอง และทรัพยากรด้านอื่นๆ (ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ, 2540) องค์การใดที่มีการบริหารจัดการที่ดีมี

ประสิทธิภาพย่อมเป็นกุญแจดอกสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จขององค์การตามเป้าหมายที่วางไว้ จึงจะเห็นได้ว่าการจัดระบบการบริหารจัดการมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อองค์การต่างๆ เพื่อให้้องค์การนั้นปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบในรูปแบบเดียวกันให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ต่อไป การบริหารจัดการในสมัยพุทธกาลนั้นหลักที่ใช้ในการปกครองคือ พระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงปกครองคณะสงฆ์โดยธรรมาธิปไตย ทรงแสดงธรรมบัญญัติพระวินัยทรงบริหารการคณะสงฆ์และการพระศาสนา และทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ของภิกษุสงฆ์โดยที่พระพุทธองค์ทรงเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดีเป็นผู้ช่วยตามที่ทรงโปรดให้ช่วย พร้อมด้วยพระมหาโมคคัลลานะและพระเถระทั้งหลายผู้เป็นสังฆบิดรและสังฆปริณายกเป็นหมู่ทรงมอบให้สงฆ์ประชุมกันเป็นการที่สงฆ์ร่วมกันทำสังฆกรรมทั้งปวง ผู้เข้าร่วมประชุมพึงเป็นผู้มีสมานสังวาสกัน เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยและจะต้องมีมติที่เป็นเอกฉันท์เป็นสำคัญ (มานพ พลไพรินทร์, 2531) เมื่อทรงบัญญัติสิกขาบทและอภิสมาจารวัตรเพิ่มขึ้นประการหนึ่ง พระนวกะภิกษุผู้บวชใหม่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ไม่สามารถจะรู้ทั่วถึงพระวินัยพุทธบัญญัติและประพฤติให้ถูกต้องตามระเบียบวินัยได้ในทางปฏิบัติก็เพียงแต่ใช้ความสังเกตและทำตามกัน จึงจำเป็นต้องให้การศึกษาอบรม จึงจะรู้ได้ทั่วอีกประการหนึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้มีพระอุปัชฌาย์เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้รับให้ฟังฟังเป็นผู้สอนพระธรรมวินัย เป็นผู้ปกครองดูแลพระภิกษุสามเณร และทำหน้าที่เจ้าอาวาสผู้บริหารวัด (พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, 2540) ในสมัยพุทธกาลพระอุปัชฌาย์ทำหน้าที่เจ้าอาวาสเป็นผู้นำสงฆ์บริหารกิจการของวัดและปกครองดูแล แนะนำสั่งสอนสามเณรในวัดหรือสำนักของตน แต่ในสมัยปัจจุบัน โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ไทย ได้กำหนดคุณสมบัติของพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดราษฎร์ว่า “มีพรรษาพัน 5” เจ้าอาวาสวัดหลวงและพระอุปัชฌาย์ได้กำหนดไว้ว่า “มีพรรษาพัน 10” พระอุปัชฌาย์ทุกรูปได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าคณะพระสังฆาธิการ ดังได้มีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 กำหนดการแต่งตั้ง คุณสมบัติ และอำนาจหน้าที่รับผิดชอบของเจ้าอาวาสและของพระอุปัชฌาย์ไว้ใช้บังคับเพื่อให้การบริหาร การปกครองคณะสงฆ์ไทย เป็นไปด้วยความเรียบร้อย (พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, 2540) ซึ่งในการที่วัดจะประสบผลสำเร็จในภารกิจของวัดนั้นงานด้านการบริหารงานบุคคล งานธุรการ งานการเงินบัญชี งานด้านอาคารสถานที่ สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาวัดเพื่อให้วัดสามารถดำเนินงานภารกิจต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี จึงควรมีการควบคุมดูแลงานด้านต่างๆ เหล่านี้อย่างเป็นระบบ บริหารงานบุคคล คือ การศึกษาว่าด้วยการปฏิบัติงานของบุคคลนับตั้งแต่การจัดหา การรับสมัคร การสัมภาษณ์ การคัดเลือก การบรรจุ การจัดระเบียบและการคัดสรรบุคลากรอย่างมีประสิทธิภาพนั้นจะทำให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กรสำหรับในการบริหารงานบุคคลของทางคณะสงฆ์ เป็นกระบวนการสำคัญอีกอย่างหนึ่งสำหรับพระสังฆาธิการที่หวังความสำเร็จในการบริหารงาน ซึ่งได้ยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นแม่บทในการบริหารงาน จำเป็นที่จะต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ใหม่ๆ วิทยาการใหม่ๆ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นไป (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2548)

แต่เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความเจริญแบบตะวันตกเข้าสู่ประเทศไทยโดยเริ่มจากเมืองหลวง และขยายสู่สังคมชนบท ส่งผลให้บทบาทของวัดและพระสงฆ์เริ่มสูญสลายไปด้วยสาเหตุสำคัญหลายประการ เช่น การนำสถาบันต่างๆ แบบใหม่ๆ มาแทนที่บทบาทเดิมของวัด การไม่

เข้าไปพิจารณาตอบรับความเจริญอย่างใหม่ร่วมกันระหว่างวัดกับประชาชนและความสูญเสียภาวะผู้นำทางปัญญาของพระสงฆ์ ซึ่งสังคมทั่วไปเห็นว่าวิชาการแผนใหม่เป็นความรู้ของผู้เจริญแล้ว เมื่อพระสงฆ์ไม่รู้วิชาการเหล่านี้ ฐานะของพระสงฆ์ในความรู้สึกของคนรุ่นใหม่ก็ลดต่ำลง และที่หนักกว่านั้นพระสงฆ์ก็ถูกมองในด้านลบโดยที่สังคมก็ไม่แยกแยะยกเว้น เป็นเหตุให้ชาวบ้านขาดการนับถือพระภิกษุสงฆ์ ทำให้พระพุทธศาสนาเสียหาย สิ่งที่น่าคิดก็คือควรจะต้องริบแรงแก่ปัญหานี้ โดยเป็นหน้าที่ของพระภิกษุทั้งหลายที่ต้องแก้ไขปัญหานี้เอง แต่พระสงฆ์ยังทำหน้าที่ได้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์พอ พระสงฆ์ต้องถามตัวเองว่า พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ที่อบรมปณิธานให้ประชาชนเป็นคนดีและบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการทำความดีมากขึ้นแค่ไหนซึ่งถ้าพระสงฆ์ทำหน้าที่ไม่ครบย่อมเกิดปัญหาขึ้นมาอย่างแน่นอน แต่อย่างไรก็ตาม การจะแก้ปัญหานี้ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของชาวพุทธจึงสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว หากทำโดยลำพังคนใดคนหนึ่ง วัดใดวัดหนึ่งก็ยากจะเห็นผลแห่งความสำเร็จในเวลาอันสั้น แม้ในปัจจุบันการบริหารจัดการวัดจะยึดภารกิจของวัดตามที่กำหนดเอาไว้ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 แต่การบริหารวัดโดยส่วนใหญ่ยังไม่ประสบความสำเร็จ มีส่วนที่ต้องปรับปรุงอีกมากมาย เช่น การขาดการคัดสรรบุคคลที่จะเข้ามาบวช จัดการเผยแผ่ธรรมะยังขาดความต่อเนื่องการบริหารจัดการวัดให้มีอาคารสถานที่เหมาะสมต่อการศึกษาและปฏิบัติธรรมยังทำได้ไม่ดีนักทำให้วัดขาดความน่าสนใจ ความเชื่อมโยงภายในเรื่องของคลัง วัตถุมรดกและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆยังมีอยู่ทั่วไป การดำเนินงานต่างๆ ของวัดยังขาดการวางแผนในระยะยาว(สุพัฒน์ มั่นสโพบูลย์และคนอื่นๆ, 2539) ด้วยสาเหตุหลายประการดังที่กล่าวมา และอาจรวมถึงวัดที่ผู้บริหาร (เจ้าอาวาส) ไม่เข้าใจในการบริหาร ที่จะต้องมีบทบาทในการปรับสภาพของวัดให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของโลก และจะต้องพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่ดังที่เคยมีความสำคัญมาแล้วในอดีต แต่ผู้บริหารวัดบางรูปกลับไม่มองเห็นความสำคัญของวัดที่เคยเป็นศูนย์รวมจิตใจ กลับมุ่งสร้างถาวรวัตถุให้เป็นเครื่องประดับวัดให้ใหญ่โต ในวัดเต็มไปด้วยวิหาร กุฏิต่างๆ จนไม่มีพื้นที่ที่มีความสงบ ร่มรื่น โดยละเลยการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งทำให้เกิดปัญหาที่ว่าในปัจจุบันนี้วัดจะเป็นศูนย์กลางของอะไร บางคนต้องการให้วัดเป็นศูนย์กลางด้านจิตใจของชุมชน แต่บางคนต้องการให้วัดเป็นศูนย์กลางการค้า ซึ่งทำให้วัดสกปรกมากกว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ก็เพราะผู้บริหารวัดเห็นแก่ประโยชน์เพียงเล็กน้อย โดยลืมไปว่าวัดที่แท้จริงนั้น ต้องมีสภาพอย่างไรที่จะเหมาะสมกับความเป็นสถานที่สงบของจิตใจ และยิ่งในยุคปัจจุบันซึ่งกำลังตกอยู่ในสภาวะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว วัดก็ไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงได้ และความเจริญก็ส่งผลกระทบให้กับวัดจากวัดที่เคยเป็นแหล่งรวบรวมศิลปวิทยาศูนย์รวมจิตใจและเป็นแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนา แต่ในบัดนี้ผู้คนมีความรู้สึกว่าหมดความจำเป็นที่จะเข้าวัดเพื่อศึกษาเล่าเรียน เพราะความเจริญของโลกนั้นมีโรงเรียน มีสถานศึกษาต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย รวมทั้งโรงพยาบาล เป็นต้น ผู้คนก็เริ่มที่จะเห็นห่างจากวัด

จากเหตุผลที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยจึงมีความต้องการที่จะศึกษากระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้บริหารวัดจะต้องศึกษารับรู้และเข้าใจรวมทั้งบริหารจัดการวัดให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลง และต้องตอบสนองความต้องการของชุมชน วัดที่ดีจะต้องทำหน้าที่ได้ครบทุกประการที่ได้กล่าวมา หากขาดด้านใดด้านหนึ่งไปเสียก็จะขาดความสมดุลของความเป็นวัดถึงแม้ว่าในปัจจุบันชุมชนจะให้ความสำคัญของวัดน้อยลง เพราะปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนเห็นห่างกันมานาน แต่กระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ที่จะนำเสนอในงานวิจัยครั้งนี้จะ

สามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างวัดกับชุมชนกล่าวคือวัดจะสามารถปรับเปลี่ยนบทบาทใหม่ในการบริหารจัดการภาระงานที่มีอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตรงตามอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ทรงปรารภไว้ในคราวจัดตั้งองค์กรสงฆ์ขึ้นมา และกระบวนการที่ดำเนินการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์นี้ยังสามารถรองรับกับสภาวะของโลกที่มีความเปลี่ยนแปลงไปอยู่ชั่วทุกขณะอีกเช่นกัน

1.2 คำถามการวิจัย

เพื่อให้การวิจัยบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้กำหนดคำถามในการวิจัยไว้ดังนี้

- 1.2.1 กระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรเป็นอย่างไร
- 1.2.2 ปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรเป็นอย่างไร
- 1.2.3 กระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรควรปรับปรุงอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

- 1.3.1 เพื่อศึกษากระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร
- 1.3.2 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร
- 1.3.3 เพื่อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

1.4 ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังนี้

- 1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งเน้นการศึกษาทบทวนวรรณกรรม แนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ “การบริหารจัดการวัด” ในมิติต่างๆ เช่น ความเป็นมาของวัด ระบบการบริหารจัดการวัด ผู้นำสงฆ์ เป็นต้น
- 1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ วัดในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดนครสวรรค์ และพิจิตร
- 1.4.3 ขอบเขตด้านเวลา ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดระยะเวลาศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2556-2557
- 1.4.4 ขอบเขตด้านประชากร ขอบเขตด้านประชากร ประกอบด้วย 2 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มพระสังฆาธิการระดับจังหวัดและผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา ได้แก่ เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด

เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส และคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา
 ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งคือ พระภิกษุสามเณร ในพื้นที่ คือ จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร

1.4.5 ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูลเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา
 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎ ระเบียบ มติมหาเถรสมาคม รวมถึงหนังสือและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวัด

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยแบบเชิงคุณภาพและปริมาณรวมถึงใช้การศึกษาจากเอกสารที่
 เกี่ยวข้อง การให้สัมภาษณ์และตอบแบบสอบถามของกลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในจังหวัดนครสวรรค์ และ
 จังหวัดพิจิตร ทั้งที่เป็นคณะสงฆ์และข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ในสำนักงานพระพุทธศาสนาใน 2 จังหวัดอีก
 ทั้งผู้วิจัยยอมรับคำตอบของกลุ่มตัวอย่างว่าตอบด้วยความซื่อสัตย์

1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์
 และจังหวัดพิจิตร” มีคำจำกัดความดังนี้

1.6.1 กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัด หมายถึง กรอบแนวคิดวิธีปฏิบัติในการบริหาร
 ดำเนินการของวัดเพื่อให้ภารกิจสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

1.6.2 ผู้นำ หมายถึง พระสังฆาธิการในระดับเจ้าอาวาสที่มีหน้าที่โดยตรงในการบริหารและ
 จัดการวัด

1.6.3 วัด หมายถึง ศาสนสถานในพระพุทธศาสนาเป็นที่อยู่อาศัยใช้เป็นที่จำศีลภาวนาของ
 พระภิกษุสามเณร เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจทางพระพุทธศาสนา หรือสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้
 ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำนั่นเอง

1.6.4 ยุคโลกาภิวัตน์ หมายถึง ยุคสมัยที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาและความ
 เปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นครอบคลุมไปทุกภาคส่วนรวมถึงวัดด้วย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลของการวิจัยกระบวนการทัศน์การบริหารวัดยุคโลกาภิวัตน์จะเป็นประโยชน์ต่อการบริหาร
 วัดเพื่อให้ทันต่อยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัดกับ
 ชุมชนให้มีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ดังนี้

1.7.1 ด้านความเป็นระเบียบเรียบร้อยของอาณาเขตภายในวัด จะได้ทราบถึงหลักการและ
 วิธีการในการจะระบบแผนผังของวัดให้กลายเป็นศูนย์กลางชุมชนวิถีพุทธ

1.7.2 ด้านการบริหารวัด บริหารคน และบริหารงาน จะได้ทราบถึงบทบาทของผู้นำสงฆ์ใน
 การที่จะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ภายในวัดให้กลายเป็นทุนมนุษย์ที่จะร่วมกันมีบทบาทหน้าที่ในการ
 บริหารกิจการคณะสงฆ์และบริการสาธารณะให้บรรลุลุล่วงไปได้อย่างมีประสิทธิภาพสนองต่อความ
 ต้องการของประชาชนในสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา “กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครและจังหวัด พิษิตร” ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยค้นคว้าจากเอกสาร ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศ ถึงประเด็นต่างๆ รวมทั้งการทบทวนวรรณกรรม เป็นสาระสำคัญของการได้มาซึ่งความรู้ความเข้าใจใน แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยอย่างละเอียดลึกซึ้ง ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอแนวความคิด และผลงานวิจัยที่ เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ได้แก่ 1) ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่การวิจัยใน 2 จังหวัด 2) กระบวนการ ทัศน์การบริหารจัดการในยุคโลกาภิวัตน์ 3) แนวคิดการจัดองค์กรสงฆ์ 4) แนวคิดการสร้างวัดใน พระพุทธศาสนา 5) แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทภาวะผู้นำสงฆ์ 6) แนวคิดการบริหารจัดการวัด 7) ทฤษฎี ภาวะผู้นำ 8) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และ 9) กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่การวิจัย

2.1.1 จังหวัดนครสวรรค์

จังหวัดนครสวรรค์ เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ระหว่างตอนล่างของภาคเหนือและตอนบนของ ภาคกลาง มีพื้นที่ประมาณ 9,597 ตารางกิโลเมตร ซึ่งถือว่าเป็นเมืองใหญ่อันดับ 3 ของภาคเหนือรองจาก เชียงใหม่และพิษณุโลก มีพื้นที่ติดต่อกับหลายจังหวัด ได้แก่ ด้านเหนือ ติดต่อกับจังหวัดพิจิตรและ กำแพงเพชร ทางตะวันออกติดกับจังหวัดเพชรบูรณ์และลพบุรี ด้านใต้ติดกับจังหวัดสิงห์บุรีชัยนาท และ อุทัยธานี ส่วนด้านตะวันตกติดกับจังหวัดตากแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 15 อำเภอได้แก่ อำเภอเมืองนครสวรรค์อำเภอโกรกพระ อำเภอชุมแสง อำเภอหนองบัว อำเภอบรรพตพิสัย อำเภอเก้าเลี้ยว อำเภอตาคลี อำเภอท่าตะโก อำเภอไพศาลี อำเภอพยุหะคีรี อำเภอลาดยาว อำเภอตากฟ้า อำเภอแม่वंก อำเภอแม่เปิน และอำเภอชุมตาบง

สำหรับเขตการปกครองทางคณะสงฆ์ จังหวัดนครสวรรค์ อยู่ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ หนเหนือ มีลักษณะการปกครองดูแลสอดคล้องกับการปกครองทางฝ่ายอาณาจักร เป็นระดับชั้นลงไปได้แก่ เจ้าคณะจังหวัดรองเจ้าคณะจังหวัดเจ้าคณะอำเภอรองเจ้าคณะอำเภอเจ้าคณะตำบลและเจ้าอาวาส สำหรับจำนวนวัดและจำนวนพระภิกษุสามเณร (ข้อมูลปี 2556) มีดังตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 จำนวนวัดและจำนวนพระภิกษุสามเณรในจังหวัดนครสวรรค์

จำนวนวัด		จำนวนภิกษุสามเณร	
มหานิกาย	741	พระภิกษุมหานิกาย	6,040
ธรรมยุต	18	พระภิกษุธรรมยุต	141
รวม	759	สามเณรมหานิกาย	1,114
		สามเณรธรรมยุติ	34
		รวม	6,181

ที่มา: สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์

2.1.2 จังหวัดพิจิตร

พิจิตร เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ทางภาคเหนือตอนล่าง ภาคกลางตอนบน มีความหมายว่า “เมืองงาม” ตั้งอยู่ระหว่างจังหวัดนครสวรรค์กับจังหวัดพิษณุโลกจังหวัดตากมีเนื้อที่ 4,531 ตารางกิโลเมตรแบ่งเขตการปกครองออกเป็นการปกครองแบ่งออกเป็น 12 อำเภอได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอสามโก้ อำเภอวังทรายพูน อำเภอโพธิ์ประทับช้าง อำเภอตะพานหิน อำเภอโพทะเล อำเภอบึงนาราง อำเภอบางมูลนาก อำเภอดงเจริญ อำเภอสามง่าม อำเภอทับคล้อ และอำเภอลำดวน

สำหรับเขตการปกครองทางคณะสงฆ์ จังหวัดพิจิตร อยู่ในเขตการปกครองคณะสงฆ์เหนือ มีลักษณะการปกครองดูแลสอดคล้องกับการปกครองทางฝ่ายอาณาจักร เป็นระดับชั้นลงไปได้แก่ เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส สำหรับจำนวนวัดและจำนวนพระภิกษุสามเณร (ข้อมูลปี 2556) มีดังตารางที่ 2.2

ตารางที่ 2.2 จำนวนวัดและจำนวนพระภิกษุสามเณรในจังหวัดพิจิตร

จำนวนวัด		จำนวนภิกษุสามเณร	
มหานิกาย	482	พระภิกษุมหานิกาย	3,809
ธรรมยุต	1	พระภิกษุธรรมยุต	21
รวม	483	สามเณรมหานิกาย	255
		สามเณรธรรมยุติ	2
		รวม	4,087

ที่มา: สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร

2.2 กระบวนทัศน์การบริหารจัดการในยุคโลกาภิวัตน์

2.2.1 กำเนิดกระบวนทัศน์

คำว่า “กระบวนทัศน์” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Paradigm มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า Paradigma ในภาษากรีกเป็น Paradeigma และกลายมาเป็นคำว่า Paradeiknynai แยกออกเป็น 2 คำ คือ Para แปลว่า เทียบ ข้าง เหนือ อื่น หรือพ้นไป และคำว่า Deiknynai แปลว่า ชี้แสดง หรือบอก รวมเป็นคำว่า Paradigm แปลว่า ตัวอย่าง แบบหรือแบบแผน นักวิชาการมักใช้ความหมายว่า ทัศนะพื้นฐาน ทัศนะแม่บท ความคิดหลัก ความคิดแม่บท เป็นต้น (โกศล ช่อผกา, 2542) สอดคล้องกับคาปรา (Capra, 1986) ที่ได้นิยาม คำว่ากระบวนทัศน์เชิงสังคม (Social Paradigm) ใน The Concept of Paradigm and Paradigm Shift (1986) ในเวลาต่อมาว่า หมายถึง “มโนทัศน์ (Concepts) ค่านิยม (Value) การรับรู้ (Perceptions) และการปฏิบัติ (Practices) ที่ชุมชน (Community) หนึ่งมีหรือกระทำร่วมกัน ซึ่งก่อให้เกิดวิสัยทัศน์ (Vision) แห่งความเป็นจริง ที่เป็นพื้นฐานของการจัดระบบตนเองของชุมชนนั้น” จากคำนิยามดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สำหรับคาปรา กระบวนทัศน์ จึงมีนัยยะของ ทัศนะแม่บท ที่เป็นรากฐานของทัศนะอื่นๆ ต่อมาส่วนเมอร์ตัน (Merton) (อ้างถึงใน โกศล ช่อผกา, 2542) เป็นผู้นำคำว่า Paradigm นี้มาใช้เป็นคนแรกในความหมายว่า แบบ (Model) หรือแบบแผน (Schema) ที่ใช้อธิบายเกี่ยวกับโครงสร้างของทัศนะพื้นฐานของปัญหา ทฤษฎี ข้อสรุป และวิธีการปฏิบัติต่างๆ อย่างรวบรัดและชัดเจนในการวิเคราะห์ทางสังคมวิทยา (Sociological Analysis) สำหรับกูบา (Guba, 1990) เสนอทัศนะไว้ใน The Paradigm Dialog ว่า กระบวนทัศน์ (Paradigm) หรือ ระบบความเชื่อพื้นฐาน (Basic Belief Systems) นั้น มีโครงสร้างหลัก 3 ประการ คือ

1. ภาววิทยา (Ontology): อะไรคือ ธรรมชาติของความรู้ความจริง
2. ญาณวิทยา (Epistemology): อะไรคือ ธรรมชาติของความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสวงหาความรู้ความจริง และ ความรู้ความจริง
3. วิธีวิทยา (Methodology): ผู้แสวงหาความรู้ความจริงควรจะแสวงหาความรู้ความจริง อย่างไรคำถาม 3 ข้อ ในโครงสร้าง 3 ประการดังกล่าว สามารถตอบได้แตกต่างกันไปหลายประการ และคำตอบนั้น จะเป็นตัวกำหนดหรือจุดเริ่มต้นของการแสวงหาความรู้ความจริงของแต่ละกระบวนทัศน์ ทั้งนี้ เราไม่อาจจะตัดสินได้ว่า คำตอบใดเป็นคำตอบที่ผิดหรือถูกต้อง

กูบา เห็นว่า กระบวนทัศน์ (Paradigm) หรือ ระบบความเชื่อพื้นฐาน (Basic Belief Systems) นั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (Human Constructions) และ ดังนั้น จึงมีความผิดพลาดและจุดอ่อนข้อบกพร่อง เป็นธรรมดา ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ของผลงานต่างๆ ของมนุษย์ ในทัศนะของ กูบา กระบวนทัศน์แต่ละกระบวนทัศน์ ต่างก็เป็น “ทางเลือก (Alternative)” ด้วยกันทั้งนั้น

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการชาวไทยที่ได้ให้นิยามความหมายคำว่า “กระบวนทัศน์” (Paradigm) ไว้พอเป็นทัศนะอีก เริ่มด้วยพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2555) อธิบายว่า กระบวนทัศน์ (Paradigm) หมายถึงกรอบความคิดหรือแนวทางทั่วไปที่ใช้ในการมองโลก ในสาขาสังคมวิทยา ศัพท์คำนี้ หมายถึง กลุ่มงานศึกษาวิจัยทางสังคมวิทยาที่มีความคิด ทฤษฎีระเบียบวิธีวิทยาและการตั้งปัญหาการวิจัยในแนวเดียวกันคำเดียวกันนี้ คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ราชบัณฑิตยสถาน อธิบายว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง (1) ชุดของแนวคิด การรับรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนการปฏิบัติร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่ง ชุมชนหนึ่ง จนเกิดเป็นแบบ

แผนของทัศนคติเฉพาะเกี่ยวกับความจริงในเรื่องใดเรื่องหนึ่งและชุดแนวคิดนั้นมีฐานเป็นแม่บทของความคิดหรือแนวปฏิบัติของกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น กระบวนทัศน์ทางการศึกษาที่เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ที่แท้จริงเกิดจากการสร้างความรู้ของผู้เรียน กระบวนทัศน์นี้เป็นแม่บทของความคิดที่ทำให้แนวทางการจัดการศึกษาเปลี่ยนไป (2) ภาพรวมของแบบรูปความคิด (Thoughts Pattern) ที่แตกต่างกัน นำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างฉับพลันและการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบแบบรูปความคิดของสำนักคิด (School of Thoughts) หนึ่งอาจขัดแย้งหรือแตกต่างจากอีกสำนักคิดหนึ่ง ตัวอย่างเช่น กระบวนทัศน์ของการจัดการศึกษาปฐมวัย ซึ่งฝ่ายหนึ่งเชื่อว่าต้องเป็นกระบวนการเตรียมความพร้อมทักษะพื้นฐาน พัฒนาบุคลิกภาพและสร้างนิสัยที่ดี ส่วนอีกแบบรูปความคิดหนึ่งเชื่อว่าต้องฝึกอ่านเขียน เรียนเลข ให้คล่องตั้งแต่วัยเยาว์

ติน ปรัชญพฤทธิ (2551) ได้ให้ความหมายว่า กระบวนทัศน์ คือแผนที่ เชื่อมทิศ ลายแทงหรือเครื่องมือที่ชุมชนนักวิชาการนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการบรรยาย อธิบาย และพยากรณ์ปรากฏการณ์และพฤติกรรม ในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ทราบที่ยังมีความแกร่ง หรือ พลัง (Vigor or Force) ในการบรรยาย อธิบาย และพยากรณ์ แต่ถ้าความแกร่ง หรือพลัง ดังกล่าวหมดลง และมีกระบวนทัศน์ใหม่เข้ามาแข่งขัน ชุมชนนักวิชาการก็จะหันไปใช้กระบวนทัศน์ใหม่เช่นกัน

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2537) กล่าวว่า กระบวนทัศน์ เข้าไปมีอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะของรัฐได้ หากรัฐใช้ความรู้จากวิธีการวิทยาตามกระบวนทัศน์แบบใดแบบหนึ่งเป็นฐานในการกำหนดนโยบายสาธารณะ

ไกรยุทธ อธิบายความหมายของกระบวนทัศน์ว่า ฐานสมมติ (Premises) ชุดหนึ่ง ทัศนะหนึ่ง หรือความเชื่อหนึ่ง ที่ว่าด้วยวิธีคิดและวิธีวิเคราะห์บางอย่างที่ประกอบกันเข้าเป็นแบบแผนความคิด ซึ่งครอบคลุมลักษณะของปัญหาหรือเรื่องที่มีผู้เชื่อมีศรัทธาในกระบวนทัศน์นั้นให้ความสนใจหรือพยายามหาคำตอบ และยังเป็นตัวเชื่อมทฤษฎีหรือแบบจำลองต่างๆที่อยู่ในกรอบแผนการคิดอันเดียวกันให้มีความสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียว

โกศล ช่อผกา (2542) นิยามคำว่า กระบวนทัศน์ว่า หมายถึง “แบบแผนการคิดหรือทัศนะพื้นฐานในการมองโลกและชีวิต ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยความจริงหรือสัจจะของสรรพสิ่ง และ/หรือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นมิติด้านอภิปรัชญา รวมทั้งมิติด้านญาณวิทยา ที่ว่าด้วยวิถีทางหรือวิธีการรู้ความจริงหรือสัจจะ ตลอดจนธรรมชาติหรือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง โดยแบบแผนการคิดหรือทัศนะดังกล่าว เป็นตัวกำหนดระบบคุณค่า และแบบแผนของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติของประชาคมหนึ่ง ในระยะเวลาหนึ่ง”

จะเห็นได้ว่า กระบวนทัศน์มีความหมายกว้างขวางกว่าแนวคิดหรือทฤษฎี เพราะกระบวนทัศน์เป็นตัวเชื่อมโยงแนวคิดหรือทฤษฎีต่างๆให้เป็นระบบความคิดที่สัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกันในการอธิบายโลกหรือชีวิต กระบวนทัศน์จึงเป็นเสมือนกรอบความคิดพื้นฐาน ซึ่งเป็นโครงสร้างทางความคิดที่สำคัญที่สุดในกา กำหนดแนวคิดหรือทฤษฎีต่างๆ นอกจากนี้ กระบวนทัศน์ยังเป็นรากฐานความคิดให้กับอุดมการณ์ต่างๆ เช่น อุดมการณ์ของชีวิต อุดมการณ์ทางการเมือง ฯลฯ ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์อันลึกซึ้ง ระหว่างตัวตนของมนุษย์ที่มีต่อตนเองและธรรมชาติ แต่ยังไม่สามารถประเมินความถูกต้องหรือผิดพลาดได้ ด้วยยังไม่มีมาตรฐานสากล เพราะกระบวนทัศน์เองก็มีการเกิดขึ้นดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จากยุคสมัยหนึ่งสู่อีกสมัยหนึ่ง และเป็นตัวกำหนดโครงสร้างของระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์

ธรรมชาติ และสังคมด้วยว่าสรรพสิ่งในโลกล้วนสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คล้ายตาข่ายชีวิต มีเอกภาพเป็นหนึ่ง เดียวมีวิถีการเคลื่อนไหวในทิศทางเดียวกันการเปลี่ยนแปลงสรรพสิ่งกำเนิดจากสิ่งต่าง ๆ ที่ต่างกัน แต่สัมพันธ์ เป็นส่วนของกันและแยกจากกันไม่ได้ ดำรงอยู่โดยใช้ส่วนประโยชน์จากกันและกัน และมีเส้น ความสัมพันธ์ร้อยรัดเชื่อมโยงอยู่โดยรอบ เช่น ความรู้ กับความไม่รู้ซึ่งไม่มีประโยชน์ที่จะพูดถึงความรู้ ถ้า ไม่มีความไม่รู้ คือเราใช้ความไม่รู้มาอธิบายความรู้เนื่องจากการเรียนรู้ของมนุษย์มีข้อจำกัด การพยายาม เรียนรู้ก่อให้เกิดปัญญา สิ่งนี้ทำให้เรายอมรับในการเปลี่ยนแปลงของสิ่งตรงข้ามกันทำให้เราตระหนักถึงความ ขัดแย้งของสรรพสิ่ง และต้องหยั่งรู้ในผลที่จะเกิดตามมา การขัดแย้งก่อให้เกิดสิ่งใหม่และความอยู่ รอดการดำรงอยู่โดยใช้ส่วนของกันและกัน เรียกว่า “องค์รวม” และเส้นรอบวงเชื่อมโยงความสัมพันธ์ เรียกว่า “บูรณาการ” เราไม่ควรติดใจในวาทกรรม แต่ควรให้ความสำคัญในกระบวนการสร้างความสัมพันธ์เพื่อการดำรงอยู่ดังที่ไอน์สไตน์ (Einstein) กล่าวไว้ว่า “มนุษยชาติหากต้องการที่จะดำรงอยู่ต่อไป จำเป็นต้องมีแนวคิดใหม่ ที่แตกต่างจากเก่าอย่างถอนราก” มีนัยแสดงถึงกระบวนการทัศน์ในการมอง โลกเพื่อการดำรงอยู่ของมวลมนุษย์ คติธรรมในพุทธศาสนา กล่าวไว้ว่า “สรรพสิ่งย่อมเป็นไปตามกรรม ทุกอย่างในโลก ล้วนทุกขัง อนิจจัง และอนัตตา” มีนัยแสดงถึงกระบวนการทัศน์ในการปฏิสัมพันธ์กับ ธรรมชาติและ ผลจากการปฏิสัมพันธ์

โดยสรุปแล้ว จะสังเคราะห์นิยามความหมายของ กระบวนทัศน์ (Paradigm) ได้ว่า หมายถึง กระบวนทางความคิด ทางการรับรู้ ทางวิธีคิด และการสะท้อนความคิดให้เป็นความหมาย หรือให้มีคุณค่าของมนุษยชาติ ในชุมชนหนึ่ง สำหรับดำรงอยู่ ในช่วงเวลาหนึ่ง เมื่อกระบวนทาง ความคิดเปลี่ยน แบบแผนการคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องก็จะเปลี่ยนไปด้วยทั้งกระบวน เรียกว่า เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ และเรียกกระบวนทัศน์ที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์นี้ว่า “กระบวนทัศน์ใหม่” (NewParadigm) เมื่อใดที่กระบวนทัศน์หนึ่งแพร่หลาย มีอิทธิพลให้คนส่วนใหญ่ ในสังคมยึดถือปฏิบัติ เกิดเป็นกระแสนิยมในความเชื่อนั้นๆ กระบวนทัศน์นั้นก็ถือเป็นกระแสหลัก หากยึดถือและปฏิบัติเหมือนกันทั่วโลกก็กลายเป็นโลกาภิวัตน์

2.2.2 ยุทธศาสตร์การบริหารจัดการ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของคำว่ายุทธศาสตร์ คือ วิชาว่าด้วยการพัฒนาและการใช้อำนาจทางการเมืองเศรษฐกิจจิตวิทยาและกำลังรบทางทหาร ตาม ความจำเป็นทั้งในยามสงบและยามสงครามซึ่งศาสตราจารย์ดร.กาญจนานาคสกุลราชบัณฑิต ได้อธิบาย เพิ่มเติมว่าเป็นการกำหนดแผนการให้เหมาะกับการต่อสู้กับข้าศึกทั้งในทางรุกและในทางตั้งรับโดยใช้กำลัง ทางการเมืองเศรษฐกิจจิตวิทยาและกำลังรบทางทหารเพื่อให้ได้ชัยชนะ ได้เปรียบข้าศึกและให้มีการ สูญเสียน้อยที่สุดยุทธศาสตร์เป็นวิชาที่เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ประกอบด้วยกำหนดยุทธศาสตร์ชาติ วัตถุประสงค์แห่งชาติรวมทั้งเป้าหมายแผนการดำเนินงานกำลังสนับสนุน กลวิธี และต้องพิจารณาถึง อุปสรรค พร้อมทั้งเตรียมทางแก้ไขเพื่อให้การต่อสู้ได้รับชัยชนะในที่สุด (สุมิตร สุวรรณ, 2554) แต่ถ้าดู Strategy แล้วจะเห็นในพจนานุกรมอังกฤษไทยให้คำอธิบายไว้ว่า แผนการ วิธีการ อุบาย กุศโลบาย ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี กลยุทธ์

มอร์ริสัน (Morrison, 1987) ให้ความหมายคำว่า ยุทธศาสตร์ (Strategy) มาจาก ภาษากรีกว่า Strategos ซึ่งเป็นการรวมคำ 2 คำเข้าด้วยกันคือ คำว่า Stratos ที่แปลว่า กองทัพ และ คำว่า Ago ที่เป็นคำกริยา ซึ่งแปลว่า นำ (Lead) รวมแปลได้ว่า ความชำนาญของนายพล ดังนั้นคำนี้

จึงหมายถึงวิธีการที่นายพลทหารเตรียมการเพื่อการต่อสู้ในการสงคราม ส่วนสฺวีซัย ศุภรานนท์ (2549) ให้ความหมายที่สอดคล้องกันว่า คำว่า คำว่ายุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์ (Strategy) เกิดจากคำว่า Stratos หมายถึง Army (กองทัพ) กับคำว่า Agein หมายถึง Lead (การนำ) แปลโดยความหมายว่า Leading the Total Organization ถอดความเป็นภาษาไทยได้ว่า การนำองค์การโดยรวม โดยทั่วไป แล้วกลยุทธ์จะหมายถึงแผนงาน แนวทาง หรือวิธีการที่จะนำองค์การไปสู่ผลที่สอดคล้องกับภารกิจและ จุดหมายรวมทั้งองค์การ

ในต้นศตวรรษที่ 19 มีการใช้คำว่า “ยุทธศาสตร์” ในความหมายว่าการใช้ทรัพยากร หรือภารกิจการสงครามของนายทหารระดับสูงกล่าวคือเป็นการเตรียมการเพื่อทำสงครามโดยใช้แผนที่ (การวางแผนการสงคราม) หรือหมายถึงการใช้การรบเพื่อให้ได้ชัยชนะในการรณรงค์ทางทหารแต่พอ ถึงปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงศตวรรษที่ 20 คำว่ายุทธศาสตร์กลับไม่มีความหมายที่แน่ชัดจนไม่สามารถกำหนดความหมายให้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปได้และที่สำคัญกว่านั้นคือมีการใช้คำนี้อย่าง กว้างขวางจนขาดความหมายที่แจ่มชัดในตัวเองปัจจุบันพจนานุกรมศัพท์ทหารของสำนักงานคณะ เสนาธิการร่วมของสหรัฐอเมริกาให้ความหมายของคำว่า “ยุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์หมายถึงศาสตร์และ ศิลปะของการพัฒนาและการใช้กำลังทั้งทางการเมืองทางเศรษฐกิจทางจิตวิทยาและทางทหารตาม ความจำเป็นทั้งในยามสันติและยามสงครามเพื่อที่จะก่อให้เกิดการสนับสนุนอย่างเต็มที่ต่อนโยบายของ ชาติโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะเพิ่มพูนความเป็นไปได้ที่จะได้รับชัยชนะและผลสืบเนื่องในทางเป็น ประโยชน์จากชัยชนะและเพื่อลดโอกาสของการพ่ายแพ้” (สุรชาติ บำรุงสุข, 2537)

ในขณะที่วงการธุรกิจคำว่า Strategy เป็นคำศัพท์พื้นฐานในการพัฒนาองค์กรซึ่ง ภาษาไทยไม่ได้ใช้คำว่า ยุทธศาสตร์แต่ใช้คำว่ากลยุทธ์แทนหมายถึงวิธีการการที่จะทำให้เกิดผลสำเร็จ ตามวัตถุประสงค์ (ศรีวงศ์ สุมิตร, 2536) หรือหมายถึงการวางแผนงานสู่การปฏิบัติ เพื่อบรรลุเป้าหมาย ภายใต้การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมเหมาะสมหรือวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ที่เรียกว่า SWOT Analysis ประกอบด้วยการวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็งโอกาสและภัยคุกคามในกรอบระยะเวลาที่ต้องการทั้งนี้เพื่อ ประกอบการวางแผนการใช่วิธีการและทรัพยากรเพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดซึ่งความหมายที่ง่าย ที่สุดคือแผนการปฏิบัติที่รวบรวมความพยายามทั้งหลายเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ ในยุคปัจจุบันนี้อาจจะ กล่าวได้ว่า Strategyคือขบวนการตัดสินใจอันซับซ้อนซึ่งเชื่อมโยงวัตถุประสงค์ (Objectives) หรือ จุดหมายสุดท้าย (Ends) เข้ากับวิธีหรือหนทาง (Ways) และวิธีการหรือเครื่องมือ (Means) ในอันที่จะให้ บรรลุวัตถุประสงค์นั้น

ชานเดอร์ (Chander, 1962) นักวิชาการด้านยุทธศาสตร์ที่มีชื่อเสียงให้ความหมาย ของยุทธศาสตร์ว่าเป็นการพิจารณากำหนดเป้าหมายและวัตถุประสงค์พื้นฐานสำหรับระยะยาวภายใน กิจการและการยอมรับในทิศทางร่วมรวมทั้งการแบ่งสรรทรัพยากรเพื่อใช้ทำงานตามเป้าหมายต่างๆที่ วางไว้แล้ว

ดาวิด (David, 2000) กล่าวว่า การวางแผนยุทธศาสตร์ (Strategic Planning) เป็นการ พัฒนาแผนระยะยาวขององค์การบนรากฐานการวิเคราะห์โอกาสและอุปสรรคจากการประเมิน สภาพแวดล้อมภายนอกและการประเมินจุดแข็งจุดอ่อนจากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในการ ตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ที่ดีต้องอาศัยหลักเหตุและผลของวิธี การแก้ปัญหาอย่างวิทยาศาสตร์

ธงชัยสันติวงศ์ (2537) ให้ความหมายว่ายุทธศาสตร์คือแผนงานที่มีความพร้อมสมบูรณ์ครบถ้วนทุกด้านและประสานสอดคล้องเข้ากันได้ที่จะช่วยให้องค์การมีข้อได้เปรียบที่จะเผชิญกับสภาพแวดล้อมต่างๆซึ่งยุทธศาสตร์จะถูกกำหนดขึ้นเพื่อประกันว่าวัตถุประสงค์ของกิจการจะบรรลุผลสำเร็จแน่นอน

บุญเลิศเย็นคงคาและคนอื่นๆ (2547) กล่าวว่ายุทธศาสตร์หมายถึงรูปแบบหรือแผนการที่รวมเอาเป้าหมายหลักนโยบายหลักและลำดับขั้นตอนการปฏิบัติงานของทั้งองค์การเอาไว้ด้วยกัน

กล่าวโดยสรุปคำว่า ยุทธศาสตร์ นั้น หมายถึงแนวทางหรือวิธีการทำงานเพื่อการบรรลุจุดหมายขององค์กร โดยผู้จัดทำจำเป็นต้องกำหนด หรือระบุจุดหมายที่สำคัญให้ชัดเจน เพื่อให้ยุทธศาสตร์ที่ได้ออกมานั้นตรงตามความต้องการและดำเนินไปตามทิศทางที่ถูกต้อง

ส่วนคำว่า การบริหารจัดการ อันที่จริงแยกเป็น 2 คำ ก็คือ การบริหารกับการจัดการ ซึ่งคำว่า การบริหาร (Administration) มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน “Administratae” หมายถึงช่วยเหลือ (Assist) หรืออำนาจการ (Direct) การบริหารมีความสัมพันธ์หรือมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “Minister” ซึ่งหมายถึง การรับใช้หรือผู้รับใช้ หรือผู้รับใช้รัฐ คือ รัฐมนตรี สำหรับความหมายดั้งเดิมของคำว่า Administer หมายถึง การติดตามดูแล ส่วนคำว่า การจัดการ (Management) นิยมใช้ในภาคเอกชนหรือภาคธุรกิจซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งเพื่อมุ่งแสวงหากำไร (Profits) หรือกำไรสูงสุด (Maximum Profits) สำหรับผลประโยชน์ที่จะตกแก่สาธารณะถือเป็นวัตถุประสงค์รองหรือเป็นผลพลอยได้ (By Product) เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงแตกต่างจากวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งหน่วยงานภาครัฐที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้บริการสาธารณะทั้งหลาย (Public Services) แก่ประชาชน การบริหารภาครัฐทุกวันนี้หรืออาจเรียกว่า การบริหารจัดการ (Management Administration)

การบริหารบางครั้งเรียกว่าการบริหารจัดการหมายถึงการดำเนินงานหรือการปฏิบัติงานใดๆของหน่วยงานของรัฐและ/หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ (ถ้าเป็นหน่วยงานภาคเอกชนหมายถึงของหน่วยงานและ/หรือบุคคล) ที่เกี่ยวข้องกับคน สิ่งของและหน่วยงานโดยครอบคลุมเรื่องต่างๆเช่น

1. การบริหารนโยบาย (Policy)
2. การบริหารอำนาจหน้าที่ (Authority)
3. การบริหารคุณธรรม (Morality)
4. การบริหารที่เกี่ยวข้องกับสังคม (Society)
5. การวางแผน (Planning)
6. การจัดองค์การ (Organizing)
7. การบริหารทรัพยากรมนุษย์ (Staffing)
8. การอำนาจการ (Directing)
9. การประสานงาน (Coordinating)
10. การรายงาน (Reporting) และ
11. การงบประมาณ (Budgeting)

จากที่กล่าวมาเป็นการนำ “กระบวนการการบริหาร” หรือ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” ที่เรียกว่า แพมส์-โพสคอร์บ (PAMS-POSDCORB) แต่ละตัวมาเป็นแนวทางในการให้

ความหมาย พร้อมกันนี้ อาจให้ความหมายได้อีกว่า การบริหาร หมายถึง การดำเนินงาน หรือการปฏิบัติงานใดๆ ของหน่วยงานของรัฐ และ/หรือ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับ คน สิ่งของ และหน่วยงาน โดยครอบคลุมเรื่องต่างๆ เช่น

1. การบริหารคน (Man)
2. การบริหารเงิน (Money)
3. การบริหารวัสดุอุปกรณ์ (Material)
4. การบริหารงานทั่วไป (Management)
5. การบริหารการให้บริการประชาชน (Market)
6. การบริหารคุณธรรม (Morality)
7. การบริหารข้อมูลข่าวสาร (Message)
8. การบริหารเวลา (Minute) และ
9. และการบริหารการวัดผล (Measurement)

จากที่กล่าวมาเป็นการนำ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” ที่เรียกว่า 9M แต่ละตัวมาเป็นแนวทางในการให้ความหมายการให้ความหมายทั้ง 2 ตัวอย่างที่ผ่านมานี้ เป็นการนำหลักวิชาการด้านการบริหาร คือ “กระบวนการบริหาร” และ “ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญต่อการบริหาร” มาใช้เป็นแนวทางหรือกรอบแนวคิดในการให้ความหมายซึ่งน่าจะมีส่วนทำให้การให้ความหมายค่าว่าการบริหารเช่นนี้ครอบคลุมเนื้อหาสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการบริหาร ชัดเจน เข้าใจได้ง่าย เป็นวิชาการ และมีกรอบแนวคิดด้วย นอกจากนี้ 2 ตัวอย่างนี้แล้ว ยังอาจนำปัจจัยอื่นมาใช้เป็นแนวทางในการให้ความหมายได้อีก เป็นต้นว่า 3M ซึ่งประกอบด้วย การบริหารคน (Man) การบริหารเงิน (Money) และการบริหารงานทั่วไป (Management) และ 5ป ซึ่งประกอบด้วย ประสิทธิภาพ ประสิทธิผล ประหยัด ประสานงาน และประชาสัมพันธ์(วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2548)

สมพงษ์ เกษมสิน (2517) มีความเห็นว่า การบริหาร หมายถึง การใช้ศาสตร์และศิลป์ นำเอาทรัพยากรบริหาร (Administrative Resource) เช่น คน เงิน วัสดุสิ่งของ และการจัดการ มาประกอบการตามกระบวนการบริหาร (Process of Administration) เช่น POSDCORB Model ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพและนอกจากนี้สมพงษ์ เกษมสิน (2523) ยังได้กล่าวอีกว่า คำว่า การบริหารนิยมใช้กับการบริหารราชการ หรือการจัดการเกี่ยวกับนโยบาย ซึ่งมีศัพท์บัญญัติว่า รัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administration) และคำว่า การจัดการ (Management) นิยมใช้กับการบริหารธุรกิจเอกชน หรือการดำเนินการตามนโยบายที่กำหนดไว้ พร้อมได้ให้ความหมายการบริหารไว้ว่า การบริหารมีลักษณะเด่นเป็นสากลอยู่หลายประการ ดังนี้

1. การบริหารย่อมมีวัตถุประสงค์
2. การบริหารอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบ
3. การบริหารต้องใช้ทรัพยากรการบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน
4. การบริหารมีลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการ
5. การบริหารเป็นการดำเนินการร่วมกันของกลุ่มบุคคล

6. การบริหารอาศัยความร่วมมือร่วมใจของบุคคล กล่าวคือ ความร่วมมือ (Collective Mind) จะก่อให้เกิดความร่วมมือของกลุ่ม (Group Cooperation) อันจะนำไปสู่พลังของกลุ่ม (Group Effort) ที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์

7. การบริหารมีลักษณะการร่วมมือกันดำเนินการอย่างมีเหตุผล

8. การบริหารมีลักษณะเป็นการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานกับวัตถุประสงค์

9. การบริหารไม่มีตัวตน (Intangible) แต่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์

อนันต์ เกตุวงศ์ (2523) ให้ความหมายการบริหารว่า เป็นการประสานความพยายามของมนุษย์ (อย่างน้อย 2 คน) และทรัพยากรต่างๆ เพื่อทำให้เกิดผลตามต้องการ

ไพบูลย์ ช่างเรียน (2532) ให้ความหมายการบริหารว่า หมายถึง ระบบที่ประกอบไปด้วยกระบวนการในการนำทรัพยากรทางการบริหารทั้งทางวัตถุและคนมาดำเนินการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ติน ปรัชญพฤทธิ์ (2535) มองการบริหารในลักษณะที่เป็นกระบวนการโดยหมายถึงกระบวนการนำเอาการตัดสินใจ และนโยบายไปปฏิบัติ ส่วนการบริหารรัฐกิจหมายถึงเกี่ยวข้องกับ การนำเอานโยบายสาธารณะไปปฏิบัติ

บุญทัน ดอกไธสง (2537) ให้ความหมายว่า การบริหาร คือ การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพมากที่สุดเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคล องค์กร หรือประเทศ หรือการจัดการเพื่อผลกำไรของทุกคนในองค์กร

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2545) มีความเห็นว่า การบริหารในฐานะที่เป็นกระบวนการ หรือกระบวนการบริหาร เกิดได้จากหลายแนวคิด เช่น โปสคอร์ด (POSDCORB) เกิดจากแนวคิดของลูเทอร์ กุลลิค (Luther Gulick) และลินดอล เออร์วิค (Lyndall Urwick) ประกอบด้วยขั้นตอนการบริหาร 7 ประการ ได้แก่ การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การบริหารงานบุคคล (Staffing) การอำนวยการ (Directing) การประสานงาน (Coordinating) การรายงาน (Reporting) และการงบประมาณ (Budgeting) ขณะที่กระบวนการบริหารตามแนวคิดของ เฮนรี ฟาโยล (Henry Fayol) ประกอบด้วย 5 ประการ ได้แก่ การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การบังคับการ (Commanding) การประสานงาน (Coordinating) และการควบคุมงาน (Controlling) หรือรวมเรียกว่า พอccc (POCCC)

ไซมอน (Simon, 1974) กล่าวถึงการบริหารว่าหมายถึง กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ร่วมกันดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

เทเลอร์ (Taylor) (อ้างถึงใน สมพงษ์ เกษมสิน, 2523) ให้ความหมายการบริหารไว้ว่างานบริหารทุกอย่างจำเป็นต้องกระทำโดยมีหลักเกณฑ์ ซึ่งกำหนดจากการวิเคราะห์ศึกษาโดยรอบคอบ ทั้งนี้ เพื่อให้มีวิธีที่ดีที่สุดในอนาคตที่จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิตมากยิ่งขึ้นเพื่อประโยชน์สำหรับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

ดริคเกอร์ (Drucker) (อ้างถึงใน สมพงษ์ เกษมสิน, 2523) กล่าวว่า การบริหาร คือ ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น การทำงานต่างๆ ให้ลุล่วงไปโดยอาศัยคนอื่นเป็นผู้ทำภายในสภาพองค์การที่กล่าวนั้น ทรัพยากรด้านบุคคลจะเป็นทรัพยากรหลักขององค์การที่เข้ามา ร่วมกันทำงานในองค์การ ซึ่งคนเหล่านี้จะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรด้านวัตถุอื่นๆ เครื่องจักร อุปกรณ์ วัตถุดิบ

เงินทุน รวมทั้งข้อมูลสนเทศต่างๆ เพื่อผลิตสินค้าหรือบริการออกจำหน่ายและตอบสนองความพอใจให้กับสังคม

คุนตซ์ (Koontz) (อ้างถึงใน สมพงษ์ เกษมสิน, 2523) ให้ความหมายของการจัดการ หมายถึง การดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้โดยอาศัยปัจจัยทั้งหลาย ได้แก่ คน เงิน วัสดุ สิ่งของ เป็นอุปกรณ์การจัดการนั้น

ธงชัย สันติวงษ์ (2543) กล่าวถึงลักษณะของงานบริหารจัดการไว้ 3 ด้าน คือ

1. ในด้านที่เป็นผู้นำหรือหัวหน้างาน งานบริหารจัดการ หมายถึง ภาระหน้าที่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งปฏิบัติตนเป็นผู้นำภายในองค์กร
2. ในด้านภารกิจหรือสิ่งที่ต้องทำ งานบริหารจัดการ หมายถึง การจัดระเบียบทรัพยากรต่าง ๆ ในองค์กร และการประสานกิจกรรมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน
3. ในด้านของความรับผิดชอบ งานบริหารจัดการ หมายถึง การต้องทำให้งานต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีด้วยการอาศัยบุคคลต่างๆ เข้าด้วยกัน

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2548) ได้ให้นิยามไว้ดังนี้ว่า การบริหารจัดการ (Management Administration) การบริหารการพัฒนา (Development Administration) แม้กระทั่งการบริหารการบริการ (Service Administration) แต่ละคำมีความหมายคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกันที่เห็นได้อย่างชัดเจน มีอย่างน้อย 3 ส่วนคือ 1. ล้วนเป็นแนวทางหรือวิธีการบริหารงานภาครัฐที่หน่วยงานของรัฐและ/หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐนำมาใช้ในการปฏิบัติราชการเพื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารราชการ 2. มีกระบวนการบริหารงานที่ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนคือการคิด (Thinking) หรือการวางแผน (Planning) การดำเนินงาน (Acting) และการประเมินผล (Evaluating) และ 3. มีจุดหมายปลายทาง คือ การพัฒนาประเทศไปในทิศทางที่ทำให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น รวมทั้งประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้าและมั่นคงเพิ่มขึ้น สำหรับส่วนที่แตกต่างกัน คือ แต่ละคำมีจุดเน้นต่างกัน กล่าวคือ การบริหารจัดการเน้นเรื่องการนำแนวคิดการจัดการของภาคเอกชนเข้ามาใช้ในการบริหารราชการ เช่น การมุ่งหวังผลกำไร การแข่งขัน ความรวดเร็ว การตลาด การประชาสัมพันธ์ การจูงใจด้วยค่าตอบแทน การลดขั้นตอน และการลดพิธีการ เป็นต้น ในขณะที่การบริหารการพัฒนาให้ความสำคัญเรื่องการบริหารรวมทั้งการพัฒนา นโยบาย แผน แผนงาน โครงการ (Policy, Plan, Program, Project) หรือกิจกรรมของหน่วยงานของรัฐ ส่วนการบริหารการบริการเน้นเรื่องการอำนวยความสะดวกและการให้บริการแก่ประชาชน

กล่าวโดยสรุปการบริหารและการบริหารจัดการมีแนวคิดมาจากธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นสัตว์สังคมซึ่งจะต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม โดยจะต้องมีผู้นำกลุ่มและมีแนวทางหรือวิธีการควบคุมดูแลกันภายในกลุ่มเพื่อให้เกิดความสุขและความสงบเรียบร้อยซึ่งอาจเรียกว่าผู้บริหารและการบริหารตามลำดับ ดังนั้นการบริหารจัดการคือการหาทางทำงานให้สำเร็จ การทำงานให้สำเร็จได้นั้น มีวิธีการอยู่มากมายหลายวิธีที่ผู้บริหารทั้งหลายได้ใช้ความรู้ ความสามารถ เลือกวิธีที่เหมาะสมตามสภาพความต้องการและสภาพแวดล้อมมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ แต่เดิมแนวความคิดว่าองค์ประกอบสำคัญที่เป็นปัจจัยช่วยให้การบริหารจัดการงานใด ๆ สำเร็จได้โดยง่าย คือ คน (Man) งบประมาณ (Money) วัสดุ อุปกรณ์ (Material) และการจัดการ (Management) แนวคิดนั้นรู้โดยทั่วกันว่า 4M's ปัจจุบันปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้สามารถทำงานสำเร็จได้ดียิ่งขึ้น มีเพิ่มอีก 2 ประการ คือ ข้อมูลสารสนเทศ (Information) และเทคโนโลยี (Technology) ซึ่งหมายถึง การนำเอาวิทยาศาสตร์ประยุกต์มาใช้ให้เกิด

ประโยชน์ในทางปฏิบัติ 2 ประการหลังนี้โดยทั่วไป เรียกกันว่า IT (ไอที) อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากองค์ประกอบทั้ง 6 ประการ แล้วยังมีองค์ประกอบที่สำคัญมากที่สุด คือ ไหวพริบ ประสบการณ์ และปฏิภาณในการบริหารการจัดการ และการแก้ปัญหาต่างๆ ในการทำงานของผู้บริหาร นั้นโลกปัจจุบันนี้เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก โดยการค้นคว้าวิจัยทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาการผลิตและการบริการทุกด้านให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยลดต้นทุนด้านแรงงาน ด้านวัสดุลง นอกจากนั้นยังสามารถแพร่สินค้า สิ่งผลิตบริการ แม้กระทั่งแนวความคิดให้เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปได้ง่าย การบริหารในยุคปัจจุบันจึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการไปต่างๆ พอสมควรเพื่อให้องค์กรสามารถทำหน้าที่ได้ดียิ่งขึ้น ตอบสนองความต้องการของผู้เกี่ยวข้องได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2.2.3 ยุคโลกาภิวัตน์

นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15-16 ในช่วงที่มีการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยม (Imperialism) ประเทศมหาอำนาจในทวีปยุโรปต่างมุ่งขยายพลังอำนาจทางทหารเพื่อแย่งทรัพยากรและปัจจัยการผลิตเพื่อสะสมกันสร้างความมั่งคั่ง ลัทธิจักรวรรดินิยมจึงเชื่อมโลกเข้าหากัน กลุ่มประเทศมหาอำนาจตะวันตกแพร่ขยายอิทธิพลไปยังประเทศที่ตกเป็นอาณานิคม ส่งผลให้เกิดความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมระหว่างภูมิภาคต่างๆของโลก แต่กระบวนการนี้ค่อยเป็นค่อยไปยาวนานในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมื่อเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ในประเทศอังกฤษ และขยายไปยังส่วนต่างๆทั่วยุโรป ส่งผลให้อังกฤษและฝรั่งเศสก้าวขึ้นเป็นมหาอำนาจของโลกและใช้อำนาจยึดครองประเทศอื่นๆเพื่อแย่งชิงทรัพยากรมาใช้ในการผลิต เช่น ในทวีปอเมริกาใต้ แอฟริกา เอเชีย และแผ่ขยายอิทธิพลของตนไปยังกลุ่มประเทศอาณานิคม ทั้งด้านการเมืองการปกครอง การค้า การลงทุน และวัฒนธรรม ที่เรียกว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงให้เป็นตะวันตก (Westernization) เช่น เมื่ออินเดียตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ อังกฤษได้ตั้งบริษัทบริติช อีสต์ อินเดีย (British East India) ส่งผลให้ค่านิยมแบบอังกฤษแพร่กระจายไปทั่วภูมิภาค (นภาพกรณ์ พิพัฒน์, 2545)

หลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศส่วนใหญ่เข็ดขยาดต่อภัยสงคราม และพยายามหาทางป้องกันมิให้เกิดสงครามอีก จึงร่วมมือกันจัดตั้งองค์การระหว่างประเทศ เพื่อกำหนดกติกาสากลในการแก้ไขปัญหาต่างๆ เช่น จัดตั้งองค์การสหประชาชาติเพื่อรักษาสันติภาพและความมั่นคงของประเทศ จัดตั้งกองทุนเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund: IMF) เพื่อจัดการระบบการเงินโลก และจัดตั้งธนาคารโลก (World Bank) เพื่อฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจ องค์กรระหว่างประเทศเหล่านี้ ก่อให้เกิดการจัดระเบียบเศรษฐกิจใหม่ ซึ่งวางพื้นฐานของการค้าเสรีและการเงินเสรี ระบบเศรษฐกิจของแต่ละประเทศจึงเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด และส่งผลต่อกันอย่างรวดเร็วภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

คำว่า “โลกาภิวัตน์” นี้เป็นคำที่ค่อนข้างคุ้นหูเป็นอย่างดีในสังคมสมัยใหม่ซึ่งมีการให้นิยามไว้หลายมุมมอง คำว่า โลกาภิวัตน์ เป็นการสร้างคำตามหลักสนธิคำ 2 คำ คือ โลก และ ภิวัตน์ มาจากอุปสรรค อภิ+กับธาตุ วุตต ในภาษาบาลี ตรงกับ วฤต ธาตุในภาษาสันสกฤต ในภาษาไทยแผลงมาเป็น วัตน์ คำว่า ภิวัตน์ มีความหมายว่า การเข้าถึง การแผ่ถึง การเอาชนะ ดังนั้นคำว่า โลกาภิวัตน์ จึงมีความหมายว่า การแผ่ถึงกันทั่วโลก การเข้าถึงโลก การเอาชนะโลก

คำว่า “โลกาภิวัตน์” โชลเต้ (Scholte, 2000) ได้ประมวลออกมาว่านักวิชาการมีการใช้ซ้ำซ้อนกับแนวความคิดทางวิชาการอย่างน้อย 5 แนวความคิด ซึ่งเป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นในวงวิชาการทางรัฐศาสตร์ การระหว่างประเทศ ทางเศรษฐศาสตร์ และ ทางสังคมศาสตร์ก่อนหน้านี้

1. การใช้โลกาภิวัตน์ ซ้ำซ้อนกับปรากฏการณ์การ Internationalization (ซึ่งในที่นี้จะใช้คำว่า กระบวนการระหว่างประเทศ)ซึ่งแนวความคิดนี้ไม่ใช่เรื่องเพียงในวงการศึกษาของรัฐศาสตร์ภาคการระหว่างประเทศ แต่มีปรากฏการณ์ตามแนวคิดที่เกิดขึ้นหลากหลายที่เป็นอิทธิพลของปรากฏการณ์นี้ อาทิ Colonization Westernization Industrialization McDonolization Americanization เป็นต้น ที่เป็นแนวความคิดของเรื่องของการระหว่างประเทศและการข้ามพรมแดนของรัฐชาติ กระบวนการเหล่านี้ แนนอนที่สุดว่า มีการใช้ในลักษณะที่เป็นคำเหมือนของโลกาภิวัตน์ที่ปรากฏในงานหลายชิ้น

2. ในทางเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์การเมืองมีการใช้คำว่า Globalization ในฐานะคำเหมือนของ Liberalization หรือเสรีนิยมซึ่งแนนอนที่สุดว่า เสรีนิยมเป็นแนวความคิดทางวิชาการที่มีมาอย่างนานนาน พัฒนาควบคู่กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่พัฒนามาพร้อมกันกับกระบวนการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 แนวความคิดของเสรีนิยมเป็นการต่อสู้เรียกร้องการลดบทบาทของรัฐโดยมีความเชื่อว่า อำนาจอรัฐเป็นตัวสกัดกั้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่มันมีระบบของความสมดุลในตัวของมันเองดังนั้นรัฐจึงทำหน้าที่สกัดกั้นการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจที่สำคัญ และ จำเป็นต้องเปิดพื้นที่หรือพยายามลดอาณาบริเวณอำนาจอรัฐที่คอยขวางกั้นของความเป็นอิสระของการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจโดยพยายามลดกฎระเบียบทางการค้าและการลงทุนต่างๆ แนนอนที่สุดว่ามีนักวิชาการไม่น้อยที่มีการเชื่อว่า Economic Globalization ก็คือ Neo-liberalism หรือ เสรีนิยมใหม่นั้นเอง

3. ในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ Globalization มีความหมายถึงกระบวนการทำให้เป็นสากลหรือที่เราเข้าใจในแนวความคิดของ Univerzalization ซึ่งในความเป็นจริงโลกาภิวัตน์เป็นกระบวนการที่ทำให้มวลมนุษยชาติเกิดการลดความแตกต่างอันเกิดจากพื้นที่และการสื่อสาร ที่ทำให้เราเหมือนอยู่ในโลกที่เล็กลง ซึ่งเป็นผลโดยตรงจากการพัฒนาเทคโนโลยีทางการสื่อสารและเกิดความเป็นสากล หรือลดความแตกต่างของคนและสังคมในแต่ละท้องถิ่นที่ห่างไกลกัน

4. ในฐานะ Westernization (การทำให้เป็นตะวันตกนิยม) และ Modernization (การทำให้เป็นสมัยใหม่) ในวงการการรัฐศาสตร์นั้นแนวความคิดการทำให้ทันสมัยมาพร้อมกับอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกในยุโรป ที่ขับเคลื่อนอิทธิพลตะวันตก ให้เป็นวัฒนธรรมของโลกที่ทันสมัย การเผยแพร่และการผลักดันมาพร้อมกับกำลังความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ที่เป็นกำลังในการครอบงำกึ่งบังคับในรูปของลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) หลังจากการล่าอาณานิคม ประเทศต่างๆที่ไม่มีอำนาจในการต่อกรก็ต้องรับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองเศรษฐกิจ ซึ่งการปรับเปลี่ยนที่ทันสมัยในสมัย ศตวรรษที่ 19 คือ การปฏิรูประบบราชการ และการวางรากฐานการพัฒนาทุนนิยม และรวมถึงการปลุกรากฐานระบบคิดแบบเหตุผล และวิทยาศาสตร์ ซึ่งแนนอนว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีการขยายตัวแผ่กว้างเป็นปรากฏการณ์ระหว่างประเทศ และอาจถูกมองว่าเป็นมิติที่มีกระบวนการคล้ายการเปลี่ยนแปลงในโลกยุคโลกาภิวัตน์

5. กระบวนการการลดพื้นที่ชายขอบทางอำนาจของรัฐ (Deterritorialization) การเข้าไปพิจารณาบทบาทของกระบวนการ Globalization ที่ทำให้เกิดการปรับตัวของอำนาจรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการเกิดแนวคิดภูมิภาคนิยม (Regionalism) และท้องถิ่นนิยม (Localism) ตลอดจนการปรับตัวทางการเมืองของโครงสร้างเหนือรัฐ (Supra-Territoriality) การปรับตัวดังกล่าวเป็นการปรับตัวของรัฐที่จะเผชิญกับอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ เพื่อการอยู่รอดของมวลมนุษยชาติ ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมมีการเชื่อมตัวกันอย่างเข้มข้นและชัดเจนมากขึ้นกว่าที่เคยเกิดมา อันเป็นผลจากการเชื่อมโยงของความสัมพันธ์ทางสังคมอื่นๆ ที่มีความห่างไกลความสัมพันธ์ที่อยู่ห่างไกลมีการลดลงด้วยกระบวนการโลกาภิวัตน์ ที่เป็นตัวทำให้สภาพทางภูมิประเทศ พื้นที่ชายแดน (Territorial Borders) ไม่กลายเป็นข้อจำกัดของแรงของอิทธิพลของความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยกระบวนการโลกาภิวัตน์

ในมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์ โลกาภิวัตน์ หมายถึง การขยายเขตกิจกรรมด้านเศรษฐกิจระหว่างพรมแดนของรัฐชาติ โดยการขยายระบบเศรษฐกิจให้เปิดกว้าง การพึ่งพาทางเศรษฐกิจระหว่างกัน และการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ ทั้งระดับภูมิภาคและระดับประเทศ (สำนักงานเจรจาการค้าพหุภาคี, 2542)

แสง จันทร์งาม (2548) ได้ให้ความหมายของโลกาภิวัตน์ไว้ว่า ยุคที่มนุษย์ในโลกกำลังหล่อหลอมตัวเป็นชนชาติเดียวกัน บางคนเรียกยุคนี้ว่า ยุคโลกไร้พรมแดน

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของโลกาภิวัตน์ว่า การแพร่กระจายไปทั่วโลก การที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใด สามารถรับรู้ สัมพันธ์ หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง ซึ่งเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

โดยสรุป ยุคโลกาภิวัตน์ เป็นยุคที่วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และวิธีการจัดการสมัยใหม่ โดยเฉพาะการคมนาคมขนส่ง ติดต่อสื่อสาร เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้สามารถดำเนินกิจการต่างๆ ได้รวดเร็ว สะดวก มีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การบริหารในยุคนี้มุ่งลดต้นทุนการผลิตเพิ่มปริมาณ และคุณภาพสิ่งผลิต และการบริการที่ดี ให้กระจายไปอย่างกว้างขวางได้ โดยใช้บุคลากรบริหารควบคุมดูแล ไม่มาก อย่างไม่รู้ก็ตาม เรื่องของการพัฒนาบุคลากรให้รู้เท่าทัน และสามารถใช้อุปกรณ์เครื่องมือที่ใช้ที่ช่วยอำนวยความสะดวกต่างๆ บนฐานของจิตใจที่เป็นไปทางสร้างสรรค์มากกว่าการเอาเปรียบยังเป็นเรื่องสำคัญมากแม้ในอนาคต ที่สำคัญที่สุด นักบริหารที่เก่งจริงนั้นน่าจะได้แก่นักบริหารที่สามารถคาดการณ์ไกลได้ชัดเจน ทำงานให้สำเร็จโดยลงทุนพอสมควร ใช้ยุทธศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสม ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด แต่งานนั้นต้องเป็นประโยชน์ทางสร้างสรรค์ แก่องค์กรของตนเองและแก่ส่วนรวมมากที่สุด

2.3 แนวคิดการจัดองค์กรสงฆ์

คำว่า “องค์กร” แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Organization” ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า “องค์กรคือบุคคลคณะบุคคลหรือสถาบันซึ่งเป็นส่วนประกอบย่อยของหน่วยงานใหญ่ที่ทำหน้าที่สัมพันธ์กันหรือขึ้นต่อกันเช่นคณะรัฐมนตรีเป็นองค์กรบริหารรัฐสภาผู้แทนราษฎรเป็นองค์กรของรัฐสภา” และในภาษาไทยมีอีกคำหนึ่งที่มีความหมายเหมือนกันคือคำว่า “องค์การ” ที่แปลว่า “ศูนย์รวมของบุคคลหรือกิจการที่ประกอบกันขึ้นเป็นหน่วยงานเดียวกัน

เพื่อดำเนินกิจการตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ในกฎหมายหรือในตราสารจัดตั้งซึ่งอาจเป็นหน่วยงานของรัฐเช่นองค์การของรัฐบาลหน่วยงานของเอกชนเช่นบริษัทจำกัดสมาคมหรือหน่วยงานระหว่างประเทศเช่นองค์การสหประชาชาติ” เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

คำว่าองค์กรและการจัดการ (Organization and Management) เป็นคำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกันอย่างมีนัยลึกซึ้งเพราะการจัดการจะมีขึ้นก็ด้วยมีองค์กรแต่ในขณะเดียวกันองค์กรถ้าไม่มีการจัดการก็ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้องค์กรจึงเป็นกลุ่มของบุคคล (Organization as a Group of People) ที่มารวมตัวกันอย่างมีวัตถุประสงค์และก่อให้เกิดการจัดการ (Management) เพื่อสนองตอบต่อวัตถุประสงค์ของบุคคลและองค์กรตั้งที่นักวิชาการได้ให้ทัศนะไว้ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน (2524) นิยามความหมายของการจัดองค์กรไว้ในพจนานุกรม ศัพท์สังคมวิทยาว่าหมายถึง การจัดระเบียบเป็นกระบวนการที่จำแนกความแตกต่างของส่วนหนึ่งออกจากอีกส่วนหนึ่งโดยให้แต่ละส่วนทำหน้าที่แตกต่างกันและในขณะเดียวกันก็สร้างความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ภายในส่วนรวมทั้งหมดนั้นให้กระทำหน้าที่ประสานกันหรือหมายถึงหน่วยของการบริหารที่มีการกระจายระเบียบงานตามความหมายดังกล่าว

ฟลิปโป (Flippo, 1966) ให้ความหมายของการจัดองค์กรว่าเป็นการวางระเบียบให้กิจกรรมต่างๆ ขององค์กรสมดุลกันโดยกำหนดว่าใครมีหน้าที่ทำอะไรและมีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรเพื่อให้การดำเนินงานขององค์กรบรรลุตามแผนที่กำหนดไว้

แม็คเคลอนนี (McLarney, 1964) ให้ความหมายของการจัดองค์กรว่าเป็นการวางระเบียบให้กิจกรรมต่างๆ ขององค์กรสมดุลกันโดยกำหนดว่าใครมีหน้าที่ทำอะไรและมีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรเพื่อให้การดำเนินงานขององค์กรบรรลุตามแผนที่กำหนดไว้

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคนอื่นๆ (2539) ได้ให้ความจำกัดความของการจัดองค์กรคือกระบวนการที่กำหนดกฎระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติงานขององค์กรซึ่งรวมถึงวิธีการการทำงานเป็นกลุ่ม สมาน รังสิโยภุชงค์ และสุธี สุทธิสมบูรณ์ (2544) ได้ให้คำนิยามของการจัดองค์กรไว้ว่าหมายถึง การแบ่งอำนาจหน้าที่ในการดำเนินงานออกเป็นส่วนต่างๆ แต่ละส่วนกำหนดอำนาจหน้าที่ไว้อย่างชัดเจนพร้อมทั้งกำหนดความสัมพันธ์ของหน้าที่การงานที่แบ่งออกไปกำหนดสายการบังคับบัญชาตั้งแต่หน่วยที่เล็กที่สุด คือ ตำแหน่งต่างๆ จนถึงหน่วยงานขนาดใหญ่ของหน่วยงานนั้นๆ จนครอบคลุมอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานทั้งหมด

จากทัศนะทั้งหมดที่กล่าวมาพอสรุปความหมายของการจัดองค์กรได้ว่าการจัดองค์กร (Organizing) หมายถึง การจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มชนที่มารวมตัวกันอย่างมีวัตถุประสงค์ (Objective) โดยเป็นการบริหารการจัดการอย่างเป็นกระบวนการมีระเบียบแบบแผนที่บ่งบอกให้รู้ว่าใครมีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไรในองค์กรอันจะทำให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยมีการปฏิสัมพันธ์ (Interact) ต่อกันและกันในทางสร้างสรรค์

การศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับองค์กรและการจัดการ (Organization and Management) เริ่มภายหลังจากมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ประมาณปี ค.ศ. 1800 และต่อมาก็มีการศึกษาค้นคว้ารวบรวมแนวความคิดจัดเป็นระบบกลายเป็นศาสตร์สาขาหนึ่ง ที่ให้การยอมรับในราวต้นศตวรรษที่ 20 พัฒนาการของแนวความคิดดังกล่าวจากอดีตถึงปัจจุบันสามารถแบ่งออกเป็น 5 ประการคือ

1. แนวคิดการจัดการสมัยเก่า (Tradition Management of Theory) การศึกษาองค์กรและการจัดการตามแนวความคิดสมัยเก่าหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการจัดการแบบคลาสสิก (Classical Management) เริ่มในปลายศ.ต. ที่ 18 หลังจากมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมและมีวิวัฒนาการเรื่อยมาจนถึงต้นศ.ต. ที่ 19 แนวคิดสมัยเก่าเป็นการบริหารการจัดการบนสมมุติฐานที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลหลักการสำคัญของแนวคิดนี้จึงเป็นการกำหนดกระบวนการบริหารขึ้นมาอย่างมีหลักเกณฑ์เพื่อให้มีการปฏิบัติตามกระบวนการที่กำหนดไว้เหมือนกัน โดยกระบวนการประกอบด้วยการวางแผนงานหลักเพื่อดำเนินการมีการสร้างเป้าหมายและการระบุถึงทรัพยากรอันจำเป็นที่จะต้องใช้ในการดำเนินงานเป็นจำนวนที่แน่นอน ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามแผนการที่คาดคำนวณเอาไว้และสามารถวัดหาประสิทธิภาพในเชิงปริมาณได้แนวคิดในการบริหารการจัดการในยุคนี้จึงเป็นการมุ่งเน้นที่จะปรับปรุงประสิทธิภาพ (Efficiency) และประสิทธิผล (Effectiveness) ของการปฏิบัติงาน แนวคิดการบริหารแบบดั้งเดิม (Classical Approach to Management) ประกอบด้วยแนวคิดหลักที่สำคัญ 4 แนวคิด (ทองใบ สุดซารี, 2545) คือ

1) การจัดการแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Management) แนวความคิดการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ (Classical Organization Theory) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการในการปฏิบัติงานการผลิตบริการและวิเคราะห์วิธีการทำงานจัดตั้งมาตรฐานของงานกำหนดกฎระเบียบและวิธีการทำงานภายใต้หลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์บุคคลที่มีชื่อเสียงและได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้บุกเบิกในแนวความคิดนี้คือ Frederick W. Taylor ที่เป็นวิศวกรเครื่องยนต์ทำงานอยู่ในโรงงานอุตสาหกรรมถลุงเหล็กในปี ค.ศ. 1884 ได้นำเสนอแนวความคิดที่มีจุดเน้น (Focus) คือ การสร้างประสิทธิภาพของการทำงานอย่างมีความเป็นเหตุเป็นผลของพนักงานในระดับปฏิบัติงานขององค์กร (The Lowest of Organization) เพื่อที่จะทำให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการทำงาน

2) การบริหารเชิงระบบ (Systematic of Management) คือ การกำหนดกระบวนการในการบริหารงานอย่างต่อเนื่องสัมพันธ์ (Relations) กันของหน่วยย่อยๆ ที่มีความเกี่ยวข้องและการปฏิบัติต่อกันและกันอย่างเป็นระบบ (System) โดย Norbert Wiener เป็นผู้เสนอแนวความคิดขององค์กรอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกว่าองค์กรเป็นระบบอย่างหนึ่งที่ประกอบด้วยสิ่งนำเข้า (Input) กระบวนการ (Process) สิ่งส่งออก (Output) ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) และสภาพแวดล้อม (Environment)

แนวทางการพิจารณาเกี่ยวกับองค์กรในเชิงระบบสามารถจำแนกได้ 3 แนวทาง คือ ระบบโครงสร้างระบบกระแสของงานและระบบคนความคิดเกี่ยวกับระบบเป็นแนวความคิดที่นิยมนำมาใช้ในการวิเคราะห์เรื่องของการบริหารได้อย่างเหมาะสมเพราะระบบมีคุณสมบัติคือมีขอบเขตที่แน่นอนประกอบไปด้วยระบบย่อยต่างๆ (จงชัย สันติวงษ์, 2542) ที่มีการกำหนดกระบวนการและขั้นตอนในการทำงานของระบบให้สอดคล้องกันตั้งแต่เริ่มต้นจนจบโดยเน้นความสัมพันธ์ภายในของการดำเนินงานให้เป็นไปตามเป้าหมาย 4 (เสนาะ ตีเยาว์, 2544) ประการคือ (1) ต้องระบุหน้าที่และความรับผิดชอบของงานไว้อย่างชัดเจน (2) กำหนดวิธีการที่เป็นมาตรฐานสำหรับใช้ในการทำงาน (3) กำหนดวิธีการอย่างชัดเจนในการเก็บรวบรวมดำเนินการส่งและการวิเคราะห์ข้อมูล (4) กำหนดระบบบัญชีต้นทุนค่าแรงและการควบคุมเพื่อสะดวกต่อการประสานงานภายใน

3) การจัดการแบบหลักการบริหาร (Administrative Principle) บุคคลสำคัญที่กำหนดหลักการบริหารขึ้นมาคือเฮนรี เจ. ฟาโยล (Henri J. Fayol) ได้ชื่อว่าเป็นบิดาของทฤษฎีการปฏิบัติการ

และการจัดการตามหลักการบริหารฟายโอเป็นวิศวกรในบริษัทเหมืองแร่แห่งหนึ่งในประเทศฝรั่งเศสได้ ทำการศึกษาและคิดค้นถึงกระบวนการจัดการในรูปแบบใหม่และได้เสนอแนวคิดการจัดการเป็น กระบวนการ (Management Process School) ที่มีจุดเน้นความเป็นเหตุเป็นผลในการบริหาร งานของ ผู้บริหารระดับสูงขององค์กร (Top Organization) โดยเสนอแนะให้เห็นว่าผู้บริหารมีภารกิจที่สำคัญใน การบริหารงานที่เป็นกระบวนการต่างๆคือการวางแผน (Planning) การจัดองค์กร (Organizing) การ บังคับบัญชา (Commanding)การประสานงาน (Coordinating) การควบคุม (Controlling)

นอกจากนี้ฟายโอ ยังได้เสนอหลักการบริหารการจัดการไว้ 14 ข้อ คือ (1) การแบ่งงานกันทำ (Division of Work) (2) อำนาจหน้าที่ (Authority) (3) ระเบียบวินัย (Disciplines) (4) เอกภาพในสาย การบังคับบัญชา (Unity of Command) (5) เอกภาพในการอำนวยการ (Unity of Direction) (6) ประโยชน์ส่วนตัวย่อมเป็นรองประโยชน์ส่วนรวม (Subordination of Individual Interest to General Interest) (7) การให้ผลประโยชน์ตอบแทนพนักงาน (Remuneration of Personnel) (8) การ รวมอำนาจ (Centralization) (9) การจัดลำดับของสายงาน (Scalar Chain) (10) ความมีระเบียบ (Order) (11) ความเป็นธรรม (Equity) (12) ความมั่นคงในการทำงาน (Stability Of tenure of Personnel) (13) ความคิดริเริ่ม (Initiative) (14) ความสามัคคี (Esprit De Corps) (บรยงค์ โตจินดา, 2539)

4) การจัดการแบบระบบราชการ (Bureaucracy System) ระบบราชการ คือ ระบบการ บริหารงานที่มีการแบ่งหน้าที่การปฏิบัติงานอาศัยกฎระเบียบที่แน่นอนลักษณะการบังคับบัญชาเป็นไป ตามลำดับชั้นเป็นการบริหารงานในองค์กรขนาดใหญ่ได้แก่การบริหารงานของรัฐบาลหรือองค์กรเอกชนที่ มีการพัฒนาเป็นองค์กรขนาดใหญ่ก็จัดเข้าข่ายการบริหารงานในแบบระบบราชการได้เช่นกัน Max Weber เป็นบุคคลแรกที่ทำการศึกษาระบบราชการ (Bureaucracy) ในรูปแบบองค์กรอย่างเป็นทางการ และกล่าววาระบบราชการคือการใช้อำนาจปกครองซึ่งอำนาจมีที่มาจากรากฐานความถูกต้องที่คนใน สังคมให้การยอมรับโดยที่ Weber ได้กำหนดหลักการของระบบราชการ (Bureaucracy) (ดูรายละเอียด ในศิริวรรณ เสรีรัตน์และคนอื่นๆ, 2539) ไว้ดังนี้ (1) กฎ (Rule) (2) ไม่ยึดตัวบุคคล (Impersonality) (3) มีการแบ่งงานกันทำ (Division of Labor) (4) โครงสร้างแบบลำดับชั้นตอนสายการบังคับบัญชา (Hierarchical Structure) (5) โครงสร้างอำนาจหน้าที่ (Authority Structure) แบ่งอำนาจออกเป็น 3 ประเภท คือ อำนาจตามลักษณะส่วนตัวหรือบารมีอำนาจ (Charismatic Domination) อำนาจตาม ประเพณีนิยม (Traditional Domination) อำนาจตามกฎหมาย (Legal Rational Domination) (6) มีข้อผูกมัดด้านอาชีพระยะยาว (Lifelong Career Commitment) (7) ความมีเหตุมีผล (Rationality)

2. แนวคิดการจัดการตามหลักพฤติกรรมศาสตร์ (Management of Behavior Science Theory) จุดเริ่มต้นการศึกษาขององค์กรและการจัดการตามแนวความคิดการจัดการเชิงพฤติกรรมศาสตร์ (Behavior Science) หรือมนุษยสัมพันธ์ (Human Relations) เกิดจากข้อบกพร่องของแนวคิดสมัยเก่า ที่ไม่อาจแก้ไขปัญหาของความไม่มีประสิทธิภาพในองค์กรขนาดใหญ่โดยเริ่มเมื่อประมาณค.ศ. 1930 – 1950 เป็นการศึกษาการจัดการโดยอาศัยการสังเกตเกี่ยวกับระบบพฤติกรรมมนุษย์ที่แสดงออกในองค์กรที่ เกี่ยวข้องกับกระบวนการบริหารมีสมมติฐานเกี่ยวกับลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ที่แตกต่างไปจากแนว ความเชื่อของพวกนักบริหารสมัยเก่าประกอบไปด้วยทฤษฎีที่สำคัญ 4 ประการคือ

1) ทฤษฎีความต้องการของคนหรือทฤษฎีแรงจูงใจของมาสโลว์ (Need Theory) โดย Abraham Maslow เป็นผู้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับความต้องการของคนที่เป็นพื้นฐานที่ใช้ใน

การจัดการที่จะต้องคำนึงถึงความต้องการของคนงานและจะต้องหาวิธีการที่จะทำให้ตอบสนองความต้องการของคนงานซึ่งต่อมาเรียกว่า “Maslow’s Need Hierarchy” ทฤษฎีนี้อธิบายหลักความต้องการของคนออกเป็น 2 ประการ คือ หลักความขาดแคลน (Deficit Principle) กับหลักความก้าวหน้า (Progression Principle)

อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) กล่าวว่ามนุษย์มีความต้องการเรียงตามลำดับขั้นแล้วแบ่งเป็น 5 ลำดับ (พงศ์สัณห์ ศรีสมทรัพย์ และชลิตา ศรมณี, 2531) ได้แก่ (1) ความต้องการทางกายภาพ (Physical Needs) (2) ความต้องการทางความมั่นคง (Security Needs) (3) ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) (4) ความต้องการชื่อเสียง (Esteem Needs) (5) ความต้องการความสำเร็จในชีวิต (Self-Actualization)

2) ทฤษฎีเอ็กซ์และทฤษฎีวาย (Theory X Theory Y) เป็นแนวคิดที่มีสมมติฐานเกี่ยวกับคนโดย Douglas McGregor เป็นผู้เสนอแนวความคิดที่ว่าด้วยการจูงใจบุคคลที่จะต้องจัดให้เหมาะสมกับประเภทของบุคคลในองค์กรโดยระบุธรรมชาติของคนออกเป็น 2 ลักษณะที่ตรงข้ามกันดังตารางที่ 2.3

ตารางที่ 2.3 เปรียบเทียบทฤษฎีเอ็กซ์และทฤษฎีวาย (Theory X and Theory Y)

ทฤษฎี X	ทฤษฎี Y
ไม่ชอบทำงาน	ชอบทำงาน
ขาดความกระตือรือร้น	มีเป้าหมายและกระตือรือร้น
ขาดความรับผิดชอบ	มีความรับผิดชอบ
ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง	ชอบคิดริเริ่มใหม่ๆสร้างสรรค์
ต้องมีคนอื่นควบคุมจึงทำงาน	ควบคุมตนเองได้

ที่มา: แปลงจากพงศ์สัณห์ ศรีสมทรัพย์ และชลิตา ศรมณี (2531)

ทฤษฎี X และทฤษฎี Y เกิดจากสมมติฐานที่ว่าภาวะผู้นำแบบทฤษฎี X นั้นใช้เงินเป็นสิ่งที่จูงใจที่สำคัญและรูปแบบการบังคับบัญชาเป็นภาวะผู้นำที่ปฏิบัติให้คุณให้โทษโดยตรงต่อผู้ร่วมงาน ส่วนทฤษฎี Y เป็นลักษณะตรงกันข้าม คือ เป็นภาวะผู้นำเชิงบวกโดยใช้วิธีจูงใจในรูปของการปรึกษาหารือหรือร้องและให้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเพื่อให้ผู้ร่วมงานเต็มใจและพอใจที่จะทำงานหรือให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน (บรียงค์ โตจินดา, 2539)

3) ทฤษฎีบุคลิกภาพกับองค์กรเป็นแนวคิดที่ขัดแย้งกับแนวคิดสมัยเก่า โดย Chris Argyris เป็นผู้เสนอแนวความคิดนี้โดยมีสมมติฐานว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันในพฤติกรรมเป็นพื้นฐานปัจจัยที่ทำให้ปัจเจกบุคคลมีพฤติกรรมที่แตกต่างกันคือบุคลิกภาพ (Personality) การรับรู้หรือจิตภาพ (Perception) ทักษะคติ (Attitude) ความต้องการของบุคคล (Needs) Argyris อธิบายว่าหลักการบริหารตามแบบดั้งเดิมที่มีการกำหนดโครงสร้างขององค์กรและสายการบังคับบัญชาอาจขัดแย้งกับความต้องการและความสามารถของบุคคลและได้เสนอแนวคิดที่สำคัญ 2 ประการ (ศิริวรรณ เสรีรัตน์

และคนอื่นๆ, 2539) คือ (1) วิธีการที่มนุษย์ต้องการกระทำในสังคมเพื่อต้องการความมีสุขภาพที่ดีมีผลผลิตเป็นบุคคลที่มีความก้าวหน้า (2) วิธีการซึ่งองค์กรเป็นทางการจะพยายามเปลี่ยนแปลงกิจกรรมให้เพิ่มขึ้นมีการพึ่งพากันและมีความสนใจที่เข้มแข็งยิ่งไปกว่านั้นยังต้องมีการปฏิบัติการที่หลากหลาย

4) ทฤษฎีความเป็นผู้นำ (Leadership Theory) เป็นการศึกษาถึงอิทธิพลของผู้นำที่มีต่อความสำเร็จของงานทั้งนี้เพราะว่าเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่การสร้างขวัญกำลังใจและการกำหนดระบบการให้คุณให้โทษแก่สมาชิกสามารถชักจูงให้สมาชิกอุทิศตนให้แก่องค์กรอย่างเต็มที่ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าผู้นำมีอิทธิพลอย่างมากต่อความก้าวหน้าหรือความถดถอยขององค์กรคุณลักษณะที่สำคัญของผู้นำสามารถแบ่งออกได้ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ (1) แบบของผู้นำตามลักษณะของการใช้อำนาจประกอบไปด้วยผู้นำ 3 แบบ คือ ผู้นำแบบเผด็จการผู้นำแบบเสรีนิยมและผู้นำแบบประชาธิปไตย (2) แบบของผู้นำตามวิธีการทำงานประกอบไปด้วยผู้นำ 8 แบบคือผู้นำที่ทำงานตามคำสั่งอย่างเดียวผู้นำที่ให้การแบบมีศิลป์หัวหน้างานชนิดใจบุญผู้ประนีประนอมนักพัฒนาและหัวหน้างานแบบนักบริหาร ซึ่งการทำหน้าที่โดยทั่วไปของผู้นำหรือหัวหน้างานที่จะต้องเป็นผู้ดำเนินการคือ (1) เป็นผู้ที่จะต้องรับผิดชอบต่อชอบในการปฏิบัติงานที่อยู่ในความรับผิดชอบ (2) เป็นผู้เสริมสร้างให้ปริมาณและคุณภาพของงานได้รับผลสูงสุด (3) เป็นผู้แนะนำหรือสอนวิธีการทำงานให้ผู้ใต้บังคับบัญชา (4) เป็นผู้ติดต่อประสานงานในองค์กรเพื่อให้งานมีประสิทธิภาพ (5) เป็นผู้สั่งงานและควบคุมงาน (บุญรัตน์ โททอง, 2537)

3. แนวคิดการจัดการเชิงปริมาณหรือการบริหารศาสตร์ (Quantitative or Management Science Theory) แนวคิดการจัดการเชิงปริมาณหรือการบริหารศาสตร์ (Quantitative or Management Science Theory) เป็นการนำเทคนิคทางคณิตศาสตร์ (Technical Mathematics) มาใช้เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลในอดีตเพื่อพยากรณ์สภาพการณ์ในอนาคตโดยการรวบรวมข้อมูลไว้เป็นตัวเลขทางสถิติเพื่อลดความเสี่ยงในการดำเนินงานมีสมมติฐานที่ว่า การใช้เทคนิคทางคณิตศาสตร์จะทำให้การตัดสินใจและแก้ปัญหาได้ดีขึ้นลักษณะที่สำคัญของแนวความคิดการจัดการเชิงปริมาณประกอบไปด้วย (พงค์สัมพันธ์ ศรีสมทรัพย์ และชลิตา ศรมณี, 2531) 1) การใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการศึกษา (Scientific Method) 2) ใช้การแก้ปัญหาอย่างเป็นแบบเป็นขั้นตอน (Systematic) 3) ใช้รูปแบบทางคณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือ 4) ใช้ตัวเลขประกอบกับการใช้ขบวนการทางคณิตศาสตร์และสถิติ 5) เน้นที่ปัจจัยในเชิงเศรษฐกิจมากกว่าคุณลักษณะทางจิตวิทยาของมนุษย์ 6) ใช้เครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์และระบบคอมพิวเตอร์ 7) เน้นที่ผลรวมของระบบ (Total System Approach) 8) ค้นหาการตัดสินใจที่ดีที่สุดภายใต้เงื่อนไขของระบบปิด 9) ใช้วิธีการศึกษาทดลองและพิสูจน์จากข้อเท็จจริงมากกว่าจะใช้วิธีการสรุปจากทฤษฎีและหลักการต่างๆ (Normative Approach)

4. แนวคิดการจัดการตามสถานการณ์ (Contingency Management of Theory) แนวคิดการจัดการเชิงสถานการณ์ (Contingency Theory of Management) เป็นที่สนใจการจัดการที่มุ่งเน้นการปรับปรุงพฤติกรรมจัดการตามสถานการณ์เฉพาะอย่างขององค์กรประกอบด้วยเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อมภายนอกและบุคลากรขององค์กรโดยมีสมมติฐานของการจัดการตามสถานการณ์คือสถานการณ์เป็นปัจจัยในการกำหนดวิธีการทางการบริหารที่จะนำไปใช้ในองค์กรที่เป็นแนวคิดที่จะออกไปจากหลักการบริหารแบบดั้งเดิมที่ถือว่าการบริหารเป็นสากลใช้ได้ในทุกสถานการณ์มาเป็นการบริหารให้สอดคล้องกับสถานการณ์แต่ละอย่างให้เหมาะสม (เสนาะ ตีเยาว์, 2544)

ลักษณะสำคัญของการบริหารเชิงสถานการณ์เป็นการประสมประสานแนวคิดในการบริหารจัดการที่สำคัญด้วยกัน 4 ประการ (ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคนอื่นๆ, 2539) ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้เป็นโครงสร้างของงานคือ แนวคิดแบบดั้งเดิม (Classical Perspective) แนวคิดเชิงพฤติกรรมศาสตร์ (Behavioral Perspective) แนวคิดเชิงปริมาณ (Quantitative Perspective) แนวคิดเชิงระบบ (Systems Perspective) ผสมผสานกันในการทำงานโดยมีสาระสำคัญคือไม่มีทฤษฎีการบริหารชนิดใดหรือไม่มีวิธีการบริหารงานใดที่จะนำไปใช้ได้ในทุกกรณีและทุกสถานการณ์ความแตกต่างกันทางด้านสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกองค์กรจะเป็นตัวกำหนดวิธีการในการบริหารให้เหมาะสมกับวิธีการนั้นๆ

5. แนวคิดการจัดการสมัยใหม่ (Modern Management of Theory) แนวคิดการจัดการสมัยใหม่ (Modern Management) เริ่มเมื่อประมาณปีค.ศ. 1960 นักวิชาการได้พยายามนำเอาแนวความคิดหลายๆอย่างมารวมกันเพื่อพัฒนาและแก้ไขข้อบกพร่องให้ดีขึ้นโดยมีสมมติฐานว่ามนุษย์เป็นสิ่งที่ยุ่งยากสลับซับซ้อนมีความต้องการที่หลากหลายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาแต่มีความรู้ความสามารถที่จะพัฒนาได้ตลอดอย่างไม่มีวันสิ้นสุดแนวความคิดการบริหารสมัยใหม่จึงเป็นการตอบรับตามความหลากหลายของมนุษย์ (เสนาะ ตีเยาว์, 2544) โดยลักษณะสำคัญของการศึกษาค้นคว้าตามแนวความคิดของนักทฤษฎีสมัยใหม่คือเป็นการมุ่งสนใจในรายละเอียดและคุณสมบัติของปัจจัยเหล่านี้ เช่นลักษณะของปัจเจกบุคคล (The Individual) สมมติฐานเกี่ยวกับลักษณะทางธรรมชาติของมนุษย์ (Assumptions of Human Behavior) พฤติกรรมของกลุ่มในองค์กร (Group Behavior) การจูงใจในการทำงาน (Motivation Factors) เป็นต้น (พงศ์สันต์ ศรีสมทรัพย์ และชลิตา ธรรมณี, 2531)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่าวิวัฒนาการของแนวคิดด้านการบริหารและการจัดการจากอดีตถึงปัจจุบันสามารถแบ่งออกเป็น 5 ประการคือ

1. แนวคิดการบริหารแบบดั้งเดิมเป็นการมุ่งเน้นที่จะแสวงหาหลักการทำงานที่เป็นสากลมีหลักการแน่นอนเป็นหลักเกณฑ์ที่สามารถพิสูจน์ได้ประกอบไปด้วยแนวคิดที่สำคัญ 4 ประการ คือ การบริหารงานตามหลักวิทยาศาสตร์การบริหารงานเชิงระบบการจัดการแบบระบบการบริหารและการจัดการแบบระบบราชการ

2. แนวคิดการบริหารเชิงพฤติกรรมศาสตร์ซึ่งเป็นการบริหารงานโดยยึดหลักความแตกต่างระหว่างบุคคลมีแนวคิดที่สำคัญ 4 ประการ คือ ทฤษฎีความต้องการของคนทฤษฎีเอ็กซ์และทฤษฎีวาย ทฤษฎีบุคลิกภาพและทฤษฎีผู้นำ

3. แนวคิดเชิงปริมาณหรือการบริหารศาสตร์เป็นการนำเอาเทคนิคทางคณิตศาสตร์มาใช้เป็นหลักในการทำงานมีการรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบเพื่อใช้เป็นฐานในการตัดสินใจในและการทำงานของผู้บริหาร

4. แนวคิดตามสถานการณ์เป็นการประสานแนวคิดต่างๆเพื่อกำหนดเป็นรูปแบบและวิธีการในการทำงานให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นๆ

5. แนวคิดสมัยใหม่ ที่เป็นการมุ่งสนใจในรายละเอียดและคุณสมบัติของปัจจัยเหล่านี้เช่น ลักษณะของปัจเจกบุคคลสมมติฐานเกี่ยวกับลักษณะทางธรรมชาติของมนุษย์พฤติกรรมของกลุ่มในองค์กรและการจูงใจในการทำงาน

2.3.1 แนวคิดการจัดองค์คณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

ก่อนที่จะเกิดพระพุทธศาสนาประชาชนในประเทศอินเดียในสมัยพุทธกาลมีการนับถือศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาหลักของชาติโดยมีการแบ่งชนชั้นอย่างเห็นได้ชัดจากระบบวรรณะ 4 กลุ่ม พราหมณ์และกษัตริย์เป็นวรรณะที่ได้รับการยกย่องว่าสูงสุดในการปกครองและให้คำปรึกษาในการบริหารประเทศส่วนอีก 2 กลุ่มเป็นชนชั้นกรรมาชีพต้องใช้แรงงานและไม่เป็นยอมรับจากสังคมกล่าวคือสังคมไม่ได้ให้ความเสมอภาคและสิทธิเสรีภาพในทุกๆ เรื่องสาเหตุนี้เองจึงทำให้พระพุทธศาสนาเมื่อจะอุบัติจึงต้องฟันฝ่าอุปสรรคเรื่องชนชั้นเพื่อสร้างความเสมอภาคในทุกๆ ด้านด้วยพระพุทธศาสนามีความเห็นว่าทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพเท่ากันหากใครทำถูกต้องตามหลักการและวิธีการทางศาสนาแล้วย่อมมีสิทธิเช่นกันอีกความเชื่อด้านหนึ่งที่เชื่อว่าผู้บวชมีศักดิ์และศรีเทียบเท่ากับกษัตริย์ที่ปกครองบ้าน เพราะว่าแต่ละเจ้าสำนักในสมัยนั้นต่างก็มีศิษย์ได้หลายคนจึงเป็นมูลเหตุก่อให้เกิดสังคัมสังข์ (Shanga) ขึ้นซึ่งเป็นสังคัมอุดมการณ์ที่มุ่งจะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างชนชั้นความเหลื่อมล้ำต่ำสูงในการครอบครองทรัพย์สินส่วนบุคคลอาจนับได้ว่าเป็นสังคัมประชาธิปไตยสังคัมแรกของโลก (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2506) ทั้งนี้การต่อต้านพระพุทธศาสนาจึงนับเป็นการปฏิวัติสังคัมครั้งยิ่งใหญ่โดยพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธระบบวรรณะความเชื่อถือโชคลางพิธีกรรมต่างๆ ของวรรณะพราหมณ์เปลี่ยนมาใช้หลักการและเหตุผลตามแนวทางวิทยาศาสตร์กำหนดสังคัมรูปแบบใหม่ที่เสมอภาคและเท่าเทียมกันมีอุดมการณ์สูงสุดคือ การเข้าถึงพระนิพพาน (เสถียร พันธรั้งสี, 2549) สังคัมสังข์แม้จะเป็นสังคัมของมนุษย์ปุถุชนแต่ก็เป็นสังคัมที่วางระบบรูปแบบกฎเกณฑ์ประเพณีสอดคล้องกับธรรมปฏิเสธสิ่งซึ่งสังคัมภายนอกเห็นว่าดีงามถ้าคุณค่านั้นขัดกับคุณธรรมพื้นฐานอันจะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสและสังสารวัฏ (สุรวิชย์ ศิวรักษ์, 2522) ดังนั้นเพื่อให้ทราบถึงแนวคิดการจัดองค์กรคณะสงฆ์ขึ้นในสมัยพุทธกาลอย่างชัดเจนผู้วิจัยขอแนะนำเสนอประเด็นที่จะศึกษาดังต่อไปนี้

2.3.1.1 บริบทของอินเดียสมัยพุทธกาลอันเป็นมูลเหตุของการจัดตั้งองค์กรสงฆ์

การศึกษาถึงบริบทของอินเดียสมัยพุทธกาลคือการศึกษาถึงสภาพการณ์ที่เป็นรูปแบบของพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับค่านิยม (Values) และความเชื่อ (Beliefs) ที่เป็นบรรทัดฐาน (Norms) ที่มีพัฒนาการผ่านช่วงระยะเวลาที่มีการถือปฏิบัติเป็นระเบียบแบบแผนเชื่อมโยงคนในสังคมให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ในขณะนั้นแต่เมื่อจะกล่าวถึงบริบทต่างๆ อินเดียในสมัยพุทธกาลอาจจะเป็นภาพรวมที่กว้างเกินไปดังนั้นผู้วิจัยจึงขอนำมาเฉพาะประเด็นที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. สภาพการณ์ทางสังคมดินแดนอินเดียโบราณ ในทางศาสนา มักจะเรียกกันว่า “ชมพูทวีป” ในทางภูมิศาสตร์มักเรียกว่า “เอเชียใต้” หรือ “อนุทวีปอินเดีย” ส่วนชาวอินเดียเองเรียกดินแดนของเขาเองว่า “ภารตวรรษ” (Bharatavarsa) ซึ่งมีความหมายว่า ถิ่นที่อยู่ของชาวภารต

ส่วนคำว่า “อินเดีย” มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า “สินธุ” (Sindhu) ซึ่งเป็นชื่อแม่น้ำสายสำคัญทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียโบราณต่อมาชาวเปอร์เซียที่เข้ามาบูรณาดินแดนแถบนี้ได้เปลี่ยนตัวพยัญชนะ S เป็น H เรียกชื่อดินแดนแถบนี้ว่า Hindu หรือ Hidu ต่อมาพวกกรีกที่เข้ามาในสมัยหลังได้ตัดตัว H ออกแล้วแผลงเป็น Indos ซึ่งเพี้ยนไปเป็น Indus และ India ตามลำดับในสมัยต้นชื่อนี้ใช้เรียกเฉพาะดินแดนในบริเวณลุ่มน้ำสินธุต่อมาจึงได้ใช้เรียกดินแดนที่เป็นประเทศอินเดียทั้งหมด (อิติมา พัทธพิพรวัน, 2522) ในเบื้องต้นมีการแบ่งเป็นชนชั้นตามลักษณะหน้าที่ทางสังคมออกเป็น 3 อย่าง คือ นักบวชนักรบและพ่อค้า (พระอัครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), 2534) ซึ่งเป็นการแบ่งอย่างง่าย ๆ ตามหน้าที่ที่มีการปฏิบัติอยู่ในขณะนั้นแต่ต่อมาเมื่อสังคมมีความเจริญมากขึ้น

ก็มีการนำหลักความเชื่อทางด้านศาสนาเข้ามาจัดระบบทางสังคมเพื่อให้ง่ายต่อการปกครองโดยระบบโครงสร้างทางสังคมที่จัดขึ้นใหม่นี้เรียกว่าวรรณะมี 4 ประเภท (สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2541) ได้แก่

1) กษัตริย์ (Warrior) เป็นกลุ่มบุคคลชั้นสูงที่มีหน้าที่ในการเป็นนักบริหาร นักรบและนักปกครองบ้านเมืองให้ประชาชนอยู่เป็นสุข

2) พราหมณ์ (Priest and Teacher) เป็นกลุ่มบุคคลชั้นสูงเหมือนกับ กษัตริย์มีหน้าที่ในการศึกษาคัมภีร์ทางศาสนาและนำมาบอกกล่าวให้แก่คนทั่วไปจึงได้ชื่อว่าเป็นครูผู้สอน อีกทั้งยังทำหน้าที่ในการเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

3) แพศย์ (Vaisya) เป็นกลุ่มบุคคลชั้นกลางประกอบอาชีพพ่อค้า (Merchant) และกสิกร

4) ศูทรหรือไวยยะ (Sudra) เป็นกลุ่มบุคคลที่จัดว่าต่ำสุดมีหน้าที่เป็น กรรมกรที่ต้องใช้แรงงาน (Labor) และรับใช้สามวรรณะดังกล่าวข้างต้น

วรรณะ คือ การแบ่งชนชั้นในสังคมตามหลักศาสนาพราหมณ์ซึ่งถือเอาชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์บุคคลเกิดในวรรณะใดย่อมได้รับสิทธิและแนวทางดำเนินชีวิตตามที่หลักคำสอนในศาสนาพราหมณ์และชี้ดวงให้ไว้สำหรับวรรณะนั้นแน่นอนตายตัวชั่วชีวิตของตน(พระเทพเวที ประยูร ทัต, 2532) ซึ่งกลไกของระบบวรรณะนั้น มีการแข่งขันกันระหว่างวรรณะ กล่าวคือ วรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์แข่งขันกันอยู่เสมอว่าใครจะสูงกว่ากัน ในสมัยโบราณพวกพราหมณ์จะชนะอยู่ตลอด เพราะพราหมณ์ฉลาดกว่าและได้ศึกษาคัมภีร์พระเวทอย่างตนว่าติดต่อกับเทพเจ้าได้ เชื่อว่าปัญญาเหนือกว่ากำลังกายต่อมาในสมัยพุทธกาล กษัตริย์ก็ศึกษาคัมภีร์พระเวทจากพราหมณ์นั่นเองและออกบรรพชาแสวงหาปรัชญาแห่งการหลุดพ้นบ้างจนที่สุดก็มีความรู้เหนือพราหมณ์และค้นพบหลักการใหม่ๆ และสามารถสอนสั่งจนพวกพราหมณ์ยอมเป็นสาวกได้ วรรณะกษัตริย์ที่เวลานี้ ได้แก่เจ้าชายสิทธัตถะ ต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และมหาวิระต่อมาได้เป็นศาสดาของศาสนาเซน ที่รู้จักกันในชื่อ “นิครนถนาฏบุตร” (นิครนถ์ แปลว่า ผู้ปราศจากเครื่องร้อยรัด คือเปลือยกายนั่นเอง) (อมร โสภณวิเศษ วังศ์และกวี อิศริวรรณ, 2539) ส่วนแพศย์ไม่ต้องแข่งกับวรรณะใด แต่แข่งขันกันเองเพื่อสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยกษัตริย์และพราหมณ์ ถือตนเองว่าเป็นคนมีวรรณะสูง จึงรังเกียจพวกที่มีวรรณะต่ำไม่ยอมร่วมกินร่วมนอน จะแต่งงานกับคนในวรรณะของตนเท่านั้นถ้าหากหญิงที่เป็นนางกษัตริย์ หรือพราหมณี ไปแต่งงานกับชายที่เป็นแพศย์หรือ ศูทร บุตรที่เกิดมาจะถูกเรียกว่าเป็นคน “จัณฑาล” เป็นคนนอกวรรณะซึ่งมีสถานะต่ำกว่าวรรณะศูทรลงไปอีกเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป เรียกกันว่าเป็นพวกแตะต้องไม่ได้ (Untouchable) โดยถือว่าเป็น “กาลกิณี” หรือ “เสนียดจัญไร” หากบ้านใครมีพวกจัณฑาลเดินผ่านหน้าบ้านจะต้องนำน้ำนมมาล้างหน้าบ้านกันเลยทีเดียวส่วนบุตรที่เกิดจากการแต่งงานข้ามวรรณะเรียกว่า “วรรณสังกร” ซึ่งมีมากมายและวรรณะลูกผสมแต่งงานกันเกิดเป็นวรรณะต่างๆ ไปอีกมากถึง 3,000 วรรณะย่อย (ประภัสสร บุญประเสริฐ, 2542) อีกประการหนึ่งการถือปฏิบัติเกี่ยวกับระบบวรรณะในเรื่องสมัยพุทธกาลเป็นไปอย่างเข้มงวดวรรณะพราหมณ์จัดเป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทในสังคมมากที่สุดเพราะได้พัฒนาแนวคำสอนและหลักความเชื่อทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับลัทธิพิธีกรรมให้สลับซับซ้อนขึ้นมีการประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า “บูชาญู” การที่ทำดั่งนี้มีใช่เพียงเพื่อวัตถุประสงค์ทางด้านศาสนาเท่านั้นแต่มุ่งสนองความต้องการของผู้มีอำนาจที่จะแสดงเกียรติยศความยิ่งใหญ่ของ

ตนพิธีกรรมเหล่านี้ล้วนชักจูงให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้นเพราะหวังผลตอบแทนเป็นทรัพย์สมบัติและความสุขต่างๆ พร้อมกันนี้ก็ก่อความเดือดร้อนแก่คนชั้นต่ำพวกทาสกรรมกรที่ต้องทำงานหนักและการทารุณต่อสัตว์ด้วยการฆ่าบูชาครั้งละเป็นจำนวนมาก (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต, 2546) สืบเนื่องจากการสวดอ้อนวอนให้พระเจ้าโปรดปรานและบันดาลสิ่งที่ตนปรารถนาให้ได้มีการประดิษฐ์พิธีกรรมที่เรียกว่า “การพลีกรรม” โดยการบูชาด้วยชีวิตของสัตว์ เช่น แกะ แพะ ม้า วัว ไก่ เป็นต้นถ้าเป็นการบูชาใหญ่ถึงกับใช้ชีวิตเด็กหญิงชายบูชาญี่เคยมีชาวอินเดียสมัยนั้นได้ฝากชีวิตของตนไว้กับเทพเจ้าสุดแล้วแต่เทพเจ้าจะโปรดปราน พวกที่สนับสนุนลัทธินี้คือ พราหมณ์ปุโรหิต ซึ่งเป็นผู้สอนธรรมแก่พระราชาและพวกโหราจารย์ที่คอยแนะนำทำนายให้ผู้พรั่งพร้อมต่อภัยอันตรายทำการบูชาด้วยชีวิตสัตว์อยู่เสมอ แล้วพวกตนก็ได้กินเนื้อสัตว์เหล่านั้นด้วย (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ กวี อิศรวิรรณ, 2539) เมื่อพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วได้ทรงแสดงธรรมต่อต้านลัทธิความเชื่อถือนี้ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ทรงสอนให้บุคคลพึ่งตนเองเว้นชั่วทำดีด้วยตนเอง การทำความดีนั่นเองคือการสะเดาะเคราะห์ไปในตัวและทรงสอนให้บูชาญี่เสียใหม่ด้วยการช่วยเหลือชีวิตสัตว์ทั้งหลายแทนการทำลายชีวิตของมัน(เอนก อนุกุลบุตร และคนอื่นๆ, 2536) ดังนั้นสังคมในสมัยพุทธกาลจึงจัดได้ว่าอยู่ในช่วงของการปฏิรูปทางสังคมทั้งทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมดังจะเห็นได้จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเช่น ในวาเสฏฐสูตร (ม.ม.(ไทย) 13/455/572) และอัครัญญสูตร (ที.ปา.ไทย 11/111/83) ที่ได้กล่าวถึงความเชื่อในระบอบวรรณะที่เป็นไปอย่างเข้มงวดและมีการดูถูกเหยียดหยามพวกวรรณะที่อยู่ต่ำกว่าตน จากความเชื่อดังกล่าวจึงก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในอินเดียสมัยนั้นเป็นอย่างมากด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์ครั้นทรงเห็นโทษของการถือวรรณะแล้วจึงทรงประทานอนุญาตให้คนทุกวรรณะอุปสมบทและเป็นพุทธมามกาได้โดยเสมอกันให้เคารพนับถือกันตามอาวุโส รัสสั่งว่า “คนเราไม่ได้ดีหรือเลวเพราะวรรณะหากแต่ดีหรือเลวเพราะการกระทำของตนเอง” (อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ กวี อิศรวิรรณ, 2539)โดยทัคนะและวิธีปฏิบัติต่อระบอบวรรณะของ พระพุทธองค์ (สุจิตรา รัตนัน, 2535) มีดังนี้

1) ในทางทฤษฎีพระพุทธองค์ทรงต่อต้านและหักล้างความเชื่อถือนีในเรื่องวรรณะด้วยการเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการของโลกและสังคมโดยการกระทำของมนุษย์แทนทฤษฎีการสร้างโลกและบันดาลความเป็นไปในสังคมโดยพระเจ้าผู้เป็นเจ้ามิให้ถือชาติกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกและวัดความสูงต่ำของมนุษย์ให้ถือคุณธรรมความสามารถและความประพฤติปฏิบัติเป็นเครื่องแยกวัดความทรามและความประเสริฐของมนุษย์ และสอนให้ตระหนักว่าวรรณะไม่สามารถกีดกันจำกัดขอบเขตความสามารถของมนุษย์บุคคลทุกคนไม่ว่าเกิดในวรรณะใดก็มีความเป็นมนุษย์เท่ากันและสามารถทำตนให้ดีเลวได้จนถึงที่สุดเท่าๆ กันควรได้รับสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกันในการที่จะเลือกทางชีวิตและการปฏิบัติของตนเอง

2) ในทางปฏิบัติพระพุทธองค์ตั้งคณะสงฆ์อันเป็นสังคมปราศจากวรรณะและรับคนจากทุกวรรณะเข้ามาสู่ความมีฐานะและสิทธิเท่าเทียมกันและวางระบบสังคมพุทธบริษัทที่จะช่วยค้ำจุนสังคมปราศจากวรรณะไว้ และทรงบัญญัติความหมายและสร้างความรู้สึกใหม่ๆ ให้กับถ้อยคำต่างๆ ที่แสดงความแบ่งแยกชนชั้นเท่าที่มีใช้อยู่ในสมัยนั้นให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่จะวัดคนด้วยคุณธรรม มิใช่ชาติกำเนิด เช่นคำว่า “อริยะ” “อารยะ” “พราหมณ์” “จันทาล” เป็นต้น ดังที่พระองค์ทรงตรัสว่า

“ดูกรพราหมณ์เราจะเรียกคนว่าประเสริฐเพราะความเป็นผู้เกิดในตระกูลที่หาไม่เราจะเรียกคนว่าต่ำทรามเพราะความเป็นผู้เกิดในตระกูลที่หาไม่เราจะเรียกคนว่าประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีวรรณะใหญ่โตก็หาไม่เราจะเรียกคนว่าต่ำทรามเพราะความเป็นผู้เกิดในตระกูลเพราะความเป็นผู้มีวรรณะใหญ่โตก็หาไม่เราจะเรียกคนประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีโภคะมากมายก็หาไม่ได้เราจะเรียกคนว่าต่ำทรามเพราะความเป็นผู้มีโภคะก็หาไม่ได้แท้จริงบุคคลบางคนแม้เกิดในตระกูลสูงก็ยังเป็นผู้ชอบฆ่าฟันลักทรัพย์ประพฤตินอกในกามพูดเท็จพูดส่อเสียดพูดคำหยาบพูดคำเพื่อเจ้าเป็นคนละโมภคิดเบียดเบียนเป็นมัจฉาภิภูริ” (ม.ม. (ไทย)13/664/612)

2. สภาพการณ์ทางด้านเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจในยุคนี้ได้รับการปรับปรุงพัฒนามากขึ้นการค้าขายได้ขยายตัวไปอย่างกว้างขวางสิ่งก่อสร้างก็เป็นไปอย่างมีระบบมีการวางผังเมืองและการตัดถนนที่เชื่อมต่อกันรวมทั้งระบบสุขภาพก็เป็นที่น่าพอใจในทางแพทย์มีการกล่าวถึงการผ่าตัด (ม.ม. (ไทย) 13/455/572) อันบ่งบอกให้เห็นถึงความเจริญของวิทยาการในด้านต่างๆ เป็นอย่างมากในด้านการคมนาคมปรากฏว่ามีการตัดเส้นทางทั้งทางน้ำและทางบกเชื่อมโยงถึงกันในระหว่างเมืองต่างๆ ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์พระวินัยปิฎกที่มีการกล่าวถึงเส้นทางในการคมนาคมติดต่อกันระหว่างเมืองต่างๆ ทั้งทางน้ำและทางบกส่วนการประกอบอาชีพในสมัยพุทธกาลตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกโดยเฉพาะที่กล่าวถึงในสามัญญผลสูตร (ที.สี. (ไทย) 9/91/55) อาชีพที่ประกอบอยู่ในขณะนั้น คือ การรับราชการนายควาญช้างนายโคบาลคนฝึกม้าคนขับรถม้านายขมังธนูเป็นทาสพ่อครัวช่างตัดผมคนรับใช้เวลาอาบน้ำพ่อค้าขายขนมหวานช่างร้อยพวงมาลัยคนซักฟอกช่างทอผ้าช่างจักสานช่างทำหม้อเสมีนสมุห์บัญชีรวมทั้งศิลปินศาสตร์อย่างอื่นอีกมากและจากหลักฐานมีที่ปรากฏในที่อื่นๆ อีกปรากฏว่าได้มีการจัดตั้งเป็นสหกรณ์อาชีพกันแล้วมีถึง 18 ประเภทดังนั้นเศรษฐกิจในยุคนี้จึงจัดได้ว่าอยู่ในขั้นดี

3. สภาพการณ์ทางการเมืองและการปกครอง

การเมืองและการปกครองในสมัยพุทธกาลมีลักษณะแบ่งเป็นแคว้นที่มีอาณาเขตแน่นอนและแต่ละแคว้นต่างมีพระราชหรือพระมหากษัตริย์ปกครองตนเองแคว้นที่มีการปกครองแบบราชาธิปไตยกำลังเรืองอำนาจโดยพยายามทำสงครามแผ่ขยายอำนาจและอาณาเขตของตนเพื่อรวบรวมแคว้นต่างๆ เข้ามาอยู่ในอำนาจซึ่งแคว้นในสมัยพุทธกาลตามที่ปรากฏหลักฐานในอุโปสถสูตร (อง.ตัก. (ไทย) 20/71/279-288)มีอยู่ด้วยกัน 16 แคว้นคือ

1) อังคะมีเมืองหลวงชื่อว่าจำปาในสมัยก่อนพุทธกาลเคยมีอำนาจเป็น 1 ใน 7 ส่วนของชมพูทวีปในด้านการปกครองแต่ต่อมาในสมัยพุทธกาลตกอยู่ภายใต้อำนาจของแคว้นมคธ

2) มคธมีเมืองหลวงชื่อว่าราชคฤห์มีการปกครองแบบราชาธิปไตยโดยมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ปกครองมคธเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในแถบอินเดียตอนบนเป็นมหาอำนาจ 1 ใน 4 ของชมพูทวีปและเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและเป็นที่มีวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

3) กาสีมีเมืองหลวงชื่อว่าพาราณสีเป็นแคว้นหนึ่งในมัชฌิมประเทศสมัยก่อนพุทธกาลมีอำนาจทางการเมืองมากมักทำสงครามกับแคว้นโกศลอยู่เนืองๆ และมักเป็นฝ่ายชนะแต่ในสมัยพุทธกาลก็อ่อนกำลังลงและดินแดนส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของแคว้น

โกศลมีสินค้าที่ขึ้นชื่อคือผ้าไหมกล่าวกันว่าผ้าที่ทำจากแคว้นนี้มีเนื้อดีที่สุดในเมืองนี้มีอายุยืนยาวมาจนถึงปัจจุบัน

4) โกศลมีเมืองหลวงชื่อว่าสาวัดถิมีการปกครองแบบราชาธิปไตยโดยมีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นผู้ปกครองเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมากมีหลักฐานอยู่หลายแห่งที่แสดงว่าแคว้นสักกะหรือศากยะอันเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้าก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของแคว้นโกศลพระองค์ประทับอยู่ที่เมืองนี้ถึง 19 พรรษา

5) วัชชีมีเมืองหลวงชื่อว่าเวสาลีมีการปกครองแบบสาธารณรัฐเป็นการปกครองโดยคณะมีถึง 8 ราชนวงศ์ด้วยกันและในจำนวนนี้วงศ์ลิฉวีแห่งเวสาลีและวงศ์ของวิเทหะแห่งมิถิลาเป็นวงศ์ที่มีอิทธิพลมากที่สุดมีศูนย์กลางการประชุมอยู่ที่สันฐาคารซึ่งคล้ายกับระบบรัฐสภาในสมัยปัจจุบัน

6) มัลละอยู่ทางตะวันตกของแคว้นวัชชีมีการปกครองแบบสาธารณรัฐหรือระบบสามัคคีธรรมแยกเมืองหลวงออกเป็นสองส่วนคือกุสินาราและปาวาแคว้นนี้เป็นที่เสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

7) เจติยะมีเมืองหลวงชื่อว่าโสตถิวดีอยู่ทางทิศใต้ของแคว้นวังสะทิสตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นกาสิคือบริเวณต้นน้ำของแม่น้ำยมุนาเป็นที่ตั้งของวัดปารีโลยกะในอังคุตตรนิกายมีข้อความระบุว่าพระพุทธเจ้าทรงเสด็จโปรดชาวเจติหลายครั้ง

8) กุรัมมีเมืองหลวงชื่อว่าอินทปัตถ์มีการปกครองแบบราชาธิปไตยมีพระเจ้าโกรัพยะเป็นผู้ปกครองอยู่ทางทิศตะวันตกของแคว้นปัญจาบพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่มีข้อความลึกซึ้งหลายสูตรเช่นมหานิทานสูตรมหาสติปัญญานสูตร เป็นต้น

9) ปัญจาละมีเมืองหลวงชื่อว่ากัมปิลละตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นกุรัมเมืองนี้ไม่ค่อยมีบทบาทเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามากนัก

10) มัจฉะมีเมืองหลวงชื่อว่าสาคละอยู่ทางทิศใต้ของแคว้นสุระเสนะไม่มีบทบาททางพระพุทธศาสนามากนัก

11) สุระเสนะมีเมืองหลวงชื่อว่ามฤการมีการปกครองแบบราชาธิปไตยมีพระเจ้ามธราชอวันตีบุตรเป็นผู้ปกครองแคว้นนี้ตั้งอยู่ในทักขินาบท

12) อัสสะกะมีเมืองหลวงชื่อว่าโปตละมีการปกครองแบบราชาธิปไตยมีพระเจ้าอรุณเป็นผู้ปกครองคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงในฐานะที่เป็นที่ตั้งอาศรมของพราหมณ์พาวรีริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี

13) อวันตีมีเมืองหลวงชื่อว่าอุชเชนีมีการปกครองแบบราชาธิปไตยมีพระเจ้าจันตปัชโชติเป็นผู้ปกครองเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจใน 4 ของชมพูทวีปซึ่งพระเจ้าจันตปัชโชติมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากกับพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ

14) คันธาระมีเมืองหลวงชื่อว่าตักกสิลามีการปกครองแบบราชาธิปไตยมีพระเจ้าปุกกุสาตีเป็นผู้ปกครองเป็นเมืองแห่งการศึกษาบุคคลชั้นสูงนิยมสิ่งบุตรหลานมาศึกษาศิลปวิทยาสาขาต่างๆที่นี้โดยเฉพาะวิชาการแพทย์การทหารการปกครองบุคคลสำคัญที่สำเร็จการศึกษาจากที่นี้เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลพระเจ้ามหาลิและหมออาชีวกโกมารภักจผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นแพทย์ประจำตัวของพระพุทธเจ้ากล่าวกันว่าแคว้นนี้ในปัจจุบันตั้งอยู่ในเมืองราวัลปินดีของประเทศปากีสถาน

15) กัมโปชะมีเมืองหลวงชื่อว่าทวารกะอยู่ทางเหนือสุดตั้งอยู่เหนือแคว้นชื่อว่าคันธาระเป็นแหล่งกำเนิดม้ารูปร่างสวยงามแข็งแรงในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ปรากฏว่าพระพุทธศาสนาได้แผ่ไปถึง

16) วังสะมีเมืองหลวงชื่อว่าโกสัมพืออยู่ทางตอนใต้ของแคว้นโกศลทางทิศตะวันตกของแคว้นกาสิและทิศเหนือของแคว้นอวันตีมีพระเจ้าอุเทนเป็นผู้ปกครองเป็นรัฐที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมากรัฐหนึ่งพระพุทธเจ้าเคยเสด็จอยู่หลายครั้งและเป็นรัฐที่มีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่สำคัญ

นอกจากนี้ในคัมภีร์ต่างๆ ยังปรากฏรายชื่อแคว้นอื่นๆอีกเช่นสักกะโกเลียะ ภัคคะวิเทหะและอังคุดตราปะ เป็นต้นซึ่งส่วนใหญ่อยู่ทางที่ราบลุ่มสินธุและแม่น้ำคงคาทางตอนใต้ลงมาถึงบริเวณแม่น้ำโคธาวารีอาณาจักรเหล่านี้มีกษัตริย์ปกครองเป็นอิสระแก่กันมีการปกครองดำรงพระยศเป็นมหาราชบ้างเป็นเพียงพระราชกษัตริย์บ้างเป็นเพียงอธิบดีบ้างปกครองแบบสามัคคีธรรมหรือคณะราชย์บ้างคราวก็ตั้งตนเป็นอิสระแต่บางครั้งก็ตกเป็นเมืองขึ้นของแคว้นอื่นสุดแล้วแต่แคว้นใดจะมีกำลังเหนือกว่า (พระเทพดิลกระเบบฐิตญาโณ, 2539)

จากการศึกษารูปแบบการปกครองแคว้นทั้ง 16 แคว้นที่ได้กล่าวมานั้น ปรีชา ช่างขวัญยืน (2540) ได้ให้ความเห็นว่าการรูปแบบการปกครองในสมัยพุทธกาลนั้นมีด้วยกันอยู่ 2 รูปแบบ คือ

1. แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือราชาธิปไตย (Monarchy) คือแคว้นที่ให้อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่เรียกว่า “ราชา” (Raja) แต่อาจทรงมอบหมายอำนาจให้พระบรมวงศานุวงศ์ หรือบุโรหิตข้าราชการไปปฏิบัติพระราชกิจแทนกษัตริย์หรือพระราชผู้ครองเมืองมีอำนาจมาก มีระบบการเก็บภาษีมีกองทหารทัพเข้มแข็งเกรียงไกรการปกครองแบบราชาธิปไตยนี้เป็นพัฒนาการของรูปแบบหัวหน้าเผ่าในยุคพระเวทเมื่อแคว้นนั้นหัวหน้าเผ่ามีพระปรีชาสามารถในการสงครามจึงพิชิตแคว้นอื่นไว้ในอำนาจได้ บารมีก็เพิ่มพูนขึ้นสถานะจึงเปลี่ยนจากหัวหน้าเผ่ามาเป็นราชาระบบการสืบตำแหน่งเปลี่ยนจากระบบการเลือกผู้ปกครองโดยสภามาเป็นระบบสืบราชสันตติวงศ์ การปกครองแบบนี้พระราชาทรงเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจเด็ดขาดสูงสุดในการปกครองเพียงผู้เดียวและมีตำแหน่งลดหลั่นกันลงมาคือบุโรหิตเสนาบดีแต่ส่วนย่อยมีสภาการปกครองจากจุดย่อยคือคานนิคมชนบทระดับชนบทยังมีหัวหน้าใหญ่ทำนองเจ้าประเทศราชปกครองอีกด้วย (พระราชธรรมนิเทศ ระเบียบ ฐิตญาโณ, 2542) แคว้นที่ปกครองในระบบนี้มักเป็นแคว้นใหญ่ระดับ “มหาอำนาจ” ในชมพูทวีป เช่น แคว้นมคธที่มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นพระราชารองลงมาคือแคว้นโกศลของพระเจ้าปเสนทิโกศลแคว้นอวันตีของพระเจ้าจันชปชโชตและแคว้นวังสะของพระเจ้าอุเทน

2. แบบสมาพันธรัฐ สาธารณรัฐ หรือสามัคคีธรรม (Republic State) คือแคว้นที่อำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองมิได้อยู่ที่ประมุขของรัฐแต่เพียงผู้เดียว แต่จะมีที่ประชุม “สภา” ที่เรียกชื่อว่าสังฆาคกรเป็นศูนย์กลางของการประชุมพิจารณาตัดสินตกลงเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ มีสังฆะ (Sanga) เป็นผู้กำหนดนโยบายและมีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองสภาจะทำหน้าที่เลือกสมาชิกคนหนึ่งมาเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหารเรียกว่า “ราชา” (Raja) ซึ่งบางท่านกล่าวว่าเทียบเท่ากับระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันเพราะการปกครอง การกำหนดนโยบาย การออกกฎหมาย การตัดสินปัญหาต่างๆผู้ปกครองจะกระทำโดยมีการปรึกษากันก่อน โดยถือเสียงข้างมากในการ

ตัดสินการปกครองแบบสามัคคีธรรม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าแบบสาธารณรัฐนี้ยังแยกออกเป็น 2 แบบ คือ แบบสาธารณรัฐเฉพาะตัวเป็นการปกครองแบบสภาของตระกูลนั้นๆ โดยมีประธานสภาเป็นกษัตริย์เช่นเดียวกัน และแบบสมาพันธ์รัฐ คือรัฐอิสระหลายๆ รัฐมารวมกัน มีการสับเปลี่ยนกันเป็นพระราชาราชของสาธารณรัฐโดยมีการกำหนดอายุของพระราชาราช (พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรตถ ภิธมโม), 2550) ในดินแดนที่ปกครองแบบสาธารณรัฐจำเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือความสามัคคีของรัฐเป็นสิ่งสำคัญในการปกครองการบริหารภาระหน้าที่ของรัฐมักจะมีตัวแทนจากเผ่าต่างๆ มาร่วมประชุมกันในที่ประชุมจะเลือกตัวแทนคนหนึ่งขึ้นมาเป็นประธาน เรียกว่า ราชา (Raja) ซึ่งน่าจะมีความหมายในทำนองหัวหน้าที่ประชุมมากกว่าเป็นกษัตริย์แบบราชาธิปไตย ตำแหน่งนี้มีได้เป็นตำแหน่งที่ได้โดยการสืบทอดโลหิตสมาชิกของที่ประชุมคนอื่นๆ ส่วนใหญ่จะอยู่ในวาระกษัตริย์แคว้นที่ปกครองแบบสาธารณรัฐ เช่น แคว้นวัชชี มัลละ สักกะ โกลิยะ เป็นต้น(บรรจบ บรรณรุจิ, 2555)

ในบรรดารัฐดังกล่าว มีรายละเอียดเกี่ยวกับการปกครองของพวกสักกะ (ศากยะ) มากที่สุดเพราะพระพุทธเจ้ามาจากคนกลุ่มนี้ โดยเป็นรัฐที่มีพระราชาราชเป็นผู้ปกครอง ซึ่งบางยุคบางสมัยมาจากคนตระกูลสูง บางสมัยก็มาจากการเลือกของประชาชน ดำเนินการปกครองโดยผ่านที่ประชุมในรัฐสภาที่เรียกว่า “สังฆาต” ในที่ประชุมมีทั้งคนหนุ่ม คนแก่ คนรวย คนจน เชื่อกันว่าสังฆาตนี้ในกาลต่อมาได้กลายเป็นต้นแบบของการทำสังฆกรรมในพระพุทธศาสนา มีบุคคลที่เกี่ยวข้อง คือ(1) ผู้จัดที่นั้งการประชุมมีตำแหน่งที่เรียกว่า อาสนปฏิญญาปะ(2) ประธานที่ประชุมเรียกว่า วินัยธร ซึ่งไม่สามารถมีสิทธิออกเสียง(3) ผู้ทำหน้าที่เรียกคนเข้าประชุมให้ครบองค์ประชุมเรียกว่า คณปุระ(4) หัวข้อการประชุม เรียกว่า ญัตติ ซึ่งจะต้องมีการประกาศ เรียกว่า อนุสาวนา ซึ่งการประชุมจะตรงประเด็นตามญัตติ ข้อสรุปที่ได้จากญัตติจะถูกประกาศที่ประชุม หากที่ประชุมเจียบถือว่ารับรองเป็นเอกฉันท์ ถ้ามีผู้ค้านให้ออกเสียงโดยเขียนลงบนแผ่นไม้ที่เรียกว่า สลากา มีสีต่างๆ ที่แทนความเห็นแต่ละอย่าง(5) ผู้รวมคะแนนเรียกว่า สลากคาหาปะเสียงข้างมากเป็นผู้ชนะ เมื่อมีการจดบันทึกการลงมติไว้แล้วจะห้ามยกมาพูดอีก ซึ่งเป็นปกครองที่นับว่าเป็นประชาธิปไตยมาก (ปริชา ช้างขวัญยืน, 2540)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการปกครองในลักษณะนี้มีความสอดคล้องกับการปกครองคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้าในแง่ของความเป็นประชาธิปไตยเสียงข้างมาก แต่อย่างไรก็ตามพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงใช้เสียงข้างมากตัดสินอย่างเดียวเสมอไป ทั้งนี้ทรงคำนึงถึงความถูกต้องเป็นสำคัญมากกว่าเสียงข้างมาก จึงได้รับการวิเคราะห์ยกย่องว่าเป็น “ธรรมาธิปไตย” สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่ว่า “ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาเป็นผู้อาศัยธรรม เป็นผู้สักการะธรรม เป็นผู้เคารพนอบน้อมธรรม เป็นผู้มีธรรมเป็นธงชัย เป็นผู้มีธรรมเป็นตราฐ เป็นผู้ธรรมาธิปไตย”(อง.ปญจก.(ไทย) 22/133/168)

การปกครองทั้งสองแบบนี้พบว่า มีแนวคิดที่มีลักษณะคล้ายรัฐแบบพันธสัญญา (Contract theory) ที่ใช้กันในประเทศยุคใหม่ อย่างไรก็ตามการเลือกวิธีการปกครองในสมัยพุทธกาลนั้นสภาพการณ์ทางศาสนาที่ต่างกัน รวมทั้งสังคมและเศรษฐกิจก็ถือว่ามีส่วนทำให้การปกครองที่ไม่เหมาะสมหรือขัดแย้งต่อศาสนาที่ต่างกัน สังคมและเศรษฐกิจก็อาจมีส่วนทำให้รัฐนั้นไม่เจริญ เกิดความแตกแยก และอาจถึงความล่มสลาย หรือถูกยึดครองครอบงำจากแคว้นที่มีความเจริญทางด้านกำลังทหารและเศรษฐกิจที่เหนือกว่าได้

4. สภาพการณ์ทางศาสนาและลัทธิความเชื่อในสมัยพุทธกาลถือว่าเป็นยุคทองของแสงสว่างทางด้านปัญญา (Enlightenment) มีการอภิปรายตอบโต้ปัญหาทางด้านปรัชญาและศาสนากันอย่างแพร่หลายทำให้เกิดลัทธิศาสนาปรัชญารวมทั้งนักบวชในลัทธินิกายต่างๆ มากมาย และในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงชื่อเจ้าของลัทธิปรัชญาผู้มีชื่อเสียงเป็นที่เคารพศรัทธาของคนที่ทั่วไปร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า 6 สำนัก (ที.สี. (ไทย)) คือ

1) สำนักของปุณณกัสปะมีหลักคำสอนเป็นอกิริยวาทคือมีวาทีว่าผลของบุญบาปไม่มีใครทำชั่วหรือทำดีก็ไม่ได้รับผลแห่งการกระทำนั้นถือได้ว่าอยู่ในประเภทลัทธิอิจจสมุปปันนิกา คือสิ่งทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นเองโดยปราศจากเหตุและปัจจัยไม่เกี่ยวข้องกับอะไรก็ตาม

2) สำนักมักขลิโคสาลมีหลักคำสอนเป็นอเหตุกวาทคือมีวาทีว่าสิ่งต่างๆ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเกิดขึ้นลอยๆ ความสุขความทุกข์อะไรต่างๆ มันเกิดขึ้นมาของมันเองไม่ใช่เนื่องจากเหตุใดเหตุหนึ่ง

3) สำนักนิครนถนาฏบุตรมีหลักคำสอนเป็นกิริยวาทคือสอนให้เชื่อในเรื่องของกรรมและสังสารวัฏ

4) สำนักสญชัยเวถ์ฐิบุตรมีหลักคำสอนเป็นอมราวิกเขปิกวาทคือมีวาทีว่าดินได้ไม่ตายตัวเช่นพูดว่าจะว่าอย่างนั้นก็ไม่ใช่อย่างนั้นก็ไม่ใช่อย่างอื่นก็ไม่ใช่ไม่ใช่ก็ไม่ใช่มีใช้เป็นตัว

5) สำนักภุกุทธกัจจายนะมีหลักคำสอนเป็นสัสสวาทและเป็นอกิริยวาทคือมีวาทีว่าการทำดีทำชั่วไม่ได้ผลดีผลชั่วถือว่าการฆ่ากันไม่เป็นบาปเพราะไม่มีใครฆ่าใครคนเราไม่ตายที่เราเรียกกันว่าตายนั้นเป็นแต่เพียงชีวะอันเป็นสภาวะที่เจ็ดเปลี่ยนที่อยู่เท่านั้นเองเพราะร่างกายประกอบด้วยธาตุ 7 ร่างกายเป็นแต่สักว่าธาตุไม่มีความอะไรยิ่งกว่านั้นใครเอาดาบฟันใครตายก็ไม่ถือว่าการฆ่าเป็นแต่เพียงทำให้เกิดช่องขึ้นในระหว่างธาตุทั้ง 7 เท่านั้น

6) สำนักอชิตเกสกัมพลมีหลักคำสอนเป็นนัตถิกวาทคือถือว่าบุญบาปไม่มีอะไรๆ ไม่มีทั้งนั้นร่างกายประกอบด้วยดินน้ำลมไฟและอากาศเมื่อตายธาตุเหล่านี้ก็แตกแยกไปรวมกับธาตุตามเดิมเมื่อตายแล้วก็สิ้นสุดแต่เพียงเท่านั้น

จากที่กล่าวแสดงให้เห็นว่าเจ้าลัทธิร่วมพุทธสมัยเหล่านี้มีปรัชญาความคิดและการเผยแพร่คำสอนของตนที่แตกต่างกันออกไปเป็นปัจเจกชน ซึ่งจากการค้นคว้าวิจัยพบว่ากับในคัมภีร์พระไตรปิฎก พรหมชาลสูตร (ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย)) ปรากฏแนวความคิดทางด้านปรัชญาที่เรียกว่า “อนุทิลลิต” ต่างๆ รวมทั้งสิ้น 62 อย่างด้วยกันแต่เมื่อสรุปเป็นหลักใหญ่ๆ แล้วมี 2 ประการ คือ แนวความคิดที่เป็นสัสสทิลลิตคือพวกที่เห็นว่าทุกสิ่งเป็นของเที่ยงแท้ไม่มีการแปรสญและแนวความคิดที่เป็นอจเจททิลลิตคือพวกที่ปฏิเสธทุกอย่างว่าธาตุสญชีวิตเมื่อตายไปแล้วก็ไม่มีอะไรซึ่งปรัชญาแนวคิดดังกล่าวถูกจำแนกไปตามหลักคำสอนของเจ้าลัทธิทั้ง 6 เหล่านั้น แต่พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงเห็นด้วยกับแนวคิดเหล่านั้นด้วยทรงเห็นว่าเป็นแนวความคิดที่เหลวไหล ปราศจากแก่นสารจึงได้ทรงเริ่มเผยแพร่โมกขธรรมที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้

อนึ่งจากสภาพการณ์ทางด้านศาสนาดังกล่าวที่เกิดขึ้นในยุคสมัยพุทธกาลสามารถสรุปได้ว่าเป็นยุคสมัยนั้นเป็นยุคแห่งการปฏิวัติทางด้านศาสนาความเปลี่ยนแปลงทางด้านความเชื่ออันจะส่งผลให้มีการแสวงหาแนวทางแห่งการหลุดพ้นทำให้เกิดมีลัทธิและพิธีกรรม

ต่างๆแข่งขันกันในการแสวงหาศาสนาเพื่อเป็นเครื่องอุปถัมภ์และให้การรักษาคุ่มครองในการดำเนินกิจกรรมของลัทธิตน

ด้านพระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต) (2532) ได้กล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคัมสงฆ์ขึ้นในท่ามกลางความสับสนวุ่นวายของสังคัมโดยให้ทัศนะเกี่ยวกับสภาพความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทางสังคัมของอินเดียสมัยนั้นอันเป็นมูลเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสังคัมสงฆ์ขึ้นดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง กล่าวคือ เกิดการทำสงครามรบพุ่งเพื่อขยายอาณาเขต ระหว่างรัฐที่ปกครองในระบอบราชาธิปไตยกับรัฐที่ปกครองด้วยระบบสามัคคีธรรม (สาธารณรัฐ) ซึ่งฝ่ายที่ปกครองในระบอบราชาธิปไตยกำลังเรืองอำนาจ ได้ขยายอาณาเขตออกไปเรื่อยสงครามสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ระบบสามัคคีธรรมหรือประชาธิปไตยกำลังหมดไป ในสมัยพุทธกาลจึงเหลือเพียงแคว้นวัชชีแคว้นเดียว ภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วแคว้นวัชชีก็ตกอยู่ในอำนาจแคว้นโกศล

2. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ เมื่อมีการแผ่อำนาจแย่งชิงกันการค้าขายก็เจริญขึ้น มีการเดินทางค้าขายระหว่างรัฐ แต่สินค้าส่วนใหญ่เป็นของฟุ่มเฟือย เช่น เสื้อผ้าและเครื่องประดับ พวกเศรษฐีจะเป็นพวกที่มีอิทธิพลมาก มีการดั่งน้กลงทุนหรือเศรษฐีให้ไปลงทุนหรือไปอยู่อีกรัฐหนึ่ง ดังเช่นกรณีแคว้นโกศลของพระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นว่าแคว้นมคธมีเศรษฐีใหญ่ถึงห้าคน จึงได้ขอเศรษฐีเมณฑกะซึ่งเป็นปู่ของนางวิสาขาให้ไปอยู่แคว้นของตน เพื่อให้แคว้นของตนเจริญรุ่งเรืองเป็นต้น

3. การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษา กล่าวคือ พวกพราหมณ์ซึ่งถือว่าเป็นปัญญาชนสมัยนั้น ไม่ยอมทำหน้าที่ของปัญญาชนหรือวิชาการสักเท่าไร กลับหันมามัวเมาฟุ้งเฟ้อในเรื่องของลาภและสักการะ เพลิดเพลินวุ่นวายอยู่กับเรื่องพิธีกรรมต่างๆ ชอบความเป็นอยู่สุขสบายแสวงหาผลประโยชน์จากนักปกครอง ชีวิตของสัตว์เป็นจำนวนมากถูกนำเข้าสู่พิธีกรรม เพื่อให้ผู้มีอำนาจได้ประสบกับความสุข พิธีกรรมเหล่านั้นชักจูงให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น เพราะทำขึ้นเพื่อหวังในประโยชน์ของตนสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้คนชั้นต่ำกว่าพวกศูทรที่ถือว่าเป็นวรรณะต่ำไม่มีโอกาสแม้กระทั่งฟังเสียงสารถายพระเวท คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ หากใครฟังหรือได้อ่านจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง

4. การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคัม กล่าวคือ พวกนักบวชอีกพวกหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการกระทำของพราหมณ์ก็ปลีกตัวออกจากสังคัมเพราะความเบื่อหน่ายในสภาพสังคัม เริ่มบำเพ็ญเพียรต่างๆ ตามความเชื่อของตนโดยหวังจะได้พบความสุขที่แท้จริง ดังนั้นในยุคนี้จึงเกิดเจ้าลัทธิต่างๆ มากมาย

สรุปได้ว่า สภาพสังคัมในสมัยพุทธกาลมีกลุ่มคนพวกหนึ่งที่กำลังรุ่งเรืองด้วยอำนาจศาสนา และกำลังเพลิดเพลินมัวเมาแสวงหาทรัพย์สมบัติและความสุขทางวัตถุต่างๆ พร้อมกับที่คนหลายพวกกำลังมีฐานะและความเป็นอยู่ด้อยๆ ลงทุกที ไม่ค่อยได้รับความเหลียวแลเมื่อสถานการณ์สังคัมเป็นเช่นนี้ จึงทำให้พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคัมสงฆ์ขึ้น ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงพุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าในแง่ที่ว่าพระองค์ทรงก่อตั้งคณะสงฆ์ขึ้นให้เป็นสังคัมที่ปราศจากวรรณะและความเหลื่อมล้ำทางสังคัมโดยรับคนจากทุกวรรณะเข้ามาสู่ความมีฐานะและสิทธิที่เท่าเทียมกันทรงแสดงพุทธทัศนะในการแบ่งแยกชนชั้นด้วยคุณธรรมมิใช่ชาติกำเนิด รวมทั้งวางระบบสังคัมพุทธบริษัท

ที่จะช่วยค้ำจุนสังคมปราศจากวรรณะไว้ สนับสนุนสังคมสงฆ์ให้เป็นรูปแบบของการรวมกลุ่มกันทางสังคมเพื่อดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตน (อัตตัตถะ) และผู้อื่น (ปรัตถะ) และเพื่อให้สังคมสงฆ์เป็นทางเลือกของระบบสังคมที่มีข้อผูกมัดและข้อจำกัดต่างๆ มากมายได้หันมาใช้รูปแบบการดำเนินชีวิตในรูปแบบใหม่ที่ทำให้มีสิทธิและเสรีภาพความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกันทำให้สังคมสงฆ์เป็นสังคมในรูปแบบใหม่ที่ท้าทายต่อระบบโครงสร้างทางสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

2.3.1.2 องค์การสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และมีพระดำริที่จะทรงเผยแผ่พระสัจธรรมในเบื้องต้นทรงดำริถึงบุคคลที่เคยรู้จักคืออาฬารดาบสและอุทกดาบสก็ทรงรู้ด้วยพระญาณว่าทั้งสองดาบสนั้นได้เสียชีวิตแล้วและต่อมาทรงพิจารณาถึงบุคคลใกล้ชิดพระองค์ซึ่งก็คือพระปัญจวัคคีย์ก็รู้ว่าอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเขตกรุงพาราณสีจึงได้เสด็จไปเพื่อโปรดบุคคลเหล่านั้นคณะสงฆ์คณะแรกที่เข้ามาสู่สังคมสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจึงเป็นพระปัญจวัคคีย์ซึ่งประกอบไปด้วยพระอัญญาโกณฑัญญะพระวัปปะพระภัททิยะพระมหานามและพระอัสสชิเมื่อเสด็จไปถึงทรงแสดงธรรมชื่อว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” โปรดท่านเหล่านั้นจบพระธรรมเทศนาพระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งทั้งปวงนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา” และทูลขอบรรพชาอุปสมบทจึงนับได้ว่าพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นพระสงฆ์รูปแรกที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ส่วนอีก 4 คนที่เหลือพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอบรมจนได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุอรหัตผลในเวลาต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงประทานอนุญาติการบรรพชาด้วย “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” โดยตรัสว่า “เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมานเถิดธรรมอันเรากล่าวดีแล้วเธอทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” (วิ.ม.(ไทย)) และด้วยพระดำรินี้จึงมีพระรัตนตรัยเกิดขึ้นเป็นครั้งในโลก ประกอบด้วย พระพุทธ (ผู้ตรัสรู้เองด้วยดีโดยชอบ) พระธรรม (สิ่งที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้ว) พระสงฆ์ (สาวกผู้ฟังธรรมแล้วตรัสรู้ตาม)

พระสงฆ์กลุ่มที่สองที่เข้ามาสู่พระพุทธศาสนาคือพระยสะและสหายของพระยสะอีก 4 คน คือ วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ ควิมปติ ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงพาราณสีนั่นเอง พระพุทธองค์ทรงบวชให้กับพระยสะก่อนและได้แสดงธรรมให้กับบิดามารดาของพระยสะจาเกิดมีอุบาสกอุบาสิกาผู้แรกในพระพุทธศาสนา เมื่อพระยสะและสหายทั้ง 4 คนได้รับการบรรพชาสหายอีก 50 คนของพระยสะที่เป็นชาวชนบททราบข่าวแล้วมีความคิดว่าธรรมวินัยและบรรพชาที่ยสะสกุลบุตรโกณณมและहनุนงห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตคงจะไม่ต่ำทรมานเป็นแน่จึงได้พากันเดินทางมาหาพระยสะและได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ารับฟังธรรมเทศนาจนได้ดวงตาเห็นธรรมและสำเร็จอรหัตผลในเวลาต่อมาครั้งแล้วจึงมีพระอรหัตต์เกิดขึ้นในโลก 61 รูปเมื่อพระสงฆ์สาวกมีจำนวนมากพอสมควรแล้วจึงมีพระดำริที่จะส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาโดยได้ตรัสรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายดังปรากฏในมารกถา (วิ.ม. (ไทย))ว่า

“ภิกษุทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน”

ส่วนพุทธองค์ทรงเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เมืองคยา แคว้นมคธ เพราะแคว้นมคธที่มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ปกครอง ถือได้ว่าเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจเป็น 1 ใน 4 ของชมพูทวีปในขณะนั้น อีกทั้งยังเป็นที่ยอมรับของพวกชนกษัตริย์และเจ้าสำนักต่างๆ มากมายสาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธก่อนที่อื่น เพราะในขณะนั้นแคว้นมคธเป็นดินแดนส่วนเหนือของอินเดียที่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลน้อยที่สุด (กรรณา กุสลาสัย, 2515) โดยในระหว่างทางที่ทรงดำเนินอยู่นั้นทรงได้พบภิกษุวัคคีย์จำนวน 30 คนพระองค์ได้ทรงแสดงธรรมให้ฟังจนเลื่อมใส และทูลขออุปสมบทบำเพ็ญสมณะธรรมต่อไป เมื่อจาริกถึงอุรุเวลาเสนานิคมได้เสด็จไปโปรดอุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยาก็กัสสปะซึ่งมีบริวารจำนวน 1,000 รูป ผู้ตั้งสำนักอูฐริมแม่น้ำคยา จนเกิดความเลื่อมใสและขออุปสมบทในสำนักของพระพุทธองค์ ในช่วงเวลาเดียวกันพระอัสสชิที่เป็นภิกษุรูปหนึ่งในคณะของพระปัญจวัคคีย์ได้เดินทางมาถึงกรุงราชคฤห์และได้แสดงธรรมแก่อุปติสสปริพาชก (พระสารีบุตร) ที่เป็นศิษย์เอกของสังขยเวฬุภบุตร จนเกิดความเลื่อมใสและได้ดวงตาเห็นธรรมต่อมาได้ชักชวนโกณฑิปปริพาชก (พระมหาโมคคัลลานะ) ที่เป็นเพื่อนกันมาบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านทั้งสองได้รับการแต่งตั้งเป็นคู่อัครสาวกชายและขวา เป็นกำลังในการเผยพระพุทธศาสนาสามารถประดิษฐานพระพุทธศาสนาในกรุงราชคฤห์ได้เป็นการสำเร็จ และทำให้พระศาสนาเผยแผ่ได้มาจนถึงปัจจุบัน (วิ.ม. (ไทย))

ในระยะเริ่มแรกของการประกาศพระศาสนา บุคคลผู้เข้ามาบวชในองค์กรคณะสงฆ์ไม่มากนัก พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตั้งกฎเกณฑ์ กำหนดคุณสมบัติของผู้ต้องการจะบวช ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงทำหน้าที่ในการคัดเลือกและให้การบวชเอง ซึ่งวิธีการบวชเช่นนี้เรียกว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” เมื่อพระสาวก 60 รูปแรก ออกประกาศพระศาสนาปรากฏว่า มีผู้มีศรัทธาเลื่อมใสจะขอบวชด้วยจำนวนมาก พระสงฆ์สาวกได้นำกุลบุตรเปล่านั้นมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อที่จะให้พระองค์ทรงบรรพชาให้ พระสาวกเหล่านั้นต่างได้รับความลำบากในการเดินทางเพราะการคมนาคมยังไม่สะดวกทำให้งานการเผยแผ่เป็นไปอย่างล่าช้า พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงเหตุเหล่านี้จึงทรงอนุญาตให้พระสาวกผู้ใหญ่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรที่มีศรัทธาด้วยวิธี “ติสรณคมนาอุปสัมปทา” (วิ.ม. (ไทย))

ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ทรงเห็นว่ามิมีพระสงฆ์สาวกเพิ่มมากขึ้นเป็นจำนวนมาก งานการของพระศาสนาเป็นไปอย่างกว้างขวาง สังคมสงฆ์กลายเป็นสังคมที่ใหญ่สมควรที่จะมอบหมายภาระให้หมู่สงฆ์ได้ปกครองกันเอง เพื่อเป็นการปูพื้นฐานการปกครองคณะสงฆ์โดยหมู่สงฆ์เอง พระพุทธองค์จึงได้ทรงยกเลิกการบวชด้วยวิธีไตรสรณคมนา และทรงอนุญาตให้มีการบวชด้วยวิธี “อุตติจตุตถกรรมวาจา” โดยปรารภเรื่องราวพราหมณ์เป็นเหตุตั้งที่ทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย นับตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราห้ามการอุปสมบทด้วยไตรสรณคมนาที่เราอนุญาตไว้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบทด้วยอุตติจตุตถกรรม” (วิ.ม. (ไทย) 4/69/98) และได้บัญญัติการบวชแบบไตรสรณ – คมนาไปใช้กับการบวชของสามเณรแทนซึ่งการณนี้สืบทอดมาถึงปัจจุบันอีกทั้งในกาลต่อมาพระพุทธองค์ทรงมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุให้การอุปสมบทแก่สตรีที่ประสงค์จะบวชเป็นนางภิกษุณี อันสืบเนื่องมาจากการร้องขอของพระนางมหาปชาบดีโคตมี และมีพระอานนท์เป็นผู้ทูลช่วยเหลือให้ได้รับการอุปสมบทพระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงนับได้ว่าเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนาเป็นการบวชด้วยการรับ ครุ

ธรรม 8 ประการ จากพระพุทธองค์และต่อมาก็บวชให้แก่เหล่าบริวารของพระนางมหาปชาบดีโคต มี ทำให้มีพุทธบริษัทครบเป็น 4 ฝ่าย (วิ.จ. (ไทย))

ดังนั้น หลักเกณฑ์การจัดองค์กรสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์ทรงมีความระมัดระวังและพิถีพิถันเป็นอย่างยิ่งในการรับสมาชิกเข้าสู่หมู่คณะหรือสถาบันสงฆ์ในยุคแรกๆ พระองค์ทรงคัดเลือกสมาชิกที่เข้ามาใหม่ด้วยพระองค์เอง คือ ทรงประทานการอุปสมบทแก่พระปัญจวัคคีย์มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นต้น จากนั้นก็ทรงมอบอำนาจแก่คณะสงฆ์ในการคัดเลือกคฤหัสถ์สมาชิกที่มาจากใหม่ด้วยเหตุตติงการกรรมแต่ถึงกระนั้นก็มีมาตรการที่รัดกุมมาก เช่น ผู้ที่จะอุปสมบทต้องเป็นผู้ชายมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป และเป็นคนที่มีอวัยวะสมบูรณ์ไม่พิการไม่เป็นโรคที่สังคมรังเกียจเป็นต้น (วิ.ม. (ไทย)) และพระองค์ยังทรงกำหนดคุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์ และพระสงฆ์ที่จะกระทำการยอมรับสังฆกรรมแห่งการรับสมาชิกใหม่ หรือพระภิกษุโดยทรงบัญญัติให้พระภิกษุใหม่แต่ละรูปมีพระอุปัชฌาย์ คือ เมื่อจะบวชต้องมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้ดูแลนั้นหมายถึงพระภิกษุผู้บวชใหม่ต้องมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้ดูแลเหมือนบิดาดูแลลูกตั้งที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระภิกษุตอนประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ๆ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนทนสนมในสังฆวิทริกเหมือนบุตรสังฆวิทริกจักเข้าไปตั้งจิตสนทนสนมในอุปัชฌาย์เหมือนบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วอุปัชฌาย์และสังฆวิทริกจักมีความเคารพยำเกรงประพตติกลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้” (วิ.ม. (ไทย)) ผู้บวชใหม่ยังไม่รู้หลักการและแนวทางในการศึกษาปฏิบัติที่ถูกต้องควรแนะนำให้ความรู้พื้นฐานเบื้องต้น ยิ่งเมื่อมาอยู่รวมกันมากๆ ขึ้นก็มีปัญหาว่า ผู้เข้ามาใหม่นั้นบางคนเข้ามาแล้วอาจจะมีความรู้สึกแคว้งคว้าง ไม่ได้รับการแนะนำให้ฝึกฝน ศึกษา เรียนรู้ ทำให้ไม่ได้รับประโยชน์จากคณะสงฆ์เท่าที่ควรเพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้มีอุปัชฌาย์ขึ้นมา

พระพุทธเจ้าเมื่อทรงก่อตั้งองค์กรคณะสงฆ์แรกๆ ยังไม่ได้บัญญัติพระวินัยทั้งที่เป็นปาฏิโมกข์ และอภิสมาจารวัตร พระภิกษุเมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาก็ถือปฏิบัติตามรูปแบบที่เป็นธรรมเนียมของพระพุทธเจ้า ว่าด้วยหลักการที่เป็นทั้งคำสั่งและคำสอนรวมอยู่ด้วยกันซึ่งจัดเป็นจารีตศีลเรียกว่า “โอวาทปาฏิโมกข์” มีใจความว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้วนี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” (ที.ม. (ไทย)) ภายหลังจากที่ส่งพระสาวกออกประกาศพระศาสนาปรากฏว่า มีผู้เลื่อมใสต้องการจะมาบวชด้วยเป็นจำนวนมาก พระสาวกเหล่านั้นก็นำมาเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อประทานการบวชให้แต่บางท่านก็อยู่ในสถานที่ไกล การคมนาคมไม่สะดวกอีกทั้งผู้ต้องการบวชก็เพิ่มจำนวนปริมาณมากขึ้นทุกขณะ พระพุทธองค์จึงทรงพิจารณาให้มอบอำนาจในการพิจารณารับและให้การอุปสมบทโดยทรงวางหลักเกณฑ์กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่ต้องการจะบวช เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานของพระสาวกส่งผลให้สมาชิกขององค์กร คณะสงฆ์เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว เมื่อคนมาอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากจึงจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะต่างผู้คนต่างมีวิถีความเห็นที่แตกต่างอันเนื่องมาจากภูมิหลังของคนเหล่านั้นเพื่อให้การอยู่ร่วมกันเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อยและมีระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติในทำนองเดียวกัน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อเป็นเครื่องควบคุมความประพฤติเพื่อส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติให้ถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระศาสนาการบัญญัติสิกขาบทจึงเป็นการจัดตั้งองค์กรคณะสงฆ์วางระบบการประพฤติปฏิบัติให้เกิดมีในองค์กรคณะสงฆ์โดยทรงคำนึงถึงเหตุปัจจัยต่างๆ เป็นองค์ประกอบหลักตั้งที่พระองค์ทรงตรัสกับพระสารีบุตรในคราวที่พระสารีบุตรได้ทูลขอร้องให้ทรงบัญญัติสิกขาบท

และแสดงปาติโมกข์แก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้นานซึ่ง พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

“จงรอไปก่อนเถิดสารีบุตร ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น ศาสดาจะยังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ตลอดเวลาที่ยังไม่เกิดอาสวัฏฐานิยธรรม บางอย่างในสงฆ์ เมื่อเกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ ตถาคตจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น สารีบุตรก็ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ ไม่มีสิ่งมัวหมอง บริสุทธิ์ผุดผ่อง ดำรงอยู่ในสารคุณ แท้จริง ในภิกษุ 500 รูปนี้ ผู้มีคุณธรรมอย่างต่ำก็ขึ้นโสดาบัน” (วิ.มหา. (ไทย))

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงคำนึงเวลาและเหตุเป็นสำคัญในการที่จะทรงบัญญัติสิกขาบท ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยปัจจัย 5 ประการได้แก่ (1) สังคมสงฆ์ตั้งได้เป็นเวลานานพอสมควร (2) สังคมสงฆ์ขยายตัวใหญ่ขึ้น (3) มีผลประโยชน์เกิดมากขึ้น (4) มีผู้ทรงความรู้มากขึ้น (5) มีผู้ประพฤติผิดให้เป็นที่เสื่อมเสียซึ่งหากมองในแง่ของเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนั้นจะเห็นว่าพระองค์ไม่ได้บัญญัติไว้ล่วงหน้าเหมือนกับกฎหมายโดยทั่วไปแต่ทรงคำนึงถึงกาลเวลาและความเหมาะสมของเหตุการณ์เป็นหลักและพุทธวิธีในการบัญญัติสิกขาบทก็ประกอบไปด้วย (1) เมื่อมีเรื่องไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ (2) ตรัสถามภิกษุผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น (3) ทรงดำหนิภิกษุที่ก่อเรื่อง (4) ชี้โทษแห่งการล่วงละเมิด (วิ.มหา. (ไทย))

ในขณะที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2517) ทรงให้เหตุผลในการบัญญัติสิกขาบทไว้ดังนี้ 1) เมื่อใดความเสียหายเกิดขึ้นเมื่อนั้นพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามประพฤติเช่นนั้นเป็นอย่างไรๆ ไป 2) ตั้งแล้วไม่เลิกถอนแต่จะเพิ่มหรือแก้ไขให้เหมาะสมกับที่จะประพฤติได้ถ้ายังหลวมอยู่ไม่พอจะห้ามความเสียหายนั้นเด็ดขาดทรงบัญญัติรัดซ้ำเข้าไปอีกถ้าตั้งนั้นก็แก้ไขหย่อนลงมา 3) ตั้งแล้วไม่เลิกถอนแต่เพิ่มอนุบัญญัติพระบัญญัติที่ตั้งไว้ครั้งแรกเรียกว่ามูลบัญญัติข้อที่ทรงบัญญัติเพิ่มเติมทีหลังเรียกว่า “อนุบัญญัติ”

ส่วนพระเทพเวที (ประยูรธรรมาธิบดี) (2532) ซึ่งแจ้งว่าวินัย คือ ระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์แบบต่างๆ ที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยหลักธรรมคำสอนนั้นและเพื่อทำให้คำสอนหรือหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้นั้นให้เกิดผลเป็นจริงเป็นจังขึ้นมาแล้วก็ก่อเกิดการนำสู่จุดหมายของพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และวินัย คือ การจัดตั้งวางระบบและระเบียบแบบแผนกับทั้งบทกฎหมายระเบียบกฎเกณฑ์กติกาที่เป็นข้อกำหนดในการจัดตั้งรวมทั้งการจัดการให้คนประพฤติปฏิบัติหรือให้กิจการดำเนินไปตามตัวบทกฎหมายเมื่อคนตั้งอยู่ในวินัยโดยปฏิบัติตามสิกขาบทก็เป็นผู้มีศีลศีลจึงเป็นคุณสมบัติของคนเป็นสภาพการฝึกฝนพัฒนาที่อยู่ในตัวคน และยังได้กล่าวต่อไปอีกว่าการที่พระพุทธเจ้าจัดตั้งองค์กรสงฆ์ขึ้นมาและทรงบัญญัติพระธรรมวินัยซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นกฎหมายขององค์กรด้วยทรงเห็นประโยชน์ 5 ประการด้วยกัน คือ

1. เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์ส่วนรวม พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระธรรมวินัยนี้เพื่อใช้เป็นแนวทางการศึกษาและการปฏิบัติแก่พระภิกษุสงฆ์ ทั้งนี้เพราะแบบแผนและจุดมุ่งหมายของการดำเนินชีวิตของพระภิกษุนี้มีแบบแผนและจุดมุ่งหมายที่แตกต่างจากสังคมทั่วไป จึงจำเป็นต้องมีการจัดสภาพการณ์ที่ก่อการปฏิบัติที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาพร้อมกันนั้นก็เป็น การเผยแพร่ความดีงามที่เกิดจากการปฏิบัติเช่นนั้นให้กว้างขวางออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก (พระ

ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546) ดังนั้น พระธรรมวินัยความสำคัญที่เป็นความจำเป็นในการที่จะกำหนดรูปแบบกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันของพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นสังคมใหญ่ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่จะช่วยประสานแนวคิดและการปฏิบัติให้เป็นไปในทำนองเดียวกันหรือมีความเสมอกันทั้งทฤษฎีสามัญญตา และศีลสามัญญตา ซึ่งจะก่อให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันโดยอาศัยกฎระเบียบหรือพระวินัยเป็นเครื่องดำรงอยู่ร่วมกันเปรียบเหมือนดอกไม้บานาชนิดถูกร้อยไว้ด้วยด้ายจึงไม่แตกแยกกระจัดกระจาย ทั้งยังคุมกันเข้าเป็นพวงมาลัยที่สวยงาม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในเวรรุชกัณฑ์ (วิมहा.(ไทย)) ว่า

“พระพุทธเจ้ากัสนระ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ไม่ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะเวทิลละของพระพุทธเจ้า 3 พระองค์ จึงมีมาก ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อสิ้นพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ปฏิบัติตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อต่างโคตร ต่างชาติวรรณะได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้นาน เหมือนดอกไม้บานาพรรณกองอยู่บนแผ่นกระดานเอาด้ายร้อยไว้ ย่อมไม่ถูกลมพัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุไร เพราะเอาด้ายร้อยไว้”

2. เพื่อประโยชน์แก่ตัวบุคคล ในยุคต้นของสมัยพุทธกาลบุคคลที่เข้ามาบวชล้วนเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิกล่าวคือ ความเห็นชอบ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการความทำที่สุดแห่งทุกข์อย่างแท้จริง และบางท่านก็ได้เป็นผู้บรรลุตธรรมในชั้นสูงแล้วจึงได้รับการบรรพชาอุปสมบท แต่แม้บางท่านจะยังไม่ได้บรรลุตธรรมชั้นสูงระเบียบปฏิบัติ และการดำรงอยู่ก็เป็นบุคคลที่มีศีลเป็นที่รักต่อมาเมื่อมีคนเข้ามาบวชมากขึ้น มีการประพฤติดั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ พระภิกษุที่เป็นศีลเป็นที่รักจึงได้รังเกียจ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า การอยู่ร่วมกันของบุคคลที่ไม่เสมอกันนั้นเป็นทุกข์ การบัญญัติพระธรรมวินัยจึงเป็นไป เพื่อการปราบคนหน้าด้านผู้ที่ไม่มีความละเอียดในการประพฤติดั้งที่ตนที่นำความเสื่อมเสียมาสู่คนหมู่มากโดยเป็นการกำหนดขอบเขตการประพฤติดั้งปฏิบัติและเมื่อล่วงละเมิดก็มีโทษตามสมควรแก่ธรรมนั้นๆ อันเป็นการป้องกันและการกำจัดไปในตัว และในประการต่อมาก็เพื่อเป็นการอยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักเพราะบุคคลผู้มีศีลเป็นที่รักย่อมต้องการอยู่อย่างสงบสุข มีความสันโดษเป็นพื้นฐานแต่อาจจะได้รับความสะดวกจากภิกษุผู้ทุศีล ทั้งกายกรรม และวจีกรรมเรียกง่ายๆ ว่าเพื่อส่งเสริมคนดีและกำจัดคนประพฤติดั้ง

3. เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้การปกครองเป็นไปสมกับเจตนารมณ์แห่งการปกครองรัฐแต่ละรัฐ จึงต้องตรากฎหมายขึ้นบังคับพลเมืองของตน ให้เว้นการที่ควรเว้นให้ประพฤติดั้งที่ควรประพฤดิเมื่อพลเมืองใดประพฤดิการที่เป็นการฝ่าฝืนบทบัญญัติของรัฐรัฐย่อมต้องลงโทษพลเมืองนั้นตามสมควรแก่ความผิด โทษที่ถูกลงโทษตามกฎหมายรัฐนี้ เป็นโทษแห่งการทำชั่วที่ต้องได้รับในภพนี้เป็นผลเสียหายที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ภิกษุแม้จะมีเพศต่างจากคฤหัสถ์มีการดำเนินชีวิตที่พิเศษแผนกหนึ่งแล้วก็ตาม แต่ภิกษุก็ยังคงต้องเป็นพลเมืองที่ต้องอยู่ภายในบังคับแห่งกฎหมายรัฐเมื่อประพฤดิการที่เป็นการล่วงละเมิดกฎหมายของรัฐย่อมต้องเกิดความผิดต้องถูกลงโทษด้วยพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติยอมเป็นเหตุที่ทำให้เกิดผลในการเข้าไปปิดกั้นความประพฤดิที่เป็นการเข้าไปล่วงละเมิดกฎหมายรัฐด้วย (พระธรรมโสภณ (พิน ปาสาทิโก), 2529) ซึ่งเป็นการปิดกั้นผลเสียหายที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันเมื่อพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ตั้งอยู่ในสังวรวินัยแล้ว ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมสำหรับปิดกั้นความชั่วและสำหรับอบรมฝึกหัดตนให้เป็นคนดี ทั้งนี้เพราะเป็นผู้คุมความประพฤดิให้เป็นปกติเป็นผู้ไม่ตกไปจากพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าดำเนินไปสู่หนทางอันสูงสุด คือ

พระนิพพาน และแม้จะไม่ได้บรรลุธรรมในขั้นสูงก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในคุณความดีสมควรแก่ธรรมที่ตนได้ปฏิบัติ เป็นเหตุเป็นปัจจัยในการบรรลุธรรมขั้นสูงในภพต่อไป การบัญญัติพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า จึงเป็นการส่งเสริมและป้องกันอาสวะทั้งหลายที่จะมีขึ้นแก่พระภิกษุสงฆ์ และเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นแบบแผนในการติดต่อหรือการดำรงอยู่ในสังคมทั่วไปได้อย่างสงบเรียบร้อยไม่ก่อโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

4. เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปที่เป็นสังคมใหญ่องค์กรคณะสงฆ์จัดได้ว่าเป็นสังคมผู้นำในด้านคุณธรรม ความดี ที่เป็นแบบอย่างของคนในสังคม อันก่อให้เกิดความเลื่อมใสของประชาชนที่ยังไม่เลื่อมใส และน้อมนำตนเข้ามาสู่การประพฤติปฏิบัติในความดี พระภิกษุถึงแม้จะได้รับการพัฒนาอย่างสมบูรณ์แล้วคือ เป็นพระอรหันต์แล้วก็ตามแต่ก็ยังต้องประพฤติตามกฎเกณฑ์ของสังคมหรือประพฤติตัวให้เป็นแบบอย่าง ดังเช่น พระพุทธเจ้าตรัสกับท่านพระมหากัสสปะที่ปรากฏในชินนสูตร (ส.นิ. (ไทย)) ว่า

“กัสสปะบัดนี้เธอชรามากแล้ว เธอเล็งเห็นอำนาจประโยชน์อะไรเธอยังคงประพฤติวัตรในการถือธุดงค์ ใช้ผ้าบังสุกุล การบิณฑบาต การอยู่ป่า ซึ่งผ้าปานบังสุกุลเหล่านี้ของเธอก็หนัก ไม่น่าห่วงห่ม เธอจงทรงคฤหบดีจิ๋ว จงบริโภคโภชนาที่เขานิมนต์ จงอยู่ในสำนักของเราเถิด ท่านมหากัสสปะทูลตอบว่าข้าพระองค์เล็งเห็นอำนาจประโยชน์ 2 ประการ คือ การอยู่เป็นสุขในทิวาสธรรมและอนุเคราะห์ประชาชนในภายหลังพระสงฆ์ถึงแม้จะเป็นผู้สำเร็จกิจหรือประโยชน์ของตนแล้วก็ยังต้องประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ให้คนอื่นได้ประพฤติปฏิบัติตาม”

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของสังคมหรือองค์กรคณะสงฆ์จึงเป็นสังคมที่เป็นแบบอย่างของสังคมทั่วไป อันจะนำมาซึ่งความเลื่อมใสยิ่งของประชาชนที่เลื่อมใสอยู่แล้วเป็นผลดีแก่จิตใจทำให้คนมีจิตใจดีงามด้วยอาศัยความดีงาม จากพระภิกษุสงฆ์เป็นสื่อ เป็นกุศลพื้นฐานที่จะนำไปสู่คุณความดีที่สูงยิ่งขึ้นไป

5. เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา การบัญญัติพระธรรมวินัยเพื่อใช้เป็นแกนกลางในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ขององค์กรคณะสงฆ์ จะเป็นส่วนทำให้พระภิกษุสงฆ์ได้รับการศึกษา และมีแนวปฏิบัติ พร้อมกันนั้นก็สามารรถที่จะนำพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปเผยแผ่ให้เจริญและมั่นคงต่อไปอันเป็นเหตุให้พระศาสดาดำรงอยู่ได้นาน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสตอบคำถามอันเหตุปรารถนาเรื่องพระศาสดาทรงดำรงอยู่ได้ไม่นานและนานของพระสารีบุตร (วิ.มหา.(ไทย)) ว่าพระศาสดาจะดำรงอยู่ได้นานหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับพระธรรมวินัยที่ได้ถูกวางไว้เป็นแบบแผนให้พุทธสาวกที่บวชตามในภายหลังได้ประพฤติปฏิบัติ หากปราศจากพระธรรมวินัยซึ่งเป็นแม่บทในการประพฤติปฏิบัติตนแล้วศาสนาก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้นาน ซึ่งในเรื่องนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2543) ก็ได้กล่าว ไว้ว่า เมื่อมีการบัญญัติพระธรรมวินัยที่เป็นกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันก็จำเป็นต้องรักษาภาวะเยียบหรือเป็นการอุดหนุนหรือคำจุนพระวินัยเพื่อช่วยให้ระเบียบแบบแผนและระบบการต่างๆ เกิดมีผลในการปฏิบัติตามหลักการอย่างหนักแน่นมั่นคงเป็นไปตามวัตถุประสงค์อย่างยั่งยืน

สรุปได้ว่า ในองค์กรคณะสงฆ์นี้มีกฎเกณฑ์ในการจัดการบุคลากรภายในองค์กรอย่างชัดเจน เป็นแบบแผนที่ยึดถือปฏิบัติกันมาจนถึงทุกวันนี้ แม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงปรินิพพานนานแล้วกว่า 2,500 ปี แต่พุทธสาวกก็ยังมิมีพระธรรมวินัย ซึ่งเปรียบเสมือนกฎหมายที่ตั้งเป็นแกนกลางในการประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาของเหล่าศาสนิก และธำรงรักษา

พระพุทธศาสนา ทำศาสนกิจตราบจนถึงทุกวันนี้ เฉกเช่นเดียวกับเวลาที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ เพราะมีพระพระธรรมวินัยซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา ข้อนี้ พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว ก็จะเป็นพระศาสดาของเธอทั้งหลาย” (ที.ม. (ไทย))

2.3.2 องค์กรสงฆ์หลังพุทธกาล

เมื่อครั้งพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระพุทธเจ้าและพระสาวกองค์สำคัญ โดยเฉพาะ พระสารีบุตรได้คำนึงว่าเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วหากไม่มีการรวบรวมประมวลคำสอนของ พระองค์ไว้ พระพุทธศาสนาก็จะสูญสิ้นตั้งนั้น แม้พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ก็ได้การริเริ่มเป็นการ นำทางไว้ให้เป็นตัวอย่างแก่คนรุ่นหลังว่าให้มีการรวบรวมคำสอนของพระองค์ เรียกว่าสังคายนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548) คือ การประชุมตรวจชำระสอบทานและจัดหมวดหมู่คำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าวางลงเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน ตามศัพท์ “สังคายนา” หมายถึง สวดพร้อมกันหรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สังคีติ” แปลว่า สวดพร้อมกัน มาจากคำว่า คายนาหรือ คีติ แปลว่า การ สวด สั แปลว่า พร้อมกันคำนี้มีมูลเหตุมาจากวิธีการสังคายนาพระธรรมวินัยที่เรียกว่าวิธีการร้อยกรองหรือ รวบรวมพระธรรมวินัยหรือประมวลคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีวิธีการคือนำเอาคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าที่ทรงจำไว้มาแสดงในที่ประชุมพระสงฆ์จากนั้นให้มีการซักถามกัน จนกระทั่งที่ประชุมลง มติว่าเป็นอย่างนั้นแน่นอนเมื่อได้มติพร้อมกันแล้วในเรื่องใด ก็ให้สวดขึ้นพร้อมกันการสวดพร้อมกัน แสดงถึงการลงมติพร้อมกันเป็นเอกฉันท์และเป็นการทรงจำกันไว้เป็นแบบแผนต่อไป

ขณะนั้นล่วงปลายพุทธกาลแล้วนิครนถนาฎบุตรผู้เป็นศาสดาของศาสนาเซนได้ สิ้นชีวิตลง สาวกของท่านไม่ได้รวบรวมคำสอนไว้เป็นหมวดหมู่และไม่ได้ตกลงกันไว้ให้ชัดเจนปรากฏว่า เมื่อศาสดาของศาสนาเซนสิ้นชีวิตไปแล้วเหล่าสาวกก็แตกแยกทะเลาะวิวาทกันว่า ศาสดาของตนสอน ว่าอย่างไร ครั้งนั้นพระจุนทเถระได้นำขานี้มากราบทูลแด่พระพุทธเจ้า และพระองค์ได้ตรัสแนะนำให้ พระสงฆ์ทั้งปวงร่วมกันสังคายนาธรรมทั้งหลายไว้เพื่อให้พระศาสดาดำรงอยู่ยั่งยืนเพื่อประโยชน์สุขแก่ พุทฺชน (ที.ปา.)

เวลานั้นพระสารีบุตรอัครสาวกยังมีชีวิตอยู่คราวหนึ่งท่านปรารภเรื่องนี้แล้วกล่าวว่า ปัญหาของศาสนาเซนเกิดขึ้นเพราะไม่ได้รวบรวมร้อยกรองคำสอนไว้ เพราะฉะนั้นพระสาวก ทั้งหลายของพระพุทธเจ้า ควรจะได้ทำการสังคายนาคือรวบรวมร้อยกรองประมวลคำสอนของ พระองค์ไว้ให้เป็นหลักเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกันเมื่อปรารภเช่นนี้แล้วพระสารีบุตรก็ได้แสดง วิธีการสังคายนาไว้เป็นตัวอย่างโดยท่านได้รวบรวมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อธรรม ต่างๆ มาแสดงตามลำดับหมวด เมื่อพระสารีบุตรแสดงจบแล้วพระพุทธเจ้าก็ได้ประทานสาธุการ (ที.ปา.) โดยหลักธรรมที่พระสารีบุตรได้แสดงไว้นี้ จัดเป็นพระสูตรหนึ่งเรียกว่าสังคีติสูตร (พระสูตรว่า ด้วยการสังคายนาหรือสังคีติ) เป็นตัวอย่างที่พระอัครสาวกคือพระสารีบุตรได้กระทำไว้แต่ท่านพระสารี บุตรเองได้ปรินิพพานไปก่อนพระพุทธเจ้าตั้งนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วภาระจึงตกอยู่กับพระ มหากัสสปเถระซึ่งตอนที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานนั้น เป็นพระสาวกผู้มีอายุพรรษามากที่สุด

2.3.2.1 ปฐมสังคายนา (การสังคายนาครั้งที่ 1)

หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ทำให้เหล่าพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นพระเสขะบุคคลต่างก็พากันเศร้าโศก พิโรราพันถึงพระพุทธรูป ในช่วงที่ประชุมเพลิงพระพุทธรูปครั้งนั้น ได้มีภิกษุผู้เฒ่ารูปหนึ่งชื่อสุภัททะ ได้กล่าวจาบจ้วงว่าไม่ควรเศร้าโศก แต่ควรจิตใจที่พระพุทธรูปองค์เสด็จปรินิพพานเสียได้ เพราะทรงพระชนม์อยู่ก็จะคอยติดติดยืนอยู่เสมอ จะทำอะไรจะพูดจะคิดอะไรก็ไม่ได้เป็นอิสระ เมื่อพระมหากัสสปะได้ยินถ้อยคำอย่างนั้น มีความรู้สึกเป็นห่วงต่อภพพระพุทธรูปศาสนาอย่างยิ่ง จึงปรารถนาขอติดต่อกันท่ามกลางสงฆ์ว่า ควรทำสังคายนาพระธรรมวินัย ภายหน้าสภาวะมิใช่ธรรมจะรุ่งเรืองธรรมจะเสื่อมถอยสภาวะมิใช่วินัยจะรุ่งเรืองวินัยจะเสื่อมถอย ภายหน้าธรรมวาทีบุคคลจะมีกำลังธรรมวาทีบุคคลจะเสื่อมกำลังอวินยวาทีบุคคลจะมีกำลังวินยวาทีบุคคลจะเสื่อมกำลังลง (วิ.จ. (ไทย)) และนั่นจึงเป็นเหตุให้เกิดการสังคายนาในครั้งที่ 1 ดังที่ปรากฏในสังคีตนิทาน (วิ.จ. (ไทย)) การทำสังคายนาครั้งที่ 1 นั้นทำเมื่อพุทธศักราชที่ 1 หลังจากพุทธปรินิพพานแล้วได้ 3 เดือนทำที่สัตตบรรณคูหาใกล้กรุงราชคฤห์แคว้นมคธประเทศอินเดียพระมหากัสสปะเถระเป็นประธานดำเนินการทำสังคายนาและพระมหากัสสปะสวดขอให้สงฆ์สมมติตัวท่านเองเป็นผู้สอบถามธรรมวินัยให้พระอุบาลีเป็นผู้ตอบข้อซักถามเกี่ยวกับวินัยและสมมติตัวท่านเองเป็นผู้ถามข้อหลักธรรมแล้วให้พระอาณนทเป็นผู้ตอบข้อซักถามหลักธรรมในการทำสังคายนาครั้งนั้นมีพระอรหันต์ 500 องค์ กระทำ 7 เดือนจึงสำเร็จโดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นผู้ถวายความอุปถัมภ์ตลอดการทำสังคายนาครั้งที่ 1 ในการทำสังคายนาครั้งที่ 1 นี้ได้เริ่มต้นสังคายนาพระวินัยเป็นเบื้องต้นเพราะถือว่าวินัยก็คืออายุของพระพุทธรูปศาสนาเมื่อพระวินัยคงอยู่พระศาสนาที่ยังคงอยู่โดยที่พระมหากัสสปะเป็นผู้ซักถามพระวินัยแล้วพระอุบาลีเป็นผู้ตอบส่วนพระธรรมนั้นพระอาณนทเป็นผู้ตอบ

หลังจากนั้น พระอาณนทได้เสนอให้ที่ประชุมรับทราบถึงพระบรมพุทธานุญาตที่พระพุทธรูปทรงตรัสกับพระอาณนทว่า ดูก่อนอาณนทเมื่อเราล่วงลับไปแล้วสงฆ์ยังหวังอยู่จะฟังถอนสิกขาบทเล็กน้อยก็ได้ (วิ.จ. (ไทย)) และด้วยสาเหตุที่พระอาณนทยกประเด็นขึ้นมาบอกกล่าวเท่านั้นทำให้เหล่าพระอรหันต์บางรูปทำการปรึกษาหารือว่าอะไรคือสิกขาบทเล็กน้อย แล้วจะกำหนดบทไหนอย่างไรที่จะฟังเพิกถอนได้บ้างหลังจากที่มีความคิดแตกต่างกันไปนานาประการ จนหาที่สุดแห่งข้อยุติมิได้เพื่อป้องกันวาทะของบุคคลนอกศาสนากล่าวได้ว่า สิกขาบทที่พระสมณโคดมทรงบัญญัติขึ้นอยู่ตราบเท่าที่พระองค์ทรงมีชีวิตอยู่เท่านั้นจะมีระยะยาวเหมือนควันไฟที่จางหายไปง่ายสิ้นพระองค์ก็เหมือนสิ้นทุกอย่าง ดังนั้น พระมหากัสสปะผู้เป็นประธานสงฆ์จึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า

“ท่านทั้งหลายขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบทของพวกเราที่ปรากฏแก่ภคฤหัสถ์ มีอยู่แม้พวกคฤหัสถ์ก็รู้ว่าสิ่งนี้ควรแก่พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรสิ่งนี้ไม่ควร ถ้าพวกเราจักถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียจักมีผู้กล่าวว่าพระสมณโคดมบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายชั่วครวพระศาสนาของพระสมณะเหล่านี้ ยังดำรงอยู่ตราบไต่สาวกเหล่านี้ยังศึกษาในสิกขาบททั้งหลายตราบนั้นเพราะเหตุที่พระศาสนาของพระสมณะเหล่านี้ปรินิพพานแล้วพระสมณะเหล่านี้จึงไม่ศึกษาในสิกขาบททั้งหลายในกาลบัดนี้ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่สุดแล้วสงฆ์ไม่พึงบัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติไม่พึงถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้แล้วพึงสมาทานประพฤตินิสัยในสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติแล้วนี้เป็นญัตติ” (วิ.จ. (ไทย))

พระมหากัสสปะ ยังได้สวดซ้ำและถามสงฆ์ว่า การไม่บัญญัติสิ่งไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว สมาทานประพฤตินิสัยในสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติแล้วชอบ

แก่ผู้ใดท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้หนึ่งไม่ชอบใจแก่ผู้ใด ขอผู้นั้นพึงพูดผลปรากฏว่า ไม่มีใครพูดอะไรเลยทุกรูป นิ่งเงียบในที่สุดเมื่อไม่มีใครคัดค้านเลยพระมหากัสสปะ จึงใช้อำนาจสงฆ์ทั้งหมดให้สงฆ์ยอมรับข้อมติ ดังกล่าวจึงสวดสรุปว่า “สงฆ์ไม่บัญญัติสิ่งไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้แล้วสมาทาน ประพฤติในสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติแล้ว ชอบแก่สงฆ์ เหตุนี้จึงนิ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ด้วย อย่างนี้”

สรุปได้ว่าการทำสังคายนาครั้งที่ 1 ใช้สถานที่ทำ คือ ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้าง เขาเวภารบรรพตใกล้กรุงราชคฤห์ โดยองค์อุปถัมภ์ คือ พระเจ้าอชาตศัตรู มีพระมหากัสสปเถระ ได้รับเลือกเป็นประธาน และเป็นผู้ซักถามพระธรรมวินัย พระอุบาลีเถระเป็นผู้ตอบข้อซักถามทาง พระวินัยพระอาณนเถระเป็นผู้ตอบข้อซักถามทางพระธรรม มีพระอรหันต์เข้าประชุมเป็นสังคีติการก สงฆ์หรือสงฆ์ผู้เป็นคณะกรรมการทำสังคายนา จำนวน 500 รูป ใช้ระยะเวลาจนถึง 7 เดือน จึงสำเร็จ ตามวัตถุประสงค์

2.3.2.2 ทุติยสังคายนา (การสังคายนาครั้งที่ 2)

การสังคายนาครั้งที่ 2 สถานที่กระทำคือ วาฬิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี โดยมีพระยสะกัจฉกบุตร เป็นผู้ชักชวนพระเถระที่เป็นผู้ใหญ่เห็นแก่พระธรรมวินัยร่วมมือในการนี้ พร้อมกับพระสงฆ์ประชุมกัน 700 รูป กระทำอยู่นานถึง 8 เดือน จึงเสร็จสังคายนาครั้งนี้กระทำภายหลังที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว 100 ปี โดยมีพระเรวตะเป็นผู้ถามพระสัพพกามีเป็นผู้แก้ปัญหาพระเจ้า กาลาโศกราชทรงอุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งนี้มีพระภิกษุพวกวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีแสดงวัตถุ 10 ประการ ว่า เป็นของควรหรือถูกต้องตามธรรมวินัย (วิ.จ. (ไทย)) เมื่อพระสาวกทั้งหลายได้กระทำการ สังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 เสร็จ แล้วช่วงระยะเวลาก่อนจะถึงการสังคายนาครั้งที่ 3 ระหว่าง พ.ศ. 100-200 พระพุทธศาสนาเริ่มแตกแยกเป็นฝ่ายๆ จนลุกลามกลายเป็นมหาเภท คือ การแตกแยก ครั้งใหญ่สาเหตุมาจากพวกภิกษุวัชชีบุตรชาวกรุงเวสาลีพากันประพฤตีสมาทานวัตถุ 10 ประการ จน ถูกท่านพระยสะกัจฉกบุตรกับพวกขับออกจากคณะสงฆ์ แล้วพระมหาเถระทั้งหลายได้มีมติให้กระทำการ สังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 โดยฝ่ายของพวกภิกษุวัชชีบุตรเมื่อถูกขับออกจากคณะสงฆ์เดิมก็ได้ ไปรวมตัวกันที่กรุงโกสัมพีรวบรวมพรรคพวกได้ประมาณหมื่นรูปได้กระทำการสังคายนาแข่งกับฝ่าย พระมหาเถระทั้งหลายการสังคายนาของภิกษุวัชชีบุตรนั้นมีพระภิกษุเข้าร่วมมากที่สุดเป็นประวัติการณ์ จึงเรียกว่า “มหาสังคีติ” หรือ “มหาสังฆิกสังคายนา” แล้วเรียกคณะสงฆ์ของตนว่า “มหาสังฆิกะ” หรือ “มหาสังคีติกะ” นับแต่นั้นมาพระพุทธศาสนาเริ่มแตกแยกเป็น 2 ฝ่าย (วิ.จ. (ไทย)) ดังนี้

1. นิกายเถรวาท นิกายเดิมในพระพุทธศาสนา ยึดหลักธรรมคำสอนเดิมโดย ไม่มีการประยุกต์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม หรือตัดทอน แต่ประการใด หมายถึง กลุ่มพระเถระที่กระทำ สังคายนาครั้งที่ 2 มีพระยสะกัจฉกบุตรเถระ เป็นต้น

2. นิกายมหาสังฆิกวาท นิกายที่แยกออกจากนิกายเดิม คือ พวกภิกษุวัชชีบุตรมี การประยุกต์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม และตัดทอนพระพุทธพจน์ ตามความเห็นชอบของพวกตนกลายเป็น จุดเริ่มแรกของการแตกแยกนิกายในพระพุทธศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงพ.ศ. 100 อันเป็นปีที่กระทำ ทุติยสังคายนา หลังจากนั้นนิกายมหาสังฆิกะของพวกภิกษุวัชชีบุตรก็แตกแยกอีก 2 นิกาย คือ 1) นิกายโค กุลิกะ 2) นิกายเอภัพโพหาริกะ ต่อมาในนิกายโคกุลิกะเกิดแตกแยกออกไปอีก 2 นิกาย คือ 1) นิกายปณณัตติ วาท หรือนิกายปัญญาติวาท 2) นิกายพาหุลิกะหรือนิกายพหุสสุติกะ

ต่อมาในปีพ.ศ. 200 นิกายเถรวาทได้แตกแยกอีกครั้งเป็นครั้งที่ 2 ทำให้เกิดนิกายใหม่ขึ้น 2 นิกาย คือ (1) นิกายมหายาน (2) นิกายวัชชีปุตตกะต่อมาในนิกายมหายานแตกแยกออกไปอีก 2 นิกาย คือ (1) นิกายสังฆปริณายก (2) นิกายธรรมยุติกนิกายต่อมาในนิกายสังฆปริณายกแตกแยกออกไปอีก 1 นิกาย คือ นิกายกัมภีระ และในนิกายกัมภีระ ได้แตกแยกออกไปอีก 1 นิกาย คือ นิกายสังฆปริณายก ต่อมาในนิกายสังฆปริณายก ได้แตกแยกออกไปอีก 1 นิกาย คือ นิกายสุตตวาท ส่วนนิกายวัชชีปุตตกะได้แตกแยกออกไปอีก 4 นิกายคือ (1) นิกายธรรมยุติกนิกาย (2) นิกายภทธานิกาย (3) นิกายฉินนาคระหรือฉินนาคาริกะ (4) นิกายสัมมิตียะดังภาพที่ 2.1

ภาพที่ 2.1 กำเนิดคณะสงฆ์ 18 นิกายภายหลังการสังคายนาครั้งที่ 2
ที่มา: สาธิต พนาริ (2556)

สรุปได้ว่าการทำทุติยสังคายนาครั้งที่ 2 นี้เพราะปรารถนาเรื่องที่พวกภิกษุวัชชีบุตร แสดงวัตถุ 10 ประการ กระทำที่วาลิการามเมืองเวสาลีแคว้นวัชชีโดยเมืองคัพถัมภ คือ พระเจ้ากาลาโศกราช พระยสะกาทันตพุทธมหาราช เป็นประธาน และพระเรวตเถระเป็นผู้ชักถามพระธรรมวินัยพระสัพพกามีเถระเป็นผู้ตอบข้อซักถาม มีพระอรหันต์เข้าประชุมเป็นสังคีตการกสงฆ์จำนวน 700 รูปใช้ระยะเวลา 8 เดือน และพระภิกษุเริ่มมีการแตกแยกนิกายกันออกไป

2.3.2.3 ตติยสังคายนา (การสังคายนาครั้งที่ 3)

การทำสังคายนาครั้งที่ 3 ประมาณพ.ศ. 200 กว่าหรือประมาณ 300 ปี ในยุคสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ทรงปกครองแผ่นดินแคว้นมคธ มีเมืองหลวงชื่อปาฏลิบุตร สมัยนั้นได้มีพระภิกษุผู้ปลอมบวชในบวรพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เพราะเห็นแก่พวกอามิสทานและวัตถุทานจึงพากันปลอมบวชมากมาย เมื่อบวชแล้วก็พากันเทศนาสั่งสอนตามความเชื่อของตนแล้วอ้างว่าเป็นคำสอนของพระพุทธองค์ จนทำให้พระโมคคัลลีสบุตรตีสสะเถระผู้ทรงความรู้ด้านพระไตรปิฎก ระอาแก่ใจที่เห็นพวกพระภิกษุอลัชชีปลอมบวชเหล่านั้นย่ำยีพระพุทธศาสนาจึงลึกลง

ไปอยู่ที่โศคังคบรรพตเจริณวิปัสสนาอยู่ที่นี่อย่างเงียบๆ เป็นเวลาถึง 7 ปีสาเหตุเกิดจากมีพระภิกษุผู้เป็นอสังขีปลอมมาบวชมากพระเจ้าอโศกมหาราชไม่ทรงสบายพระทัยอย่างยิ่งในความแตกแยกของหมู่พระภิกษุ เพราะพระภิกษุผู้ทรงศีลก็ไม่ยอมทำสังฆกรรมร่วมกับพวกภิกษุผู้ทรงศีลจึงรับสั่งให้พวกเสนาอำมาตย์ช่วยประสานงานให้เหล่าพระภิกษุทั้งสองฝ่ายประสานความสามัคคีแต่พวกภิกษุทั้งสองฝ่ายไม่ยอมทำสังฆกรรมร่วมกันจนทำให้พวกอำมาตย์ทั้งประหารตัดหัวพระภิกษุผู้ทรงศีลเป็นจำนวนมากข่าวทราบถึงพระเจ้าอโศกมหาราชยิ่งทำให้พระองค์ไม่ทรงสบายพระทัยยิ่งขึ้นจึงเข้าขอโทษและไปถามพระภิกษุทั้งหลายว่าการที่พวกอำมาตย์ทำอย่างนั้นพระองค์เองจะเป็นบาปหรือไม่เหล่าพระภิกษุก็ตอบไม่เป็นเสียงเดียวกันบ้างก็บอกเป็นบาปแฉบางกลุ่มบอกว่าไม่เป็นหรือเพราะพระองค์ไม่ได้ทำใครทำคนนั้นเป็นบาปเพราะความที่ไม่ทรงสบายพระทัยทำให้พระองค์ทรงส่งทูตไปนิมนต์พระโมคคัลลิตบุดตีสสะมาเป็นผู้ถวายคำวิชันหาให้หายข้องใจเมื่อพระโมคคัลลิตบุดตีสสะได้ถวายวิชันหาให้หายข้องใจว่าการฆ่าฟันภิกษุเป็นบาปเฉพาะของอำมาตย์เท่านั้นเพราะทำเกินรับสั่งพระเจ้าอโศกก็เลื่อมใสอาราธนาให้ท่านเป็นประธานสงฆ์ชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ท่านพำนักอยู่ณโศการามวิหารและพระเจ้าอโศกมหาราชให้ประกาศชุมนุมสงฆ์จากทิศทั้ง 4 มารวมประชุมกันณโศการามวิหารโดยให้พระโมคคัลลิตบุดตีสสะตามธรรมกับคณะสงฆ์ทุกรูปแต่ผลปรากฏว่าพระภิกษุผู้เป็นเดียรฉัตรปลอมบวชก็ตอบไม่ได้หรือตอบได้แต่ไม่ตรงกับความเป็นจริงแห่งพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์เมื่อความเป็นเช่นนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้มีพระราชดำรัสให้กำจัดบังคับพระภิกษุที่เป็นพวกเดียรฉัตรให้สึกทั้งหมดรวมประมาณ 60,000 กว่ารูป หลังจากที่กำจัดพวกพระภิกษุเดียรฉัตรปลอมให้สึกหมดแล้วพระเจ้าอโศกมหาราชจึงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดทำอุโบสถสังฆกรรมและพระโมคคัลลิตบุดตีสสะจึงถือโอกาสดังกล่าวทำสังคายนาครั้งที่ 3 โดยมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์และเลือกพระอรหันต์ร่วมการสังคายนาทั้งหมด 1,000 รูปทำอุโบสถารามนครปาฐลีสบุดตีสสะทำอยู่ 9 เดือน จึงสำเร็จ (วิ.จ. (ไทย)) พระโมคคัลลิตบุดตีสสะได้ร้อยกรองคัมภีร์กถาวัตถุขึ้นเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวที่ยังคลุมเครือให้แจ่มแจ้งโดยได้ตั้งคำถามและคำตอบไปในตัวกถาวัตถุได้แก่เรื่องทีกล่าวถึงบุคคลและวัตถุเป็นต้นประเด็นที่น่าสนใจในการทำสังคายนาครั้งที่ 3 ได้แก่ พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาในต่างแดน แบ่งเป็น 9 สาย (พระกวีวรรณ จานง ชุตินธโร, 2502: และอภิชาติโพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2539) ดังต่อไปนี้

1. พระมหินทเถระพร้อมด้วยภิกษุ 4 รูปสามเณร 1 รูปไปเผยแผ่พระศาสนาณเกาะลังกาท่านไปเผยแผ่ในสมัยพระเจ้าเวทนามปิยตีสสะครองลังกา พระองค์ทรงเลื่อมใสและรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติและทรงให้การอุปถัมภ์เป็นอย่างดี
2. พระมัชฌันติกเถระไปแคว้นกัมมิระและคันธาระอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียซึ่งได้แก่แคว้นแคชเมียร์ในปัจจุบันและดินแดนบางส่วนของอินเดียอัฟกานิสถานด้วย
3. พระมหาเทวเถระไปมทิสสมณฑลปัจจุบันได้แก่แคว้นไมซอร์และดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโคธาวารีอยู่ทางภาคใต้ของอินเดีย
4. พระรักขิตเถระไปทวารวดีประเทศแถบป่าใต้ภูเขาวิชัย ได้แก่แคว้นแคว้นโยนกเหนือทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียแคว้นบอมเบย์ในคัมภีร์มหาวงศ์บันทึกว่า ได้เกิดวัดขึ้น 500 วัด

5. พระโยนภธรรมรักชิตไปอปรันตกชนบทอยู่ริมฝั่งทะเลอาระเบียทางทิศเหนือของบอมเบย์ (พระโยนภธรรมรักชิตท่านเป็นชาวกรีก ซึ่งสันนิษฐานว่าท่านอาจเป็นพระฝรั่งรูปแรกในพระพุทธศาสนา)

6. พระมหารักชิตเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาณโยนกประเทศได้แก่แคว้นแคว้นของพวกฝรั่งชาติกรีกในทวีปเอเชียตอนกลางเหนือประเทศอิหร่านต่อขึ้นไปจนถึงเตอร์กีสถาน

7. พระมัชฌิมและพระมหาเถระอีก 4 รูปคือพระกัสสปโคตตะพระมุลกเทวีพระทุนทภิสสระและพระเทวะไปเผยแผ่ณแคว้นดินแดนแถบภูเขาหิมาลัยได้แก่เนปาลซึ่งอยู่ตอนเหนือของประเทศอินเดีย

8. พระมหาธรรมรักชิตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาณแคว้นมหาราษฎร์ปัจจุบันเป็นดินแดนแถบตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากเมืองบอมเบย์ในปัจจุบัน

9. พระโสณะและพระอุตตระไปเผยแผ่พระศาสนาณดินแดนสุวรรณภูมิได้แก่ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน

สรุปได้ว่าจากการที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงส่งพระสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนานั้นทำให้พระพุทธศาสนาได้เจริญแพร่ขยายไปสู่นานาชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทยที่ได้รับอานิสงส์ของการกระทำสังคายนาครั้งที่ 3 เป็นอย่างมาก โดยการกระทำสังคายนาครั้งที่ 3 นั้น ทำขึ้นที่อโศการามกรุงปาตลีบุตรมีพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระโมคคัลลิตบุตรดิศสเถระเป็นประธานในการสังคายนาพระอรหันต์เข้าประชุมเป็นสังคีติการกสงฆ์จำนวน 1,000 รูปใช้ระยะเวลา 9 เดือนจึงสำเร็จสำหรับการทำสังคายนาพระธรรมวินัยนั้นเป็นการตรวจชำระรวบรวมพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่โดยมีวิธีการคือการอาราธนาพระอรหันต์พระชีนาสพและเชิณักปราชญ์ราชบัณฑิตมาร่วมในการทำสังคายนาตรวจทานหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ศาสนูปถัมภ์การทำสังคายนาแต่ละครั้งนั้นมีประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากทำให้พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่แน่นอนและสามารถตรวจทานได้เป็นที่ยอมรับของพุทธศาสนิกชนป้องกันอสังคหธรรมที่จะเกิดขึ้นนอกจากนี้การทำสังคายนาแต่ละครั้งนั้นยังมีส่วนสำคัญในการจัดรูปแบบองค์กรคณะสงฆ์ให้เป็นสัดส่วนชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2.3.3 องค์กรสงฆ์ในสมัยสุโขทัย

พระพุทธศาสนาในสมัยกรุงสุโขทัยนี้มีทั้งลัทธิหรือนิกายเถรวาทและมหายานตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ต้นราชวงศ์พระร่วงที่ทรงนับถือพระพุทธศาสนาซึ่งพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงสุโขทัยได้รับอิทธิพลจากคณะสงฆ์ลังกาวงศ์สืบเนื่องจากพระราหุลเถระได้มาประกาศพระพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราชตอนใต้ของประเทศไทยแรกเริ่มต้นพระพุทธศาสนาที่เมืองนครศรีธรรมราชประสบความสำเร็จอย่างยิ่งสร้างศรัทธาความเลื่อมใสให้กับประชาชนจนเป็นที่รู้จักในนามพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก

จนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ในพ.ศ. 1822 พระองค์ทรงสดับกิตติศัพท์ของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ที่เมืองนครศรีธรรมราชจึงโปรดให้อาราธนาพระสังฆราชแห่งคณะสงฆ์ลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชมาประดิษฐานพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เมืองสุโขทัย (พระเมธีธรรมาภรณ์ ประยูร ธมมจิตโต, 2539) ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 28-31 ว่า “เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยมีอรัญญิกพ่อขุนรามคำแหงทรงทำโอยทานแต่

พระมหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลกว่าปู่ครูในเมืองทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา” (กรมศิลปากร, 2527)

ตามศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชซึ่งจารึกไว้ประมาณพ.ศ. 1835 ว่านครสุโขทัยมีปู่ครูมีพระมหาเถระและมีพระเถระสมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพได้ทรงให้ทัศนะว่า “สังฆราชเห็นจะเป็นตำแหน่งสังฆนายกชั้นสูงสุดตำแหน่งปู่ครูตรงกับที่เราเรียกพระครูทุกวันนี้เป็นตำแหน่งของพระสังฆราชแต่พระมหาเถระที่กล่าวนั้นเห็นว่าเป็นพระที่มีอายุพรรษามากและทรงคุณธรรมด้านศาสนาเท่านั้นมิใช่สมณศักดิ์ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำรางราชานุภาพ, 2515)

ในกรุงสุโขทัยระยะเริ่มต้นคงมีพระสงฆ์ 2 คณะคือคณะสงฆ์ฝ่ายหินยานซึ่งมีอยู่เดิมตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์กับคณะสงฆ์ฝ่ายหินยานแบบลังกาวงศ์ที่จาริกมาจากเมืองนครศรีธรรมราชได้รวบรวมยุบนิกายเป็นคณะเดียวกันเมื่อคราวเป็นคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำรางราชานุภาพ, 2514)

การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ปรากฏเป็นแบบแผนชัดเจนในรัชสมัยพระธรรมราชาลิไทเพราะว่าพระองค์ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชจากเมืองนครพันชาวศรีลังกาทำให้บทบาทของพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์มั่นคงขึ้นดังข้อความตอนหนึ่งที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาเขมร ซึ่งเป็นศิลาจารึกหลักที่ 4 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 12-14) ว่า “สมเด็จพระปิตรทรงใช้ให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระสามีสังฆราชผู้มีศีลเรียนจบพระไตรปิฎก ซึ่งสถิตอยู่ในลังกาทวีปซึ่งมีศิลาจารวัดร คล้ายพระชีนาสพทั้งหลายโนโบราณจากนครพัน” (กรมศิลปากร, 2527) จึงเห็นได้ชัดว่าคณะสงฆ์ลังกาวงศ์นั้นนิยมอยู่ตามป่าเป็นพระนักปฏิบัติคณะนี้เรียกว่าคณะอรัญวาสีคือกลุ่มพระสงฆ์ผู้จำวัดอยู่ในป่าหรือวัดป่า (สายวิปัสสนา) ส่วนพระสงฆ์นิกายเดิมที่ชออบอยู่บ้านหรืออยู่วัดบ้านที่เรียกว่าคณะคามวาสีหมายถึงที่พักอยู่ในบ้านหรือวัดที่อยู่ใกล้ตัวเมืองส่วนมากจะเป็นพระสายกลุ่มศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม

คณะสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัยจะมี 2 คณะคือคณะคามวาสีคือคณะฝ่ายขวาและคณะอรัญวาสีคือคณะฝ่ายซ้ายทั้งสองฝ่ายปกครองแยกจากกันคือเป็นเหมือนองค์กรที่ปกครองโดยอิสระจากกันแต่ละคณะมีเจ้าคณะผู้ปกครองบังคับบัญชาสูงสุดเป็นของตนเองที่เรียกว่าพระสังฆราชมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลฝ่ายของตนดังนั้นกรุงสุโขทัยจึงมีพระสังฆนายกหรือประมุขสงฆ์ 2 รูปคือพระสังฆราชคณะคามวาสีและพระสังฆราชคณะอรัญวาสีเช่นในพ.ศ. 1949 พระครูติลกตริณศีลคันธรวาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสามีเจ้าสถิตินวัดป่าแต่ทรงเป็นพระสังฆราชคณะอรัญวาสีอีกฝ่ายคือพระสังฆราชญาณรุจิมาเถระเป็นพระสังฆราชของคณะคามวาสี (วิเชียร อากาศฤกษ์และสุนทร สุโกตะโยธิน, 2528)

การปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองต่างๆ นอกจากกรุงสุโขทัยพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระสังฆราชประจำแต่ละหัวเมืองในลักษณะเดียวกันที่ทรงแต่งตั้งประเทศราชไปครองหัวเมืองใหญ่ในฝ่ายอาณาจักรจึงมีพระสังฆราชหลายพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำรางราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ว่า “ในประเทศสยามเมื่อพระนครสุโขทัยเป็นราชธานีเห็นจะมีพระสังฆราชองค์เดียวด้วยวิธีปกครองพระราชอาณาจักรในตอนนั้นหัวเมืองใหญ่ที่ห่างไกลราชธานีเป็นเมืองประเทศราชโดยมากแม่เมืองที่อยู่ใกล้ราชธานีที่เป็นเมืองใหญ่ที่ตั้งเจ้านายในราชวงศ์ออกไปปกครองอย่างทำนองเจ้าประเทศราชเมืองใหญ่เมืองหนึ่งน่าจะมีพระสังฆราชองค์หนึ่งเป็นสังฆปริณายกของสังฆบริษัทเขตเมืองนั้น” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำรางราชานุภาพ, 2514) ส่วนพระเมธีธรรมภรณ์ (2532) ได้กล่าวในหนังสือพุทธศาสนากับสังคมไทยซึ่งพอสรุปได้ว่าการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัยเป็นการ

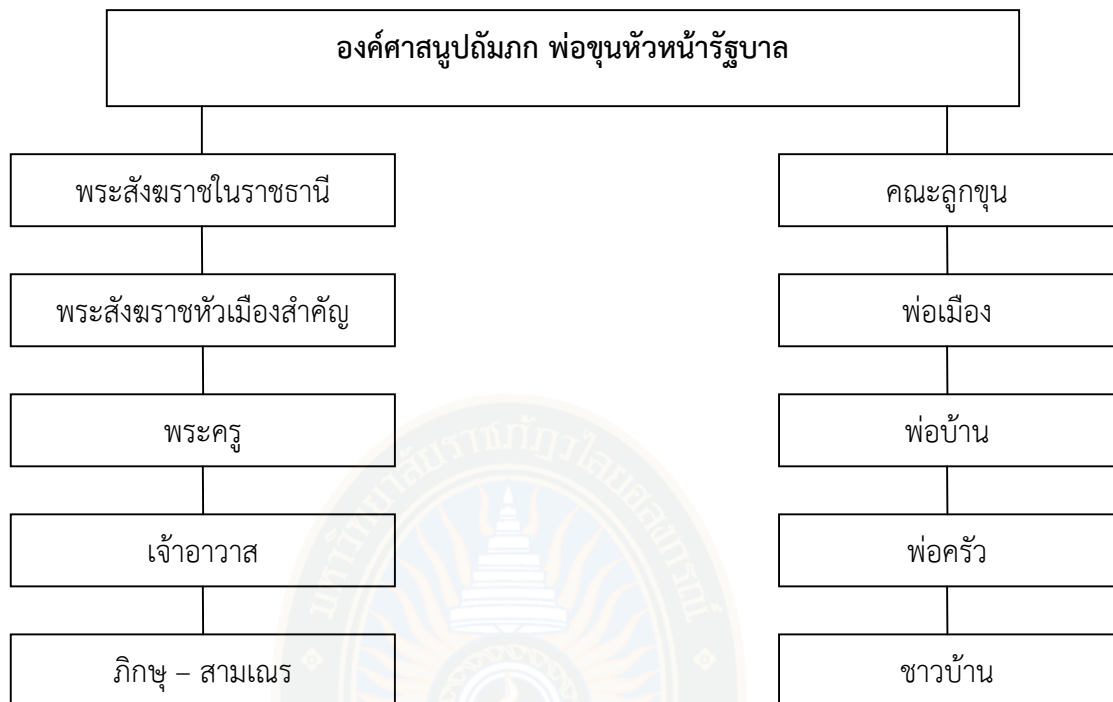
ปกครองร่วมกันบังคับบัญชาตามลำดับชั้นโดยมีพระสังฆราชเป็นตำแหน่งสูงสุดของการปกครองคณะสงฆ์นอกจากนั้นคำว่า “ปู” คงจะเป็นตำแหน่งรองจากสังฆราช (ปัจจุบันเรียกว่าพระครู) คำว่า “มหาเถระ” คงได้แก่พระผู้มีพรรษาผู้คงแก่เรียนรู้ธรรมวินัยทั่วไปแต่มีใช้ตำแหน่งที่กษัตริย์แต่งตั้งอาจจะมีตำแหน่งทางการปกครองเป็นเจ้าของคณะหมู่หมวดสมภารวัดก็ได้ทั้งนี้ในสมัยสุโขทัยตอนปลายได้มีประเพณีพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์รับมาจากลังกา เข้าใจว่า “ตำแหน่งสังฆราช” กับ “ปูครู” เป็นสมณศักดิ์ในสมัยนั้นสุโขทัยมีสังฆราชหลายพระองค์แต่การปกครองไม่มีเอกภาพเหมือนกรุงรัตนโกสินทร์เพราะหัวเมืองใหญ่ที่เป็นประเทศราช เจ้าเมืองก็ตั้งสังฆราชเป็นประมุขในแต่ละเมืองเป็นประมุขในสมัยหลังปรากฏเรียกตำแหน่งพระเถระเจ้าคณะเมืองว่า “สังฆราชา” อยู่หลายแห่งสังฆราชจึงมิใช่มีองค์เดียวส่วนปูครูนั้นเมืองใหญ่ๆอาจมีหลายองค์ถ้าเมืองเล็กมีองค์เดียวขึ้นตรงต่อสังฆราช ดังนั้นพระสังฆราชจึงทำหน้าที่ปกครองบังคับบัญชาพระสงฆ์ผู้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของลงไปตามลำดับคือพระครูและเจ้าอาวาส โดยสามารถแสดงเป็นภาพที่ 2.2

ภาพที่ 2.2 องค์การสงฆ์สมัยสุโขทัย

ที่มา: พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) (2539)

อนึ่งโครงสร้างองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัยนี้มีลักษณะที่สอดคล้องคู่ขนานกับการจัดโครงสร้างการปกครองประเทศในระบอบพ่อขุนโดยที่พ่อขุนหรือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของทั้งฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักร (สมบุญรณ์ สุขสำราญ, 2527) ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรอาจพิจารณาได้ดังภาพที่ 2.3

ภาพที่ 2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรในสมัยสุโขทัย
ที่มา: สมบูรณ์ สุขสำราญ (2527)

2.3.4 องค์กรสงฆ์ในสมัยอยุธยา

อาณาจักรกรุงสุโขทัยสิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ. 1920 โดยถูกผนวกเข้าเป็นดินแดนส่วนหน้าของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ในส่วนการปกครองคณะสงฆ์ก็เปลี่ยนแปลงสภาพเช่นเดียวกันกับอาณาจักรเหมือนกัน นอกจากคณะสงฆ์จะประพฤติปฏิบัติโดยเคร่งครัดตามหลักพระธรรมวินัยแล้ว จะต้องประพฤติปฏิบัติตนมิให้ขัดต่อจารีตประเพณีอันดีงามของสังคมและกฎหมายของบ้านเมือง ซึ่งเปรียบเป็นอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาด้วย (แสง อุดมศรี, 2547) กล่าวคือเมื่อกรุงสุโขทัยหมดอำนาจพระเจ้าอู่ทองหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1893 ซึ่งถือว่าเป็นราชอาณาจักรที่ 2 ของไทยและมีพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นครองราชย์ติดต่อกันถึง 33 พระองค์กล่าวกันว่าพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่สืบเนื่องจากกรุงสุโขทัยการปกครองคณะสงฆ์คงเป็นไปตามแบบอย่างการปกครองคณะสงฆ์ในยุคสุโขทัย คือ เป็นคณะคามวาสีและคณะอรัญวาสีแต่ว่าความเสื่อมใสในพระสงฆ์ลังกาวงศ์ยังมีความเจริญแพร่หลายมาตามลำดับคณะของพระภิกษุสงฆ์คณะเดิมเริ่มมีน้อยลดลงเพราะพากันไปบวชอยู่ในคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ปรากฏตามหลักฐานพงศาวดารหนังสือตำนานโยนก (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2515) ว่า เมื่อ พ.ศ. 1965 พระเถระชาวเชียงใหม่ 7 รูปพระเถระชาวอยุธยา 2 รูปและพระเถระชาวเขมร 1 รูปเดินทางไปลังกาและได้บวชแปลงเป็นสิ่งหลนิกายในสีม่าน้ำแม่น้ำกัลยาณีในสำนักพระวันรัตมหาเถระเมื่อบวชใหม่แล้วก็ปฏิบัติอยู่ในลังกานานหลายปีจึงเดินทางกลับขากลับนิมนต์พระเถระชาวลังกามาด้วย 2 รูปเมื่อถึงอยุธยาแล้วก็แยกย้ายกันไปเผยแผ่ตั้งนิกายขึ้นมา

ใหม่เรียกว่า “ปาแก้ว” (วนรัตน์=ปาแก้ว) คณะนี้ยังปรากฏที่นครศรีธรรมราชและพัทลุงเช่นวัดเขียนคณะปาแก้วเป็นต้นคณะนี้ปฏิบัติเครื่องประชาชนจึงสนับสนุนมาก

ในสมัยอยุธยาเพิ่มสมณศักดิ์เข้ามาอีก 3 ชั้นคือสังฆราชกับพระครูยังเอาแบบสุโขทัยเพิ่มตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชบังคับบัญชาคณะสงฆ์ทั่วอาณาจักรแบ่งการปกครองดังนี้(1) สมเด็จพระสังฆราชว่าการทั่วราชอาณาจักร (2) พระสังฆราชว่าการหัวเมืองใหญ่ๆ (3) พระครูว่าการหัวเมืองเล็กหรือในราชธานีต่อมาจึงยกพระครูให้สูงเท่ากับพระสังฆราชหัวเมืองที่เราเรียกว่า “พระราชาคณะ” อยู่ทุกวันนี้ส่วนคำว่า “สมเด็จพระ” เป็นภาษาเขมรที่นำมาใช้ในสมัยอยุธยา (นนท์ ธรรมสถิตย์, 2533) ตำแหน่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชปรากฏในหนังสือของลาลูแบร์ “เรื่องเมืองไทย” ว่าพระวันรัตน์เป็นสมเด็จพระสังฆราชที่มหาสังฆปริณายกปกครองคณะสงฆ์ทั้งปวงแต่ในหนังสือเก่าๆมีชื่อสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีส่วนสมเด็จพระวันรัตน์เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอริยวาสีพระสงฆ์รูปใดมีพรรษามากรูปนั้นก็เป็สมเด็จพระสังฆราช (พระราชธรรมนิเทศ ระเบียบ ฐิตญาโณ, 2536)

รวมความได้ว่าตลอดระยะเวลาที่อยู่เป็นราชธานีองค์กรสงฆ์นั้นถูกแบ่งออกเป็น 3 คณะอันได้แก่ (1) คณะคามวาสีฝ่ายชาย หมายถึง คณะของพระสงฆ์ภิกษุสงฆ์ที่มีมาตั้งแต่แรกสถาปนากรุงสุโขทัย (2) คณะอริยวาสี หมายถึง คณะที่สืบต่อประเพณีสงฆ์ลังกาวงศ์ของสุโขทัย (3) คณะคามวาสีฝ่ายขวา หมายถึง คณะสงฆ์ภิกษุสงฆ์ที่ไปแปลงที่ลังกาในสมัยอยุธยาแล้วกลับมาตั้งคณะใหม่ที่รู้จักกันในหมู่ประชาชนทั่วไปว่า คณะปาแก้ว

ในการปกครองคณะสงฆ์ภายในกรุงศรีอยุธยานั้นมีเจ้าคณะใหญ่ 3 รูป คือ เจ้าคณะคามวาสีฝ่ายชาย เจ้าคณะอริยวาสี และเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายขวา เป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาพระสงฆ์แต่ละคณะพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาเจ้าคณะใหญ่รูปหนึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร

สำหรับกิจการสงฆ์ตามหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอก เจ้าคณะใหญ่ทั้งสามรูปแบ่งเขตกันรับผิดชอบ กล่าวคือเจ้าคณะคามวาสีฝ่ายชายปกครองดูแลกิจการคณะสงฆ์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เจ้าคณะคามวาสีฝ่ายขวาปกครองดูแลกิจการคณะสงฆ์ในหัวเมืองฝ่ายใต้ ส่วนเจ้าคณะอริยวาสีปกครองดูแลคณะสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีทั้งในหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ (พระเมธีธรรมภรณ์ ประยูรธมมจิตโต, 2539)

ในส่วนของสายบังคับบัญชาการนั้นตำแหน่งผู้บังคับบัญชาคณะสงฆ์รองจากเจ้าคณะใหญ่คือพระราชาคณะ พระครูและเจ้าอาวาสปกครองตามลำดับลดหลั่นกันไปกล่าวคือพระราชาคณะปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองที่สำคัญมากและในบางหัวเมืองพระราชาคณะผู้ปกครองมีตำแหน่งเป็นพระสังฆราชตามแบบอย่างสุโขทัย สำหรับหัวเมืองที่มีความสำคัญน้อยเจ้าคณะผู้ปกครองดูแลกิจการคณะสงฆ์ในหัวเมืองนั้นมีสมณศักดิ์ชั้นพระครูส่วนตำแหน่งต่ำกว่าพระครูคือเจ้าอาวาสวัดต่างๆ ดังแผนภาพที่ 2.4

ภาพที่ 2.4 องค์กรสงฆ์สมัยอยุธยา
ที่มา: พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)(2539)

2.3.5 การจัดองค์กรสงฆ์ในสมัยธนบุรี

อาณาจักรสมัยกรุงธนบุรีตกอยู่ในสภาพบ้านแตกสาแหรกขาดเพราะถูกพม่าทำลาย หลังจากพระเจ้ากรุงธนบุรีรวบรวมอำนาจได้แล้วก็ได้ปรากฏว่าได้พระราชทานครั้งกรุงเก่ามาเป็น ประมุขสงฆ์พระที่มาเป็นสังฆราชก็เป็นเพียงพระอาจารย์ดีวัดประดู่องค์ที่ 2 คือพระอาจารย์ศรีวัดพ นัญญะซึ่งมิใช่พระราชคณะรูปที่ 3 พระสังฆราชขึ้นซึ่งคงเป็นพระที่ทรงสมณะเก่าสมัยกรุงอยุธยาพระ เจ้ากรุงธนบุรีได้เชิญมาจากเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกเดิมคงเป็นพระครูสุธรรมธีรราชมุนีเจ้า คณะเมืองระยองแต่ภายหลังในรัชกาลที่ 1 ถูกลดยศลงจากพระสังฆราชลงมาเป็นพระธรรมธีรราชมหา มุนีว่าที่พระวันรัตน์ (นันทธรรมสถิตย์, 2533)

สรุปได้ว่าการปกครองสงฆ์ครั้งนี้เอาแบบอย่างมาจากอยุธยาและในตอนกลางรัชกาลคณะ สงฆ์เจริญมากแต่ตามพงศาวดารกล่าวว่าในตอนปลายรัชกาลก็เสื่อมลงเพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีสำคัญ ผิดไปแต่ก็นับว่าพระองค์ก็ทรงได้กอบกู้ฐานะพระสงฆ์ไว้เท่าๆกับการกอบกู้เอกราชของชาติไว้นั่นเอง

2.3.6 องค์การสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัชกาลที่ 1

สืบเนื่องจากกรุงธนบุรีสิ้นสุดลงในพ.ศ. 2325 ซึ่งถูกผนวกเข้าเป็นดินแดนอาณาจักรของกรุงรัตนโกสินทร์โดยมีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างกรุงเทพมหานครเป็นราชธานีทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่งมีวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวังวัดสุทัศน์เทพวรารามวัดสระเกศราชวรมหาวิหารและวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร เป็นต้น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526)

นับว่าเป็นปัญหาแรกเลยที่เดียวที่พระองค์ทรงจัดคือเรื่องสังฆมณฑลซึ่งมีผลกระทบกระเทือนมาแต่ปลายรัชสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ทำให้เกียรติและฐานะของคณะสงฆ์มัวหมองลงไปจึงโปรดให้พระมหาเถระประชุมกันแล้วทรงถอดถอนสมณศักดิ์ของสมเด็จพระสังฆราช (ชื่น) วัดหงส์มาเป็นพระธรรมธีรราชมุนี (องค์ที่เป็นสมเด็จพระสังฆราชรูปที่ 3 แห่งกรุงธนบุรี) แล้วทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สี) ซึ่งถูกพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงถอดยศสมณศักดิ์กลับให้มีสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระสังฆราชรูปแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (มานพ พลไพรินทร์, 2531)

ส่วนโครงสร้างรูปแบบการบริหารกิจการคณะสงฆ์ยังเป็นแบบกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงตรากฎหมายคณะสงฆ์ออกมารวม 10 ฉบับวัดดูประสงค์ของการตรากฎหมาย เพื่อการควบคุมดูแลหรือลงโทษแก่พระภิกษุที่ประพฤติล่วงละเมิดพระธรรมวินัยอยู่เป็นประจำถ้าคงอาศัยพระธรรมวินัยหรือที่เรียกว่าศีล 227 ข้อก็คงไม่เพียงพอสำหรับพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันนี้และทรงมีประสงค์ให้พระภิกษุสงฆ์ปรับปรุงคณะสงฆ์ให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยที่การออกกฎหมายในสมัยนั้นแตกต่างจากวิธีปฏิบัติในปัจจุบัน พระบรมราชโองการของรัชกาลที่ 1 ถือเป็นกฎหมายคณะสงฆ์ที่ทรงตราบังคับใช้ กฎหมายนี้ไม่มีมาตรา ไม่มีบทหรือตอน เป็นแต่ข้อรับสั่งห้ามพระภิกษุสามเณรประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นเช่นนี้ (พระเมธีธรรมภรณ์ ประยูร ธรรมจิตโต, 2539)

ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระองค์ทรงปรารถนาให้กระทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเพราะว่าพระไตรปิฎกที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรับสั่งให้รวบรวมจากหัวเมืองต่างๆเช่นเมืองนครศรีธรรมราชกัมพูชา เป็นต้นยังมีความคลาดเคลื่อนผิดบ้างบางประการจึงเห็นสมควรให้ทรงทำการรวบรวมสังคายนาพระไตรปิฎกใหม่โดยทรงโปรดให้พระมหาเถระ 218 รูปและราชบัณฑิต 32 คนประชุมการกระทำสังคายนาขึ้นเมื่อวันที่ 15 ค่ำเดือน 12 ปีวอกพ.ศ. 2331 ณวัดศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์) (แสง อุตมศรี, 2547)

สมัยรัชกาลที่ 2

ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนับเป็นช่วงระยะเวลาสั้นมากคือ 15 ปีเท่านั้นที่ทรงครองราชย์แต่ทรงโปรดเกล้าฯสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชขึ้นถึง 3 พระองค์คือสมเด็จพระสังฆราช (ศุก) วัดมหาธาตุ, สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดราชบูรณะและสมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) วัดมหาธาตุทั้ง 3 พระองค์อยู่วัดมหาธาตุฯจนถึงยุคนั้นกล่าวได้ว่าใครที่เป็นสมเด็จพระสังฆราชต้องอยู่วัดมหาธาตุฯ และในรัชกาลนี้ได้ส่งพระสงฆ์ไทยดูกิจการงานพระศาสนาประเทศศรีลังกาและในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (มี) ทรงโปรดให้มีการบำเพ็ญกุศลวันมาฆบูชาเป็นกิจจะลักษณะ (แสง อุตมศรี, 2547)

สมัยรัชกาลที่ 3

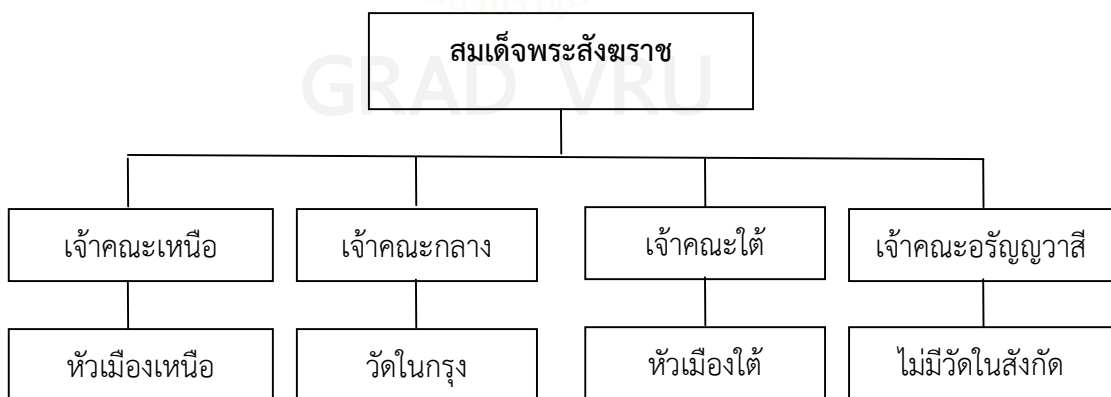
ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยในโครงสร้างการปกครองสงฆ์ กล่าวคือ ในโครงสร้างเดิมที่ถือปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คณะสงฆ์แบ่งการปกครองออกเป็น 3 คณะ คือ

1. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองภาคเหนือ
2. คณะอรัญวาสี ปกครองพระนักปฏิบัติธรรมที่วราชอาณาจักร
3. คณะคามวาสีฝ่ายขวา ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองภาคใต้

การเปลี่ยนแปลงประการแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็คือเปลี่ยนชื่อเรียกคณะคามวาสีฝ่ายซ้ายซึ่งรับผิดชอบในกิจการคณะสงฆ์ในหัวเมืองภาคเหนือเป็นคณะเหนือและ เปลี่ยนชื่อเรียกคณะคามวาสีฝ่ายขวาซึ่งรับผิดชอบกิจการคณะสงฆ์ในหัวเมืองภาคใต้เป็นคณะใต้การเปลี่ยนแปลงประการต่อมาก็คือ มีการรวมพระอารามหลวงและวัดราษฎร์บางส่วนในกรุงเทพมหานครเข้าด้วยกันแล้วตั้งเป็นคณะใหม่เรียกว่าคณะกลางดังนั้นการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 3 จึงแบ่งการปกครองออกเป็น 4 คณะ คือ

1. คณะเหนือ (เดิมคือคามวาสีฝ่ายซ้าย)
2. คณะใต้ (เดิมคามวาสีฝ่ายขวา)
3. คณะกลาง (เพิ่มเข้ามาใหม่)
4. คณะอรัญวาสี

เพราะมีคณะสงฆ์เพิ่มขึ้นตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ผู้บังคับบัญชาคณะทั้ง 4 จึงเพิ่มขึ้นเป็น 4 ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่แต่ละรูปมีอำนาจการปกครองดูแลกิจการคณะสงฆ์ในคณะของตน อย่างไรก็ตามเจ้าคณะใหญ่ทุกรูปต้องขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราชผู้เป็นประมุขสงฆ์ที่วราชอาณาจักร คณะสงฆ์จึงยังคงมีเอกภาพเพราะรวมกันอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชองค์เดียวกัน (พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), 2539) ดังภาพที่ 2.5

ภาพที่ 2.5 องค์การสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3

ที่มา: พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) (2539)

สมัยรัชกาลที่ 3

ในสมัยรัชกาลที่ 3 คณะอริยวาสีมีเพียงตำแหน่งเจ้าคณะโดยไม่มีวัดในการปกครอง บังคับบัญชาทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ยุบคณะอริยวาสีลงไว้แต่ตำแหน่งเจ้าคณะ คือสมเด็จพระพุฒาจารย์และในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้มีนิกายสงฆ์ใหม่ชื่อว่าธรรมยุติกนิกายถือกำเนิดขึ้นมาและพยายามแยกคณะเป็นอิสระจากคณะทั้ง 4 เนื่องจากจำนวนพระสงฆ์ในคณะเดิมมีมากกว่า คณะสงฆ์เดิมจึงมีชื่อเรียกว่ามหานิกาย แปลว่า พวกมาก ธรรมยุติกนิกาย แปลว่า พวกยี่ดธรรม เป็นหลักประชาชนทั่วไปนิยมเรียกพระสงฆ์นิกายนี้ว่า พระธรรมยุต โดยผู้ก่อตั้งคือพระวชิรญาณภิกขุซึ่งต่อมาได้ลาผนวชแล้วขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ซึ่งเหตุการณ์ในช่วงที่ธรรมยุติกนิกายถือกำเนิดขึ้นเป็นดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสมัยดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎได้ผนวชเป็นพระภิกษุ ใน พ.ศ. 2367 ในรัชสมัยรัชกาลที่ 2 ได้ฉายานามในศาสนาว่า “พระวชิรญาณ” ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุอันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชผู้เป็นอุปัชฌาย์ภายหลังจากที่ทรงผนวชได้ 15 วันสมเด็จพระบรมชนกนาถคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตโดยไม่ได้ดำรงสรงมออบเวนราชสมบัติแก่ผู้ใดว่ากันตามนิตินัยแล้วผู้มีสิทธิขึ้นครองราชย์ต่อจากรัชกาลที่ 2 ก็คือพระวชิรญาณ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) เพราะเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าราชโอรสองค์ใหญ่อันกิดแต่พระอัครมเหสีแต่เนื่องจากพระวชิรญาณทรงตัดสินพระทัยที่จะผนวชต่อไปที่ประชุมพระราชวงศ์และเสนาบดีจึงถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ ผู้เจริญพระชันษากว่าพระวชิรญาณถึง 17 ปี เมื่อกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 3 พระวชิรญาณได้ผนวชต่อไปจนสิ้นรัชกาลแล้วจึงลาผนวชออกไปขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 4 (กรมการศาสนา, 2525)

ขณะประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุนั้น พระวชิรญาณทรงสอบได้เปรียญธรรม 5 ประโยค ต่อมาได้ทรงเลื่อมใสในความเคร่งครัดวินัยของพระเถระชาวมอญรูปหนึ่งชื่อ ชายพุทธวิโส (ขณะนั้นเป็นพระราชาคณะที่ พระสุเมธมนี) วัดบวรมงคลมีพระประสงค์จะปฏิบัติวินัยเคร่งครัดตามแบบอย่างพระมอญจึงเสด็จย้ายจากวัดมหาธาตุไปประทับ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิราช) เมื่อพ.ศ. 2372 ทรงเข้ารับการอุปสมบทซ้ำ โดยมีพระสุเมธมนีเป็นพระอุปัชฌาย์ได้ศึกษาพระธรรมวินัยและข้อวัตรปฏิบัติจากพระสุเมธมนีแล้วเผยแพร่การปฏิบัติเคร่งครัดวินัยแบบมอญ เมื่อมีผู้เคารพนับถือมากขึ้นทรงประกาศตั้งคณะสงฆ์ใหม่ขึ้นเรียกว่า คณะธรรมยุติก- นิกายโดยกำหนดเอาการผูกพัทธสีมาใหม่ในวัดสมอราย เมื่อพ.ศ. 2376 ให้เป็นการก่อตั้งคณะธรรมยุต ต่อมาใน พ.ศ.2379 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะเทียบเท่ารองเจ้าคณะใหญ่แล้วเสด็จไปเป็นเจ้าอาวาสครองวัดบวรนิเวศวิหาร

พระวชิรญาณเถระเป็นเจ้าอาวาสครองวัดบวรนิเวศวิหารอยู่ 14 ปีสร้างความเจริญให้กับธรรมยุติกนิกายแพร่หลายพอสมควรแล้วได้ลาผนวชและเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 รวมเวลาที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้ 27 พรรษา (พระเมธีธรรมาภรณ์ ประยูรธมมจิตโต, 2539)

สมัยรัชกาลที่ 4

ในสมัยรัชกาลที่ 4 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ยังคงเหมือนเดิมสิ่งที่เปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างก็คือการเจริญเติบโตของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่มีอิสระในการบริหารกิจการคณะของตน เจ้าคณะธรรมยุตในสมัยนั้นคือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ สมัยดำรงสมณศักดิ์เป็นที่กรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธ์มีตำแหน่งเป็นรองเจ้าคณะกลางก็จริงแต่มีสิทธิ์ขาดในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายโดยปราศจากการแทรกแซงของเจ้าคณะกลางในสมัยนั้น อันได้แก่สมเด็จพระยาปรมาทูลเชษฐราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2514) ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับสถานการณ์ตอนนี้อย่างไว้ว่า

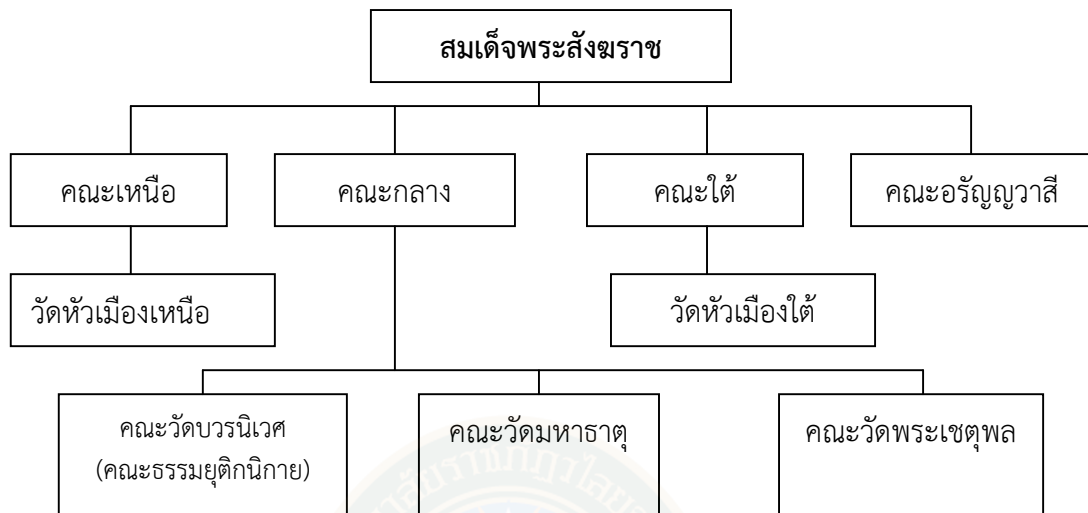
“ส่วนธรรมยุติกนิกายนั้น แม้ได้โปรดให้สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ เป็นใหญ่มาแต่แรกก็ยังขึ้นอยู่ในคณะกลางไม่ได้แยกเป็นคณะหนึ่งต่างหาก”

ส่วนการปกครองคณะสงฆ์ตามหัวเมืองต่างๆ ที่สำคัญเช่น ลพบุรี พิษณุโลก สุโขทัย นครราชสีมา เพชรบุรี ราชบุรี และจันทบุรี ซึ่งแต่เดิมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการปกครองโดยเจ้าคณะเมือง (เจ้าพระยาวิจิตรวงษ์วุฒิไกร (หม่อมราชวงศ์คลี่ สุกข์) 2543) ตำแหน่ง “สังฆราชา” ปกครองผ่านทางเจ้าคณะเหนือ ใต้และอรัญญาวิสัยตามลำดับชั้น ส่วนคณะธรรมยุติกนิกายนั้นภายหลังเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาทูลเชษฐราชสิ้นพระชนม์จึงแยกตัวออกเป็นคณะหนึ่งต่างหาก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายว่า

“ธรรมยุติกนิกายนั้น ครั้งรัชสมัยรัชกาลที่ 3 ยังไม่เป็นแต่สำนัก เรียกว่าสำนักวัดบน คือวัดบวรนิเวศวิหาร อยู่ในปกครองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังทรงผนวช มีวัดขึ้นบ้างไม่กี่วัดรวมขึ้นอยู่ในคณะกลางของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาทูลเชษฐราช ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เถลิงถวัลราชสมบัติแล้ว ในปีแรกนั้น พ.ศ. 2394 ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลังกรณ์ ครั้งเป็นพระองค์เจ้า เป็นกรมหมื่นบวรรังสีสุริยพันธ์ โปรดให้เป็นอธิบดีสงฆ์สำนักนี้ เรียกพระนามกรมว่า “ธรรมยุติกนิกายิกสงฆ์มัธยมบวรนิเวศาคณะ”

ในคราวนี้นับว่าทรงยกย่องสำนักนี้ขึ้นเป็นคณะเป็นกิ่งหนึ่งแห่งคณะกลาง เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาทูลเชษฐราชนิพพานแล้ว ก็ยังคงทรงบัญชาเฉพาะคณะธรรมยุติกนิกายิกสงฆ์ ที่เรียกว่า มัธยมบวรนิเวศาคณะ ไม่ได้บังคับบัญชาคณะกลางทั่วไป แต่คงไม่ได้เป็นกิ่งของคณะกลางเหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาทูลเชษฐราชยังทรงพระชนม์อยู่ ควรนับได้ว่าแยกเป็นคณะธรรมยุติก นิกายเป็นอิสระตั้งแต่บัดนั้น (พระครูปลัดสัมพิพัฑฒญาณานาจารย์ (บุญช่วย), 2522)

หลังจากที่การปกครองคณะสงฆ์ได้แยกออกเป็นคณะ คือ คณะกลาง คณะเหนือ คณะใต้ คณะอรัญญาวิสัย และคณะธรรมยุติกนิกายแล้ว คณะต่างๆ ก็ปกครองพระสงฆ์ที่อยู่ภายใต้การปกครองของตนบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ดังภาพที่ 2.6

ภาพที่ 2.6 องค์การสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5 ก่อนใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121

ที่มา: ศุภวัฒน์ เกษมศรี (2525)

สมัยรัชกาลที่ 5

การจัดโครงสร้างการบริหารและองค์การการปกครองคณะสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้มีการปฏิรูประบบราชการทั้งด้าน โครงสร้างและการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อรวบอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางสำหรับเสริมสร้างเอกภาพของชาติเอาไว้ต่อต้านภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกพระองค์ได้ปฏิรูปการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ควบคู่ไปกับการปฏิรูปในฝ่ายบ้านเมือง ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างเอกภาพขึ้นภายในคณะสงฆ์ทั้งในด้านการบริหารการศึกษา การปฏิบัติ และการเผยแผ่ธรรมรูปแบบแห่งการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 คือการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ใน พ.ศ. 2445 พระราชบัญญัติฉบับนี้มีลักษณะเป็นธรรมนูญการปกครองคณะสงฆ์ที่กำหนดโครงสร้างการบริหารและการจัดการองค์กรไว้อย่างเป็นระบบนับเป็นครั้งแรกในประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยที่มีกฎหมายกำหนดระบอบการปกครองคณะสงฆ์พระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลบังคับใช้เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 8 เหตุผลสำคัญประการหนึ่งในการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ก็คือความจำเป็นที่รัฐบาลต้องอาศัยคณะสงฆ์โดยเฉพาะคณะสงฆ์ในต่างจังหวัดให้ช่วยกิจการการศึกษาของชาติ ตามโครงการปฏิรูปการศึกษาให้ทันสมัยการที่พระสงฆ์จะสามารถสนองความต้องการของรัฐบาลในเรื่องนี้ได้จะต้องปฏิรูปการบริหารกิจการคณะสงฆ์และจัดการให้พระสงฆ์ในต่างจังหวัดอยู่ภายใต้ระบบบริหารเดียวกันเสียก่อน

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต)(2539) ได้ประมวลสรุปเนื้อหาสาระสำคัญของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ไว้ดังนี้

1. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง หมายถึงการปกครองดูแลกิจการคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักรเป็นอำนาจหน้าที่ของพระมหากษัตริย์และมหาเถรสมาคมตามมาตรา 4 ที่บัญญัติไว้ให้

เจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4 ตำแหน่ง คือ เจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ เจ้าคณะใหญ่คณะใต้ เจ้าคณะใหญ่คณะกลาง และเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกนิกาย กับพระราชาคณะที่เป็นรองเจ้าคณะทั้ง 4 คณะทั้งหมด 8 รูป เป็นมหาเถรสมาคมมีหน้าที่ถวายคำปรึกษาในการพระศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์แต่พระมหากษัตริย์การประชุมวินิจฉัยคดีในที่ประชุมมหาเถรสมาคมตั้งแต่ 5 รูปขึ้นไปให้ถือเป็นสิทธิขาด ผู้ใดจะอุทธรณ์หรือโต้แย้งต่อไปอีกไม่ได้

พระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่ได้กล่าวถึงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชทั้งนี้เพราะในเวลาตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ เมื่อ พ.ศ. 2445 ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างลงภายหลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ใน พ.ศ. 2442 นับแต่นั้นมาจนสิ้นรัชกาลที่ 5 ไม่มีการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชอีกเลยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ถึงเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า

“ในเวลานี้ตั้งแต่พระราชบัญญัตินี้ว่างสมเด็จพระมหาสมณะหรือสมเด็จพระสังฆราช มีแต่เจ้าคณะใหญ่ 4 รูป เจ้าคณะรอง 4 รูป คณะใหญ่ทั้ง 4 นั้น ต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกันเสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งเจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูงเสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้นๆ เป็นการก (กรรมกร) ในการประชุมในครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นการก”

ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ พระมหากษัตริย์ในฐานะเอกอัครศาสนูปถัมภกได้ทรงปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชด้วยโดยมีมหาเถรสมาคมทำหน้าที่คล้ายกับคณะเสนาบดีที่ทรงปรึกษาฝ่ายการพระศาสนาเสนาบดีกระทรวงธรรมการทำหน้าที่เป็น “ศูนย์กลาง” การติดต่อประสานงานระหว่างพระมหากษัตริย์กับมหาเถรสมาคม

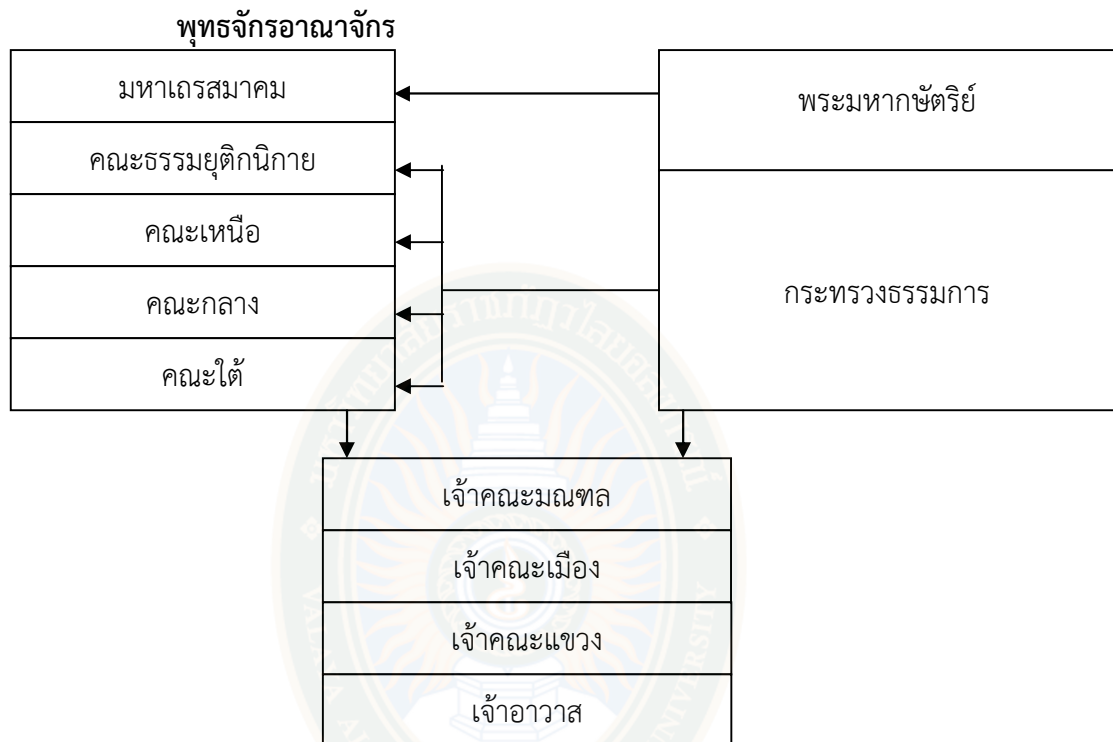
2. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 คือ การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคควบขนานไปกับการบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาค กล่าวคือ มีการแบ่งส่วนการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็นสังฆมณฑลมีเจ้าคณะมณฑลที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งจากพระราชาคณะเป็นผู้ปกครองดูแลกิจการคณะสงฆ์ในสังฆมณฑลนั้น เจ้าคณะมณฑลนี้เทียบได้กับข้าหลวงเทศาภิบาลผู้ทำหน้าที่ปกครองประชาชนและบริหารราชการแผ่นดินในมณฑลของฝ่ายบ้านเมืองรองจากเจ้าคณะมณฑลลงมามีเจ้าคณะเมืองหรือจังหวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งรองจากเจ้าคณะเมืองก็คือ เจ้าคณะแขวงหรืออำเภอเป็นผู้ปกครองเจ้าอาวาสวัดต่างๆ

มีข้อควรสังเกตในพระราชบัญญัติฉบับนี้ มาตรา 4 กล่าวถึงเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตอันแสดงว่าคณะธรรมยุตซึ่งเคยขึ้นอยู่กับคณะกลางของฝ่ายมหานิกายในรัชกาลที่ 4 ได้แยกเป็นคณะอิสระโดยมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองกันเองเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายมหานิกายไม่มีอำนาจบังคับบัญชาวัดที่สังกัดคณะธรรมยุตเพราะมาตรา 3 บัญญัติว่า

“พระราชบัญญัตินี้ไม่เกี่ยวข้องกับนิกายสงฆ์และลัทธิเฉพาะในนิกายนั้นๆซึ่งเจ้าคณะหรือสังฆนายกในนิกายนั้นได้เคยมีอำนาจกล่าวบังคับมาก่อนประการใด ก็ให้คงเป็นไปตามเคยทุกประการ”

ข้อความนี้แสดงว่า กฎหมายคณะสงฆ์ฉบับนี้รับรองการแบ่งนิกายของคณะสงฆ์ไทยออกเป็นมหานิกาย และธรรมยุติกนิกายและข้อที่ควรสังเกตต่อมาก็คือการจัดโครงสร้างการบริหาร

และการปกครองสงฆ์มีลักษณะคู่ขนานกับโครงสร้างการบริหารและการปกครองของฝ่ายอาณาจักร
 ดังภาพที่ 2.7

ภาพที่ 2.7 ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรและอาณาจักรสมัยรัชกาลที่ 5 ตามพระราชบัญญัติลักษณะ
 การปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121

ที่มา: ศุภวัฒน์ เกษมศรี (2525)

สมัยรัชกาลที่ 6

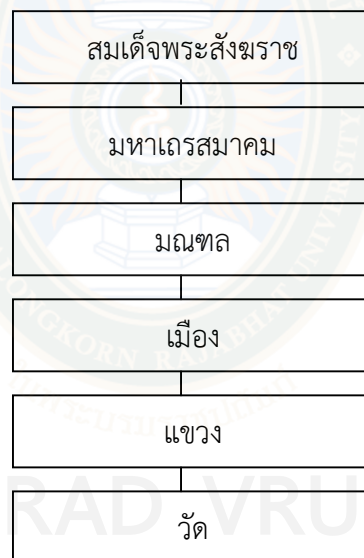
ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระมหากษัตริย์มิได้ทรงปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชเพราะมีการสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก มีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาการคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ในพ.ศ. 2453 เมื่อได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าขึ้นแล้วเช่นนี้มหาเถรสมาคมซึ่งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ตามความในมาตรา 4 จึงเป็นอันงดไปโดยนิตินัยดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงอธิบายเป็นเชิงอรรถแห่งมาตรา 4 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 124 ว่า

“ในแผ่นดินปัจจุบันโปรดให้ข้าพเจ้าเป็นผู้บัญชาการคณะสงฆ์ได้ทั่วไปการประชุมตามพระราชบัญญัตินี้ก็คือว่าเป็นอันงดชั่วคราวโดยนัยหรือกล่าวอีกโวหารหนึ่งว่า ยังไม่ถึงคราวเรียกประชุมตามพระราชบัญญัติตลอดเวลาที่ข้าพเจ้ายังบัญชาการอยู่ข้าพเจ้าปรารถนาจะให้มีมหาเถรสมาคมคงมียืนอยู่ด้วยประการหนึ่งจึงคงเรียกประชุมและบัญชากิจการอันจะพึงทำการสงฆ์ในที่ประชุมนั้น”

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2539) ได้ให้ทัศนะไว้ว่าอำนาจหน้าที่บัญชาการของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เป็นไปอย่างกว้างขวาง เพราะทรงบัญชาการคณะสงฆ์ได้โดยลำพังพระองค์เอง ส่วนมหาเถรสมาคมที่ยังคงหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ต่อมาอีกนั้นก็เป็นที่ไปตามพระประสงค์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ เท่านั้นมิใช่เป็นขอผูกพันเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติแต่อย่างใด

สมัยรัชกาลที่ 7

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 2468 ครั้นมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แล้วการปกครองคณะสงฆ์ในยุคนี้นี้ไม่มีอะไรที่เปลี่ยนมากเพราะรูปแบบการปกครองคล้ายคลึงในสมัยรัชกาลที่ 6 คือ มีสมเด็จพระสังฆราชทรงบัญชาคณะสงฆ์โดยลำพังพระองค์เองและมีมหาเถรสมาคมเป็นผู้ให้คำปรึกษาจนกระทั่งมีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับพ.ศ. 2484 ในสมัยรัชกาลที่ 8 ดังแผนภาพที่ 2.8

ภาพที่ 2.8 องค์การสงฆ์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 6 -รัชกาลที่ 7
ที่มา: พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2539)

สมัยรัชกาลที่ 8

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระอานันทมหิดลรัชกาลที่ 8เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพ.ศ. 2477 ขณะนั้นยังทรงพระเยาว์พระชนม์เพียง 9 พรรษา การปกครองของไทยเป็นระบอบประชาธิปไตยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดดังนั้นการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองฝ่ายอาณาจักรครั้งนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์ไปด้วยนั่นคือ ให้มีรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์สอดคล้องกับการปกครองของอาณาจักรจึงได้มีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ขึ้นเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2484 คณะรัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ชี้แจงเหตุผลในการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับพ.ศ. 2484 ดังข้อความต่อไปนี้

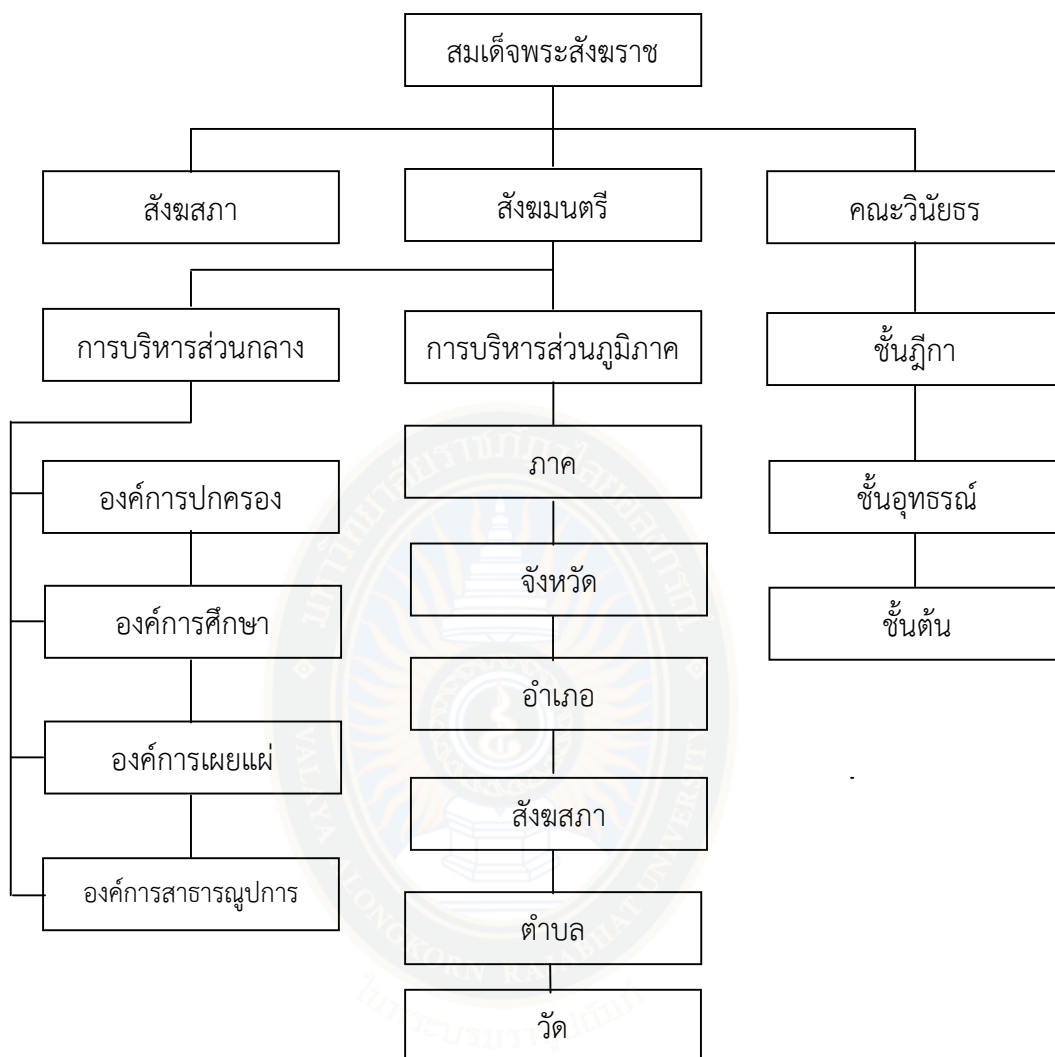
“พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ได้รับความเห็นชอบของคณะสงฆ์และได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎรมาแล้วโดยราบรื่นความสำคัญในพระราชบัญญัติก็คือได้จัดการปกครองคณะสงฆ์ให้อนุโลมระบบการปกครองบ้านเมืองเท่าที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัย” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526)

กล่าวโดยสรุปแล้วพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับ พ.ศ. 2484 มีโครงสร้างที่มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประมุขของคณะสงฆ์โดยที่พระองค์เองไม่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารเพราะพระองค์ทรงบัญญัติสังฆานัติโดยผ่านสังฆสภาทรงบริหารคณะสงฆ์ผ่านสังฆมนตรีและทรงพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ผ่านทางคณะวินัยธรโดยที่องค์การนั้นมีอำนาจหน้าที่ปกครองที่ต่างกันคือ (พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตฺโต), 2539)

1. สังฆสภาเทียบได้กับรัฐสภาของฝ่ายบ้านเมืองมีอำนาจหน้าที่ในการบัญญัติสังฆานัติหรือระเบียบสำหรับใช้ในการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ประกอบด้วยสมาชิก 45 รูปเป็นพระราชอาคันตุกะชั้นธรรมขึ้นไปเป็นคณาจารย์เอกและเป็นพระเปรียญเอกด้วย

2. สังฆมนตรีมีอำนาจหน้าที่ดุจเช่นคณะรัฐมนตรีของฝ่ายอาณาจักรคือทำหน้าที่เป็นคณะรัฐบาลบริหารกิจการคณะสงฆ์มีสังฆนายก 1 รูปและสังฆมนตรี 9 รูปงานภายในมีหน้าที่รับผิดชอบงานเฉพาะหน้าที่เหมือนกับแต่กระทรวงคือ 1) องค์การปกครอง 2) องค์การศึกษา 3) องค์การเผยแผ่ 4) องค์การสาธารณูปการ และนอกจากนี้ยังมีเจ้าคณะตรวจการในภาคต่างๆ ที่กำหนดในสังฆานัติคือ 1) เจ้าคณะตรวจการภาค 2) เจ้าคณะจังหวัด 3) เจ้าคณะอำเภอ 4) เจ้าคณะตำบล 5) เจ้าอาวาส

3. คณะวินัยธรคือศาลของคณะสงฆ์มีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในวงการคณะสงฆ์คณะวินัยธรแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นต้นชั้นอุทธรณ์และชั้นฎีกามีอำนาจหน้าที่เหมือนฝ่ายนิติบัญญัติของอาณาจักรนั่นเอง ดังภาพที่ 2.9

ภาพที่ 2.9 องค์ครคณะสงฆ์รัชกาลที่ 8 ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484
ที่มา: พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)(2539)

ดังนั้นตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้จะเห็นได้ว่าได้ยุบเลิกมหาเถรสมาคมคือเจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4 รูปและรองเจ้าคณะใหญ่ 4 รูปดังนั้นตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ซึ่งรวมถึงเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกนิกายจึงไม่มีกฎหมายรองรับโดยวัตถุประสงค์ประการหนึ่งของพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็เพื่อรวมคณะสงฆ์มหานิกายและคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเข้าด้วยกันให้และเสร็จภายในเวลา 8 ปีนับแต่วันประกาศใช้ตั้งที่บัญญัติไว้ในบทเฉพาะกาลมาตรา 6 ว่า

“ก่อนที่จะส่งคายนาวาระธรรมวินัยให้ครบถ้วนแต่อย่างช้าต้องไม่เกินแปดปีนับแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ห้ามมิให้ออกสังฆานตติกาสงฆ์พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชกฏกระทรวงหรือระเบียบใดที่จะบังคับให้ต้องเปลี่ยนลัทธิที่นิยมนับถือและปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว”

จากความพยายามในการรวมนิกายทั้ง 2 นิกายเข้าด้วยกันของคณะรัฐบาลนั้นไม่ประสบผลสำเร็จเพราะพระเถรานุเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายจำนวน 22 รูป ได้ลงนามคัดค้านการใช้บทเฉพาะกาล

มาตรา 60 ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 หลังจากนั้นคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายพยายามให้คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายมีการปกครองกันเองโดยมีเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกนิกายเป็นผู้ดูแลตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ไม่ขึ้นตรงกับคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย

สมัยรัชกาลที่ 9

การบริหารกิจการคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลปัจจุบันนี้เป็นการบริหารตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรีได้ให้เหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ว่า

“การจัดดำเนินการกิจการคณะสงฆ์มิใช่เป็นกิจการอันแบ่งแยกอำนาจดำเนินการด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการถ่วงดุลอำนาจเช่นที่เป็นอยู่ตามกฎหมายในปัจจุบันและโดยระบบเช่นว่านั้นเป็นผลบั่นทอนประสิทธิภาพแห่งการดำเนินการกิจการจึงสมควรแก้ไขปรับปรุงเสียใหม่ให้สมเด็จพะสังฆราชองค์สกลมหาสังฆปริณายกทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทางมหาเถรสมาคมตามอำนาจกฎหมายและพระธรรมวินัย ทั้งนี้เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนา” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523)

ความวุ่นวายทั้งภายในและภายนอกของคณะสงฆ์และรัฐบาลภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จึงมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองโดยการนำพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มาใช้อย่างเป็นทางการซึ่งพอประมวลสรุปเนื้อหาสาระได้ดังนี้

(1) ยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 นั้นหมายถึงการยกเลิกสังฆสภาคณะสังฆมนตรีคณะวินัยธรอำนาจทั้งหมดมอบให้สมเด็จพระสังฆราชและมหาเถรสมาคมใช้แทน

(2) สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประมุขของคณะสงฆ์ไทยและเป็นประธานมหาเถรสมาคมและมหาเถรสมาคมนั้นประกอบด้วยสมเด็จพระราชาคณะจำนวน 8 รูปเป็นโดยตำแหน่ง

โครงสร้างของคณะสงฆ์สองส่วนนี้เป็นองค์กรบริหารกิจการคณะสงฆ์ทุกด้านเช่นเดียวกับหัวหน้าและรัฐบาลเผด็จการที่รวบรวมอำนาจไว้กับตน (สมบุญ สุธรรมา, 2527)

ดังนั้นพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งมีผลใช้บังคับเป็นเวลานานถึง 30 ปีจึงมีการแก้ไขเพิ่มเติมใน พ.ศ. 2535 โดยร่างพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวได้ผ่านความเห็นชอบจากรัฐบาลและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรมากนักเพราะว่าโครงสร้างบริหารและการปกครองยังอยู่เหมือนเดิมดังที่ข้อความปรากฏชัดเจนอยู่ในเหตุผลในการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ว่า

โดยที่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้ใช้บังคับมาเป็นเวลานานแล้วสมควรปรับปรุงบทบัญญัติว่าด้วยการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชและการแต่งตั้งผู้ปฏิบัติแทนสมเด็จพระสังฆราชการแต่งตั้งถอดถอนสมณศักดิ์ของพระภิกษุอำนาจหน้าที่และการปฏิบัติหน้าที่ของมหาเถรสมาคมการปกครองการสละสมณเพศของคณะสงฆ์และคณะสงฆ์อื่นวัด ศาสนสมบัติกลางและการดูแลรักษาทรัพย์สินของวัดตลอดจนปรับปรุงบทกำหนดโทษให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ปัจจุบันจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้ (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2539)

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มีจุดเด่นในการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชคือสมเด็จพระสังฆราชมีองค์เดียวและพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะผู้มีอาวุโสสูงสุดโดยสมณศักดิ์และกรรมการมหาเถรสมาคมมี 21 รูปเหมือนเดิมแต่ว่าอำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคมพระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดไว้อย่างชัดเจนกว่าฉบับ 2505 คือ

- (1) ปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยเรียบร้อยดีงาม
- (2) ปกครองและกำหนดการบรรพชาสามเณร
- (3) ควบคุมส่งเสริมการศาสนศึกษาการศึกษาสงเคราะห์การเผยแผ่การสาธารณูปการและการสาธารณสงเคราะห์ของคณะสงฆ์

- (4) รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
- (5) ปฏิบัติหน้าที่อื่นๆตามที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัตินี้หรือกฎหมายอื่น

เพื่อการนี้ให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจตรากฎหมายมหาเถรสมาคมออกข้อบังคับวางระเบียบออกคำสั่งมีมติหรือออกประกาศโดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัยใช้บังคับได้และจะมอบให้พระภิกษุรูปใดหรือคณะกรรมการหรือคณะอนุกรรมการตามมาตรา 19 เป็นผู้ใช้อำนาจหน้าที่ตามวรรคหนึ่งก็ได้

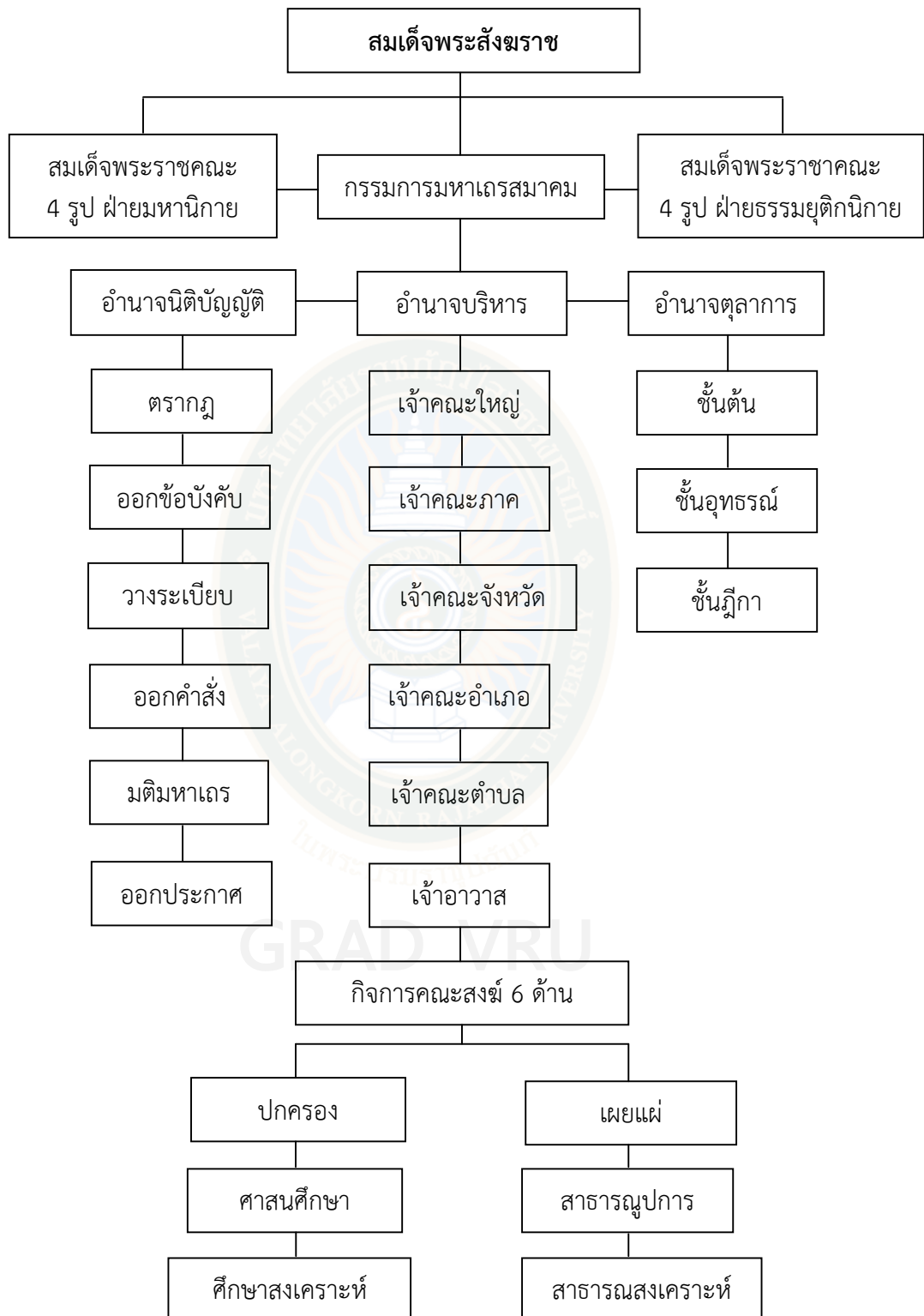
อำนาจหน้าที่มหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 เกี่ยวข้องกับการควบคุมและส่งเสริมกิจการคณะสงฆ์ที่เคยถูกจัดเป็นอำนาจหน้าที่ของสังฆมนตรีแห่งองค์การ 4 ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ในปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่ามหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับงานคณะสงฆ์ 6 ด้านคือ

- (1) ด้านการปกครอง
- (2) ด้านการศาสนศึกษา
- (3) ด้านการศึกษาสงเคราะห์
- (4) ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- (5) ด้านการสาธารณูปการ
- (6) ด้านการสาธารณสงเคราะห์

มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ทั้งด้านอำนาจนิติบัญญัติซึ่งมีหน้าที่ในการตรากฎหมายมหาเถรสมาคมออกข้อบังคับมหาเถรสมาคมวางระเบียบมหาเถรสมาคมออกคำสั่งมหาเถรสมาคมมีมติมหาเถรสมาคมและออกประกาศมหาเถรสมาคมและด้านอำนาจบริหารของมหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่บริหารคือจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์จัดแบ่งเขตการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคจัดตำแหน่งผู้ปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคและแต่งตั้งถอดถอนผู้ปกครองคณะสงฆ์และในนามคณะกรรมการมหาเถรสมาคมนั้นจะมีคณะอนุกรรมการที่มหาเถรสมาคมแต่งตั้งอีกหลายคณะคือ (1) คณะกรรมการการศึกษาของสงฆ์ (2) คณะกรรมการอำนวยการพระธรรมทูต (3) คณะกรรมการร่างกฎนิคหกรรม (4) คณะกรรมการจัดตั้งทุนสาธารณสงเคราะห์และศึกษาสงเคราะห์ (5) คณะกรรมการควบคุมพระภิกษุสามเณรไปยังต่างประเทศ (ศ.ต.ภ.)

การปกครองคณะสงฆ์ไทยปัจจุบันนี้มีการแบ่งเขตปกครองตามลำดับชั้นคือตั้งแต่เจ้าคณะใหญ่เจ้าคณะภาคเจ้าคณะจังหวัดเจ้าคณะอำเภอเจ้าคณะตำบลและเจ้าอาวาสโดยแบ่งสายการปกครองออกเป็น 4 หนวนวกกับคณะใหญ่ของธรรมยุติกนิกายและแบ่งเป็น 18 ภาค ในส่วนของการปกครองระดับภาค

ส่วนอำนาจตุลาการก็ยังคงยึดตามแบบของคณะพระวินัยธรที่เคยมีมาตั้งแต่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 (พระเมธีธรรมาภรณ์ ประยูร ธมมจิตโต, 2539) ซึ่งองค์กรคณะสงฆ์ในสมัยปัจจุบันนี้สามารถสรุปเป็นภาพที่ 2.10

ภาพที่ 2.10 องค์กรสงฆ์รัชกาลที่ 9 ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (แก้ไข พ.ศ. 2535)
ที่มา: สาธิต พนาริ (2556)

สรุปได้ว่าการจัดตั้งองค์กรคณะสงฆ์นั้นมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยมีแรงขับเคลื่อนมาจากปัจจัยที่สำคัญภายนอก คือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง การปกครองเศรษฐกิจ และสังคม ศาสนาและปัจจัยภายในองค์กร คือ การเพิ่มของจำนวนของพระภิกษุที่มากจนควบคุมหรือกำหนดทิศทางได้ยากต่างคนก็ต่างทัศนะในด้านการตีความพระธรรมวินัยจนทำให้เกิดความสับสนคลาดเคลื่อนโดยเป้าหมายในการจัดตั้งองค์กรสงฆ์ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของคณะสงฆ์ปัจเจกบุคคลชีวิตของมนุษย์ประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมและแก่พระพุทธศาสนาในองค์รวมทุกด้านส่วนการจัดตั้งองค์กรในครั้งแรกพระพุทธองค์ทรงบริหารจัดการด้วยพระองค์เอง ต่อมาเมื่อมีหมู่สงฆ์เพิ่มจำนวนมากยิ่งขึ้นจึงทรงมอบอำนาจในการบริหารปกครองให้เป็นหน้าที่รับผิดชอบของคณะสงฆ์ เช่น การบรรพชาอุปสมบท การวินิจฉัยอธิกรณ์ต่างๆ

การบริหารจัดการของคณะสงฆ์สมัยหลังพุทธกาลแบ่งเป็น 3 ช่วงระยะเวลา คือ ปฐมสังคายนาครั้งที่ 1 เหตุเกิดเพราะปรารภพระภิกษุกล่าวล่วงเกินต่อพระพุทธศาสนา โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธานสงฆ์พร้อมด้วยเหล่าพระอริยสงฆ์ 500 รูปทำหลังจากพุทธปรินิพพานได้ 3 เดือนที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาใกล้เมืองราชคฤห์ใช้เวลา 7 เดือนจึงเสร็จ

ทุติยสังคายนาครั้งที่ 2 เหตุเกิดเพราะปรารภว่า 10 ประการที่พระภิกษุชาววัชชีบุตรนำมาเป็นมูลเหตุให้เกิดการตีความพระวินัยที่คลาดเคลื่อนไปจากเดิม กระทำหลังพุทธปรินิพพานได้ 100 ปี โดยมีพระยสะกัณทกบุตร เป็นผู้ชักชวนพระมหาเถระ และพระเถระทำสังคายนาที่เมืองเวสาลี แคว้นวัชชีพระสงฆ์ 700 รูปใช้เวลา 8 เดือน

ตติยสังคายนาครั้งที่ 3 ทำภายหลัง พุทธปรินิพพานได้ 300 ปี มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้ทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนา กระทำที่โอศไกราม นครปาฏลิบุตร พร้อมด้วยพระสงฆ์ที่ทำสังคายนาจำนวน 1,000 รูป และใช้เวลา 9 เดือน

จากการศึกษาองค์กรคณะสงฆ์ไทยจากอดีตถึงปัจจุบันแบ่งออกเป็น 4 สมัย คือ สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ สรุปได้ดังนี้

1) สมัยสุโขทัย องค์กรคณะสงฆ์แบ่งออกเป็น 2 คณะใหญ่ ได้แก่ ความวาสี และอรัญญวาสี ลักษณะการปกครอง คือ มีพระสังฆราชเป็นประธานสูงสุดในการบริหารคณะสงฆ์ (ปัจจุบันเรียกพระครู) รองจากพระสังฆราชและมหาเถระคือผู้คงแก่เรียนเป็นผู้ปฏิบัติ

2) สมัยอยุธยา ยังคงเหมือนสมัยสุโขทัยเพียงแต่ได้เพิ่มมาอีกคณะหนึ่งคือ “คณะป่าแก้ว” มีลักษณะการปกครอง 3 ชั้น คือ สังฆราช และพระครูแล้วเพิ่ม “สมเด็จพระสังฆราช” เข้ามาอีกเพื่อให้บริหารงานทั่วราชอาณาจักรส่วนพระสังฆราช ปกครองเฉพาะหัวเมืองใหญ่พระครูปกครองหัวเมืองเล็ก

3) สมัยกรุงธนบุรี องค์กรคณะสงฆ์ ยังใช้ระบบการปกครองเหมือนสมัยอยุธยา

4) สมัยรัตนโกสินทร์ องค์กรคณะคณะสงฆ์ ยังคงมีความคล้ายคลึงกับอยุธยาและธนบุรี แต่เริ่มมีการใช้กฎหมายคณะสงฆ์เป็นแรกในสมัยรัชกาลที่ 1 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดการแบ่งแยกนิกายสงฆ์ออกเป็น 2 นิกาย คือ มหานิกายและธรรมยุติกนิกาย สมัยรัชกาลที่ 5 มีการตรากฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์ใหม่ที่เรียกว่า “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121” และมีการปรับเปลี่ยนการปกครองคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับฝ่ายอาณาจักร ในสมัยรัชกาลที่ 8 เมื่อ พ.ศ. 2484 มีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ขึ้นใหม่ และได้ถูกประกาศยกเลิกเมื่อ พ.ศ. 2505 ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน มี

การปรับปรุงแก้ไขเมื่อปี 2535 ซึ่งก็เป็นระยะเวลา 20 ปีแล้วที่องค์กรสงฆ์ในประเทศไทยปัจจุบันอยู่ภายใต้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ปี พ.ศ. 2505 (แก้ไข พ.ศ. 2535) ส่วนการบริหารจัดการภายในองค์กรนั้นก็เป็นการวินิจฉัยสั่งการลงมาในแนวตั้งโดยผ่านมติที่ประชุมมหาเถรสมาคมกระจายภาระงานไปสู่ส่วนภูมิภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล จนท้ายที่สุดก็คือ “วัด” ซึ่งหน่วยงานขององค์กรคณะสงฆ์ที่มีขนาดเล็กที่สุดแต่สำคัญที่สุด เพราะวัดทุกวัดรวมกันจึงเกิดเป็นองค์กรสงฆ์ขึ้นได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการที่ดี เพื่อความดำรงมั่นแห่งองค์กรคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติสืบต่อไป

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างวัดในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานั้นเป็นแบบแผนทางอุดมการณ์ในการสร้างความสามัคคีและความสงบสุข ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรเริ่มต้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชและเป็นแม่บทสำคัญที่ช่วยให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นไปอย่างมั่นคงพุทธศาสนาเป็นสถาบันเบื้องต้นในการสร้างเสริมอุดมการณ์ทางจริยธรรมดำรงรักษาการสืบเนื่องของสังคมศาสนาจะดำรงอยู่ได้ต้องเป็นหลักให้มนุษย์ยึดถือปฏิบัติมนุษย์จะดำเนินชีวิตราบรื่นก็ต้องอาศัยศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจ ฉะนั้นการดำรงอยู่หรือการเสื่อมศูนย์ของศาสนาย่อมขึ้นอยู่กับหลักการที่ว่าศาสนานั้นสามารถสร้างศรัทธาเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้มนุษย์ได้มากน้อยเพียงใด (คะเน็งนิตย จันทบุต, 2528)

หากย้อนไปในอดีตหลายๆ ร้อยปี สังคมไทยสมัยดั้งเดิมมี “วัด” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา “บ้าน” หรือชุมชนไทยจะมี “วัด” เป็นศูนย์กลางจิตใจในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการพัฒนาหรือทำกิจกรรมที่ถือว่าเป็นहितประโยชน์แก่ชุมชน (พระมหาธรรมรัตน์ ธรรมยาฤทธิ์, 2554) ดังนั้น วัดจึงถือได้ว่าเป็นสถาบันที่สำคัญในทางศาสนาพุทธ ด้วยว่าการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนต้องเกี่ยวข้องกับวัดตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น พุทธศาสนิกชนนั้นต้องไปปฏิบัติศาสนกิจที่วัด มีส่วนทำให้ผูกพันกับวัดในทางวัฒนธรรมประเพณีและที่สำคัญ คือ วัดเป็นสถานที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้สืบทอดศาสนาและสถาบันสงฆ์ ก็เป็นสถาบันที่มีความสำคัญมากในฐานะเป็นจุดศูนย์กลางจิตใจของชาวพุทธ ส่วนพระสงฆ์นั้นก็เป็นที่รวมศรัทธาของชุมชนในการกระทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งนับได้ว่าวัดเป็นสถาบันที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมเป็นอย่างมาก แต่ปัจจุบันเนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปมีผลทำให้บทบาทของวัดเปลี่ยนไปจากเดิม ทั้งนี้ทั้งนั้นวัดก็ยังเป็นสถานที่ที่สำคัญและนำศึกษาเป็นอย่างยิ่ง (บุญช่วย จันท์เฮ้า, 2544) โดยที่บทบาทของวัดนั้นเป็นหน่วยงานปกครองและหน่วยงานดำเนินกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาที่สำคัญที่สุด อีกทั้งยังเป็นรากฐานอันสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาเป็นองค์กรหลักในการปกครองคณะสงฆ์หลักเกณฑ์และวิธีการต่างๆ เกี่ยวกับวัดได้ตราไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ทั้งสิ้น เช่นเดียวกับบทบัญญัติว่าด้วย มหาเถรสมาคมซึ่งเป็นสถาบันหรือองค์กรปกครองคณะสงฆ์สูงสุด วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลหรือบุคคลตามกฎหมายตามความในมาตรา 31 วรรคสอง และมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ฉะนั้นวัดจึงได้รับความคุ้มครองจากบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และกฎหมายอื่นๆ วัดทั้งหลายย่อมมีสิทธิและหน้าที่ต่างๆ ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายดังเช่น บุคคลธรรมดาเว้นแต่สิทธิและหน้าที่ที่จะพึงมีได้เฉพาะบุคคล แต่เพราะวัดมิใช่บุคคลธรรมดาโดยตรงจะแสดงเจตนาแสดง

สิทธิและหน้าที่ในการต่างๆ เองมิได้จึงจำเป็นต้องมีผู้แทนเพื่อใช้สิทธิและหน้าที่ (พระธรรมปริยัติ โสภณวราวิทย์ คงคปญโญ, 2548)

2.4.1 ความหมายของวัด

คำว่า “วัด” นั้น เป็นคำสั้นๆ ที่สนิทแนบหูของคนไทยชาวพุทธมาตั้งแต่โบราณกาล ซึ่งความหมายของวัดนั้นมีมากมายหลายสถานขึ้นอยู่กับการให้ระดับความสำคัญของแต่ละคนไป แต่เมื่อพูดถึงสัญลักษณ์ทางศาสนาในส่วนที่เป็นวัดแล้วคนทั่วไปมักจะเข้าใจกันเพียงว่าเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ซึ่งมีความหมายที่ธรรมดาสามัญเข้าใจกันตามสภาวะที่ปรากฏให้เห็น หากแต่พิจารณาให้ลึกซึ้งถึงพยัญชนะแล้ววัดนั้นมีคำที่ใช้อยู่เดิมในภาษาบาลีอยู่ 3 คำ (สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร), 2534) คือ

1. อารามโดยพยัญชนะแปลว่า “เป็นที่รื่นรมย์” โดยอรรถแปลว่า “สวน” เพราะในสมัยพุทธกาลนั้น พุทธศาสนิกชนนิยมถวายสวนให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ เช่น เวฬุวนาราม เป็นสวนที่พระเจ้าพิมพิสารถวายให้เป็นที่ประทับแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ หรือเชตวนารามสวนที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีถวายแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เพื่อเป็นที่ประทับแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก เป็นต้น

2. อาวาสโดยพยัญชนะแปลว่า “ที่อยู่” ซึ่งเป็นความหมายที่กว้างแต่ถ้าจะจำกัดขอบเขตให้แคบลงว่ามีความหมายว่าวัดก็ต้องมีภิกษุคฤหัสถ์เป็นคำจำกัดความข้างหน้าว่า ภิกษุนี้ อาวาโสแปลว่า ที่อยู่ของภิกษุสงฆ์คือวัดโดยอรรถในอภิธานปิฎกที่ปิณฑิกาท่านแปลว่า “เรือน” เป็นไวพจน์ของคำว่า ชร เป็นต้น

3. วิหารโดยพยัญชนะแปลว่า “ที่อยู่” คล้ายกับอาวาสแต่ตามอรรถแห่งพระวินัย เช่น ในมหาลลกลีกขาบทที่ต้นแห่งสังฆาภิเสสและในอนุศาสน์ ท่านหมายเอาสิ่งปลูกสร้างเป็นหลังและสังเกตในที่ทั่วไปดูเหมือนเป็นสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐ ปูน คือ เป็นพวกตึก แต่เพราะวิหารนั้นสร้างไว้ในที่อยู่ของภิกษุทั้งหลาย จึงพลอยเรียกว่าวิหารซึ่งเท่ากับคำว่า “วัด” ในสังคมไทย

จากความหมายของวัดที่สมเด็จพระธีรญาณมุนีได้กล่าวไว้ข้างต้นมีความสอดคล้องกับพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525) ที่ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

1. อาราม คือ ความยินดี ความรื่นรมย์ ความเพลิดเพลิน ที่สำราญ สวนอันเป็นสถานที่รื่นรมย์

2. อาวาส คือ วัด ผู้ครอบครอง เช่น ชรอาวาส (ชร+อาวาส) ผู้ครองเรือนหรือผู้อยู่ครองเรือน

3. วิหาร คือ วัด ที่อยู่ของพระสงฆ์ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป คู่กับโบสถ์

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้ให้นิยามความหมายของวัดในเชิงอรรถต่อไปอีกว่าวัด คือ ศาสนสถานใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งหมายถึงตัวอาคารและปูชนียวัตถุ รวมถึงบริเวณวัด เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์และบำเพ็ญศาสนกิจของพุทธศาสนิกชนในสมัยพุทธกาล การประกอบพิธีกรรมหรือกิจกรรมทางศาสนา ไม่จำเป็นต้องมีอาคารแบบถาวร เพียงแต่กำหนดขอบเขตหรือใช้สถานที่ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรืออาคารที่มีอยู่แล้วตามสภาพความจำเป็น และความเหมาะสมต่อสถานการณ์ ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับนับถือกันแพร่หลาย มีพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามากขึ้น มีผู้ศรัทธามากขึ้น วัดก็กลายเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องก่อสร้างขึ้นอย่างถาวร ประณีตตามประเพณีที่ถือปฏิบัติกันและตามกำลังศรัทธาบารมีของผู้สร้าง หากผู้สร้างมีบารมีสูง อาจจะเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน หรือพระมหากษัตริย์ก็

ย่อมจะก่อสร้างวัดได้ใหญ่โต ประณีต และตกแต่งอย่างวิจิตรด้วยวัสดุที่มีค่าและมีมืออย่างช่างชั้นสูง (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2551) จากความหมายดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับพล สันห์โพธิ์ศรีทอง (2538) ที่กล่าวไว้ว่าวัดหมายถึงศาสนสถานประกอบกิจกรรมของชาวพุทธเป็นที่อยู่ของบรรพชิต (พระสงฆ์และสามเณร) และฆราวาสที่เกี่ยวข้องเป็นที่ศึกษาและปฏิบัติธรรมตลอดจนการเผยแผ่ศาสนาธรรมของชาวพุทธ และบุญร่วม เทียมจันทร์ (2546) ที่ได้ให้ทัศนะไว้คล้ายคลึงกันว่าวัดหมายถึงที่อยู่ของพระสงฆ์เป็นที่พำนักอาศัยของพระ ภิกษุสามเณรและประกอบพิธีกรรมต่างๆในพระพุทธศาสนา รวมทั้งสุนทรสุภูตะโยธิน (2540) ที่ได้กล่าวไว้อีกเช่นกันว่าวัดหมายถึงที่พำนักสงฆ์เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจและบำเพ็ญกุศลเป็นสถาบันการศึกษาอบรมของพระสงฆ์และเยาวชนผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาเป็นศูนย์กลางของการสมาคมพบปะสังสรรค์ปรึกษาหารือและบริการด้านต่างๆ แก่ชุมชนนอกจากนี้ พระธรรมวราญก (2546) ยังได้กล่าวเพิ่มเติมไว้อีกว่า วัดนั้นเป็นที่อยู่ของผู้ประพฤติพรหมจรรย์เป็นดินแดนแห่งพระรัตนตรัยสำหรับชุมชนมีเขตคือเขตพุทธาวาสเขตธรรมาวาสและเขตสังฆาวาสส่วนคำว่า “วัดไทย” วัดทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525) จากความหมายดังกล่าววัดจึงหมายถึงสถานที่ทางศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับ ผดุงศักดิ์ นรินดีผดุงการ (2551) ที่ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า “วัดวาอาราม” นั้น หมายถึงวัดวาอารามในพุทธศาสนา เพราะคำว่า วัด และ วัดวาอาราม ในทางนิติกฎหมายมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน คือวัดในทางพระพุทธศาสนา (สมจิตร ทองประดับ, 2516) อีกนัยหนึ่งที่ว่าวัดนั้นน่าจะมาจากคำว่า “วตต์ (วตฺร)” อันหมายถึงกิจหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่า การจำศีล ซึ่งวัด (วตฺร) ตามนัยยะนี้จึงน่าจะหมายถึงสถานที่ซึ่งพระภิกษุสงฆ์ใช้เป็นที่พักจำศีลภาวนา หรือ สถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจพึงกระทำนั่นเอง โดยคำว่า “วตต์ (วตฺร)” นี้สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร) (2534) ได้ให้ทัศนะไว้ว่าโดยส่วนใหญ่ภาษาไทยเรานิยมแผลงหรือแปลงอักษร ต มาเป็น ด เช่นในภาษามคธว่า ดาวตีส แผลงเป็น ดาวตีส, วิตาน แผลงเป็น พิตาน หรือเพदान, อุตตร แผลงเป็น อุตฺร, ติตถแผลงเป็น ติตถ์ เช่น เมืองอูตรติตถ์ แปลว่าเมืองท่าเหนือ หรือแผลงเป็นเดียร์ ตติ แผลงเป็น ตติ เป็นต้น ส่วนคำที่กล่าวกันว่า “วัดวา” มีข้อสันนิษฐานว่าอาจหมายถึง การกำหนดขอบเขตของดินแดนที่สร้างเป็นพุทธศาสนสถาน (สมคิด จิระทัศนกุล, 2545) วัดนั้นมีฐานะทางกฎหมาย คือ เป็นนิติบุคคล (กระทรวงศึกษาธิการ, 2530) และมีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป ดังนั้นผู้บริหารวัดก็คือ เจ้าอาวาส (พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, 2539)

สรุปได้ว่าความหมายของวัดนั้นมีด้วยกัน 2 ประการ คือ โดยพยัญชนะและโดยอรรถ กล่าวคือ โดยพยัญชนะนั้นวัดแบ่งออกเป็น 3 คำ คือ อาราม อาวาส และวิหาร ซึ่งหมายถึงสถานที่อยู่อันเป็นที่รื่นรมย์ สงบ ร่มเย็น แต่คำที่ตรงกับความหมายของวัดในประเทศไทยมากที่สุดก็คือ คำว่า “วิหาร” ส่วนความหมายโดยอรรถนั้น วัดหมายถึงสถานที่อยู่ของพระสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นศาสนบุคคลในพระพุทธศาสนาและเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ วัดนั้นเป็นสถานประกอบพิธีกรรมต่างๆทางศาสนา เป็นสถานที่เผยแผ่ศาสนาธรรม เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนชาวพุทธ อีกทั้งยังเปรียบเสมือนเป็นโรงเรียนที่ให้การอบรมสั่งสอนคุณธรรม จริยธรรม แก่พุทธศาสนิกชนอีกด้วย

2.4.2 การสร้างวัดในสมัยพุทธกาล

วัดในพระพุทธศาสนามีมาแต่สมัยพุทธกาล ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาคันธกะว่าครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค เสด็จเข้าไปสู่พระราชานิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสารจอมเสนา ผู้ทรงเป็น

พระราชารองแคว้นมคธ ครั้นถึงแล้วประทับเหนือพระพุทธรูปที่เขาศาลาตไว้แล้วพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนาผู้ทรงเป็นพระราชารองแคว้นมคธ ทรงอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยขานีโภชนียาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ยังพระผู้มีพระภาคให้เสวยเสร็จ นำพระหัตถ์ออกจากบาตร แล้วจึงประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งเมื่อทำวธอประทับนั่ง ณ สถานที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรจะประทับอยู่ ณ ที่ไหนดีหนอ ซึ่งเป็นสถานที่ไม่ไกลไม่ใกล้จากบ้านมากนัก การไปการมาสะดวก กลางคืนเงียบสงัด ไม่มีเสียงกึกก้องมาจากพระนครคนเดินเข้าออกไม่มาก สมควรเป็นที่ประกอบกรรมลับของหมู่มนุษย์ และสมควรเป็นที่หลีกเร้น” แล้วได้มีพระราชดำริต่อไปว่า “สวนเวฬุวันของเราแน่ เป็นสถานที่ไม่ไกลไม่ใกล้จากบ้านมากนัก การไปและการมาสะดวก คนทั้งหลายผู้มีความต้องการสามารถเข้าไปเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนเงียบสงัด ไม่มีเสียงกึกก้องมาจากพระนคร คนเดินเข้าออกไม่มาก สมควรเป็นที่ประกอบกรรมลับของหมู่มนุษย์ และสมควรเป็นที่หลีกเร้น ทางที่ดีเราควรถวายสวนเวฬุวันแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข” ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนาผู้ทรงเป็นพระราชารองแคว้นมคธ ทรงจับพระสุวรรณภิงคารทรงหลังน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระดำรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพองค์ถวายสวนเวฬุวันนั้น แต่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขพระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้ว และทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนาผู้ทรงเป็นพระราชารองแคว้นมคธเข้าใจอย่างแจ่มชัด ให้อยากสมათานเอาไปปฏิบัติให้อาจหาญ แก่ล้ากล้า ให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา และทรงลุกจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมาพระผู้มีพระภาคทรงทำธรรมิกถาเพราะเหตุเริ่มต้นนั้น แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม” (วิ.มหา. 4/59/71-72) ด้วยเหตุนี้ สวนเวฬุวันจึงได้กลายเป็นสภาพเป็นวัดโดยเรียกชื่อว่า “เวฬุวนาราม” และเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนาอีกทั้งเป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการมีวัดเป็นที่อยู่อาศัยแก่พระสงฆ์แต่อาณาบริเวณพระอารามเวฬุวันนั้นยังคงไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ พื้นที่ครอบคลุมไปด้วยป่าต้นไม้ภูเขาถ้าป่าช้าป่ารกชัฏ ที่แจ่มและลอมฟางต่อมาเศรษฐีเมืองราชคฤห์จึงได้สร้างวิหารถวายให้แก่สงฆ์เพื่อเป็นที่อยู่ป้องกันอันตรายดังมีข้อความที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกตอนหนึ่งว่า “โดยสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ณพระเวฬุวันสถานที่ให้เหยื่อแก่กระแตเขตกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงบัญญัติเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลายและภิกษุเหล่านั้นอยู่ในที่นั้นๆ คือ ป่าโคนไม้ภูเขาชอกเขาถ้าป่าช้าป่าชัฏที่แจ่มลอมฟางครั้งนั้นเศรษฐีชาวราชคฤห์ไปสวนแต่เข้ารู้ได้แลเห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกจากที่นั้นๆ คือ จากป่าไม้โคนไม้ภูเขาชอกเขาถ้าป่าช้าป่าชัฏที่แจ่มและลอมฟางทอดสายตา ลงต่ำมีการก้าวไปการถอยหลังการมองดูการเหลียวดูการคู้แขนการเหยียดแขนนำเลื่อมใสเป็นผู้สมบุรณ์ด้วยอิริยาบถครั้นเห็นแล้วเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์นั้นก็มิจิตเลื่อมใสครั้นแล้วเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นแล้วกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า “ถ้ากระผมจะสร้างวิหารพระคุณเจ้าจะอยู่ในวิหารของกระผมหรือ” ภิกษุทั้งหลายตอบว่า “คหบดีพระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงอนุญาตวิหาร” เศรษฐีกล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้นพระคุณเจ้าจงทูลถามพระผู้มีพระภาคแล้วแจ้งให้กระผมทราบ” ภิกษุเหล่านั้นรับคำของเศรษฐีชาวราชคฤห์แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับครั้นแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคนั่งณที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ต้องการจะให้สร้างวิหารถวายข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพึงปฏิบัติอย่างไรพระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมิกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุรับสั่งภิกษุทั้งหลาย “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหารเรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้นถ้ำ” ต่อมาภิกษุเหล่านั้นเข้าไปหาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวต่อ

เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตั้งมั่นว่า “ท่านคหบดีพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตวิหารแล้วบัดนี้ท่านกำหนดกาลอันควรเอาเถิด” เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิดแล้วราชคฤห์ได้สร้างวิหารถวาย 60 หลังโดยใช้เวลาแค่เพียงวันเดียวด้วยเหตุนี้วัดในพระพุทธศาสนาจึงมีสิ่งก่อสร้างเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก และพระพุทธเจ้าได้ให้ถวายเสนาสนะเหล่านี้แก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาผู้อยู่ในทั้ง 4 ทิศตั้งพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ดูกรคหบดีถ้าเช่นนั้นท่านจงถวายวิหารเหล่านั้นแก่สงฆ์ในทิศทั้ง 4 ผู้ที่มาและยังไม่มาราชคฤห์ทุลรับพระพุทธดำรัสแล้วได้ถวายวิหาร 60 หลังแก่สงฆ์จากทิศทั้ง 4 ผู้มาแล้วและยังไม่มา”(วิ.จ. 7/294/89-91)แม้ในการถวายสวนเขตรวันให้เป็นวัดในพระพุทธศาสนา อนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ให้สร้างวิหาร ศาลา กุฏิ และเรือนไฟเป็นต้น ดังหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในเสนาสนชั้นธกะ ทุติยภาณวารว่า “อนาถบิณฑิกเศรษฐีให้สร้างวิหารหลายหลังไว้ในพระเขตรวัน สร้างบริเวณสร้างซุ้มประตู สร้างศาลาหอนัน สร้างโรงไฟ สร้างกบปียกกุฏิ สร้างวังจกกุฏิ สร้างสถานที่จงกรม สร้างศาลาจงกรม ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลาบ่อน้ำ สร้างเรือนไฟ สร้างศาลาเรือนไฟ ขุดสระโบกขรณี สร้างมณฑป” (วิ.จ. 7/307/119)การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้คฤหัสถ์สร้างวัดถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาและอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ในเสนาสนะในวัดก็เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาทรงแสดงคุณประโยชน์ของวิหารว่า “วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้ายนอกจากนั้นยังป้องกันงูยุงและฝนในคราวหนาวเย็นนอกจากนั้นยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้นการถวายวิหารแก่สงฆ์เพื่อหลีกเลี่ยงอยู่เพื่อความสุขเพื่อเพ่งพินิจและเพื่อเห็นแจ้งพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศเพราะฉะนั้นผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตนพึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหูสูตให้อยู่ในที่นี้เกิดอีกประการหนึ่งผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในภิกษุพหูสูตผู้ปฏิบัติตรงพึงถวายข้าวน้ำผ้าและเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้นท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขาซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพานได้ในชาตินี้”(วิ.จ. 7/294/91-92) ครั้นพระพุทธศาสนาตั้งมั่นในแคว้นมคธแล้วเมื่อมีพระภิกษุสงฆ์เพิ่มมากขึ้นพระพุทธเจ้าทรงพิจารณาถึงการจาริกไปยังสถานที่ต่างๆว่ามีทั้งคุณและโทษโดยตรัสถึงโทษของการเที่ยวจาริกไปนานไม่มีกำหนดว่าการเที่ยวจาริกไปตามสถานที่ต่างๆอยู่ตลอดเวลา นั้นบางครั้งในฤดูฝนเป็นช่วงที่ชาวบ้านกำลังปลูกพืชผลกันอยู่พระสงฆ์ได้เหยียบย่ำไปทำลายเสียหายแก่พืชผลของชาวบ้านพระสงฆ์ทั้งหลายจึงถูกติเตียนพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ทั้งหลายจำพรรษาตลอด 3 เดือนในฤดูฝนดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้จำพรรษาในฤดูฝนภิกษุรูปใดไม่จำพรรษาต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.ม. 4/186/294) หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงแสดงโทษของการจาริกไปตามสถานที่ต่างๆดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้จาริกไปนานจาริกไปไม่มีกำหนดมีโทษ 5 ประการคือไม่ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังไม่เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้วไม่แก้แล้วกล่าวในเรื่องที่ได้ฟังแล้วเป็นโรคร้ายแรงเป็นผู้ไม่มีมิตรภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้จาริกไปนานจาริกไปไม่มีกำหนดมีโทษ 5 ประการนี้แล” (อง.ปญจก. 22/221/363)

นอกจากนี้ที่กรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาได้ถวายสวนเจ้านิโครธให้เป็นที่พักของพระพุทธานุชาและพระภิกษุสงฆ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกจำนวน 20,000 รูป วัดนี้จึงได้ชื่อว่า วัดนิโครธารามพระพุทธเจ้าประทับอยู่หนึ่งพรรษา และที่กรุงโกสัมพีเมืองหลวงของแคว้นวังสะก็มีเศรษฐี 3 คน ได้สร้างวัดขึ้นคือ โฆสกเศรษฐีสร้างวัดโฆสิตาราม กุกกุฎาเศรษฐีสร้างวัดกุกกุฎาราม และปาวาสิกเศรษฐีสร้างวัดปาวาสิการาม

ทั้งสามนี้พระพุทธเจ้ามิได้ทรงจำพรรษาแต่พระองค์ได้เสด็จมาประทับเพื่อสั่งสอนประชาชนอยู่เสมอ (กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ, 2535)

จะเห็นได้ชัดว่าวัดในสมัยพุทธกาลนั้นพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกจะประทับอาศัยอยู่เพียงชั่วคราว เมื่อเสด็จจาริกไปสั่งสอนที่อื่น พระอารามก็จะว่างไม่มีพระสงฆ์อยู่ประจำ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงได้มีวัดที่มีพระสงฆ์อยู่ประจำ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า “น่าจะมีมูลเหตุมาจากการที่พุทธสาวกที่รำลึกถึงพระพุทธองค์ แล้วพากันไปสักการะสังเวชนียสถานแห่งใดแห่งหนึ่ง จึงเกิดเป็นตำบลที่สมาคมของพวกพุทธบริษัททั้งพระและคฤหัสถ์มีศรัทธาสรางที่อยู่อาศัยถวายพระสงฆ์ และมีพระสงฆ์ที่สมัครใจอยู่ประจำทำการบำรุงรักษาสังเวชนียสถานเพื่อการกุศล จึงเกิดมีวัดที่พระสงฆ์อยู่เป็นประจำขึ้น” เมื่อมีการสร้างวัด ณ ที่อื่นในเวลาต่อมา ก็ย่อมมีการสร้างสิ่งสักการบูชาแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น พระพุทธรูป สลูป เจดีย์ ในวัด จึงมีทั้งส่วนที่เป็นพุทธรูปและสังฆาวาส (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2551) จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า วัดในพระพุทธศาสนานั้นมีการพัฒนามาแต่ครั้งโบราณกาลจากพื้นที่ที่เป็นป่ามาปรับเปลี่ยนเป็นที่อยู่อาศัยที่สงบสัจและได้เพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างที่จำเป็น และเอื้อต่อการปฏิบัติประเพณีพรหมจรรย์ของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งต่อมาได้มีพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตศรัทธาได้สร้างถาวรวัตถุขึ้นภายในวัดโดยการมุ่งประโยชน์ใช้สอยทางศาสนาเป็นหลักและถือว่าการสร้างสิ่งเหล่านี้เป็นการบำเพ็ญบุญตามวิธีการทางพระพุทธศาสนาด้วย

2.4.3 การสร้างวัดในประเทศไทย

ด้วยเหตุที่วัดหรือศาสนสถานมักสร้างด้วยวัสดุที่แข็งแรงทนทาน เพราะเป็นการสร้างด้วยศรัทธาอันสูงส่ง ถือเป็นการสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่ จะเห็นได้จากโบราณสถานที่มีอยู่มากมายทั่วทุกภาคของประเทศไทยที่มีอายุสมัยต่างๆ กันนับร้อยนับพันปี ส่วนใหญ่ได้แก่สิ่งก่อสร้างประเภทศาสนสถาน

โบราณสถานดังกล่าว เป็นหลักฐานให้เราได้ทราบว่าในแผ่นดินไทยเรานี้ได้มีการสร้างวัดในพระพุทธศาสนามาแล้วเป็นเวลานานับ 1,000 ปี ทั้งนี้โดยได้รับคติทางศาสนาทั้งพุทธและพราหมณ์มาจากอินเดีย ผ่านทางพ่อค้า นักบวช และคนในวรรณะอื่นๆ ที่เดินทางเข้ามาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน และประเทศต่างๆ ทางแถบตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อทำการค้าขายแสวงโชคและเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ พบหลักฐานที่แสดงว่ามีการติดต่อค้าขายจากอินเดียมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย เช่น ได้พบลูกปัดหินสีแบบอินเดียเป็นจำนวนมากที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งกำหนดอายุได้ประมาณ 1,700 - 2,000 ปีมาแล้ว และยังได้พบในแหล่งอื่นๆ ในสมัยเดียวกันอีกหลายแห่งรวมทั้งได้พบโบราณวัตถุประเภทรูปเคารพทางศาสนาที่มีลักษณะศิลปะอินเดียอย่างแท้จริง น่าเชื่อได้ว่าเป็นของที่พ่อค้าชาวอินเดียนำติดตัวมา เช่น พระพุทธรูปแบบศิลปะอมราวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 6 - 9) แบบคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 9 - 11) เป็นต้น

การเข้ามาติดต่อค้าขายหรือเข้ามาโดยวัตถุประสงค่อื่นๆ ของชาวอินเดีย ซึ่งส่วนหนึ่งได้มาตั้งหลักแหล่งเป็นสถานการค้าหรือทำมาหากินอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ ทำให้วัฒนธรรมอินเดียแพร่ไปสู่คนพื้นเมืองและผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมดั้งเดิม เกิดเป็นวัฒนธรรมรูปแบบเฉพาะขึ้นในภูมิภาคต่างๆ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 - 12

โบราณวัตถุและโบราณสถาน เป็นรูปแบบวัฒนธรรมต่างๆ ดังกล่าว ที่เหลือให้เราได้เห็นเป็นประจักษ์พยานและศึกษาค้นคว้า ล้วนเป็นของที่เกี่ยวข้องในศาสนาเป็นสำคัญ เริ่มตั้งแต่

วัฒนธรรมที่รู้จักในชื่อ “ทวาราวดี” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 เจริญขึ้นทางภาคกลางและแพร่หลายไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ พระพุทธศาสนาในสมัยนี้เป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท (หินยาน) เป็นหลัก โบราณสถานในวัฒนธรรมทวาราวดีที่ได้พบส่วนใหญ่เป็นสถูปรูปแบบต่างๆ เหลือเพียงส่วนฐานหรือเหนือขึ้นมาเล็กน้อย เช่น พบเป็นกลุ่มใหญ่ที่เมืองโบราณที่อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองโบราณตำบลคูบัว อำเภอเมืองราชบุรี จังหวัดราชบุรี เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น ที่เป็นวิหารพบเพียงส่วนน้อยเหลืออยู่เพียงส่วนฐาน เช่นที่เมืองโบราณอุทุมพร ที่หน้าวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม ที่วัดธรรมจักรเสมาราม อำเภอสองเนิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวาราวดีนี้ คือ วัดในพระพุทธศาสนาสมัยแรกๆ ของประเทศไทย

ในขณะที่วัฒนธรรมแบบทวาราวดีเกิดขึ้นที่ทางภาคกลางนั้น ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีวัฒนธรรมแบบขอมหรือเขมรโบราณอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 ได้พบโบราณวัตถุและโบราณสถานจำนวนมาก โดยเฉพาะทางตอนล่างของภาคกลางลงมาทางตะวันออกเฉียงถึงจังหวัดปราจีนบุรี และภาคกลางบางส่วน เช่นที่ปรากฏอยู่ในจังหวัด ลพบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี โบราณสถานเหล่านี้มีทั้งของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ โดยช่วงต้นพุทธศตวรรษมักจะเป็นศาสนาพราหมณ์ เช่น ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ และปราสาทอื่นๆ อีกมากมาย เป็นพุทธสถานก็มี เช่น ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ศาสนาพุทธลัทธิมหายาน ได้กลายเป็นศาสนาที่ได้รับการนับถือแพร่หลายแทนศาสนาพราหมณ์ โบราณสถานจึงเป็นพุทธสถานหรือวัดในพระพุทธศาสนา เช่น พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

ส่วนในภาคใต้ก็มีรูปแบบศิลปะหรือวัฒนธรรมที่เรียกกันว่าศรีวิชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 18 โบราณสถานส่วนใหญ่เป็นพุทธสถานตามอิทธิพลทางศาสนาที่เข้ามาจากทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาเถรวาท มหายาน ตัวอย่างโบราณสถานแบบศรีวิชัย ได้แก่ วัดบรมธาตุไชยา วัดแก้ว วัดหลง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และมีกลุ่มพุทธสถานกลุ่มใหญ่ที่อำเภอยะรัง จังหวัดปัตตานี ซึ่งภายในอาคารมีพระพิมพ์และพระสถูปจำลองบรรจุอยู่เป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามในสมัยนั้นได้มีพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เข้ามาจากลังกา โบราณสถานที่ปรากฏ เช่น พระสถูปองค์เดิมภายในพระเจดีย์ วัดมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช จึงเป็นสถูปที่สร้างตามแบบศิลปะลังกาในนิกายเถรวาทหรือหินยาน ส่วนโบราณสถานในศาสนาพราหมณ์ก็มีปรากฏอยู่บ้าง เช่น ที่เขาคา อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช

ครั้นเมื่ออาณาจักรไทยที่ตั้งแคว้นแคว้นเป็นรัฐอิสระอยู่ทางตอนเหนือของดินแดนประเทศไทย รวมตัวกันเป็นปีกแผ่นก่อตั้งเป็นประเทศตั้งขึ้นในสมัยสุโขทัย ศาสนาพุทธที่เดิมเป็นนิกายมหายานได้เปลี่ยนเป็นพุทธเถรวาทหรือหินยานที่เข้ามาจากลังกา และได้เป็นที่นับถืออย่างแพร่หลายสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ ศาสนสถานที่ตั้งตั้งแต่สมัยสุโขทัย หรือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา จึงเป็นวัดในพระพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น ดังที่เห็นเป็นโบราณสถานอยู่มากมาย เช่น ในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย เชียงแสน เชียงใหม่ ลำพูน พะเยา กำแพงเพชร อุทยานฯ ฯลฯ โดยมีเทวสถานในศาสนาพราหมณ์ปรากฏอยู่เพียงส่วนน้อย เช่น ศาลตาผาแดง หอเทวาลัยมหาเกษตรพิมานในเขตอุทยานประวัติศาสตร์จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น

โบราณสถานดังกล่าว หากเป็นวัดหรือศาสนสถานของพราหมณ์ สิ่งที่เหลืออยู่ก็คือ เหวาลัยหรืออาคารที่สร้างถวายเป็นที่สถิตของพระเจ้า หรือเป็นอาคารที่เก็บคัมภีร์ ประดิษฐานรูปเคารพ ซึ่งสร้างด้วยอิฐ หิน และศิลาแลง ไม่ใช่ที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์หรือพราหมณ์ พุทธสถานก็เช่นเดียวกันที่มีอายุอยู่ในสมัยแรกๆ จะพบแต่ซากเจดีย์ ซากวิหาร หรือซากโบสถ์ ซึ่งเป็นส่วนพุทธาวาส ไม่พบสิ่งก่อสร้างที่เป็นสังฆาวาสอันเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ ทั้งนี้เข้าใจว่าอาคารที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์คงจะสร้างด้วยไม้ เพราะเป็นวัสดุที่หาง่ายและเหมาะต่อการอยู่อาศัยในภูมิอากาศที่ร้อนชื้นของประเทศไทย จึงได้ผุพังเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา คงเหลือแต่ส่วนของพุทธาวาส ได้แก่ ซากเจดีย์ วิหาร พระพุทธรูป ซึ่งสร้างด้วยวัสดุที่ทนทานถาวรกว่า (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2551) และจากอดีตถึงปัจจุบันวัดในเมืองไทยได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นในชุมชนที่ขาดเสียมิได้ทุกชุมชนต้องมีวัดประจำเป็นของตนเองเพราะถ้าไม่มีวัดประจำชุมชนเมื่อต้องการจะทำบุญหรือฟังธรรมก็ต้องไปที่วัดของชุมชนอื่นซึ่งเป็นการไม่สะดวกเนื่องจากชุมชนไปพึ่งพาวัดไม่เพียงแต่ในทางด้านกิจกรรมศาสนาเท่านั้นแต่รวมไปถึงกิจการทางด้านสังคมด้วยฉะนั้นชุมชนทุกแห่งจึงต้องมีวัดแม้จะเป็นวัดขนาดเล็กๆ มีแต่โบสถ์หรือวิหารแต่อย่างเดียวไม่ได้สร้างอย่างใหญ่โตหรูหราเพราะเป็นการช่วยกันสร้างคือสร้างไปตามฐานะและกำลังศรัทธาของคนในชุมชนนั้น ไม่ได้คำนึงถึงรูปแบบที่หรูหราหรือความสวยงามเท่าใดนักแต่ถ้ามีกำลังเพียงพอที่จะสร้างให้ใหญ่โตหรูหราได้ก็สร้างไปตามความสามารถที่มีอยู่

สรุปแล้วการสร้างวัดในประเทศไทยนั้นมีเจตนาเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในกิจการพระศาสนาตามวัตถุประสงค์อันมีมาแต่เดิม และอีกนัยหนึ่งเพื่อเป็นศูนย์กลางในการประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาในสังคมทั้งที่เป็นชนบทและเมืองทั้งนี้เพื่อให้พระพุทธรูปศาสนาแพร่หลายสู่พลเมืองได้ทุกระดับชั้นและคนในสังคมได้มีโอกาสเข้าถึงพระพุทธรูปศาสนาได้โดยสะดวกและทั่วถึงอีกทั้งยังเป็นปูชนียสถานอันมีความสำคัญแก่ความนับถือและการสักการบูชาคือเป็นที่ประดิษฐานเจดีย์อนุสรณ์สำคัญต่างๆ เช่นพระบรมสารีริกธาตุองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งบรรจุในพระสถูปเจดีย์บ้างในพระปรางค์บ้างมีพระพุทธรูปปฏิมากรซึ่งประดิษฐานภายในพระอุโบสถบ้างภายในพระวิหารบ้างและยังมีพระธรรมคำสอนซึ่งเขียนหรือจารึกเป็นลักษณะพระธรรมเจดีย์มีเก็บอยู่ในหอพระไตรปิฎกสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุจำเป็นต้องการสิ่งก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรมเพื่อรับรองหรือเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีและยังจะต้องมีความสำคัญในการส่งเสริมให้สมกับฐานะแห่งปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนาอีกด้วยนอกจากนี้ยังเป็นสถานที่พำนักแห่งคณะสงฆ์ผู้มีหน้าที่และภาระในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและยังได้ใช้เป็นสถานที่กระทำสังฆกรรมต่างๆ ตามประเพณีในศาสนาเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาคือให้การศึกษาแก่บุตรตามประเพณีของชนชาวไทยและประการสำคัญยิ่งก็เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่อบรมศีลธรรมจรรยาแก่วิญญูชนทั้งหลายอีกประการหนึ่งด้วย

2.4.4 วัตถุประสงค์ของการสร้างวัดในประเทศไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้สันนิษฐานถึงวัตถุประสงค์ของการสร้างวัดในประเทศไทยสมัยเริ่มแรกว่า มีวัตถุประสงค์เดียวกันกับการเกิดวัดในสมัยหลังพุทธกาลในดินแดนทั้งหลายที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้าไปถึง คือมีวัตถุประสงค์ในการสร้างวัด 2 ประการ คือ

1. วัดพุทธเจดีย์ วัดซึ่งสร้างเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า ถือว่าเป็นหลักของพระพุทธศาสนาในที่แห่งนั้น อาจจะมีวิหารเพื่อเป็นที่ชุมนุมสงฆ์หรือสำหรับผู้มาสักการะพุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้นนั้น

2. วัดอนุสาวรีย์ วัดซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมของท่านผู้ทรงคุณธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น ครู อาจารย์ ผู้นับถือกันว่าเป็นบุคคลพิเศษ ได้มรณภาพไปทำพิธีฌาปนกิจศพแล้ว ผู้นับถือก็ช่วยกันก่อสร้างพระพุทธรูปตามประเพณีในอินเดีย แต่อุทิศเป็นเรือนพระพุทธศาสนาด้วย จึงได้เกิดมีวัดอนุสาวรีย์ และบางแห่งอาจจะมีใกล้กับวัดพุทธเจดีย์

หลักฐานของวัดในยุคแรกๆ ค้นพบพบที่จังหวัดนครปฐมและตำบลพงดึก จังหวัดกาญจนบุรี ศิลปะที่ยังเหลืออยู่เป็นประจักษ์พยานคือ ซากสถูป หรือเจดีย์ และอาคารทางพระพุทธศาสนาในระยะแรกๆ ที่เรียกเจดีย์สถานนี้เป็นแบบแผนเก่าของวัด ซึ่งในเวลาต่อมาได้กลายรูปแบบมาเป็นพระวิหารหลวง หรือที่เรียกกันว่าวิหารนั่นเอง ตัวอย่างอาคารในลักษณะเจดีย์สถานประเทศไทย ได้แก่ วัดเจดีย์หลวง จังหวัดลำปาง ซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าติโลกราช นิยมสร้างเจดีย์และพระพุทธรูปอยู่ในวิหารหลวง (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2531)

นอกจากนี้เนตรนภิส นาควัชรและคนอื่นๆ (อ้างถึงใน วันดี ยงชูยศ, 2539) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการสร้างวัดในประเทศไทยไว้ 5 ข้อดังนี้

1. เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในสังคมชนบทและเมือง และทั้งนี้เพื่อให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายสู่พลเมืองได้ทุกระดับชั้นและคนในสังคมได้มีโอกาสเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้โดยสะดวกและทั่วถึง

2. เพื่อเป็นปูชนียสถาน อันมีความสำคัญแก่ความนับถือและการสักการบูชา คือ เพื่อเป็นที่ประดิษฐานเจดีย์อนุสรณ์สำคัญต่างๆ เช่น พระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งบรรจุในสถูปบ้าง ในพระปรารักษ์บ้าง มีพุทธปฏิมากร ซึ่งประดิษฐานภายในพระอุโบสถบ้าง ภายในวิหารบ้าง และยังมีพระธรรมคำสอนซึ่งเขียนหรือจารึกเป็นลักษณะพระธรรมเจดีย์มีเก็บอยู่ในหอพระไตรปิฎก สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุจำเป็นต้องการสิ่งก่อสร้างที่เป็นสถาปัตยกรรมเพื่อรับรองหรือเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี และยังจะต้องมีความสำคัญในการส่งเสริมให้สมกับฐานะแห่งปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย

3. เพื่อเป็นสถานที่พำนักแห่งคณะสงฆ์ผู้ซึ่งมีหน้าที่และภาระในการดำรงไว้ซึ่งอายุของพระพุทธศาสนาและยังได้ใช้เป็นสถานที่กระทำสังฆกรรมต่างๆตามประเพณีในศาสนา

4. เพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนา คือ ให้การศึกษาแก่กุลบุตร ตามประเพณีของชาวไทย และประการสำคัญยิ่งก็เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่อบรมศีลธรรมแก่ประชาชนทั้งหลาย

5. เพื่อเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่างๆของหมู่บ้านและชุมชนในอดีต วัดถูกใช้ให้เป็นประโยชน์ในกิจการต่างๆ อันแสดงออกทางด้านประเพณี ขนบธรรมเนียมต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และยังสามารถเป็นสถานที่อันคนทั้งหลายพึงแสดงออกด้านความศรัทธา เลื่อมใส และความเชื่อด้วยการสถาปนาบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนกรรมให้ปรากฏทั้งด้านรูปแบบและศิลปกรรม ประกอบด้วยการตกแต่งประณีตวิจิตรด้วยศิลปะลักษณะต่างๆตามกำลังแห่งศรัทธาอันเป็นที่มุ่งหวังในทางบุญกิริยาประการหนึ่ง

วัดนั้นนอกจากจะเป็นสถานที่สำหรับประกอบกิจกรรมหรือทำพิธีทางศาสนาแล้ว วัดยังถูกสร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ดังนี้คือ (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2543)

1. เป็นแหล่งหรือศูนย์กลางของชุมชน โดยสิ่งนี้เป็นหน้าที่ทางสังคมที่สำคัญที่สุดของวัด ประชาชนจะมาร่วมพิธีและกิจกรรมต่างๆทั้งทางสังคมและทางศาสนา วัดจะเป็นแหล่งสำหรับการฉลองกันในทุกขั้นตอนของชีวิต ความเป็นอยู่และชีวิตของคนไทยมีความสัมพันธ์อยู่กับวัดมาเป็นเวลานานหลายทศวรรษแล้ว

2. เป็นโรงเรียน วัดในสมัยก่อนเป็นแหล่งการศึกษาแห่งแรกและแห่งเดียวที่ได้ให้การศึกษแก่ราษฎร โดยให้ทั้งความรู้และวิชาชีพ โดยมีวัดเป็นโรงเรียนและมีพระภิกษุสงฆ์เป็นครูอาจารย์ ยิ่งกว่านั้นวัดยังเป็นแหล่งการศึกษาสำหรับบรรดาพระภิกษุสงฆ์และเด็กวัด แม้ในปัจจุบันเราก็ยังมีโรงเรียนตั้งอยู่ในวัดเป็นจำนวนมาก

3. เป็นสถานที่ให้คำแนะนำ คำปรึกษา และการปลอบใจ โดยจะมีชาวบ้านเข้ามาที่วัดเพื่อขอคำแนะนำคำปรึกษาหรือจากเจ้าอาวาสหรือภิกษุบางรูป เกี่ยวกับปัญหายุ่งยากภายในบ้านหรือในธุรกิจ การงาน ทำให้คลายความทุกข์กังวลไปได้

4. เป็นสถานพยาบาลและสถานจำยา วัดจะเป็นสถานที่พักพิงสำหรับผู้เจ็บป่วย คนพิการ คนทุพพลภาพหรือวิกลจริต ผู้ถูกทอดทิ้ง บุคคลเหล่านี้ถ้าไม่มีครอบครัวหรือครอบครัวช่วยเหลืออะไรไม่ได้ จะมากินอยู่ภายในวัด พระภิกษุสงฆ์มีส่วนสำคัญในการรักษาโรคทางใจของคนไทยอยู่เสมอ

5. เป็นสถานสงเคราะห์และเป็นที่พักพิงสำหรับผู้ยากจน คนชรา และเด็กกำพร้า บางครั้งก็เป็นที่พักอาศัยพักร่มชั่วคราวสำหรับผู้เดินทางมาจากที่อื่น

6. เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและเป็นศูนย์กลางการเล่นกีฬา เพราะเพียงย่างเข้าไปในวัด ความทุกข์ความเดือดร้อนก็บรรเทาลง การละเล่น การรื่นเริงหรืองานฉลองต่างๆที่วัดกับประชาชนร่วมกันจัดขึ้นจะมีอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยก่อนต้องไปอาศัยที่ในวัดเสมอ นอกจากนี้วัดยังเป็นสนามกีฬาและสนามเด็กเล่น

7. เป็นที่ทำการธุรกิจ ชาวบ้านอาจเช่าที่ดินปลูกบ้านในอัตราราก วัดอาจให้ความช่วยเหลือด้วยการให้ยืมเงินหรือสิ่งของเครื่องใช้ในกรณีฉุกเฉิน หรือเกิดความทุกข์เดือดร้อน หรือรับฝากเงินตามควรแก่กรณี ยิ่งกว่านั้นวัดยังเป็นหอานาฬิกาอีกด้วย โดยมีกลองและระฆังเป็นสัญญาณบอกเวลาซึ่งจะได้ยินไปทั่วหมู่บ้าน

8. เป็นแหล่งจ่ายน้ำดื่มน้ำใช้ให้แก่ประชาชน โดยที่วัดอาจมีบ่อน้ำ สระน้ำ หรือถังเก็บน้ำที่ให้บริการแก่ชุมชนที่อยู่รอบๆวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้ง

9. เป็นแหล่งข่าวหรือศูนย์รวมข่าว โดยวัดเป็นสถานที่ปิดประกาศเพื่อแจ้งข้อความของทางราชการ เจ้าอาวาสกับชาวบ้านจะมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารต่างๆกันเป็นประจำ วัดทำหน้าที่เป็นสโมสรที่ประชาชนจะมีโอกาสสมาคมปะสังสรรค์กันในวันทำบุญ หรือในวันเทศกาลและวันนักขัตฤกษ์อื่นๆ

10. เป็น฼าปนกิจสถานและเป็นที่พักศพ

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า วัดเป็นหน่วยงานสร้างสวัสดิการใหญ่ที่สุดในชนบทที่ช่วยแก้ปัญหาต่างๆของครอบครัว ของชุมชน และของสังคมในส่วนรวมได้เป็นอย่างดี มีแต่ในตัวเมืองเท่านั้นที่การช่วยเหลือของวัดลดความสำคัญลง เนื่องจากเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในเขตชุมชนหนาแน่น

ในขณะที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2541) ผู้เป็นพระนักปราชญ์ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา” ซึ่งพอสรุปมติของวัดได้ดังนี้

1. เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้านส่งกุลบุตรมาอยู่รับใช้พระรับการศึกษาอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่างๆตามที่มีสอนในสมัยนั้น
2. เป็นสถานสงเคราะห์ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตและศึกษาเล่าเรียนตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ยากจนมาอาศัยเลี้ยงชีพ
3. เป็นสถานพยาบาลที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนสมัยนั้น
4. เป็นที่พักคนเดินทาง
5. เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์หย่อนใจหาความรู้เพิ่มเติม
6. เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและงานมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด
7. เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทเป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ต่างๆ
8. เป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของประเทศชาติตลอดจนเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์
9. เป็นคลังวัสดุสำหรับเก็บของใช้ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานวัดหรือยืมไปใช้เมื่อตอนมีงาน
10. เป็นศูนย์กลางการบริหารหรือการปกครองที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกันบอกแจ้งกิจกรรมต่างๆ (ในยามสงครามอาจใช้เป็นที่ชุมนุมทหารด้วย)
11. เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือใช้บริการด้านพิธีกรรมอันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะเวลาต่างๆ ของชีวิต

การที่วัดกลายเป็นศูนย์กลางของสังคมทำให้พระสงฆ์นั้นกลายเป็นผู้นำทางจิตใจ เป็นศูนย์รวมความร่วมมืออาจเกิดจากปัจจัยหลายอย่างเช่นการประกอบพิธีกรรมพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่างๆ เป็นที่ปรึกษาแนะนำชาวบ้านในปัญหาต่างๆ ได้และในฐานะเป็นศิษย์กับอาจารย์ทำให้สังคมไทยเชิดชูฐานะของพระสงฆ์ในสังคมคือความบริสุทธิ์ความเสียสละบำเพ็ญผลประโยชน์และความเป็นผู้นำทางสติปัญญา

ส่วนสมเด็จพระญาณมุนี (ธีร์ ปุณณกมหาเถร) (2534) ได้กล่าวถึงคุณค่าของวัดที่มีต่อพุทธศาสนิกชนหรือประชาชนทั่วไป ดังนี้

1. เป็นวัดสถาน คือ เป็นที่ประพาศพรหมจรรย์ กล่าวคือเป็นสถานที่ให้กุลบุตรได้เข้าไปบรรพชาอุปสมบท และเป็นที่ยากจนไปถือฟังธรรม บำเพ็ญความดีงามในด้านศาสนา ด้วยเหตุนี้วัดชื่อว่าวัดสถาน เป็นที่ประพาศพรหมจรรย์ ด้วยประการฉะนี้
2. เป็นบุญสถาน คือ เป็นสถานที่ชาวบ้านไปบำเพ็ญกุศลหลายความว่าเป็นสถานที่ชาวบ้านไปบำเพ็ญกุศลมีประการต่างๆ เป็นที่ประจักษ์อยู่ทั่วกันแล้ว
3. เป็นอุปสมถสถาน คือ เป็นสถานแห่งความสงบ กล่าวคือ ใครมีเรื่องเดือดร้อนเมื่อเข้าหาวัด ก็มักจะเกิดความรู้สึกไม่ฉุนฉียว

4. เป็นสาธารณูปการสถาน คือ เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้สาธารณูปโภค กล่าวคือ ได้อาศัยน้ำกิน น้ำใช้ ในถังในบ่อที่สระของวัด

5. เป็นสถานศึกษา คือ เป็นที่เล่าเรียนวิชาความรู้ตั้งแต่ขั้นพื้นฐานเป็นต้นไป จนถึงขั้นระดับมหาวิทยาลัยทั้งในด้านศาสนศึกษา สามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา(ในปัจจุบัน คือ การศึกษาด้านอาชีวศึกษา หรือการศึกษาที่มุ่งเพื่อการประกอบอาชีพ เช่น การศึกษาด้านพาณิชย์ ช่างยนต์ อิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น)

6. เป็นสโมสรสถานหรือสมาคม คือ เป็นสถานที่เข้าไปชุมนุมพักผ่อนหย่อนใจ คลายอารมณ์ของประชาชนในบางโอกาส เช่น ข้าราชการที่ออกราชการแล้ว หรือชาวบ้านที่แก่เฒ่าว่างกิจการแล้วก็ดี หรือชาวบ้านที่ยังมีหน้าที่การงานอยู่ แต่เมื่อเวลาว่างก็มักหาโอกาสไปวัด เพื่อสนทนากับพระที่รู้จักคุ้นเคยกันในวันปกติ หรือในคราวมีงานมีการที่วัดก็ไปพบปะกันที่วัด

7. เป็นสุขศาลา โรงพยาบาล หรือแพทย์สถาน กล่าวคือในวัดหนึ่งๆ ในสมัยก่อน ก็มักจะมีพระศึกษาทางแพทย์แผนโบราณอยู่ แต่โดยมากแพทย์พระ มักจะเป็นจำพวกยาขอหมอวาน เป็นทางเมตตา กรุณา ขอหยูกยา พระก็มักจะอนุเคราะห์ด้วยเมตตา

8. เป็นอนาถสถาน คือ เป็นที่พึ่งของคนไม่มีที่พึ่ง เช่นคราวต้องอัคคีภัย น้ำท่วม ชาวบ้านก็ได้อาศัยวัด

9. เป็นภยัตถ์ชิตนาถสถาน คือ เป็นที่พึ่งของคนผู้ถูกภัยคุกคาม

10. เป็นมตามตนาถสถาน คือ เป็นที่พึ่งของผู้ตายและญาติของผู้ตายซึ่งยังมีชีวิตอยู่ เพราะโดยมากสำหรับคนตาย ญาติย่อมไปฝังหรือไปเก็บหรือเผาในป่าช้าของวัด จึงเชื่อว่าเป็นที่พึ่งของคนตาย ส่วนญาติพี่น้องของผู้ตายก็ได้อาศัยวัดเป็นที่นำศพญาติที่ตายนั้นไปฝัง เก็บ หรือเผาที่สุสานของวัดและได้บำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานและฌาปนกิจ ณ วัดนั้น

11. เป็นกีฬาสถาน คือ สนามเด็กเล่น โดยสถานที่วัดไม่ว่าบ้านไหนเมืองไหนก็มักถือว่าเป็นสาธารณสถาน เข้าไปเที่ยวเล่นได้

12. เป็นโรงแรมตามหัวเมืองหรือตามชนบท พวกพ่อค้าที่เดินทางค้าขาย ย่อมพากันไปขอพักตามวัด

13. เป็นศาล ในสมัยก่อนหรือในสมัยนี้ ตามถิ่นชนบทเมื่อมีเรื่องมีราวหรือมีอรรถคดีเกิดขึ้น มักจะไปหาพระซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ โดยมากเป็นสมภารเจ้าวัด ขอให้ช่วยเปรียบเทียบความให้ หรือทำการวินิจฉัยให้ โดยมากมักจะเป็นที่พอใจและสิ้นสุด หรือตกลงกันเพียงนั้น ไม่ต้องขึ้นโรงขึ้นศาล โดยที่วัดทำหน้าที่เสมือนเป็นโรงเป็นศาลดังกล่าวแล้ว

14. เป็นยุวายุวดีที่สนสนสถาน คือ เป็นที่มาพบกันแห่งชายหนุ่มหญิงสาวในสมัยโบราณ พ่อแม่มักกักหญิงสาวไม่ให้ไปเที่ยวเตร่ทางไหน จะไปก็ต้องไปกับผู้ใหญ่ และสมัยอดีตไม่มีโรงแรมหรือหอสนสนสนนี้ เพราะฉะนั้น แดนที่ชายหนุ่มหญิงสาวจะพบกันที่ไหนไม่ตีเท่าวัด คือ วัดย่อมมีการประชุมทำบุญตักบาตรกันเนืองๆ นอกนั้นยังมีงานที่วัด เช่น งานศพ งานเมรุ เป็นต้น

15. เป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรม และเป็นจุดสำคัญของสังคม ข้อนี้เป็นข้อสรุปของคุณวัดทั้ง 14 ข้อข้างต้น

นอกจากนี้เฉียบ ไทยยิ่ง (2541) ได้จำแนกบทบาทของวัดที่มีต่อสังคมไทยไว้ดังนี้

1. บทบาทในฐานะที่เป็นจิตและวิญญานของชุมชนและสังคมวัดจะทำหน้าที่ในฐานะเป็นผู้หล่อหลอมและยกระดับจิตใจของผู้คนในสังคมให้สูงขึ้นมีคุณธรรมจริยธรรมรักสันติและสามัคคีปรองดองรวมทั้งความมีเหตุมีผลในการดำรงชีวิตวัดและพระพุทธศาสนาได้รังสรรค์ในประเด็นนี้ได้อย่างครบถ้วนวัดมีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนขัดเกลาในด้านศีลธรรมและจริยธรรมวัดและสถาบันพระพุทธศาสนาจึงเป็นแหล่งกำเนิดของกฎระเบียบประเพณีวัฒนธรรมปทัสถานและวิถีชีวิตของสังคมไทยมาโดยตลอด

2. บทบาทในฐานะที่เป็นหน่วยงานการพัฒนาและสังคมสังเคราะห์ชุมชนบทบาทที่สำคัญของวัดในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันไม่ได้มีหน้าที่เพียงจิตวิญญานของชุมชนเท่านั้นแต่เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนในทุกเรื่องเป็นแหล่งสร้างวัฒนธรรมความร่วมมือในงานพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆรวมทั้งทำหน้าที่เป็นที่พึ่งพิงอาศัยและให้ความช่วยเหลือทั้งด้านสังคมสงเคราะห์และปัญหาทางโรคร้ายไข้เจ็บทางร่างกายและจิตใจ

3. บทบาทในฐานะเป็นหน่วยงานทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ในชนบทยังมีหน้าที่เป็นผู้แนะนำอาชีพต่างๆแก่ชาวบ้านด้วยมีวัดจำนวนมากได้จัดตั้งสหกรณ์ หมู่บ้านธนาคารข้าวจัดอบรมให้ความรู้ทางด้านเกษตรสมัยใหม่และเป็นสถานที่ฝึกอบรมอาชีพต่างๆบทบาทดังกล่าวมีความเด่นชัดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท

กล่าวโดยสรุปแล้วการสร้างวัดในประเทศไทยนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในกิจการพระพุทธศาสนาตามวัตถุประสงค์อันมีมาแต่ดั้งเดิมเลยก็คือสร้างเป็นเจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าและสร้างเป็นสถูปบรรจุอัฐิธาตุของท่านผู้ทรงคุณธรรมในพระพุทธศาสนาในยุคเริ่มแรก จากนั้นในเวลาต่อมา พระพุทธศาสนาเริ่มมีความเจริญรุ่งเรืองในสังคมไทยอย่างเป็นลำดับ วัดจึงได้กลายเป็นพุทธศาสนสถานที่สำคัญอย่างขาดเสียมิได้ของชุมชน กล่าวคือทุกชุมชนล้วนแต่ต้องมีวัดประจำชุมชนของตนเอง เพราะถ้าไม่มีวัดประจำชุมชน เมื่อต้องการจะทำบุญหรือฟังธรรม ก็ต้องไปที่วัดอื่นของชุมชนอื่น ซึ่งเป็นการไม่สะดวก เนื่องจากชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพาวัดไม่เพียงแต่ในทางด้านกิจกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่รวมไปถึงกิจกรรมทางด้านสังคมด้วย ฉะนั้นชุมชนทุกแห่งจะต้องมีวัด ซึ่งแม้เป็นเพียงวัดขนาดเล็กๆ ที่มีแต่เพียงโบสถ์หรือวิหารอย่างเดียวไม่ได้สร้างใหญ่โตหรูหราก็ตาม เพราะเป็นการช่วยการสร้าง คือ สร้างไปตามฐานะและกำลังศรัทธาของคนในชุมชนนั้น ไม่ได้คำนึงถึงรูปแบบที่หรูหราหรือสวยงามเท่าใดนัก แต่ถ้ามีกำลังเพียงพอที่จะสร้างให้ใหญ่โตหรูหราได้ ก็สร้างไปตามความสามารถที่มีอยู่ ทั้งนี้ทั้งนั้นวัดจะใหญ่โตหรูหราหรือเป็นเพียงวัดเล็กๆก็ตาม ล้วนแล้วแต่มีวัตถุประสงค์ในการสร้างอย่างเดียวกันก็คือเพื่อเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน

2.4.5 ประเภทของวัด

วัดเป็นพุทธศาสนสถานเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณรและเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลของพุทธบริษัททั้งหลายประเภทของวัดนั้นขึ้นอยู่กับ การแบ่ง ซึ่งผู้วิจัยขอแนะนำเสนอประเภทของวัดเป็น 5 ประเภทดังต่อไปนี้

1. แบ่งประเภทวัดตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 31 (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) ได้แบ่งวัดออกเป็น 2 อย่างคือ

1) วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ได้แก่ “อาราม” ตามที่ได้บัญญัติไว้ใน มาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ร.ศ. 121 และวัดที่เลื่อนฐานะมาจากสำนักสงฆ์โดยได้รับ พระราชทานวิสุงคามสีมาเพื่อเป็นประโยชน์แก่สังฆกรรมตามพระธรรมวินัยสำหรับพระสงฆ์นับว่าเป็น วัดที่สมบูรณ์ทั้งทางกฎหมายและทางพระวินัยทุกประการโดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการ ทั่วไป

2) สำนักสงฆ์ ได้แก่วัดที่กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศตั้งวัดแล้วแต่ยังมิได้รับ พระราชทานวิสุงคามสีมารวมถึงวัดที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้นตามความในมาตรา 9 แห่ง พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ร.ศ. 121 และวัดที่สร้างขึ้นก่อน ร.ศ. 121 ซึ่งยังมิได้รับ พระราชทานวิสุงคามสีมาด้วย

2. แบ่งประเภทวัดตามกรมการศาสนา

กรมการศาสนา (2540) ได้แบ่งประเภทของวัดตามสถานภาพออกเป็น 3 ประเภทคือ

1) พระอารามหลวง ได้แก่วัดที่พระมหากษัตริย์สมเด็จพระราชินีสมเด็จพระราชินีสมเด็จพระยุพราชทรงสร้างและปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์ที่พระราชทานเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ผู้ต่ำศักดิ์ลงมาหรือแก่วัดเองก็มิอยู่จำนวนหนึ่งที่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ ทรงสร้างหรือสร้างขึ้นหรือทรงปฏิสังขรณ์และสร้างขึ้นแล้วน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระอารามหลวงรวมทั้งวัด ที่ประชาชนสร้างหรือปฏิสังขรณ์และทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวงด้วย สำหรับวัดหลวงหรืออาราม หลวงมีการแบ่งระดับของวัดออกได้เป็น 3 ชั้น คือ พระอารามหลวงชั้นเอกหมายถึงวัดที่มีเจดีย์สถาน สำคัญเป็นวัดที่บรรจุพระบรมอัฐิหรือวัดที่มีเกียรติอย่างสูงมีเจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ขึ้นไป พระอารามหลวงชั้นโทหมายถึงวัดที่มีเกียรติมีเจ้าอาวาสเป็นพระราชาคณะสามัญขึ้นไปพระอาราม หลวงชั้นตรีหมายถึงวัดที่มีเกียรติหรือวัดสามัญเจ้าอาวาสเป็นพระครูชั้นสูงขึ้นไป

ซึ่งพระอารามหลวงนั้นยังแบ่งตามฐานันดรศักดิ์ออกได้เป็น 4 ชนิด คือ ชนิดราช วรมหาวิหารหมายถึงพระอารามที่พระมหากษัตริย์สมเด็จพระราชินีสมเด็จพระยุพราชทรงสร้างหรือ ปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์โดยที่สิ่งปลูกสร้างนั้นมีขนาดใหญ่โตสมพระเกียรติชนิดวรมหาวิหาร ลักษณะเดียวกับชนิดราชวรมหาวิหารแต่มีความสำคัญน้อยกว่าชนิดราชวรมหาวิหารหมายถึงพระอารามที่ พระมหากษัตริย์สมเด็จพระราชินีสมเด็จพระยุพราชทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์ชนิด วรวิหารหมายถึงพระอารามที่พระมหากษัตริย์สมเด็จพระราชินีสมเด็จพระยุพราชทรงสร้างหรือ ปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานเป็นเกียรติแก่ผู้อื่น

พระอารามหลวงแต่ละชั้นมิได้หมายถึงว่าจะมีชนิดของพระอารามครบทั้ง 4 ประเภททั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความสำคัญของสถานที่ขนาดและผู้สร้างซึ่งจะเป็นสิ่งกำหนดชนิดของ พระอารามดังกล่าว

ในปัจจุบันได้มีการจัดแบ่งชนิดของพระอารามหลวงตามระดับชั้นดังนี้พระอาราม หลวงชั้นเอกแบ่งเป็น 3 ระดับคือชนิดราชวรมหาวิหารชนิดราชวรวิหารและชนิดวรมหาวิหารพระ อารามหลวงชั้นโทแบ่งเป็น 4 ระดับคือชนิดราชวรมหาวิหารชนิดราชวรวิหารชนิดวรมหาวิหารและ ชนิดวรวิหารพระอารามหลวงชั้นตรีแบ่งเป็น 3 ระดับคือชนิดราชวรวิหารชนิดวรวิหารและชนิดสามัญ ไม่มีสร้อยต่อท้ายชื่อ

2) วัดราษฎร์ ได้แก่วัดที่ประชาชนทั่วไปสร้างหรือปฏิสังขรณ์ซึ่งได้รับอนุญาตให้สร้างวัดและประกาศตั้งวัดโดยถูกต้องตามกฎหมายจากทางราชการแล้วและช่วยกันทำนุบำรุงวัดสืบต่อกันมาตามลำดับวัดราษฎร์หมายถึงวัดที่ทั้งชนิดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและสำนักสงฆ์ที่มีผู้นับเข้าเป็นพระอารามหลวง

3) วัดร้าง ได้แก่วัดที่ไม่มีพระภิกษุสามเณรพำนักอาศัยอยู่ประจำซึ่งทางราชการจะขึ้นทะเบียนเป็นวัดร้างวัดร้างโดยสภาพยังเป็นนิติบุคคลอยู่โดยสมบูรณ์และมีโอกาสที่จะเป็นวัดมีพระสงฆ์ได้อีกโดยดำเนินการตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการยกวัดร้างเป็นวัดที่มีพระสงฆ์ พ.ศ. 2514

3. แบ่งประเภทตามจุดมุ่งเน้นของวัด

พนมพงษ์ไพบูลย์ (2538) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “จารึกไว้ในพระพุทธศาสนาจารึกในการศึกษา” ว่าวัดสามารถจำแนกเป็น 3 ประเภทคือ

1) วัดที่มุ่งพัฒนาถาวรวัตถุให้มีความโอ่อ่ามีเสนาสนะใหญ่โตวัดประเภทนี้ใช้ทุนรอนมากมีผู้อุปถัมภ์เป็นพิเศษหรือเจ้าอาวาสมีคุณลักษณะพิเศษหารายได้เข้าวัดได้มากเงินที่ได้มาส่วนใหญ่จากคนทั่วไปไม่ใช่คนในท้องถิ่น

2) วัดที่มุ่งเน้นปริยัติมุ่งให้ประชาชนพระเณรได้ศึกษาในรูปแบบต่างๆวัดประเภทนี้ใช้ทุนรอนไม่มากนักแต่มีกิจกรรมเพื่อการศึกษาในวัดสม่ำเสมอ

3) วัดที่มุ่งการปฏิบัติเช่นวิปัสสนาธุระเน้นการสร้างความสงบในจิตใจวัดประเภทนี้มักทำให้วัดคล้ายธรรมชาติมีกองทุนในสิ่งก่อสร้างน้อย

ซึ่งการแบ่งวัดตามประเภทนี้มีความสอดคล้องกับศักยภาพของวัดที่สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ช่วง วรปุณฺณมหาเถร) (2550) ได้กล่าวไว้ในหนังสือวัดพัฒนาประจำปี พ.ศ. 2550 ว่า ศักยภาพของวัดทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 4 ประเภทหลัก คือ

1) วัดมีพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียง มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก พระพุทธโสธร จังหวัดฉะเชิงเทรา ฯลฯ

2) วัดที่มีสิ่งปลูกสร้างที่มีชื่อเสียง เช่น พระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช พระธาตุคุดยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ฯลฯ

3) วัดที่เคยมีพระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ เป็นครูบาอาจารย์กรรมฐาน หรือทรงวิชาอาคม เป็นผู้อนุเคราะห์ประชาชน เช่น หลวงพ่อปาน วัดบางนมโค หลวงปู่มั่น วัดสระประทุมวัน หลวงพ่อสด วัดปากน้ำ ฯลฯ

4) วัดที่มีเจ้าอาวาสที่มีความสามารถในการบริหารจัดการ มีการจัดการศึกษาภายในวัด มีมนุษยสัมพันธ์ มีกิตติคุณชื่อเสียงดี

4. แบ่งวัดตามสังกัดนิกาย

วัดในทางพระพุทธศาสนานั้นยังสามารถแบ่งตามนิกายของพระสงฆ์ ในกฎหมายมาตรา 23 (พ.ศ. 2541) ข้อ 4 (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) กำหนดให้การปกครองคณะสงฆ์ทุกส่วนทุกชั้นให้มีเจ้าคณะมหานิกายและเจ้าคณะธรรมยุตปกครองบังคับบัญชาวัดและพระภิกษุสามเณรในนิกายนั้นดังนั้นจึงแบ่งประเภทวัดตามสังกัดนิกายได้ 2 ประเภท

1) วัดมหานิกาย เป็นวัดสังกัดคณะสงฆ์มหานิกายขึ้นสังกัดการปกครองกับเจ้าคณะตำบลเจ้าคณะอำเภอเจ้าคณะจังหวัดเจ้าคณะภาคและเจ้าคณะใหญ่ของมหานิกาย

2) วัดธรรมยุต เป็นวัดสังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุตขึ้นสังกัดการปกครองกับเจ้าคณะตำบลเจ้าคณะอำเภอเจ้าคณะจังหวัดเจ้าคณะภาคและเจ้าคณะใหญ่ของคณะธรรมยุต

นอกจากนี้ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (2548) ยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า มหานิกาย เป็นคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศ มีจำนวนภิกษุสามเณรและวัดมากกว่า จึงเรียกว่า มหานิกาย ซึ่งหมายถึง หมู่ใหญ่ คณะใหญ่ ส่วนคณะธรรมยุต หมายถึง คณะสงฆ์ที่ตั้งขึ้นใหม่เมื่อครั้งที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระภิกษุในสมัยรัชกาลที่ 3

5. แบ่งตามจำนวนบุคลาการในวัด

การแบ่งประเภทของบุคลาการในวัดนั้นอาจแบ่งได้ตามจำนวนของพระภิกษุที่มีอยู่ในวัดซึ่งน้อยลายครามและสุพรรณจันทบุตร (2539) ได้ให้ทัศนะว่าวัดที่มีขนาดใหญ่มีพระภิกษุสามเณรเกิน 20 รูปขึ้นไปส่วนจำนวนของพระภิกษุเกี่ยวข้องกับการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ตามพระวินัยได้กำหนดไว้ว่าสังฆจตุรกร (4 รูป) สามารถทำสังฆกรรมได้ทุกอย่างยกเว้นปวารณาให้ผ้ากฐิน อุปสมบทและอัปปทานสังฆปัจฉิมวาร (5 รูป) สามารถทำสังฆกรรมได้คือปวารณาให้ผ้ากฐินอุปสมบทในปัจฉิมบทสังฆทศวรรค (10 รูป) สามารถทำสังฆกรรมได้คืออุปสมบทในมัธยมประเทศและสังฆกรรมอื่นๆยกเว้นอัปปทานสังฆวิสตวรรค (20 รูป) สามารถทำสังฆกรรมได้ทุกอย่างจากหลักเกณฑ์นี้สามารถแบ่งขนาดของวัดโดยใช้บุคลาการภายในวัดโดยอนุโลมและให้มีความสัมพันธ์กับภารกิจของวัดทั้ง 6 ด้านได้ดังนี้

- 1) วัดขนาดเล็กได้แก่วัดที่มีบุคลาการในวัดน้อยกว่า 10 รูป/คน
- 2) วัดขนาดกลางได้แก่วัดที่มีบุคลาการในวัด 10-19 รูป/คน
- 3) วัดขนาดใหญ่ได้แก่วัดที่มีบุคลาการในวัด 20 รูป/คนขึ้นไป

2.4.6 การก่อตั้งวัด

การก่อตั้งวัดนั้นมีรายละเอียดขั้นตอนอยู่ 2 ส่วนคือการสร้างวัดและการตั้งวัดซึ่งต้องปฏิบัติตามกฎกระทรวงมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การสร้างวัด

การสร้างวัดในพระพุทธศาสนานั้นทางกระทรวงศึกษาธิการได้ออกเป็นกฎกระทรวงฉบับที่ 1 (พ.ศ.2507) (พระเทพวิสุทธิเวที, 2532) ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ.2505 ได้กำหนดวิธีดำเนินการในการสร้างวัดไว้ดังต่อไปนี้

1) บุคคลใดประสงค์จะสร้างวัดให้ยื่นคำขออนุญาตต่อนายอำเภอท้องที่ที่จะสร้างวัดนั้นพร้อมด้วยรายการและเอกสารดังต่อไปนี้ คือต้องมีหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองที่ดินที่จะยกให้สร้างวัดและที่ดินนั้นต้องมีเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 6 ไร่มีหนังสือสัญญาซึ่งเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินหรือผู้มีสิทธิครอบครองที่ดินตามกฎหมายทำกับนายอำเภอและเจ้าพนักงานที่ดินอำเภอนั้นแสดงความจำนงจะให้ที่ดินดังกล่าวเพื่อสร้างวัด ต้องมีจำนวนเงินและสัมภาระที่จะใช้ในการสร้างวัดในระยะเริ่มแรกคร่าวๆไม่น้อยกว่าห้าหมื่นบาทมีแผนที่แสดงเขตที่ตั้งวัดประกอบด้วยเขตติดต่อข้างเคียงและระยะทางระหว่างวัดที่จะสร้างกับวัดอื่นโดยรอบและให้แสดงแผนผังสิ่งก่อสร้างของวัดตามความเหมาะสมของสภาพที่ดินโดยอาศัยแผนผังตามแบบต่างๆ ท้ายกฎกระทรวงเป็นหลักเกณฑ์ที่จะทำได้มีการกำหนดระยะเวลาที่จะสร้างวัดให้แล้วเสร็จตามแผนผังนั้น

2) วัดที่จะสร้างขึ้นต้องประกอบด้วยหลักเกณฑ์ดังนี้ คือสมควรเป็นที่พำนักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ เมื่อสร้างแล้วเป็นประโยชน์แก่ประชาชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้รัศมี 2 กิโลเมตรโดยเฉลี่ยวัดละไม่น้อยกว่า 1,000 คนเว้นแต่มีเหตุจำเป็น อีกทั้งมีเหตุผลที่เชื่อได้ว่าเมื่อตั้งขึ้นแล้วจะได้รับการบำรุงส่งเสริมจากประชาชน และตั้งอยู่ห่างจากวัดอื่นไม่น้อยกว่า 2 กิโลเมตรเว้นแต่มีเหตุจำเป็น

3) เมื่อนายอำเภอได้รับคำขออนุญาตสร้างวัดและพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำเรื่องปรึกษาเจ้าคณะอำเภอและเสนอเรื่องและความเห็นไปยังผู้ว่าราชการจังหวัด

4) เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดแล้วส่งเรื่องและความเห็นไปยังกรมการศาสนา

5) การพิจารณาคำขออนุญาตสร้างวัดกรมการศาสนาอาจมีมติสั่งบังคับให้ผู้ขออนุญาตเปลี่ยนแปลงแก้ไขแผนผังหรือระงับการขออนุญาตสร้างวัดได้ตามที่เห็นสมควร

6) เมื่อกรมการศาสนาพิจารณาเห็นสมควรให้สร้างวัดได้แล้วให้รายงานไปยังกระทรวงศึกษาธิการเพื่อขอรับความเห็นชอบแล้วนำเสนอมหาเถรสมาคม

7) เมื่อมหาเถรสมาคมเห็นชอบแล้วให้กรมการศาสนาออกหนังสืออนุญาตให้สร้างวัด

2. การตั้งวัด

การตั้งวัดในพระพุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องที่สืบเนื่องต่อมาจากการสร้างวัดซึ่งกฎกระทรวงฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2507) (พระเทพวิสุทธิเวที, 2532) ได้กำหนดวิธีดำเนินการในการตั้งวัดไว้เป็นแนวทางปฏิบัติดังต่อไปนี้

1) เมื่อได้สร้างเสนาสนะขึ้นเป็นหลักฐานพร้อมจะเป็นที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ได้แล้วให้ผู้รับอนุญาตสร้างวัดทายาทหรือผู้แทนเสนอรายงานการก่อสร้างและจำนวนพระภิกษุที่อยู่ประจำไม่น้อยกว่าสี่รูปพร้อมทั้งเสนอนามวัดและพระภิกษุผู้ควรเป็นเจ้าอาวาสเพื่อขอตั้งเป็นวัดต่อนายอำเภอ

2) เมื่อนายอำเภอได้รับคำขออนุญาตสร้างวัดและพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำเรื่องปรึกษาเจ้าคณะอำเภอและเสนอเรื่องและความเห็นไปยังผู้ว่าราชการจังหวัด

3) เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำเรื่องปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดแล้วส่งเรื่องและความเห็นไปยังกรมการศาสนา

4) การพิจารณาคำขออนุญาตสร้างวัดกรมการศาสนาอาจมีมติสั่งบังคับให้ผู้ขออนุญาตเปลี่ยนแปลงแก้ไขแผนผังหรือระงับการขออนุญาตสร้างวัดได้ตามที่เห็นสมควร

5) เมื่อกรมการศาสนาเห็นสมควรให้สร้างวัดได้แล้วให้รายงานไปที่กระทรวงศึกษาธิการเพื่อขอรับความเห็นชอบแล้วนำเสนอมหาเถรสมาคม

6) เมื่อมหาเถรสมาคมได้พิจารณาเห็นชอบแล้ว กระทรวงศึกษาธิการจะประกาศตั้งวัดในราชกิจจานุเบกษา

7) เมื่อได้ประกาศตั้งเป็นวัดแล้วให้ผู้ที่ได้รับอนุญาตสร้างวัดหรือผู้แทนดำเนินการโอนที่ดินและสิ่งปลูกสร้างให้แก่วัดนั้นตามกฎหมายและให้เจ้าอาวาสบันทึกประวัติของวัดนั้นไว้เป็นหลักฐาน

2.4.7 การเปลี่ยนแปลงสถานภาพของวัด

การเปลี่ยนแปลงสถานภาพของวัดนั้นวัดสามารถเปลี่ยนแปลงสถานภาพได้ 5 ประการ ได้แก่ การรวมวัด การย้ายวัด การยุบเลิกวัด การขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา และการยกวัดร้างเป็นวัดมีพระสงฆ์ มีรายละเอียดและขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การรวมวัด

การรวมวัดนั้นทางกระทรวงศึกษาธิการได้ออกเป็นกฎกระทรวงฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2507) (พระเทพวิสุทธิเวที, 2532) ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้กำหนดวิธีดำเนินการในการรวมวัดดังต่อไปนี้

1) เมื่อเจ้าคณะอำเภอและนายอำเภอเห็นสมควรที่จะรวมวัดตั้งแต่สองวัดซึ่งอยู่ใกล้ชิดกันเป็นวัดเดียวเพื่อประโยชน์แก่การดำเนินงานบำรุงวัดให้เจริญยิ่งขึ้นหรือเพื่อประโยชน์แก่การปกครองคณะสงฆ์ให้รายงานต่อเจ้าคณะจังหวัด

2) เมื่อเจ้าคณะจังหวัดได้พิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำเรื่องปรึกษาผู้ว่าราชการจังหวัดแล้วเสนอเรื่องและความเห็นไปยังเจ้าคณะภาค

3) เมื่อเจ้าคณะภาคได้พิจารณาเห็นสมควรแล้วให้ส่งเรื่องและความเห็นไปยังกรมการศาสนา

4) เมื่อกรมการศาสนาเห็นสมควรแล้วให้รายงานไปยังกระทรวงศึกษาธิการเพื่อขอรับความเห็นชอบแล้วนำเสนอมหาเถรสมาคม

5) เมื่อมหาเถรสมาคมพิจารณาเห็นชอบแล้วกระทรวงศึกษาธิการจะได้ประกาศรวมวัดในราชกิจจานุเบกษา

2. การย้ายวัด

การย้ายวัดนั้นทางกระทรวงศึกษาธิการได้ออกเป็นกฎกระทรวงฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2507) (พระเทพวิสุทธิเวที, 2532) ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้กำหนดวิธีดำเนินการในการย้ายวัดดังต่อไปนี้

1) วัดใดมีเหตุจำเป็นต้องย้ายไปตั้งในที่อื่นเพราะสถานที่ตั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่เหมาะสมที่จะเป็นที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ให้เจ้าอาวาสแห่งวัดนั้นรายงานไปยังเจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอ

2) เมื่อเจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอเห็นสมควรแล้วให้นำเรื่องปรึกษานายอำเภอแล้วเสนอเรื่องและความเห็นไปยังเจ้าคณะจังหวัด

3) เมื่อเจ้าคณะจังหวัดพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำเรื่องไปปรึกษาผู้ว่าราชการจังหวัดแล้วเสนอเรื่องและความเห็นไปยังเจ้าคณะภาค

4) เมื่อเจ้าคณะภาคพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้ส่งเรื่องรวมทั้งมติความเห็นไปยังกรมการศาสนา

5) เมื่อกรมการศาสนาเห็นสมควรแล้วให้รายงานกระทรวงศึกษาธิการเพื่อขอรับความเห็นชอบแล้วนำเสนอมหาเถรสมาคม

6) เมื่อมหาเถรสมาคมได้พิจารณาเห็นชอบเรียบร้อยแล้วกระทรวงศึกษาธิการจะได้ประกาศย้ายวัดในราชกิจจานุเบกษา

7) การจัดหาที่ดินตั้งวัดการย้ายทรัพย์สินของวัดการก่อสร้างวัดใหม่เป็นหน้าที่ของผู้ที่ขอย้ายวัดและให้อยู่ภายใต้บังคับเช่นเดียวกับการสร้างวัด

3. การยุบเลิกวัด

การยุบเลิกวัดวัดนั้นทางกระทรวงศึกษาธิการได้ออกเป็นกฎกระทรวงฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2507) (พระเทพวิสุทธิเวที, 2532) ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้กำหนดวิธีดำเนินการในการยุบเลิกวัดดังต่อไปนี้

1) วัดใดมีเหตุอันควรยุบเลิกเพราะสภาพเสื่อมโทรมหรือมีเหตุอื่นอันไม่สมควรจะเป็นวัดต่อไปเมื่อเจ้าคณะอำเภอและนายอำเภอพิจารณาเห็นสมควรยุบเลิกวัดนั้นให้รายงานเจ้าคณะจังหวัดพร้อมด้วยบัญชีรายละเอียดทรัพย์สินของวัดที่จะยุบเลิกนั้น

2) เมื่อเจ้าคณะจังหวัดได้พิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำเรื่องปรึกษาผู้ว่าราชการจังหวัดแล้วเสนอเรื่องและความเห็นไปยังเจ้าคณะภาค

3) เมื่อเจ้าคณะภาคพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้ส่งเรื่องรวมทั้งมติความเห็นชอบไปยังกรมการศาสนา

4) เมื่อกรมการศาสนาเห็นสมควรแล้วให้ทำรายงานไปยังกระทรวงศึกษาธิการเพื่อขอรับความเห็นชอบแล้วนำเสนอมหาเถรสมาคม

5) เมื่อมหาเถรสมาคมพิจารณาเห็นชอบด้วยแล้วกระทรวงศึกษาธิการจะได้ประกาศยุบเลิกวัดในราชกิจจานุเบกษา

6) วัดใดร้างพระภิกษุไม่อาศัยเมื่อกรมการศาสนาเห็นสมควรยุบเลิกวัดนั้นให้รายงานกระทรวงศึกษาธิการเพื่อขอรับความเห็นชอบแล้วนำเสนอมหาเถรสมาคม

4. การขอพระราชทานวิสุงคามสีมา

การขอพระราชทานวิสุงคามสีมานั้นทางกระทรวงศึกษาธิการได้ออกเป็นกฎกระทรวงฉบับที่1(พ.ศ.2507) (พระเทพวิสุทธิเวที, 2532) ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 ได้กำหนดวิธีดำเนินการในการขอพระราชทานวิสุงคามสีมาดังต่อไปนี้

1) วัดที่สมควรได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาต้องปรากฏว่าได้สร้างขึ้นหรือได้รับการปฏิสังขรณ์เป็นหลักฐานถาวรและมีพระภิกษุอยู่ประจำไม่น้อยกว่าห้ารูปติดต่อกันเป็นเวลาไม่น้อยกว่าห้าปีแต่ระยะเวลาห้าปีให้บังคับใช้แก่วัดที่ได้สร้างอุโบสถเสร็จเรียบร้อยแล้วและกระทรวงศึกษาธิการเห็นสมควรขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมา

2) ให้เจ้าอาวาสแห่งวัดนั้นเสนอรายงานขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาต่อเจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอ

3) เมื่อเจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำเรื่องไปปรึกษานายอำเภอแล้วเสนอเรื่องและความเห็นไปยังเจ้าคณะจังหวัด

4) เมื่อเจ้าคณะจังหวัดพิจารณาเห็นสมควรแล้วให้นำเสนอเรื่องและความเห็นไปยังเจ้าคณะภาค

5) เมื่อเจ้าคณะภาคได้พิจารณาเห็นสมควรแล้วให้ส่งเรื่องและมติความเห็นชอบไปยังกรมการศาสนา

6) เมื่อกรมการศาสนาเห็นสมควรแล้วให้จัดทำรายงานไปยังกระทรวงศึกษาธิการเพื่อขอรับความเห็นชอบแล้วนำเสนอมหาเถรสมาคมเมื่อมหาเถรสมาคมพิจารณาเห็นชอบด้วยแล้ว กระทรวงศึกษาธิการจะได้นำความกราบบังคมทูลเพื่อขอรับพระราชทานวิสุงคามสีมาต่อไป

7) เมื่อได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้วให้นายอำเภอท้องที่ที่วัดนั้นตั้งอยู่ ดำเนินการปักหมยเขตที่ดินตามที่ได้รับพระราชทานต่อไป

5. การยกวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์

วัดร้างนั้นถ้ายังมีได้มีการประกาศยุบเลิกวัดนั้นก็ยังคงมีสภาพเป็นวัดอยู่นั่นเอง เพราะวัดเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายไม่รู้จักตายเหมือนบุคคลแม้สิ่งก่อสร้างจะถูกทำลายหรือเสียหายไปหมดด้วยภัยธรรมชาติหรือด้วยการรื้อถอนเหลืออยู่แต่พื้นแผ่นดินก็ตามก็ยังคงมีสภาพเป็นวัดอยู่ตามเดิมเพราะการประกาศตั้งวัดนั้นแต่โบราณกาลมาทางราชการประกาศตั้งเมื่อจะยุบเลิกทางราชการก็ต้องประกาศยุบเลิกหากไม่ประกาศยุบเลิกแม้จะเป็นวัดร้างมาก็ร้อยปีก็ตามก็ยังมีสภาพเป็นวัดและเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายอยู่ตลอดไป (พระเทพวิสุทธิเวที, 2532)

ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) ได้กำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับวัดร้างในมาตรา 32 ทวิไว้ว่าวัดใดเป็นวัดร้างไม่มีพระภิกษุอยู่อาศัยในระหว่างที่ยังไม่มีการยุบเลิกวัดให้กรมการศาสนามีหน้าที่ปกครองดูแลวัดนั้นรวมทั้งที่วัดที่ธรณีสงฆ์และทรัพย์สินของวัดนั้นด้วยการยกวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระภิกษุอยู่จำพรรษาให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

การยกวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ขึ้นทางกระทรวงศึกษาธิการได้ออกเป็นระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการยกวัดร้างเป็นวัดมีพระสงฆ์ พ.ศ. 2514 (พระเทพวิสุทธิเวที, 2532) ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ได้กำหนดวิธีดำเนินการยกวัดร้างขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ดังต่อไปนี้

1) เมื่อเจ้าคณะอำเภอพิจารณาเห็นสมควรว่าวัดร้างแห่งใดประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้ คือสมควรเป็นที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์และไม่ขัดขวางต่อราชการแผ่นดินมีประชาชนเพียงพอที่จะทำนุบำรุงให้เจริญได้ตั้งอยู่ห่างจากวัดมีพระสงฆ์พอสมควรมีเนื้อที่พอที่จะขยายให้เป็นวัดเจริญได้ซึ่งไม่ต่ำกว่า 6 ไร่เว้นแต่จะมีเหตุจำเป็นประชาชนพร้อมที่จะสร้างเสนาสนะขึ้นเป็นที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ได้ และสามารถหาพระภิกษุไปปกครองดูแลได้ให้เจ้าคณะอำเภอนั้นรายงานขอยกวัดขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์ต่อเจ้าคณะจังหวัดตามแบบที่อธิบดีกรมการศาสนากำหนดพร้อมด้วยแผนที่แสดงเขตที่ดินของวัดแผนผังแสดงสิ่งก่อสร้างที่มีอยู่และแผนผังแสดงสิ่งที่จะสร้างขึ้นใหม่ในอนาคต

2) เมื่อเจ้าคณะจังหวัดได้รับรายงานแล้วให้เสนอไปยังเจ้าคณะภาคและให้เจ้าคณะภาคพิจารณาตรวจสอบสถานที่ที่จะยกขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์เมื่อเห็นสมควรให้ส่งเรื่องไปยังกรมการศาสนาเพื่อพิจารณากรมการศาสนาเห็นสมควรให้รายงานขอรับมติความเห็นชอบจากกระทรวงศึกษาธิการแล้วเสนอมหาเถรสมาคมพิจารณาอนุมัติ

3) เมื่อมหาเถรสมาคมอนุมัติแล้วให้เสนอกระทรวงศึกษาธิการประกาศแจ้งความยกวัดนั้นขึ้นเป็นวัดมีพระสงฆ์แล้วแจ้งให้เจ้าคณะผู้ปกครองวัดนั้นรับไว้ในความปกครองดูแลและแจ้งจังหวัดทราบต่อไป

2.4.8 องค์ประกอบของวัด

วัดนั้นจัดว่าเป็นองค์ย่อยองค์หนึ่งในโครงสร้างการบริหารงานคณะสงฆ์ ดังนั้นเมื่อวัดเป็นองค์ย่อยย่อมจะต้องมีโครงสร้างที่ชัดเจนเพื่อต่อการเข้าใจในการศึกษาค้นคว้า ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยขอเสนอองค์ประกอบของวัดจำแนกออกเป็น 2 ส่วน ก็คือ องค์ประกอบด้าน ศาสนวัตถุ และองค์ประกอบด้านศาสนบุคคลโดยเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบของวัดในสมัยพุทธกาลกับองค์ประกอบของวัดในประเทศไทยปัจจุบัน

2.4.8.1 องค์ประกอบของวัดในสมัยพุทธกาล

1. องค์ประกอบด้านศาสนวัตถุ

เนื่องจากเนื้อหาและคำสอนของพุทธศาสนานั้นไม่ได้มุ่งเน้นให้เกิดการครอบครองหรือยึดติดกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพราะทุกสิ่งทุกอย่างนั้นล้วนไม่ได้เป็นของเราตลอดไป ซึ่งการยึดติดนี้จะนำเราไปสู่ความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นในภายหลังซึ่งลักษณะของวัดในพระพุทธศาสนา ในระยะเริ่มต้นของพุทธกาลเป็นป่า หรือ สวน เพราะวัดเป็นสัญลักษณ์ของความสงบร่มเย็นสวนจึงเหมาะที่จะเป็นวัด ด้วยเหตุที่ว่าสวนเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ มีต้นไม้ร่มรื่น การอยู่อาศัยของพระสงฆ์จึงเน้นการอยู่ร่วมกับธรรมชาติดังนั้นจึงไม่ปรากฏภาพของสถาปัตยกรรมหรืออาคารอันวิจิตรที่เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อสารไปถึงความเป็นวัด หรือพุทธศาสนสถานอย่างชัดเจน โดยมีเพียงการกำหนดขอบเขต เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยพื้นฐานที่สุด อย่างเช่นการอาศัยอยู่รอบโคนต้นไม้ เพียงเท่านั้นแล้วให้เดินทางจาริกต่อไปโดยมิให้เกิดจิตผูกพัน อันเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม หรืออาจจะเป็นการไปประทับพักแรมตามหมู่บ้านต่างๆที่ได้ผ่านไปเผยแผ่ศาสนาหรือประกอบกิจกรรมใดๆก็ตาม ซึ่งจะมีเพียงช่วงเวลาบางช่วงเท่านั้นที่ถูกกำหนดให้ต้องพักแรมในอาคารตลอดพรรษาตามที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเสนาสนะ 5 ชนิดคือวิหารเรือนมุงแถบเดียว ปราสาทเรือนไม้” (วิ.จุ.พ.) ถึงแม้จะมีการกล่าวกันว่าวัดแห่งแรกในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนานั้น คือ สวนป่าไผ่เวฬุวันที่พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายแด่พระพุทธเจ้า พร้อมทั้งปลูกสร้างพระวิหารเป็นที่ประทับ (เฉลิม รัตนทัศนีย์, 2539) แต่ก็ไม่ได้เป็นวัดในลักษณะที่สามารถพบเห็นได้ในปัจจุบันเพราะว่าจะใช้งานในบางช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้นในช่วงเช้าพรรษาไม่ได้มีการอาศัยอยู่ถาวร เมื่อพ้นช่วงเวลานี้แล้วก็จะเสด็จออกเผยแผ่ศาสนาต่อไป ต่างจากวัดอย่างเช่นในปัจจุบันนี้

จากการที่ผู้วิจัยได้เดินทางไปศึกษาวิจัยด้วยตนเองที่ประเทศอินเดีย วัดเวฬุวันในปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในเขตจังหวัดนาลันทารัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ถูกก่อสร้างเป็นวัดขึ้นอย่างถาวรทับลงไปภายในพื้นที่เดิม และอยู่ในการดูแลของรัฐบาลอินเดีย อีกทั้งยังกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ หากแต่ไม่ได้กล่าวถึงอาคารที่เป็นองค์ประกอบของวัดในสมัยพุทธกาลทำให้ไม่สามารถทราบได้ว่ารูปแบบเป็นอย่างไรหากมองในอีกแง่หนึ่งก็ทำให้เห็นว่าในยุคสมัยเริ่มต้นนั้นพื้นที่เองมีความสำคัญมากกว่า ตัวอาคาร สถาปัตยกรรม หรือสิ่งก่อสร้างใดๆ

สิ่งสำคัญที่ได้มีการกล่าวถึง อีกสิ่งหนึ่งคือ ที่พักของภิกษุสงฆ์ในยุคสมัยนั้น คือ “อาคารนั้นสร้างด้วยไม้ และมุงหลังคาด้วยหญ้าคา ภูมิแบบนี้กล่าวว่าในฤดูหนาวก็หนาว ในฤดูร้อนก็ร้อน” อาจมีลักษณะเป็นกระท่อม หรือเป็นการก่อสร้างง่ายๆ รื้อถอน นำออกได้ง่าย และเคารพต่อสถานที่ ไม่ได้สร้างความแปลกแยกให้กับสภาพแวดล้อมใด ในพระไตรปิฎกได้มีการกล่าวถึงลักษณะของรูปแบบที่ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้พักในรูปแบบที่ต่างกันไปถึง 8 ชนิดตามความเหมาะสม

ในลักษณะภูมิอากาศและภูมิประเทศนั้นๆ อย่างเช่นที่รู้จักกัน และนิยมคือแบบวิหาร ปราสาท และคูหาตนเอง (กรมศิลปากร, 2537)

ในยุคสมัยพุทธกาลนั้นอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะองค์ประกอบพุทธศาสนสถานยังไม่มี ความชัดเจนนัก อาจจะถูกถึงในแง่ของความเป็นลักษณะของพื้นที่มากกว่า โดยในพระไตรปิฎกบางส่วนได้มีการกล่าวถึงเรื่องพื้นที่ในการออกแบบด้วย โดยยกมาจากคำกล่าวของท่านพระสารีบุตรที่กล่าวไว้ว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อากาศอาศัยไม้ และอาศัยเถาว์วัลย์ ดินเหนียว และหญ้าแหวดล้อมแล้ว ย่อมนับว่าเป็นเรือน ฉันทใด ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อากาศอาศัยกระดุก และอาศัยเอ็นเนื้อ และหนังแหวดล้อมแล้ว ย่อมถึงความนับว่ารูป ฉันทนั้นเหมือนกันแล”(ม.มู.)ซึ่งคำว่า “อากาศ” ในที่นี้นั้นท่านพระสารีบุตรอาจจะหมายถึง ที่ที่ได้ถูกผนังไม้ ดิน หรือธรรมชาติบางอย่างนั้น ห่อหุ้มอยู่ อากาศนั่นเองจึงได้ถือว่าเป็นสาระสำคัญ (เฉลิม รัตนทัศนีย์, 2539)

ในส่วนของการกระทำสังฆกรรมซึ่งถือว่าเป็นกิจที่สำคัญประการหนึ่งของพระสงฆ์ ซึ่งในสมัยปัจจุบันจะต้องทำในพระอุโบสถ แต่ในสมัยพุทธกาลนั้นไม่มีศาสนวัตถุอันมีลักษณะเป็นตัวอาคารที่เรียกชื่อว่าอุโบสถ หากแต่คำว่า “อุโบสถ” ในสมัยพุทธกาลเป็นชื่อเรียกของกรรมอย่างหนึ่งไม่ใช่สถานที่ ดังนั้นการกระทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลจึงต้องมีการกำหนดสีมาซึ่งหมายถึงเขตแดนการกระทำสังฆกรรมโดยมีนิมิต (วัตถุอันเป็นเครื่องหมาย) เป็นตัวกำหนดเขตแดน โดยที่สงฆ์ต้องสมมติสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งให้เป็นเขตสีมา ซึ่งขนาดของสีมานั้นมีพระบรมพุทธานุญาตไว้ว่าใหญ่สุดไม่เกิน 3 โยชน์ ย่อมสุดจุกษุได้ 21 รูป เหตุที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดจำกัดสีมาทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ไว้เช่นนั้น เพราะถ้าสีมาเล็กเกินไปจนจุกษุไม่ได้ 21 รูป ก็ทำอัพภังการกรรมไม่ได้ ถ้าใหญ่เกินไปก็จะเหลือกำลังระวางได้ยาก (คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2551) ส่วนนิมิตนั้นอนุญาตไว้ 8 ชนิดอันได้แก่ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543) วัตถุ 8 ประการดังกล่าวนี้ จะใช้เหมือนกันหรือต่างกันบ้างก็ได้ และไม่กำหนดชัดเจนว่าต้องใช้เท่าไร แต่มีกำหนดโดยอ้อมว่า ต้องมีตั้งแต่ 3 ขึ้นไป จึงใช้ได้ ต่ำกว่านั้นไม่ได้ เพราะชักแนวบรรจบไม่ถึงกัน

จากหลักฐานทางพระสูตรในพระไตรปิฎกที่ได้ยกอ้างมาประกอบกับแนวคิดด้านสถาปัตยกรรมในสมัยพุทธกาลของกรมศิลปากรจึงพอสรุปได้ว่าองค์ประกอบของวัดในสมัยพุทธกาลด้านศาสนวัตถุนั้นถูกจำกัดเพียงพื้นที่ของวัดเท่านั้นส่วนสิ่งปลูกสร้างก็ปรากฏเพียงในส่วนที่เป็นสังฆาวาส (ที่พักอาศัยของสงฆ์) เท่านั้น แต่ในส่วนพุทธาวาส (สถานที่ทำสังฆกรรม) ก็ปรากฏเฉพาะพื้นที่ที่ถูกกำหนดหมายเอาไว้เท่านั้น

2. องค์ประกอบด้านศาสนบุคคล

ในสมัยแรกหลักจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ใหม่ๆพระสงฆ์สาวกยังมีน้อยพระพุทธรูปทรงปกครองดูแลพระสงฆ์สาวกด้วยพระองค์เอง ต่อมาให้พระอัครสาวกและพระผู้ใหญ่แบ่งเบาหน้าที่เมื่อพระสงฆ์มากขึ้นจึงมอบหมายให้พระอุปัชฌาย์ดูแลแทนแต่พระองค์ก็ทรงให้ความสำคัญและปฏิบัติตามมติของสงฆ์ทุกประการ ทั้งนี้เพื่อให้มติของสงฆ์มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ภิกษุทุกรูปจะต้องปฏิบัติตาม และเป็นการฝึกฝนให้ภิกษุทั้งหลายคุ้นเคยกับปกครองในระบบสามัคคีธรรม มีการประชุมพิจารณาแก้ไขปัญหา ตัดสินใจเกี่ยวกับกิจการของสงฆ์ร่วมกัน เคารพความคิดเห็นของกันและกันโดยยึดพระธรรมวินัยเป็นหลัก (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551) ดังที่

ปรากฏในปัจฉิมโอวาทตอนหนึ่งว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว พระธรรมและพระวินัยนั้นแหละจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย (ที.ม.)

ในช่วง 45 พรรษา ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจอยู่นั้น คณะสงฆ์เกิดขึ้น และวิวัฒนาการตามลำดับ เพื่อให้มองเห็นแนวนโยบายของพระพุทธองค์ในการเผยแผ่พระศาสนาและปกครองสงฆ์ จะขอนำเอาแนวคิดในการแบ่งช่วงพุทธกาลออกเป็น 3 ระยะเวลาที่พระวิสุทธิโสภณกล่าวไว้มานำเสนอ ดังนี้ (พระวิสุทธิโสภณ, 2543)

ระยะที่ 1 ทรงแสดงธรรมเทศนาเผยแผ่พุทธศาสนาโดยเริ่มจากคนที่อุปการะต่อพระองค์ก่อน เช่น โปรตปัญจวัคคีย์ เพราะปัญจวัคคีย์ได้ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธองค์ในการเสด็จออกผนวชใหม่ๆ ต่อมาจึงโปรดยสกุลบุตร ภัททวัคคีย์ ชฎิล 3 พี่น้อง ให้บรรลุมรรคผลจึงส่งไปประกาศศาสนา เมื่อสาวกเลื่อมใสใคร่จะบวชพระองค์ก็ทรงประทานการบวชเองที่เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทาและเมื่อได้สาวกที่เป็นภิกษุผู้มีความสามารถแล้ว ก็ทรงส่งออกประกาศศาสนาช่วยงานของพระองค์

ระยะที่ 2 หลังจากที่ได้ส่งสาวกช่วยประกาศศาสนาแล้วมีกุลบุตรผู้เลื่อมใสศรัทธาเข้ามาขอบวชมากขึ้น ภิกษุทั้งหลายพากุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาและอุปสมบทมาจากทิศต่างๆ ด้วยตั้งใจว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะให้เขาบรรพชาอุปสมบท กุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาอุปสมบทก็ลำบาก จึงทรงอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทด้วยวิธีรับไตรสรณคมน์ คือ การรับเอาพระพุทธพระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก จะเห็นได้ว่าในระยะนี้ พระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจบางประการให้สาวกปกครองกันเองบ้างแล้ว คือใครเป็นอุปัชฌาย์ของใคร ก็ให้ผู้นั้นช่วยดูแลตักเตือนศิษย์ของตน ถ้าไม่เหลือบ่าฝ่าแรงแล้วก็จะไม่ให้ภาระอันนั้นมาถึงพระพุทธองค์

ระยะที่ 3 ในระยะนี้การปกครองคณะสงฆ์เริ่มผิตแตกกันออกไปตามสภาพท้องถิ่นและสำนัก เพราะแต่ละแห่งห่างไกลจากพระเนตรพระกรรณของพระพุทธเจ้า ย่อมขึ้นอยู่แต่ละอุปัชฌาย์และอาจารย์จะดูแลสั่งสอนศิษยานุศิษย์ของตน

รูปแบบของสังคมสงฆ์ในยุคนั้นจึงกลายเป็นสังคมอุดมคติโดยมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประมุขหรือเรียกว่าทรงเป็นธรรมราชาคอยดูแลคณะสงฆ์ให้เป็นไปโดยผาสุกเรียบร้อยและทรงวางกฎระเบียบเพื่อให้มีการปกครองการดูแลกันตามลำดับความสามารถของแต่ละรูปพระเถระผู้บวชก่อนก็ดูแลพระสงฆ์ผู้บวชใหม่ให้อิวาทให้คำแนะนำในการดำรงชีวิตในการเป็นสมณะศากยบุตรที่ถูกต้องเหมาะสมมีการวางกติกาในการอยู่ร่วมกันในลักษณะต่างๆ เช่น กติกาของการคัดเลือกตัวแทนสงฆ์เป็นผู้คอยจัดการกิจของสงฆ์ต่างๆ เมื่อมองย้อนไปถึงสมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันจะเห็นว่าสังคมในรูปแบบสังฆะนั้นเป็นเหมือนสังคมอุดมคติที่พระสงฆ์ทุกรูปปฏิบัติตามพระวินัยที่เป็นกฎระเบียบแบบแผนเพื่อการดำรงชีวิตในเพศสมณะที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติมาอย่างปกติสุขเรียบร้อยและได้กลายเป็นแบบอย่างของสังคมประชาธิปไตยและระบบรัฐสภาในยุคต่อมา (พระมหาพรประสงค์พุทธจันทร์, 2552)

จากแนวคิดดังกล่าวทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการของการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลและสันนิษฐานได้ว่าวัดน่าจะเริ่มแพร่หลายในระยะที่ 2-3 เนื่องด้วยพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ดูแลกันเองโดยมีอุปัชฌาย์เป็นผู้ดูแลภิกษุในสำนักของตนเองทั้งนี้มีคำบาลีที่สามารถยืนยันได้ก็คือ ภิกขุสนตักิ (อ่านว่า: พิก-ขุ-สัน-ติ-กั) แปลว่าสำนักของภิกษุ ทั้งนี้เมื่อภิกษุมีสังกัดกล่าวคือเป็นผู้ร่วมพระอุปัชฌาย์เดียวกัน ภายในวัดหรือภายในสำนักก็ย่อมที่จะต้องผู้นำสงฆ์ซึ่ง ก็คือ อุปัชฌาย์เจ้าสำนัก

นั่นเองและมีโครงสร้างการบริหารงานบุคคลหรือที่ผู้วิจัยให้คำจำกัดความว่าโครงสร้างด้านศาสนบุคคล ซึ่งเป็นไปตามพุทธบัญญัติที่ว่าให้พระสงฆ์ภายในวัดมีหน้าที่ในการช่วยบริหารวัดและภิกษุผู้ได้รับเลือกเป็นเจ้าหน้าที่นั้นจะต้องมีคุณธรรม 5 ข้อ อันได้แก่ (1) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความชอบพอ (2) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความเกลียดชัง (3) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความมกมาย (4) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความกลัว (5) เข้าใจการทำหน้าที่อย่างนั้นซึ่งมีหน้าที่ต่างๆ กัน ดังนี้ คือ (คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เสียงเชียง, 2551) (1) เจ้าอธิการแห่งจิวรประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้คือผู้รับจิวรเรียกว่าจิวรภูคคาหกะผู้เก็บจิวรเรียกว่าจิวรนิทหะผู้แจกจิวรเรียกว่าจิวรภาชกะภิกษุรูปเดียวอาจทำหน้าที่ทั้ง 3 ประการ ก็ได้โดยการสมมติในคราวเดียวกัน (2) เจ้าอธิการแห่งอาหารประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้เป็นผู้แจกภัตตรเรียกว่าภัตตทุเทศกะเป็นผู้แจกยาคุเรียกว่ายาคุภาชกะเป็นผู้แจกผลไม้เรียกว่าผลภาชกะเป็นผู้แจกของขบเคี้ยวเรียกว่าซัชชภาชกะ (3) เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้คือเป็นผู้มีหน้าที่แจกเสนาสนะเรียกว่าเสนาสนคาหาปะเป็นผู้แต่งตั้งเสนาสนะเรียกว่าเสนาสน-ปัญญาปะภิกษุรูปเดียวอาจรับทั้ง 2 หน้าที่ได้ (4) เจ้าอธิการแห่งอารามประกอบไปด้วยผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้คือมีหน้าที่เป็นผู้ใช้คนทำการวัดเรียกว่าอารามิกเปสกะผู้มีหน้าที่ใช้สามเณรเรียกว่าสามเณรเปสกะเป็นผู้มีหน้าที่ดูแลนกรรมเรียกว่านวกัมมิกะ

นอกจากนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของการที่คฤหัสถ์และพระภิกษุสงฆ์ควรมีความสัมพันธ์กันในการช่วยเหลือกิจการงานต่างๆ จึงได้ทรงแต่งตั้งตำแหน่งไวยวัจกร (ผู้ทำกิจธุระแทนสงฆ์, ผู้ช่วยชวนขอทำธุระหรือผู้ช่วยเหลือรับใช้พระ) ขึ้นเพื่อช่วยเหลือพระสงฆ์ในการธุระต่างๆ ที่พระสงฆ์ไม่อาจทำกิจนั้นได้และตำแหน่งกับปัยการก (ผู้ที่ทำของที่สมควรแก่สมณะผู้ที่ทำหน้าที่จัดของที่สมควรแก่ภิกษุผู้บริโภคนผู้ปฏิบัติภิกษุศิษย์พระ) ขึ้นเพราะบางครั้งพระภิกษุสงฆ์ไม่อาจรับสิ่งของบางอย่างได้จึงต้องหาคนมาช่วยทำสิ่งที่ใช้ไม่ได้ให้ใช้ได้ ตำแหน่งไวยวัจกรและกับปัยการกเป็นตำแหน่งที่ต้องเกี่ยวข้องและใกล้ชิดพระสงฆ์จึงมีผลต่อกิจการของวัดด้วยเนื่องจากเป็นหน้าที่ที่ต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุสิ่งของจึงมีโอกาสที่จะเบียดเบียนได้มากซึ่งอาจก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่พระภิกษุสงฆ์ได้ดังนั้นผู้ที่ดำรงตำแหน่งทั้งสองนี้จึงต้องเป็นผู้มีศีลธรรมศรัทธาในศาสนาอย่างแท้จริงประกอบกิจการงานด้วยความซื่อสัตย์มุ่งเอาประโยชน์ของศาสนาเป็นที่ตั้งและที่สำคัญคือต้องรับผิดชอบในหน้าที่ที่พระภิกษุสงฆ์ได้มอบหมายให้และเอาใจใส่ในกิจที่ต้องกระทำเพื่อให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีเพราะฉะนั้นการแต่งตั้งตำแหน่งทั้ง 2 จึงมีผลกระทบต่อวัดทั้งความเสื่อมและความเจริญดังนั้นจึงควรพิจารณาบุคคลที่มีคุณธรรมเป็นหลัก

จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบของวัดในสมัยพุทธกาลด้านศาสนบุคคลมีหลักฐานที่กล่าวไว้ค่อนข้างชัดเจนตามพุทธบัญญัติ ซึ่งแบ่งไว้เป็น 5 แผนกใหญ่ และแต่ละแผนกแบ่งหน้าที่ย่อยออกไปอีกรวมเป็น 12 ส่วนงาน ซึ่งการปกครองสงฆ์ก็เป็นไปโดยความเรียบร้อยโดยมีพระวินัยซึ่งเปรียบเหมือนสังฆธรรมนูญที่คอยควบคุมความประพฤติของภิกษุสงฆ์ได้เป็นอย่างดี

2.4.8.2 องค์ประกอบของวัดในประเทศไทย

1. องค์ประกอบด้านศาสนวัตถุ

เมื่อคนไทยได้รับนับถือพระพุทธศาสนาแล้วจึงได้เกิดมีวัดขึ้นในสังคม แต่ลักษณะโครงสร้างของวัดมีความแตกต่างไปจากสมัยพุทธกาลที่มีลักษณะเป็นป่า สวน หรืออาราม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคงเป็นเพราะประเพณีของไทยที่นิยมสร้างวัดให้วิจิตรสวยงาม ทรงคุณค่าทางศิลปกรรมเมื่อ

เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทั้งยังปรับปรุงวัดให้เป็นสถานที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมไทยมากที่สุด นอกจากนี้การสร้างวัดในสังคมไทยขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม ความสามารถและความชำนาญของพุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นนั้นๆ คือจะสร้างเป็นอาคารชนิดใด รูปทรงสัญลักษณ์จะเป็นอย่างไร แล้วแต่ความเหมาะสมของแต่ละสถานที่ที่จะสร้างวัด ดังนั้นอาคารต่างๆที่จะสร้างขึ้นในวัดย่อมจะอำนวยความสะดวกใช้สอยเมื่อมีกิจกรรมต่างๆเกิดขึ้นในชุมชน ด้วยเหตุนี้รูปแบบอาคารวัดในสังคมไทยนั้นจะสร้างขนาดใหญ่โตสักเท่าใด จะทำด้วยวัสดุอันวิจิตรประณีตบรรจงสักเพียงใด ก็แล้วแต่ศรัทธาที่มีต่อศาสนา เพียงแต่ไม่ขัดต่อแบบแผนอันดั้งเดิม เป็นไปตามพระบรมพุทธานุญาตที่ทรงให้มีวัดขึ้นในพระพุทธศาสนา ซึ่งโครงสร้างของวัดในประเทศไทยนั้นแบ่งออกเป็น 2 เขต คือ(1)เขตพุทธาวาส อันเป็นที่ตั้งของพระวิหาร พระอุโบสถ เจดีย์ และพระปราสาท บางทีก็มีหอระฆังด้วย อาคารทั้งหลายดังกล่าวมีอยู่ในกำแพงแก้ว ซึ่งมักเป็นกำแพงที่ไม่สูงนักกั้นไว้โดยรอบและพระสงฆ์ใช้ที่พุทธาวาสนี้ทำสังฆกรรมสำคัญ เช่น การลงพระอุโบสถเพื่อฟังปาฏิโมกข์ การอุปสมบท การกรานกฐิน การปวารณา และการระงับอธิกรณ์ เป็นต้น(2)เขตสังฆาวาส เป็นที่ตั้งของกุฏิที่อยู่พระสงฆ์ ศาลาการเปรียญ หอไตร หอฉัน หรือหอสวดมนต์ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2532)

นอกจากนี้พล อาริยะชาติกุล (2554) ยังได้กล่าวเพิ่มเติมไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการพื้นที่วัดเพื่อปล่อยเช่า” อีกว่า วัดโดยทั่วไปจะมีการแบ่งเขตพื้นที่เพื่อวัตถุประสงค์การใช้งานโดยนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในวัดออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ คือ 1) เขตพุทธาวาส 2) เขตสังฆาวาส 3) เขตธรณีสงฆ์

1) เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะคำว่าพุทธาวาสมีความหมายเป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า (พุทธาวาส = พุทธะ+อาวาส) เขตพุทธาวาสมักประกอบด้วยสถาปัตยกรรมหลักสำคัญๆที่เกี่ยวกับพระพุทธองค์และพิธีกรรมต่างๆคือ

(1) พระเจดีย์ พระมณฑป พระปราสาท ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางของวัด ซึ่งเจดีย์นั้นมาจากคำว่า “เจดีย์” ในภาษาบาลีหมายถึงสิ่งที่ใช้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าแบ่งเป็น 4 ประเภทคือ 1. ธาตุเจดีย์เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 2. บริโภคเจดีย์เจดีย์คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอยอย่างแคบหมายถึงต้นโพธิ์อย่างกว้างหมายถึงสังเวชนียสถาน 4 ตลอดจนถึงสิ่งทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าเคยทรงบริโภคเช่นบาตรจีวรและบริวารอื่นๆ เป็นต้น 3. ธรรมเจดีย์เจดีย์บรรจุพระธรรมเช่นบรรจุใบลานจารึกพุทธพจน์แสดงหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น 4. อุทเทสิกเจดีย์เจดีย์สร้างอุทิศพระพุทธเจ้าให้แก่พระพุทธรูป (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2526)

(2) พระอุโบสถ คือ อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการทำสังฆกรรมความจริงแล้วอุโบสถมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาใน 4 ลักษณะคือ 1) หมายถึงวันพระซึ่งเป็นวันที่พระสงฆ์และคฤหัสถ์มาประชุมกันเพื่อแสดงธรรมและรับฟังธรรม 2) หมายถึงการแสดงพระปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ตามพระวินัยทุก 15 วัน 3) หมายถึงการรักษาศีล 8 ของเหล่าฆราวาสในทุกวันพระ 4) หมายถึงสถานที่ซึ่งพระสงฆ์ทำสังฆกรรมร่วมกัน

คำว่าอุโบสถจึงเป็นการรวมเอาความหมายของพิธีกรรมมาใช้เรียกสถานที่ซึ่งใช้ทำพิธีกรรมนั้นเดิมทีเรียก “โรงพระอุโบสถ” ต่อมาเรียกให้สั้นเข้าว่า “อุโบสถ” ในที่สุดก็เรียกกันเป็นภาษาปากว่า “โบสถ์” อาคารที่เป็นอุโบสถมีเครื่องหมายเป็นที่สังเกตได้คือมีใบเสมาปักไว้

ล้อมรอบตัวอุโบสถตามปกติปักไว้รวม 8 ทิศภายในอุโบสถมีพระพุทธรูปซึ่งเรียกว่าพระประธาน อุโบสถเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ประทับของพระพุทธรูปเจ้าเป็นเขตแดนที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่สงฆ์เป็นพิเศษเรียกว่าวิสุงคามสีมาและก่อนที่จะมาเป็นอุโบสถที่ถูกต้องตามพระวินัยจะต้องมีสังฆกรรมที่เรียกว่าผูกสีมาหรือผูกพัทธสีมาก่อน

คำว่าสีมาแปลว่าเขตหรือแดนมี 2 ประเภทคือ 1. พัทธสีมาแดนที่ผูกแล้วหมายถึงเขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเองโดยจัดตั้งนิมิตคือสิ่งที่เป็นเครื่องหมายกำหนดเอาไว้ตามพระบรมพุทธานุญาต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2526) 2. อพัทธสีมาแดนที่ไม่ได้ผูกหมายถึงเขตชุมชนสงฆ์ที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดขึ้นเองแต่ถือเอาตามเขตที่เขากำหนดไว้ตามปกติของบ้านเมืองหรือมีบัญญัติอย่างอื่นเป็นเครื่องหมายกำหนด (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2526)

(3) พระวิหาร คือ เป็นอาคารประเภทหนึ่งที่ใช้ประกอบพิธีกรรมร่วมกันระหว่างพระภิกษุกับฆราวาสเช่นงานถวายผ้ากฐินงานทอดผ้าป่างานทำบุญพิธีต่างๆ คำว่า “วิหาร” เดิมมีความหมายว่าเป็น “ที่อยู่” คือที่อยู่ของหมู่สงฆ์อย่างที่เราเข้าใจว่า “กุฏิ” นั้นเองโดยทั่วไปแล้ววิหารมักใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่และรายละเอียดการตกแต่งวิหารจะสัมพันธ์กับขนาดและความสำคัญของพระพุทธรูป

(4) เจดีย์มณฑป เจดีย์ปราสาท เจดีย์ปราสาทค์ทิศ คือ อาคารที่ใช้สำหรับในการบรรจุอัฐิ หรือประกอบเพื่อให้ผังรวมสมบูรณ์

(5) หอระฆัง คือ อาคารที่ใช้เป็นเครื่องตีบอกเวลาสำหรับภิกษุสงฆ์

(6) ศาลาต่างๆ เช่นศาลาราย คือ อาคารที่ใช้เป็นที่นั่งพักพิงของผู้มาเยือน ศาลาทิศ คือ อาคารที่ใช้ล้อมอาคารสำคัญสำหรับคฤหัสถ์นั่งพัก หรือประกอบเพื่อให้ผังรวมสมบูรณ์

(7) พระระเบียง คือ อาคารที่ล้อมอาคารหลักสำคัญหรือล้อมแสดงอาณาบริเวณแห่งพุทธาวาส

(8) พลับพลาเปลื้องเครื่อง คือ อาคารที่ใช้สำหรับเป็นที่ให้พระมหากษัตริย์เปลี่ยนชุดฉลองพระองค์ในวาระที่ทรงเสด็จพระราชดำเนินเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล

พระเจดีย์ พระปราสาท และพระมณฑป ถือเป็นอาคารที่สำคัญที่สุดในฐานะหลักประธานของวัด จึงมักถูกวางตำแหน่งลงในผังตรงส่วนที่สำคัญที่สุดของเขตพุทธาวาส เช่นบริเวณกึ่งกลางหรือศูนย์กลางหรือแกนกลางของผัง อาคารรองลงมาของกลุ่มแรกคือ พระอุโบสถและพระวิหาร ซึ่งอาคารทั้ง 2 ประเภทนี้มักใช้ประกอบคู่กันกับพระเจดีย์เสมอ หรืออาจใช้ประกอบร่วมกันทั้ง 3 ประเภท คือ พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร ทั้งนี้เนื่องจากเพราะอาคารทั้งสองใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พระอุโบสถหรือพระวิหารจึงมักวางทางด้านหน้าของพระเจดีย์เสมอ ในลักษณะแนวแกนตั้ง เพื่อเวลาประกอบพิธีกรรมทุกผู้ทุกนาม ณ ที่นั้นจะได้หันหน้าไปยังพระองค์ และถึงแม้ว่าบางครั้งจะมีการใช้ประกอบร่วมกันทั้ง 3 อย่างก็ตาม อาทิเช่น พระวิหารวางด้านหน้าสุด มีพระเจดีย์อยู่กลาง และพระอุโบสถอยู่ด้านหลัง ตัวพระอุโบสถด้านหลังนั้นได้หันหน้าของอาคารไปยังด้านหลังด้วย เพื่อเวลาที่เข้าไปทำสังฆกรรมจะยังคงสามารถหันหน้าเข้าสู่องค์พระเจดีย์ได้เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามตำแหน่งของอาคารก็ไม่มีข้อกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวเสมอไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวความคิดและคตินิยมของแต่ละสมัยเป็นปัจจัยสำคัญ สำหรับอาคารประเภทอื่นๆ เช่น พระระเบียง ศาลาราย ปรากฏรวมในผังลักษณะอาคารรองจากกลุ่มที่ 2 ซึ่งเป็นเพียงองค์ประกอบ

ที่สร้างให้ผังมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะในแง่ของประโยชน์ใช้สอย หรือในเชิงความหมายของสัญลักษณ์ตามคติความเชื่อก็ตาม โดยมีปรากฏในลักษณะที่โอบล้อมกลุ่มอาคารหลักประธานสำคัญเท่านั้น

ลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังเขตพุทธาวาส พื้นฐานพุทธสถาปัตยกรรมของไทยมีแบบแผนและแนวความคิดรวมทั้งคติความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียและศรีลังกา เนื่องจากพุทธศาสนาในไทย ได้รับการเผยแพร่มาจากทั้งอินเดียโดยตรง และผ่านศรีลังกา แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงนั้นยังคงตั้งอยู่บนกรอบของเค้าโครงที่เป็นแม่บทเดิม นั่นคือการสร้างพระเจดีย์ให้เป็นประธานของพระอาราม โดยมีพระวิหารซึ่งเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมอยู่เบื้องหน้าได้มีการพัฒนามาจากการสร้างพระเจดีย์อยู่ตอนท้ายของ“เจดีย์สถาน”ภายในถ้ำวิหารของพุทธศาสนสถานในอินเดีย ก่อนที่จะมีการสร้างอาคารที่เป็นวิหารในที่แจ้งขึ้น โดยพระเจดีย์นั้นหลุดออกไปอยู่นอกอาคาร พร้อมกับสร้างรูปพระพุทธรูปไว้ ณ ตำแหน่งที่เคยตั้งพระเจดีย์ภายในห้องพิธีนั้น เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในฐานะองค์ประธานของการประชุมกิจของสงฆ์ที่จะมีขึ้น พุทธสถานในประเทศไทยก็อาศัยกฎเกณฑ์ของการวางแผนผังเช่นนี้มาใช้ในวิถีปฏิบัตินับแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ตรงกับสมัยทวารวดีเป็นต้นแบบจนถึงปัจจุบัน

2) เขตสังฆาวาส หมายถึง ขอบเขตบริเวณที่เป็นส่วนหนึ่งของวัด ที่กำหนดไว้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้สามารถปฏิบัติภารกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับพิธีการใดทางศาสนาโดยตรง คำว่า “สังฆาวาส” มาจาก สงฆ์และอาวาส แปลว่าที่อยู่แห่งหมู่สงฆ์ พื้นที่บริเวณนี้มักมีขอบเขตที่มิดชิดและประกอบไปด้วยอาคารสถานที่สัมพันธ์เฉพาะกับกิจกรรมและวัตรปฏิบัติที่เป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของเพศสมณะเท่านั้น อันได้แก่

(1) กุฏิ คือ เป็นเรือนพักอาศัยของพระภิกษุสามเณรเดิมที่เรียก “กุฏิ” ในสมัยพุทธกาล พระภิกษุอาศัยเพียงใต้โคนไม้ต่อมาพระพุทธรองค์จึงทรงอนุญาตให้อาศัยได้ในเสนาสนะมี 5 ประเภทคือ 1) วิหารคือเรือนประเภทกระท่อมมีหลังคาคลุม 2) อัทธโยคเป็นเรือนที่มีหลังคาลาดชันด้านเดียว 3) ปราสาทเป็นเรือนหลายชั้น 4) หัมมิมะเป็นเรือนหลังคาแบน 5) คูหาเป็นถ้ำธรรมชาติที่เป็นช่องเข้าไปในภูเขา

(2) กัปปียกุฏิ คือ โรงเก็บอาหาร

(3) หอฉัน คือ อาคารที่ใช้เป็นที่ฉันทาดอาหาร

(4) วัจฉกุฏิ คือ อาคารสำหรับใช้ขับถ่าย

(5) ศาลาการเปรียญ คำว่า “เปรียญ” มาจากคำว่า “บาเรียน”

สันนิษฐานว่ามาจากการผสมคำว่า บาลี + เรียน = บาเรียนหมายความว่าพระที่ได้เรียนหรือพระนักเรียนตั้งนั้นศาลาการเปรียญจึงหมายถึงศาลาหรืออาคารที่พระภิกษุใช้เป็นที่เล่าเรียนโดยการเรียนหลักของพระภิกษุคือหลักสูตรพระปริยัติธรรมส่วนการใช้สอยอาคารจะใช้สอยในลักษณะอาคารอเนกประสงค์คือใช้ทำกิจกรรมทางศาสนาร่วมกันระหว่างพระสงฆ์และฆราวาสเช่นการทำบุญเลี้ยงพระการแสดงธรรมเทศนาเป็นต้นและเนื่องจากใช้รองรับคนจำนวนมากการสร้างจึงมักมีขนาดใหญ่มาก

(6) หอไตร คือ เป็นอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่สำหรับใช้เก็บคัมภีร์ทางพุทธศาสนาหรือพระไตรปิฎกนั่นเองเพราะคำสอนของพระพุทธองค์ได้มีการสังคายนาจากมุขปาฐะมาสู่การจารึกอักษรจึงจำเป็นอย่างยิ่งในการเก็บรักษาหอไตรซึ่งอาจเรียกอีกชื่อหนึ่งได้ว่าหอพระธรรมหรือหอธรรมโดยทั่วไปไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อให้พระภิกษุเข้าไปใช้สอยหากแต่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่เคารพสักการะเท่านั้นอีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ทำให้วัดมีองค์ประกอบครบถ้วนในตรัยรัตนคือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์

(7) ชั้นตาสหร คือ โรงรักษาไฟแต่มน้ำ

(8) ธรรมศาลา คือ โรงเทศนาธรรม

(9) ห้องสรงน้ำ คือ ห้องชำระกาย

(10) ศาลาท่าน้ำ คือ อาคารที่ใช้เป็นท่าและทางเข้าสู่วัดทางน้ำ

ลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังเขตสังฆาวาส ภูมิถือนี้อาคารหลักสำคัญโดยมีอาคารประเภทอื่นประกอบเพื่อประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกัน ส่วนใหญ่ไม่มีกฎเกณฑ์การวางผังมากนัก นอกจากประเภทของวัด ชั้นของวัด ที่ตั้ง รวมทั้งขนาดยังมีผลต่อการจัดวางผังของเขตนี้ กล่าวคือหากเป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็กอยู่ในแถบชนบท นิยมวางตัวกุฏิกระจายตัวเป็นหลังๆ อาคารที่เป็นองค์ประกอบรองหลังอื่นๆ ก็จะจัดวางอยู่ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการใช้สอยของพระภิกษุ ส่วนใหญ่จัดกุฏิให้อยู่เป็นกลุ่ม โดยอาจแยกเป็นหลังๆ หรือต่อเชื่อมด้วยชานเป็นหมู่หรือคณะ มีหอนั่งอยู่ตรงกลางชาน ถัดเลยออกมาจะเป็นเรือนวัจจกุฏิ ซึ่งปัจจุบันอาจรวมเข้ากับห้องสรงน้ำและมักสร้างต่อเรียงเป็นแถวๆ สำหรับกับปียุกุฏิหรือโรงเก็บอาหารก็มักรวมเข้ากับเรือนชั้นตาสหรเป็นอาคารหลังเดียวกัน โดยอาจมีเพียงจุดเดียวรวมกันสำหรับวัดเล็กๆ หรือแยกเฉพาะตามหมู่คณะสำหรับวัดขนาดใหญ่ ส่วนหอไตรจะแยกออกไปตั้งเดี่ยวอยู่กลางสระน้ำใหญ่ เช่นเดียวกับศาลาการเปรียญที่มักตั้งอยู่ในตำแหน่งที่พระสงฆ์ทั้งปวงสามารถเข้ามาใช้สอยได้อย่างสะดวกทั่วถึง ขณะเดียวกันก็สามารถเฝ้าต่อประชาชนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ด้วย โดยวางอยู่ด้านหน้าเขตสังฆาวาสหรือบริเวณส่วนที่ติดต่อกับเขตพุทธาวาส หรืออาจอยู่ทางด้านข้างของเขตธรณีสงฆ์ที่ประชาชนสามารถเข้ามาได้ง่าย ส่วนธรรมศาลา จะมีชั้นหากวัดนั้นไม่มีศาลาการเปรียญ แต่สำหรับวัดขนาดใหญ่ ผังเขตวัดค่อนข้างจะมีระเบียบแบบแผนชัดเจน โดยเฉพาะวัดหลวงจะมีการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งและระบบของโครงสร้างผังอย่างตั้งใจ ด้วยการแบ่งเป็น “คณะ” โดยแบ่งขนาดจำนวนของพระสงฆ์และองค์ประกอบย่อย เช่น หอไตร วัจจกุฏิกับปียุกุฏิ ฯลฯ ของแต่ละคณะ ซึ่งวิธีการจัดแบ่งก็อาศัยการแบ่งซอยออกเป็นลักษณะช่องพิกัด (Grid) เช่น เขตสังฆาวาสของวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม เป็นต้น

3) เขตธรณีสงฆ์ หมายถึง เขตพื้นที่ในพระอารามที่วัดกำหนดพื้นที่บางส่วนที่เหลือจากการแบ่งเขตสำคัญ คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส ให้เป็นพื้นที่สำหรับเอื้อประโยชน์ใช้สอยเชิงสาธารณประโยชน์ ในลักษณะต่างๆ ของวัด เช่น ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัด หรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารอื่นๆ เช่น สร้างเมรุสำหรับฌาปนกิจชุมชน ตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษาแก่สังคม แบ่งพื้นที่ให้คฤหัสถ์เช่าเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากิน เช่น สร้างตึกแถวหรือทำเป็นตลาด เป็นต้น การแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน เช่นนี้ ในเชิงการออกแบบทางสถาปัตยกรรมจึงให้หมายถึงส่วนหนึ่งคือเขตพุทธาวาสถูกใช้เป็นที่กึ่งสาธารณะ (Semi-Public Zone) อีกส่วนหนึ่งคือ

เขตสังฆาวาสที่ใช้เป็นพื้นที่ส่วนตัว (Private Zone) เฉพาะของพระสงฆ์ ส่วนเขตธรณีสงฆ์ก็เป็นเหมือนเขตพื้นที่สาธารณะ (Public Zone) สำหรับคนทั่วไป

หากจะจำแนกสิ่งก่อสร้างถาวรสถานในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสของวัด อาจจัดจำแนกประเภทออกได้ตามหน้าที่และความสำคัญทางพระพุทธศาสนาได้ดังนี้

1) ประเภทเจดีย์สถาน คือ สิ่งที่ถูกก่อสร้างขึ้นโดยกำหนดให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเจดีย์สถาน คือ สถานที่อันมีความสำคัญควรแก่การสักการบูชา หรือน้อมจิตระลึกถึงหรือเป็นอนุสรณ์สถานที่ควรระลึกถึงถึง เช่น พระสถูปเจดีย์แบบต่างๆ พระปรารักษ์ พระมหาธาตุเจดีย์ พระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท เป็นต้น

2) ประเภทพุทธสถาน คือ สิ่งที่ถูกก่อสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้าและเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา สิ่งก่อสร้างประเภทนี้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร คือพระพุทธรูปให้เป็นพระประธานแห่งสงฆ์ในวัด เปรียบเสมือนหนึ่งในสมัยพระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์อยู่พระองค์เป็นประมุขของพระสงฆ์ สิ่งก่อสร้างประเภทนี้ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหารต่างๆ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น

3) ประเภทสังฆสถาน คือ สิ่งที่ถูกก่อสร้างโดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นที่อยู่สำหรับอาศัยของพระสงฆ์ เป็นอาคารสถานที่ที่แยกต่างหากออกไปจากสิ่งก่อสร้างประเภทพุทธสถาน สิ่งก่อสร้างประเภทนี้มี กุฏิ หอฉัน หอกลาง หอระฆัง เป็นต้น

4) ประเภทบริวารสถาน คือ สิ่งที่ถูกก่อสร้างขึ้นโดยวัตถุประสงค์เพื่อเป็นส่งเสริมแสดงความสำคัญของเจดีย์สถานและพุทธสถานให้มีความหมาย ทรงคุณค่าและมีความสำคัญตามฐานะในที่แห่งนั้น สิ่งก่อสร้างประเภทบริวารสถานนี้มี พระระเบียง ชุ่มเสมา กำแพงแก้ว เขื่อน ศาลาราย ศาลาท่าน้ำ สาลาบาตร ทางเดินจงกรม เป็นต้น

5) ประเภทอนุสรณ์สถาน คือ สิ่งที่ถูกก่อสร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ทางอนุสรณ์ควรแก่การระลึกคะนึ่งถึง โดยทั่วไปจะสร้างเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของวงศ์ตระกูลในรูปของเจดีย์ วัตถุประสงค์ต่อพระพุทธศาสนาโดยทำพระพุทธรูปหรือพระธาตุไว้เบื้องบน บรรจุอัฐิของผู้มรณภาพไว้ข้างใต้ อนุสรณ์สถานพวกนี้ทำเป็นเจดีย์แบบต่างๆสร้างรายรอบไปในบริเวณวัดที่นิยมทำกันแพร่หลายในภาคกลาง เรียกว่า เจดีย์ราย ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมนำอนุสรณ์สถานประเภทนี้รวมอยู่เป็นหมู่บนพื้นที่ใกล้กับวัดเรียกว่า “กู” และในทางภาคใต้เรียกว่า “บัว” (เนตรนภิศ นาควิชระ และคนอื่นๆ, 2525)

จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบของวัดในสังคมไทยในปัจจุบันนี้ มีการแบ่งเขตวัดออกเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส อีกทั้งเขตธรณีสงฆ์ที่เหลือจากการแบ่งเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส เพื่อให้มีความเป็นสัดส่วนให้ความสำคัญต่อบุชนิยสถานี่ควรแก่การเคารพบูชาและเป็นการแบ่งเขตสถานที่ที่สำคัญที่ใช้ทำกิจกรรมของสงฆ์ เช่นพระอุโบสถ พระวิหาร ออกจากสถานที่ที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ทำให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยน่าเลื่อมใสศรัทธา ทั้งยังเป็นการแบ่งเขตการใช้งานของสถานที่และสิ่งก่อสร้างภายในวัดให้เป็นระบบ อีกทั้งยังมีการจัดการพื้นที่ธรณีสงฆ์ให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณะอีกด้วย

2. องค์ประกอบด้านศาสนบุคคล

วัดเป็นหน่วยงานปกครองและหน่วยงานดำเนินกิจการคณะสงฆ์และกิจการพระศาสนาที่สำคัญที่สุด และเป็นฐานอันสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์และพระพุทธศาสนา เป็นองค์กรหลักในการปกครองคณะสงฆ์ หลักเกณฑ์และวิธีการต่างๆเกี่ยวกับวัด ทรงตราไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ทั้งสิ้น เช่นเดียวกับบทบัญญัติว่าด้วยมหาเถรสมาคมซึ่งเป็นสถาบันหรือองค์กรปกครองคณะสงฆ์สูงสุด วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลคือบุคคลตามกฎหมาย ตามความในมาตรา 31 วรรคสอง และมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 วัดจึงได้รับความคุ้มครองจากบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งพาณิชย์และกฎหมายอื่นๆ วัดทั้งหลายย่อมมีสิทธิและหน้าที่ต่างๆ ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายดังเช่นบุคคลธรรมดา เว้นแต่สิทธิและหน้าที่ที่จะพึงมีได้เฉพาะบุคคลธรรมดา แต่เพราะวัดไม่ใช่บุคคลธรรมดาโดยตรง จะแสดงเจตนาสิทธิและหน้าที่ในการต่างๆเองมิได้ จึงจำเป็นต้องมีผู้แทน เพื่อใช้สิทธิและหน้าที่หรือแสดงเจตนาแทน ดังเช่นบทบัญญัติในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์มาตรา 31 วรรคสาม ว่า “เจ้าอาวาสนั้นเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป”

ดังนั้นเจ้าอาวาสจึงเป็นทั้งผู้ปกครองวัดตามความในมาตรา 36 และเป็นผู้แทนวัดตามความในมาตรา 31 วรรคสาม ทั้งมีฐานะเป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญา ดังความแห่งมาตรา 45 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ว่า “ให้ถือว่าพระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งในดำรงตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์และไวยาวัจกรตามความในประมวลกฎหมายอาญา” เพราะเหตุนี้ตำแหน่งเจ้าอาวาสจึงเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญยิ่ง (พระธรรมปริยัติโสภณ วรวิทย์ คงปณฺโญ ,2548)

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นองค์ประกอบของวัดด้านศาสนบุคคลมิได้มีเพียงแต่เจ้าอาวาสเท่านั้นที่จะบริหารจัดการกิจการวัดให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี นอกจากนี้ยังมีบุคคลอื่นที่เป็นองค์ประกอบด้วยอีก ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอบุคคลซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการวัดตามลำดับไล่ตั้งแต่เจ้าอาวาสเป็นต้นไป

1) เจ้าอาวาส

เจ้าอาวาสเป็นบุคคลที่เป็นตัวแทนของวัดเป็นผู้ที่นำพาให้วัดเจริญก้าวหน้าเป็นหัวหน้าของพระภิกษุสามเณรและผู้ที่อยู่อาศัยวัดการที่วัดจะเจริญหรือเสื่อมจึงอยู่ที่เจ้าอาวาสมีผู้ให้ความหมายของเจ้าอาวาสดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2546 (2546) ได้ให้ความหมายของเจ้าอาวาสไว้ว่าเจ้าอาวาสหมายถึงพระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองวัด

ในส่วนของไพบูลย์เสียงก้อง (2544) ได้ให้ความหมายของเจ้าอาวาสเพิ่มเติมอีกว่าหมายถึงพระสังฆาธิการระดับวัดเป็นผู้นำของพระภิกษุและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่ในวัด นอกจากนี้บุญร่วมเทียมจันทร์ (2546) ได้ให้ความหมายของเจ้าอาวาสไว้ในลักษณะเช่นเดียวกันว่า เจ้าอาวาสหมายถึงพระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ปกครองวัด อีกทั้งน้อยลายครามและสุบรรณจันทบุตร (2539) ยังได้กล่าวไว้อีกว่าเจ้าอาวาสหมายถึงผู้นำของพระภิกษุสงฆ์สามเณรและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่ในวัดโดยทำหน้าที่เป็นผู้บริหารกิจการของวัดและปกครองบังคับบัญชาให้ผู้อยู่ในวัดมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย

สรุปความหมายของเจ้าอาวาสได้ว่าเจ้าอาวาสหมายถึงพระภิกษุที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองวัดมีหน้าที่ในการบริหารกิจการของวัดและปกครองบังคับบัญชาให้ผู้อยู่ในวัดมีความเรียบร้อย

2) ผู้แทนเจ้าอาวาส

ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 39 กำหนดว่าในกรณีไม่มีเจ้าอาวาสหรือเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ให้แต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสให้ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสมีอำนาจและหน้าที่เช่นเดียวกับเจ้าอาวาสการแต่งตั้งรักษาการแทนเจ้าอาวาสนั้นให้ไปทำตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎหมายเถรสมาคมซึ่งกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ 19 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งรักษาการแทนเจ้าอาวาส (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) ได้กำหนดวิธีการดำเนินการแต่งตั้งรักษาการแทนเจ้าอาวาสไว้ว่า ในกรณีไม่มีเจ้าอาวาสและจะแต่งตั้งเจ้าอาวาสทันทีไม่ได้ให้เจ้าคณะตำบลนั้นแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสถ้าไม่มีรองเจ้าอาวาสหรือรองเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ให้แต่งตั้งผู้ช่วยเจ้าอาวาสเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสถ้าไม่มีผู้ช่วยเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ให้แต่งตั้งพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่เหมาะสมเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสแต่ถ้ามีรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสหลายรูปให้แต่งตั้งรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสแล้วรีบรายงานตามลำดับจนถึงเจ้าคณะจังหวัด ถ้าเป็นพระอารามหลวงให้เจ้าคณะจังหวัดแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตามความในวรรคแรกแล้วรีบรายงานตามลำดับจนถึงมหาเถรสมาคมแล้วแจ้งให้กรมการศาสนาทราบภายใน 30 วันเว้นแต่(1)ในกรณีที่เจ้าคณะภาคเห็นสมควรแต่งตั้งเจ้าคณะจังหวัดเจ้าสังกัดเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสพระอารามหลวงนั้นในช่วงระยะเวลาหนึ่งหรือ(2)ในกรณีพระภิกษุผู้สมควรดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงนั้นเป็นเจ้าคณะจังหวัดหรือเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าคณะจังหวัดอยู่ด้วยในกรณีดังกล่าวในข้อ (1)หรือ (2) ให้เจ้าคณะภาคแต่งตั้งเจ้าคณะจังหวัดเจ้าสังกัดหรือพระภิกษุผู้สมควรจะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงแล้วแต่กรณีเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสแล้วรีบรายงานตามลำดับจนถึงมหาเถรสมาคมและแจ้งให้กรมการศาสนาทราบภายในกำหนด 30 วัน เมื่อได้มีการแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตามความในข้อนี้แล้วให้เจ้าคณะตำบลและเจ้าคณะอำเภอหรือเจ้าคณะจังหวัดหรือเจ้าคณะภาคแล้วแต่กรณีดำเนินการเพื่อให้มีการแต่งตั้งเจ้าอาวาสภายในเวลาไม่เกินหนึ่งปีในท้องที่กั้นดารและยังไม่มีหรือหาพระภิกษุที่พรรษาพ้น 5 มิได้ให้มีผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสเกินหนึ่งปีได้เมื่อมีพระภิกษุมีพรรษาพ้น 5 แล้วให้ดำเนินการตามความในวรรค 4 โดยอนุโลมสำหรับพระอารามหลวงเมื่อยังไม่มีหรือหาพระภิกษุผู้เหมาะสมที่จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสมิได้ให้มีผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสเกินหนึ่งปีได้แต่มิให้เกินห้าปีให้เจ้าคณะจังหวัดหรือเจ้าคณะภาคแล้วแต่กรณีดำเนินการให้มีการแต่งตั้งเจ้าอาวาส

ในกรณีที่เจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้เพราะเหตุใดเหตุหนึ่งให้เจ้าคณะตำบลโดยความเห็นชอบของเจ้าคณะอำเภอแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสผู้ช่วยเจ้าอาวาสหรือพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่เหมาะสมเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตามข้อเสนอของเจ้าอาวาสและรายงานตามลำดับจนถึงเจ้าคณะจังหวัด ถ้าเป็นพระอารามหลวงให้เจ้าคณะจังหวัดโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสผู้ช่วยเจ้าอาวาสหรือพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่เหมาะสมเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตามข้อเสนอของเจ้าอาวาสผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสในข้อนี้ พ้นจากหน้าที่เมื่อเจ้าอาวาส

พ้นจากตำแหน่งหรือผู้แต่งตั้งโดยความเห็นชอบของเจ้าคณะอำเภอหรือมหาเถรสมาคมแล้วแต่กรณีให้พ้นจากหน้าที่ตามข้อเสนอของเจ้าอาวาส

ในกรณีดังกล่าวถ้าเจ้าอาวาสอาพาธจนไม่อาจเสนอผู้ที่สมควรเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสได้ให้เจ้าคณะตำบลหรือเจ้าคณะจังหวัดโดยความเห็นชอบของเจ้าคณะอำเภอหรือมหาเถรสมาคมแล้วแต่กรณีแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสถ้าไม่มีรองเจ้าอาวาสหรือรองเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ให้แต่งตั้งผู้ช่วยเจ้าอาวาสเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสถ้าไม่มีผู้ช่วยเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ให้แต่งตั้งพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งซึ่งเห็นสมควรเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสแต่ถ้ามีรองเจ้าอาวาสหรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสหลายรูปให้แต่งตั้งรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสเว้นแต่ในกรณีที่เจ้าคณะภาคเห็นสมควรให้เจ้าคณะจังหวัดเจ้าสังกัดเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสพระอารามหลวงนั้นก็ให้เจ้าคณะภาคโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมแต่งตั้งเจ้าคณะจังหวัดเจ้าสังกัดเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสพระอารามหลวงนั้น เมื่อได้มีการแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตามความในวรรคแรกแล้วให้ผู้แต่งตั้งรับรายงานตามลำดับจนถึงเจ้าคณะจังหวัดหรือมหาเถรสมาคมแล้วแต่กรณีผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตามความในข้อนี้พ้นจากหน้าที่เมื่อเจ้าอาวาสพ้นจากตำแหน่งหรือผู้แต่งตั้งด้วยความเห็นชอบของเจ้าคณะอำเภอหรือมหาเถรสมาคมแล้วแต่กรณีให้พ้นจากหน้าที่หรือเจ้าอาวาสสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้

ในกรณีเจ้าอาวาสไม่อยู่และไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้ชั่วคราวให้เจ้าอาวาสแต่งตั้งรองเจ้าอาวาสผู้ช่วยเจ้าอาวาสหรือพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งซึ่งเห็นสมควรเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส ถ้ามีการแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตามความในวรรคแรกเป็นเวลาติดต่อกันเกินกว่า 30 วันให้เจ้าอาวาสรายงานตามลำดับจนถึงเจ้าคณะจังหวัดผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสตามความในวรรคแรกพ้นจากหน้าที่เมื่อเจ้าอาวาสให้พ้นจากหน้าที่หรือเจ้าอาวาสไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ได้หรือเจ้าอาวาสกลับมาปฏิบัติหน้าที่ตามเดิม

การแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสให้ทำเป็นหนังสือและการพ้นจากตำแหน่งเจ้าอาวาสนั้นเนื่องจากเจ้าอาวาสจัดเป็นพระสงฆ์สามเณรระดับวัดจึงต้องนำเอาความในข้อ 36 แห่งกฎหมายมหาเถรสมาคมฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสงฆ์สามเณรมาบังคับใช้ (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) การพ้นจากตำแหน่งของพระสงฆ์สามเณรนั้นกฎหมายมหาเถรสมาคมฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ได้กำหนดลักษณะแห่งการพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ 7 ประการได้แก่ ถึงมรณภาพ พ้นจากความ เป็นพระภิกษุ ลาออก ย้ายสำนักที่อยู่ออกไปนอกเขตอำนาจหน้าที่ ให้ออกจากตำแหน่งหน้าที่ถูกปลดจากตำแหน่งหน้าที่ถูกถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่

3) ภิกษุสามเณร

ภิกษุสามเณรนั้นคือสมาชิกภายในวัด เป็นบรรพชิตผู้ออกบวชเพื่อแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีหน้าที่ปฏิบัติตนตามศีลาจารวัตรที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ รวมทั้งมีหน้าที่ในการช่วยเหลือกิจการคณะสงฆ์ทั้ง 6 ด้านอีกด้วย

4) ไวยาวัจกร

ไวยาวัจกรนั้น คือ ผู้ทำกิจธุระแทนภิกษุหรือสงฆ์ ผู้ทำการขนขวายแทนภิกษุหรือสงฆ์ (สำนักงานศาสนสมบัติ สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2550) ไวยาวัจกรนั้นมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้วจะเห็นได้จากข้อความพุทธบัญญัติที่ปรากฏในสิกขาบทที่ 10 จีวรวรรคที่ 1

นิสสัยคดียาจิตตีย์ (วิ.มหา.) ความว่า ก็ พระราชา ราชมหาอมาตย์ พราหมณ์หรือคหบดีผู้ใดผู้หนึ่งส่งทูตมาถวายทรัพย์เป็นค่าจิวรเจาะจงภิกษุพร้อมทั้งสั่งว่า “ท่านจงเอาทรัพย์ที่เป็นค่าจิวรนี้ซื้อจิวร แล้วนิมนต์ภิกษุซื้อนี้ให้ครองจิวร” ถ้าทูตนั้นเข้าไปหาภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมนำทรัพย์เป็นค่าจิวรนี้มาเจาะจงพระองค์เจ้า พระคุณเจ้าจงรับทรัพย์เป็นค่าจิวรเถิด” ภิกษุนั้นพึงกล่าวกับทูตนั้นอย่างนี้ว่า “พวกอาตมารับทรัพย์เป็นค่าจิวรไม่ได้ รับเฉพาะจิวรที่สมควรตามกาล” ถ้าทูตนั้นพึงกล่าวกับภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า “ก็มีใครผู้เป็นไวยาวัจกรของท่านหรือ” ภิกษุผู้ต้องการจิวรพึงแสดงคนวัดหรืออุบาสกให้เป็นไวยาวัจกร ว่า “ผู้นี้เป็นไวยาวัจกรของภิกษุทั้งหลาย” ถ้าทูตตกลงกับไวยาวัจกรแล้วเข้าไปหาภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าตกลงกับคนที่ท่านแนะนำว่าเป็นไวยาวัจกรแล้ว ท่านจงไปหาในเวลาอันสมควร เขาจะนิมนต์ท่านให้ครองจิวร” ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุต้องการจิวรพึงเข้าไปหาไวยาวัจกรแล้วแล้วทวงหรือเตือน 2-3 ครั้งว่า “อาตมาต้องการจิวร” เมื่อทวงหรือเตือน 2-3 ครั้งให้เขาจัดจิวรสำเร็จได้ นั้นเป็นการดี ถ้าไม่สำเร็จ พึงไปยื่นแสดงตนนิ่งๆ ถึง 4 ครั้ง 5 ครั้ง หรือ 6 ครั้งเป็นอย่างมาก เมื่อยื่นแสดงตนนิ่งๆ ถึง 4 ครั้ง 5 ครั้ง หรือ 6 ครั้งเป็นอย่างมากแล้วให้เขาจัดจิวรสำเร็จได้ นั้นเป็นการดี ถ้าพยายามเกินกว่านั้น ให้เขาจัดจิวรสำเร็จได้ ต้องอาบัตินิสสัยคดียาจิตตีย์ ถ้าไม่สำเร็จ พึงไปเองหรือหรือส่งทูตไปในสำนักที่เขาส่งทรัพย์เป็นค่าจิวรมา กล่าวว่า “ทรัพย์เป็นค่าจิวรที่ท่านส่งไปเจาะจงภิกษุใดไม่ได้อำนวยความสะดวกอะไรแก่ภิกษुरुูปนั้นเลย ท่านจงทวงทรัพย์ของท่านคืนมา ทรัพย์ของท่านอย่าเสียหายเลย” นี่เป็นการทำที่สมควรในเรื่องนั้น

ตามกฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ.2521) ออกตามความในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มีข้อความที่เกี่ยวกับไวยาวัจกรว่า

ข้อ 6 ให้เจ้าอาวาสจัดให้ไวยาวัจกรหรือผู้จัดประโยชน์ของวัดซึ่งเจ้าอาวาสได้แต่งตั้งทำบัญชีรับจ่ายเงินของวัดและเมื่อสิ้นปีปฏิทิน ให้ทำบัญชีแสดงเงินรับเงินจ่ายและเงินคงเหลือทั้งนี้ให้เจ้าอาวาสตรวจตราดูแลให้เป็นไปโดยเรียบร้อยและถูกต้อง

ข้อ 7 ในกรณีที่วัด เจ้าอาวาส ไวยาวัจกร หรือผู้จัดประโยชน์ของวัด ถูกฟ้องหรือถูกหมายเรียกเข้าเป็นโจทก์ร่วมหรือจำเลยร่วมในเรื่องที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เจ้าอาวาสแจ้งต่อกรมการศาสนาหรือศึกษาธิการจังหวัดที่วัดตั้งอยู่ทราบไม่ช้ากว่าห้าวันนับแต่วันรับหมาย

อนึ่งในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ก็ได้พูดถึงไวยาวัจกรไว้ว่า

มาตรา 23 การแต่งตั้ง ถอดถอนพระอุปัชฌาย์ เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระภิกษุอันเกี่ยวกับตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ตำแหน่งอื่นๆ และไวยาวัจกร ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎมหาเถรสมาคม

มาตรา 45 ให้ถือว่าพระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์และไวยาวัจกร เป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญา

กล่าวโดยสรุปได้ว่าไวยาวัจกรนั้นเป็นผู้ทำหน้าที่แทนสงฆ์ในการที่เกี่ยวกับเงิน เป็นผู้จัดการประโยชน์ของวัดดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด และเป็นเจ้าพนักงานตามความในประมวลกฎหมายอาญา การแต่งตั้งไวยาวัจกรเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาส ปรีกษาสงฆ์ในวัดพิจารณาคัดเลือกคฤหัสถ์ผู้มีคุณสมบัติตามที่กล่าวมาให้เจ้าอาวาสแต่งตั้งคฤหัสถ์ผู้นั้นเป็นไวยาวัจกรโดยอนุมัติของเจ้าคณะอำเภอโดยอาศัยกฎหมายมหาเถรสมาคมว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอน

ไวยาวัจกรแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2535 ส่วนคณะกรรมการจัดการวัดนั้นได้รับเชิญจากเจ้าอาวาสให้มาเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการวัดเจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาสผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระภิกษุสามเณรคณะกรรมการไวยาวัจกรและศิษย์วัดจะร่วมกันในการบริหารภารกิจของวัดให้สำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์และนโยบาย (พระมหาเรังศักดิ์ พิมพ์สกุล, 2544)

สรุปได้ว่าองค์ประกอบของวัดนั้นทั้งในสมัยพุทธกาลและในสมัยปัจจุบันนั้นแบ่งเป็น 2 คือ องค์ประกอบด้านศาสนวัตถุ อันหมายถึงอาณาเขตของวัด อาคารสถานที่สิ่งปลูกสร้างภายในวัด และองค์ประกอบด้านศาสนบุคคล อันหมายถึง บุคลากรที่ภายในวัดและมีส่วนเกี่ยวข้องกับวัด จะเห็นได้ว่าในสมัยพุทธกาลองค์ประกอบจะไม่มีซับซ้อนมากนักเนื่องจากพรพุทธองค์ทรงเป็นพระประมุขของสงฆ์และทรงจัดการให้เป็นระเบียบเรียบร้อยด้วยพระองค์เอง แต่ในปัจจุบันพระสงฆ์มีจำนวนมากขึ้น ดังนั้นจึงต้องมีองค์ประกอบที่ค่อนข้างชัดเจน ทั้งนี้เพื่อเอื้อต่อการบริหารจัดการวัดดังจะกล่าวต่อไป

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำสงฆ์

2.5.1 ภาวะผู้นำของพระพุทธเจ้า

ในองค์การพระพุทธศาสนานั้นถ้าหากจะมีคำถามว่าบุคคลที่เป็นสุดยอดผู้นำคือใครก็คงหนีไม่พ้นคำตอบที่ว่า “พระพุทธเจ้า” เพราะพระพุทธองค์ทรงเป็นเอกบุคคลไม่มีผู้เสมอเปรียบ ซึ่งมีเหตุผลที่เป็นข้อสนับสนุนได้ชัดเจนดังพระบาลีที่ว่าเอกบุคคโล ภิกขเว โลกอุปฺปชชมาโน อุปฺปชชติ อหุตฺติโย อสหาโย อุปฺปฏิโม อุปฺปฏิสโม อุปฺปฏิภาโคอุปฺปฏิบุคคโล อสโม อสมสโมทฺธิปทานํ อคฺโค กตโม เอกบุคคโล ตถาคโต อรหฺสมมาสมฺพุทฺโธ แปลความเป็นภาษาไทยว่าบุคคลเอก เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นแบบไม่เป็นที่สองรองใครไม่มีใครเช่นกับพระองค์ไม่มีใครเปรียบไม่มีส่วนเปรียบไม่มีใครเสมอด้วยพระพุทธเจ้าผู้เป็นเลิศกว่าชนทั้งหลายบุคคลเอกผู้นั้นคือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งตามที่กล่าวมานี้มีประเด็นต้องศึกษาว่าพระพุทธองค์ทรงมีภาวะผู้นำอย่างไรพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูรธมฺมจิตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธวิธีบริหาร” ว่า “ผู้นำคือผู้ชักพาให้คนอื่นเคลื่อนไหวกิจกรรมในทิศทางที่ผู้นำกำหนดเป้าหมายไว้” (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549) ในความเป็นผู้นำนั้นพระพุทธเจ้าทรงใช้หลักธัมมาธิปไตยในอธิปไตย 3 (ที.ปา. (ไทย))คือ

1. อัตตธิปไตยถือตนเป็นใหญ่ยึดความเห็นของตนเป็นหลักกระทำการด้วยปรารถนเป็นประมาณ

2. โลกาธิปไตยถือเอาโลกเป็นใหญ่ถือตามกระแสของคนส่วนมากเป็นใหญ่ถือเอาโลกเป็นใหญ่

3. ธัมมาธิปไตยถือธรรมเป็นใหญ่ถือหลักการตามความเป็นจริงชอบด้วยธรรมเป็นหลัก สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรธมฺมจิตฺโต) (2548) ที่ได้อธิบายว่า “ผู้เป็นอรรถาธิปทิงใช้สติให้มากผู้เป็นโลกาธิปทิงมีปัญหาครองตนและรู้พินิจผู้เป็นธัมมาธิปทิงประพฤติให้ถูกหลักธรรมผู้เป็นหัวหน้าหมู่เป็นนักปกครองพึงถือธัมมาธิปไตย” ซึ่งสนับสนุนพระพุทธพจน์ที่ว่า “คนมีธรรมเป็นใหญ่ควรประพฤติตามธรรม” (อง.ตฺก. (ไทย))

ความเป็นผู้นำความสามารถสร้างแรงจูงใจและกระตุ้นเตือนให้ผู้ร่วมกระบวนการคือ พุทธบริษัททั้งหลายช่วยกันประกาศเผยแผ่และธำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา ก็เพราะพระพุทธองค์ทรงกระทำ ตนให้เป็นแบบอย่างในฐานะผู้นำที่ดีซึ่งในเรื่องนี้ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต (2546) ได้กล่าวไว้ว่า

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงส่งสาวกออกประกาศศาสนาพระองค์เองก็ทรงออกประกาศ ด้วยและทรงทำงานหนักกว่าสาวกการทำงานของพระองค์เป็นการแก้ปัญหาอย่างรีบเร่งรวดเร็ว และพระองค์ก็สามารถทำได้เวลานี้พระองค์มีพวกพราหมณ์มาเป็นศิษย์แล้วปัญหาที่จะต้องแก้ก็คือ ปัญหาของพวกศูทรพระองค์จะทรงทำอย่างไรเมื่อพระองค์ได้สาวกที่เป็นหลักของบ้านเมืองมาเป็นลูกศิษย์แล้วพระองค์จึงทรงเปิดโอกาสให้พวกศูทรได้เข้ามาบวชมาศึกษา

โดยศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ทองประเสริฐราชบัณฑิตได้ยกข้อความมาอธิบาย เพื่อสนับสนุนความข้อนี้ตามนัยคัมภีร์ธรรมนิตี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2537) ว่า

ขมาชาคริยญฐานัน สวิภาโคทยิกขณา

นายกสสคณาเปเต อิจฉิตพพาหิตตถิโน.

แปลว่าผู้นำ (นายก) ที่ปรารถนาประโยชน์แก่อกุลแก่ผู้ได้ปกครองจะต้องมีคุณธรรม

ดังต่อไปนี้

1. ขมาคือขันติความอดทนผู้นำจะต้องมีความอดทนคืออดทนต่อความลำบาก อดทนต่อความตรากตรำอดทนต่อความเจ็บใจ
2. ชาคริยะคือความตื่นตัวผู้นำต้องมีความตื่นตัวทันต่อเหตุการณ์อยู่ตลอดเวลา
3. อุฏฐานะคือความขยันหมั่นเพียรผู้นำต้องจะทำตัวเป็นหลักของผู้ใต้บังคับบัญชาได้ ต้องเป็นหลักสำหรับผู้ใต้บังคับยึดเป็นที่พึ่งอาศัยได้
4. สวิภาโคคือความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ผู้นำต้องมีความโอบอ้อมอารีและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา
5. ทยะคือความเอ็นดูผู้นำต้องมีความเมตตากรุณาเอ็นดูประชาชนหรือ ผู้ใต้บังคับบัญชา
6. อิกขณาคือความมีวิจรรณญาณผู้นำต้องมีการสอดส่องดูแลทุกข์สุขของ ประชาชนหรือผู้ใต้บังคับบัญชา

อนึ่งพระพุทธเจ้ายังได้ตรัสถึงภาวะผู้นำโดยทรงนำมาเปรียบกับโคจำฝูงไว้ในจดุ กนิบาตอังคุตตรนิกาย (อง.จตุกก (ไทย)) มีใจความว่า

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไปถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยวโคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกันในเมื่อโคจำ ฝูงไปคดเคี้ยวในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกันผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วยหากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองนั้น ก็อยู่เป็นทุกข์

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไปถ้าโคจำฝูงไปตรงโคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกันในเมื่อโคจำฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกันผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้น ก็ประพฤติธรรมตามไปด้วยหากพระราชาตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข

2.5.1.1 บุคลิกลักษณะความเป็นผู้นำของพระพุทธเจ้า

1. บุคลิกภาพดี

บุคลิกภาพหรือบุคลิกลักษณะของบุคคลเป็นสิ่งสำคัญมีผู้ให้ความสำคัญมาแต่โบราณแล้วเช่นจีนมีตำราโหงวเฮ้งคือทำนายลักษณะหน้าตาไทยก็มีทั้งตำราดูคนและสัตว์เช่นตำราดูลักษณะช้างสุนัขแมวและนกเขาเป็นต้นแม้ในอินเดียยุคโบราณก่อนพุทธกาล ดังพระบาลีที่มาในปฐมโพธิ์ว่า “พราหมณานิปรามณเสสมนุเตสุอาคตานิมาหาปุริสลกษณานิมาหาปุริสลกษณะทั้งหลายได้มาแล้วในหม่อมน์เก่าของพราหมณ์ทั้งหลาย” (สมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทว สา), 2465)

พระพุทธเจ้านั้นทรงประกอบพร้อมด้วยมหาปุริสลกษณะ 32 ประการ (ที.ปา. (ไทย)) คือ 1) มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน 2) พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษมีจักรซึ่งมีก้าข้างละ 1,000 ซึ่งมีกึ่งมีดุมและมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง 3) มีเส้นพระบาทยื่นยาวออกไป 4) มีพระองคุลียาว 5) มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม 6) ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย 7) มีข้อพระบาทสูง 8) มีพระขงฆ์เรียวยาวดุจแข้งเนื้อทราย 9) เมื่อประทับยืนไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานูด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้ 10) มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝัก 11) มีพระฉวีสีทองคือคล้ายทองคำ 12) มีพระฉวีละเอียดจนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกาย 13) มีพระโลหชาติเดี่ยวคือในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียว 14) มีพระโลหชาติปลายอนขึ้นคือพระโลหชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกมลกลสีครามเข้มดังดอกอัญชัน 15) มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม 16) มีพระมังสะใน 7 แห่งเต็มบริบูรณ์ 17) มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ 18) มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน 19) มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทรพระวรกายสูงเท่ากับ 1 วาของพระองค์ 1 วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกาย 20) มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด 21) มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี 22) มีพระหนูดุจคางราชสีห์ 23) มีพระหนต์ 40 ซี่ 24) มีพระหนต์เรียบเสมอกัน 25) มีพระหนต์ไม่ห่างกัน 26) มีพระเขี้ยวแก้วขาวาม 27) มีพระชีวหาใหญ่ยาว 28) มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหมตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก 29) มีดวงพระเนตรดำสนิท 30) มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพียงตลอด 31) มีพระอุณาโลมระหว่างพระขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น 32) มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรงประกอบพร้อมด้วยพระอนุสีตยานุพยัญชนะ 80 ประการเช่นพระดำเนินงามดุจสีหราชดุจอาการดำเนินแห่งกฤษราชาดุจดำเนินแห่งหงส์ดุจอุสุภราชดำเนินเป็นต้น (ดูลายละเอียดในคณะสงฆ์จีนนิกายแห่งประเทศไทย, 2515)

2. ความรู้ดี

คำว่าความรู้มี 2 นัยนัยแรกคือวิชาความรู้พื้นฐานสามัญที่พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นเจ้าชายสิทธัตถะทรงศึกษาในฐานะเป็นพระราชกุมารคือวิชาการที่ทรงศึกษาจนจบก่อนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์เรียกชื่อว่า “ศิลปศาสตร์ 18 ประการ” ได้แก่ 1) สุตติความรู้ทั่วไป 2) สัมมติ ความรู้กฎธรรมเนียม 3) สังขยาคำนวณ 4) โยคยันตร์การช่างการยন্ত্র 5) นิตินิติศาสตร์ 6) วิเสสิกาคำความรู้การอันให้เกิดมงคล 7) คณธัพพาวิชา ร้องรำ 8) คณิกาวิชการบริหารร่างกาย 9) ธนุพเพทวิชา ยิงธนู 10) ปุราณโหราศาสตร์ 11) ติกิจฉาวิชา แพทย์ 12) อิติหาสา ตำนานหรือประวัติศาสตร์ 13) โชติดาราศาสตร์ 14) มายาตำราพิชัยสงคราม 15) ฉันทสา การประพันธ์ 16) เกตุวิชา พุด 17) มันทาวิชา มนต์ 18) สัททวิชา ไวยากรณ์อันได้มีการเรียนการสอนกันมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล (พระราชาวรมณี ประยูร โปตุโต, 2528)

แต่ประเด็นสำคัญคือพระพุทธเจ้าทรงศึกษาเจนจบแต่เมื่อเป็นพระราชกุมารก่อนเสด็จออกบรรพชาเป็นความรู้ชั้นธรรมดานัยที่ 2 ครั้นตรัสรู้แล้วทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะคือความรู้และความประพฤติกว้างหรือวิชามีย่อ3ประการคือ

1) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณญาณเป็นเหตุให้รู้แจ้งขั้นที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ต้องระลึกชาติได้นั่นเอง

2) จตุปปาทญาณญาณกำหนดรู้จตุตถะและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทิพพจักขุญาณ (ตาทิพย์)

3) อาสวักขยญาณญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะคือกิเลสทั้งหลายความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะคือความตรัสรู้ (ม.ม. (ไทย))

แต่หากกล่าวโดยพิสดารแล้ววิชาก็มี 8 ประการ คือ (1) วิปัสสนาญาณในวิปัสสนาคือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารคือนามรูปโดยไตรลักษณ์ (2) มโนมยทธิฤทธิ์ทางใจสามารถเนรมิตกายได้ (3) อิทธิวิชาแสดงฤทธิ์ต่างๆได้ (4) ทิพพโสตหูทิพย์ (5) เจโตปริยญาณความรู้ที่สามารถกำหนดรู้ผู้อื่นได้(6) ปุพเพนิวาสานุสสติระลึกชาติได้ (7) ทิพพจักขุ ตาทิพย์(8) อาสวักขยญาณความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะหมดกิเลสได้คือการตรัสรู้นั่นเอง(ที.สี. (ไทย))

3. ความประพฤดีดี

ความรู้และความประพฤดีเป็นพระคุณสมบัติข้อหนึ่งของพระพุทธเจ้าคือบทว่าวิชาจรณสัมปโนผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะคือสมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤดีในสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยเล่ม 1 พระพุทธโฆสะจารย์ได้อธิบายความหมายของคำว่าจรณะไว้ 15 ประการซึ่งเป็นพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าสรุปได้ดังนี้ (วิ.อ.)1) สีสัมปทาความถึงพร้อมด้วยศีล2) อินทริยสังวรการสำรวมอินทริย3) โภชนเมตตัตถุตาความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค4) ซาคริยานุโยคการหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องต้น5) มีศรัทธา6) มีหิริความละอายต่อบาป7) มีโอตตปะปะคือความเกรงกลัวต่อบาป8) เป็นพหูสูตคือเป็นปราชญ์9) วิริยารัมภะปรารภความเพียร10) มีสติมั่นคง11) มีปัญญา12) ปฐมฌาน13) ทุตติยฌาน14) ตติยฌาน15) จตุตถฌาน ซึ่งพระราชวรมณี (ประยุทธ์ปยุตโต) (2525) อธิบายเพิ่มเติมว่าข้อที่ 2-3-4 เรียกว่าปณณกปฏิบัติคือข้อปฏิบัติที่ไม่ผิดปฏิบัติที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรมเป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์อย่างแน่นอนไม่ผิดพลาดข้อ 5-6-7-8-9-10-11 เรียกว่าศีลธรรม 7 ตามสัปปริสธรรม 8 ข้อที่ 1 (มีศรัทธาหิริโอตตปะปะพหูสูตมีความเพียรอันปรารภแล้วมีสติมั่นคงมีปัญญา) และข้อ 12-13-14-15 เป็นรูปฌาน 4

ความเพียรพร้อมด้วยวิชาและจรณะดังที่นำเสนอมานั้นเป็นเพียงความรู้และความประพฤดีของพระพุทธเจ้าข้อหนึ่งใน 9 ข้อเท่านั้นที่ผู้วิจัยยกมาแสดงซึ่งพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้ามีทั้งหมด 9 ข้อเรียกว่าพุทธคุณ 9 หรืออนาวรคุณ (พระราชวรมณีประยุทธ์ปยุตโต, 2525)

2.5.1.2 วิสัยทัศน์ของพระพุทธเจ้า

ผู้นำหรือผู้บริหารจะคิดทำอะไรนั้นจะต้องมีการวางแผนสิ่งที่สำคัญมากในการวางแผนผู้นำต้องมีวิสัยทัศน์ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงเป็นนัยสำคัญว่า “ผู้บริหารต้องมีจักขุมาแปลว่ามีสายตาที่ยาวไกลคือ มองการณ์ไกล (อง.ตัก. (ไทย)) โดยที่ในข้อนี้พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2539) ได้อธิบายว่า “วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมาย

ปลายทางได้ชัดเจนและใช้สื่อสารให้สมาชิกภายในองค์การยอมรับและดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทาง
นี้้องค์การทั้งหมดก็จะถูกขับเคลื่อนไปด้วยวิสัยทัศน์นี้”

แต่การที่จะมีจักษุมาคือวิสัยทัศน์อันกว้างไกลนั้นบุคคลจะต้องมีความรอบรู้
คือปัญญาเป็นสำคัญปัญญาในที่นี้หมายถึงปัญญา 3 (ที.ปา. (ไทย)) คือ

1. จินตามยปัญญาปัญญาเกิดแต่การคิดพิจารณาหาเหตุผล
2. สุตมยปัญญาปัญญาเกิดแต่การเล่าเรียนการสดับตรับฟังการทรงจำไว้ได้
3. ภวานามยปัญญาปัญญาเกิดจากการอบรมลงมือปฏิบัติ

และประการที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือผู้นำหรือผู้บริหารจะต้องมีความ
เฉลียวฉลาดหลักแหลมซึ่งจะต้องมีโกศลละหรือโกศลคือความเป็นผู้ฉลาดความเชี่ยวชาญ 3 ประการ (ที.
ปา. (ไทย)) คือ

1. อายโกศลความฉลาดในความเจริญรอบรู้ทางเจริญและเหตุของความเจริญ
2. อปายโกศลความฉลาดในทางเสื่อมรอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม
3. อุบายโกศลความฉลาดในอุบายรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ

ความจริงแล้วผู้นำหรือผู้บริหารที่มีจักษุมาหรือวิสัยทัศน์กว้างไกลมีปัญญาเป็น
เครื่องไตร่ตรองพิจารณาประเมินผลดี (อายุ) ผลเสีย (อปาย) แล้วเป็นผู้ฉลาดในอุบายซึ่งก็คือกุศโลบาย
คืออุบายอันฉลาดเข้าตัดสินใจวางแผนแล้วปฏิบัติไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้นั้นก็หมายถึงการใช้พุทธวิธี
ในการบริหารนั่นเอง ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูรธมมจิตโต) (2539) ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรง
กำหนดจุดหมายปลายทางในพระพุทธศาสนาไว้ว่าการประพฤติปฏิบัติธรรมทุกอย่างมีเป้าหมายสูงสุดที่
จุดเดียวคือวิมุตติ(ความหลุดพ้นพ้นทุกข์)โดยยกพระพุทธพจน์มาอ้างว่า“เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรส
เดียวคือรสเค็มฉนั้นไตรธรรมวินัยนี้ก็มีรสเดียวคือวิมุตติรสฉนั้น” (วิ.จ. (ไทย)) ซึ่งมีความสอดคล้องกับ
อุดมการณ์ของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนาคือประกาศพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์เพื่อ
ประโยชน์และความสุขของมหาชนจะเห็นได้ว่าภายหลังการตรัสรู้ทรงเสวยวิมุตติสุข49 วันภายในบริเวณ
โพธิพฤกษ์ทรงคิดใคร่ครวญถึงธรรมอันลึกซึ้งและแนวทางประกาศศาสนาก็ทรงเริ่มออกเดินทางไปกรุง
พาราณสีเพื่อยังพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมให้หมุนไปพระองค์ทรงทำการเผยแผ่เมื่อมีพระสาวกก็ทรง
ส่งไปเผยแผ่ทุกฝ่ายช่วยกันเผยแผ่ทั้งพระศาสดาและพระสาวกเคียงบ่าเคียงไหล่จนตลอดพระชนม์ชีพของ
พระองค์คือจนชั่วโมงสุดท้ายก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน

พุทธวิธีในการสอน พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่ประชาชนได้ขนานถวาย
และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกเสมอคือคำว่าพระบรมศาสดาหรือพระบรมครูซึ่งแปลว่าพระศาสดาผู้
ยอดเยี่ยมหรือผู้เป็นยอดของครูในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่าสตะถาเทวมนุสสานันแปลว่า
พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายและมีคำเสริมพระคุณว่าอนุตตโรปฐิมมสารถิปแปลว่าเป็น
สารถิปิกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่าพระนามเหล่านี้แสดงความหมายอยู่ในตัวว่าประชาชนและพุทธศาสนิกชน
ทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทิดทูนพระองค์ในฐานะทรงเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดทรงมีพระปรีชา
สามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอนและได้ทรงประสบความสำเร็จในงานนี้เป็นอย่างดีความยิ่งใหญ่
และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในด้านการสอนนั้นถ้าจะพูดให้เห็นด้วยอาศัยประจักษ์พยาน
ภายนอกก็เป็นเรื่องไม่ยากเพราะเพียงพิจารณาเนินจากเหตุผลง่ายๆ ต่อไปนี้ก็จะนึกได้ทันทีคือ

1) พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์เต็มไปด้วย ศาสตราจารย์เจ้าลัทธิต่างๆเป็นอันมากแต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียงและมีความสามารถผู้ที่มาเผชิญพระองค์นั้นมีทั้งมาดีและมาร้ายมีทั้งที่แสวงหาความรู้มาลองภูมิและที่ต้องการมาข่มมาปราบแต่พระองค์สามารถประสพชัยชนะในการสอนจนมีพระนามนำเด่นมาถึงปัจจุบัน

2) คำสอนของพระองค์ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาเดิมและแย้งกับความเชื่อถือความประพฤติปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้นเช่นการทำลายความเชื่อถือเรื่องวรรณะ เป็นต้นทรงจัดตั้งระบบคำสอนและความเชื่อถืออย่างใหม่ให้แก่สังคมการกระทำเช่นนี้ให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางยอมเป็นงานยากอย่างยิ่ง

3) ขอบเขตงานสอนของพระองค์กว้างขวางมากทั้งโดยประเทศและระดับคนในสังคมต้องเสด็จไปสั่งสอนในหลายถิ่นแคว้นพบคนทุกชั้นในสังคมซึ่งมีระดับความเป็นอยู่ความเชื่อถือ การศึกษาอบรมนิสัยใจคอและสติปัญญาแตกต่างกันทุกแบบทุกชนิดทรงสามารถสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจได้และยอมเป็นศิษย์ของพระองค์นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมาทีเดียว

4) พระพุทธศาสนาที่เจริญมาได้ตลอดเวลานับพันๆปีแพร่หลายเป็นที่นับถืออยู่ในประเทศต่างๆและคณะสงฆ์สืบต่อพระศาสนาซึ่งเป็นสถาบันใหญ่และสำคัญในสังคมดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันเป็นผลงานยิ่งใหญ่ของพระองค์ยืนยันทันถึงพระปรีชาสามารถอย่างประจักษ์ชัดโดยไม่ต้องอธิบายในเมื่อประจักษ์พยานภายนอกแสดงให้เห็นแล้วเช่นนี้ย่อมชวนให้พิจารณาสืบค้นต่อไปถึงเนื้อธรรมคำสอน หลักการสอนและวิธีการสอนของพระองค์ว่าเป็นอย่างไรยิ่งใหญ่และประเสริฐสมจริงเพียงใดเนื้อพระธรรม คำสอนหลักการสอนและวิธีการสอนของพระพุทธองค์นั้นปรากฏอยู่แล้วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อธิบาย มีอรรถกถาเป็นต้นแล้วแต่คัมภีร์เหล่านั้นมีเนื้อหามากมายมีขนาดใหญ่โต 1 เกินกว่าจะสำรวจเนื้อหา รวบรวมความนำมาสรุปแสดงให้ครอบคลุมทั้งหมดในเวลาอันสั้น

ข้อสรุปพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าที่ควรสังเกต

- 1) ทรงสอนสิ่งที่เป็นจริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
- 2) ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
- 3) ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้งไม่หวัง

ผลตอบแทน

- 4) ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
- 5) ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลึกซึ้งสนิทสนม และพึงพอใจได้

ความสุขทรงมีหลักการสอน และวิธีสอนยอดเยี่ยม

หลักทั่วไปในการสอนเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

1) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้วไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ

2) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึก ยากลงไปตามลำดับขั้นและความต่อเนื่องกัน เป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพพิทถา

3) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียน ได้ดู ได้เห็นได้ ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสพการณ์ตรง

4) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่กววน ไม่ไขว้เขวไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

5) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

6) สอนเท่าที่จำเป็นพอดี สำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผลไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

7) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้ และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเองดังพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายจึงตรัสพระวาจาตามหลัก 6 ประการคือ (1) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส(2) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น ไม่ตรัส(3) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น เลือกกาลตรัส (4) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นไม่ตรัส(5) คำพูดที่จริง ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นไม่ตรัส(6) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น เลือกกาลตรัส

ลักษณะของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็นกาลวาที สัจจวาที ภูตวาที อุตถวาที ธรรมวาที วินยวาที ที่จะปฏิสัมพันธ์ระหว่างการสอนกับผู้เรียน

1) เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

(1) รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล

(2) ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่าง

บุคคลก็อาจใช้ต่างวิธี

(3) นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อมความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลี เรียกว่า ปริปากะของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วย

(4) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้เฒ่าด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ

(5) การสอนดำเนินไปในรูปแบบที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาท ร่วมกันในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบเสรีหลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิดและโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริงผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจหลักนี้เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และอยู่ในรูปการถามตอบ

(6) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไปตามสมควร แก่กาลเทศะและเหตุการณ์

(7) ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา

2) เกี่ยวกับการสอน

(1) ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่งการเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมากโดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมที่เดียวแต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบ หรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดีหรือสนใจอยู่

(2) สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ให้เกิดเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว

(3) สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ

(4) สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งมีค่า โดยมองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้น ไม่ใช่สักว่าทำหรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ

(5) ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย

ขอนำพุทธพจน์แห่งหนึ่ง ที่ตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรมเรียกกันว่าองค์แห่งพระธรรมกถึก มาแสดงไว้ดังนี้ อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่นพึงตั้งธรรม 5 อย่างไว้ในใจ คือ

- 1) เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
- 2) เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
- 3) เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
- 4) เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อำภิส
- 5) เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตน และผู้อื่น

ลีลาการสอนคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน 4 อย่างดังนี้ 1) อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้งเมื่อจูงมือไปดูเห็นกับตา (สันทสสนา) 2) ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วยชวนให้คล้อยตามจนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ (สมาทพนา) 3) ระวังใจให้แกลั้วกล้า บังเกิดกำลังใจปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก (สมุตตเตชนา) 4) ชโลมใจให้ชุ่มชื่นร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากกาปฏิบัติ (สัมปหังสนา) อาจถูกเป็นคำสั้นๆ ได้ว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริงหรือชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน

วิธีสอนแบบต่างๆวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายแบบหลายอย่าง ที่น่าสังเกต หรือพบบ่อยคงจะได้แก่วิธีต่อไปนี้ 1) สนทนา (แบบสากัจฉา) 2) แบบบรรยาย 3) แบบตอบปัญหา ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น 4 อย่างคือ (1) ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว (เอกังสพยากรณียปัญหา) (2) ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ (ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา) (3) ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ (วิภังชพยากรณียปัญหา) (4) ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย (ฐปนียปัญหา) ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสียแล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป 4) แบบวางกฎข้อบังคับเมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก

กลวิธี และอุบายประกอบการสอน

1) การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบการยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอนช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นยำ เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลินทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

2) การเปรียบเทียบกับข้ออุปมาคำอุปมาช่วยให้เนื้อเรื่องที่ลึกซึ้งและเข้าใจยากปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรมก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้าใจ

3) การใช้อุปมานี้จะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

4) การใช้อุปกรณ์การสอนในสมัยพุทธกาลไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมากอย่างกว้างขวางหากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัสดุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

5) การทำเป็นตัวอย่างวิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอนเป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ตีการสอนโดยทำเป็นตัวอย่าง ก็คือ พระจริยวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเองแต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี

6) การเล่นเกม เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่เป็นเรื่องของความสามารถใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน แม้ในการสอนหลักธรรมทั่วไปพระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีอยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้แต่ทรงกำหนดความหมายใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้นและเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิดอย่างไร จึงเห็นได้ว่า คำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟบูชายัญ ฯลฯ ซึ่งคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้นแต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างใหม่ อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคลการเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่ศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้าเริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายอย่างที่เราเรียกว่าการวางแผนที่ได้ผลยิ่งทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

7) การรู้จักจังหวะและโอกาสผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ มีวิธีใช้ความยืดหยุ่นถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดต้นหา มานะ ทิฎฐิเสียให้น้อยที่สุดก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญสุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้นไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สู้กว่าแพ้

8) การลงโทษ และให้รางวัลการใช้อำนาจลงโทษไม่ใช้การฝึกคนของพระพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมตามปกติพระองค์ก็แสดงไปตามเนื้อหาธรรมไม่กระทบกระทั่งใคร

9) การสอนไม่ต้องลงโทษเป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไปอาจต้องคิดคำนึงว่าการลงโทษ ควรมีหรือไม่ แค่นั้น และอย่างไรแต่ผู้ ที่สอนคนได้สำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้อาญาโทษเลยย่อมถือว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้าปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้ง ต่างควาย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่ มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลัก วิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป

นิเทศอาทิตตปริยายสูตร ในการพิจารณาพระสูตรนี้ เพื่อทำความเข้าใจ ให้เป็นประโยชน์ในการสอนความในพระสูตรนี้อาจสรุปได้เป็น 4 ตอนดังนี้

1) สภาพที่เป็นปัญหาสิ่งที่พระองค์ตรัสว่าลูกเป็นไฟนั้นมีดังต่อไปนี้

- (1) จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส จักขุสัมผัสสชาเวทนา
- (2) โสตะ (หู) เสียง โสตวิญาณ โสตสัมผัส โสตสัมผัสสชา เวทนา
- (3) ฆานะ (จมูก) กลิ่น ฆานวิญาณ ฆานสัมผัส ฆานสัมผัสสชาเวทนา
- (4) ชิวหา (ลิ้น) รส ชิวหา วิญาณ ชิวหาสัมผัส ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา
- (5) กาย โผฏฐัพพะ กายวิญาณ กายสัมผัส กายสัมผัสสชาเวทนา
- (6) มนะ (ใจ) ธรรมะ (ความคิดคำนึงต่างๆ) มโนวิญาณ มโนสัมผัส

มโนสัมผัสสชาเวทนา

2) สาเหตุเมื่อ กำหนดตัวปัญหาได้และเข้าใจสภาพของปัญหาแล้ว ก็ค้นหา สาเหตุให้เกิดไฟหรือตัวไฟที่เผาผลาญนั้นต่อไปได้ความว่า สิ่งที่กล่าวมานั้น ลูกไฟด้วยกิเลส 3 อย่าง

- (1) ราคะ ความอยากได้ ความใคร่ ความติดใจ ความกำหนัดยินดี
- (2) โทสะ ความโกรธ ความขัดใจ ความเดือดแค้นชิงชังไม่พอใจต่างๆ
- (3) โมหะ ความหลง ความไม่รู้ ไม่เข้าใจสภาพของสิ่งทั้งหลายตาม

ความเป็นจริง

ข้อปฏิบัติเพื่อแก้ไขพระพุทธรองค์ตรัสต่อไปอีกว่าอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ แล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในอายตนะภายใน ภายนอกตลอดถึงเวทนาทั้งหมดเหล่านั้น เมื่อ หน่ายก็ย่อมไม่ยึดติด

ผลเมื่อไม่ยึดติด ก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่าหลุดพ้น แล้ว เป็นอันสิ้นชาติ อยู่จบพรหมจรรย์ทำสิ่งที่ต้องทำเสร็จสิ้นแล้ว สิ่งที่จะต้องทำเพื่อเป็นอย่างนี้ ไม่มีเหลืออีกเลย

พระธรรมเทศนา อาทิตตปริยายสูตร ที่ทรงแสดงแก่ชฎิล มีข้อควร สังเกตในแง่การสอนที่เป็นข้อสำคัญ 2 อย่างคือ

1) ทรงสอนให้ตรงกับความถนัด และความสนใจของชฎิลพระธรรม เทศนาของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะทรงแสดงที่ใดและแก่ใครย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือ มุ่งให้ เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วให้มีทัศนคติ และปฏิบัติต่อสิ่ง เหล่านั้นอย่างถูกต้องในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตน และบุคคลอื่น

2) ทรงสอนให้ตรงกับระดับสติปัญญา และระดับชีวิตของชฎิลข้อ สำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงในการทรงสอน คือ ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์

ของผู้ฟัง ทรงพิจารณาว่าผู้ฟังมีสติปัญญาอยู่ในระดับใดได้รับการศึกษาอบรมมาในทางใดมากน้อยเพียงไหน ดำรงชีวิตอยู่อย่างไรจะต้องแสดงเรื่องอะไรเขาจึงจะรู้เข้าใจสามารถนำไปใช้เป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิตของเขาได้

2.5.2 ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส

ในทุกๆ องค์การเมื่อมีการรวมตัวของบุคคลที่ทำงานเพื่อจุดเป้าหมายเดียวกันองค์กรนั้นๆ จำเป็นที่จะต้องมีผู้นำในองค์กรสงฆ์ก็เช่นเดียวกันจำเป็นต้องมีผู้นำสงฆ์ในทุกระดับแม้แต่เพียงวัดซึ่งถือว่าเป็นหน่วยงานที่เล็กที่สุดในการปกครองคณะสงฆ์ก็จำเป็นต้องมีผู้นำซึ่งผู้นำวัดนั้นเรียกว่า “เจ้าอาวาส” ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงความหมายมาแล้วข้างต้น แต่จะสรุปให้เห็นภาพชัดอีกครั้งว่าเจ้าอาวาสนั้นหมายถึงผู้นำสงฆ์ในระดับวัด คำว่า “เจ้า” ในที่นี้หมายถึง ผู้นำ และคำว่า “อาวาส” นั้น ก็หมายถึงวัดนั่นเอง เนื่องจากเจ้าอาวาสเป็นผู้ที่มีความสำคัญต่อการบริหารและจัดการวัดมากที่สุดได้มีผู้กล่าวถึงความสำคัญของเจ้าอาวาสดังต่อไปนี้

ไพบูลย์ เสี่ยงก้อง (2544) ได้กล่าวถึงความสำคัญของเจ้าอาวาสไว้ว่า เจ้าอาวาสเป็นผู้มีความสำคัญต่อวัดที่สุดทั้งต่อความเจริญรุ่งเรืองสันติสุขและความมั่นคงโดยทำหน้าที่เป็นผู้บริหารกิจการต่างๆ ของวัดเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชากำกับดูแลแนะนำสั่งสอนพระภิกษุสามเณรและฆราวาสผู้อยู่ในวัดให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม ให้อยู่ในศีลธรรมอันดีดำเนินกิจกรรมและโครงการต่างๆ ของวัดให้มีความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการศึกษาอบรมศีลธรรมจริยธรรมและภวานาธรรม ในขณะที่น้อยลายครามและสุพรรณจินตบุตร (2539) กล่าวถึงความสำคัญของเจ้าอาวาสว่าเป็นผู้บริหารกิจการวัดเป็นผู้ปกครองดูแลแนะนำสั่งสอนพระภิกษุสามเณรและฆราวาสผู้อยู่ในวัดให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้อยู่ในศีลธรรมอันดีดำเนินกิจกรรมและโครงการต่างๆ ของวัดให้สำเร็จไปด้วยดีมีประสิทธิภาพสูงและทำให้วัดเจริญรุ่งเรือง นอกจากนี้บุญร่วมเทียมจันทร์ (2546) ได้กล่าวถึงความสำคัญของเจ้าอาวาสไว้ว่าเจ้าอาวาสเป็นหัวหน้าของพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ปกครองดูแลพระภิกษุในวัดให้อยู่เป็นปกติสุขเช่นเดียวกับบ้านที่ต้องมีหัวหน้าบ้านที่เรียกว่าหัวหน้าครอบครัวดังนั้นเจ้าอาวาสจึงเป็นพ่อของวัดเป็นหัวหน้าวัดเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายในการปกครองดูแลวัด

สรุปความสำคัญของเจ้าอาวาสได้ว่าเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาแนะนำสั่งสอนพระภิกษุสามเณรและฆราวาสผู้อยู่ในวัดดำเนินกิจกรรมและโครงการต่างๆ ของวัดให้มีความเจริญเจ้าอาวาสเอาใจใส่ต่อการดำเนินกิจกรรมของวัดวัดก็ย่อมมีโอกาสเจริญก้าวหน้ามากแต่ถ้าเจ้าอาวาสไม่เอาใจใส่ต่อการดำเนินกิจกรรมของวัดก็ทำให้วัดเสื่อมโทรมลง แต่การเป็นผู้นำนั้นมิใช่ทุกรูปที่จะเป็นได้จำต้องมีคุณสมบัติที่ถูกต้องกำหนดไว้โดยอิงอาศัยตามพระบรมพุทธานุญาตและกฎหมายเถรสมาคม

2.5.2.1 คุณสมบัติของเจ้าอาวาสตามพระบรมพุทธานุญาต

คัมภีร์พระสุตตันตปิฎกอังคุตตรนิกายปัญจกนิบาตอาวาสสิกวรรค (อง.ปญจ.) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติหรือคุณธรรมที่ดีและไม่ดีของเจ้าอาวาสสรุปได้ดังนี้

ในอาวาสสิกสูตร (อง.ปญจก.) ว่าด้วยธรรมของเจ้าอาวาสเอาไว้ว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการย่อมเป็นผู้ไม่ควรยกย่องธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือภิกษุเจ้าอาวาสเป็นผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยมรรยาทไม่เปรียบพร้อมด้วยวัตร 1 ไม่เป็นพหูสูตไม่ทรงสุตะ 1

เป็นผู้ไม่ประพฤติขัดเกลาไม่ยินดีในการหลีกออกเร้น 1 ไม่ยินดีในกัลยาณธรรมเป็นผู้ไม่มีวาจาไพเราะ ไม่กระทำถ้อยคำให้ไพเราะ 1 มีปัญญาทราวมองเงลา 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาส ประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้และเป็นผู้ไม่ควรยกย่อง ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาส ประกอบด้วยธรรม 5 ประการยอมเป็นผู้ไม่ควรยกย่องธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือภิกษุเจ้าอาวาสเป็นผู้ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทถึงพร้อมด้วยวัตร 1 เป็นพหูสูตทรงไว้ซึ่งสุตะ 1 เป็นผู้ประพฤติขัดเกลายินดีในการหลีกออกเร้นยินดีในกัลยาณธรรม 1 มีวาจาไพเราะกระทำถ้อยคำให้ไพเราะ 1 มีปัญญาเฉลียวฉลาด 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเป็นผู้ไม่ควรยกย่อง

ในปิยสูตร (อง.ปญจก.) ว่าด้วยปิยธรรมของเจ้าอาวาสเอาไว้ว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการยอมเป็นที่รักที่ชอใจที่เคารพเป็นที่สรรเสริญของเพื่อนพรหมจรรย์ธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือเป็นผู้มีศีลสำรวมด้วยความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรมีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อยสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย 1 เป็นพหูสูตทรงไว้ซึ่งสุตะสั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้สดับมากจำทรงไว้คล่องปากขึ้นใจแทงตลอดด้วยดีด้วยทิวฐิซึ่งธรรมอันไพเราะในเบื้องต้นไพเราะในท่ามกลางไพเราะในที่สุดประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง 1 เป็นผู้ไม่มีวาจาไพเราะกระทำถ้อยคำให้ไพเราะประกอบด้วยวาจาของชาวเมืองสละสลวยไม่มีโทษให้ทราบข้อความได้ชัด 1 เป็นผู้ได้ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากไม่ลำบากซึ่งฉาน 4 อันมีในจิตยังเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน 1 ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลยอมเป็นที่รักที่ชอใจที่เคารพเป็นที่สรรเสริญของเพื่อนพรหมจรรย์

ในโสภณสูตร(อง.ปญจก.) ว่าด้วยโสภณธรรมของเจ้าอาวาสเอาไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการยอมยังอาวาสให้งามธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือเป็นผู้มีศีลสำรวมด้วยความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ฯลฯศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย 1 เป็นพหูสูตฯลฯบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง 1 เป็นผู้ไม่มีวาจาไพเราะฯลฯให้ทราบข้อความได้ชัด 1 เป็นผู้สามารถเพื่อให้ผู้เข้าไปหาเห็นแจ้งให้สมาทานให้อาจหาญให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถา 1 เป็นผู้ได้ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากไม่ลำบากซึ่งฉาน 4 อันมีในจิตยังเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลยอมยังเจ้าอาวาสให้งาม

ในพหูการสูตร(อง.ปญจก.) ว่าด้วยอุปการธรรมของเจ้าอาวาสเอาไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการยอมเป็นผู้มีอุปการะมากแก่อาวาสธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือเป็นผู้มีศีลฯลฯสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย 1 เป็นพหูสูตฯลฯบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง 1 ปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่หักพัง 1 ก็ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เข้ามาแล้วมีภิกษุมาจากแคว้นต่าง ๆ ย่อมเข้าไปบอกคฤหัสถ์ว่าดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลายมีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เข้ามาแล้วมีภิกษุมาจากแคว้นต่างๆขอเชิญท่านทั้งหลายทำบุญเป็นสมัยทำบุญ 1 เป็นผู้ได้ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากไม่ลำบากซึ่งฉาน 4 อันมีในจิตยังเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลยอมเป็นผู้มีอุปการะมากแก่อาวาส

ในอนุกัมปสูตร(อง.ปญจก.) ว่าด้วยกรรมธรรมของเจ้าอาวาสเอาไว้ว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ธรรม 5 ประการเป็น ใฉนคือยังคฤหัสถ์ให้สมาทานในอธิศีล 1 ยังคฤหัสถ์ให้ตั้งอยู่ในธรรมที่ชนะ 1 เข้าไปหากคฤหัสถ์ผู้ป่วยแล้ว ย่อมให้สติว่าท่านทั้งหลายจงตั้งสติให้ตรงต่อพระรัตนตรัยก็ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เข้ามาแล้วมีภิกษุมาจากแคว้น ต่างๆย่อมเข้าไปบอกคฤหัสถ์ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลายมีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เข้ามาแล้วมีภิกษุมาจาก แคว้นต่างๆขอเชิญท่านทั้งหลายทำบุญเป็นสมัยทำบุญ 1 ย่อมฉันโภชนะที่พวกคฤหัสถ์ถวายจะเลวหรือ ประณีตก็ตามด้วยตนเอง 1 ไม่ยั้งศรัทธาไทยให้เสียไป 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วย ธรรม 5 ประการนี้และย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์

ในปฐมอวัณณารหสูตร(อง.ปญจก.) ว่าด้วยธรรมที่ทำให้เจ้าอาวาสเลวและดี เอาไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนถูกนำมาเก็บไว้ใน นรกรรม 5 ประการเป็นใฉนคือไม่ใคร่ครวญไม่พิจารณาก่อนแล้วกล่าวสรรเสริญผู้ควรตำหนิ 1 ไม่ ใคร่ครวญไม่พิจารณาก่อนแล้วกล่าวตำหนิผู้ควรสรรเสริญ 1 ไม่ใคร่ครวญไม่พิจารณาก่อนแล้วแสดง ความเลื่อมใสให้ปรากฏในที่อันไม่ควรเลื่อมใส 1 ไม่ใคร่ครวญไม่พิจารณาก่อนแล้วแสดงความเลื่อมใส ให้ปรากฏในที่อันควรเลื่อมใส 1 ย่อมยังศรัทธาไทยให้ตกไป 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาส ประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนถูกโยนลงในนรก ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาส ประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนได้รับเชิญมาอยู่ในสวรรค์ธรรม 5 ประการเป็นใฉนคือใคร่ครวญ พิจารณาก่อนแล้วกล่าวตำหนิผู้ควรตำหนิ 1 ใคร่ครวญพิจารณาแล้วกล่าวสรรเสริญผู้ควร สรรเสริญ 1 ใคร่ครวญพิจารณาก่อนแล้วแสดงความไม่เลื่อมใสให้ปรากฏในที่อันไม่ควรเลื่อมใส 1 ใคร่ครวญพิจารณาก่อนแล้วแสดงความเลื่อมใสให้ปรากฏในที่อันควรเลื่อมใส 1 ย่อมไม่ยั้งศรัทธาไทย ให้ตกไป 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนได้รับเชิญมา อยู่ในสวรรค์

ในทุติยอวัณณารหสูตร(อง.ปญจก.) ว่าด้วยธรรมที่ทำให้เจ้าอาวาสเลวและดี เอาไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนถูกโยนลงในนรก ธรรม 5 ประการเป็นใฉนคือไม่ใคร่ครวญไม่พิจารณาก่อนแล้วกล่าวสรรเสริญผู้ควรตำหนิ1ไม่ใคร่ครวญ ไม่พิจารณาก่อนแล้วกล่าวตำหนิผู้ควรสรรเสริญ 1 เป็นผู้ตระหนักรู้หาทางแหวนหาหา 1 เป็นผู้ ตระหนักรู้สกลหาทางแหวนหาหา 1 ย่อมยังศรัทธาไทยให้ตกไป 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาส ประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนถูกโยนลงในนรกดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาส ประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนได้รับเชิญมาอยู่ในสวรรค์ธรรม 5 ประการเป็นใฉนคือใคร่ครวญ พิจารณาก่อนแล้วกล่าวตำหนิผู้ควรตำหนิ 1 ใคร่ครวญพิจารณาแล้วกล่าวสรรเสริญผู้ควร สรรเสริญ 1 ไม่เป็นผู้ตระหนักรู้หาทางแหวนหาหา 1 ไม่เป็นผู้ตระหนักรู้สกลไม่หาทางแหวนหาหา 1 ไม่ยั้ง ศรัทธาไทยให้ตกไป 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือน ได้รับเชิญมาอยู่ในสวรรค์

ในตติยอวัณณารหสูตร(อง.ปญจก.) ว่าด้วยธรรมที่ทำให้เจ้าอาวาสเลวและดีเอาไว้ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนถูกโยนลงในนรกธรรม 5 ประการ เป็นใฉนคือไม่ใคร่ครวญไม่พิจารณาก่อนแล้วกล่าวสรรเสริญผู้ควรตำหนิ 1 ไม่ใคร่ครวญไม่พิจารณาก่อนแล้ว กล่าวตำหนิผู้ควรสรรเสริญ 1 เป็นผู้ตระหนักรู้หาทางแหวนหาหา 1 ตระหนักรู้สกล 1 ตระหนักรู้ลาภ 1 ดูก่อนภิกษุ

ทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนถูกโยนลงในนรก ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนได้รับเชิญมาอยู่ในสวรรค์ธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือใคร่ครวญพิจารณาก่อนแล้วกล่าวตำหนิผู้ควรตำหนิ 1 ใคร่ครวญพิจารณาแล้วกล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ 1 ไม่ตระหน้อาวาส 1 ไม่ตระหนิสกุล 1 ไม่ตระหนิลาภ 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนได้รับเชิญมาอยู่ในสวรรค์

ในปฐมมัจฉริยสูตร(อง.ปญจก.) กล่าวถึงธรรมที่ทำให้เจ้าอาวาสตกต่ำและไม่ตกต่ำเอาไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนถูกโยนลงในนรกธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือเป็นผู้ตระหน้อาวาส 1 เป็นผู้ตระหนิสกุล 1 เป็นผู้ตระหนิลาภ 1 เป็นผู้ตระหนิวรรณะ 1 ย่อมยังศรัทธาไทยให้ตกไป 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนถูกโยนลงในนรก ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนได้รับเชิญมาอยู่ในสวรรค์ธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือไม่ตระหน้อาวาส 1 ไม่ตระหนิสกุล 1 ไม่ตระหนิลาภ 1 ไม่ตระหนิวรรณะ 1 ไม่ยังศรัทธาไทยให้ตกไป 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนได้รับเชิญมาอยู่ในสวรรค์

ทุติยมัจฉริยสูตร(อง.ปญจก.) กล่าวถึงธรรมที่ทำให้เจ้าอาวาสตกต่ำและไม่ตกต่ำเอาไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนถูกโยนลงในนรกธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือเป็นผู้ตระหน้อาวาส 1 เป็นผู้ตระหนิสกุล 1 เป็นผู้ตระหนิลาภ 1 เป็นผู้ตระหนิวรรณะ 1 ตระหนิธรรม 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนถูกโยนลงในนรก ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการเหมือนได้รับเชิญลาภ 1 ไม่ตระหนิวรรณะ 1 ไม่ตระหนิธรรม 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม 5 ประการนี้แลเหมือนได้รับเชิญมาอยู่ในสวรรค์

2.5.2.2 คุณสมบัติของเจ้าอาวาสตามกฎหมายเถรสมาคม

คุณสมบัติของเจ้าอาวาสได้กำหนดเอาไว้ในกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) ได้กำหนดคุณสมบัติของพระสังฆาธิการและของเจ้าอาวาสเอาไว้ดังนี้

1. คุณสมบัติทั่วไป ต้องมีพรรษาสมควรแก่ตำแหน่งมีความรู้สมควรแก่ตำแหน่งมีความประพฤติเรียบร้อยตามพระธรรมวินัยเป็นผู้ฉลาดสามารถในการปกครองคณะสงฆ์ไม่เป็นผู้มีร่างกายทุพพลภาพไร้ความสามารถหรือมีจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบหรือเป็นโรคเรื้อนหรือเป็นวิกลจริตในระยะอันตรายจนเป็นที่น่ารังเกียจไม่เคยต้องคำวินิจฉัยลงโทษในอธิกรณ์ที่พึงรังเกียจมาก่อนและไม่เคยถูกถอดถอนหรือถูกปลดจากตำแหน่งใดเพราะความผิดมาก่อน

2. คุณสมบัติเฉพาะ ต้องมีพรรษาพ้น 5 เป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในถิ่นนั้น

ส่วนพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานครต้องมีคุณสมบัติโดยเฉพาะอีกส่วนหนึ่งคือ ต้องมีพรรษาพ้น 10 เป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์ อีกทั้งต้องมีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าพระราชอาณาเขตชั้นราชสำหรับพระอารามหลวงชั้นเอกไม่ต่ำกว่าพระราชอาณาเขตชั้นสามัญสำหรับพระอารามหลวงชั้นโท และไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นเอก สำหรับพระอารามหลวงชั้นตรี

สำหรับพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงในจังหวัดอื่น นอกจากกรุงเทพมหานครต้องมีคุณสมบัติโดยเฉพาะอีกส่วนหนึ่งคือต้องมีพรรษาพัน 10 เป็นผู้ทรงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์อีกทั้งต้องมีสมณศักดิ์ไม่ต่ำกว่าพระราชาคณะชั้นสามัญสำหรับพระอารามหลวงชั้นเอกไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นเอกสำหรับพระอารามหลวงชั้นโท และไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นโทหรือพระครูสัญญาบัตรที่มีนิตยภัตไม่ต่ำกว่าพระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสชั้นโทสำหรับพระอารามหลวงชั้นตรี

ในเรื่องคุณสมบัติของเจ้าอาวาสนี้ น้อยลายครามและสุบรรณจันทบุตร (2539) ได้เสนอคุณสมบัติที่ดีของเจ้าอาวาสไว้ว่าต้องเป็นผู้ทรงศีลทรงธรรมเป็นผู้มีกิจการงานสะอาดไม่ประพฤตินอกรัตนกรอยแห่งสมณะเป็นผู้ฉลาดในอุบายแห่งทางเจริญและทางเสื่อมเป็นผู้มองเห็นการณ์ไกลในการสืบทอดในการบริหารการปกครองแล้วรับสร้างทายาทขึ้นมาโดยเฉพาะอุบายวิธีในการสร้างคนมีภาวะผู้นำเป็นผู้มีสัจบุริสธรรม 7 เป็นผู้มีบุคลิกภาพที่ดีเป็นผู้มีวาจาดีเป็นผู้มีปัญญาดีรอบรู้ทั้งคดีโลกและคดียุทธธรรมพอสมควรเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์เป็นผู้มีคุณธรรมในการบริหารและการปกครองได้ดี

จากคุณสมบัติของเจ้าอาวาสที่ระบุไว้ในกฎหมายเถรสมาคมและข้อเสนอแนะคุณสมบัติของเจ้าอาวาสที่ได้นั้นพบว่าเจ้าอาวาสจะต้องเป็นผู้ที่มีพรรษาศมควรแก่ตำแหน่งและเป็นที่เคารพนับถือของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวัดนั้นถ้าเป็นวัดพระอารามหลวงจะต้องมีสมณศักดิ์ที่สมควรแก่ตำแหน่งด้วยนอกจากนี้ยังต้องมีคุณสมบัติเฉพาะตัวในฐานะเป็นผู้นำของวัดเช่นมีคุณธรรมที่ดีมีภาวะผู้นำและวิสัยทัศน์ที่ก้าวไกล

ในกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) ได้กำหนดคุณสมบัติของพระสังฆาธิการเอาไว้ในส่วนของพรรษาศมควรแก่ตำแหน่งและนอกจากนี้พระสังฆาธิการระดับต่างๆยังกำหนดสมณศักดิ์เอาไว้แตกต่างกันออกไปซึ่งเจ้าอาวาสนั้นสามารถดำรงตำแหน่งพระสังฆาธิการทำหน้าที่ในการปกครองคณะสงฆ์ที่สูงขึ้นไปในขณะเดียวกันได้ด้วย มีรายละเอียดเกี่ยวกับพรรษาและสมณศักดิ์ดังต่อไปนี้

1. พรรษาพรรษาคือระยะเวลา นับตั้งแต่อุปสมบทมาจนถึงปัจจุบันของพระสงฆ์ตามหลักของพระวินัยได้แบ่งพรรษาออกเป็น 3 ระดับได้แก่พระนวกะคือผู้บวชใหม่มีระยเวลานานับตั้งแต่อุปสมบทมาไม่เกิน 5 พรรษาต้องถือนิสัยกับอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ห้ามมิให้ปกครองหมู่คณะไม่สามารถดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดได้พระมัชฌิมะคือผู้บวชปานกลางมีระยเวลานานับตั้งแต่อุปสมบทมาไม่เกิน 10 พรรษาไม่ต้องถือนิสัยกับอุปัชฌาย์หรืออาจารย์สามารถดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดราษฎร์และเจ้าคณะตำบลได้พระเถระคือผู้บวชมานานมีระยเวลานานับตั้งแต่อุปสมบทมาครบ 10 พรรษาสามารถดำรงตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอเจ้าคณะจังหวัดเจ้าอาวาสวัดพระอารามหลวงหรือได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์

2. สมณศักดิ์สมณศักดิ์นั้นถือเป็นยศที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งโดยตรงและพระราชทานให้คณะสงฆ์แต่งตั้งกันเอง(สุนทรสุภะโยธิน, 2543) แบ่งออกเป็น 6 ประเภทได้แก่สมเด็จพระราชาคณะพระราชาคณะพระครูสัญญาบัตรพระเปรียญพระฐานานุกรมพระพิธีธรรมพระครูประทวน

สรุปได้ว่าพระราชาเกี่ยวข้องกับเจ้าอาวาสในการเข้าสู่ตำแหน่งเจ้าอาวาสและตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์และสมณศักดิ์จะเกี่ยวข้องกับเจ้าอาวาสเมื่อดำรงตำแหน่งสูงขึ้นไปอีกหากเป็นเพียงเจ้าอาวาสวัดโดยทั่วไปจะมีสมณศักดิ์พระครูสัญญาบัตรเจ้าอาวาสวัดราษฎร์กับเจ้าอาวาสพระอารามหลวงในชั้นต่างๆเท่านั้นและหากไม่มีสมณศักดิ์ใดๆเลยไม่สามารถดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระอารามหลวงได้ส่วนเจ้าอาวาสวัดราษฎร์นั้นแม้ไม่มีสมณศักดิ์ก็ดำรงตำแหน่งได้และเรียกค่านำหน้าว่าพระอธิการในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาสมณศักดิ์และพระราชาของเจ้าอาวาสโดยแบ่งสมณศักดิ์ออกเป็นสัญญาบัตรได้แก่พระราชาคณะกับพระครูสัญญาบัตรและไม่เป็นสัญญาบัตร ทั้งนี้เพราะสมณศักดิ์ในชั้นสัญญาบัตรทั้งหมดเป็นสมณศักดิ์ที่ได้จากการมีผลงานในการพัฒนาวัดส่วนสมณศักดิ์อื่นนั้นได้มาจากการแต่งตั้งสอบไล่ได้ไม่เกี่ยวข้องกับผลงานการพัฒนาวัดโดยตรงส่วนพระราชาแบ่งออกเป็น 3 ระดับคือน้อยมีพรชาน้อยกว่า 11 พรชานปานกลางมีพรชา 11-20 พรชาและมากมีพรชามากกว่า 20 พรชาโดยอนุโลมตามการแบ่งพรชตามหลักของพระธรรมวินัยและการแต่งตั้งพระสังฆาธิการตามกฎหมายเถรสมาคม

เจ้าอาวาสเป็นพระสังฆาธิการปกครองดูแลวัดการแต่งตั้งถอดถอนเจ้าอาวาสจึงต้องเป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 23 กำหนดเอาไว้ว่าการแต่งตั้งถอดถอนเจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาสผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระภิกษุอันเกี่ยวกับตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ ตำแหน่งอื่นๆให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎหมายเถรสมาคม (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) การแต่งตั้งเจ้าอาวาสนั้นกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) ได้กำหนดวิธีการดำเนินการแต่งตั้งเจ้าอาวาสไว้ว่าการแต่งตั้งเจ้าอาวาสนอกจากพระอารามหลวงในตำบลใดเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะอำเภอรองเจ้าคณะอำเภอเจ้าคณะตำบลรองเจ้าคณะตำบลเจ้าสังกัดถ้าไม่มีรองเจ้าคณะอำเภอไม่มีรองเจ้าคณะตำบลให้เจ้าคณะอำเภอเลือกเจ้าอาวาสในตำบลนั้นรวมกันทั้งหมดไม่น้อยกว่า 3 รูปร่วมกันพิจารณาคัดเลือกพระภิกษุที่มีคุณสมบัติตามคุณสมบัติทั่วไปของพระสังฆาธิการและคุณสมบัติเฉพาะของเจ้าอาวาสแล้วให้เจ้าคณะอำเภอรายงานเสนอเจ้าคณะจังหวัดพิจารณาแต่งตั้งถ้าพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดอยู่ด้วยให้เจ้าคณะอำเภอรายงานเสนอเจ้าคณะจังหวัดเพื่อเจ้าคณะภาคพิจารณาแต่งตั้งส่วนการแต่งตั้งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะจังหวัดพิจารณาคัดเลือกพระภิกษุที่มีคุณสมบัติตามคุณสมบัติทั่วไปของพระสังฆาธิการและคุณสมบัติเฉพาะของเจ้าอาวาสเสนอผู้บังคับบัญชาตามลำดับเพื่อมหาเถรสมาคมพิจารณาถ้าพระภิกษุผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวงนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดอยู่ด้วยให้เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะภาคดำเนินการในการนี้สมเด็จพระสังฆราชจะทรงแต่งตั้งเจ้าอาวาสตามมติมหาเถรสมาคม

2.5.2.3 อำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาส

อำนาจเจ้าอาวาสสิ่งที่เป็นอุปการะแก่การปฏิบัติงานของเจ้าอาวาสเพื่อให้งานที่ปฏิบัติเป็นไปด้วยดีเป็นสิ่งที่คู่กับหน้าที่เจ้าอาวาสมีไว้เพื่อใช้บังคับบัญชาผู้อยู่ในบังคับบัญชาโดยเฉพาะเกี่ยวกับบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นดังในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 (สำนักงาน

เลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) ในมาตรา 38 ว่า ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัดสั่งให้บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัดสั่งให้บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัดทำงานภายในวัดหรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาสซึ่งสั่งได้โดยชอบด้วยพระธรรมวินัยกฎหมายมหาเถรสมาคม ข้อบังคับระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม

มติสภาคฤหัสถ์ (2544) ได้สรุปอำนาจเจ้าอาวาสตามมาตรา 38 ว่าเป็นอำนาจเกี่ยวกับบรรพชิตและคฤหัสถ์หรือผู้จะเข้ามาอยู่ในปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครองแยกพิจารณาได้ 3 ทางคือ 1. อำนาจรับคนเข้า 2. อำนาจเอาคนออก 3. อำนาจสั่งลงโทษ

อำนาจ 1. อำนาจรับคนเข้าหมายถึงอำนาจที่เจ้าอาวาสต้องใช้ดุลยพินิจในการรับคนเข้าอยู่ในวัดทั้งที่จะมาอยู่ประจำหรือเป็นการชั่วคราวซึ่งอาจแยกออกเป็น 2 คือห้ามมิให้บรรพชิตหรือคฤหัสถ์เข้าไปอยู่ในวัดโดยพลการและอนุญาตให้บรรพชิตหรือคฤหัสถ์เข้าไปอยู่ในวัด

การห้ามและอนุญาตดังกล่าวนี้เป็นอำนาจโดยตรงของเจ้าอาวาสจึงถือได้ว่าเจ้าอาวาสเป็นผู้คัดเลือกคนเข้าวัดคู่กับตำแหน่งพระอุปัชฌาย์ซึ่งเป็นตำแหน่งรับคนเข้าเป็นภิกษุสามเณรอันเป็นสมาชิกชั้นในแห่งพระพุทธศาสนาการรับหรือไม่รับคนเข้าเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์เข้าอยู่ในวัดเป็นอำนาจโดยตรงของเจ้าอาวาสส่วนการรับหรือไม่รับคนเข้าเป็นบรรพชิตเป็นภาระโดยตรงของพระอุปัชฌาย์การที่สั่งขมณฑลจะได้คนดีเข้าอยู่วัดหรือจะได้คนดีเข้าเป็นสมาชิกชั้นในของพระพุทธศาสนาเป็นอำนาจและภาระของเจ้าอาวาสและพระอุปัชฌาย์โดยแท้

อำนาจ 2. อำนาจเอาคนออกหมายถึงอำนาจที่เจ้าอาวาสจะต้องใช้ดุลยพินิจในการคัดคนไว้ในวัดหรือให้คนออกไปจากวัดซึ่งอาจแยกได้เป็น 2 คือให้คนต้อยอยู่ในวัดและให้คนไม่ต้อยออกไปจากวัด

การให้คนต้อยอยู่ในวัดเป็นอำนาจโดยตรงของเจ้าอาวาสการเช่นนี้ ย่อมถือได้ว่าเป็นการปกป้องคุ้มครองคนดีให้มีที่อยู่อาศัยเพื่อให้โอกาสได้ฝึกฝนสร้างคุณงามความดีเป็นการสงเคราะห์คนดีโดยควรแก่ฐานานุรูปย่อมเป็นอำนาจสำคัญอย่างหนึ่งของเจ้าอาวาสแต่มิได้แสดงให้เห็นปรากฏย่อมเป็นไปตามสังฆธรรม ส่วนการให้คนไม่ต้อยออกจากวัดก็เป็นอำนาจโดยตรงอีกอันหนึ่งของเจ้าอาวาสอำนาจนี้ย่อมมีองค์ประกอบอันชัดเจนคือจะสั่งได้เฉพาะผู้ไม่ตั้งอยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสและโอวาทนั้นเป็นโอวาทอันชอบด้วยหน้าที่เจ้าอาวาสตามมาตรา 37 ถ้าโอวาทนั้นเป็นโอวาทอันชอบด้วยหน้าที่แล้วผู้ถูกสั่งไม่อยู่ในโอวาทเจ้าอาวาสจึงจะสั่งให้ออกไปเสียจากวัดได้และถ้าผู้ถูกสั่งขัดขืนยอมเป็นความผิดฐานขัดคำสั่งเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญาตามมาตรา 45 แต่ถ้าโอวาทหรือคำสั่งไม่ชอบด้วยหน้าที่เจ้าอาวาส โอวาทหรือคำสั่งนั้นย่อมไม่มีผลให้ผู้ถูกสั่งหรือผู้รับโอวาทต้องปฏิบัติตามกลับจะเป็นการใช้อำนาจในทางมิชอบเป็นเหตุให้เจ้าอาวาสต้องรับผิดชอบในฐานะเจ้าพนักงานกระทำความผิดต่อตำแหน่งหน้าที่ตามประมวลกฎหมายอาญาได้ข้อนี้ต้องระวัง

อำนาจ 3. อำนาจสั่งลงโทษหมายถึงอำนาจที่เจ้าอาวาสจะพึงสั่งลงโทษแก่บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดผู้ประพฤติผิดคำสั่งของเจ้าอาวาสซึ่งเป็นโทษที่เบาและประมวลลงได้เป็น 3 สถานคือให้ทำงานภายในวัดให้ทำทัณฑ์บน และให้ขอขมาโทษ

การลงโทษทั้ง 3 สถานนี้ เจ้าอาวาสจะสั่งลงโทษได้เฉพาะกรณีที่ประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส และคำสั่งนั้นชอบด้วยพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่ง

ของมหาเถรสมาคมถ้าคำสั่งเจ้าอาวาสไม่ชอบด้วยหลักดังกล่าว เจ้าอาวาสจะสั่งลงโทษมิได้เลยถ้าขึ้นสั่งลงโทษยอมเป็นการใช้อำนาจโดยมิชอบและอาจต้องรับผิดชอบในฐานะเจ้าพนักงานกระทำความผิดต่อตำแหน่งหน้าที่ตามประมวลกฎหมายอาญาเป็นข้อที่ควรระวังอย่างยิ่ง

ส่วนหน้าที่เจ้าอาวาสพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 (สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม, 2542) ในมาตรา 37 ว่าเจ้าอาวาสมีหน้าที่บำรุงรักษาวัดจัดกิจการและศาสนสมบัติให้เป็นไปด้วยดีปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัยกฎหมายมหาเถรสมาคมข้อบังคับระเบียบหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคมเป็นฐานะในการศึกษาอบรมและสั่งสอนธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ และให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

มติสภาคฤมิ (2544) ยังได้สรุปหน้าที่เจ้าอาวาสดังกล่าวในมาตรา 37 และกำหนดโดยลักษณะงานเป็น 4 อย่าง

1. หน้าที่ต้องปฏิบัติเป็นรูปธรรม

1) บำรุงรักษาวัดให้เป็นไปด้วยดีซึ่งหมายถึงการก่อสร้างการบูรณปฏิสังขรณ์ การปรับปรุงตกแต่งการกำหนดแบบแปลนแผนผังซึ่งล้วนแต่เป็นงานที่ต้องทำด้วยแรงงาน แรงงานและแรงความคิดอันเป็นส่วนสร้างสรรค์และเสริมสร้างส่วนที่เป็นวัตถุ

2) จัดกิจการของวัดให้เป็นไปด้วยดีซึ่งหมายถึงการจัดกิจการของวัดอันเป็นไปตามหน้าที่ผู้ปกครองวัดและหน้าที่จัดกิจการแทนวัดในฐานะนิติบุคคลกิจการของวัดโดยตรงซึ่งหมายถึงกิจการ 5 ประเภทคือการศาสนศึกษาการศึกษาสงเคราะห์การเผยแผ่พุทธศาสนากิจการสาธารณูปการและการสาธารณสงเคราะห์ส่วนกิจการที่ต้องจัดการแทนวัดในฐานะผู้แทนเช่นการรับทรัพย์สินการอรรถคดีกิจการเหล่านี้เจ้าอาวาสจะต้องจัดการให้เป็นไปด้วยดีคือให้เป็นไปถูกต้องตามระเบียบแบบแผนหรือจารีตว่าด้วยการนั้น

3) จัดศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี ซึ่งหมายถึงการดูแลและรักษาการใช้จ่ายการจัดการจัดหาทรัพย์สินของวัดตลอดจนการบัญชีทั้งส่วนที่เป็นศาสนวัตถุศาสนสถานและศาสนสมบัติของวัดที่ตนเป็นเจ้าอาวาสให้เป็นไปด้วยดีคือให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

2. หน้าที่ในการปกครองบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวัด

1) ปกครองบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวัดคุ้มครองปกป้องรักษาให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ผู้มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นได้เป็นอยู่ด้วยความผาสุกให้ความอนุเคราะห์ในส่วนที่อยู่อาศัยและปัจจัยตามสมควร

2) สอดส่องบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวัดตรวจตราเอาใจใส่ดูแลถึงการประพฤติปฏิบัติตนของบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีถิ่นที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยถึงควบคุมและบังคับบัญชาบรรพชิตและคฤหัสถ์ดังกล่าวให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยกฎหมายมหาเถรสมาคมข้อบังคับระเบียบหรือคำสั่งมหาเถรสมาคมและรวมถึงการว่ากล่าวแนะนำชี้แจงเกี่ยวกับการปฏิบัติดังกล่าวด้วย

3. หน้าที่เป็นฐานะจัดการศึกษาและอบรม

1) ในการจัดการศาสนศึกษาจัดให้มีการเรียนและการสอนพระปริยัติธรรมให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งแผนกบาลีและแผนกธรรม (รวมถึงธรรมศึกษาด้วย)

หรือเฉพาะแผนกใดแผนกหนึ่งซึ่งยึดแบบแผนตามจารีตประเพณีที่โดยปฏิบัติสืบมาโดยตรงได้แก่การจัดตั้งสำนักศาสนศึกษาแผนกบาลีและแผนกธรรมหรือการให้พระภิกษุสามเณรไปเรียนที่วัดใกล้เคียงซึ่งมีสำนักศาสนศึกษาดังกล่าว

2) ในการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยจัดให้มีการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตตามวิธีการที่กำหนดไว้ในคำสั่งมหาเถรสมาคมเรื่องให้ภิกษุสามเณรเรียนพระธรรมวินัยพ.ศ. 2528 และการจัดให้มีการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่คฤหัสถ์ในรูปแบบอื่นๆรวมถึงการฝึกอบรมระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและการปฏิบัติศาสนกิจของพระสงฆ์เช่นการทำกิจวัตรประจำวันการฝึกซ้อมสวดมนต์ฝึกซ้อมเรื่องสังฆกรรมและพิธีกรรมทางพระศาสนาตลอดจนฝึกอบรมการปฏิบัติศาสนกิจของคฤหัสถ์เช่นการทำวัตรสวดมนต์ประจำวันพระการสมาทานอุโบสถศีลและปฏิบัติศาสนพิธีอื่นๆ

4. หน้าที่อำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศล

หน้าที่อำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลนั้นเป็นหน้าที่เชื่อมโยงผูกพันกับสังคมทั้งในส่วนวัดและนอกวัดและเป็นหน้าที่อันเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมซึ่งแยกได้โดยลักษณะคือ

1) การอำนวยความสะดวกแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่ขอใช้วัดเป็นที่จัดบำเพ็ญกุศลทั้งที่เป็นส่วนตัวและส่วนรวม

2) การอำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลของวัดเอง

3) การอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนผู้จะบำเพ็ญกุศลนอกวัดแต่ได้ขอรับคำปรึกษาและความอุปถัมภ์จากเจ้าอาวาสหรือจากวัด

4) การสร้างสถานที่สำหรับอำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลต่างๆ เช่นการสร้างฌาปนสถานมีเมรุเผาศพหรือศาลาบำเพ็ญกุศลและที่เก็บศพเป็นต้น หน้าที่เจ้าอาวาสข้อนี้มีค่าที่ต้องพิเคราะห์คือคำว่าตามสมควร คือต้องการให้การบำเพ็ญกุศลที่เกิดจากการอำนวยความสะดวกนั้นเป็นไปตามระเบียบแบบแผนไม่มีสิ่งที่เป็นพิษภัยเช่นอบายมุขแฝงอยู่และพัฒนาวัดให้เจริญก้าวหน้า

2.5.3 พุทธธรรมกับการเสริมสร้างภาวะผู้นำสงฆ์

พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญเกี่ยวกับตัวผู้บริหารหรือผู้นำเป็นอย่างมากโดยมีคำสอนที่พูดถึงเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำ ดังที่ปรากฏอยู่ในทุติยปาปrikสูตร (อง.จตุกก.) ว่าผู้นำจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้

1. จักขุมา คือ เป็นผู้มิวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มองสภาพเหตุการณ์ออกและจะวางแผนเตรียมรับหรือรุกได้อย่างไร

2. วิรุโระ คือ เป็นผู้ชำนาญในงาน รู้จักวิธีการ ไม่บกพร่องในหน้าที่ที่ตนได้รับมอบหมายและรับผิดชอบ

3. นิสสยสัมปนโน คือ เป็นผู้ที่มิมีมนุษย์สัมพันธ์และได้รับความเชื่อถือจากผู้อื่น

ในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า การเป็นผู้นำนั้น จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา คือ มีหุตาไวและกว้างไกล สามารถจำแนกบุคคลและเหตุการณ์ออกว่าเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์มีความชำนาญในการปกครอง เข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะทำให้มีผู้สนับสนุนมากขึ้น แต่คุณสมบัติทั้ง 3 ประการนี้ มีระดับความสำคัญมากน้อยต่างกันไปตาม

ระดับตำแหน่งหน้าที่ขององค์กรหรือหน่วยงานว่าเล็กหรือใหญ่ขนาดไหน หรือมีความสำคัญเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว ผู้ปกครองรัฐหรือผู้นำประเทศแล้วนับว่าเป็นองค์กรที่ใหญ่ ผู้นำหรือผู้บริหาร จึงต้องมีคุณสมบัติครบถ้วน จึงจะสามารถยึดศรัทธาของผู้ใต้บังคับบัญชาไว้ได้ส่งผลให้ลูกน้องหรือผู้เสนองานมีความเชื่อมั่นนั้น ย่อมเป็นสาเหตุที่จะนำไปสู่เป้าหมายเดียวกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ ผู้นำจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมจะต้องวางตัวอยู่ในภาวะเยียบอย่างเคร่งครัด ในสังฆโศภณสูตร (อง.จตุกก.) พระพุทธองค์ได้แสดงถึงลักษณะและคุณสมบัติของผู้นำไว้ว่า 1) วิยตโต เป็นผู้ที่มีปัญญา 2) วินีโต เป็นผู้ที่มีระเบียบวินัยดี 3) วิสารโท เป็นผู้แก้แค้น 4) พหุสุโต เป็นผู้มีความรู้ ศึกษาทรงจำมาก 5) ธมมานุธมมปฏิบัติโน เป็นผู้ปฏิบัติธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควร

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (อง.ปญจก.) ได้แสดงหลักธรรมสำหรับผู้นำไว้ 6 ประการ คือ 1) ขมา คือ มีความอดทนต่อการปฏิบัติงาน มีใจหนักแน่น ไม่ยอมตกในความข่มขู่ไม่เกรงกลัวหรือมีอคติ 4 เมื่อจะต้องตัดสินใจและไม่หวั่นไหวในเพราะโลกธรรม 8 2) ซาคริยะ คือ มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา มีความระมัดระวังไม่ประมาทในการปกครองชีวิตหน้าที่แลการทำงาน 3) อุภูฐานะ คือ มีความขยันหมั่นเพียรต่อหน้าที่การงาน 4) สังวิภาคะ คือ มีอหิยาศยตี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีน้ำใจต่อผู้ร่วมงาน 5) ทยา คือ มีจิตใจที่เอนดูรักใคร่ห่วงใยเข้าใจใส่ดูแลผู้ร่วมงาน 6) อิกขนา คือ เอาใจใส่ตรวจตรางานและหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ

หลักธรรมของผู้นำเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาแก้ปัญหาจริยธรรมของผู้นำ เนื่องจากเป็นหลักที่ทำให้เกิดการพัฒนาที่ดีแก่ผู้นำผู้ปกครองและผู้บริหารบ้านเมืองระดับต่างๆ ซึ่งผู้นำที่จะประสบความสำเร็จได้นั้นต้องมีหลักธรรมในการเป็นผู้นำและคุณสมบัติของผู้นำที่ดี นั้นหมายถึงความเป็นผู้มีศักยภาพในตัวเองทั้งทางร่างกาย จิตใจ ความรู้ และความสามารถ พร้อมทั้งจะปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างชาญฉลาดและประสบความสำเร็จ

ผู้นำไม่จำเป็นต้องรู้ทุกอย่าง ทำทุกอย่าง เพราะสามารถหาคนอื่นที่ชำนาญด้านนั้นๆ มาช่วยงานได้ จากภาวะความเป็นผู้นำดังกล่าว สะท้อนถึงภาพลักษณ์ความเป็นผู้นำทุกระดับนับว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเป็นเรื่องความอยู่รอดและเสถียรภาพขององค์กรและประเทศชาติโดยรวมด้วย ดังจะเห็นได้จากกระแสพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

“บ้านเมืองนั้นมีทั้งคนดีและไม่ดี ไม่มีใครจะทำให้ทุกคนเป็นคนดีได้ทั้งหมด การทำให้บ้านเมืองมีความปกติสุขเรียบร้อยจึงไม่ใช่ทำให้ทุกคนเป็นคนดีหากแต่อยู่ที่การส่งเสริมคนดี ให้คนดีได้ปกครองบ้านเมืองและควบคุมคนไม่ดีไม่ให้มีอำนาจไม่มีความเดือดร้อนวุ่นวายได้” พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พิธีเปิดงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติ ครั้งที่ 6 ณ ค่ายลูกเสือวชิราวุธ อำเภอสรรพยา จังหวัดชัยภูมิ เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2512)

จากพระบรมราโชวาทข้างต้นจะเห็นคุณสมบัติของผู้นำไม่ว่าจะเป็นผู้นำในระดับใด ที่สำคัญคือบุคคลนั้น ต้องเป็นคนดี ซึ่งคนดีในที่นี้สามารถศึกษาได้จากคุณสมบัติของผู้นำต้องได้รับการพัฒนาตามกระบวนการของการพัฒนามนุษย์ จนมีความสามารถและยอมรับหลักการปฏิบัติตามคุณธรรมของผู้นำได้ และจะเน้นในเรื่องการปกครองตนเองเป็นอันดับแรก เนื่องจากการจะเป็นผู้นำได้นั้น ต้องปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“บุคคลพึงยังตนให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมอันสมควรก่อน แล้วพึงพร่ำสอนผู้อื่นในภายหลัง บัณฑิตประพลิตนอย่างนี้แล้ว พึงไม่เศร้าหมอง (ขุ.ธ.) เมื่อฝูงโคว่ายน้ำข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรงโคหมดทั้งฝูงนั้นก็ไปตามกัน เพราะมีผู้นำไปตรงฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นใหญ่

หากบุคคลผู้นั้นประพฤติชอบธรรม หมู่ประชาชนนอกนั้นก็ดำเนินตาม ทั้งแวนแคว้น ก็จะอยู่เป็นสุข หากผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรม” (อง.จตุกก.)

การจะเป็นผู้นำ ให้บุคคลอื่นทำตามหรือมีความเชื่อมั่นนั้น ผู้นำต้องสามารถนำการกระทำได้จะไม่ถูกตำหนิในภายหลัง หลักการดังกล่าวจึงเป็นการสอนให้คนมีภาวะผู้นำในตนเองหรือพัฒนาตนเองให้ก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้นำและการพัฒนาตนเองนั้น ต้องพัฒนาทั้งกาย วาจาและใจ คือไม่คิดชั่ว พูดชั่วและทำชั่วที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อนแก่ตนเองและสังคม ต้องทำในสิ่งที่ถูกและเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและส่วนรวมด้วยและการจะพัฒนาตนเองตามกระบวนการดังกล่าวได้ ต้องมุ่งเน้นที่การพัฒนาจิตใจ ปลูกฝังคุณธรรมให้มีจิตสำนึก ควบคุมตนเองได้ พระพุทธศาสนาถือว่าผู้นำต้องเอาชนะใจของตนเองเสียก่อน เมื่อสามารถชนะใจของตนได้ ก็เชื่อว่าเอาชนะสิ่งอื่นได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลชนะหมู่มนุษย์ตั้งล้านคนในสมรภูมิ ยังไม่ชื่อว่า เป็นผู้ชนะสงครามอย่างเด็ดขาด คนที่ชนะตนเองได้เพียงคนเดียวนี้สิ จึงชื่อว่า เป็นผู้ชนะสงครามได้อย่างเด็ดขาด” (ขุ.ธ.)

การที่พระพุทธศาสนาเน้นคุณธรรมเป็นสิ่งสำคัญเพราะถือว่าเมื่อผู้มีความดีแล้ว ประชาชนย่อมอยู่เป็นสุข คุณธรรมของการเป็นผู้นำนั้น เป็นหลักของการบริการที่ดี เรียกว่า ธรรมาธิปไตย หมายถึงการบริหารโดยถึงธรรมเป็นใหญ่ กล่าวคือ ยึดหลักบรรทัดฐาน หลักการและคุณธรรม เป็นแนวทางในการบริหาร และการบริหารนั้นต้องใช้ทั้งพระเดชและพระคุณหรือใช้อำนาจและคุณธรรมซึ่งจะทำให้ได้ทั้งน้ำใจและผลของงาน(พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2536)

จากที่กล่าวมาผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นว่า หลักธรรมของพระพุทธศาสนามีคุณค่าต่อการเสริมสร้างลักษณะการนำอย่างไรบ้าง โดยจะพิจารณาศึกษาจากแบบต่างๆ ของผู้นำ และการเสริมสร้างคุณสมบัติหรือลักษณะของผู้นำตามลำดับ

1. แบบต่างๆของผู้นำ การศึกษาและทำความเข้าใจในเรื่องแบบต่างๆของผู้นำที่มีอยู่ในปัจจุบัน ย่อมเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้เราพิจารณาได้ว่า ผู้นำแบบใดพึงประสงค์หรือไม่ และเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้เราวิเคราะห์ได้ว่า หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเสริมสร้างต่อการมีลักษณะผู้นำอย่างไร การพิจารณาแบบต่างๆของผู้นำนั้น อาจพิจารณาได้จากวิธีที่ผู้นำได้มาซึ่งอำนาจและวิธีที่ผู้นำใช้อำนาจ ซึ่งอาจอธิบายได้ ดังนี้ (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2543)

1) พิจารณาจากวิธีที่ผู้นำได้มาซึ่งอำนาจ อาจจำแนกแบบผู้นำได้เป็น 3 แบบคือ

แบบแรก เป็นผู้นำแบบใช้พระเดช (Legal Leaders) ได้อำนาจในการปกครองบังคับบัญชาจากตัวบทกฎหมาย และใช้อำนาจตามกำหนดหมายมากกว่าที่จะมีอำนาจหรือใช้อำนาจที่เกิดขึ้นจากตนเอง หรือใช้บุคลิกภาพของตนเอง ผู้ใต้บังคับบัญชาย่อมจะจำนนต่ออำนาจ และยอมเชื่อฟังคำสั่งเพราะผู้นำอยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่า

แบบที่สอง เป็นผู้นำแบบใช้พระคุณ (Charismatic Leaders) เป็นผู้นำที่สามารถครองใจคน ให้มีการเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่ง คำแนะนำได้โดยบุคลิกภาพและอำนาจอันเร้นลับที่มีอยู่ในตัวผู้นั้น โดยเหตุแห่งการมีศรัทธาและเคารพเชื่อถือ อาจมีอำนาจตามกฎหมายหรือไม่ก็ได้ อำนาจแบบนี้ตรงกับคำพังเพยของไทยว่า “ธรรมคืออำนาจ”

แบบที่สาม เป็นผู้นำแบบพ่อพระ (Symbolic Leaders) มีการเคารพเชื่อฟัง มีการปฏิบัติตาม และมีศรัทธาเช่นเดียวกับแบบที่สอง แต่มีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ที่ก่อให้เกิดเอกภาพ

ในการบริหารงาน หรือเอกภาพของสังคมส่วนรวม ผู้นำแบบนี้ได้แก่ กษัตริย์ เป็นต้น ผู้นำทั้งสองแบบหลังเป็นเรื่องบุคลิกภาพหรือคุณลักษณะของแต่ละคน เป็นแบบที่พึงประสงค์ แต่ในทางปฏิบัติอาจมีการใช้รวมๆ กันทั้งสามแบบก็ได้ ทั้งนี้ย่อมอยู่ที่ศิลปะและชั้นเชิงของแต่ละคน

2) พิจารณาจากวิธีที่ผู้นำใช้อำนาจ อาจจำแนกแบบของผู้ออกได้เป็น 3 แบบคือ

แบบแรก การเป็นผู้นำแบบอัตนนิยม (Autocratic Leadership) วินิจฉัยสั่งการหรือออกคำสั่งแบบรวบอำนาจ ไม่ยอมให้ผู้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ผู้นำมักจะต้องเป็นผู้บังคับการให้มีการเชื่อฟังโดยเด็ดขาด กำหนดนโยบาย จุดมุ่งหมาย และการสั่งการด้วยตนเอง

แบบที่สอง เป็นผู้นำแบบเสรีนิยม (Free-rein Leadership) เป็นผู้นำที่ปล่อยให้ผู้บังคับบัญชามีเสรีภาพในการวินิจฉัยสั่งการได้เต็มที่ มีการใช้อำนาจควบคุมน้อยมาก

แบบที่สาม การเป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Leadership) มีลักษณะอยู่อยู่กึ่งกลางระหว่าง 2 แบบแรก มีการประมวลเอาความคิดเห็น ข้อเสนอแนะจากคณะบุคคล จากการประชุมร่วมกัน นโยบายและคำสั่งมีลักษณะเป็นของคณะบุคคล โดยใช้เสียงข้างมาก นับเป็นแบบที่อำนาจผลดีให้แก่งานมากที่สุด แต่ในบางสถานการณ์อาจทำให้ต้องใช้แบบแรกบ้างก็ได้

ซึ่งหลักในการใช้อำนาจนั้นพระพุทธศาสนามีหลักธรรมหมวดหนึ่งที่แสดงถึงการใช้อำนาจไว้ซึ่งก็คือ หลักอริปไตย (ที.ปา.) ผู้ที่จะเป็นผู้นำที่ดีนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้จักหลักความเป็นใหญ่หรืออำนาจที่เรียกว่า อริปไตย 3 คือ 1) อัตตาริปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเองฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารถนาและสิ่งๆ ที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดี ด้วยเคารพตน 2) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือความนิยมของชาวไทยเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยมหรือหวั่นกลัวเสียงว่ากล่าวเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดี ด้วยความเคารพเสียงหมู่ชน 3) ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยความปรารถนาสิ่งๆ ที่ได้ศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริงและความคิดเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัดและพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดความสามารถและสติปัญญา จะมองเห็นได้ด้วย ความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปตามธรรมและเพื่อความดีงามเป็นประมาณ อย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

ศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดอำนาจครองใจคน (Charismatic Authority) โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธศาสนาและเมื่อพิจารณาประกอบกับใช้อำนาจของผู้นำที่ตรงกับคำพิงเพยของไทยที่ว่า “ธรรมคืออำนาจ” หรือ “การใช้อำนาจโดยธรรม” ด้วยแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างให้มีลักษณะผู้นำแบบใช้พระคุณอยู่มาก โดยเฉพาะเจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้นำสงฆ์นั้นแม้จะมีอำนาจหน้าที่ตามระเบียบกฎหมาย แต่ก็มิได้หมายความว่า เจ้าอาวาสแต่ละรูปที่มีอำนาจหน้าที่ดังกล่าวหรือดำรงตำแหน่งเดียวกันจะสามารถบังคับบัญชาให้ผู้อื่นเชื่อฟังได้ ปฏิบัติตามได้เหมือนกันทุกคน นักวิชาการได้อธิบายว่า เป็นเพราะความแตกต่างกันในอำนาจของการให้ผลตอบแทน การบังคับหรือความเชี่ยวชาญ ความชำนาญทั้งหลายดังได้กล่าวแล้วในเรื่องที่มาของอำนาจ แต่ถ้าอธิบายตามหลักพระพุทธศาสนาอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นเพราะผู้นำแต่ละคนมีอำนาจวาสนาและบารมีแตกต่างกัน เรื่องวาสนาและบารมี จึงเป็นที่มาของอำนาจที่สำคัญอีกประการหนึ่งสำหรับผู้นำ “วาสนา” หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ในจิตใจ ความรู้ที่ได้จากความจำหรือความประพฤติติดตตามมาจากชาติก่อน บุญหรือบาปที่อบรมมา

จรรยาที่ประพฤติจนเคยชินหรือกุศลที่ทำให้ได้รับลาภผล(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2538) ส่วนคำว่า “บารมี” หมายถึง ปฏิปทาอันยิ่งยวด คุณธรรมที่ประพฤติกปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้าและเป็นมหาสาวก เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2538)บารมีในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ต้องสั่งสม ต้องบำเพ็ญทั้งในอดีตชาติและในปัจจุบันชาติ ดังนั้น การที่จะมีอำนาจหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับการสั่งสมบารมีไว้ตั้งแต่อดีตชาติด้วยว่า ได้ดำเนินปฏิปทาหรือได้ประพฤติกปฏิบัติไว้อย่างไร ดังพุทธพจน์ในจุฬกัมมวิภังคสูตรว่า

“ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตามมีใจริษยา ย่อมริษยาผูกใจอิจฉาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้และการบูชาของ บุคคลอื่น เขาตายไปจะเข้าถึงอบาย ทศวัตินิบาตนรก เพราะกรรมนั้นอันเขาให้พรังพร้อมสมาทานไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบายทศวัตินิบาตนรก ถ้าเกิดมาเป็น มนุษย์ ณ ที่ใดๆ ในภายหลังจะเป็นคนมีศักดา (อำนาจ) น้อย ดูก่อนมาณพ ปฏิปทา เป็นไปเพื่อความมีศักดา (อำนาจ) น้อยนี้ คือ มีใจริษยา มุ่งร้ายผู้อื่น มีใจอิจฉาลาภสักการะความเคารพนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของคนอื่น” (ม.อ.)

การมีบารมีตามคติทางพระพุทธศาสนา จึงขึ้นอยู่กับการกระทำของตนเอง เป็นสำคัญหากการกระทำของตนเองไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบันไม่ดี ผลที่ได้รับ ก็เป็ผลที่ไม่ดี เพราะมนุษย์จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบการกระทำของตนเองซึ่งเป็นกฎที่มีความยุติธรรมที่สุดเรียกว่ากฎแห่งกรรม ดังพระพุทธดำรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวหรือประณีต(ม.อ.)

ในทางปฏิบัติ นั้น ผู้นำ คือหัวหน้าของหน่วยงาน หรือผู้บังคับบัญชาสูงสุดของหน่วยงานนั้น โดยเฉพาะผู้นำในทางการบริหารงานแล้วจะประจักษ์ชัดว่า ผู้นำขององค์การหรือหน่วยงานคือผู้บังคับบัญชาสูงสุดของหน่วยงานนั้นๆ และเมื่อพิจารณาในแง่ของกลุ่มผู้นำคือ ผู้บริหารงานของกลุ่ม โดยทำหน้าที่เกี่ยวกับการอำนวยการ การจูงใจ การริเริ่มการประนีประนอม และประสานงานสำหรับการศึกษาของกลุ่มพฤติกรรมนั้น จะเน้นความสำคัญของภาวะหน้าที่ ของผู้นำ เกี่ยวกับการวินิจฉัยสั่งการเป็นใหญ่ พฤติกรรมต่างๆ ดังกล่าวของผู้นำจะดำเนินไปได้ ก็โดยอาศัยอำนาจหน้าที่และอำนาจบารมีเป็นเครื่องมือ ทั้งในลักษณะที่เป็นแบบพิธีการและไม่เป็นพิธีการ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดพลังร่วมของกลุ่ม ทำให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

คำว่า “อำนาจหน้าที่” นี้เป็นผลที่เกิดจากความรับผิดชอบและอำนาจหน้าที่นั้นมีลักษณะเป็นสิทธิ เช่น สิทธิในการวินิจฉัย สั่งการ สิทธิในการบังคับบัญชาและสิทธิในการบริหารงาน เป็นต้น อำนาจหน้าที่ เป็นอำนาจที่อยู่ในสถาบันทางการบริหาร โดยอาจมีรัฐธรรมนูญ กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับและธรรมเนียมประเพณีนิยมระบุไว้แก่ผู้บังคับบัญชาทุกตำแหน่งที่มีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้นของสายการบังคับบัญชา ซึ่งเรียกว่า สิทธิในการบังคับบัญชา อำนาจหน้าที่ซึ่งมีลักษณะเป็นสิทธินี้ หมายถึง อำนาจหน้าที่ที่บุคคลใดก็ตาม ถ้าดำรงตำแหน่งตามที่ได้ระบุไว้ย่อมจะทรงสิทธินั้น

ส่วนคำว่า “อำนาจบารมี” ก็เป็นอำนาจอีกชนิดหนึ่ง ในลักษณะของการใช้สิทธิ เป็นความสามารถ ที่จะใช้อำนาจให้ผู้อื่นปฏิบัติตามคำสั่งได้เพียงใด อำนาจชนิดนี้ชอบเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับท่านที่ความรู้ความสามารถ ตลอดจนความสัมพันธ์ของผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การที่จะใช้อำนาจให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติให้ได้ทั้งน้ำใจและผลงานนั้นเอง ในกรณีนี้จะเห็นได้ประจักษ์แจ้งยิ่งขึ้น ถ้าพิจารณาถึงผู้นำซึ่งไปดำรงตำแหน่งเดียวกันต่างวาระกัน ผู้นำแต่ละคนจะมีอำนาจบารมีไม่เท่าเทียมกัน เพราะฉะนั้น การศึกษาเรื่องผู้นำ จึงจำเป็นจะต้องทราบถึงแหล่งที่มาของอำนาจชนิดต่างๆ ซึ่งผู้นำใช้ในการปกครองบังคับบัญชาหรือโน้มน้าวจิตใจให้ผู้อื่นคล้อยตามด้วยความเต็มใจ

ในการเป็นผู้นำปกครองบังคับบัญชาผู้อื่นนั้น สิ่งที่เป็นเครื่องมือที่สำคัญประการหนึ่งของผู้นำก็คือ อำนาจในการบังคับบัญชาให้คนอื่นเชื่อฟังและปฏิบัติตาม เรื่องอำนาจและที่มาของอำนาจต่างๆ ดังกล่าวมานี้ก็เป็นผลมาจากแนวความคิดของนักวิชาการที่สนใจที่ค้นคว้าในด้านนี้ แต่ถ้าจะกล่าวตามหลักของพระพุทธศาสนาก็มีพุทธภาษิตอยู่บทหนึ่งที่ว่า “อำนาจย่อมเป็นใหญ่ในโลก” (ส.ส.) พุทธสุภาษิตบทนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า อำนาจทำให้ผู้นำหรือผู้ปกครองเป็นใหญ่ได้ เพราะว่าการบังคับบัญชาขึ้นชื่อว่าอำนาจเกิดขึ้นในตนอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นโดยตำแหน่งหน้าที่อย่างหนึ่ง อำนาจนี้ย่อมเป็นใหญ่ในอันจะบังการทั้งปวง คนเราในโลกย่อมเกรงกลัวอำนาจ แต่อำนาจนั้นที่เป็นใหญ่ในโลกในที่นี้หมายถึง อำนาจที่ประกอบด้วยคุณธรรมแต่ละประเภทก็ย่อมมีอำนาจเป็นของตนเอง

2. การเสริมสร้างคุณสมบัติหรือลักษณะของผู้นำ (Leadership Traits) ลักษณะของผู้นำ คือคุณสมบัติส่วนบุคคล หรือบุคลิกภาพที่เด่นๆ ที่ผู้นำจะต้องพัฒนาให้มีขึ้น เป็นคุณสมบัติประจำตัว ผู้มีลักษณะผู้นำย่อมจะช่วยให้ผู้บังคับบัญชาเชื่อฟัง เคารพนับถือเชื่อมั่น และร่วมมือร่วมใจในการทำงานได้มาก อีกทั้งยังจะช่วยให้ผู้นำสามารถใช้หลักและเทคนิคการนำง่ายขึ้น รวมทั้งจะช่วยให้บรรลุลความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของผู้นำอีกด้วยในที่นี้เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดว่าหลักธรรมทางพุทธศาสนา นั้นเสริมสร้างคุณลักษณะของผู้นำได้อย่างไร โดยผู้วิจัยจะนำเอาคุณสมบัติหรือคุณลักษณะในทางหลักการ (John D. Millet, 1954) มาแสดงพร้อมทั้งยกเอาหลักธรรมที่มีความสอดคล้องกับหลักการ ที่ว่านั้นมาแสดงประกอบด้วยดังนี้

1) ความไม่เห็นแก่ตัว (Unselfishness) คือการไม่ฉาบฉวยโอกาสเอาเปรียบเพื่อความสุข หรือความปลอดภัยเฉพาะส่วนตัว ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องกับ ทาน การให้ บริจาค การเสียสละเพื่อส่วนรวม ซึ่งเป็นหลักธรรมอยู่หมวดศัพทปิณฑธรรม (ขุ.ชา.)

2) ลักษณะท่าทาง (Bearing) คือ การวางตัวเหมาะสมทั้งในด้านความปกครองและในด้านความประพฤติ ตลอดจนมีความสงบเสงี่ยม (Humility) คือการไม่อวดดี ไม่หยิ่งหรือภูมิใจโดยไร้เหตุผลอันสมควร ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องกับ สีล ความมีศีลธรรม สำรวมควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ใจให้เรียบร้อย มททวิ ความสุภาพอ่อนโยน ทั้งทางกายและวาจา ไม่แข็งกระด้าง อวิโรธน์ ความสงบเสงี่ยมและการมีสติควบคุมรักษามารยาทไม่ให้ผิดระเบียบประเพณี กฎหมาย และศีลธรรม ให้มีความสุภาพเมื่อจะเสียขันธ์

3) ความซื่อสัตย์ สุจริต (Integrity) คือ การซื่อตรง มั่นคงอยู่ในศีลธรรม รักษาสัจจะและเกียรติยศ ตลอดจนเป็นที่เชื่อถือ ไว้วางใจได้ (Dependability) ในเรื่องการทำงาน และมีความภักดี (Loyalty) ต่อผู้ใหญ่กว่า ต่อผู้ร่วมงาน ตลอดจนผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบ

กับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องกับ อาชว ขว ความซื่อตรงต่อตนเอง ต่อการงาน และต่อบุคคลอื่น และมีความภักดี ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม

4) ความอดทน (Endurance) คือ ความอดทนต่อความเคร่งเครียดต่างๆ ทั้งกายและใจ เช่น อดทนต่อความเจ็บปวด เหนื่อยอ่อน ทนต่อความทุกข์ เดือดร้อนและความยากลำบากโดยไม่ยอมแพ้ รวมทั้งความกล้าหาญ (Courage) ทั้งทางใจและกาย คือ ตระหนักถึงความกลัว แต่ก็ยังสามารถเผชิญกับอันตรายได้ด้วยความสะดวก มั่นคง ควบคุมตัวเองได้ ทั้งยังสำนึกในความรับผิดชอบที่ต้องทำการในเหตุการณ์นั้นด้วย ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องกับ ขนฺติ ความอดทน อดกลั้น รู้จักข่มใจและห้ามใจตนเอง ทนทานต่อกิเลสและทุกข์ มีสติควบคุมจิตใจให้คงที่อยู่ตามปกติ ไม่ให้กำเริบอ่อนไหวในเมื่อเผชิญกับความยุ่งยาก ความลำบาก หรือภัยอันตราย เป็นธรรมที่จะฟันฝ่าอุปสรรคไปจนถึงจุดหมายปลายทางได้ แสดงถึงความเข้มแข็ง และกล้าหาญ

5) ความเด็ดขาด (Decisiveness) คือ ความสามารถในการตัดสินใจอย่างมั่นคงและรวดเร็ว ไม่ลังเล และมีอำนาจในตัว (Force) คือ ความสามารถที่จะบังคับให้ผู้อื่นปฏิบัติตามความตั้งใจของตน ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องกับ ตปํ การมีอำนาจ หรือธรรมที่ทำลายหรือขจัดความชั่ว เป็นอำนาจที่ทำให้เกิดความเคารพยำเกรง

6) ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) คือ รู้จักแบ่งเบาความรู้สึกของผู้อื่นที่อยู่ร่วมกัน รู้จักเอาใจใส่เข้ามาใส่ใจเรา ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องกับ อุกโกธํ ความไม่โกรธโดยใช้อิทธิพล มีความเมตตา รักและปรารถนาดีต่อผู้อื่น อวิหีสํ ความไม่เบียดเบียน มีความกรุณา ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์

7) ความยุติธรรม (Justice) คือ มีความเสมอภาค ไม่ลำเอียงในการปฏิบัติต่อผู้ได้บังคับบัญชา เช่น การให้รางวัลหรือการลงโทษ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องกับหลักอคติ 4 (ที.ปา.) ซึ่งหลักเป็นสำคัญสำหรับผู้บริหารหรือผู้ปกครอง จะต้องละเว้นอคติทั้ง 4 ให้ได้ เพราะเป็นทางประพฤติที่ผิดเป็นหายนธรรมในสังคมอย่างยิ่ง อคติแปลว่า ฐานะอันไม่พึงถึงทางความประพฤติผิดความไม่เที่ยงธรรมหรือความลำเอียง มีอยู่ 4 อย่าง คือ (1) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ เพราะพอใจ หรือเพราะรักในผู้นั้น จึงทำให้ผู้นั้นได้ดีเป็นคนเด่นในสังคม (2) โทษาคติ ลำเอียงเพราะชัง ไม่ชอบหน้า ไม่พอใจผู้นั้น แม้เขาทำดีเพียงใด ความดีก็ไม่ปรากฏ (3) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา ไม่รู้ความจริง ไม่เห็นความดีของเขา มักเห็นผิดพลาดไป (4) ภยากติ ลำเอียงเพราะขาดกลัว อาจกลัวเพราะเขามีเงินทอง มีอำนาจ มีญาติพี่น้องใหญ่โต กว้างขวางในสังคมดังมีพุทธสุภาษิตว่า “บุคคลใดลงละเมิดความยุติธรรมเพราะอคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม บุคคลใดไม่ล่วงละเมิดความยุติธรรมเพราะอคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมบริบูรณ์” นอกจากนั้นหลักความยุติธรรมยังสอดคล้องกับหลักพรหมวิหารธรรม 4 (ที.ปา.) ซึ่งหมายถึงธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หลักธรรมข้อนี้ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ใหญ่หรือผู้ปกครอง ผู้บริหารที่จำเป็นจะต้องประพฤติปฏิบัติ มี 4 ประการ ดังนี้(1) เมตตา ความรัก ใคร่ปรารถนา มิไม่ตรีต่อประชาชนหรือผู้ใต้ปกครองกล่าวคือ ปรารถนาให้เขาเหล่านั้นมีความสุข(2) กรุณา ความสงสารคิดช่วยเหลือให้ประชาชนหรือผู้ใต้ปกครองให้พ้นจากทุกข์ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความเดือดร้อนของปวงประชารวมถึงสัตว์ทั้งปวงด้วย

(3) มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดีเมื่อประชาชนหรือปกครองประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานก็รู้สึกชื่นชมยินดีกับความสำเร็จของเขาเหล่านั้น (4) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง คือ อันจะทำให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขัง ไม่เอนเอียงด้วยความรักละชัง ไม่ซ้ำเติมเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จทุกข์ พิจารณาเห็นการกระทำของเขาเหล่านั้นตามหลักแห่งกรรม คือ การกระทำของเขาเอง ว่าเขาเป็นผู้กระทำขึ้น อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ

8) ความรู้ (Knowledge) คือ มีความรอบรู้ในวิชาชีพและความรู้ทั่วไป รู้จักงานของตน มีความรู้เข้าใจบุคคลอื่น รวมทั้งมีความฉลาด (Intelligence) มีสติปัญญาจัดการกับปัญหาต่างๆ และมีความแนบเนียน มีกาลเทศะ (Tact) คือ มีปฏิภาณไหวพริบ สามารถปฏิบัติต่อบุคคลโดยวิธีอันเหมาะสมปราศจากข้อขุนเคืองหรือขัดขืน ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องกับหลักสัปปริสธรรม (อง.สตตก.) หมายถึง ธรรมของสัปปริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่งมีความเป็นคนที่สมบูรณ์และถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญของการเป็นผู้นำที่สมบูรณ์ มีทั้งหมด 7 ประการ ดังนี้ (1) ธมมณฺเฑตา รู้จักเหตุผล คือ เมื่อผู้นำตำแหน่ง จะทำหน้าที่อะไรก็ตามต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ ถึงกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตเกี่ยวข้องกับหน้าที่รับผิดชอบของตน โดยรู้ว่า สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์และจะให้ความสุขแก่ผู้ใดปกครองได้อย่างไรและให้การช่วยเหลือตั้งตนอยู่ในหลักการนั้น (2) อตถณฺเฑตา รู้จักจุดมุ่งหมายและผล คือ รู้จุดมุ่งหมายที่ตนกระทำว่ามีจุดมุ่งหมายอะไรในการปกครอง คือปรารถนาให้ผู้ใดปกครองมีความสุขเป็นหลักในการปกครอง (3) อตตณฺเฑตา รู้จักตน คือ รู้ตามความเป็นจริงว่าโดยชาติ โดยตระกูล โดยหน้าที่ โดยคุณธรรมและความรู้ที่ตนมีอยู่แล้ว จะประพฤตินให้สมกับที่เป็นผู้ปกครองว่าสิ่งที่ตนกระทำไปนั้นให้อะไรแก่ผู้ใดปกครอง (4) มตตณฺเฑตา รู้จักประมาณ คือ รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์และการเก็บเกี่ยวภาษีอากรแต่พอควร รู้จักประมาณในการแบ่งปันความสุขแก่ผู้ใดปกครองให้ทั่วถึง (5) กาลณฺเฑตา รู้จักกาล คือ รู้กาลอันควรในการทำกิจต่างๆ เวลาไหน ควรทำอะไร (6) ปริสณฺเฑตา รู้จักชุมชน คือ รู้กริยาที่พึงประพฤติดต่อชุมชนนั้นว่าแต่ละชุมชนมีความต้องการอะไร ควรจะสงเคราะห์อย่างไรจึงจะเหมาะสม (7) ปุคฺคณฺเฑตา รู้จักบุคคล คือ รู้จริตของแต่ละบุคคลว่ามีความโน้มเอียงไปด้านใด ผู้ปกครองที่มีความเข้าใจหรือมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว ย่อมสามารถช่วยให้สามารถทำงานกับบุคคลที่มีความหลากหลายได้อย่างเป็นเอกภาพและมีประสิทธิภาพดังมีพุทธภาษิตที่ว่า “ผู้มีปัญญา ถึงพร้อมด้วยความรู้ ฉลาดในวิธีจัดการงาน รู้กาล รู้สมัย เขาพึงอยู่ในราชการได้”

9) ความกระตือรือร้น (Enthusiasm) คือ มีความเอาใจใส่ จดจ่อ หรือสนใจอย่างจริงจังต่องานที่ทำและการปฏิบัติต่างๆ ตลอดเวลา รวมทั้งมีความริเริ่ม (Initiative) คือ คุณลักษณะที่เล็งเห็นเองว่า สิ่งใดควรทำหรือต้องทำ แล้วทำในสิ่งนั้น ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้วมีความสอดคล้องหลักอิทธิบาท 4 (อง.จตกก.) เป็นคุณธรรมที่ทำให้สำเร็จความประสงค์ 4 ประการคือ (1) ฉนฺท พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น (2) วิริย เพียรประกอบสิ่งนั้น (3) จิตต เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น ไม่วางธุระ (4) วิมฺงสา หมั่นตริตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น ดังมีพุทธภาษิตว่า “ผู้หมั่นในการทำงาน ไม่ประมาท มีปัญญาเห็นประจักษ์ จัดการงานได้เรียบร้อย เขาพึงอยู่ในราชการได้”

เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายถึงคุณสมบัติหรือลักษณะของผู้นำในทางหลักการเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผู้วิจัยจึงได้นำเสนอตารางการเปรียบเทียบความสอดคล้อง ดังตารางที่ 2.4

ตารางที่ 2.4 เปรียบเทียบคุณสมบัติหรือลักษณะของผู้นำในทางหลักการถึงความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

คุณสมบัติของผู้นำในทางหลักการ	คุณธรรมของผู้นำตามหลักพุทธศาสนา
1. ความไม่เห็นแก่ตัว (Unselfishness)	1. หลักทศพิธราชธรรม (ทาน ปริจจาค)
2. ลักษณะท่าทาง (Bearing)	2. หลักทศพิธราชธรรม (สีล มททว อวิโรธน)
3. ความซื่อสัตย์ สุจริต (Integrity)	3. หลักทศพิธราชธรรม (อาชชว)
4. ความอดทน (Endurance)	4. หลักทศพิธราชธรรม (ขนติ)
5. ความเด็ดขาด (Decisiveness)	5. หลักทศพิธราชธรรม (ตป)
6. ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy)	6. หลักทศพิธราชธรรม (อกโกธ อวิโรธน)
7. ความยุติธรรม (Justice)	7. อกติ 4 พรหมวิหารธรรม 4
8. ความรู้ (Knowledge)	8. สปัริสธรรม 7
9. ความกระตือรือร้น (Enthusiasm)	9. อิทธิบาท 4

ที่มา: สาทิต พนาริ (2556)

จากข้อธรรมเรื่องคุณสมบัติของผู้นำในทางพระพุทธศาสนา นี้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานั้นมีความสำคัญต่อระบบการปกครองที่ดี คุณธรรมบางประการของผู้นำในทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยหลักธรรมต่างๆ มากมาย เพื่อใช้เป็นแนวทางปฏิบัติและเป้าหมายที่ชัดเจน ซึ่งผู้นำสามารถเลือกปฏิบัติได้ตามความพร้อม เหมาะสมกับอุปนิสัยและสติปัญญาของตนเองสามารถปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างเป็นระบบ มีคุณธรรมจริยธรรมในจิตใจมีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ผู้ร่วมงานและสามารถนำพาองค์กรให้มีความเจริญมั่นคงตลอดไป

2.5.4 บทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคม

สถาบันสงฆ์เป็นสถาบันที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึนึกคิดและความเป็นอยู่ของพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมากทั้งด้านอบรมปณิธานศีลธรรมจรรยาศาสนพิธีและกิจกรรมต่างๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวันพระสงฆ์จึงได้รับการนับถืออย่างสูงซึ่งนอกจากจะเป็นที่พึ่งทางใจเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคมแล้วหลักธรรมของพระพุทธศาสนายังพัฒนาคุณภาพของประชาชนให้มีคุณธรรมจริยธรรมมีระเบียบวินัยรับผิดชอบสมัครสมานสามัคคีส่งเสริมความมั่นคงแห่งชาติ

ดังนั้น การศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ต่อชุมชนนั้นเป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในลักษณะบทบาทของพระสงฆ์ที่ปรากฏในอดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งลักษณะบทบาทของพระสงฆ์จะมีความสัมพันธ์กับชุมชนโดยสาเหตุที่พระสงฆ์ต้องเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับ

ชุมชนนั้นเนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของหน้าที่ที่พระสงฆ์พึงกระทำต่อชุมชนซึ่งพระราชวรมุณี (ประยูรต์ ปยุตโต) (2527) ได้กล่าวถึงหน้าที่และความผูกพันของพระภิกษุสงฆ์ที่มีต่อสาธารณะโดยหลักธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายธรรมและวินัยได้กำหนดให้ชีวิตของพระสงฆ์เกี่ยวเนื่องผูกพันกับสังคมโดยพื้นฐานซึ่งรูปแบบความสัมพันธ์ของสังคมสงฆ์แบ่งเป็น 2 ลักษณะดังนี้คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ด้วยกันเองเห็นได้จากบทบัญญัติต่างๆในวินัยสงฆ์มีความเป็นอยู่ร่วมกันเป็นวัดหรือสำนักสงฆ์กำหนดเขตสีมาอุโบสถการรับภิกษุการปวารณาพุทธบัญญัติที่ให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการต่างๆซึ่งเรียกว่าสังฆกรรมมีการอุปสมบทการระงับอธิกรณ์เป็นต้นตลอดจนถึงข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายในสังคมสงฆ์มีการเคารพกันตามอาวุโสเป็นต้น

2. ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์พระสงฆ์ถูกกำหนดให้ฝากชีวิตความเป็นอยู่ไว้กับคฤหัสถ์เริ่มตั้งแต่อาหารซึ่งพระสงฆ์เป็นอยู่ด้วยบิณฑบาตคืออาหารที่คฤหัสถ์ถวายตลอดถึงปัจจัย 4 อย่างอื่นๆและความเป็นอยู่ที่ต้องอาศัยคฤหัสถ์เป็นประจำเป็นข้อบังคับอยู่ในตัวให้ชีวิตของพระสงฆ์ผูกพันอยู่กับสังคมของคฤหัสถ์หน้าที่ทางสังคมของพระสงฆ์ที่เกิดขึ้นเพราะความผูกพันในด้านความเป็นอยู่นี้ถือว่ามีความสำคัญส่วนหนึ่งและในส่วนของคุณธรรมพระสงฆ์ก็ย่อมมีหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ด้วยอาศัยเมตตาและกรุณาธรรมของตนนอกจากนี้ในวินัยยังมีบทบัญญัติสำหรับรักษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนให้อยู่ในสภาพที่ถูกต้องและมั่นคงให้สถาบันสงฆ์อยู่ในฐานะมีเกียรติเป็นที่เคารพเทิดทูนทำการอนุเคราะห์ประชาชนด้วยคุณธรรมหวังประโยชน์สุขแก่ประชาชนอย่างแท้จริงมิใช่เพ้อฝันหรือเป็นการคลุกคลีกับคฤหัสถ์เช่นไม่ให้ภิกษุประจบคฤหัสถ์ด้วยการยอมตัวลงรับใช้เขาในกิจการต่างๆไม่ให้เป็นคนมักขอเป็นต้นซึ่งทำให้เสื่อมศรัทธาและความเคารพจากสถาบันสงฆ์และพระศาสนาให้มีการลงโทษผู้ทำลายความสัมพันธ์อันดีนี้ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายภิกษุหรือคฤหัสถ์กล่าวโดยสรุปหน้าที่และความผูกพันทางสังคมของพระสงฆ์เกิดจากองค์ประกอบ 3 ประการคือ 1. การดำรงชีวิตของพระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัย 4 ที่ชาวบ้านถวาย 2. สภาวะและเหตุการณ์ในสังคมย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม 3. โดยคุณธรรมคือเมตตากรุณาจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์

จากหน้าที่และความผูกพันดังกล่าวทำให้พระสงฆ์ต้องทำหน้าที่ส่วนตนและผู้อื่นไปพร้อมกันด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้พระสงฆ์ได้รับการยอมรับจากประชาชนให้เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณเป็นผู้ควรให้ความเคารพนับถือซึ่งพระราชวรมุณี (ประยูรต์ ปยุตโต) (2527) ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้พระสงฆ์ได้รับการยกย่องจากสังคมไว้ 3 ประการคือ 1. ความบริสุทธิ์หมายถึงการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ 2. ความเสียสละบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคม 3. ความเป็นผู้นำทางสติปัญญาสามารถชี้แนะและแก้ไขปัญหาให้แก่ประชาชนได้

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพระสงฆ์มีบทบาทที่สัมพันธ์กับชุมชนเนื่องจากพระสงฆ์มีความผูกพันกับสังคมและชุมชนถือว่าพระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคมเป็นบุคคลสาธารณะและดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะอาศัยผู้คนในสังคมเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงทำให้พระสงฆ์ต้องตอบแทนสังคมต้องช่วยเหลือสาธารณะในด้านต่างๆทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมซึ่งเป็นหน้าที่ที่เกิดจากคุณธรรมของพระสงฆ์ที่ต้องช่วยเหลือผู้คนในสังคมให้พ้นทุกข์ให้มีชีวิตที่ดีมีแต่ความสุขด้วยเหตุนี้จึงทำให้พระสงฆ์ต้องมี

ภาระหน้าที่และความรับผิดชอบที่พึงกระทำต่อสังคมจึงเป็นเหตุที่ทำให้พระสงฆ์ต้องมีบทบาทต่อสาธารณชนในด้านต่างๆ

2.5.4.1 บทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคมในอดีต

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางของสังคมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้แทนของวัดที่คอยชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติตนของพุทธศาสนิกให้ไปในทางที่ดีซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมนั้นจะมีความสอดคล้องกับบทบาทของวัดในอดีตพระสงฆ์มีบทบาทสัมพันธ์กับสังคมอย่างแนบแน่นเช่นเดียวกับวัดผู้คนในสังคมมีความศรัทธาเชื่อถือว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่างๆเหนือกว่าประชาชนทั่วไปซึ่งสามารถให้คำปรึกษาแก่ประชาชนที่มาขอคำปรึกษาได้เพราะประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยนับถือพระพุทธศาสนาและยอมรับนับถือความสามารถของพระสงฆ์ตลอดมาซึ่งพระราชาวรมณี (ประยูรย์ ยุตุโต) (2527) ได้กล่าวถึงบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในอดีตว่าการที่วัดกลายเป็นศูนย์กลางของสังคมทำให้พระสงฆ์กลายเป็นผู้นำจิตใจและเป็นศูนย์รวมความร่วมมือนั้นอาจเกิดจากปัจจัยหลายอย่างเช่นการเป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการในด้านนี้เป็นต้น แต่สิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ข้อสำคัญปัจจัยสำคัญนั้นอยู่ที่ความรู้สึกว่าพระสงฆ์เป็นผู้ประพฤติธรรมมีความบริสุทธิ์อย่างหนึ่งเป็นผู้เสียสละบำเพ็ญตนเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนโดยบริสุทธิ์ใจอย่างแท้จริงและที่น่าจะสำคัญที่สุดคือความรู้สึกว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่างๆทุกอย่างเหนือกว่าพวกตนสามารถเป็นที่ปรึกษาแนะนำชาวบ้านในปัญหาต่างๆได้ทั่วไปอันเป็นความรู้สึกในฐานะศิษย์กับอาจารย์เป็นเครื่องรักษาความเคารพเชื่อถือได้ยั่งยืนมั่นคงยิ่ง

ดังนั้นวัดและพระสงฆ์จึงไม่สามารถแยกจากกันได้เนื่องจากจะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ได้บทบาทของวัดต่อสาธารณชนจึงจำต้องอาศัยพระสงฆ์เป็นผู้กระทำกิจกรรมต่อสังคมทั้งทางด้านจิตใจและวัตถุโดยการเทศนาอบรมสั่งสอนด้วยวิธีการต่างๆซึ่งได้นำเอาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นนั้นตลอดจนได้ปรับวิธีการต่างๆที่จะนำมาใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาต่างๆของสังคมให้สอดคล้องกันได้อย่างเหมาะสม

สำหรับบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชนนั้นสุภาพรณบางข้าง (2527) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำชุมชนมีบทบาท 2 ทางคือ

1. บทบาทหลักหรือบทบาทโดยตรงของพระสงฆ์คือเป็นผู้นำชุมชนในด้านจิตใจส่งเสริมศีลธรรมสติปัญญาที่ถูกต้องแก่ชุมชนถือเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งเป็นรากฐานของความเจริญความสุขของสังคมอย่างแท้จริง

2. บทบาทรองในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้ที่ได้รับความศรัทธาจากชาวบ้านก็อาจให้คำแนะนำชาวบ้านในท้องถิ่นให้เห็นลู่ทางของการพัฒนาตัวนวัตกรรมที่เหมาะสมอาจเป็นผู้ประสานการรวมตัวของชาวบ้านในการพัฒนาวัตถุหรือจัดให้วัดเป็นสถานที่รวมกลุ่มเป็นต้น

ทางด้านธีรโชติเกิดแก้ว (2547) ได้กล่าวถึงบทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่มีต่อสาธารณชนรูปแบบต่างๆในอดีตดังต่อไปนี้

1. เป็นครูผู้ให้การศึกษาและการอบรมสั่งสอนลูกหลานของชาวบ้านเพื่อให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและในขณะเดียวกันก็สอนวิชาการอื่นๆทั้งทางด้านภาษาและวิชาชีพในข้อนี้วัดเป็นเหมือนสถาบันการศึกษาพระสงฆ์ก็เหมือนผู้บริหารการศึกษาและครูผู้สอน

2. เป็นนักสังคมสงเคราะห์คอยช่วยเหลือผู้ประสบปัญหาชีวิตและคนยากจน เช่น การช่วยสงเคราะห์อนุเคราะห์บุตรหลานของชาวบ้านที่ยากจนการสงเคราะห์สังคมในด้านต่างๆ การช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติต่างๆ ด้านอาหาร เสื้อผ้าที่ พักอาศัยชั่วคราว การให้ทุนการศึกษา การให้การสงเคราะห์ด้านที่พักอาศัยแก่คนเดินทางไกล ในอดีตวัดมีบทบาทมากคนที่เดินทางได้อาศัยวัดเป็นที่พำนักในขณะที่เดินทางรอนแรมไปในสถานที่ต่างๆ ซึ่งในกรณีนี้วัดจึงเป็นเหมือนโรงแรมและพระสงฆ์เป็นเหมือนผู้บริหารของโรงแรมซึ่งไม่ได้คิดค่าบริการแต่อย่างใด

3. เป็นนายแพทย์รักษาคนไข้ตามความรู้ความสามารถในยุคหนึ่งๆ โดยใช้วิธีการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณที่ใช้ยาสมุนไพรบางครั้งก็ใช้วิธีการทางไสยศาสตร์เข้าช่วยในข้อนี้วัดเปรียบเสมือนโรงพยาบาลและพระสงฆ์เป็นเหมือนนายแพทย์และพยาบาลที่คอยให้การรักษาดูแลผู้เจ็บป่วย

4. เป็นผู้พิพากษารณิชาชาวบ้านเกิดข้อพิพาทหรือมีเรื่องราวที่ไม่สามารถตกลงกันได้พระสงฆ์เป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือและการยอมรับจากชาวบ้านว่าเป็นผู้มีศีลธรรมความยุติธรรมจึงได้รับเกียรติให้เป็นผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้นในกรณีออมชอมกันและได้รับความยุติธรรมทั้งสองฝ่าย

5. เป็นที่ปรึกษาของชาวบ้านเมื่อชาวบ้านมีปัญหาชีวิตเช่นการครองชีพปัญหาครอบครัวและความทุกข์ต่างๆ พระสงฆ์จะทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษาช่วยหาทางออกที่ถูกต้องในการแก้ปัญหาหรือความทุกข์เหล่านั้นให้โดยยึดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการแก้ปัญหา

6. เป็นนักอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยศิลปวัฒนธรรมไทยล้วนมีบ่อเกิดมาจากวัดเกือบทั้งสิ้นพระสงฆ์จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสืบสานต่อโดยการอนุรักษ์ศิลปะในด้านต่างๆ ของชาติให้คงสืบมาได้มาจนถึงทุกวันนี้

7. เป็นผู้นำทางด้านพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเช่นการบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตเช่นขึ้นบ้านใหม่แต่งงานงานศพ เป็นต้นซึ่งบทบาทนี้ก็ยังเด่นชัดในปัจจุบัน

8. เป็นที่พึ่งทางด้านจิตใจของชาวบ้านพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นปูชนียบุคคลและเป็นรัตนหนึ่งในพระรัตนตรัยได้ทำหน้าที่ที่สำคัญ คือ เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณโดยการเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนดำเนินตามหลักคำสอนนั้นด้วย

9. เป็นผู้อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเช่นการปลูกป่าการรักษาป่าไม้ เป็นต้น
ในอดีตวัดและพระสงฆ์สามารถแสดงบทบาทเหล่านี้ได้ เนื่องจากตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ชาวบ้านมองพระสงฆ์ว่าเป็นผู้ประพฤติกุศล มีความบริสุทธิ์ เป็นผู้เสียสละบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์ของประชาชนด้วยความบริสุทธิ์ใจ ทำให้วัดเป็นศูนย์กลางของสังคมโดยมีพระสงฆ์ซึ่งได้รับความเคารพศรัทธาเชื่อถือจากคนในสังคมเป็นแกนนำวัดกับพระสงฆ์จึงมีความสำคัญต่อสังคมไทยและอยู่ในฐานะที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนให้มีความสามัคคีกันด้วยเหตุนี้พระสงฆ์จึงกลายมาเป็นผู้นำทางด้านจิตใจและวัดกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน จึงทำให้พระสงฆ์ต้องมียุทธศาสตร์ที่ต่อสังคมดังกล่าว แต่เนื่องจากสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ดังนั้น บทบาท

และหน้าที่ของพระสงฆ์จึงต้องเปลี่ยนแปลงและปรับฐานะไปตามโครงสร้างของสังคมที่เปลี่ยนแปลงด้วย ด้วยเหตุนี้พระราชวรมุนี (ประยูรย์ปยุตโต) (2527) จึงได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ว่าพระสงฆ์ควรตระหนักมั่นอยู่เสมอในหน้าที่เดิมแท้ของตนตามธรรมวินัย และจากฐานะนี้จึงเริ่มบทบาทใหม่หรือปรับปรุงบทบาทเก่าขึ้นในรูปใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแทนที่จะดึงหรือหวงแหนหนองเหนียวบทบาทเดิมไว้และในปัจจุบันพระสงฆ์ก็โน้มเอียงไปในทางที่จะทำเช่นนั้นส่วนการที่จะเริ่มบทบาทใหม่หรือปรับปรุงบทบาทเก่าขึ้นในรูปใหม่อย่างไรนั้นก็รวมอยู่ในหลักการเดิม 3 อย่าง คือ การศึกษาการเผยแผ่และการสงเคราะห์ เมื่อบทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคมในอดีตเป็นสิ่งที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคมให้ใกล้ชิดกัน ในลักษณะที่พระสงฆ์เป็นผู้นำทางปัญญาเป็นผู้สอนวิชาการต่างๆ ให้แก่คนในสังคมลักษณะเช่นนี้เป็นสิ่งที่สร้างความเชื่อถือของประชาชนที่มีต่อพระสงฆ์แต่เมื่อความเจริญแบบตะวันตกเข้ามามีวิชาการสาขาต่างๆ มีสถาบันแบบใหม่ต่างๆ เกิดขึ้นแต่พระสงฆ์กลับไม่มีการปรับตัวเข้าหาความเจริญแบบใหม่นี้จึงเป็นเหตุให้พระสงฆ์สูญเสียบทบาทที่เคยมีในอดีตไปจากที่กล่าวสอดคล้องกับพระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต) (อ้างถึงใน สุจินณาพานิชกุล, 2549) ซึ่งได้กล่าวถึง สาเหตุการสูญเสียบทบาทของพระสงฆ์สามารถสรุปได้ว่าเมื่ออารยธรรมแบบตะวันตกเข้ามานั้นได้มีวิชาการสาขาต่างๆ เข้ามาด้วยในขณะที่คนในสังคมต้องการที่จะเข้ารับการศึกษาวิชาการแบบใหม่นี้แต่พระสงฆ์กลับไม่ยอมรับรู้ไม่ยอมเกี่ยวข้องกับวิชาการที่มากับความเจริญแบบใหม่กลับพยายามยึดถือและฝืนเอาสภาพเดิมให้คงอยู่ท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเท่ากับเป็นการปล่อยให้ประชาชนปรับตัวเข้าหาและรับความเจริญแบบใหม่นั้นโดยลำพังขาดการเหนี่ยวรั้งจากพระสงฆ์ซึ่งเคยเป็นผู้แนะแนวทางมาแต่เดิมพระสงฆ์กับประชาชนซึ่งเคยสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงต้องห่างออกจากกันซึ่งผลจากการที่พระสงฆ์ไม่ยอมรับรู้ไม่ยอมเกี่ยวข้องกับวิชาการที่มากับความเจริญแบบใหม่ทำให้พระสงฆ์สูญเสียภาวะผู้นำทางปัญญาของสังคมและทำให้พระสงฆ์ขาดความรู้อันเป็นสื่อกลางที่รู้ร่วมกันสำหรับชักนำคนในสังคมเข้าหาหลักธรรมทางพระศาสนาพระสงฆ์กับประชาชนจึงห่างกันสัมพันธ์กันไม่ได้ส่งผลให้ยิ่งห่างเหินกันและไม่เข้าใจกันมากขึ้นซึ่งเมื่อพระสงฆ์ไม่มีการปรับเปลี่ยนบทบาทให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้ลักษณะบทบาทของพระสงฆ์ที่ปรากฏในปัจจุบันยังคงไว้ซึ่งลักษณะเช่นในอดีต

ในขณะที่สุรพล พยอมแย้ม (2541) ได้กล่าวถึง บทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่า บทบาทของวัดหรือบทบาทของพระสงฆ์ที่เคยทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ละให้ความอนุเคราะห์แนะนำช่วยเหลือแก่ประชาชน ทั้งในด้านการสั่งสอนการฝึกอบรมทางการศึกษาการดำรงชีพในชีวิตประจำวันรวมทั้งการสาธารณสุขและสุขภาพอนามัย ล้วนแต่มีองค์การหรือสถาบันทางสังคมในรูปแบบใหม่เข้ามามีบทบาทและจัดการแทนบทบาทของพระสงฆ์แทบทั้งสิ้น นอกเหนือจากบทบาทของผู้เผยแผ่ธรรมะและอบรมจิตใจประชาชนแล้ว รูปแบบหรือบทบาทของพระสงฆ์ที่เคยอยู่ในกรอบหรือแนวปฏิบัติที่ใกล้เคียงกัน ได้แปรเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม ตามความต้องการและตามความจำเป็นของสังคมหรือชุมชนที่พระสงฆ์เกี่ยวข้อง

2.5.4.2 บทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคมในปัจจุบัน

พระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับผู้คนในสังคมมาโดยตลอด เพราะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกล่าว คือ พระสงฆ์มีความเป็นอยู่ที่เนื่องด้วยผู้คนในสังคม ในขณะที่ผู้คนในสังคมก็ต้องพึ่งพาอาศัยพระสงฆ์ในคำสั่งสอนตามหลักธรรม การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การขอคำแนะนำ

ปรัชญาต่าง ๆ รวมถึงการเป็นที่พึงทางใจเป็นต้นฉะนั้นพระสงฆ์จึงมีบทบาทต่อสังคมมากทั้งในอดีตและปัจจุบันหนึ่งในสังคมปัจจุบันนี้เปลี่ยนไปอย่างมากการที่พระสงฆ์จะเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาสังคมนั้นจำเป็นที่จะต้องรู้เท่าทันสังคมเพื่อให้การทำหน้าที่ของพระสงฆ์เป็นไปอย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์มากที่สุดซึ่งในปัจจุบันนี้ได้มีการกล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์ไว้อย่างหลากหลายเป็นจำนวนมากซึ่งสามารถประมวลได้ดังต่อไปนี้

คณิศร จันทบุตร (2530) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันโดยได้แบ่งเป็น 3 ประการ คือ การพัฒนาคุณภาพของพลเมืองด้านคุณธรรมและจริยธรรมการสงเคราะห์ประชาชนและการช่วยเหลือทางราชการดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาคุณภาพของพลเมืองด้านคุณธรรมและจริยธรรมจำแนกเป็น

1) การให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรทุกระดับอายุตามประเพณีและหากผู้ที่มาบวชนั้นศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระสงฆ์เป็นผู้อุปฌาย์อาจารย์ให้นิสัยให้อนุศาสน์และอบรมสั่งสอนอย่างจริงจังเมื่อลาสิกขาไปก็จะเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของสังคมไทย

2) การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่มาทำบุญในวัดในวันธรรมสวนะและในงานทำบุญบำเพ็ญกุศลต่างๆตามประเพณีหรืองานในเทศกาลต่างๆการเทศน์ทางวิทยุกระจายเสียงโทรทัศน์การบรรยายธรรมการสนทนาธรรมการปาฐกถาธรรมการเขียนบทความเผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์การเรียบเรียงหนังสือธรรมเผยแพร่ในโอกาสต่างๆตลอดจนกิจกรรมเผยแพร่พระพุทธศาสนาทั้งปวงเช่นงานพระธรรมทูตงานพระธรรมจาริกงานตามโครงการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลซึ่งล้วนเป็นงานที่ทำให้ประชาชนได้รับทราบได้รู้จักได้เข้าถึงและได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

3) บทบาทด้านการศึกษาแยกเป็นดังนี้คือ (1) การจัดการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรเช่นการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญและการจัดการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยสงฆ์ (2) การจัดสอนศาสนศึกษาแก่ประชาชนเช่นการสอนศีลธรรมในสถานศึกษาต่างๆการสอนธรรมศึกษาแก่นักเรียนและประชาชนการตั้งหน่วยพุทธมามกะแก่ผู้เยาว์ในวัดในหมู่บ้านตำบลการจัดตั้งและดำเนินการโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์โรงเรียนวัดสอนเด็กก่อนเกณฑ์การจัดตั้งห้องสมุดในวัดการตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมและดำเนินการสำนักวิปัสสนาต่างๆ งานเหล่านี้ล้วนชักนำเด็กประชาชนได้ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นการวางพื้นฐานสร้างคุณภาพของพลเมืองต่อไป (3) การดำเนินกิจการคณะสงฆ์เช่นการพระศาสนาของวัดของชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศเพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนาให้คงอยู่เสริมสร้างคุณภาพของประชาชนสืบไป

2. การสงเคราะห์ประชาชนเป็นหน้าที่ที่สำคัญของพระสงฆ์ตามคติทางพระพุทธศาสนาซึ่งการสงเคราะห์ประชาชนมีดังนี้คือ

1) การให้ความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลแก่ประชาชนตามประเพณีเกี่ยวกับชีวิตเช่นในพิธีทำบุญเกี่ยวกับการเกิดการบวชนาคแต่งงานทำบุญอายุพิธีศพงานประเพณีส่วนรวมเช่นเทศกาลต่างๆการทอดกฐินผ้าป่าสงกรานต์งานขึ้นปีใหม่งานประจำปีของท้องถิ่นต่างๆการทำบุญในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นต่างๆ

2) การช่วยประกอบศาสนพิธีในงานทำบุญบำเพ็ญกุศลต่างๆเช่นการ
แนะนำพิธีการจัดการเครื่องใช้และเครื่องประกอบพิธีการให้ศีลและสวดมนต์การเจริญพระพุทธรูป
สวดมนต์การรับถวายทานต่างๆการเทศน์การอนุโมทนาทั้งงานเอกชนท้องถิ่นส่วนราชการตลอดจน
งานรัฐพิธีและพระราชพิธี

3) การให้ที่พักอาศัยแก่นักเรียนนิสิตนักศึกษาต่างท้องที่ที่มาศึกษาเล่า
เรียนอยู่ในเมืองการให้ที่พักแก่บุคคลที่มีวิชาชีพเช่นซีหรือคนชราทุพพลภาพการให้ที่ดินหรือให้เช่า
ที่ดินในราคาถูกแก่ประชาชนที่ขาดทุนปลูกบ้านพักอาศัย

4) การดูโชคชะตาราศีการประพรมน้ำพระพุทธรูปการให้ฤกษ์ยามแม่
บางกิจการที่พระภิกษุบางรูปดำเนินการอยู่จะเป็นที่ติเตียนแต่มีคนจำนวนไม่น้อยที่เลื่อมใสศรัทธาเป็น
การสงเคราะห์ประชาชนด้านขวัญกำลังใจ

5) การให้ทางราชการหรือส่วนรวมใช้สถานที่วัดเช่นศาลาการเปรียญลาน
วัดบริเวณวัดเพื่อประชุมราษฎรเป็นหน่วยเลือกตั้งทำกิจกรรมบริหารหรือสงเคราะห์ประชาชนด้านต่าง
ๆจัดงานรื่นเริงจัดงานหารายได้เพื่อสาธารณกุศลตลอดจนการให้ที่ดินของวัดสร้างสาธารณสถานต่างๆเช่น
โรงเรียนโรงพยาบาลห้องสมุดที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน

6) การรักษาโรคภัยไข้เจ็บการให้คำปรึกษาหน้าที่การงานการเป็นผู้
นำในการก่อสร้างสิ่งสาธารณะประโยชน์ในท้องถิ่น

7) การให้ที่พักพิงแก่ประชาชนผู้ประสบสาธารณภัยและภัยธรรมชาติ
เป็นการรวบรวมสิ่งของตลอดจนเงินทองของผู้บริจาคแก่ผู้ประสบภัยต่างท้องถิ่นและยังมีการ
สงเคราะห์ด้านวัตถุอย่างอื่นแก่เอกชนและประชาชนอีกมาก

3. การช่วยเหลือทางราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาความปลอดภัย
ของชาติและกิจการทางจิตวิทยาสังคมเป็นต้นว่า

1) ช่วยในการอบรมชี้แจงราษฎรให้รู้จักผิดชอบชั่วดีการคว่ำและควรว
เว้นความขยันทันเพียรในการประกอบอาชีพการปฏิบัติตามคำแนะนำชักชวนของรัฐบาลหรือ
ผู้ปกครอง

2) ช่วยกิจการบริหารตามปกติของเจ้าหน้าที่รัฐบาลเช่นช่วยสอนหนังสือ
และเผยแพร่กิจกรรมต่างๆของรัฐบาลชักชวนประชาชนให้มาช่วยงานราชการ

3) สงเคราะห์ประชาชนในท้องถิ่นที่วัดตั้งอยู่เช่นการสงเคราะห์อาหาร
เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มยารักษาโรคแก่ผู้ยากจนยากไร้หรือประสบภัย

4) ช่วยเหลือราชการเกี่ยวกับกิจการความมั่นคงเช่นชักนำหรือเป็น
ศูนย์กลางให้ทางราชการอำเภอจัดอบรมลูกเสือชาวบ้านการอบรมไทยอาสาป้องกันชาติการสงเคราะห์
ชาวเขาการช่วยบำบัดรักษาผู้ติดยาเสพติดให้โทษ

ทางด้านพินิจลาภณานันท์ (อ้างถึงพระมหาวชิราวุธราชคุณณรงค์, 2547) ได้
กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคมไทยในชนบทดังต่อไปนี้

1. บทบาทในการให้ความรู้และพัฒนาจิตใจแต่คนในชุมชนพระสงฆ์ใน
ชนบทนั้นมีพื้นฐานความศรัทธาเคารพของชาวบ้านพระสงฆ์เป็นแกนนำในการเข้าไปมีบทบาทการ
พัฒนาซึ่งเมื่อพระสงฆ์นำพาชาวบ้านพัฒนาจิตใจหรือวัตถุในกิจกรรมใดกิจกรรมนั้นมักจะได้รับ

ร่วมมือช่วยเหลือจากชาวบ้านอย่างมีจิตศรัทธาและสามารถประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน โดยง่ายและเสียค่าใช้จ่ายน้อยแต่บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ก็ยังจำกัดอยู่ในแวดวงเฉพาะ พระสงฆ์ในบางพื้นที่ยังไม่กว้างขวางนักและยังมีกิจกรรมในลักษณะต่างคนต่างทำไม่ประสานกันอย่าง เป็นขบวนการหรือองค์การแนวทางการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ยังไม่เด่นชัดนักแต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าจะให้พระสงฆ์มีบทบาทการพัฒนาในพื้นที่ฐานโครงสร้างสังคมแบบใดถ้าเป็นสังคมเมืองพระสงฆ์ ควรจะมุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจเป็นสำคัญเพราะในสังคมเมืองนั้นมีเหตุปัจจัยแห่งการเปลี่ยนแปลงที่ไม่น่าไวในการชักนำประชาชนไปสู่ความเสื่อมในด้านศีลธรรมจรรยาการลดปัญหาอาชญากรรมและปัญหา สังคมอื่น ๆ ส่วนในสังคมชนบทนั้นปัญหาที่ชุมชนประสบคือปัญหาชีวิตความเป็นอยู่หรือปัญหาคุณภาพ ชีวิตการพัฒนาจิตใจอย่างเดียวจะไม่เกิดประโยชน์อะไรในชุมชนหากแต่พระสงฆ์ต้องมีการพัฒนา ความรู้สร้างความเข้าใจในชุมชนพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้นโดยต้องพัฒนาควบคู่ทั้งทางด้านวัตถุ และจิตใจแต่จะเน้นในด้านใดมากกว่ากันนั้นควรพิจารณาให้เหมาะสมตามสภาพพื้นฐานของโครงสร้าง สังคมและเศรษฐกิจในแต่ละชุมชนนั้นๆเป็นสำคัญ

2. บทบาทในการส่งเสริมการศึกษาในสมัยที่การศึกษายังไม่ได้แพร่หลาย มากนักการศึกษามีอยู่แต่ในวังกับวัดเท่านั้นแต่วัดกับพระสงฆ์เป็นฝ่ายใกล้ชิดกับประชาชนมากกว่าจึง สามารถให้การศึกษาได้มากกว่าทั้งด้านความรู้เช่นการอ่านเขียนการดำเนินชีวิตการครองเรือนเป็นต้น และด้านวิชาชีพเช่นวิชาช่างต่างๆและวิชาการต่อสู้มีวิชาดาบเป็นต้นถึงสมัยที่มีการปฏิรูปการศึกษา ตามแบบชาติตะวันตกวัดและพระสงฆ์ก็เป็นผู้มีส่วนร่วมเป็นอย่างมากเพราะมีความพร้อมทางด้าน ทรัพยากรที่ตกทอดมาพระสงฆ์จึงยังเป็นผู้ให้การศึกษาแก่สังคมตั้งแต่ชาวบ้านทั่วไปจนถึงเจ้านายและ พระมหากษัตริย์

3. บทบาทในการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่นพระสงฆ์เป็นสมาชิกของสังคมและ อยู่ได้ด้วยกำหนัดสนับสนุนจากชาวบ้านหากชาวบ้านลำบากพระสงฆ์ก็ลำบากเช่นกันเพราะฉะนั้นการที่ พระสงฆ์ดำเนินบทบาทในการพัฒนาชุมชนจึงเป็นบทบาทหนึ่งของพระสงฆ์ในการช่วยชาวบ้านเป็น การนำชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้พระสงฆ์เองก็ผูกพันกับชุมชนจึงไม่สามารถเพิกเฉยกับปัญหาที่ เกิดขึ้นได้พระสงฆ์สามารถดำเนินการไปตามวิจรรย์ญาณที่สามารถทำได้ตามพระธรรมวินัยและความ ต้องการของชุมชน

4. บทบาททางการเผยแผ่ธรรมจากการที่พระสงฆ์เป็นผู้งามด้วยศีลาจารวัตรทำ ให้เป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไปในการดำเนินชีวิตด้วยการยอมรับเช่นนั้นบทบาทในการเผยแผ่ธรรมจึงเป็นไป โดยง่ายบางครั้งก็ผ่านทางระบบการศึกษาที่ให้แก่ผู้เข้าศึกษาในวัดโดยตรงบางครั้งก็ผ่านทางประเพณีและ กิจกรรมทางศาสนาที่ประชาชนเข้าร่วมอย่างเป็นทางการจนถึงผ่านทางพุทศุคยและสนทนาเช่นในโอกาส ทำบุญตักบาตรตอนเช้าแม่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปบทบาทด้านนี้ก็ยังคงมีอยู่แต่อาจเปลี่ยนไปหรือเพิ่มขึ้นตาม วิธีการเช่นการใช้สื่อในการเผยแผ่ธรรมะให้เข้ากับยุคสมัย

5. บทบาทการส่งเสริมความสามัคคีในหมู่บ้านพระสงฆ์ช่วยขจัดความขัดแย้ง ของประชาชนในหมู่บ้านได้เพราะคนโดยส่วนมากเชื่อฟังผู้ทรงศีลอยู่แล้วเพราะพุทธศาสนิกชนชาวไทยนับ ถือพระสงฆ์เป็นอย่างสูงชาวบ้านมองพระสงฆ์เป็นบุคคลตัวอย่างชาวบ้านจึงเต็มใจที่จะกราบไหว้พระสงฆ์ หากเกิดความไม่ตีสเกิดขึ้นพระสงฆ์ก็เป็นผู้ประสานความเข้าใจให้กับชุมชนได้

6. บทบาทการเป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการในชุมชนหรือหมู่บ้านพระสงฆ์ทำหน้าที่ช่วยแนะนำสั่งสอนและสนับสนุนงานของชาวบ้านโครงการพัฒนาต่างๆในเมืองไทยที่สำเร็จไปได้นั้นส่วนหนึ่งมาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลขอความร่วมมือจากชาวบ้านโดยผ่านพระสงฆ์ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ

ในส่วนของงานของพระมหาชูศักดิ์น้อยสันเทียะ (2545) ได้สรุปบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่าพระสงฆ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยจึงควรที่จะเข้ามามีบทบาทให้สอดคล้องและรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมพระสงฆ์ควรดำเนินบทบาทต่อสาธารณะที่ไม่ขัดต่อหลักการของพระธรรมวินัยดังต่อไปนี้

1. บทบาทผู้เรียนรู้และวิจัยคือการแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบในด้านต่างๆไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาชุมชนกฎหมายการสื่อสารเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นต้นเพื่อการทำงานพัฒนาและการช่วยเหลือสังคมหรือชุมชนของพระสงฆ์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

2. บทบาทผู้สอนศีลธรรมคือการชี้แจงหรืออธิบายหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกต้องให้แก่บุคคลในระดับต่างๆได้

3. บทบาทผู้ให้การศึกษาคือพระสงฆ์ควรสนับสนุนส่งเสริมการให้ความรู้ในเรื่องประชาธิปไตยที่ถูกต้องแก่ประชาชนด้วยว่าในอนาคตการเมืองจะมีลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นประชาชนจะมีอำนาจในการปกครองตนเองมีบทบาทในการตรวจสอบการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐและนำการเมืองมากขึ้น

4. บทบาทผู้เป็นที่ปรึกษาคือพระสงฆ์ควรให้คำปรึกษาในปัญหาชีวิตส่วนตัวแก่ประชาชนทุกระดับเพราะในอนาคตปัญหาต่างๆมีแนวโน้มว่ามีความรุนแรงและมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

5. บทบาทผู้ปลุกจิตสำนึกคือการปลุกจิตสำนึกให้คนมีความขยันประหยัดและรับผิดชอบและไม่ให้ตกเป็นทาสของการบริโภคนิยมโดยประยุกต์หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่สอดคล้องและทันสมัย

6. บทบาทผู้อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคือพระสงฆ์ควรจัดวัดให้ร่มรื่นสงบสะอาดและมีที่ปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสถานที่เหมาะสำหรับพัฒนาศีลธรรมและจิตใจ

7. บทบาทผู้สงเคราะห์ชุมชนคือพระสงฆ์ควรสร้างสถานที่รักษาผู้ป่วยเพราะในอนาคตปัญหาโรคร้ายต่างๆ จะแพร่กระจายรวดเร็วเช่นคนป่วยโรคเอดส์จะถูกครอบครัวยุติและสังคมทอดทิ้งมากขึ้นปัญหาคนชราถูกทอดทิ้งปัญหาเด็กเร่ร่อนจะทวีความรุนแรงมากขึ้น

8. บทบาทผู้ประสานงานคือพระสงฆ์ควรมีการประสานงานทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นประชาชนเจ้าหน้าที่เอกชนหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชน

9. บทบาทผู้ส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้านคือพระสงฆ์ควรเป็นผู้นำในการใช้ยาสมุนไพรให้คำแนะนำและส่งเสริมอาชีพการปลูกสมุนไพรรวมทั้งส่งเสริมการฝึกอบรมเรื่องยาสมุนไพรเป็นต้น

10. บทบาทผู้รวมกลุ่มคือพระสงฆ์ควรกระตุ้นให้คนร่วมกันคิดแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

ในขณะที่งานของธีรโชติเกิดแก้ว (2547) เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในด้านต่าง ๆ นั้นว่ามีผลกระทบต่อวัดและพระสงฆ์โดยเฉพาะบทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่เคยมีมาในอดีตลดลงไปและในปัจจุบันบทบาทของพระสงฆ์ลดน้อยลงไปหลายด้านจึงทำให้พระสงฆ์ต้องปรับตัวและเพิ่มบทบาทด้านต่างๆ เพื่อชดเชยบทบาทที่สูญเสียไปซึ่งพอจะสรุปบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันได้ดังต่อไปนี้

1. การเผยแพร่หลักคำสอนด้วยวิธีต่างๆ เช่น พระธรรมทูตงานพระธรรมจาริก การเผยแพร่ทางวิทยุและโทรทัศน์วารสารและนิตยสารทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นต้น
2. การให้คำแนะนำทางด้านจิตใจเป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาชีวิตต่าง
3. การเป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณประพุดิตนเป็นแบบอย่างที่ดี
4. การให้คำแนะนำปรึกษาด้านอื่นๆ เช่น วิชาการด้านพุทธศาสตร์และศาสตร์อื่นๆ ที่สามารถทำได้
5. การเป็นผู้นำการพัฒนาในด้านต่างๆ ในชุมชน เช่น จัดตั้งศูนย์ฝึกอาชีพ ให้แก่ประชาชน เป็นต้น
6. การเป็นผู้ให้การสงเคราะห์ทางด้านวัตถุ เช่น ให้ทุนการศึกษาอาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค เป็นต้น
7. การทำหน้าที่เป็นครูสอนศีลธรรมจริยธรรมตามโรงเรียนต่างๆ หรือจัดตั้งศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้นภายในวัด
8. การให้การอบรมแก่เยาวชนในโอกาสต่างๆ เช่น การบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน การนำเยาวชนเข้าค่ายพุทธบุตร เป็นต้น
9. การค้นคว้าและวิจัยทางพระพุทธศาสนาเป็นผลงานด้านวิชาการที่ออกมาเป็นรูปเล่มหนังสือเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้นำไปศึกษาซึ่งในปัจจุบันก็มีอย่างแพร่หลาย
10. การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม เช่น ศิลปกรรมสถาปัตยกรรมจิตรกรรม และประติมากรรมรวมถึงงานประเพณีต่างๆ

บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันนี้ต้องตอบสนองความต้องการของสาธารณะได้ สังคมก็มีส่วนสำคัญในการกำหนดบทบาทให้แก่พระสงฆ์ด้วยอาจกล่าวได้ว่าเป็นความคาดหวังของสังคมที่มีต่อพระสงฆ์ ในขณะที่เดียวกันพระสงฆ์ต้องคำนึงถึงบทบาทของตนที่พึงกระทำต่อสังคมโดยต้องให้สอดคล้องกับสภาพภาพของความเป็นพระสงฆ์ด้วยในรายงานผลการเสวนาเรื่องบทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี (2544) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมไทยดังต่อไปนี้

1. พระสงฆ์ควรเป็นแบบอย่างที่ดีในเรื่องศีลธรรมและความประพฤติดีงาม เพื่อเรียกความศรัทธาให้เกิดขึ้นกับประชาชนในท้องถิ่น
2. พระสงฆ์ควรเป็นนักเทศน์ที่ดีเพื่อสามารถดึงดูดจิตใจของประชาชนให้นำปฏิบัติตามหลักคำสอนได้อย่างถูกต้อง
3. พระสงฆ์ควรพัฒนาตนเองในด้านความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมเพื่อรู้เท่าทันต่อกระแสโลกอันเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน

4. พระสงฆ์ควรเอาใจใส่เรื่องการพัฒนาจิตใจของประชาชนในชุมชนมากกว่าที่จะเน้นการพัฒนาวัตถุในวัดหรือมุ่งหารายได้แต่เพียงอย่างเดียวซึ่งขณะนี้วัดต่างๆ ได้เดินหลงทางเข้าสู่ระบบวัตถุนิยมหากวัดดำเนินการเช่นนี้จะเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนความคิดของประชาชนที่เน้นทางด้านจิตใจมากกว่าวัตถุ

5. พระสงฆ์ควรเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าเงินหรือวัตถุสิ่งของแต่หมายถึงด้านคำสอนและหลักธรรมต่างๆ

6. พระสงฆ์ควรดำเนินโครงการต่างๆ เช่นเดียวกับมูลนิธิกลุ่มแสงเทียนซึ่งเป็นที่น่าเลื่อมใสอย่างไรก็ตามจะต้องแก้ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการการขาดปัจจัยและความแตกต่างระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบทให้ได้

7. พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการศึกษาธรรมะให้ถึงแก่นสาระแล้วนำสิ่งที่ศึกษามาทายทอดให้กับประชาชนทำให้คนไม่ตีกลับเป็นคนดีและมีความรับผิดชอบได้

8. ควรกำหนดให้มีตำแหน่งด้านความรู้และควรแสวงหาพระสงฆ์ที่มีความรู้ดีมาเป็นตัวอย่างเพื่อให้พระสงฆ์ต้นตัวในการศึกษาหรือมองเห็นความสำคัญในการศึกษาจึงจะนำธรรมะมาเผยแผ่ได้

9. พระสงฆ์ต้องมีความรู้สมภูมิสามารถรอบรู้ต่อการพัฒนาทั้งจิตใจและรูปแบบการบริหารมีความรู้ด้านกฎหมายกฎระเบียบของสงฆ์ต้องเป็นผู้นำในการพัฒนาและผลิตบุคลากรของศาสนาให้มีความเป็นผู้นำ

10. พระสงฆ์ควรมีบทบาทด้านการอบรมสั่งสอนเยาวชนในด้านศีลธรรมในโรงเรียนต่างๆ ของรัฐบาลและเอกชน

11. พระสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติตนชอบสมควรที่จะเป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอนแก่ผู้ต้องขังในเรือนจำต่างๆ ด้านปฏิบัติและปฏิเวธ

12. พระสงฆ์ควรมีการรวมตัวหรือทำงานเป็นทีมและทำงานเชิงรุกซึ่งจะต้องได้รับการสนับสนุนจากเจ้าอาวาสและรัฐบาลในเรื่องงบประมาณ

ดังนั้นจึงกล่าวสรุปได้ว่าบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในปัจจุบันเป็นบทบาทที่พระสงฆ์พึงกระทำต่อสังคมเพื่อช่วยเหลือสังคมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาต่างๆ เพื่อให้ผู้คนในสังคมมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจในขณะเดียวกันนี้พระสงฆ์ต้องมีการปรับบทบาทของตนเพื่อให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบันซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมนั้นควรเป็นบทบาทที่แสดงถึงสถานภาพของความเป็นพระสงฆ์คือการเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมที่มีบทบาทตามหลักการของพระพุทธศาสนาและควรเป็นบทบาทที่ตอบสนองความต้องการของสังคมในทางที่ถูกต้องและเหมาะสมโดยเฉพาะบทบาทในด้านการสร้างกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ตอบสนองความต้องการของผู้คนในสังคมนั้นๆ

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัด

หลักการบริหารจัดการวัดคือการอำนวยความสะดวกซึ่งต้องมีการตัดสินใจให้ถูกต้องและเหมาะสมการบริหารงานสมัยปัจจุบันผู้บริหารวัดต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล (Vision) ต้องทำงานเป็นทีม Team

Work) วางโครงสร้างพื้นฐานได้ดี (Infrastructure) รับฟังเสียงมหาชน (Public Hearing) และพร้อมที่จะรื้อปรับระบบ (Reengineering) (กรมการศาสนา, 2538)

การบริหารและการจัดการวัดครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้ากับพระสาวกไม่ได้เป็นผู้สร้างวัดการบริหารและการจัดการวัดเป็นหน้าที่ของคนสร้างวัดให้พระพุทธองค์และพระสาวกไม่ได้เป็นเจ้าของวัดและไม่อยู่ติดวัดเพราะจาริกสั่งสอนไปตามนิคมต่างๆ ปัจจุบันการบริหารและการจัดการวัดเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสซึ่งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 แก้ไขโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้บัญญัติไว้ว่าวัดมีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนในกิจการทั่วไปตั้งนั้นเจ้าอาวาสต้องมีศาสตร์และศิลป์ในการบริหารและการจัดการวัด (พิภพ กาญจนะ, 2542)การบริหารจัดการวัดเป็นการใช้ศาสตร์ซึ่งประกอบด้วยการวางแผน การจัดการ การบริหารงานบุคคลการอำนวยความสะดวก การประสานงาน การประเมินผลงาน การงบประมาณ เพื่อให้ได้ผลเต็มที่ และการใช้ศิลป์ซึ่งประกอบด้วยภาวะผู้นำมนุษย์สัมพันธ์ในการทำงานเพื่อให้เกิดความร่วมมืออันจะทำให้เกิดดำเนินงานของวัดบรรลุวัตถุประสงค์ (น้อยลายคราม และสุบรรณ จันทบุตร, 2539) การบริหารงานวัดยังต้องอาศัยการจัดการงาน เงิน คน วัสดุ แผนงานเพื่อให้การดำเนินงานในวัดเป็นไปอย่างราบรื่น เกิดประโยชน์ต่อสังคมโดยบุคคลเป็นผู้สร้างงานทำงาน และแก้ไขงาน (พระธรรมกิตติวงศ์, 2541) ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการบริการจัดการวัดนั้นเป็นการใช้ทรัพยากรมนุษย์ เงิน รวมทั้งศาสนสถานและศาสนวัตถุที่มีอยู่เพื่อดำเนินงานตามภารกิจ 6 ประการ คือ การปกครอง การเผยแผ่ศาสนาธรรม การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ ให้เป็นไปอย่างราบรื่นบรรลุตามวัตถุประสงค์ขององค์ศาสนา

อีกประการหนึ่งความหมายของการบริหารในทางพระพุทธศาสนา (พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, 2539) หมายถึงการดูแลรักษาตนเองเรียกว่า “กายบริหาร” ไปจนถึงการปกครองดูแลรักษาหมู่คณะภายในวัดอันได้แก่หมู่พระภิกษุชื่อว่า “พระสงฆ์” และสามเณรอุบาสกอุบาสิกาฆราวาสที่มีที่อยู่หรือพำนักอยู่ในวัดรวมทั้งการจัดการกิจการของวัดเรียกว่า “การบริหารวัด” และ “การปกครองคณะสงฆ์” ในสังฆมณฑลทั่วประเทศ (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2535 มาตรา 20, 20 ทวิและ 21) ความจริง “สังฆมณฑล” นับตั้งแต่ส่วนย่อยคือวัดถึงส่วนรวมคือคณะสงฆ์ไทยหมดทั่วทั้งประเทศย่อมประกอบด้วย

1. ศาสนบุคคลได้แก่พระภิกษุสามเณรผู้อยู่ในวัดหรือชุมชนเดียวกันแต่เฉพาะพระภิกษุ 2-3 รูป ชื่อว่า “คณะภิกษุ” พระภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปชื่อว่า “หมู่ภิกษุ” เมื่ออยู่ร่วมกันหรือทำสังฆกรรมร่วมกัน ชื่อว่า “สงฆ์” หมู่ภิกษุสงฆ์หลายหมู่รวมกันทั้งตำบลอำเภอจังหวัดภาคและ/หรือทั่วทั้งประเทศชื่อว่า “คณะสงฆ์” เพราะเหตุนี้พระราชบัญญัติที่ออกมาบังคับใช้ในเรื่องเกี่ยวกับพระภิกษุสงฆ์ทั่วประเทศจึงชื่อว่า “พระราชบัญญัติคณะสงฆ์”

2. ศาสนธรรมคือพระสัทธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันประกอบด้วยพระธรรมและพระวินัยอันพระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้วซึ่งนับเป็นธรรมานุการปกครองของพระภิกษุคณะภิกษุหมู่พระภิกษุคือสงฆ์และคณะสงฆ์จะพึงต้องปฏิบัติตามเพื่อยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน (ผู้อื่น) ให้สำเร็จด้วยดี

3. ศาสนสถานและศาสนวัตถุหรือศาสนสมบัติได้แก่วัดและทรัพย์สินต่างๆทั้งสังฆาริมนทรัพย์และอสังฆาริมนทรัพย์อันเป็นของวัดหรือของหมู่พระภิกษุสงฆ์สามเณรโดยรวม

4. ศาสนพิธีได้แก่กุศลพิธีบุญพิธีและทานพิธีต่างๆเป็นต้นอันจะเป็นส่วนช่วยจรโลง พระพุทธศาสนาตุจเดียวกับเปลือกและกระพริรักษาแก่นไม้ฉนั้น

ตั้งนั้นคำว่า “การบริหารจัดการวัด” จึงมีความหมายกว้างทั้งการดูแลรักษาตนการปกครอง ดูแลรักษาหมู่คณะคือพระภิกษุสงฆ์ทั้งวัดรวมทั้งสามเณรและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอยู่ในวัด รวมทั้งการจัดการกิจการของวัดซึ่งมีทั้งกิจกรรมต่างๆ พิธีกรรมต่างๆ และการจัดการทางด้านการเงิน และทรัพย์สินอื่นๆ ของวัดอันเป็นของส่วนรวมของพระภิกษุทั้งวัด

อีกนัยหนึ่ง การบริหารและการจัดการวัดหมายถึงเจ้าอาวาสหรือสมภาร คือ ผู้นำของภิกษุสงฆ์สามเณร และคฤหัสถ์ ที่มีอยู่ในวัด ตั้งนั้นเจ้าอาวาสจึงมีความสำคัญที่สุดต่อความเจริญรุ่งเรือง สันติสุขและความมั่นคงของวัด โดยทำหน้าที่เป็นผู้บริหารกิจการของวัด เป็นผู้ปกครองบังคับบัญชา ดูแลแนะนำสั่งสอนพระภิกษุสามเณร และฆราวาสผู้อยู่ในวัดให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้อยู่ในศีลธรรมอันดีให้มีความสมัครสมานสามัคคีปรองดองกัน ให้ร่วมแรงร่วมใจกันปฏิบัติศาสนกิจดำเนินกิจกรรมและโครงการต่างๆ ของวัดให้สำเร็จไปด้วยดี มีประสิทธิภาพสูง และให้วัดมีความเจริญรุ่งเรือง สันติสุขและมั่นคง เป็นศูนย์กลางชุมชนในการให้การศึกษาอบรมศีลธรรมจริยธรรม และภาวนาธรรม คือ วิปัสสนากรรมฐานแก่ชุมชน

การบริหารจัดการวัดนั้น เจ้าอาวาสหรือสมภารวัดจะต้องมีศาสตร์และมีศิลป์ในการบริหาร และการจัดการวัดของท่านศาสตร์ในการบริหารและการจัดการประกอบด้วย การวางแผนการจัดการ องค์การการบริหารงานบุคคล การอำนวยความสะดวกการประสานงาน การประเมินผลงานและการงบประมาณศิลป์ ในการบริหารและการจัดการ ประกอบด้วย ความเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำและมนุษยสัมพันธ์ในการทำงานมีศิลปะในการพูดที่ดี โน้มน้าวได้เก่งทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริหารและการจัดการนี้เจ้าอาวาส แต่ละวัดจะแตกต่างกันออกไปบางวัดก็มีความสามารถในการประสานบางวัดก็มีความสามารถในทางปกครอง ซึ่งเจ้าอาวาสจะต้องมีคุณสมบัติที่ดีในการบริหารและการจัดการวัดซึ่งจะต้องบริหารและจัดการในเชิงรุก เพื่อให้ได้ผลเต็มที่มีประสิทธิภาพ (กรมการศาสนาและสำนักงาน สภาสถาบันราชภัฏ, 2537)

การบริหารเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบัน เพราะการทำงานจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว นั้น ก็เพราะนักการบริหารมีเทคนิคและวิธีการทำงานไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะการบริหารจัดการวัดซึ่งถือว่าเป็นศาสนสถานที่มีความใกล้ชิดกับประชาชน การบริหารจัดการวัดอย่างเป็นระบบระเบียบ จะส่งผลให้วัดมีรสน่าอยู่ น่าเข้าไปประกอบกิจการทางศาสนา รวมทั้งเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนที่เข้าไปสัมผัสพบเห็นการบริหารวัดจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังทำให้สะดวกในการประสานงานทำให้เกิดประสิทธิภาพ และเกิดความประหยัดในการดำเนินงาน สามารถติดตามตรวจสอบการดำเนินงานได้และทำให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จทุกคนพึงพอใจ (กรมการศาสนา, 2542) อีกทั้งยังสามารถสร้างสังคมสงฆ์ให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งในการชี้นำทิศทางการพัฒนาที่ถูกต้องแก่สังคม และทำให้วัดกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน (ประเวศ วะสี, 2539) โดยที่วัดสามารถพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง กล่าวคือ ทำให้ภิกษุสงฆ์สามเณรมีความรู้ความสามารถทำให้ภิกษุสงฆ์สามเณรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยทำให้วัดสามารถทำหน้าที่เผยแผ่วิถีชีวิตที่ประเสริฐสู่สังคมทำให้ประชาชนรู้สึกที่วัดเป็นของชุมชนทำให้วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาเล่าเรียนและทำให้วัดมีความร่มรื่นเป็นที่พบปะ

สนทนานั้นหนนาการของประชาชน(พระศรีปริยัติโมลี, 2543) ดังนั้นกล่าวได้ว่าการบริหารจัดการมีความสำคัญต่อวัดเป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการวางรากฐานการบริหารจัดการวัดให้เป็นระบบ จะช่วยให้สามารถดำเนินการตามภารกิจของวัดให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้อย่างเป็นรูปธรรม สามารถจัดการกับทรัพยากรภายในวัดให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดีสอดคล้องกับกิจกรรมคณะสงฆ์ 6 ด้านนอกจากนี้การบริหารและการจัดการวัดให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายคือเป็นที่พึงพอใจของประชาชนเป็นศูนย์กลางชุมชนเป็นวัดในดวงใจของคนไทยยุคใหม่หรือเป็นวัดแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองได้นั้นจะต้องบริหารและจัดการในด้านต่อไปนี้(กรมการศาสนาและสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ, 2537) 1. คนนับตั้งแต่เจ้าอาวาสพระภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกาและผู้เข้ามาอยู่อาศัยในวัดรวมถึงประชาชนที่อยู่รอบๆวัดด้วยตัวเจ้าอาวาสหรือสมภารถือว่าเป็นหัวหน้าหรือผู้นำที่สำคัญยิ่งต่อความเจริญรุ่งเรืองและความมั่นคงของวัดวัดจะดีมีความเจริญมั่นคงต้องประกอบด้วย 4 ดี คือสมภารดีธรรมดีพระดีหรือปฏิบัติดีและการจัดสถานที่วัดดี 2. เงินงบประมาณรายได้ของวัดซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งของวัด 3. วัสดุอุปกรณ์อาคารสถานที่เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆของวัด 4. งานกิจกรรมกับเวลาที่มีอยู่ทำให้เกิดประโยชน์สุขมากที่สุด

2.6.1. การปกครอง

การปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันถือว่าเป็นการปกครองวิธีประชาธิปไตยโดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานมีการบังคับบัญชาชั้นลงไปตามลำดับชั้นนับตั้งแต่ระดับมหาเถรสมาคมลงไปจนถึงเจ้าอาวาสอันเป็นการปกครองบังคับบัญชาตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2539) ซึ่งอาจแตกต่างจากในสมัยพุทธกาลตรงที่ว่า การปกครองสงฆ์ไม่ได้มีระเบียบแบบแผนอะไรมากนักและคณะสงฆ์ยังไม่ได้ดำรงสถานะการเป็นศูนย์กลางจิตใจของประชาชนเช่นปัจจุบันเพราะพุทธศาสนาเพิ่งเริ่มตั้งและทำหายุต่อความเชื่อในจารีตเดิมของศาสนาพราหมณ์เจตจำนงในการออกบวชเกิดจากความเบื่อหน่ายและมุ่งหาจุดหลุดพ้นทางโลกแต่โดยเนื้อแท้การปกครองสงฆ์ในสมัยพุทธกาลมีลักษณะความเป็นประชาธิปไตยและเป็นสังคมที่เสมอภาคพระสงฆ์ทุกรูปมีหน้าที่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยพระเถระผู้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์มีหน้าที่ปกครองสาธุศิษย์ของตนแต่ในสังฆกรรมทั้งปวงสงฆ์ยอมเป็นใหญ่ไม่เลือกที่จะเป็นอาจารย์หรือสาธุศิษย์เมื่อมีกิจสงฆ์เกิดขึ้นจะต้องมีการประชุมสงฆ์และถือนิติเอกฉันท์เป็นหลักเนื่องจากพระสงฆ์สาวกยังไม่มากนักความเสื่อมอันเกิดจากข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์จึงมีน้อยดังปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกพระสงฆ์ที่ล่วงละเมิดสิกขาบทอยู่เนืองๆมีเพียงกลุ่มพระสงฆ์ฉัพพัคคีย์หลักที่ใช้ในการปกครองมีเพียงพระธรรมวินัยไม่จำเป็นต้องอาศัยพระราชอำนาจจากพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองรัฐให้ออกกฎหมายบังคับสั่งขมณฑลฝ่ายอาณาจักรมีหน้าที่ถวายศาสนูปถัมภ์แต่ด้านเดียว(คณินนิตยและสุบรรณจันทบุตร, 2545)

เพื่อให้การบริหารปกครองวัดเป็นไปได้ด้วยดีและมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ได้กำหนดให้แต่ละวัดมีพระภิกษุดำรงตำแหน่งบริหารปกครองคณะสงฆ์ภายในวัดซึ่งได้แก่เจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสโดยในมาตรา 36 - 37 ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ดังนี้ดำเนินการปกครองภิกษุสงฆ์สามเณรที่อยู่ในวัดให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคมการดำเนินการสอดส่องดูแลรักษาความดีงามภายในวัดการปกครองและสอดส่องให้ศุภศีลที่มากพำนักอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามระเบียบต่างๆของวัดด้วยดี (ทวี เสงฺรกุล, 2547)

สอดคล้องกับพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) (2539) ที่ได้กล่าวไว้ว่าการปกครองนั้นภารกิจที่วัดโดยภิกษุผู้เป็นเจ้าของอาวาสหรือคณะเจ้าปกครองดำเนินการสอดส่องดูแลรักษาความเรียบร้อยดีงาม เพื่อให้พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ที่อยู่ในวัดหรือในการปกครองปฏิบัติตามพระธรรมวินัยกฎหมาย ข้อบังคับระเบียบคำสั่งประกาศของมหาเถรสมาคมหรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชภารกิจ ด้านนี้ครอบคลุมไปถึงการที่พระภิกษุได้ทำหน้าที่ปกครองทุกระดับนับตั้งแต่ผู้ช่วยเจ้าอาวาสรองเจ้าอาวาสเจ้าอาวาสเจ้าคณะตำบลเจ้าคณะอำเภอเจ้าคณะจังหวัดเจ้าคณะภาคเจ้าคณะใหญ่(หน) นอกจากนี้ยังรวมถึงการที่ภิกษุทำหน้าที่พระกรรมวาจาจารย์เป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบทกุลบุตร หรือการจัดระบบการเป็นอยู่ในสังฆมณฑลเน้นการบำบัดทุกข์บำรุงสุขเป็นหลักภายใต้วิธีการ 3 วิธีคือ (1) นิคคหิวิธีคือการข่มคนที่ควรข่มหรือตำหนิคนที่ควรตำหนิ (2) ปคคหิวิธีคือการยกย่องคนที่ควรยกย่อง (3) ปวารณาวิธีคือเปิดโอกาสให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนตนได้คือให้ตักเตือนซึ่งกันและกัน ทั้งนี้โดยอาศัยเครื่องมือ 3 ประการ(1) พระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้และบัญญัติไว้แล้ว (2) กฎหมายบ้านเมืองที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้ใช้อำนาจทางรัฐสภาให้ตรา ขึ้นไว้ตามกระบวนการนิติบัญญัติเพื่อจัดระเบียบและบังคับการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระ ธรรมวินัย (3)ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีอันดีงามที่บรรพบุรุษบูรพาจารย์ยอมรับและนำไปปฏิบัติ สืบๆกันมาอีกทั้งวัดแต่ละวัดนอกจากจะจัดการปกครองโดยมีกฎระเบียบกติกาดำเนินการของแต่ละวัด แล้วยังจะต้องอยู่ภายใต้ระเบียบการปกครองแห่งราชอาณาจักรและระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ไทยเช่นกฎหมายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์มหาเถรสมาคมกฎกระทรวง เป็นต้นแต่ทั้งนี้ต้องไม่ ขัดแย้งต่อหลักการพระธรรมวินัยเป็นสำคัญ(พระมหาทวงชัย บุรณพิสุทธิ, 2545)จากที่กล่าวมา ขี้ให้เห็นว่าการปกครองนั้นเป็นหน้าที่ของอาวาสเป็นการคุ้มครองปกป้องรักษาพระภิกษุสามเณร รวมทั้งคฤหัสถ์ในวัด สอดส่องดูแลสมาชิกภายในวัดให้มีความประพฤติที่เรียบร้อยดีงาม รวมทั้งคอย สงเคราะห์เอื้อเฟื้อด้วยปัจจัยที่จำเป็นตามสมควรแก่ฐานะารูป ปฏิบัติตามกฎหมาย ระเบียบ มติของมหาเถร สมาคมและกฎหมายบ้านเมืองอย่างเคร่งครัดทั้งนี้ต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย

2.6.2 การศาสนศึกษา

การศาสนศึกษานั้นหมายถึงการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ทั้งแผนก ธรรมบาลีแผนกสามัญศึกษารวมทั้งการส่งเสริมพระภิกษุสงฆ์สามเณรศึกษาพระปริยัติธรรมทุกๆวิธีที่ ไม่ขัดแย้งต่อพระธรรมวินัย(กรมการศาสนา, 2539) ตลอดจนให้ความรู้หรือแสงสว่างปัญญาแก่ ประชาชน โดยมุ่งต่อหลักไตรสิกขา นั่นคือมุ่งให้เกิดกระบวนการเรียนรู้หรือพัฒนาไตรทวาร คือ กายทวาร วจิตทวาร มโนทวาร ตามหลักไตรสิกขาหรือริยมรรคมีองค์ 8 โดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การ เข้าถึงความรู้หรือปัญญาที่จะสามารถจัดการความทุกข์หรือปัญหาต่างๆ ได้อย่างแท้จริง (พระมหาทวง ชัย บุรณพิสุทธิ, 2545) การศึกษาพระปริยัติธรรมรวมถึงการ ศึกษาอื่นๆ อันสมควรแก่สมณะ การศึกษาของสงฆ์แต่เดิมนั้นเริ่มต้นมาแต่สมัยพุทธกาลและบุคคลที่เข้ามาสู่สังฆมณฑลในครั้งพุทธกาล ตามประวัติความเป็นมาส่วนมากมักจะได้รับการศึกษาทั้งคฤหัสถ์และคฤหัสถ์ทางโลกและคฤหัสถ์ทางธรรมมาเป็นอย่่างดี ตามลัทธิศาสนาในสมัยนั้นเป็นต้นว่าเรียนจบไตรเพทมาก่อนการศึกษาของสงฆ์ในสมัยพุทธองค์ยังทรง พระชนม์อยู่มี 2 ประการคือ(พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2539) (1) คันถะธูระคือธูระ ฝ้ายคัมภีร์กิจการเรียน (2) วิปัสสนาธูระ คือ ธูระฝ้ายเจริญวิปัสสนา กิจดำเนินการบำเพ็ญ

ภาวนาหรือเจริญ พระกรรมฐานซึ่งรวมทั้งสมณะด้วยเรียกรวมเข้าในวิปัสสนาโดยฐานเป็นส่วนคลุมยอดแต่ในปัจจุบันการศึกษาของภิกษุสงฆ์แบ่งออกเป็น 4 ประเภทคือ (กรมการศาสนา, 2540)

1. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม (ระดับประถมศึกษา) สนามหลวงแผนกธรรมมีหลักสูตรคือนักธรรมจัดสำหรับพระสงฆ์สามเณรและธรรมศึกษาจัดสำหรับคฤหัสถ์สำหรับหลักสูตรนักธรรมแบ่งเป็นนักธรรมชั้นตรีนักธรรมชั้นโทและนักธรรมชั้นเอกส่วนหลักสูตรธรรมศึกษาแบ่งเป็นธรรมศึกษาชั้นตรีธรรมศึกษาชั้นโทและธรรมศึกษาชั้นเอก

2. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้แก่ เรียนบาลีไวยากรณ์แล้วเรียนแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยและแปลภาษาไทยเป็นภาษาบาลีเพราะว่าภาษาบาลีเป็นภาษาที่รักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาเหตุที่พระปริยัติธรรมคือพระไตรปิฎกอรกถกถกฏีกาและอื่นๆบรรจุอยู่ในคัมภีร์ซึ่งเป็นภาษาบาลีทั้งสิ้นแม้จะแปลเป็นภาษาไทยแล้วก็แปลแบบไทยบาลีประสงค์จะรู้อย่างถูกต้องชัดเจนทั้งภาษาบาลีไม่ได้ขึ้นเรียนแผนกบาลีใช้นักธรรมเป็นองค์จำกัดสิทธิโดยแบ่งเป็น 9 ชั้นคือบาลีไวยากรณ์ชั้นประโยค 1-2 ชั้นประโยคถึงประโยค ป.ธ. 9 ผู้สอบได้ประโยคป.ธ. 3 ได้รับการแต่งตั้งคือเปรียญคือทรงตั้งเป็น “พระมหา” “สามเณรเปรียญ” ชั้นประโยค 1-2 ได้รับวุฒิปัตร์ชั้นประโยคป.ธ. 3-8 ได้รับประกาศนียบัตรและพัดยศชั้นประโยคป.ธ. 9 ได้รับปริญญาบัตรและพัดยศเป็นปริญญาตรีทางศาสนาและถ้าสามารถสอบชั้นประโยค 9 ได้ในขณะที่เป็นสามเณรทรงพระกรุณาโปรดให้การอุปสมบทเณรรูปนั้นอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์เรียกว่า “บวชนาคหลวง” ผู้สอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยคถ้าอยู่ในสมณเพศได้รับนิยตภัตเท่ากับพระราชอาคันตุกะชั้นสามัญ

3. การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา(ระดับมัธยมศึกษา)โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาเป็นโรงเรียนที่วัดจัดตั้งขึ้นในวัดหรือธรรมสังฆหรือที่ดินของมูลนิธิทางพระพุทธศาสนาโดยกรมการศาสนาให้การอุปถัมภ์จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการเพื่อการศึกษาแก่พระสงฆ์สามเณรทั้งวิชาสามัญและการศึกษาพระปริยัติธรรมควบคู่กันไปเพื่อที่ว่าหากพระสงฆ์สามเณรเหล่านี้มีความประสงค์จะลาสิกขาก็สามารถนำวุฒิการศึกษาที่ได้รับไปใช้เพื่อการศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐหรือใช้สมัครงานประกอบอาชีพได้

4. การศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ไทยปัจจุบันดำเนินการในสองสถาบันคือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งแผนกธรรมบาลี และแผนกสามัญศึกษา รวมทั้งการส่งเสริมภิกษุสงฆ์สามเณรศึกษาพระปริยัติธรรมทุกวิธีนั้นจะต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นองค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษาจะต้องไปด้วย ปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย นับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญโดยพื้นฐานของการปฏิบัติ ปริยัตินั้นนับว่าเป็นการศึกษาในภาคทฤษฎีเพื่อนำเอาความรู้ที่ได้เล่าเรียนศึกษาไปทดลองที่เรียกว่าปฏิบัติ การปฏิบัตินั้นจะต้องอาศัยความรู้ในภาคทฤษฎีเป็นพื้นฐานการทดลองเพื่อนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ของการศึกษาซึ่งเรียกว่า ปฏิเวธ ทั้ง 3 กระบวนการนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษาทางพระพุทธศาสนา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับการศึกษาทุกรูปแบบ

การจัดการศาสนศึกษาตามรูปแบบดังกล่าว คณะสงฆ์ยังมีได้กำหนดวัตถุประสงค์โดยชัดเจน แต่โดยหลักสูตรและเนื้อหาแล้ว พอสรุปได้ว่า มีวัตถุประสงค์ด้วยกัน 9 ประการคือ (พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงบุญ), 2546)

1. เพื่อใช้รักษาตนและหมู่คณะ
2. เพื่อใช้อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
3. เพื่อใช้พัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยคุณธรรมของพระพุทธศาสนา
4. เพื่อใช้ในกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา
5. เพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
6. เพื่อสร้างศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา
7. เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา
8. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระศรีธรรม
9. เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม

การศาสนศึกษา เป็นกิจการที่สำคัญยิ่งของคณะสงฆ์ เป็นหลักสำคัญในการรักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา เพราะพระสงฆ์ผู้รักษาพระธรรมวินัยดีเยี่ยมเป็นศรีของพระศาสนา และเป็นกำลังในการพัฒนาทรัพยากรบุคคลของชาติ ด้วยคุณธรรมของพระศาสนา การจัดการศาสนศึกษาควรมีองค์ประกอบ 5 คือ (พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงปณฺโญ), 2546)

1. หลักการ หมายถึง ระบบและหลักสูตรการศึกษาคณะสงฆ์ เป็นหลักสูตรเฉพาะเพื่อการพระศาสนา หาใช่เพื่อการอื่นไม่ ความดีงามในตัวอย่างสมบูรณ์แบบอาจกล่าวได้ว่า “ไม่เหมือนใครและไม่มีใครเหมือน” เป็นอีหลักการอันดีงามสำหรับการคณะสงฆ์และการพระศาสนาโดยแท้

2. วิธีการ หมายถึง วิธีดำเนินกิจการต่างๆ ในการศาสนศึกษา เช่น การเรียน การสอน การวัดผล การรับรองฐานะและการจัดการอื่นๆ เพื่อให้การศาสนศึกษามีความก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพ ยังเป็นไปตามจารีตประเพณีอันดีงามแต่อดีต หากได้มีการปรับปรุงโดยกำหนดเป็นระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการนี้ ตามที่กำหนดไว้ในระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ อาจเหมาะสมสำหรับกาลสมัยและเป็นไปเพื่อความเจริญในทุกด้านโดยแท้

3. ปฏิบัติการ หมายถึง ผู้ปฏิบัติตามวิธีการ ได้แก่เจ้าสำนัก-ครูอาจารย์ซึ่งเป็นผู้แบกรับภาระการศาสนศึกษาอย่างแสนหนัก ควรเป็นผู้มีความหนักแน่นในพระสัทธรรมเอภาระการศาสนศึกษาเพื่อมุ่งรักษาพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง พยายามเห็นแก่ประโยชน์ของคณะสงฆ์และพระศาสนาเป็นสำคัญ โดยมุ่งเอางานส่วนนี้เป็นเครื่องแสดงความกตัญญูต่อพระบรมศาสดาและคณะสงฆ์ ถ้าได้อย่างนี้จัดว่าเป็นผู้ปฏิบัติขั้นดี

4. อุปการ หมายถึง การอุปถัมภ์บำรุงการศาสนศึกษา ข้อนี้ถือเป็นหลักที่สำคัญ การศึกษานี้ องค์พระมหากษัตริย์ทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทรงถวายความอุปถัมภ์ด้วยการรับสามเณรผู้สอบได้ประโยค ป.ธ. 9 ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ในการอุปสมบท ทรงอุปถัมภ์เป็นนิตยภัตรแก่ผู้สอบเปรียญ 9 ประโยคได้ จึงนับว่าเป็นพระมหากษัตริย์อย่างสูงต่อการศาสนศึกษา แต่การที่ทรงอุปถัมภ์ด้วยงบประมาณอุดหนุนที่ผ่านเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็ทุนอุดหนุนที่น้อยกว่าการศึกษาประเภทอื่นไม่เพียงพอต่อการจัดการของและสำนัก แม้จะได้รับการอุปถัมภ์จากประชาชนทั่วไปอีก ก็เป็นส่วนน้อยโดยทั่วไปแล้ว ไม่เพียงพอแก่การจัดการ จึงเป็นเหตุให้การจัดการศาสนศึกษาเป็นไปด้วยความลำบากในบางสำนัก

5. สิทธิการ หมายถึง การติดตามประเมินงานและการควบคุมกำกับดูแลส่งเสริมการศึกษาโดยตรง ได้แก่เจ้าคณะทุกส่วนชั้น

สรุปได้ว่า การจัดการศาสนศึกษานั้นมีความสอดคล้องกับกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ต่อตน (ภิกษุสามเณร) ต่อผู้อื่น (ประชาชน) ต่อศาสนา และต่อชาติโดยแท้ ซึ่งการจะต้องมีการจัดการที่ถูกต้องตามหลักที่ได้นำเสนอไปทั้ง 5 ประการคือ หลักการ ซึ่งถือว่าเป็นองค์หลักเหาะสมกับการศาสนศึกษาเป็นอย่างดี เพราะการศาสนศึกษาเป็นของสงฆ์ จัดโดยคณะสงฆ์และเพื่อคณะสงฆ์ วิธีการ ก็ควรปรับปรุงให้มีความเหมาะสม หากมีระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยกรณีนี้เป็นเครื่องรองรับ ก็จะเป็นการดียิ่ง ปฏิบัติการ ถือว่าเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสโดยตรงในการที่เป็นผู้ดำเนินการจัดการ ซึ่งส่วนใหญ่ยังเอาภาระอย่างเข้มแข็ง แต่ก็เริ่มอ่อนแอลงไปบ้าง เพราะเห็นเรื่องอื่นสำคัญกว่า อุปการ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ด้วยถือว่าเป็นโลหิตแห่งการประกอบการ หากทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นรัฐ วัด และบ้านเห็นความสำคัญและร่วมกันให้การสนับสนุน ก็จะเป็นผลดียิ่งยิ่ง สิทธิการ การประกอบการทุกอย่างต้องมีการเกณฑ์การวัดประเมิน ซึ่งการศาสนศึกษาก็มีการสอบวัดประเมินอยู่แล้ว แต่ทางเจ้าคณะผู้รับผิดชอบก็ต้องมีการประเมินผลการเรียนการสอนเพื่อหาทางสนับสนุนและแก้ไขกันไป

2.6.3 การศึกษาสงเคราะห์

การศึกษาสงเคราะห์นั้นเป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชนให้มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและการจัดการศึกษาในการเตรียมความพร้อมแก่เด็กปฐมวัยให้แก่ศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดโรงเรียนเอกชนการกุศลของวัดการมอบทุนการศึกษาแก่นักเรียนนักศึกษาเป็นต้น (กรมการศาสนา, 2539) การศึกษาสงเคราะห์นับว่าเป็นบทบาทและภารกิจสำคัญของภิกษุสงฆ์ที่สำคัญประการหนึ่ง กล่าวคือเป็นการสงเคราะห์ประชาชนด้านการศึกษาให้มีความรู้ความสามารถที่จะดำรงตนและดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข (บุญศรี พานะจิตต์ และคนอื่นๆ, 2545)แม้ว่ายังมีระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยกรณีแต่ในทางปฏิบัติที่พระสงฆ์หรือพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งได้ปฏิบัติอยู่ ว่าโดยลักษณะและรูปแบบ พอแยกได้เป็น 2 คือ (พระธรรมปริยัติโสภณ วรวิทย์ คงคปญโญ, 2546)

1. การศึกษาที่พระสงฆ์จัดเองเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลให้แก่ การที่พระสงฆ์หรือวัดเป็นภาระการจัดการศึกษาอื่นจากการศาสนศึกษา เพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ประชาชนหรือรวมถึงพระภิกษุสามเณร การศึกษาที่พระสงฆ์ดำเนินการอยู่ในลักษณะรูปแบบดังกล่าว จัดได้ถึง 5 ประเภทคือ

1) โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เป็นโรงเรียนที่ถูกจัดตั้งขึ้นตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา พ.ศ. 2537 อยู่ในสังกัดกรมการศาสนา จัดตั้งขึ้นเพื่อให้ภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ โดยหลักสูตรวิชาสามัญศึกษาเป็นจุดยืน วิชาพระปริยัติธรรม หมวดภาษาบาลี หมวดพระธรรมวินัย และศาสนปฏิบัติอีกส่วนหนึ่ง ขณะนี้มีวัดต่างๆ จัดตั้งมากขึ้นเพราะมุ่งการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรเป็นหลัก แม้จะมีวิชาทางศาสนาอยู่พอสมควรก็ตาม ในทางปฏิบัติ ทั้งผู้สอนและผู้เรียนเน้นหลักวิชาสามัญศึกษาแทบทั้งสิ้น

2) โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนาวัดหรือมูลนิธิในวัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลเด็กและเยาวชนที่ยากจนบางแห่งมีนักเรียนเฉพาะชาย-หญิงเรียนร่วมกับพระสงฆ์สามเณรปัจจุบันโรงเรียนประเภทนี้สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

3) โรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชประสงค์ตั้งตามพระราชประสงค์และอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์และอยู่ในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนปัจจุบันมีจำนวน 3 แห่งคือโรงเรียนวัดศรีจันทร์จังหวัดสมุทรปราการโรงเรียนวัดบึงเหล็กจังหวัดนครพนมและโรงเรียนนันทบุรีวิทยาจังหวัดน่าน

4) ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์เป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นสำหรับให้การศึกษาและอบรมปลูกฝังศีลธรรมวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กและเยาวชนสอนเฉพาะวันอาทิตย์ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์จัดตั้งขึ้นตามความคิดและการนำของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเพื่อให้นักเรียนนักศึกษาได้มาเรียนพระพุทธศาสนาในวันที่สถานศึกษาของทางฝ่ายราชอาณาจักรหยุดเรียนตามแบบสากลนอกจากจะสอนธรรมะแก่เด็กศูนย์แห่งนี้ยังได้ทบทวนวิชาสามัญที่เรียนตามหลักสูตรการศึกษาปกติของตนที่โรงเรียนเช่นวิชาคณิตศาสตร์วิทยาศาสตร์ภาษาอังกฤษเป็นการชักจูงให้นักเรียนได้มาเรียนพุทธศาสนา

5) ศูนย์อบรมเด็กก่อนวัยเรียนเป็นศูนย์ที่จัดตั้งขึ้นมาสำหรับฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามแก่เด็กตลอดจนเตรียมความพร้อมด้านร่างกายอารมณ์สังคมและสติปัญญาส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมเพิ่มขึ้นและเป็นศูนย์ประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้านศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดดำเนินการมาตั้งแต่พ.ศ. 2537 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันก็ยังดำเนินการเพื่อรับเด็กซึ่งเป็นบุตรหลานชาวบ้านที่อายุยังไม่ครบเกณฑ์การเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาตามกฎหมายมาช่วยเหลือเลี้ยงดูหัดมารยาทให้คุ้นเคยกับวัดและพระตั้งแต่เด็กๆสอนหนังสือง่ายๆเบื้องต้นที่ไม่เกินกำลังของสมอที่เด็กจะเรียนได้และให้รู้จักสวดมนต์ไหว้พระเป็นต้น

2. จัดเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูล หมายถึง การที่วัดหรือคณะสงฆ์หรือพระภิกษุช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สถานศึกษาอื่นจากการศาสนศึกษา หรือช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สถาบันการศึกษา หรือบุคคลผู้กำลังศึกษาโดยประการที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย และเป็นไปโดยชอบและเหมาะสม ซึ่งพอแยกได้เป็น 4 ลักษณะ ได้แก่ (พระมหาสมทรง สิรินโรและคนอื่นๆ, 2525)

- 1) จัดตั้งทุนสงเคราะห์การศึกษาระดับประถมศึกษามัธยมศึกษาและอุดมศึกษา
- 2) การช่วยพัฒนาสถาบันการศึกษา
- 3) การช่วยเหลือในส่วนอุปกรณ์การศึกษา
- 4) การช่วยเหลือเฉพาะบุคคลผู้กำลังศึกษา

ในการช่วยเหลือทั้ง 4 ลักษณะนี้ อาจจัดหาทุนช่วยเหลือเป็นครั้งคราวหรือช่วยรวมแรงงานช่วยเหลือ หรืออาจจัดตั้งกองทุนหรือมูลนิธิเพื่อการนี้ก็ได้ เฉพาะการจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์นักเรียนหรือบุคคลที่กำลังศึกษานั้น มหาเถรสมาคมได้มีประกาศและข้อบัญญัติเรื่องการจัดตั้งทุนสงเคราะห์นักเรียนไว้โดยตรง มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ ควบคุมและส่งเสริมการศึกษาสงเคราะห์ ของคณะสงฆ์และส่งเสริมการดำเนินการจัดการศึกษาสงเคราะห์ของเจ้าอาวาสเจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้น ต้องมีส่วนควบคุมและส่งเสริมให้เจ้าอาวาสดำเนินการส่งเสริม

การศึกษาสงเคราะห์ตามสมควรถ้าเพิกเฉยเสียย่อมเป็นการละเว้นการปฏิบัติหน้าที่เพราะการศึกษาประเภทนี้เป็นการของคณะสงฆ์หรือการพระศาสนาเป็นกิจการของวัดตามหน้าที่เจ้าอาวาสส่วนเจ้าคณะทุกส่วนทุกชั้นควรให้การช่วยเหลือเกื้อกูลสถาบันการศึกษาหรือบุคคลผู้ศึกษาได้โดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผนของพระสงฆ์เช่นช่วยขวนขวายในการสร้างอาคารเรียนช่วยจัดหาอุปกรณ์การศึกษาจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์นักเรียนชั้นประถมศึกษามัธยมและอุดมศึกษาตามหลักการประกาศของมหาเถรสมาคมช่วยแก้ไขข้อขัดข้องของเจ้าอาวาสให้เป็นไปโดยชอบและพิจารณาให้กำลังใจและบำรุงขวัญแก่เจ้าอาวาสตามสมควรแก่การปฏิบัติหน้าที่

การศึกษาสงเคราะห์นอกจากจะจัดแก่เด็กและเยาวชนให้มีสถานที่เรียนหนังสือแล้วภิกษุสงฆ์ยังให้ความสงเคราะห์การศึกษาแก่เด็กและเยาวชนผู้กำลังศึกษาในสถานที่ศึกษาทั่วประเทศอาทิตั้งทุนสนับสนุนการศึกษาแก่นักเรียนและนักศึกษาที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ทุกระดับชั้นได้แก่ชั้นประถมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาช่วยพัฒนาสถานศึกษาช่วยเหลืออุปกรณ์การศึกษาและช่วยเหลือเฉพาะบุคคลที่กำลังศึกษาวัดและพระสงฆ์จึงเป็นสถาบันที่มีส่วนในการช่วยเหลือเด็กและเยาวชนของชาติในด้านการศึกษาเป็นสถานอบรมบ่มนิสัยเด็กและเยาวชนมาทุกยุคทุกสมัยโดยเฉพาะเด็กที่ยากจนขาดคนดูแลและกำพร้าบิดาก็ได้อาศัยสถาบันสงฆ์เป็นผู้อุปการะเป็นเหตุให้เด็กและเยาวชนได้ใกล้ชิดพระศาสนาและเป็นโอกาสให้พระสงฆ์ได้พัฒนาทรัพยากรของชาติตั้งแต่วัยเด็กเพื่อจะได้เป็นผู้ใหญ่ที่พึงปรารถนาของสังคมต่อไป

2.6.4 การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นเป็นการดำเนินแผนงานการประกาศพระพุทธศาสนาให้ศาสนทายาทและประชาชนได้รับทราบในทุกๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยโดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมแล้วน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้แก่การเทศนาการปาฐกถาในโอกาสและสถานที่ต่างๆ ทั้งในวัดและนอกวัดการบรรยายธรรมทางวิทยุและโทรทัศน์การเผยแผ่ธรรมด้วยสื่อต่างๆ เช่นหนังสือหนังสือพิมพ์หรือวีดิทัศน์การกิจด้านนี้ครอบคลุมถึงการที่วัดหรือพระสงฆ์จัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นในวัดโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ธรรมหรือต้องการให้ประชาชนได้เข้าวัดปฏิบัติธรรมหรือมุ่งเน้นสืบสานวัฒนธรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลักพระพุทธศาสนาการดำเนินการใดๆ ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เป็นไปเพื่อการเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งในวัดและนอกวัดชื่อว่าภารกิจด้านการเผยแผ่ทั้งสิ้น (กรมการศาสนา, 2540) การประกาศธรรมเป็นบทบาทที่สำคัญของสถาบันสงฆ์การเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ด้วยอาศัยความเมตตาและกรุณาของพระสงฆ์งานเผยแผ่ที่พระสงฆ์ทำกันอยู่ทั่วไปในปัจจุบันมีดังนี้(บุญศรี พานะจิตต์ และคนอื่นๆ, 2545)

1. งานพระธรรมทูตดำเนินงานโดยใช้มหาเถรสมาคมว่าด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานพระธรรมทูตภายในประเทศพ.ศ. 2508 โดยจัดพระสงฆ์ผู้สมัครบำเพ็ญประโยชน์แก่พระศาสนาออกไปจาริกเผยแผ่หลักธรรมแก่ประชาชนทั่วประเทศเป็นงานที่นำพุทธบริษัทและประชาชนทั่วไปให้เกิดความคิดถึงคุณค่าของธรรมะและความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติธรรมะสามารถนำธรรมะไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกวิธีและถูกต้องรวมทั้งสามารถใช้ธรรมะแก้ปัญหาต่างๆ ในด้านเศรษฐกิจสังคมการปกครองและสิ่งแวดล้อมงานพระธรรมทูตเป็นงานพัฒนาทรัพยากรบุคคลและเป็นงานที่เป็นรากฐานแห่งความมั่นคงของประเทศชาติแนวการปฏิบัติงานของพระธรรมทูต ได้แก่

การเทศน์การบรรยายการสนทนาธรรมิกถานำฝึกสมาธินำเป็นพุทธมามกะเยี่ยมเยียนนำพัฒนาท้องถิ่น สาคิตและนำจัดกิจกรรม

2. หน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลเป็นกิจกรรมของคณะสงฆ์ไทยตามระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลพ.ศ.2518 มีความมุ่งหมายที่จะพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบลลงสู่หมู่บ้านโดยให้พระสงฆ์ในชนบทมีบทบาทและเป็นแกนนำในการส่งเสริมวัดให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนนั้น

3. งานอบรมจริยธรรมนักเรียนข้าราชการและประชาชนเพื่อให้ผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรมมีทัศนคติที่ดีต่อสถาบันพระพุทธศาสนาสามารถปฏิบัติตนตามหน้าที่ของชาวพุทธได้อย่างถูกต้องเหมาะสมและน้อมนำพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อพัฒนาตนเองและสังคม

4. งานบรรพชาสามเณรทุกรุ่นเป็นการจัดบรรพชาเยาวชนเพศชายอายุตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไปเพื่อใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ในการศึกษาธรรมในช่วงปิดฤดูร้อนประมาณเดือนเมษายน

5. การส่งเสริมหน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์เป็นหน่วยสงเคราะห์ที่วัดและประชาชนจัดให้มีขึ้นในวัดในหมู่บ้านเพื่อฝึกอบรมด้านความรู้ความประพฤติและจิตใจโดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่ฝึกอบรมสั่งสอนและบริหารงานทั่วไปของหน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์เรียกพุทธมามาจารย์แบ่งเป็น 3 คณะคือคณะประถมพุทธมามกะได้แก่เด็กอายุ 7-10 ขวบคณะมัธยมพุทธมามกะได้แก่เด็กอายุ 11-15 ขวบคณะอุดมพุทธมามกะได้แก่เด็กอายุ 16-18 ปี

6. การเผยแพร่ทางสื่อมวลชนเป็นการดำเนินการเผยแพร่ธรรมะทางวิทยุโทรทัศน์ นิตยสารวารสารเผยแพร่ธรรมและการเผยแพร่ในต่างประเทศอาจมีการตั้งวัดในต่างประเทศ

7. การเผยแพร่ตามศักยภาพของวัดเป็นโครงการที่จัดขึ้นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนตามศักยภาพของวัด

กิจการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์วัดและคณะสงฆ์ในปัจจุบันมีทั้งแบบประเพณีและปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบันและแบบที่จัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเฉพาะจัดขึ้นมีการดำเนินการดังนี้ (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามิ่งมงคลจารย์, 2540)

1. การเผยแพร่ตามประเพณีคณะสงฆ์และตามประเพณีไทยได้แก่การเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนที่วัดที่บ้านและผู้อาราธนาที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ ทั้งแบบเทศน์ธรรมาคือเทศน์รูปเดียวหรือเทศน์ปุจฉาวิสัชนา 2 รูปขึ้นไปและได้มีการปรับปรุงมีการเทศน์ทางวิทยุกระจายเสียงวิทยุโทรทัศน์หรือบันทึกเสียงแผ่นเสียงหรือแถบบันทึกเสียงนำไปเผยแพร่ในที่ต่างๆ และโอกาสต่างๆ

2. การเผยแพร่แบบปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบันได้แก่การบรรยายธรรมการสนทนาการปาฐกถาธรรมในที่ประชุมที่วัดหรือที่อื่นๆ ในโอกาสต่างๆ หรือโดยทางวิทยุกระจายเสียงวิทยุโทรทัศน์บันทึกเสียงแผ่นเสียงหรือแถบบันทึกเสียงนำไปเผยแพร่ที่อื่นในโอกาสต่างๆ รวมถึงตลอดถึงการพิมพ์หนังสือเทศน์หนังสือธรรมะออกเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์

3. การเผยแพร่แบบจัดเป็นคณะหรือหน่วยงานเผยแพร่หรือเป็นสถานศึกษาเป็นการประจำหรือครั้งคราวหรือจัดเป็นกิจกรรมพิเศษในวัดหรือในหมู่บ้านใกล้เคียงเช่นงานพระธรรมทูตงานพระธรรมจาริกงานอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.) หน่วยสงเคราะห์พุทธมามกะผู้เยาว์โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ฯลฯ

4. การเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้านคุณศัพท์มีการจัดตั้งสมาคมเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาเช่นพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์สมาคมส่งเสริมพระพุทธศาสนาต่างๆการบรรยายธรรมในที่ประชุมและทางสื่อมวลชนต่างๆการจัดชมรมพุทธศาสน์ในมหาวิทยาลัยและโรงเรียนต่างๆ

5. การจัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่างๆบางวัดจัดให้มีปาฐกถาธรรมเป็นประจำทุกสัปดาห์หรือจัดกิจกรรมหลายประการเช่นการหล่อเทียนเข้าพรรษาอาจมีการประกวดกันวันสงกรานต์จัดให้มีพิธีสงฆ์น้ำพระการแห่พระการขนทรายเข้าวัดการก่อเจดีย์ทรายนอกจากนั้นกิจกรรมการเผยแพร่พระพุทธศาสนายังเป็นการจัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญทางศาสนาต่างๆจัดให้มีการเทศน์หรือปาฐกถาธรรมเป็นประจำทุกสัปดาห์และยังมีกิจกรรมอีกหลายประการเช่นการหล่อเทียนเข้าพรรษามีการประกวดเทียนเข้าพรรษาวันสงกรานต์มีการจัดพิธีสงฆ์น้ำพระการแห่พระการขนทรายเข้าวัดการก่อเจดีย์ทราย เป็นต้น

นอกจากนี้ บุญศรี พานะจิตต์ (2545)ยังได้นำเสนอกลยุทธ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ควรจะดำเนินดังนี้ (1)การแสดงธรรม คือ การแสดงธรรมสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งวิธีนี้พระสงฆ์ใช้เป็นประจำ (2) ปาฐกถาธรรม คือ การบรรยายธรรมให้ผู้อื่นฟัง โดยทั่วไปจะยืนและผู้พูดจะต้องมีลีลาในการพูดเพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังเป็นพิเศษ เป็นวิธีการที่น่าสนใจ (3) อภิปรายธรรม คือการชี้แจงหรือแสดงความคิดเห็นในหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้ผู้อื่นเข้าใจ (4)สนทนาธรรม คือ การพูดจาหรือในหลักธรรม เพื่อนำไปใช้แก้ไขปัญหาในชีวิต โดยยึดหลักทางสายกลาง (5) การสอนสมณะกรรมฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน คือ สอนให้นั่งภาวนา เพื่อให้ใจเป็นสมาธิและเข้าใจสภาพความเป็นจริงของสังขารตามหลักไตรลักษณ์ (6) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ เช่น การใช้หนังสือธรรมะ การใช้วีดิทัศน์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต ม้วนเทป เป็นอุปกรณ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่าการเผยแพร่พระพุทธศาสนานั้นทางวัดหรือทางคณะสงฆ์เองพยายามทำทุกวิถีทางที่จะนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ให้กับประชาชนพุทธบริษัทซึ่งอาจมีรูปแบบและวิธีการการเผยแพร่ที่แตกต่างกันออกไปเพื่อเอื้อเพื่อต่อประชาชนพุทธบริษัทในทุกระดับ ทั้งนี้จะต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย พุทธบัญญัติ และสมณะสาธิตรวมทั้งกฎหมายในฝ่ายบ้านเมืองด้วย

2.6.5 การสาธารณูปการ

สาธารณูปการนั้นหมายถึงการดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาวัดด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมเพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของเจ้าอาวาสด้านอื่นๆการพัฒนาเหล่านี้ได้แก่การดูแลการทำนุบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัดการดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่เช่นพระอุโบสถเมรุอาคารเรียนหอธรรมกุฎีศาลาการเปรียญ เป็นต้นงานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกันมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของเศรษฐกิจความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ (กรมการศาสนา, 2539) อนึ่งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ในมาตรา 37 ได้บัญญัติให้เจ้าอาวาสมีหน้าที่ข้อแรกว่า “บำรุงรักษาวัดจัดกิจการและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี” การสาธารณูปการจึงเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสและเป็นกิจการของวัดและคณะสงฆ์ตามกฎหมายในปัจจุบันสอดคล้องกับในพหุอุปการสูตร

ที่กล่าวถึงการสาธารณูปการตอนหนึ่งว่าภิกษุเจ้าอาวาสที่เป็นผู้มีอุปการะมากต้องประกอบด้วยคุณธรรม 5 ประการ (อาวาสสิกขธรรม 5 คุณสมบัติของเจ้าอาวาสผู้มีอุปการะมากแก้ววัด) คือ

1. สีสวามีศีลสำรวมในพระปาฏิโมกข์ประพฤติกุศลเครื่องครัดในสิกขาบททั้งหลาย
2. พุทฺสสุตะเป็นพหูสูตทรงความรู้
3. ชันฑผลลปฏิสังขระรู้จักปฏิสังขรณ์เสนาสนะสิ่งของที่ชำรุดหักพัง
4. ปุญญกรณายาโรจกะเมื่อมีสงฆ์หมู่ใหญ่มาจากต่างถิ่นต่างแคว้นชวนขวยบอกรับบ้านผู้ปวารณาไว้ให้มาทำบุญ
5. ฌานลาภีได้แคล้วคล่องในฌาน 4 ที่เป็นเครื่องอยู่สุขสบายในปัจจุบัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546)

ดังนั้นการบริหารงานด้านการสาธารณูปการของเจ้าอาวาสหรือวัดตามพระธรรมวินัย ควรให้เกิดความสุข 4 อย่างคือ (พระราชรัตนมณี (ชัยวัฒน์ ปณฺญาสิริ), 2538)

1. อาวาสสัปปายะที่อยู่เป็นที่สบายคือทำให้วัดเป็นอารามเป็นรมณีสถานเป็นที่รื่นรมย์เจริญตาสบายใจแก่ผู้พบเห็นให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจเช่นในสมัยพุทธกาลมีวัดเวฬุวันมหาวิหารซึ่งเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนาตั้งอยู่ใกล้เชิงเขาเวภารบรรพตบนริมฝั่งแม่น้ำสรัสวดีนอกเขตเมืองราชคฤห์แคว้นมคธคำว่าเวฬุวันแปลว่าสวนไผ่เดิมวัดแห่งนี้เป็นพระราชอุทยานของพระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แคว้นมคธเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้เสด็จไปยังเมืองราชคฤห์พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยข้าราชการบริพารไปเข้าเฝ้าหลังจากทรงสดับธรรมแล้วทรงเลื่อมใสจึงถวายสวนเวฬุวันเป็นพุทธบูชาด้วยทรงเห็นว่าเป็นสถานที่สงบร่มรื่นเหมาะสำหรับอยู่บำเพ็ญธรรมของพระสงฆ์นอกจากนี้วัดแห่งนี้ยังเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าแสดงโอวาทปาติโมกข์แก่พระสาวกจำนวน 1,250 รูปแล้วส่งไปเป็นพระธรรมทูตประกาศพระศาสนาอันเป็นที่มาของวันมาฆบูชาและการศึกษาวัดในสมัยพุทธกาลพอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้คือ

- 1) ที่ตั้งไม่ไกลและไม่ไกลจากชุมชนเกินไป
- 2) มีการแบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส
- 3) มีต้นไม้ตามธรรมชาติอย่างเช่นที่สวนโมกขพลารามจังหวัดสุราษฎร์ธานี ถ้าจะปลูกต้นไม้นิยมปลูกไม้ให้ร่มเงามากกว่าให้ผล
- 4) มักตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมแก่การประพฤติกุศลธรรมเช่นภูเขาลำธารสวนป่าละเมาะเป็นต้น

2. อาหารสัปปายะอาหารเป็นที่สบายเช่นในสมัยพุทธกาลมีวัดเชตวันมหาวิหารตั้งอยู่นอกเมืองสาวัตถีแคว้นโกศลเดิมเป็นพระราชอุทยานของเจ้าเชตเจ้าชายในราชวงศ์โกศลแห่งเมืองสาวัตถีท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีมหาเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถีได้ขอซื้อเพื่อสร้างเป็นวัดถวายเป็นพุทธบูชาวัดแห่งนี้นับว่าเป็นวัดที่มีความสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลและเป็นวัดที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุดถึง 19 พรรษาโดยท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีและชาวเมืองสาวัตถีได้ให้ความอุปถัมภ์บำรุงในด้านปัจจัย 4 แก่พระสงฆ์เป็นอย่างดี

อนึ่งตามปกติเมื่อมีที่อยู่แล้วต้องคำนึงถึงการกินการจัดสวัสดิการเรื่องอาหารในสมัยก่อนเป็นหน้าที่ของพระภิกษุเทศกในปัจจุบันเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสการจัดสวัสดิการด้านอาหารจึงควรเป็นภาระของฝ่ายสาธารณูปการควรรวมถึงเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องไว้ ดังนี้ คือ

1) การกำหนดเส้นทางโคจรบิณฑบาตควรแบ่งสายมีการจับสลากเปลี่ยนเวอร์กัน ทุก 7 วันเพื่อเจริญศรัทธาของผู้ทำบุญและป้องกันการยึดติดในตัวบุคคล

2) มีการจัดฉันรวมกันในที่แห่งเดียวประจำเพื่อประโยชน์คือทำให้เกิดความเป็นธรรมในอดิเรกลาภจัดความขัดแย้งในการแสวงหาอุปฐากก่อให้เกิดสามัคคีธรรมเป็นที่เจริญศรัทธาของผู้ถวายและสามารถแนะนำอบรมได้ง่ายในเวลาก่อนและหลังอาหาร

3) ควรมีเจ้าหน้าที่รับนิมนต์และทำหน้าที่จัดกิจนิมนต์ให้ทั่วถึงโดยความเป็นธรรม

4) จัดตั้งกองทุน/มูลนิธิสงเคราะห์สวัสดิการด้านอาหารในยามขาดแคลน

3. บุคคลสัปปายะบุคคลเป็นที่สบายในสมัยพุทธกาลมีหลายวัดที่มีบุคคลเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากเช่นวัดเชตวันมหาวิหารวัดเวฬุวันมหาวิหารวัดบุพพารามเป็นต้นที่มีภิกษุภิกษุณีสามเณรและสามเณรอยู่จำพรรษาเป็นจำนวนมากโดยมีพระพุทธรูปเป็นอธิบดีสงฆ์ได้มีการบริหารจัดการที่ดีจึงทำให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงามประชาชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาและให้การอุปถัมภ์ทำนุบำรุงเป็นจำนวนมาก ในขณะที่วัดบางแห่งไม่คำนึงถึงเรื่องของบุคคลที่อยู่ภายในวัดหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัดซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของความเจริญและความเสื่อมของศาสนาคนในวัดแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือพระภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกา (หรือแม่ชี) และเด็กวัดวัดใดดีหรือไม่ดีดูได้จากบุคคล 4 ประเภทนี้การสาธารณูปการจึงควรคำนึงถึงบุคคล 4 ประเภทนี้โดยการจัดที่อยู่อาศัยของบุคคลแต่ละประเภทให้เหมาะสมตามสภาพของแต่ละบุคคลไม่ให้ปะปนกันโดยเฉพาะถ้าในวัดมีแม่ชีไปถือศีลอยู่ประจำควรมีการแบ่งเขตกับที่อยู่ของพระภิกษุสามเณรอย่างชัดเจนการติดต่อกันควรกำหนดสถานที่และเวลาที่อยู่ของเด็กวัดควรสะอาดและมีระเบียบมีการวางกฎเกณฑ์ให้ปฏิบัติพร้อมกันกับบทกำหนดโทษและควรกำหนดวันให้มีการพัฒนาวัดร่วมกัน

4. ธรรมสัปปายะธรรมเป็นที่สบายเช่นในสมัยพุทธกาลป่าอิสิปตนมฤคทายวันซึ่งแปลว่าเขตป่าอภัยทานแก่สัตว์ที่เป็นที่บำเพ็ญตบะของฤๅษีเป็นสถานที่สงบเหมาะแก่การบำเพ็ญธรรมและเป็นที่ยอมรับของเหล่าฤๅษีและนักพรตต่างๆที่มาบำเพ็ญตบะและโยคะเพื่อเข้าถึงพรหมมันตามความเชื่อในคัมภีร์อุปนิษัตของพราหมณ์ทำให้เหล่าปัจจุวัคคีย์ที่ปลีกตัวมาจากเจ้าชายสิทธัตถะภายหลังจากที่พระองค์ทรงเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยาได้มาบำเพ็ญตบะที่นั่นแทนหลังจากพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาและเทศน์โปรดปัญวัคคีย์จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมดแล้ว ได้ทรงพักจำพรรษาแรกณป่าอิสิปตนมฤคทายวันพร้อมกับบรรดาเหล่าปัจจุวัคคีย์ซึ่งในระหว่างจำพรรษาแรกพระองค์ได้สาวกเพิ่มขึ้นกว่า 45 องค์โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระยสะและบริวารของท่าน 44 องค์ซึ่งรวมถึงบิดามารดาและภรรยาของพระยสะที่ได้มาฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธรูปและได้ยอมรับนับถือเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะคู่แรกในโลกด้วยทำให้ในพรรษาแรกที่พระพุทธรูปเจ้าทรงจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันมีพระอรหันต์ในโลกรวม 60 องค์และนอกจากนี้ยังเป็นสถานที่สำคัญที่พระพุทธรูปทรงประกาศเริ่มต้นสงฆ์ให้พระสาวกกลุ่มแรกออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย

อนึ่งจุดมุ่งหมายหลักของวัดคือสถานที่ประพฤติธรรมการจัดการใดๆเรื่องสาธารณูปการจึงไม่ควรลืมหิวถ้าลืมหิวใจจะได้สิ่งไม่ควรได้สิ่งที่จะก่อให้เกิดธรรมสัปปายะคือธรรมเป็นที่สบายนั้นคือ

1. บริเวณวัดร่มรื่นสดชื่นมีต้นไม้ปลูกหญ้าอย่างเป็นระเบียบถ้าจะจัดให้มีสระน้ำสวยๆในบริเวณวัดได้ยิ่งดี

2. โครงการต้นไม้พูดได้อย่างที่ทำตามวัดหลายแห่งคือมีสุภาจิตสอนใจปริศนาธรรม คติธรรมนำไปติดไว้ อย่างเช่นที่วัดอุโมงค์สวนพุทธธรรมจังหวัดเชียงใหม่จะเป็นการดีมาก
3. โครงการเสียงจากลานวัดมีการเปิดรายการธรรมเบาใจจากวิทยุเทปบันทึกเสียง ธรรมะเปิดเบาๆให้ได้ยินทั่วบริเวณวัดในวัดเมื่อมีการทำบุญหรือวันเสาร์-อาทิตย์แทนเสียงเพลง
4. จัดสถานที่ฟังเทศน์เป็นพิเศษสงบเยือกเย็นอากาศดี
5. ห้องสมุดธรรมะควรมีทุกวัดจัดหาหนังสือธรรมสารคดีให้ผู้มาวัดได้อ่านมีที่นั่ง อ่านเป็นเอกเทศต่างหากห่างจากที่ชุมนุมชน
6. ช่วยรักษาศิลปะเดิมของวัดให้ถาวร
7. พิพิธภัณฑสถานของวัดควรจัดไว้เป็นที่รวบรวมของเก่าไม่ว่าจะเป็นตำราหรือสังฆภัณฑ์ เช่นตาลปัตรพัดยศยามซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของใช้ของพระภิกษุสามเณร (มานพพลไพรินทร์, 2530)

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาวัดเป็นการปรับปรุงสภาพวัดและดำเนินกิจกรรมต่างๆของวัดโดยเน้นการปรับปรุงและแก้ไขข้อบกพร่องเดิมภายในวัดให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพสมบูรณ์ เพื่อสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นแหล่งอารยธรรมอันรุ่งเรือง มีศาสนวัตถุ ศาสนสถาน อันอันเป็นเครื่องหมายแห่งศิลปวัฒนธรรมอันดีงาม บุคลากรทางศาสนามีมีความประพฤติดี เป็นแบบอย่างแก่ประชาชนในสังคม สามารถแนะนำประชาชนในสังคมให้พ้นจากความลุ่มหลง ส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์อย่างหลากหลาย (พระเทพปริยัติสุธี, 2540) โดยที่แนวทางในการจัดการสาธารณูปการนั้นวัดจะต้องมีแผนผังกำหนดปลูกสร้างภายในวัด บริเวณวัดมีการปลูกต้นไม้ ดอกไม้ประดับ ไม้เกี่ยวกับพุทธประวัติ ทำให้วัดเป็นแหล่งศึกษา สถานที่รื่นรมย์ ลานวัดสะอาด สิ่งปฏิภุมมีถึงรองรับขยะ มีถนนทางเดินเท้าภายในวัด มีป้ายแสดงสิ่งสำคัญๆ เพื่อดึงดูดความศรัทธาของประชาชนตามสมควร การทาสีเสนาสนะก็ดี แผ่นป้ายก็ดีให้ใช้สีเรียบๆ ไม่ฉูดฉาด การปลูกสร้างเสนาสนะภายในวัดให้รักษาไว้ซึ่งศิลปกรรมของไทย มีการจัดระบบน้ำดื่ม น้ำใช้ ไฟฟ้า ที่อยู่อาศัย มีระบบกำจัดสิ่งปฏิภุม ห้องน้ำ ห้องส้วม (พระมหาสนธยา ชมภู, 2552)ซึ่งจากที่กล่าวมานี้พอจำแนกงานของการสาธารณูปการได้เป็น 2 คือ 1.การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ 2. การจัดทำแผนผังของวัด

1. การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์

การก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ได้แก่การก่อสร้างศาสนวัตถุขึ้นใหม่การซ่อมแซมของเก่าและการปรับปรุงตกแต่งศาสนวัตถุและศาสนสถานที่มีอยู่เดิมหรือที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่เพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

ก่อนแต่จะสร้างวัด ควรจัดหาสถานที่ตั้งวัดให้ได้ก่อน โดยเจ้าของที่ดินยอมยกให้เมื่อได้ที่ดินแล้ว ควรเขียนแผนผังวัดและแบบแปลนสิ่งก่อสร้างให้เหมาะสมสภาพพื้นดินและเหมาะสมแก่ชุมชนผู้จำบารุงวัด รวบรวมทรัพย์สินและวัสดุอุปกรณ์ที่จะใช้ก่อสร้างให้ได้พอสมควร แล้วจัดทำเอกสารขออนุญาตสร้างวัดตามแบบของทางราชการ เมื่อได้รับอนุญาตให้สร้างวัดและได้สร้างเสนาสนะพอสมควรแล้ว จึงขอตั้งวัดตามแบบของราชการ เมื่อกระทรวงศึกษาธิการประกาศตั้งวัดแล้ว คณะสงฆ์จึงแต่งตั้งเจ้าอาวาส รับโอนที่ดินและรับการถวายเสนาสนะเป็นของสงฆ์ พร้อมบันทึกประวัติวัดไว้เป็นหลักฐาน การจัดการระยะนี้ เป็นภาระคนอื่นดำเนินการมาก่อน เจ้าอาวาสจะได้ปฏิบัติก่อนเมื่อได้รับแต่งตั้งแล้วส่วนการบูรณปฏิสังขรณ์หรือตกแต่งบริเวณวัด เจ้าอาวาสควรรับฟัง

ความคิดเห็นพระภิกษุสามเณรในวัด และทายกทายิกาผู้บำรุงเป็นหลักประกอบการตัดสินใจ และการก่อสร้างใดๆ ในวัด ต้องคำนึงถึงแหล่งที่มาแห่งทรัพย์สินและความเหมาะสมกับชุมชนเป็นหลัก และควรระมัดระวังอย่าให้มีการแตกแยกระหว่างบ้านกับวัดเพราะการสาธารณูปการเป็นเหตุ (พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงปญโญ), 2546)

2. การจัดทำแผนผังวัด

การกำหนดแผนผังวัดมิใช่เรื่องยุติตายตัว ย่อมมีข้อยกย้ายถ่ายเทไปตามเหตุการณ์ ต้องคำนึงถึงขนาดของวัดและชุมชนรอบข้างพร้อมสภาพที่ดินที่ตั้งวัดและความเหมาะสมเป็นสำคัญดังนี้(พระธรรมปริยัติโสภณ วรวิทย์ คงปญโญ, 2546)

วัดขนาดเล็ก และตั้งอยู่ในชุมชนขนาดเล็ก ควรจัดแผนผังขนาดย่อม โดยให้มีถนนหนทางเชื่อมพองามกับให้มีสนามหญ้าและที่ปลูกต้นไม้ไว้ส่วนหนึ่ง เสนาสนะควรมีเฉพาะที่ขาดไม่ได้คือ กุฏิ ศาลาการเปรียญ และอุโบสถ และควรกันบริเวณไว้เป็นเขตฌาปนสถาน พร้อมกะสิ่งก่อสร้างไว้ในแผนผังคือ เมรุเผาศพ ศาลาบำเพ็ญกุศล ส่วนเสนาสนะอื่นๆ ถ้าจำเป็นจึงให้มี เพราะนโยบายประหยัด

วัดขนาดกลาง และตั้งอยู่ในชุมชนขนาดกลาง ที่ตั้งวัดกว้างขวาง ควรจัดแบ่งออกเป็นเขต คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตการศึกษา และเขตสาธารณสงเคราะห์ ปันเขตด้วยถนนหรือลำคลอง จัดเป็นสนามหญ้าบริเวณปลูกต้นไม้ (สวนป่า) และแดนอภัยทาน ตามสมควรแก่ที่ตั้งวัดและชุมชน เสนาสนะควรมีมากกว่าวัดขนาดเล็ก คือ กุฏิเป็นหมู่ ศาลาการเปรียญ อุโบสถ โรงเรียนพระปริยัติธรรม โรงเรียนการศึกษาสงเคราะห์ เขตสาธารณสงเคราะห์หรือฌาปนสถานสงเคราะห์ ควรแยกเป็นส่วนหนึ่ง กำหนดสิ่งก่อสร้างให้ชัดเจน เช่น เมรุเผาศพ ศาลาบำเพ็ญกุศล ที่เก็บศพ โรงครัว

วัดขนาดใหญ่ และตั้งอยู่ในที่ชุมชนขนาดใหญ่ ควรจัดแบ่งเขตให้เหมาะสมกว่าวัดขนาดกลาง หรืออาจเพิ่มเขตจัดประโยชน์เข้าอีก เสนาสนะก็อาจจะมากกว่าและประณีตขึ้น ตามสมควรแก่ขนาดวัดและชุมชน

ในด้านของการตกแต่ง วัดขนาดเล็ก ขนาดกลาง หรือขนาดใหญ่ก็ตาม ควรมีการตกแต่งให้น่ารื่นรมย์เหมาะสมกับคำว่า “อาราม” เช่น จัดทำถนนเข้าวัดและภายในวัด จัดทำความสะดวกอาศรมวัดเป็นประจำทุกสัปดาห์ จัดปลูกไม้ยืนต้นริมถนนหนทาง จัดทำป้ายบอกชื่อวัด ที่ตั้ง ระยะทางที่ทางแยกเข้าวัดถนนสายหลัก จัดทำป้ายหน้าวัด ทำป้ายประชาสัมพันธ์กิจกรรมภายในวัด แผนผังวัดลงในกระดานขนาดใหญ่ติดไว้ในที่เปิดเผย การทำป้ายชื่อวัดนั้น ขอให้บอกชื่อทางราชการและให้ถูกต้องตรงกันทั้งถนนแยกเข้าและป้ายหน้าวัด

จะเห็นได้ว่างานสาธารณูปการเป็นงานสำคัญโดยเฉพาะเป็นงานระดับบารมีเจ้าอาวาสและเป็นงานละเอียดอ่อนเป็นงานระดับท้องถิ่นและการพระศาสนาเป็นงานที่ให้ความสำคัญแก่เจ้าอาวาสและเห็นผลงานของเจ้าอาวาสได้เร็วกว่างานอื่นแต่มักเป็นเหตุก่อปัญหาเช่นบางแห่งเกิดความขัดแย้งระหว่างวัดกับชาวบ้านจนถึงลูกกลามใหญ่โตก็เพราะการสาธารณูปการเป็นเหตุหากเจ้าคณะได้เห็นความสำคัญเร่งรัดตรวจตราชี้แจงแนะนำการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าอาวาสได้ดีแล้วการขัดแย้งระหว่างวัดกับชาวบ้านจะลดน้อยลงตามลำดับและความสมัครสมานสามัคคีระหว่างบ้านกับวัดจะมีมากขึ้นเป็นเหตุให้การณ้คณะสงฆ์และการพระศาสนาดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยตั้งามการควบคุมส่งเสริมการสาธารณูปการจึงถือเป็นหน้าที่อันสำคัญของเจ้าคณะทุกระดับชั้นดังนั้นเจ้าอาวาส

จึงเป็นการดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนาวัดทั้งในส่วนของการก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์อาคาร สถานที่ปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในวัด รวมทั้งจัดระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ภายในวัดให้เรียบร้อยเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับภิกษุสามเณรภายในวัดและประชาชนพุทธบริษัทที่เข้ามาในวัด

2.6.6 การสาธารณสงเคราะห์

การสาธารณสงเคราะห์นั้น หมายถึงการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุในรูปแบบต่างๆที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยได้แก่โครงการอุปสมบทและบรรพชาพระสงฆ์สามเณรภาคฤดูร้อนโครงการสงเคราะห์พระสงฆ์สามเณรที่วัดประสบภัยขาดแคลนวัดและเจ้าอาวาสพระสงฆ์เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคมเช่นให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชนและประชาชนด้านอาชีพต่างๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้านการออมทรัพย์ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน (กรมการศาสนา, 2542) จัดให้การสงเคราะห์ในด้านต่างๆ แก่ประชาชนผู้อุปัถม์ภำรุงวัดทายาททายิกาของวัดหรือประชาชนทั่วไปวัดเป็นส่วนหนึ่งของสังคมวัดอยู่ได้ก็ต้องพึ่งบ้านและบ้านอยู่ได้ก็ต้องพึ่งวัดวัดเป็นศูนย์กลางของสังคมพระสงฆ์เป็นที่พึ่งทางใจของประชาชนเมื่อประชาชนเดือดร้อนในเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็เป็นหน้าที่ของวัดต้องสงเคราะห์และช่วยเหลือการสาธารณสงเคราะห์จึงเป็นหน้าที่ของวัดและเจ้าอาวาสจะต้องดำเนินการบริหารงานทุกด้านเกี่ยวกับการสงเคราะห์ประชาชนในขอบเขตที่วัดจะจัดได้ (พระราชรัตนมุนี ชัยวัฒน์ ปญญาสิริ, 2538) การสาธารณสงเคราะห์เป็นการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ในด้านสังคมสงเคราะห์ทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณสงเคราะห์โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนในการบริจาคช่วยเหลือผู้ประสบภัยพิบัติต่างๆเพราะพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางเชื่อมประสานระหว่างคนจนกับคนรวยปัจจัยที่ได้รับบริจาคมาพระสงฆ์ก็ใช้ทำประโยชน์เป็นสาธารณกุศลและช่วยเหลือบุคคลผู้ขาดแคลนและด้อยโอกาส (บุญศรี พานะจิตต์และคนอื่นๆ, 2545) ดังนั้นการสาธารณสงเคราะห์จึงเป็นการจึงเป็นการดำเนินการช่วยเหลือสังคมทางวัตถุในรูปแบบต่างๆที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย การสาธารณสงเคราะห์นั้นนอกจากจะเป็นการช่วยเหลือประชาชนพุทธบริษัทที่ได้รับความเดือดร้อนตามสมควรแก่ความจำเป็นแล้วยังถือว่าเป็นการผูกสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับวัดได้เป็นอย่างดีเพราะอย่างไรเสียแล้วบ้านก็คอยอุปัถม์ภำรุงวัดมาโดยตลอดเมื่อคราวที่บ้านเดือดร้อนหรือวัดเห็นความจำเป็นในการช่วยเหลือก็ควรที่จะยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือตามความสมควร

ดังนั้นเพื่อให้ความเห็นชัดเจนเกี่ยวกับบทบาทของวัดและพระสงฆ์ในการดำเนินการด้านสาธารณสงเคราะห์ซึ่งเป็นกิจกรรมที่วัดหรือพระภิกษุสงฆ์ดำเนินการเพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์ในด้านสังคมสงเคราะห์ทั้งการสงเคราะห์บุคคลและสาธารณสงเคราะห์สามารถแบ่งออกเป็นลักษณะมี 4 ประการ (พระมหาพรประสงค์พุทธจันทร์, 2552) ดังต่อไปนี้

1. การดำเนินกิจการ ได้แก่การที่วัดหรือคณะสงฆ์หรือพระภิกษุดำเนินการซึ่งกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ให้ผลงานเป็นสาธารณประโยชน์ สาธารณสมบัติเป็นประโยชน์แก่บุคคลทั่วไปหรือสรรพสัตว์ เช่น กิจการหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (หน่วย อ.ป.ต.) กิจการห้องสมุดเพื่อประชาชน การตั้งกองทุนสาธารณสงเคราะห์ มูลนิธิเพื่อคนยากจนหรือช่วยคราวประสบภัยพิบัติ การกำหนดเขตอภัยทาน กิจการอื่นๆ ที่เป็นเจ้าของเอง ลักษณะนี้มุ่งเอากิจการที่ทำเองหรือโครงการที่กำหนดขึ้นเองทั้งที่เป็นกิจการประจำหรือกิจการชั่วคราว

2. การเกื้อกูลกิจการของผู้อื่น ได้แก่ การช่วยส่งเสริมกิจการทั้งภาครัฐทั้งภาคเอกชนหรือของผู้ใดผู้หนึ่ง ที่ดำเนินการเพื่อสาธารณประโยชน์ กล่าวคือคนอื่นเป็นหลัก ส่วนวัดหรือพระสงฆ์

เข้าไปช่วยไม่ยิ่งดูตาย เช่น การพัฒนาหมู่บ้าน การพัฒนาตำบล การจัดหาทุนเพื่อสงเคราะห์และการอื่น การนึ่งเอาเฉพาะการส่งเสริมผู้อื่น ทั้งที่เป็นกิจการประจำหรือกิจการชั่วคราว แม้การช่วยป้องกันยาเสพติดให้โทษ เช่น ยาบ้า หรือการช่วยป้องกันการติดโรคเอดส์ ก็นับเข้าในข้อนี้ด้วย

3. การเกื้อกูลสาธารณสมบัติ ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติ เช่น การสร้างถนนหนทาง การขุดลอกคูคลอง การสร้าง฼าปนสถาน การสร้างประปา การสร้างเครื่องกำเนิดไฟฟ้า การช่วยพิทักษ์รักษสิ่งที่เป็นสาธารณสมบัติและการอื่น ๆ ข้อนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลสถานที่อันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน

4. การเกื้อกูลประชาชนและสรรพสัตว์ ได้แก่ การช่วยเหลือประชาชนในกาลสมัยที่สมควรช่วยเหลือ เช่น การประสภภัยพิบัติ การประสภอุบัติเหตุ การประสภภัยธรรมชาติ หรือแม้ในยามปกติก็ให้การสงเคราะห์ตามโอกาส เช่น สงเคราะห์คนชรา สงเคราะห์คนพิการ การจัดเขตอภัยทานในวัด หรือสงเคราะห์โดยประการอื่น ข้อนี้มุ่งเอาเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลหรือสรรพสัตว์ ทั้งที่เป็นการประจำหรือเป็นการชั่วคราว

ดังนั้น เพื่อให้การบริหารจัดการวัดเป็นไปได้ด้วยดี มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ได้กำหนดให้แต่ละวัดมีพระภิกษุดำรงตำแหน่งบริหารคณะสงฆ์ภายในวัดซึ่งได้แก่ เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส และผู้ช่วยเจ้าอาวาสโดยในมาตรา 36-37 ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสไว้ คือ ดำเนินการปกครองภิกษุสงฆ์สามเณรที่อยู่ในวัดให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับหรือคำสั่งของมหาเถรสมาคมการดำเนินการสอดส่องดูแลรักษาความต้งามภายในวัดการปกครองและสอดส่องให้คฤหัสถ์ที่มาพำนักอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามระเบียบต่างๆ ของวัดด้วยดีโดยเป็นการบริหารจัดการที่มุ่งเน้นเพื่อสร้างศาสนทายาทที่มีความรู้อันเป็นกำลังของพระศาสนาในอนาคต เพื่อความเรียบร้อยแห่งพระภิกษุสามเณร นำมาซึ่งความศรัทธาเลื่อมใสเป็นแบบอย่างอันดีแก่ประชาชนทั่วไป รวมทั้งเป็นไป เพื่อความผูกพันระหว่างคณะสงฆ์กับประชาชนทั่วไปและเป็นไปเพื่อการประสานระหว่างคณะสงฆ์กับองค์กรของรัฐ อันจะทำให้ความร่วมมือกันเป็นไปด้วยดี

2.6.7 การจัดการศาสนสมบัติของวัด

ศาสนสมบัตินั้น คือ สมบัติของพระศาสนาเป็นอุปกรณ์อันสำคัญยิ่งในการดำเนินกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา จัดไว้ 2 ประเภท คือ

1. ศาสนสมบัติกลางได้แก่ ทรัพย์สินของพระศาสนาไม่ไช่ของวัด ซึ่งมีกรมการศาสนาเป็นผู้ดูแลรักษาและจัดการและให้ถือว่ากรมการศาสนาเป็นเจ้าของศาสนสมบัติกลางนั้นด้วย

2. ศาสนสมบัติของวัด ได้แก่ ทรัพย์สินของวัดใดวัดหนึ่งโดยทั่วไปซึ่งมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ดูแลและจัดการ ส่วนวิธีดูแลและจัดการให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดกฎกระทรวง

ในฐานะที่ทุกวัดเป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน มาตรา 31 และมาตรา 39 วัดจึงมีสิทธิรับและครอบครองทรัพย์สินซึ่งเป็นศาสนสมบัติของวัดได้ดุษบุคคลธรรมดา แต่เพราะวัดมิใช่บุคคลธรรมดา แสดงเจตนาในการรับหรือในการครอบครองทรัพย์สินเองมิได้ กฎหมายได้กำหนดไว้ชัดว่า “ให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนวัดในกิจการทั่วไป” วัดจึงอาศัยเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนในการรับทรัพย์สินและการอื่น เจ้าอาวาสมีฐานะเป็นผู้แทนวัด มิใช่เป็นเจ้าของทรัพย์สินของวัด เจ้าอาวาสมีฐานะเป็นพนักงานในประมวลกฎหมายอาญาตามมาตรา 45 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ดังนั้น เจ้าอาวาสจะต้องดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี คือให้

เป็นไปตามวิธีที่กำหนดในกฎกระทรวง หากดำเนินการมิชอบ ย่อมตกอยู่ในฐานะเจ้าพนักงานปฏิบัติมิชอบ ทั้งเป็นการละเมิดจริยาพระสังฆาธิการและยังต้องถูกไต่สวนตามบทบัญญัติแห่งพระธรรมวินัยอีกด้วย ซึ่งในการจัดการศาสนสมบัติของวัดนั้น ผู้วิสัยของเสนอวิธีปฏิบัติตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. วิธีการจัดทำทะเบียนทรัพย์สินของวัด

ทรัพย์สินอันเป็นศาสนสมบัติของวัดได้แก่เงินที่ดินอาคารและทรัพย์สินอื่นๆกล่าวโดยรวมได้แก่สังฆาริมทรัพย์และอสังฆาริมทรัพย์นั้น การบริหารจัดการและเก็บรักษานั้นให้เป็นไปตามวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวงโดยวิธีการปฏิบัติดังนี้(ณดา จันท์สม, 2555)

1) ทรัพย์สินที่ต้องลงทะเบียนกำหนดโดยลักษณะดังนี้ (1) เงิน (ลงบัญชีรับ)(ลงบัญชีจ่าย) (2) ที่ดิน(3) เสนาสนะถาวรหรืออาคารอื่นๆโบราณสถาน(4) ของมีค่าเช่าพระพุทธรูปธรรมมาสน์บุษบกโบราณวัตถุ(5) วัสดุครุภัณฑ์เช่นโต๊ะเก้าอี้อุปกรณ์สารสนเทศเครื่องครัวอุปกรณ์พิธีสงฆ์ เป็นต้น

ทั้ง 5 ประการดังกล่าวต้องจัดทำลงบัญชีรับและทะเบียนทุกชนิดและทุกจำนวน ส่วนของเบ็ดเตล็ดอื่นๆสุดแต่เจ้าอาวาสพิจารณาเห็นควร

2) การได้มาซึ่งทรัพย์สินได้แก่การได้มาเป็นกรรมสิทธิ์ของวัดโดยวิธีการใดๆอันชอบส่วนที่ดินมีวิธีได้มาพอกำหนดได้ดังนี้ (1) เมื่อได้มาซึ่งที่ดินจากผู้ใดต้องขอรับหนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์จากผู้นั้นและดำเนินการโอนกรรมสิทธิ์โดยการจดทะเบียนประมวลกฎหมายที่ดินที่บัญญัติไว้ว่าด้วยการได้มาซึ่งที่ดินของวัดวาอาราม เป็นต้น (2) ศึกษาแนวทางและวิธีการขอรับที่ดินตามระเบียบของกรมที่ดินรวมทั้งตรวจสอบแนวเขตสอเบเขตที่ดินให้แน่ชัดเพื่อป้องกันการบุกรุกในภายหลัง (3) เมื่อได้รับหนังสือแสดงสิทธิที่ดินถูกต้องตามกฎหมายแล้วให้ลงรายการในทะเบียนทรัพย์สินของวัดส่วนที่ดินซึ่งที่ตั้งวัดหากยังไม่มีโฉนดหรือนส.3 ก็ให้ลงทะเบียนไว้เพราะหากวัดได้ครอบครองและเป็นสมบัติของวัดแล้วตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ให้คุ้มครองไว้ว่าผู้ใดจะอ้างอายุความขึ้นต่อสู้ในการครอบครองปรปักษ์ที่ดินของวัดหรือที่ธรณีสงฆ์ของวัดมิได้ตั้งนั้นเจ้าอาวาสจึงควรไปดำเนินการออกโฉนดหรือออกนส.3 ให้เป็นที่ดินของวัดโดยพลันทั้งหากมีปัญหาให้แจ้งส่วนราชการอาทิจังหวัดหรือกรมการศาสนาเข้ามาช่วยเหลือสำหรับโฉนดตัวจริงหรือหลักฐานตัวจริงให้เก็บไว้ที่สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดหรือกรมการศาสนาแล้วแต่พื้นที่

3) การจำหน่ายทรัพย์สินหมายถึงการจำหน่ายทรัพย์สินซึ่งหมดสภาพเป็นศาสนสมบัติออกจากทะเบียนเช่นกุฎิหรือที่ดินโอนโดยพระราชบัญญัติหรือพระราชกฤษฎีกาโดยถือหลักว่า“มิให้จด” “หมดให้จ่าย” หากไม่ปฏิบัติเช่นนี้เจ้าอาวาสตกอยู่ในฐานะเป็นเจ้าพนักงานละเว้นการปฏิบัติหน้าที่และอาจเป็นการละเว้นการปฏิบัติหน้าที่และอาจเป็นการละเมิดจริยาพระสังฆาธิการ

2. วิธีกั้นที่ดินซึ่งเป็นที่วัดให้เป็นที่จัดประโยชน์

การกั้นที่ดินซึ่งเป็นที่วัดให้เป็นที่จัดประโยชน์เป็นวิธีหนึ่งในการจัดการศาสนสมบัติของวัดใช้สำหรับวัดที่บริเวณกว้างขวางและตั้งอยู่ในชุมชนใหญ่ๆหรือเป็นชุมชนเศรษฐกิจในฐานะที่วัดเป็นนิติบุคคลย่อมมีสิทธิที่จะทำได้โดยอาศัยกฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2551) ข้อที่ 2 จึงมีความว่าการกั้นที่ดินวัดให้เป็นที่จัดประโยชน์จะกระทำได้ก็ต่อเมื่อกรมการศาสนาเห็นชอบและได้อนุมัติจากมหาเถรสมาคม

ตามกฎกระทรวงข้อนี้ วัดจะใช้สิทธิสมบูรณ์ในเมื่อกรมการศาสนาเห็นชอบและมหาเถรสมาคมอนุมัติแล้ว ดังนั้นวัดต่างๆ ควรเร่งรัดการกระทำแผนผังวัดตัวจริงไว้โดยยึด เฉพาะวัดขนาดกลางหรือขนาดใหญ่ ถ้าอยู่ในชุมชนเศรษฐกิจควรกำหนดเขตเศรษฐกิจควรกำหนดเขตจัดประโยชน์ไว้ด้วย แล้วเสนอต่อเจ้าคณะและทางราชการตามลำดับถึงอธิบดีกรมการศาสนาเพื่อให้ความเห็นชอบและนำเสนอมหาเถรสมาคม และลงนามกำกับแผนผังตัวจริงเพื่อเก็บไว้ใช้ในกิจการคณะสงฆ์ตามโอกาสต่อไป

3. การให้เช่าที่ดินหรืออาคาร

1) การให้เช่าที่ดินหรืออาคารเป็นงานในการจัดการศาสนสมบัติของวัด ซึ่งกำหนดวิธีปฏิบัติโดยกฎกระทรวงฉบับที่ (พ.ศ. 2511) ข้อที่ 3 ซึ่งมีความว่า “การให้เช่าที่ดินหรืออาคารให้เจ้าอาวาสจัดให้ไวยวัจกรหรือผู้จัดประโยชน์ของวัดซึ่งเจ้าอาวาสแต่งตั้งทำทะเบียนทรัพย์สินที่จัดประโยชน์ทะเบียนผู้เช่าหรือผู้อาศัยไว้ให้ถูกต้องและให้เก็บรักษาทะเบียนและหนังสือเช่าไว้เป็นหลักฐานที่วัดหรือจะฝากกรมการศาสนาให้เก็บรักษาไว้ก็ได้

ตามกฎกระทรวงข้อนี้ให้เจ้าอาวาสจัดให้ไวยวัจกรหรือผู้จัดประโยชน์วัดเป็นภาระ ในการจัดทำทะเบียนต่างชนิดและเก็บรักษา ควรรวมถึงการจัดทำหนังสือสัญญาใดๆและการเก็บรักษาอีกส่วนหนึ่งด้วย การแต่งตั้งผู้จัดประโยชน์ของวัดนั้น กรมการศาสนาให้ข้อเสนอแนะไว้ 4 ประการโดยใช้อย่างใดอย่างหนึ่งคือ (1) แต่งตั้งไวยวัจกรเป็นผู้จัดทำประโยชน์ (2) แต่งตั้งกรมการศาสนาเป็นผู้จัดประโยชน์ (3) แต่งตั้งมูลนิเป็นผู้จัดประโยชน์ (4) แต่งตั้งผู้จัดประโยชน์เป็นรูปคณะกรรมการจัดประโยชน์

การแต่งตั้งนั้นต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษรและต้องระบุภารกิจให้ชัดเจนดังนี้ (1) จะให้จัดประโยชน์ในทีใด (2) จะให้จัดประโยชน์ตั้งแต่เมื่อใดถึงเมื่อใด (3) จะให้จัดประโยชน์เฉพาะกรณี (4) เหตุประการใดบ้างที่ให้ขออนุมัติเจ้าอาวาสก่อนจะทำการ

ผู้จัดประโยชน์ของวัดย่อมมีหน้าที่จัดทำและเก็บรักษาเอกสารสำคัญของวัดคือ (1) ทะเบียนทรัพย์สินที่จัดประโยชน์ (2) ทะเบียนผู้เช่าหรือผู้อาศัย (3) หนังสือสัญญาเช่าและหนังสือสัญญาผู้อาศัย

2) การให้เช่าที่ธรณีสงฆ์ที่กลบนาหรือที่ดินที่กันไว้เป็นที่จัดประโยชน์พระราชบัญญัติคณะสงฆ์พ.ศ. 2505 และแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535 มาตรา 33 กำหนดที่ดินซึ่งเป็นสมบัติของวัดเวลาที่วัดไว้ดังนี้ (1) ที่ดิน คือ ที่ซึ่งเป็นที่ตั้งตลอดจนเป็นสมบัติของวัดนั้น (2) ที่ธรณีสงฆ์ คือ ที่ดินซึ่งเป็นสมบัติของวัด (3) กลบนา คือ ที่ซึ่งมีผู้อุทิศแต่ผลประโยชน์ในวัดหรือทางศาสนา

เฉพาะที่วัดซึ่งเป็นที่ตั้งต้องกันไว้เป็นที่จัดประโยชน์ก่อนจึงจะให้เช่าได้ ส่วนที่ธรณีสงฆ์และที่กลบนาให้เช่าได้ตามปกติแต่การให้เช่าที่ธรณีสงฆ์ที่กลบนาหรือที่วัดกันไว้จัดผลประโยชน์วัดจะกระทำได้ในเงื่อนไขตามกฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2511) ข้อ 64 ซึ่งมีความว่า “การให้เช่าที่ธรณีสงฆ์ที่กลบนาหรือที่วัดกันไว้จัดประโยชน์ที่มีกำหนดระยะเวลาเกิน 3 ปีจะกระทำได้ก็ต่อเมื่อได้รับความเห็นชอบจากกรมการศาสนา” วิธีการให้เช่าที่ดังกล่าววัดจะต้องทำสัญญาเป็นข้อ ผูกพันกับผู้เช่าอย่างมั่นคงและสัญญานั้นมี 2 อย่างคือ (1) สัญญานานปีหมายถึงสัญญาที่มีข้อผูกพันต่อกัน 3 ปี (2) สัญญาธรรมดาหมายถึงสัญญาที่มีข้อผูกพันระยะสั้นไม่เกิน 3 ปี

ในการทำสัญญาธรรมดาดาวัดอาจทำได้เอง แต่ในการปฏิบัติควรให้ผู้มีความรู้ตามกฎหมายเป็นที่ปรึกษาตรวจสอบร่างสัญญาก่อน เมื่อเห็นว่าไม่เสียเปรียบผู้เช่าแล้วจึงลงนามในสัญญาสำหรับสัญญานานปี วัดจะต้องส่งร่างสัญญาพร้อมทั้งเอกสารการเช่าอื่นให้กรมการศาสนาตรวจสอบและให้ความเห็นชอบรายละเอียดวิธีปฏิบัติตามระเบียบกรมการศาสนา

4. วิธีรับและเก็บรักษาเงินของวัดและวิธีทำบุญซี

การรับและเก็บรักษาเงินของวัดและการทำบุญซีเป็นงานการศาสนสมบัติของวัดเป็นงานหนึ่งซึ่งอยู่ในความดูแลและจัดการของเจ้าอาวาสตามกฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2511) ซึ่งวิธีปฏิบัติคือ 1) วิธีรับและเก็บรักษาเงินของวัด 2) วิธีทำบุญซีรับจ่าย 3) วิธีทำบุญซีประจำปีของวัด

1) วิธีรับและเก็บรักษาเงินของวัดมีวิธีการดังนี้ (1) การรับเงินผลประโยชน์ไม่ว่ากรณีใดๆ วัดจะต้องออกใบเสร็จรับเงิน (ตามแบบศบว. 7) แสดงการรับทุกครั้งแล้วจึงนำยอดเงินตามใบเสร็จนั้นเข้าบัญชีรับและลงเลขที่ใบเสร็จไว้ในบัญชีรับอีกครั้งแม้การรับดอกเบียเงินฝากธนาคารเข้าบัญชีรับก็ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกันสำหรับอนุโมทนาบัตรจะมีหรือไม่ก็ได้ส่วนการรับเงินการกุศลควรออกอนุโมทนาบัตรแล้วลงบัญชีรับอีกครั้งหนึ่ง (2) วิธีการเก็บรักษาเงินของวัดวัดจะเก็บรักษาเงินผลประโยชน์ของวัดเองได้เพียง 3,000 บาทส่วนที่เกิน 3,000 บาทให้นำฝากกรมการศาสนาจังหวัดอำเภอธนาคารหรือนิติบุคคลที่กรมการศาสนาให้ความเห็นชอบทางปฏิบัตินั้นควรฝากธนาคารโดยระบุชื่อบัญชีว่า “วัด.....หรือว่าเงินของวัด.....” ห้ามฝากเป็นชื่อเจ้าอาวาสหรือผู้ใดการเบิกเงินจากธนาคารควรกำหนดเงื่อนไขให้ลงนามร่วมกัน 3 คน คือ เจ้าอาวาสไวยาวัจกรหรือผู้ดูแลผลประโยชน์รวมเป็น 3 คนผู้ที่เจ้าอาวาสเห็นควรจึงถอนได้หรือเมื่อฝากลงนามร่วมกัน 3 คนเมื่อจะถอนลงนามต้องมี 2 ใน 3 มีเจ้าอาวาสเป็นหลักส่วนเงินการกุศลให้เก็บรักษาตามความประสงค์ของผู้บริจาคถ้าผู้บริจาคมิได้แจ้งความประสงค์ไว้ให้อนุโลมตามการเก็บรักษาเงินผลประโยชน์ของวัด

2) วิธีทำบุญซีรับจ่าย ให้เจ้าอาวาสมอบให้ไวยาวัจกรหรือผู้จัดประโยชน์วัดจัดนำบัญชีรับจ่ายประจำเดือน โดยใช้แบบของกรมการศาสนาเมื่อทุกสิ้นเดือนให้รวบรวมยอดรับจ่ายหักยอดคงเหลือและยอดยกไปเดือนต่อไป ผู้ทำบุญซีลงนามรับรองแล้วเสนอเจ้าอาวาสตรวจและควรให้ตรวจทุกเดือน วัดใหญ่ๆ มีรายรับรายจ่ายมาก อาจมีบัญชีรับจ่ายหลายเล่มตามประเภทแห่งงานหรืออาจใช้บัญชีรับจ่ายแบบทั่วไปเพื่อความสะดวกในการจัดทำบัญชีก็ได้

3) วิธีทำบุญซีประจำปี เจ้าอาวาสต้องตั้งไวยาวัจกรหรือผู้จัดประโยชน์ของวัดจัดทำบัญชีประจำปี (ตามแบบศบว. 6) ตัดยอดวันที่ 31 ธันวาคมโดยปฏิบัติดังนี้ (1) แยกรายรับทั้งปีออกเป็นประเภทเช่นยอดเงินยกมาจากปีเก่าเงินค่าเช่าเงินค่าบำรุงเงินค่าดอกเบียเงินการกุศลต่างๆ และรายรับอื่นๆ แต่ละประเภทเป็นเงินเท่าใด และรวมทุกประเภทเป็นเงินเท่าใด (2) แยกรายจ่ายทั้งปีออกเป็นประเภท เช่น ค่าก่อสร้าง และบูรณะซ่อมแซม ค่าตอบแทน ค่าภาษี ค่าน้ำประปาไฟฟ้าโทรศัพท์ ค่าคนงานวัด และรายจ่ายอื่นๆ แต่ละประเภทเป็นเงินเท่าใด และรวมทุกประเภทเป็นเงินเท่าใด (3) เมื่อหักแล้วคงเหลือเงินเท่าใด (4) เงินที่เหลือเป็นเงินสดเท่าใดฝากธนาคารไหนเท่าใด

เมื่อจัดลงรายการในบัญชีงบประมาณเรียบร้อยแล้วให้ผู้จัดทำบัญชีลงนามรับรองแล้วเสนอเจ้าอาวาสลงนามและเก็บไว้ให้ผู้สอบบัญชีตรวจสอบอีกครั้งหนึ่ง

5. กฎระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวกับการกำกับดูแลวัดทางการเงิน

1) กฎกระทรวงฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2511) ออกตามความในพระราชบัญญัติสงฆ์ พ.ศ. 2505 และแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2535 มีสาระสำคัญดังนี้ (1) การได้ทรัพย์สินมาเป็นศาสนสมบัติ (2) การกันที่ดินซึ่งเป็นที่วัดให้เป็นที่ยึดประโยชน์ (3) การให้เช่าที่ดินหรืออาคาร (4) การให้เช่าที่ธรณีสงฆ์ที่กลบนาหรือที่ดินที่วัดกันไว้เป็นประโยชน์ (5) การเก็บรักษาเงินของวัด (6) ให้เจ้าอาวาสจัดให้ไวยวัจกรหรือผู้จัดประโยชน์ของวัดซึ่งเจ้าอาวาสแต่งตั้งทำบัญชีรับจ่ายเงินของวัด (7) กรณีที่วัดเจ้าอาวาสไวยวัจกรหรือผู้จัดประโยชน์วัดถูกฟ้องหรือถูกหมายเรียกเข้าเป็นโจทก์ร่วมหรือจำเลยร่วมที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด (8) ให้กรมการศาสนากำหนดแบบทะเบียนบัญชีแบบสัญญาเกี่ยวกับการดูแลรักษาและจัดการศาสนสมบัติของวัด

2) ระเบียบกรมการศาสนาได้ออกระเบียบเกี่ยวกับการให้คำแนะนำและวิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับการบริหารการเงินวัดดังนี้ (1) ระเบียบกรมการศาสนาว่าด้วยการขอและจัดสรรเงินอุดหนุนบูรณะวัด พ.ศ. 2513 (2) ระเบียบกรมการศาสนาว่าด้วยการจัดประโยชน์แทนวัด พ.ศ. 2514 (3) กฎมหาเถรสมาคมฉบับที่ 18 ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนไวยวัจกร พ.ศ. 2536 (4) กฎมหาเถรสมาคมว่าด้วยการฉบับที่ 23 ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2541 (5) คำสั่งกรมการศาสนาที่ 271/2535 เรื่องอัตราค่าบำรุงศาสนสมบัติ (6) คำสั่งกรมการศาสนาที่ 70/ 2536 เรื่องหลักเกณฑ์การคิดคำนวณเงินบำรุงศาสนสมบัติ (7) คำสั่งมหาเถรสมาคมเรื่องควบคุมการเรียไพบ.ศ.2539 (8) ระเบียบมหาเถรสมาคมว่าด้วยการจัดงานวัด พ.ศ. 2537 (9) ระเบียบสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติว่าด้วยการเบิกจ่ายนิตยภัต พ.ศ. 2541

ปัญหาเรื่องการเงินและการบัญชีของวัดท่านพระมหาเสริม ชยมงคล (2539) ได้กล่าวไว้ว่าเรื่องการเงินเป็นเรื่องที่ “ล่อแหลม” อย่างที่สุดประการหนึ่งสำหรับพระภิกษุเจ้าอาวาสผู้บริหารงานวัดหรือผู้ที่ทำหน้าที่รับผิดชอบในการรับ-จ่ายเก็บรักษาและ/หรือในการฝากธนาคาร-ถอนจากธนาคารเพราะมีโอกาสผิดพลาดและรั่วไหลได้ทุกจุดถ้าผู้บริหารงานวัดไม่วางระบบการเงินการบัญชีและการตรวจสอบให้ดีแล้วก็เท่ากับไม่มีมาตรการป้องกันข้อผิดพลาดและรั่วไหลเลย

การวางระบบการรับ-การใช้จ่ายการเก็บรักษาและ/หรือการฝากเงินในธนาคารและการถอนเงินการทำบัญชีและการตรวจสอบที่ดีเพียงไรจะมีคุณประโยชน์ดังนี้มากเพียงนั้นคือ

- 1) ป้องกันความผิดพลาดและความรั่วไหล
- 2) ป้องกันข้อครหา
- 3) เป็นการแสดงความบริสุทธิ์ใจของผู้บริหารและผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องับเรื่องการเงินทุกระดับทุกจุด
- 4) ให้ได้มีสถิติการรับเงินจากแหล่งต่างๆและการจ่ายเงินประเภทต่างๆเพื่อประกอบกับการพิจารณาวางแผนการดำเนินงานโครงการต่างๆได้ถูกต้องและเหมาะสมกับลำดับความสำคัญเร่งด่วน

5) เป็นที่สบายใจแก่ทุกฝ่ายทั้งแก่ฝ่ายทายกทายิกาผู้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์และทั้งปฎิภาทผู้รับบริจาคนับตั้งแต่เจ้าอาวาสผู้บริหารงานวัดผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบที่เกี่ยวกับการเงินของวัดตลอดถึงพระภิกษุสามเณรลูกวัดด้วยกันทั้งหมด

แต่การวางระบบการเงินของวัดต่างๆไปการบัญชีและการตรวจสอบการเงินของวัดที่ดี และการที่จะให้ปฏิบัติตามระบบที่ดีนั้นไม่ใช่ของง่ายเลยถ้าเจ้าอาวาสหรือผู้บริหารไม่ฉลาดและไม่เข้มแข็งแล้วก็ยากที่จะให้มีระบบที่ดีและที่จะให้มีการปฏิบัติตามระบบที่ดีนั้นอย่างสมบูรณ์ได้

เมื่อมีการแนะนำให้ทำบัญชีหรือการจดบันทึกการรับ-จ่ายเงินอย่างเป็นระบบดี พอสมควรพร้อมด้วยให้มีเอกสารคู่จ่ายเงินไว้เป็นหลักฐานให้สามารถตรวจสอบได้และให้มีการรายงานสถานะการเงินเป็นระยะตามระยะเวลาที่สมควรจึงมักได้รับการปฏิเสธต่อต้านไม่ยอมปฏิบัติตามหรือแก้งปล่อยปละละเลยไม่ปฏิบัติตามด้วยดีจากพระภิกษุหรือแม่ชีอุบาสิกาคูหาหน้าที่รับผิดชอบ เกี่ยวกับการรับ-จ่ายเงินผู้ไม่ค่อยมีความรู้และไม่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับระบบการเงินการบัญชี และการตรวจสอบ

ดังนั้นเจ้าอาวาสซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของวัดในการดูแลศาสนสมบัติของซึ่งครอบคลุมไปทุกเรื่องเกี่ยวกับศาสนสมบัติควรศึกษาและทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้เป็นอย่างดีเพราะเป็นเรื่องที่ค่อนข้างละเอียดอ่อนและมีข้อผูกพันกับทางกฎหมายและพระวินัยของสงฆ์ ต้องมีการคัดเลือก ตำแหน่งไวยาวัจกร และคณะกรรมการวัดที่เหมาะสม มีความน่าเชื่อถือไว้ใจได้เพื่อป้องกันปัญหาในการปฏิบัติหน้าที่อันมีขอบ และหากเจ้าอาวาสเองไม่มีความรู้ในเรื่องกฎหมายมากพอก็ควรมีผู้รู้กฎหมายฝ่ายบ้านเมืองเป็นผู้ร่วมคณะดำเนินการด้วย ทั้งนี้เพื่อจะได้ขอคำปรึกษากับคณะกรรมการผู้นั้นได้ ในงานแต่ละส่วนย่อมมีภาระงานและรายละเอียดของงานที่แตกต่างกันไป เพราะฉะนั้นเจ้าอาวาสควรจัดคนให้ถูกกับงานด้วย เพื่อประสิทธิภาพและประสิทธิของงาน

2.7 ทฤษฎีภาวะผู้นำ

จากการศึกษาความหมายของคำว่าผู้นำ (Leader) และภาวะผู้นำ (Leadership) ได้มีนักวิชาการที่เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำโดยพิจารณาจากปัจจัยสำคัญและจุดเน้นที่แตกต่างกันและทฤษฎีภาวะผู้นำเหล่านี้มีอยู่มากมายในที่นี้จะเสนอเฉพาะทฤษฎีที่เห็นว่ามีประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้

ตินปรัชญาพุทธ (2527) ได้กล่าวถึงทฤษฎีภาวะผู้นำที่เป็นหลักใหญ่ๆและน่าสนใจไว้ดังนี้

1. ทฤษฎีผู้ยิ่งใหญ่ (Greatman Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้นำนั้นจะมีลักษณะพิเศษบางประการที่ผู้ตามไม่มีคือมีพลังกายมีพลังสมองและมีพลังศีลธรรมที่สืบเนื่องมาจากพันธุกรรมและสภาพแวดล้อมแต่ละยุคแต่ละสมัยเช่นเลนินเชอร์ชิลล์ฮิตเลอร์และมุสโสลินี เป็นต้น

2. ทฤษฎีทางสภาพแวดล้อม (Environmental Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้ที่จะก้าวขึ้นสู่ความเป็นผู้นำได้นั้นขึ้นอยู่กับความสามารถในหน้าที่และความชำนาญ (Abilities and Skills) ของเขา ในขณะที่นั้นที่มีความสามารถแก้ไขสถานการณ์ต่างๆในยามวิกฤตได้เช่นสงคราม เป็นต้นทฤษฎีนี้เชื่อว่าภาวะผู้นำจะสืบเนื่องมาจากภาวะทางสังคมวัฒนธรรมเศรษฐกิจและการเมืองลักษณะผู้นำในกลุ่มทฤษฎีนี้เช่นมหาตมะคานธีและมาร์ตินลูเธอร์คิง เป็นต้น

3. ทฤษฎีบุคคลสถานการณ์ (Personal Situational Theories) ทฤษฎีนี้ได้นำเอาทฤษฎีสองทฤษฎีข้างต้นมารวมกันคือภาวะผู้นำจะสืบเนื่องมาจากลักษณะพิเศษของผู้นำเองและสถานการณ์ที่อยู่รอบตัวของผู้นำปัจจัยสำคัญที่นักทฤษฎีกลุ่มนี้ให้ความสนใจเป็นพิเศษคือสถานการณ์ ปฏิบัติการโต้ตอบการรับรู้และพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มของผู้นำและผู้ตาม

4. ทฤษฎีปฏิภิกิริยาโต้ตอบความคาดหวัง (Interaction Expectation Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าภาวะผู้นำเกิดจากปฏิภิกิริยาโต้ตอบและความคาดหวังระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ฉะนั้นผู้ที่ก้าวเข้าสู่ตำแหน่งผู้นำได้ต้องมีความคิดริเริ่มและสามารถดูแลโครงสร้างของปฏิภิกิริยาโต้ตอบของสมาชิกในกลุ่ม เพราะจะต้องสามารถตอบสนองความคาดหวังของสมาชิกในกลุ่มตลอดเวลา

5. ทฤษฎีมนุษยนิยม (Humanistic Theories) ทฤษฎีนี้มุ่งพัฒนาสถาบันให้มีประสิทธิผลและมีความเป็นปึกแผ่นโดยเน้นความสำคัญที่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์พยายามทำให้บุคคลในสถาบันมีความเป็นอิสระเสรีสามารถสนองความต้องการของตนเองและของสถาบันได้เป้าหมายของภาวะผู้นำตามทฤษฎีนี้ก็คือการปฏิบัติการเพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งผลงานและน้ำใจจากผู้ร่วมงานในเวลาเดียวกัน

6. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theories) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าการที่ผู้ตามยินยอมหรือยอมรับผู้นำก็เพราะทั้งสองฝ่ายมีสัญญาที่จะแลกเปลี่ยนประโยชน์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การมีสมาชิกคนใดคนหนึ่งภายในกลุ่มได้รับการยกย่องหรือแต่งตั้งให้เป็นผู้นำนั้น นอกจากจะทำให้ผู้นั้นมีความรู้สึกว่าตนได้รับรางวัลและผลประโยชน์แล้วยังทำให้สมาชิกคนอื่นๆ มีความพึงพอใจยอมรับผู้นำคนนั้นด้วย อย่างไรก็ตามหากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเสียผลประโยชน์หรือฝ่ายหนึ่งละเมิดสัญญาทั้งสองฝ่ายไม่สามารถอดทนต่อไปได้ภาวะผู้นำก็จะหมดความสำคัญลง

จะเห็นได้ว่าทฤษฎีเหล่านี้อธิบายภาวะผู้นำของบุคคลจากปัจจัยที่สำคัญทางบุคลิกภาพเฉพาะตัวสถานการณ์สิ่งแวดล้อมและสัมฤทธิผลของการปฏิบัติงาน

นอกจากนี้ฮอดจ์และจอห์นสัน (Hodge & Johnson, 1970) ยังได้เสนอทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำโดยมีพื้นฐานตั้งอยู่บนสมมติฐานต่างๆ ดังนี้

1. ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณลักษณะผู้นำ (Traitist Theory) โดยมีสมมติฐานว่าผู้นำที่ประสบผลสำเร็จจะมีลักษณะของบุคลิกภาพที่ดี

2. ทฤษฎีทางสถานการณ์ (Situatist Theory) โดยมีสมมติฐานว่าผู้ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำที่เหมาะสมที่สุดในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งทั้งนี้ก็เพราะว่าเกิดจากลักษณะของกลุ่มที่เขาเป็นผู้นำ

3. ทฤษฎีการเป็นผู้ตาม (Followship Theory) โดยมีสมมติฐานว่าเครื่องบ่งชี้วัดคุณภาพของผู้นำก็คือคุณภาพของผู้ตามซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการประเมินคุณค่าของผู้นำคือการวิเคราะห์ผู้ตามนั่นเอง

4. ทฤษฎีผสมรวม (Electic Theory) ทฤษฎีนี้เกิดจากการนำเอาคำอธิบายของทฤษฎีทั้ง 3 ข้างต้นมารวมกันเพื่อจะทำการอธิบายเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

สต็อกคิลล์ (Stogdill, 1967) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ดังนี้

1. Greatman Theory ทฤษฎีนี้มีความเชื่อว่าลักษณะภาวะผู้นำนั้นได้เกิดมาแต่กำเนิด

2. Environment Theory ทฤษฎีนี้มีความเชื่อในแง่ที่ว่าลักษณะภาวะผู้นำนั้นเกิดจากสภาพแวดล้อมเวลาสถานที่และโอกาส

3. Personal Situation Theory ทฤษฎีนี้เชื่อว่าภาวะผู้นำนั้นนอกจากสถานการณ์และสภาพแวดล้อมแล้วยังมีความสามารถเฉพาะตัวเป็นส่วนประกอบด้วย ดังนั้นผู้นำจึงต้องเป็นบุคคลที่มีความเฉลียวฉลาดมีความสามารถนอกจากนี้ยังต้องมีเพื่อนร่วมงานที่ดีด้วย

4. Interaction Expectation Theory ทฤษฎีนี้ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัย 3 ประการ คือ การกระทำ (Action) การมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) และเจตคติ (Sentiment) โดยที่มีความเชื่อว่าผู้ที่จะเป็นผู้นำได้นั้นจะต้องมีความสามารถในการกระทำมีมนุษยสัมพันธ์และมีการควบคุมทางใจที่ดีมีความเหมาะสมกับเหตุการณ์

จากการศึกษาทฤษฎีภาวะผู้นำสรุปได้ว่าภาวะผู้นำเกิดขึ้นได้ทั้งทางพันธุกรรมหรือสัญชาตญาณ (Instinct) และสถานการณ์เวลาโอกาสสภาพแวดล้อมทางสังคมภาวะผู้นำนั้นเป็นศิลปะสำหรับบริหารจัดการและเป็นจุดศูนย์กลางของพฤติกรรมคือใช้อำนาจอิทธิพลตามบทบาทหน้าที่เพื่อให้บรรลุความสำเร็จดังนั้นผู้นำสงฆ์คือเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนถ้าไม่มีภาวะผู้นำจะโดยกำเนิดและสภาพแวดล้อมกำหนดก็ตามจะมีผลทำให้การบริหารงานขาดประสิทธิภาพหรือประสบความล้มเหลว

2.7.1 ลักษณะของผู้นำ

นักสังคมวิทยาได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำเอาไว้ว่าลักษณะของผู้นำจะเป็นแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของสังคมในแต่ละแห่งเป็นตัวกำหนดเพราะผู้นำคือบุคคลธรรมดาที่ได้รับการยอมรับจากมติของมหาชนจึงต้องปรับปรุงตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอส่วนนักจิตวิทยาได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำเอาไว้ว่าลักษณะของผู้นำขึ้นอยู่กับโครงสร้างของสังคมความแตกต่างของลักษณะสังคมจะเป็นเครื่องกำหนดความแตกต่างของลักษณะของผู้นำแต่ละประเภทเมื่อกล่าวโดยสรุปลักษณะของผู้นำที่แตกต่างกันก็โดยเกณฑ์ที่แตกต่างกันดังกล่าวเป็นเครื่องกำหนดสำหรับนักวิชาการท่านอื่นๆได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำเพิ่มเติมเอาไว้ดังนี้

เลวิน (Lewin, 1944) ได้ศึกษากำหนดลักษณะของผู้นำออกเป็น 3 แบบคือ

1. ผู้นำแบบอัตตาริปไตย (Autocratic) โดยพิจารณาจากพฤติกรรมของผู้นำรวมถึงการกำหนดนโยบายของผู้นำซึ่งผู้นำประเภทนี้จะตัดสินใจเองไม่ให้นักลุ่มตัดสินใจมีลักษณะถือตัวและมีความภูมิใจในตัวเอง

2. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic) เป็นผู้นำที่ให้สมาชิกของกลุ่มมีส่วนร่วมในการตัดสินใจจะกำหนดนโยบายและลงมือกระทำโดยใช้ความคิดเห็นจากกลุ่มมีการแบ่งงานกันทำและผู้นำแบบนี้จะมีการเน้นที่การสร้าง ความเข้าใจอันดีต่อกัน

3. ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissezfaire) เป็นผู้ที่ให้มีเสรีภาพเต็มที่ปราศจากการมีส่วนร่วมของตัวผู้นำเว้นแต่จะมีการร้องขอให้ผู้นำเข้ามามีส่วนร่วมด้วยผู้นำจะเป็นผู้ให้ข้อเสนอแนะกิจกรรมของสมาชิกโดยพยายามจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องในการปฏิบัติการ

ชุกกาญจนประกร (2509) ได้เสนอทัศนะเกี่ยวกับแบบหรือลักษณะของผู้นำไว้คล้ายกับทัศนะของเคิร์ทเลวินซึ่งพิจารณาจากลักษณะวิธีการใช้อำนาจมี 3 ประการคือ

1. ผู้นำแบบอัตตานิยม (Autocratic Leaders) เป็นผู้นำที่ถืออำนาจเป็นใหญ่มีความถือตัวและเชื่อมั่นในตัวเองมากบริหารงานและกำหนดนโยบายโดยการใช้อำนาจและอำนาจวางท่าใหญ่โตไม่ให้เกียรติคนอื่นเน้นสมรรถภาพของการทำงานของตนเองและต้องการขยายอำนาจของตนเองออกไปทุกวิถีทาง

2. ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissezfaire Leaders) เป็นผู้นำที่ใช้อำนาจในการควบคุมบริหารแต่น้อยบรรดาผู้ใต้บังคับบัญชาต่างก็มีเสรีในการที่จะวินิจฉัยสั่งการมาตรฐานการปฏิบัติงาน

หรือระบบการจัดงานไม่คำนึงถึงหลักการหรือกฎเกณฑ์เท่าใดการกำหนดนโยบายไม่มีความแน่นอนขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และไม่มีการประเมินผลงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขแต่อย่างใด

3. ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic Leaders) จัดว่าเป็นผู้นำที่ดีที่สุดและอำนวยผลในการบริหารงานมากที่สุดเป็นการบริหารงานโดยยึดถือความคิดเห็นของกลุ่มเป็นสำคัญจะดำเนินงานในสิ่งใดจะกระทำไปตามมติของกลุ่มเพราะต้องการความร่วมมือร่วมใจจากทุกฝ่ายการบริหารงานจึงเน้นหนักในรูปการสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันโดยการเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นเพื่อร่วมกันวินิจฉัยเลือกวิธีที่จะทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ตั้งนั้น ในการปฏิบัติงานจะเป็นไปในลักษณะของความร่วมมือประสานงานกันอย่างจริงจัง

สมพงษ์เกษมสัน (2517) ได้กล่าวถึงลักษณะของผู้นำโดยพิจารณาจากการบริหารงานโดยแบ่งออกเป็น 4 แบบดังนี้

1. ผู้นำแบบเจ้าระเบียบ (Regulative Leader) ผู้นำแบบนี้มักจะถือระเบียบแบบแผนเป็นสำคัญไม่ชอบให้มีการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะคล้ายกับผู้นำแบบอัตตนิยมการสั่งการมักใช้กฎหมายและกฎระเบียบเป็นเครื่องมือโดยยกเหตุผลในระเบียบมาใช้ในการปฏิบัติงานมากกว่าการยกตนเองการติดต่อสื่อสารสั่งงานมักเป็นไปในทิศทางเดียวกัน (One – Way Communication)

2. ผู้นำแบบบงการ (Directive Leaders) เป็นผู้นำที่ชอบใช้อำนาจในการปฏิบัติงานขาดหลักมนุษยสัมพันธ์ทำงานแบบสั่งการเพื่อแสดงถึงอำนาจและความสัมพันธ์ในการทำงาน

3. ผู้นำแบบจูงใจ (Persuasive Leaders) เป็นผู้นำที่ปฏิบัติงานให้ผู้ใต้บังคับบัญชา ร่วมพิจารณาแสดงความคิดเห็นและเป็นการบรรเทาต่อต้านไปด้วยการติดต่อสั่งงานเป็นแบบสองทิศทาง (Two – Way Communication)

4. ผู้นำแบบร่วมใจ (Participative Leaders) เป็นผู้นำที่นิยมการปรึกษาหารือและสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชายุติหลักประนีประนอมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันในฐานะผู้ร่วมงานอาศัยศิลปะการจูงใจเมื่อประสงค์ให้ผู้ร่วมงานปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งให้ความร่วมมือร่วมใจในการแสดงความคิดเห็นและการปฏิบัติงาน

ในการเปรียบเทียบกับลักษณะความเป็นผู้นำของโรสส์และเฮนดราย (Ross & Hendry, 1958) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการเป็นผู้นำไว้ 3 ประการคือ

1. ภาวะผู้นำนั้นเป็นคุณสมบัติที่อยู่ภายในของแต่ละบุคคล (Leadership as Trait Within Individual Leader) สมัยก่อนมีความเชื่อกันว่าความเป็นผู้นำมาจากพันธุกรรมและสิ่งติดตัวมาแต่กำเนิด (Leader Were Born Not Made) ซึ่งทำให้บุคคลกลายเป็นผู้นำนั้นเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ในตัวของแต่ละบุคคล

2. ภาวะผู้นำขึ้นอยู่กับกลุ่ม (Leadership as A Function of The Group) ลักษณะความเป็นผู้นำขึ้นกับโครงสร้างของกลุ่มมากกว่าแต่ละบุคคลความเป็นผู้นำในกลุ่มถูกกำหนดโดยผลรวมของทัศนคติความต้องการของกลุ่มซึ่งกลุ่มและผู้นำจะแยกออกจากกันไม่ได้ถ้าไม่มีกลุ่มก็ไม่มีผู้นำหากกลุ่มขาดผู้นำกลุ่มนั้นก็ยากที่จะเจริญได้การเป็นผู้นำเป็นกระบวนการที่จำเป็นต้องทำหน้าที่ทั้งการนำและการบริการ

3. ภาวะผู้นำขึ้นอยู่กับสถานการณ์ (Leadership as A Function of Situation) โดยที่สถานการณ์มีบทบาทต่อการกำหนดความเป็นผู้นำจำนวนมาก สถานการณ์ที่กลุ่มกำลังเผชิญหน้าก่อให้เกิดผู้นำได้ความเป็นผู้นำจึงขึ้นอยู่กับสถานการณ์ วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มหรือองค์กรนั้นๆ

จากกลุ่มทฤษฎีที่ศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะความเป็นผู้นำที่กล่าวมา กลุ่มทฤษฎีนี้เชื่อว่าผู้นำควรจะต้องมีบางสิ่งบางอย่างภายในตัวของผู้นำเองที่แยกผู้นำออกจากคนอื่น จึงได้ค้นคว้าวิจัย

เพื่อค้นหาคุณลักษณะของผู้นำแต่ละคนที่สามารถจำแนกผู้นำที่ประสบความสำเร็จออกจากผู้นำที่ไม่ประสบความสำเร็จจากการศึกษาและค้นคว้าวิจัยได้ทราบลักษณะทางชีววิทยา บุคลิกภาพอารมณ์ทางกายสติปัญญาและลักษณะส่วนตัวอื่นๆของผู้นำที่ประสบผลสำเร็จว่าโดยสรุป สโตกดิลล์ (Stogdill อ้างถึงใน จุมพลหนิมพานิช 2529) ได้รวบรวมคุณลักษณะของความเป็นผู้นำจากการค้นคว้าไว้ 6 ประการคือ

1. คุณลักษณะทางกาย (Physical Characteristics) ได้แก่อายุลักษณะท่าทาง ส่วนสูงและน้ำหนัก

2. ภูมิหลังทางสังคม (Social Background) ได้แก่ภูมิหลังทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้นำ เช่น การศึกษา สถานภาพทางสังคม และการเลื่อนฐานะทางสังคม เป็นต้น

3. สติปัญญาความรู้ความสามารถ (Intelligence) ได้แก่สติปัญญาความรู้ และความสามารถที่ผู้นำมีอยู่

4. บุคลิกภาพ (Personality) ได้แก่ คุณลักษณะด้านบุคลิกภาพของผู้นำเช่นเชื่อมั่นในตนเอง เป็นต้น

5. ลักษณะที่เกี่ยวกับงาน (Task - Related Characteristics) ได้แก่คุณลักษณะที่มีความต้องการความสำเร็จและความรับผิดชอบสูงมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นต้น

6. ลักษณะต่างๆ ทางสังคม (Social Characteristics) ได้แก่ คุณลักษณะของการเป็นผู้ที่ต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ อย่างกระตือรือร้นเป็นผู้ที่ชอบการติดต่อพบปะสังสรรค์กับบุคคลอื่นและให้ความร่วมมือกับบุคคลต่างๆ ด้วยดี

2.7.2 คุณสมบัติของผู้นำ

ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมนั้น มนุษย์เชื่อว่าจะมีสมบัติของผู้นำกันได้ทุกคน มีเพียงบางคนเท่านั้นที่สามารถจะเป็นผู้นำได้ผู้นำจึงมีคุณสมบัติบางอย่างที่คนอื่นที่คนอื่นไม่มีนักวิชาการทางรัฐศาสตร์ ได้รวบรวมคุณสมบัติที่สำคัญของผู้นำทั้งทางด้านกายภาพและจิตใจที่ผู้นำพึงมีดังต่อไปนี้

ทีด (Tead) (อ้างถึงใน ณรงค์ สินสวัสดิ์, 2521) ได้รวบรวมคุณสมบัติของผู้นำที่สำคัญๆ ที่ผู้นำต้องมีดังนี้

1. พลังกายและพลังประสาท ผู้นำต้องมีพลังกายและพลังประสาทที่เข้มแข็งมีกำลังใจกล้าแกร่งมีความอดทนกว่าคนธรรมดา ในเมื่อเกิดวิกฤติการณ์ทางการเมืองหรือสังคมขึ้นต้องมีความมั่นคงและวางเฉยไม่แสดงอาการหรือความรู้สึกอยากได้ออกมา ผู้ที่จะทำเช่นนี้ได้จะต้องมีพลังกายและพลังประสาทเข้มแข็งจริงๆ และยิ่งไปกว่านั้น การเป็นผู้นำจะต้องทำงานหนักกว่าคนธรรมดา หมายความว่า

ผู้นำต้องฉลาดรอบรู้ในการบริหารที่ควรหรือไม่ควรแก่หน้าที่ไม่ปล่อยงานให้เป็นหน้าที่ของผู้ใต้บังคับบัญชาเพียงอย่างเดียวและผู้นำต้องทำงานมากรากตรำงานเป็นเวลาหลายชั่วโมงมีเวลาพักผ่อนน้อยถ้าหากพลังกายและพลังประสาทไม่แข็งแรงจริงๆอาจเกิดความเจ็บป่วยหรือคุณภาพในตนเองบกพร่องไป

2. รู้จุดมุ่งหมายและแนวทางที่จะพัฒนา คุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่ผู้นำจะต้องมี คือ การมีนโยบาย หรือแผนปฏิบัติงานที่จะก่อให้เกิดความสำเร็จ ผู้นำจะต้องรู้ว่าเป้าหมายในการพัฒนานั้นมุ่งหมายไปในแนวทางใด ตนควรจะแสดงบทบาทอย่างไรที่จะทำให้เป้าหมายเหล่านี้บรรลุผลเป้าหมายเหล่านี้จะเป็นจริงได้ถ้าหาก

1) มีวิธีการที่แน่นอน ชัดเจน เพื่อการบรรลุเป้าหมายนั้น
2) คนอื่นสามารถเข้าใจ หรือสามารถอธิบายให้คนอื่นเข้าใจเป้าหมาย และวิธีการนั้นๆ ได้

3) คนอื่นๆ มีความเห็นด้วย และเข้าใจวิธีการนั้นๆ

4) ผู้นำต้องมั่นคงและจริงจัง และพยายามทำเป้าหมายนั้นให้เป็นจริงขึ้นมา

3. ความกระตือรือร้น ผู้นำต้องมีความกระตือรือร้น บากบั่นขวนขวายที่จะทำเป้าหมายนั้นให้สัมฤทธิ์ผลให้ได้ ความกระตือรือร้นจะทำให้เขายึดมั่นอยู่กับเป้าหมายและแผนงานนั้นอันจะช่วยให้ผู้ใต้บังคับบัญชาพลอยกระตือรือร้นในการทำงานไปด้วย ซึ่งจะช่วยให้การดำเนินการตามแผนงานนั้นราบรื่นขึ้น

4. ความเป็นมิตรและความรัก ผู้นำต้องมีความรักและความเป็นมิตรต่อผู้ใต้บังคับบัญชา มีความโอบอ้อมอารีเอื้ออาทรต่อความเป็นอยู่ของผู้ร่วมงานและประชาชนเมื่อมีโอกาสก็แสดงความห่วงใยให้ปรากฏ การรู้จักครอบครัวของบริวาร และการไต่ถามสารทุกข์สุกดิบของบริวารและของคนในครอบครัวของเขาจะเป็นพลังเสริมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและสร้างศรัทธาในตัวผู้นำให้แนบแน่นต่อไป

5. ความน่าเชื่อถือ ผู้นำจะต้องทำตนให้เป็นคนที่น่าเชื่อถือ โดยที่พูดจริงทำจริงตามสัญญาประชาคมไม่เป็นคนหละหละโลเลหรือท้อแท้จับจดบริวารและคนใกล้ชิดจะได้มีความมั่นใจว่าพวกเขาสามารถฝากอนาคตและผลประโยชน์ของพวกเขาไว้กับผู้นำได้ผู้นำจะต้องระมัดระวังพฤติกรรมบางอย่างที่ไม่เหมาะสมต่อคุณค่า (Values) หรือมาตรฐานทางศีลธรรมของสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

6. ความกล้าในการตัดสินใจ ความกล้าในการตัดสินใจเป็นคุณสมบัติสำคัญอีกประการหนึ่งของผู้นำ ปัญหาที่เผชิญหน้าผู้นำอยู่นั้นเป็นปัญหาสำคัญ เกี่ยวกับความเสื่อมถอยหรือความรุ่งเรืองของประเทศชาติและองค์กรต่างๆ ปัญหาแต่ละปัญหาอาจมีทางออกหลายทางจะเป็นทางใดดีนั้นตัวผู้นำจะต้องกล้าตัดสินใจในสถานการณ์บางสถานการณ์นั้นตัวผู้นำอาจจะไม่มีเวลาในการทบทวนครุ่นคิดมากนักผู้นำอาจจะต้องตัดสินใจทบทวนเลือกทางออกทางใดทางหนึ่งที่แน่นอน

7. สติปัญญาความรอบรู้ ผู้นำควรจะเป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดรอบรู้เรื่องต่างๆ ได้ดีกว่าคนสามัญทั่วไป แต่ในบางโอกาสบางสถานการณ์ ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้นำอาจมีสติปัญญาไม่เหมือนบุคคลธรรมดา แต่การเฉลียวฉลาดรู้ทันปัญหาและอุปสรรคเป็นเรื่องที่สำคัญมาก

ผู้นำจึงควรขวนขวายหาความรู้จากการอ่านจากการสังเกตการณ์ และจากการศึกษาเปรียบเทียบสถานการณ์ให้มากๆ ความเฉลียวฉลาด หมายถึง ความสามารถที่จะมองเห็น และเข้าใจถึงสาเหตุและวิธีการแก้ปัญหานั้นคือมีความสามารถที่จะนำเอาประสบการณ์ในอดีตมาเป็นมรรควิธีใน

การช่วยตัดสินใจจนกระทั่งทำให้สามารถแก้ไขปัญหาคืออย่างถูกต้องเชื่อว่าปัญญาของผู้เป็นผู้นำเป็นสิ่งสำคัญซึ่งมีส่วนช่วยทำให้ผู้นำดำรงอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบคนอื่นๆ ในหลายๆ ด้านคือรู้ทันคนมีความคล่องแคล่วและมีความเจนจัดหรือมีความชำนาญสามารถตัดสินใจปัญหาได้อย่างแยกแยะ

คุณสมบัติที่ควรมีพร้อมกับสติปัญญาความรอบรู้ได้แก่การมีจินตนาการ (Imagination) และการมีอารมณ์ดีจินตนาการคือมีวิสัยทัศน์ในการวางแผนหรือมีแนวทางในการปฏิบัติไว้ล่วงหน้าเพื่อช่วยเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาอุปสรรคข้อขัดข้องต่างๆ ที่สำคัญคือว่าจินตนาการของผู้ผู้นำนั้นต้องไม่เป็นความเพ้อฝันส่วนอารมณ์ดีนั้นเปรียบเหมือนน้ำมันหล่อลื่นในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นช่วยไม่ให้เกิดความตึงเครียดเนื่องจากความตั้งใจในการทำงานมากเกินไปการมีอารมณ์ดี หรือมีอารมณ์ขันในบางครั้งจะทำให้ลูกน้องบริหารเกิดความเป็นกันเองไม่ระแวงภัยจนเกินไปอาจทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกลมเกลียวสมัคสมานสามัคคีในการบริหารงานขึ้น

8. ครูที่ดีผู้นำที่ดีต้องเป็นครูที่ดีเพราะในฐานะผู้นำนั้นต้องสามารถชี้แนวทางเหตุผลในการปฏิบัติที่ถูกต้องและความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขปัญหาคืออย่างถูกต้องและมีปัญหาที่สามารถชี้แจงให้ผู้ร่วมงานหรือคนใกล้ชิดเข้าใจได้ด้วยคำพูดธรรมดาๆ ถ้าหากลูกน้องทำผิดพลาดแต่เป็นความผิดพลาดที่ไม่รุนแรงนักหากให้อภัยได้ก็สมควรให้อภัยถ้าให้อภัยไม่ได้ก็สมควรลงโทษตามสมควรแก่เหตุและจะต้องให้ผู้ที่ถูกลงโทษเข้าใจและรับรู้ความผิดของตน

9. ศรัทธาและความเชื่อมั่นในการทำงานในหน้าที่ของผู้บริหารนั้นจะให้ผลสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อเหล่าผู้นำมีความกระตือรือร้นและกระฉับกระเฉงในการทำงานไม่รู้สึกเหนื่อยหน่ายเฉื่อยชาการที่จะเป็นเช่นนี้ได้ผู้นำต้องรู้สึกว่าการงานที่ตนกำลังดำเนินการอยู่มีหนทางสำเร็จและมีเป้าหมายที่เด่นชัดมีอุดมการณ์ที่มั่นคงมีศรัทธาและความเชื่อมั่นในความสำเร็จสูงผู้นำจะต้องสร้างความเชื่อมั่นและศรัทธาในความสำเร็จของงานให้เกิดขึ้นกับลูกน้องหรือประชาชนเหนือสิ่งอื่นใดผู้นำจะต้องทำให้ลูกน้องมีความเข้าใจว่าความศรัทธาและความเชื่อมั่นในตนเองเป็นบ่อเกิดแห่งความสำเร็จของเขา

นอกจากนี้ทวิชเปล่งวิทยา (2530) ได้รวบรวมคุณสมบัติของผู้นำโดยแยกพิจารณาออกเป็น 4 ลักษณะคือ

1. คุณลักษณะทางสติปัญญาประกอบด้วยข้อพิจารณา 5 ประการคือ
 - 1) มีความตื่นตัว (Alertness) มีความว่องไวเตรียมพร้อมระวังระไวเตรียมตัวอยู่เสมอและมีสมองดีคิดได้ว่องไวมีไหวพริบในการแก้ปัญหาได้อย่างฉับพลัน
 - 2) มีความคิดอย่างมีเหตุมีผล (Logical Thought) คือมีความคิดในการบริหารและการแสดงออกทางกายและวาจาที่ประกอบด้วยเหตุผลที่ถูกต้องน่าเชื่อถือหรือมีการพิจารณาก่อนทำว่าดีหรือไม่
 - 3) มีสามัญสำนึก (Common Sense) คือมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี
 - 4) มีดุลยพินิจ (Judgment) คือมีการพิจารณาใคร่ครวญก่อนตัดสินใจทำงานเสมอและใช้ประสบการณ์การเรียนรู้ให้เกิดดุลยพินิจในการแก้ปัญหา
 - 5) มีการเล็งเห็นการณ์ไกล (Foresight) เมื่อกระทำสิ่งใดแล้วย่อมจะรู้ผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตรู้จักประเมินสถานการณ์วางแผนการปฏิบัติงานอย่างมีเหตุและผลโดยตั้งสมมติฐานรวบรวมข้อมูลและใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นแนววิเคราะห์พิจารณาใคร่ครวญถึงวิธีปฏิบัติที่จะให้เกิดผลดีมากกว่าผลเสีย

2. คุณลักษณะทางร่างกายประกอบด้วยข้อพิจารณา 5 ประการคือ
 - 1) สุขภาพ (Health) ผู้นำจะต้องมีความสมบูรณ์ทางร่างกายเพื่อให้มีความพร้อมทางร่างกายอยู่เสมอการมีสุขภาพดีก็จะอำนวยความสะดวกในการทำงานมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น
 - 2) กำลังกาย (Energy) ผู้นำจะต้องมีกำลังกายที่ดีเพราะว่าบางโอกาสบางสถานการณ์ผู้นำต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยการใช้กำลังทางกายด้วย
 - 3) ความทรหดอดทน (Endurance) ผู้นำควรมีร่างกายที่แข็งแรงมีความอดทนต่อความยากลำบากความหิวกระหายและความเลวร้ายจากดินฟ้าอากาศสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ในทุกสถานกาลและทุกสถานที่
 - 4) รูปร่างท่าทางดี (Pleasing Appearance) ผู้นำควรมีทรวดทรงบุคลิกท่าทางเป็นผู้นำที่มีความสง่าผ่าเผยเป็นที่เกรงขามและดึงดูดความเลื่อมใสจากผู้บังคับบัญชา
3. คุณลักษณะทางอารมณ์ประกอบด้วยข้อพิจารณา 11 ประการคือ
 - 1) มองในแง่ดี (Optimism) คือมองคนอื่นในฐานะเป็นมิตรมีความเข้าใจคนอื่น
 - 2) การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม (Adaptability) คือผู้นำสามารถปรับตัวเข้ากันได้ดีกับทั้งผู้ใหญ่กว่าและผู้ใต้บังคับบัญชาสามารถปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นทัศนคติของสังคมและภูมิศาสตร์ดินฟ้าอากาศได้
 - 3) ความมีใจเยือกเย็น (Even Temper) ผู้นำควรมีความอดกลั้นอารมณ์ไว้ได้มีใจที่หนักแน่นไม่ห่อถอยไม่โกรธง่ายไม่แสดงอาการสูงต่ำ
 - 4) การบังคับตนเอง (Self-Control) ผู้นำสามารถรู้จักหรือรู้วิธีการบังคับตนเองและสำรวมตนเองได้ดีไม่ให้เกิดไปในอำนาจฝ่ายต่ำหรือสิ่งยั่วยุให้เกิดการย่ำใจอันก่อให้เกิดการละเมิดมาตรฐานทางจริยธรรมและวัฒนธรรมของสังคม
 - 5) ความกระตือรือร้น (Enthusiasm) ผู้นำต้องมีความตั้งใจจริงมีความกระฉับกระเฉงในการทำงานไม่มีการผลัดวันประกันพรุ่งและมีการเตรียมแผนงานไว้ในใจทำงานอย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผลและประหยัด
 - 6) การสังคมดี (Sociability) ผู้นำควรมีอัธยาศัยไมตรีมีสัมพันธภาพเข้ากันได้ดีกับคนทุกชั้นวรรณะทั้งในประเทศและต่างประเทศไม่ถือตัวไม่วางท่าทางยกตนข่มท่าน
 - 7) ความแนบเนียน (Tact) ผู้นำเมื่อจะทำพูดคิดควรจะต้องรู้จักกาลเทศะและมีความแนบเนียนไม่แก้ง้างในการแก้ปัญหาข้อนี้ต้องอาศัยความมีศิลปะประสพการณ์และการฝึกฝนอยู่เสมอ
 - 8) อารมณ์ขัน (Sense of Humor) ผู้นำจะต้องทำงานด้วยความรู้สึกตัวอยู่เสมอไม่ให้เกิดอารมณ์เครียดมองโลกในแง่ดีอารมณ์ขันนี้จะทำให้ไม่เหนื่อยทำให้มีการบริหารงานได้อย่างมีประสิทธิภาพแต่ผู้นำไม่ควรแสดงอารมณ์ขันต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างพร่ำเพรื่อจนก่อให้เกิดความนับถือยำเกรงจากผู้ใต้บังคับบัญชาลดน้อยลง
 - 9) ความเชื่อมั่นในตนเอง (Self-Confidence) ผู้นำควรมีความมั่นใจและความมั่นคงทางจิตใจไม่อ่อนไหวตามคำพูดของคนอื่นสามารถตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยเหตุผล และความเชื่อมั่นของตนเองที่สำคัญคือต้องมีประสบการณ์มาๆดังประโยคที่ว่า “การที่จะเป็นผู้นำที่ดีจะต้องเป็นฝ่ายอำนวยความสะดวกที่ดีก่อน”

10) ความสนใจกว้างขวาง (Bread of Interest) ผู้นำต้องมีความอยากรู้และอยากเห็นเรียนรู้สิ่งต่างๆ อยู่เสมอไม่สำคัญตนว่าเป็นผู้รู้ดีแล้วมีความกล้าที่จะปรึกษาหารือหรือหาความรู้จากผู้อื่นที่มีความรู้ดีกว่าสูงกว่า

11) การเข้าใจคน (Human Understanding) ผู้นำควรมีวิจารณ์ญาณการสังเกตและเข้าใจพฤติกรรมของผู้ใต้บังคับบัญชาได้ดีทั้งนี้เพื่อที่จะได้มอบงานให้เหมาะกับจริตของผู้นั้นและงานที่มอบหมายให้ นั้นจะสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

4. คุณลักษณะทางอุปนิสัยประกอบด้วยข้อพิจารณา 8 ประการคือ

1) ความตรงไปตรงมา (Truthfulness) ผู้นำควรเป็นคนพูดจริงทำจริงพูดอย่างไรต้องทำอย่างนั้นมิสัจจะต่อคำสัญญาไม่ผิดนัด

2) ความจงรักภักดี (Royalty) ผู้นำจะต้องมีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติศาสนาและพระมหากษัตริย์ผู้นำจะต้องสร้างความจับใจในการบัญชาของตนเองแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาเพื่อให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเกิดความจงรักภักดีต่อตัวผู้นำตามมาเช่นเดียวกัน

3) ความสำนึกในหน้าที่ (Sense of Duty) ผู้นำจะต้องมีความสำนึกในการปฏิบัติงานตามนโยบายที่ได้วางไว้อย่างมีความรับผิดชอบไม่ก้าวก่ายแทรกแซงหน้าที่ของผู้อื่น

4) ความไว้วางใจได้ (Dependability) ผู้นำควรดำรงตนอยู่ในจริยธรรมโดยไม่เป็นคนหน้าไวหลังหลอกควรเป็นผู้ที่ไว้วางใจของผู้อื่น

5) ความกล้าหาญ (Courage) ผู้นำควรมีความกล้าหาญทางจริยธรรมกล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องทำงานด้วยเหตุผลและกล้ารับผิดชอบ

6) ความเข้มแข็ง (Force) ผู้นำจะต้องไม่มีความท้อถอยต่ออุปสรรคต่างๆ สามารถแก้ไขอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุมีผลมีความถูกต้องและเหมาะสม

7) ความยุติธรรม (Fairness) ผู้นำไม่มีความลำเอียงควรวางตัวเป็นกลางบริหารงานโดยยึดหลักความถูกต้องและผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก

8) ความไม่เห็นแก่ตัว (Selflessness) ผู้นำจะต้องรู้จักเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมรู้จักการเสียสละบางอย่างแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา รู้จักละความสุขส่วนตน รู้จักการบำเพ็ญประโยชน์เป็นแบบอย่างแก่ลูกน้อง

ทางด้านสมิธและพุกกี (Smith & Puckey) (อ้างถึงใน พรหมทิพย์ศิริวรรณบุศย์, 2531) ได้สรุปคุณสมบัติที่ดีของผู้นำไว้ดังนี้

1. มีความเฉลียวฉลาดมีไหวพริบทันคน (Intelligence) ผู้นำสามารถควบคุมการทำงานให้เกิดผลได้อย่างมีประสิทธิภาพและใช้ทรัพยากรบุคคลให้เกิดอรรถประโยชน์

2. มีความเชื่อมั่นในตนเอง (Self – Confidence) ผู้นำควรมีความมั่นใจเมื่อสั่งงานไม่เกิดความโลเลและรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่นใคร่ครวญในการตัดสินใจอย่างถี่ถ้วน

3. มีความเด็ดขาดในการตัดสินใจ (Good Decision Making) ผู้นำต้องกล้าในตัดสินใจปัญหาต่างๆ ได้อย่างเด็ดขาดและกล้าผจญผลดีและผลเสียที่อาจเกิดขึ้นจากการตัดสินใจนั้น

4. มีกำลังใจเข้มแข็ง (Strong will Power) ผู้นำควรมีจิตใจที่เข้มแข็งต่องานที่ตั้งใจทำไม่ท้อถอยเมื่อล้มแล้วสามารถลุกขึ้นยืนหยัดใหม่ได้ด้วยตนเอง

5. มีปฏิภาณไหวพริบ (Impulsive) ผู้นำสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างฉับไวรู้วิธีโต้ตอบสถานการณ์ต่างๆอย่างทันท่วงทีและถูกต้อง

6. มีความรอบรู้ (Well – Rounded) ผู้นำควรมีความสนใจในสถานการณ์รอบด้านและมีวิญญานใฝ่รู้สิ่งรอบตัวอยู่เสมอและต้องมีใจกว้าง

7. มีความรับผิดชอบและตื่นตัวอยู่เสมอ (Responsibility and Well Alert) ผู้นำควรมีความรับผิดชอบต่องานในหน้าที่และตื่นตัวต่อสภาพการณ์รอบด้านเสมอ

8. มีความสุภาพเมตตากรุณาปราณีและเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา (Generous Kind and Sympathy) ผู้นำควรมีความสุภาพทางกายวาจาเอาใจเขามาใส่ใจเราให้ความเมตตาต่อผู้ใต้บังคับบัญชาและครอบครัวของเขา

9. มีความซื่อสัตย์และความยุติธรรม (Royalty and Justice) ผู้นำต้องให้ความยุติธรรมความเสมอภาคความถูกต้องและความผิดกับผู้ปฏิบัติงานเท่าเทียมกันไม่ลำเอียงเห็นแก่หน้าเฉพาะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

10. มีความสามารถที่จะสอนคนอื่นได้ (Good Instructor) ผู้นำควรรู้วิธีมอบงานให้คนอื่นทำและมีความสามารถอธิบายวิธีการทำงานให้คนอื่นทำได้ด้วย

11. มีศรัทธาต่องานและผู้ร่วมงาน (Fiath) ผู้นำควรให้ความไว้วางใจเชื่อใจและศรัทธาต่อผู้ร่วมงานและผู้นำต้องรักและศรัทธาในหน้าที่ของตนก่อนจึงจะนำผู้ใต้บังคับบัญชาได้

12. มีอารมณ์ขัน (Sense of Humor) ผู้นำไม่ควรใช้เฉพาะพระเดชแต่ต้องมีอารมณ์ขันสอดแทรกพอเหมาะเพื่อสร้างมนุษยสัมพันธ์และทำให้ไม่เกิดความเครียดในการทำงาน

นอกจากนี้รัศมีภิบาลแทน (2537) ได้เสนอคุณสมบัติของผู้นำไว้โดยพิจารณาความหมายจากคำว่า LEADERSHIP ดังนี้

1. L = Love คือมีความรักในหน้าที่รักผู้ใต้บังคับบัญชารักความยุติธรรมรวมทั้งยังรักความก้าวหน้าในอาชีพ

2. E = Education and Experience คือมีการศึกษามีประสบการณ์เป็นแบบอย่างได้หรือเป็นได้ทั้งในฐานะผู้นำและเป็นครูคนอื่น

3. A = Adaptability คือมีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมรู้จักแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

4. D = Decisiveness คือมีความสามารถในการพิจารณาตัดสินใจได้อย่างรวดเร็วถูกต้อง

5. E = Enthusiasm คือมีความกระตือรือร้นตั้งใจทำงานอย่างจริงจังและสามารถชักนำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาทำงานอย่างจริงจังได้ด้วย

6. R = Responsibility คือมีความรับผิดชอบต่อส่วนของตนและผู้อื่นที่ได้ทำลงไปไม่ปิดความรับผิดชอบต่อส่วนรวมถึงความรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดจากการสั่งงานที่มีความเสี่ยง (Risk) หรือตัดสินใจอย่างรีบด่วน

7. S = Sacrifice and Sincerity คือมีความเสียสละและอุทิศผลประโยชน์ของตัวเองเพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วยความจริงใจ

8. H = Harmony คือมีความนุ่มนวลโอนอ่อนผ่อนปรนซึ่งก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคีและอาจหมายถึงการถ่อมตัว (Humble) ตามกาลเทศะด้วย

9. I = Intellectual Capacity คือมีความเฉลียวฉลาดมีไหวพริบทันคนทันเหตุการณ์

10. P = Persuasiveness คือมีความสามารถในการจูงใจคน

ตามที่กล่าวมานี้คุณสมบัติต่างๆที่ผู้นำพึงมีสามารถสรุปเป็นลักษณะใหญ่ๆได้ 4 ลักษณะคือ

1. ลักษณะทางสติปัญญาคือมีความรู้ความสามารถมีไหวพริบสามารถ วิเคราะห์ปัญหาต่างๆได้อย่างเฉียบแหลมและทันทั่วทั้งที่

2. ลักษณะทางอุปนิสัยคือมีพฤติกรรมทางจริยธรรมอันดีเช่นความซื่อสัตย์ความ อ่อนโยนความมีสัจจะความรับผิดชอบและความไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น

3. ลักษณะทางอารมณ์คือสามารถบังคับหรือควบคุมอารมณ์และบทบาทของการ เป็นผู้นำได้เมื่อควบคุมตัวเองเป็นแบบอย่างที่ดีได้ก็เป็นเหตุให้ควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาได้ง่าย

4. ลักษณะทางร่างกายคือมีบุคลิกภาพทางกายดีสุขภาพแข็งแรงมีพลังศักยภาพใน การปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพและภาวะร่างกายที่ดีย่อมแสดงออกซึ่งบุคลิกภาพของการเป็นผู้นำให้ เด่นชัดมากยิ่งขึ้น

คุณสมบัติของผู้นำเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นมรรควิธีหรือกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาต่างๆ ทั้งปัญหาของผู้นำปัญหาของผู้ใต้ปกครองปัญหาการบริหารและปัญหาจากสภาพแวดล้อมอื่นๆและยังเป็นปัจจัยให้ผู้นำมีสัมพันธภาพกับมวลชนได้อย่างองอาจและทำให้มวลชนยอมรับเลือกให้มาดำรง ตำแหน่งซึ่งจะเป็นผลให้แสดงบทบาทและหน้าที่ได้อย่างชอบธรรมและมีประสิทธิภาพ

2.7.3 บทบาทและหน้าที่ของผู้นำ

ผู้นำในทุกกระบวนการปกครองมีหน้าที่ในการบริหารผู้ใต้บังคับบัญชาที่อยู่ในความ รับผิดชอบของตนเพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพและตรงตามนโยบายที่กำหนดไว้ดังนั้นบทบาทและหน้าที่ของผู้นำจึงเป็นตัวแปรที่สำคัญที่จะทำให้การบริหารงานเกิดความ สัมฤทธิ์ผลนอกจากนี้ผู้นำยังต้องเกี่ยวข้องกับปัญหาการกระทำของมนุษย์และปฏิกิริยาของผู้ตามด้วยผู้นำ จึงต้องมีหน้าที่รับผิดชอบในการประสานความร่วมมือในการทำงานให้บรรลุตามเป้าหมายซึ่งบทบาทของ ผู้นำจะต้องประกอบด้วย

1. การระดมความร่วมมือ (Integration)
2. การประสานประชาสัมพันธ์ (Communication)
3. การเน้นหนักในเรื่องของผลผลิต (Production Emphasis)
4. การเป็นตัวแทนของชุมชน (Representation)
5. การแสดงออกถึงความเป็นผู้นำกลุ่ม (Fraternization)
6. ความสามารถในการจัดองค์การ (Organization)
7. การติดตามประเมินผลและการให้รางวัล (Evaluation)
8. การริเริ่มสร้างสรรค์ (Initiation)
9. ความสามารถในการเข้ากับผู้อื่น (Domination)

จึงกล่าวได้ว่าบทบาทของผู้นำเป็นปัจจัยที่สำคัญในการรวมกลุ่มและจูงใจคนไปสู่เป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นเรื่องของการปฏิบัติการเพื่อก่อให้เกิดผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการปฏิบัติงานและการเสริมสร้างความก้าวหน้าขององค์กรหรือหน่วยงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นผู้นำยังมีหน้าที่ในการบริหารคนวัสดุและสิ่งแวดล้อมทางการบริหารเพื่อให้การทำงานบรรลุผลและให้มีประสิทธิภาพตามที่กำหนดไว้ซึ่งได้มีผู้ศึกษาแยกเป็นบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้นำไว้ 2 ลักษณะ (Crutchfield & Ballchy, 1948) คือ

1. หน้าที่หลัก (Primary Function)

1) ผู้นำทำหน้าที่เป็นผู้บริหาร (Executive) และเป็นผู้ประสานงานกลุ่มโดยมอบหมายงานให้ผู้รับผิดชอบนำไปปฏิบัติอาจจะเป็นผู้ตัดสินใจนโยบายและวัตถุประสงค์ของกลุ่มโดยตรงหรือไม่ก็ได้แต่ก็มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในการบริหารงาน

2) ผู้ทำหน้าที่วางแผน (Planner) เป็นผู้ที่มีหน้าที่ในการประเมินสถานการณ์ในภายหน้าว่าหากมีปัญหาแล้วจะแก้ปัญหาอย่างไรแล้วเตรียมแผนการไว้ล่วงหน้าอาจจะเป็นแผนระยะสั้นหรือยาวก็ได้จะวางแผนคนเดียวหรือคนอื่นช่วยคิดก็ได้

3) ผู้นำทำหน้าที่เป็นผู้วางนโยบาย (Policy Maker) การวางแผนนโยบายอาจจะมีผู้ร่วมแสดงความคิดเห็นโดยสมาชิกในกลุ่มร่วมกันวางนโยบายหรือผู้นำวางนโยบายเพียงผู้เดียว ในกรณีหลังนี้จะเกิดขึ้นกับผู้นำที่มีความเชี่ยวชาญนอกจากนี้ในฐานะที่ผู้นำเป็นตัวแทนกลุ่มในการติดต่อภายนอกในนามของกลุ่มและทำหน้าที่ควบคุมความสัมพันธ์ในกลุ่มขจัดความขัดแย้งระหว่างคนในกลุ่มรวมทั้งการลงโทษและการให้รางวัลสิทธิดังกล่าวนี้จึงทำให้สามารถควบคุมกลุ่มและกำหนดนโยบายได้

2. หน้าที่รอง (Secondary Function)

1) ทำหน้าที่เป็นบุคคลตัวอย่าง (Exampler)

2) ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม (Symbol of The Group) ผู้นำประเภทนี้มักจะเป็นบุคคลที่ได้ดำรงตำแหน่งนี้เป็นเวลานาน

3) ทำหน้าที่เป็นตัวแทนกลุ่มรับผิดชอบในเมื่อเกิดปัญหาขึ้นหรือสมาชิกต้องการให้ช่วยตัดสินใจ

4) ผู้นำทำหน้าที่เป็นบุคคลในอุดมคติของเหล่าสมาชิก (Idealogist) เป็นที่เคารพนับถือยกย่องในด้านคุณค่าต่างๆและทุกคนก็ให้ความเชื่อฟังในตัวผู้นำ

5) ผู้นำมีบทบาทที่บุคคลอื่นต้องการจะเอาเยี่ยงอย่าง

6) ผู้นำทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและรับฟังพร้อมทั้งช่วยแก้ปัญหา ซึ่งทำหน้าที่คล้ายกับที่รองรับอารมณ์ความทุกข์ความโศกเศร้าของผู้อื่นทั้งนี้เพื่อความคงอยู่ต่อไปของกลุ่มนั่นเอง

สรุปได้ว่าเจ้าอาวาสคือผู้นำสงฆ์และผู้นำชุมชนมีบทบาทและหน้าที่ในการช่วยกันกำหนดนโยบายหรือการวางแผนในการบริหารและจัดการวัดและชุมชนให้มีการพัฒนาขึ้นจนกระทั่งทำให่วัดกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนในทุกๆด้านเพราะฉะนั้นผู้วิจัยจึงต้องการที่จะนำเอาแนวคิดและทฤษฎีภาวะผู้นำตลอดจนทฤษฎีภาวะผู้นำตามแนวพุทธนี้ไปใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ต่อไป

2.9 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุภา อุตโท (2540) ทำวิจัยเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้า ผลการศึกษาพบว่า (1) สภาพสังคมไทยใน 2 ทศวรรษหน้า พบว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกจะมีผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างสูง ทำให้การเมืองไทยมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยสูงขึ้น การติดต่อสื่อสารของคนจะทำผ่านเทคโนโลยีทันสมัยมากขึ้น เศรษฐกิจยังคงมีการเจริญเติบโต แต่เป็นไปในอัตราที่ไม่สูงมากนัก ค่านิยมบริโภคจะมีอิทธิพลสูงต่อความคิดของคนในเมือง จะมีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่หลากหลาย ขณะเดียวกันปัญหาทางสังคมต่างๆจะมีความซับซ้อนขึ้น ส่วนในชนบทจะมีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น อันนำไปสู่การลดลงของทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ พร้อมกันนั้นชนบทก็ยังเป็นฐานของการผลิตของเมืองต่อไป (2) บทบาทของพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้า ควรมีบทบาท 3 ด้านด้วยกันคือ บทบาทต่อตนเอง ได้แก่ การศึกษาพระธรรมวินัยให้แตกฉาน บทบาทต่อองค์กรคณะสงฆ์ ได้แก่ การจัดวัดให้สงบ สะอาด และมีที่ปฏิบัติธรรม จัดกิจกรรมต่างๆในวัดให้หลากหลายขึ้น ตั้งวิทยาลัยพัฒนาพระสังฆาธิการทั่วประเทศ และปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ให้ทันสมัยมากขึ้น และบทบาทต่อสังคม ได้แก่ การเรียนรู้วิชาการทางโลกและสภาพสังคม สอนศีลธรรมแก่ประชาชนทุกระดับ ให้คำปรึกษาปัญหาชีวิตแก่ประชาชน ให้การศึกษาแก่คนในชุมชน สงเคราะห์คนในชุมชน สำหรับข้อเสนอแนะในการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้านั้น ประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ ได้แก่ มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรจัดให้มีศูนย์กลางการให้ความรู้และทักษะในวิชาการที่พระสงฆ์ต้องการ รัฐบาลควรสนับสนุนเงินทุนและส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาของรัฐและเอกชน เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเพิ่มเติมในวิชาที่เกี่ยวกับการพัฒนาและช่วยเหลือสังคมตั้งแต่ระดับปริญญาตรีถึงปริญญาเอก จัดศูนย์กลางการให้วิชาความรู้และฝึกทักษะแก่พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปที่ควรมีส่วนในการสนับสนุนพระสงฆ์ในการทำงานเพื่อสังคมทั้งด้านความคิดและทุนทรัพย์

มาณี ไชยธีรานุกัฒศิริ (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์เกี่ยวกับทัศนะของพระสงฆ์ที่ชาวพุทธให้ความเคารพศรัทธาและความนิยมของพุทธศาสนิกชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ ผลการศึกษาพบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ในทัศนะของพระสงฆ์ที่ชาวพุทธให้ความเคารพศรัทธานั้นควรมีบทบาทหน้าที่ตามบริบทของพระพุทธศาสนา คือ

1. บทบาทด้านการฝึกอบรมตน พระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้นำทางปัญญา ดังนี้
 - 1) ด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา ต้องศึกษาพระไตรปิฎก พระธรรมวินัย ทั้งทางคันถะ จูระและวิปัสสนาธุระ
 - 2) ด้านการพัฒนาตนเองให้บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา ใจ ถือศีล 227 ข้อ ทุกอริยาบถ
 - 3) ด้านการปกครองสงฆ์ ต้องดูแลอบรมสั่งสอนพระที่อ่อนพรหมกว่าทั้งด้านการศึกษา และการประพฤติตามพระธรรมวินัย รวมทั้งการร่วมมือแก้ไขปัญหาการทำผิดของพระสงฆ์ทั้งแก่ไขบุคคล และกฎระเบียบในการปกครองสงฆ์

2. บทบาทด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาคน เป้าหมายประการหนึ่งของการกำหนดให้พระสงฆ์ต้องมีการอบรมตน และเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็เพื่อ “พัฒนาคน” โดยเฉพาะทางด้าน “จิตใจ” พระสงฆ์จึงมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาจิตใจของคนให้สูงขึ้นโดยไม่เลือกชั้นวรรณะและทำในทุกโอกาส

นอกจากพระสงฆ์อบรมตนให้ดีแล้ว หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การอบรมตนโดยใช้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือนำคำสั่งสอน และธรรมะของพระพุทธเจ้าไปพัฒนาระดับจิตใจคนให้สูงขึ้น ให้มีศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะเรื่องการถือศีล 5 ของพุทธบริษัท ซึ่งพระสงฆ์ในทุกวัดทั้งมหานิกายและวัตรธรรมยุติ ล้วนให้ความสำคัญในเรื่องนี้เป็นพิเศษเหมือนกัน

3. บทบาทการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยการร่วมกับโครงการพัฒนาชุมชนกับองค์กรต่างๆ และชาวบ้านใช้วิธีการด้านการสงเคราะห์วัตถุสิ่งของ รวมทั้งการรักษาโรคใช้พิธีกรรม และวัตถุมงคลแต่ต้องใช้อย่างสร้างสรรค์ ไม่มงมาย หรือทำลายผู้อื่น

4. บทบาทด้านการพัฒนาวัด การพัฒนาสิ่งก่อสร้างเพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เป็นต้นว่า จัดห้องสมุดธรรมให้พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปได้เข้ามาอ่านหนังสือได้รวมทั้งการดูแลบริเวณวัดให้สะอาดร่มรื่นเป็นธรรมชาติ

ผลการศึกษาของบทบาทพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์เกี่ยวกับความนิยมของพุทธศาสนิกชนต่อบทบาทของพระสงฆ์พบว่า พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มีความเห็นว่า พระสงฆ์ทำเคารพเลื่อมใสศรัทธามีความรู้ธรรมลึกซึ้ง เคร่งครัดในการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ครองตนด้วยความสงบ เรียบง่าย บริสุทธิ์ และสันโดษมีความสามารถในการอบรมคุณธรรม การที่พระสงฆ์ช่วยพัฒนาสังคมก็เป็นสิ่งที่ดี แต่ควรให้ความสำคัญรองลงไป นอกจากนี้กลุ่มตัวอย่างไม่นิยมพระสงฆ์ที่แสดงอภินิหาร มีคาถาอาคม หรือเป็นหมอดู

พระมหาสมชาย เจริญกิจ (2540) ทำวิจัยเรื่องวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์: ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน พบว่า กิจกรรมวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ ต้องเป็นกิจกรรมที่เป็นไปตามมติและอุดมการณ์ของสงฆ์ พระสงฆ์ภายในวัดต้องทำสังฆกรรมต่างๆ ให้ถูกต้องแสดงออกมาจากจิตใจและความรู้สึกตามพุทธประสงค์ที่ทรงวางไว้ กิจกรรมของวัดที่สัมพันธ์กับชาวบ้าน หรือชุมชนสงเคราะห์อนุเคราะห์ชาวบ้าน และชุมชนด้วยน้ำใจอันงามโดยเฉพาะด้วยการสอนธรรม และการเผยแผ่ศาสนาปลูกฝังภุมมธรรม

จรินทร์ ยังสังข์(2541) ได้ทำการวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้บทบาทพระสงฆ์ในเขตชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท มีบทบาทเปลี่ยนแปลงไปจากหลักการของพระพุทธศาสนา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง การสังเกต การสนทนากลุ่ม และการศึกษาเอกสารต่างๆ ข้อมูลได้รับการตรวจสอบความสมบูรณ์และแยกแยะเป็นหมวดหมู่แล้วทำการวิเคราะห์ โดยใช้แนวคิดทฤษฎีที่ได้กำหนดไว้นำเสนอแบบบรรยายผลการวิจัยพบว่า (1) พระสงฆ์ในกระแสความเปลี่ยนแปลงนั้นได้มีบทบาทหลายด้าน ได้แก่ ด้านการปกครองบริหารตน ด้านการเผยแผ่ศาสนาด้วยวิธีการต่างๆ ด้านการให้การศึกษาทั้งพระสงฆ์สามเณร และประชาชน ด้านการสาธารณูปการ การบำรุงวัด ด้านสาธารณ-สงเคราะห์แก่ประชาชนทั้งด้านวัตถุและจิตใจ (2) บทบาทที่เอื้อต่อรัฐในการปกครองเป็นเครื่องมือของรัฐ รับนโยบายของรัฐในคำสั่งสอนให้ประชาชนไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ซึ่งมีผลให้พระสงฆ์ได้รับผลตอบแทนด้วยลาภสักการะ เช่น ตำแหน่ง และวัตถุต่างๆ และ (3) เงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้บทบาทพระสงฆ์เปลี่ยนแปลงมาจาก 2 ด้านก็คือ ปัจจัยภายนอก คือ สาเหตุที่พระสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทเพราะชุมชนมีการเปลี่ยนแปลง

ทางด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านสื่อสารมวลชน ค่านิยม ด้านความเชื่อดั้งเดิม รวมถึงการแทรกแซงของรัฐ นักการเมือง นักธุรกิจเอกชน ปัจจัยภายใน คือ พระสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทเพราะปัจจัยของพระสงฆ์เอง เช่น การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของพระสงฆ์ กฎหมาย คณะสงฆ์ การประชุมพระสังฆาธิการและทัศนคติของพระสงฆ์ที่ได้รับการกล่อมเกลามาอย่างยาวนาน

พระมหาໄໝສິດ รอดสาคร (2543) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสังฆาธิการกับการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาหนองเล็งทราย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา” พบว่า บทบาทของพระสังฆาธิการที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ จะสำเร็จได้ต้องมีผู้นำที่ดี มีความตระหนักรับผิดชอบและสามารถชี้แนะในทางที่ถูกต้องเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม นอกจากนี้ยังพบว่าประชาชนยังมีความต้องการที่จะให้พระสังฆาธิการเป็นผู้นำด้านจิตใจและนำทางด้านอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอยู่ อีกทั้งหน่วยงานราชการบางหน่วยยังเข้าขอรับความช่วยเหลือในด้านการติดต่อประสานงานชี้แจงทำความเข้าใจกับประชาชนให้เข้าใจได้เป็นอย่างดี จึงสามารถพิสูจน์ได้ว่าพระสังฆาธิการมีบทบาทมากพอสมควร

ชุตินา สัจจามันท์ (2548) วิจัยเรื่อง รูปแบบยุทธศาสตร์และแนวทางการบูรณาการการศาสนากับการศึกษาของวัดในพระพุทธศาสนา: กรณีการจัดการศึกษาตามอัยาศัย พบว่า

1. การจัดการศึกษาตามอัยาศัยของวัดมียุทธศาสตร์สอดคล้องกับที่ระบุไว้ในมาตรา 8 คือ เป็นการศึกษาตลอดชีวิตของประชาชนโดยเน้นการเรียนรู้ด้วยตนเองเป็นพื้นฐานให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยเน้นชุมชนอันเป็นที่ตั้งของวัดและการพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ด้วยกระบวนการถ่ายทอดธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับชีวิตของผู้คนในชุมชน

2. วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน และมีบทบาทสำคัญเป็นแหล่งเรียนรู้ตามอัยาศัยโดยมีรูปแบบการจัดการศึกษา การจัดการกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะมี ศาสนพิธี พิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เป็นแหล่งปลูกฝังศีลธรรม สร้างเสริมคุณธรรมและจริยธรรมของบุคคลชุมชนและสังคม และเป็นแหล่งกำเนิดศิลปะ วัฒนธรรม ปะเพณี วิถีชีวิต ค่านิยม และปทัสถานทางสังคม

3. วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยได้ดำเนินการสอดคล้องตามแนวการจัดการศึกษา มาตรา 25 รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ แหล่งเรียนรู้สำคัญที่จัดตั้งและบริการการเรียนรู้แก่ประชาชนได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ อุทยาน การศึกษาสวนพฤกษศาสตร์ แหล่งข้อมูลและแหล่งเรียนรู้อื่นๆโดยส่วนใหญ่เป็นความร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน เช่น ห้องสมุดประชาชนวัดอนงค์าราม รับผิดชอบโดยกรุงเทพมหานคร

4. พระสงฆ์เป็นบุคคลที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญในลักษณะการเป็นแบบอย่าง การสร้างความเคารพ ศรัทธาและยึดมั่น โดยเจ้าอาวาสมีความโดดเด่น เป็นผู้ที่มีคุณธรรมเมตตาธรรม ยุติธรรม ความเสียสละ เอาใจใส่ และรับผิดชอบต่อสูง มีวิสัยทัศน์ มีประสบการณ์และมีภาวะผู้นำสูง มีความสามารถทางการบริหาร การประสาน สร้างแรงจูงใจ ความร่วมมือร่วมใจของกลุ่มต่างๆ และชุมชน เป็นนักพัฒนา นักเทศน์และนักวิชาการ พระหลายรูปเป็นปราชญ์ชาวบ้านซึ่งเป็นที่เคารพและศรัทธาของสงฆ์และประชาชน นอกจากนี้พระภิกษุสงฆ์และบุคลากรในวัดมีคุณธรรม จริยธรรม ใฝ่

เรียนรู้ไปปฏิบัติธรรม สามัคคีมีน้ำใจ เสียสละเคารพซึ่งกันและกันทำงานร่วมกันโดยใช้หลักการมีส่วนร่วม จึงทำให้ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาให้การสนับสนุน และให้ความร่วมมือการดำเนินการจัดการศึกษาตามอัยาศัยจึงประสบความสำเร็จได้ด้วยดี

5. ด้านทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา วัดมัญญะพุทธศาสตร์การบริหารที่มีความสอดคล้องกับมาตรา 58 ให้มีการระดมทรัพยากรและการลงทุนด้านงบประมาณ การเงิน และทุนทรัพย์ ทั้งจากรัฐองค์กรและสถาบันต่างๆ รวมถึงสถาบันศาสนา ครอบครัวและชุมชน มาใช้ในการจัดการศึกษา วัดก่อตั้งโรงเรียนและให้สถานที่ของวัดเป็นตั้งสถานศึกษาวัดอนุเคราะห์พระสงฆ์และบุคลากรของวัด รวมทั้งสถานที่ เครื่องมือ อุปกรณ์ ของวัดแก่ชุมชน ขณะเดียวกันก็มีการระดมทรัพยากรและงบประมาณจากชุมชนในการจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัยาศัยของวัดด้วย โดยเฉพาะศาสนพิธี และกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งการนำรายได้จากแหล่งรายได้ของวัด เช่น จากนักท่องเที่ยว การบริจาค การจัดกิจกรรมระดมทุน การทอดผ้าป่าเพื่อการศึกษา รวมทั้งทุนมูลนิธิของวัดมาใช้ในการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรม

6. วัดมุ่งเน้นการสร้างความสัมพันธ์อันดีงามแก่ชุมชน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชาวบ้าน มีความร่วมมือ การช่วยเหลือเกื้อกูล กาสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน และมีกิจกรรมร่วมกันในหลากหลายรูปแบบ ทั้งธรรมและทางโลกสอดคล้องกับมาตรา 29 ที่ว่าให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคลครอบครัว ชุมชน องค์กรและสถาบันสังคมต่างๆ รวมถึงสถาบันศาสนา ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรมแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการรวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาชุมชน

7. การสนับสนุนเกื้อกูลของภาครัฐนับว่ามีความสำคัญยิ่งนัก การบริหารจัดการศึกษาตามอัยาศัยของวัดให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ถูกหลักวิชาการ และยั่งยืน ส่งเสริมและให้กำลังใจผู้รับผิดชอบ ดังเช่น เมื่อ พ.ศ. 2519 คณะจากหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรได้เดินทางมาสำรวจหนังสือธรรมบาลานสมุดข่อย ที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม และได้ให้คำแนะนำการทำทะเบียนและระบบจัดเก็บ พระอริยานุวัตร อดีตเจ้าอาวาสพระอารามหลวงวัดมหาชัย และผู้ริเริ่มพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านได้บันทึกไว้ว่าที่ทางหอสมุดแห่งชาติได้ให้ความอุปถัมภ์ส่งเสริมการเก็บรวบรวมไว้เป็นกำลังใจแก่ผู้รักษาและเป็นข้อมูลในความคุ้มครองมั่นคงอย่างยิ่ง

ฐิติพร สะสม (2553) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาระบบการบริหารและการจัดการวัดในพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาวัดพระธาตุแช่แห้งอำเภอกู่เพียงจังหวัดน่านโดยการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบการบริหารจัดการวัดและกิจการคณะสงฆ์เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารจัดการวัดพระธาตุแช่แห้งและเพื่อศึกษาแนวทางการบริหารวัดพระธาตุแช่แห้ง. กู่เพียงจ. น่าน ประเด็นหลักในการศึกษาครั้งนี้คือศึกษากระบวนการบริหารงานบุคคลงานธุรการงานการเงินการบัญชีงานศาสนสมบัติงานกิจกรรมของวัดและงานอาคารสถานที่โดยมุ่งเน้นถึงระบบการบริหารงานด้านต่างๆเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์การเก็บข้อมูลผู้วิจัยจัดเก็บด้วยตนเอง โดยการสัมภาษณ์จากแหล่งข้อมูลซึ่งนับเป็นผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งภายในและภายนอกวัดพระธาตุแช่แห้งพร้อมทั้งสังเกตอิริยาบถและสภาพแวดล้อมต่างๆ ของวัด ระหว่างการสัมภาษณ์การวิเคราะห์ข้อมูล โดยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษาพบว่า วัดพระธาตุแช่แห้งได้มีการจัดระบบการบริหาร

และการจัดการวัดโดยได้เน้นการบริหารงานบุคลากรบริหารงานธุรการการบริหารงานการเงิน/บัญชี การบริหารศาสนสมบัติการบริหารกิจกรรมของวัดซึ่งการบริหารงานดังที่กล่าวมานี้มีระบบการบริหารงานที่ชัดเจนโปร่งใส และมีการจัดรูปแบบของคณะกรรมการการบริหารในส่วนงานต่างๆ การจัดระบบการบริหารงานของวัดพระธาตุแช่แห้งนั้นจะเน้นในเรื่องของความสะดวกรวดเร็วและมีประสิทธิภาพโดยจะเห็นได้จากการแบ่งภาระงานออกเป็นแต่ละฝ่าย ซึ่งมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง จึงทำให้ง่ายต่อการติดต่อประสานงานและจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่แต่ละฝ่ายงานมีความตั้งใจและปฏิบัติตามระบบต่างๆที่ทางวัดได้กำหนดได้อย่างดียิ่ง

พระครูสังฆรักษ์กฤษฎ์ตมณสุเมธ (2553) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในเขตอำเภอลำลูกกาจังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยพบว่า ควรส่งเสริมให้เจ้าอาวาสเปิดรับความรู้ใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการวัดมีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการพัฒนาวัดมากขึ้น

โชติ บดีรัฐ (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหารงานของพระสังฆาธิการ ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ผลการวิจัย พบว่า 1) สภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 ใน 3 ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการสร้างและพัฒนาภาวะผู้นำบุคลากรทางพระพุทธศาสนาให้มีประสิทธิภาพ ในการบริหารภาระงาน มีการออกกฎระเบียบในการปกครองคณะสงฆ์ และกำหนดโทษผู้ที่ละเมิดกฎระเบียบที่วางไว้ และในการบริหารองค์กร มีการทำงานเป็นทีม 2) ประสิทธิภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 ใน 3 ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการดำเนินไปอย่างรวดเร็วสนองต่องานที่มอบหมายให้ทำโดยใช้คนตรงกับความรู้ความสามารถ ในการบริหารภาระงาน มุ่งบริหารอย่างประหยัด คุ่มค่าและสนองต่อความต้องการของผู้มาติดต่อ และในการบริหารองค์กร ได้เน้นในเรื่องสร้างศรัทธาเข้าวัดและปฏิบัติธรรมมากขึ้น 3) ศักยภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 ใน 3 ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการนำจุดเด่นของบุคลากรมาใช้ในการบริหารงาน และแก้ปัญหาจุดด้อยของบุคลากรในการบริหารงาน และในการบริหารองค์กรมีการจัดทำแผนงานหรือโครงการเพื่อพัฒนาองค์กรอย่างต่อเนื่อง 4) สำหรับแนวทางการพัฒนาการบริหารคน การบริหารภาระงาน และการบริหารองค์กร ของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 ใน 3 ด้าน มีข้อเสนอแนะดังนี้ ควรมีวิธีการพัฒนาคนให้เก่ง มีความรู้ความสามารถ ให้มีความรู้ความเข้าใจหลักพระศาสนาที่ถูกต้อง โดยวิธีการส่งเสริมให้พระสังฆาธิการมีการศึกษาและพัฒนาภาวะผู้นำ มีการพัฒนาสมรรถนะภาระงานด้านการบริหาร โดยอบรมพระสังฆาธิการให้เป็นผู้ดำเนินการพัฒนาจิตใจ จริยธรรมคุณธรรม และให้มีความรู้และทักษะในเรื่องการปกกันไม่ให้พุทธศาสนิกชนเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนาและตั้งมั่นความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

พระครูพิศาลบุญญาภินันท์ อจจาทโร (รุกขชาติ)(2555) ได้ทำการวิจัยเรื่องภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ของพระสังฆาธิการตามความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชน ในอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยพบว่า 1) ควรหาคนที่มีความเข้าใจด้านวิสัยทัศน์ เพื่อปฏิบัติงานอย่างมีคุณภาพ 2) ควรมีความช่วยเหลือหน่วยงานและส่งเสริมด้านวิสัยทัศน์ให้ไปสู่จุดมุ่งหมาย 3) ควรจัดอบรมแก่ผู้นำให้มีคุณภาพและเพียงพอต่อการปฏิบัติงาน 4) ควรจัดเวลาให้เหมาะสมกับการทำงานที่รับผิดชอบและหาทุนไว้ม่าสนับสนุน 5) ควรถวายเป็นความรู้และส่งเสริมให้เข้าใจทางด้านการ

บริหาร 6) ควรจัดสรรงบประมาณอุดหนุนการพัฒนาในด้านต่างๆเพิ่มขึ้น 7) ควรมีการจัดกิจกรรมที่สร้างสรรค์ตามลำดับ 8) ควรจัดเวลาให้เหมาะสมกับการทำงานที่รับผิดชอบ

พระมหาอุดร สุทธิธำณ (เกตุดอง) (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ศึกษาสุขภาพแบบองค์รวม วิถีพุทธในพระไตรปิฎกผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องสุขภาพองค์รวมในพระไตรปิฎกนั้นประกอบด้วย คำ 2 คำ คือ คำว่า สุขภาพ และ องค์รวม สุขภาพองค์รวมในพระไตรปิฎกต้องประกอบ 4 มิติคือ 1. ด้านกาย 2. ด้านสังคม 3. ด้านจิต และ 4. ด้านปัญญา ดังนั้นเมื่อมุ่งเน้นผลของสุขภาพองค์รวมวิถีพุทธ จึงเน้นความสุข ภาวะสุขภาพที่ประกอบด้วย วิชชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ ซึ่งเป็นภาวะที่เป็นความดีของชีวิต ส่วนแนวทางเพื่อให้ได้มาซึ่งสุขภาพองค์รวมนั้น หลักการการดูแลสุขภาพ ทั้ง ป้องกัน ส่งเสริม เยียวยารักษา โดยกระบวนการแบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) ในส่วน รูปแบบและกระบวนการสร้างสุขภาพองค์รวมวิถีพุทธในพระไตรปิฎกนี้ รูปแบบที่เน้นในด้านสุขภาพ ด้านจิตวิญญาณ-สติปัญญา เน้น 3 ส. ประกอบด้วย (1) รูปแบบการสวดมนต์ (2) รูปแบบการปฏิบัติธรรม (สมาธิ - สติ - ปัญญา) (3) รูปแบบการสนทนาธรรม (โยนิโสมนสิการ) และรูปแบบและกระบวนการสร้างสุขภาพองค์รวม 4 มิติ คือ (1) ด้านร่างกาย (ก) รูปแบบดูแลร่างกาย ประกอบด้วย การบริโภคหรือเกี่ยวกับอาหาร การใช้ยาสมุนไพร (เภสัช) เพื่อสุขภาพ การออกกำลังกาย และการบริหารร่างกาย และด้านร่างกายอื่นๆ (ข) รูปแบบการพักผ่อนอิริยาบถ (ค) รูปแบบการผ่าตัด (2) รูปแบบด้านสังคมหรือ สิ่งแวดล้อม (ก) คน กลุ่มคน (ข) ธรรมชาติ (3) รูปแบบด้านจิตใจ และ (4) รูปแบบด้านปัญญา ธรรมะ เช่น โพชฌงค์ 7 สัจจะ 10 สติปัฏฐาน 4 ชั้น 5 ไตรลักษณ์ 3 พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 และ ทิวฏฐิอุทฺทรม การปฏิบัติให้ตรง

นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบของการปกครองทางการเมืองมี 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) การปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่งผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียวในการปกครองรูปแบบนี้คือพระราชา และการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งอำนาจอยู่ในมือของชนชั้นสูงและมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบการปกครองแบบอภิชนาธิปไตยในปรัชญากรีก ส่วนรูปแบบการปกครองในพระพุทธศาสนานั้นมีพัฒนาการโดยเริ่มต้นจากพระพุทธเจ้าทรงปกครองคณะสงฆ์ในฐานะธรรมราชา จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครอง จึงเป็นรูปแบบการปกครองเฉพาะตน 2) หลักการของการปกครองแบบราชาธิปไตย ได้แก่ หลักธรรมต่างๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้จำนวนมากเพื่อเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งในการใช้อำนาจของผู้ปกครอง เนื่องจากผู้ปกครองแบบราชาธิปไตยมีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว และหลักการของการปกครองแบบสามัคคีธรรมมีหลักการปกครองที่สำคัญคือ อปริหานิยธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมเพื่อสร้างความสามัคคี และหลักธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครอง ส่วนหลักการของการปกครองของคณะสงฆ์นั้นมีพระธรรมวินัยเป็นหลักการปกครองสำคัญ ซึ่งคณะสงฆ์จะต้องดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดีภายใต้กรอบแห่งพระธรรมวินัย

พระมหาถาวร ธิรจิตโต (จิตรกระเนตร) (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัย พบว่า 1) ในการบูรณะโบราณสถาน ให้เสริมเฉพาะความมั่นคงและแข็งแรงของโบราณสถาน พยายามหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงและการทำลายโบราณสถาน 2) ในการบูรณะโบราณสถานที่จะทำเพื่อความงาม และเอกภาพทางสถาปัตยกรรมจะต้องคำนึงถึงโบราณ

สถานที่เหลืออยู่ อย่าอาศัยการสันนิษฐาน และต้องศึกษาจากส่วนที่เป็นของแท้ดั้งเดิม ไม่ใช่จากส่วนที่ต่อเติมขึ้นภายหลัง3) ในการบูรณะโบราณสถานเก่าแก่มาก จนหาความเกี่ยวข้องกับอารยธรรมสมัยใหม่ไม่ได้ ไม่ควรจะต่อเติม ควรจะใช้วิธีรื้อและทำรากฐานให้มั่นคง และประกอบเข้ารูปเดิม คือการเอาส่วนที่แตกหลุดไปแล้ว แต่ยังหาพบได้ในบริเวณนั้นมาประกอบให้เป็นรูปเดิม ถ้าจำเป็นต้องต่อเติมก็ให้ทำเพื่อการทรงตัวหรือเพื่อความแข็งแรงเท่านั้น4) การบูรณะโบราณสถานรุ่นใหม่ ควรใช้วิธีการรักษาให้คล้ายของเดิม และการบูรณะไม่ควรจะไปเปลี่ยนรูปร่างของโบราณสถานนั้นๆ5) ชิ้นส่วนวัตถุทุกชิ้นที่มีคุณค่าทางศิลปะและเป็นอนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็ของยุคใดสมัยใด เมื่อค้นพบควรจะถูกเก็บรักษาไว้อย่างดี การจะพิจารณาว่าชิ้นส่วนวัตถุชิ้นใดมีความสำคัญเพียงใด ไม่ควรจะเป็นความเห็นของเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินการตามโครงการบูรณะโบราณสถานแต่ผู้เดียว6) สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณใกล้เคียงกับโบราณสถาน ควรระวังไม่ให้ขนาด สี และแบบไปทำลายคุณค่าของโบราณสถานนั้นๆ7) การต่อเติมที่จำเป็นต้องทำ เพื่อความแข็งแรงของโบราณสถานไม่ว่าจะเป็นเพียงบางส่วน หรือทั้งหมด ควรต่อเติมให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ การสร้างใหม่หมดจะทำได้กับโบราณสถานที่มีทรงเรขาคณิตเรียบๆ และไม่มีลวดลายตกแต่งเท่านั้น8) การต่อเติมที่สร้างขึ้นใหม่ จะต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน โดยการใช่วัสดุแตกต่างกับของเดิม หรือโดยการต่อเติมเพียงคร่าวๆ ไม่มีลวดลายเช่นของเดิมหรือโดยการทำเครื่องหมายบอกไว้ก็ได้ การทำดังกล่าวทั้ง 3 ประการ นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการบูรณะโบราณสถานครั้งต่อไปแล้ว ยังทำให้ไม่เกิดการเข้าใจผิดในหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีกด้วย9) การเคลื่อนย้ายของเก่าออก และเอาของใหม่เข้ามาแทนที่ ควรทำโดยอาศัยหลักวิชาการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เข้าช่วย ไม่ควรทำโดยไม่มีหลักฐานทฤษฎี10) ของที่ได้จากการขุดค้นและการสำรวจทางโบราณคดี ต้องดูแลรักษาอย่างดีและอย่างถูกต้อง 11) การบูรณะโบราณสถานแต่ละครั้งก็เช่นเดียวกับการขุดค้นทางโบราณคดีควรทำเอกสารในรูปของรายงานทางวิชาการ ซึ่งรวบรวมจากบันทึกประจำวันของการบูรณะโบราณสถานมีภาพวาดและภาพถ่ายประกอบ รายงานทางวิชาการดังกล่าว ควรบอกโครงสร้างและรูปร่างของโบราณสถานอย่างละเอียด รวมทั้งการปฏิบัติงานทุกระยะของการบูรณะโบราณสถานด้วย

พระมหาศรณชัย มหาปัญญา (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านการปกครอง ในรูปแบบเดิมๆมีการประชุมเพื่ออบรมพระสังฆาธิการตามมติมหาเถรสมาคมหรือการจัดหลักสูตรในระยะสั้นๆเท่านั้น จึงควรมีองค์กร หรือสถาบันที่เป็นหน่วยรับผิดชอบ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ มีการกระจายอำนาจประสานสร้างประโยชน์ สร้างเครือข่ายให้เกิดความร่วมมือทุกภาคส่วน 2) ด้านการศาสนศึกษา มีการบริหารจัดการด้านการศึกษาที่ยังคงไว้ซึ่งพระธรรมวินัย แต่มีการศึกษาพระปริยัติธรรมสายสามัญ หรือการศึกษาในมหาวิทยาลัยมากขึ้น จึงควรให้ความสำคัญในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี ปรับปรุงกฎระเบียบการจัดการศึกษาให้เข้ายุคสมัย วางนโยบายให้เป็นไปในทางทิศเดียว เพื่อให้เกิดเอกภาพทางการศึกษา พร้อมสร้างแรงจูงใจให้เห็นความสำคัญในการเรียนบาลี เพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป 3) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ มีการบริหารจัดการทางด้านการศึกษาโดยมุ่งเน้นการสงเคราะห์ประชาชนให้ได้รับการศึกษาทางพระธรรมวินัย ควบคู่ไปกับการปฏิบัติ จึงควรสนับสนุนให้มีการศึกษาทางธรรมแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป ให้มีความรู้ทางธรรมเพื่อปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป และควรมีการระดมความคิดเห็นในเบื้องต้น

ในระดับจังหวัด เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรค จุดเด่นจุดด้อยของแต่ละจังหวัด และเป็นมติของจังหวัด แล้วนำมารวมความคิดเป็นระดับภาคต่อไป 4) ด้านการเผยแผ่ มีการพัฒนาให้พระสังฆาธิการมีความก้าวหน้าในการเผยแผ่ และทักษะการใช้ภาษาของสมัยปัจจุบัน มีความพร้อมทั้งในการพูด เทศน์ บรรยาย การเขียนและการพิมพ์ตำราทางพระพุทธศาสนา และแต่งตำราทางวรรณคดี วรรณกรรม ตำราวิชาการ รวมถึงมีการมุ่งเน้นให้ประชาชนมีการนำปฏิบัติธรรมที่ถือว่า เป็นการสั่งสอนในภาคทฤษฎี และปฏิบัติควบคู่กันไป จึงควรมีแผนระยะสั้นและแผนระยะยาวในการฝึกอบรมผู้นำสงฆ์ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ด้วยการจัดให้มีการรับฟังนโยบาย หลักการเผยแผ่ และฝึกพูด เทศน์ บรรยายและผลิตสื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ เพื่อที่จะได้ทำงานเผยแผ่เชิงรุกได้อย่างมีประสิทธิภาพ 5) ด้านสาธารณูปการ ปัจจุบันมีอยู่ 2 รูปแบบ คือ (1) การพัฒนาตามกำลังศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยไม่ได้วางแผนเอาไว้ล่วงหน้าซึ่งในปัจจุบันมีอยู่มาก และ (2) การพัฒนาโดยการศึกษาและวางแผนการก่อสร้างสิ่งต่างๆ ภายในวัดเพื่อให้เหมาะสมกับสถานที่ จึงควรมีการจัดทำแผนแม่บทในการพัฒนาวัด ศึกษารายละเอียดของงานสาธารณูปการ การบริหารจัดการวัดด้วยความโปร่งใส การบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ครอบอนุรักษ์ศิลปะของท้องถิ่น 6) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ การดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์ ปัจจุบันมีการช่วยเหลือประชาชนโดยอยู่บนพื้นฐานของจิตเมตตา พระสงฆ์จึงควรมีบทบาทด้วยการเสนอแนะให้เกิดความคิดริเริ่มแก่ชาวบ้าน ว่าในชุมชนมีอะไรที่จะทำให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม โดยทำหน้าที่เหมาะสมกับบทบาท คำนึงความเหมาะสมและกาลเทศะ และไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย เป็นผู้นำในการเสียสละ แสดงภาวะในการเป็นผู้นำที่มีอยู่ให้ประจักษ์แก่คณะสงฆ์และประชาชน ด้วยการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์

แม่ชีเนรัชฌา ศักดิ์ศิริสัมพันธ์ (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พุทธวิถีการบริหารการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบพุทธวิถีบริหารเพื่อพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมฝ่ายคณะสงฆ์ ใช้หลักในการบริหารสอดคล้องกับพุทธวิถีการบริหารของพระพุทธเจ้า ส่วนคฤหัสถ์ใช้การประยุกต์หลักบริหารตะวันตกผสมกับหลักธรรมในการพัฒนาเป็นการพัฒนาองค์กร 6 ด้าน การปฏิบัติใช้หลักสติปัญญา 4 และกิจกรรมที่ประยุกต์ร่วมสมัย โดยใช้หลักธรรมได้แก่ ไตรสิกขา เมตตา โดยมีจุดหมายเพื่อให้ความสำคัญกับการปฏิบัติธรรม พร้อมกันกับช่วยกันรักษา ปฏิบัติตาม และถ่ายทอดคณฺรุ่นหลังได้ปฏิบัติสืบต่อไป

อภิษฎา ศรีเครือคง (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาที่พึงประสงค์ตามแนวพุทธของผู้บริหารสตรีในมหาวิทยาลัยของรัฐ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 3 องค์ประกอบคือ 1) องค์ประกอบด้านจักษุมาประกอบด้วย การมีวิสัยทัศน์มองการณ์ไกล มีความสามารถในการวางแผน คิดต่าง พัฒนา มีสติปัญญาไหวพริบปฏิภาณดี ริเริ่มสิ่งใหม่ๆ นโยบายใหม่ 2) องค์ประกอบด้านวิรุโร ประกอบด้วยต้องเป็นผู้มีสมรรถภาพในการทำงาน มีความเชี่ยวชาญในการบริหาร คำนึงถึงความสามารถและปัจเจกบุคคล มุ่งเกณฑ์ มุ่งงาน มีความยืดหยุ่นสูง จัดให้มีการประชุมเสมอ ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้ร่วมงานพัฒนาตนเอง นำเทคนิคคลีมาใช้พัฒนางาน ทักษะในการสื่อสารดี และมีความสามารถในการทำงานเป็นทีม 3) องค์ประกอบด้านนิสสัยสัมปโน ประกอบด้วยมีมนุษยสัมพันธ์ดี มีบุคลิกภาพดี มีทักษะในการติดต่อประสานงานดี การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย มีความสามารถครองใจคน ให้คำแนะนำ

ช่วยเหลือประสานให้องค์การเกิดความสามัคคี มีความเชื่อมั่นในตนเอง เมตตา กรุณา ยุติธรรม ซื่อสัตย์สุจริต

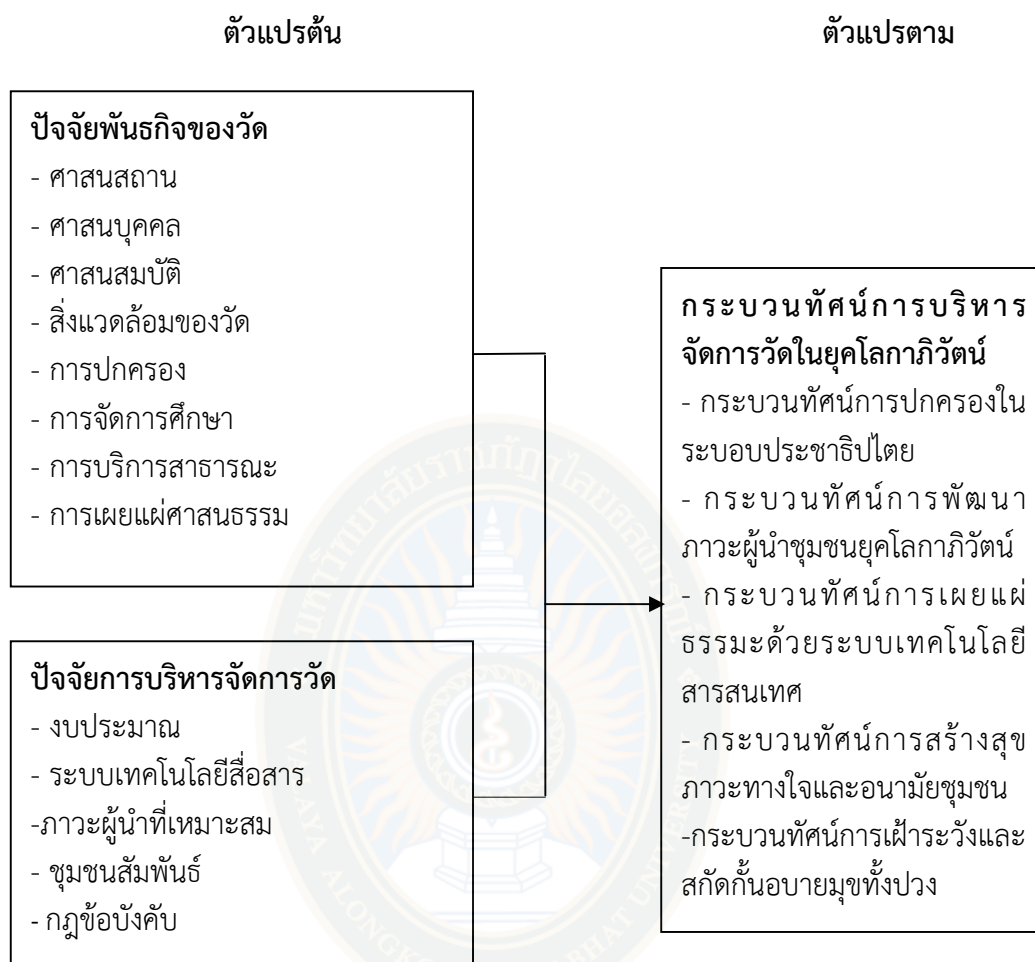
อินเกอร์โซลล์ (Ingrsool, 1963) ทำการวิจัยเรื่อง พระสงฆ์กับมรรค: การวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ในหมู่บ้านภาคกลางในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์ในชนบท เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพความเป็นอยู่เนื่องมาจากอิทธิพลทั้งภายในและภายนอกชนบท การคมนาคมที่เจริญทำให้พระสงฆ์และชาวบ้านมีความคิดที่กว้างขึ้นและติดต่อกับบุคคลภายนอกได้มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับค่านิยมใหม่ๆของชาวบ้าน ชาวบ้านเริ่มจะละทิ้งหน้าที่ที่เคยปฏิบัติกันและเริ่มรับความคิดใหม่ๆ เข้ามาแทน ดังนั้น พระสงฆ์จึงจำเป็นต้องปรับตัวเองให้สนองกับความคิดความเชื่อใหม่ของพระสงฆ์เองและชาวบ้าน

เคลานส์เนอร์ (Klansner, 1974) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนาในอีสาน” ผลการวิจัยพบว่า มีลักษณะกลมกลืนกับความจริงทางสังคม เศรษฐกิจ พุทธปัญญา และจิตวิทยา พบว่าลักษณะนี้อยู่ในความสัมพันธ์ของพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และลัทธิผีสิงเทวดา (Animism) แม้ศาสนาดังกล่าวจะมีความแตกต่างกันในแง่คิด ความเชื่อ แต่ในด้านการปฏิบัติไม่ได้ขัดแย้งกัน ตรงกันข้ามต่างก็ช่วยกันเสริมเพิ่มพลังแก่กันและกันยิ่งขึ้น เราจะพบลักษณะเช่นนี้ในพิธีต่างๆคือ พิธีขอฝน การรักษาความเจ็บป่วย การแต่งงาน ฯลฯ พิธีกรรมดังกล่าวนี้ประกอบด้วยพิธีกรรมทางพุทธและพราหมณ์ร่วมกัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางสังคมทุกอย่าง และมีพระสงฆ์เป็นผู้กระทำหรือประสานงาน

เคอร์ส (Kirsch, 1976) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พุทธศาสนาของชาวภูไทที่บ้านหนองสูง จังหวัดสกลนคร ผลการวิจัยพบว่า พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการกำหนดรูปแบบและหล่อหลอมสังคมไทย พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ผสมระหว่างศาสนาพราหมณ์ (Brahmanism) และความเชื่อเกี่ยวกับผีสิงเทวดา และพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมใจของชาวไทย พระธรรมคำสอนของพุทธศาสนาทำให้การปฏิบัติเป็นไปในแนวเดียวกัน ในฐานะที่ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อสังคมเปลี่ยนไปก็มีผลทำให้พุทธศาสนาผกผันตามไปด้วย

2.10 กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัย เรื่องกระบวนการทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในบทที่ 2 และการศึกษาสังเกตจากประสบการณ์ในฐานะที่เป็นนักการศึกษาจากวัดได้พบเห็นความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัดและองค์กรวัด อีกทั้งได้ศึกษาผลงานที่เกี่ยวข้อง พบว่ายังไม่มีนักวิชาการระดับปริญญาเอกได้ศึกษาการบริหารจัดการวัดในด้านลึก อาจเป็นเพราะเห็นว่าวัดเป็นเรื่องที่เห็นกันโดยทั่วไป หากแต่ศึกษาโดยเชิงลึกแล้วจะพบว่าการบริหารจัดการวัดเมื่อจัดระบบให้ดีแล้ววัดก็จะกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ได้เป็นอย่างดี โดยผู้วิจัยได้ออกแบบกรอบแนวคิดการวิจัยไว้ดังนี้

ภาพที่ 2.11 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: สาธิต พนาริ (2556)

GRAD VRU

ตารางที่ 2.5 ตัวชี้วัดตัวแปร(Variables Indicators)

ตัวแปร	ตัวบ่งชี้สัมพันธ์กับตัวแปร	เครื่องมือวัด
ปัจจัยพันธกิจของวัด	<ul style="list-style-type: none"> - ศาสนสถาน - ศาสนบุคคล - ศาสนสมบัติ - สิ่งแวดล้อมของวัด - การปกครอง - การจัดการศึกษา - การบริการสาธารณะ - การเผยแผ่ศาสนาธรรม 	1.แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ Descriptive Statistics วิเคราะห์ความสัมพันธ์ค่าถดถอย (Regression)
ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	<ul style="list-style-type: none"> - งบประมาณ - ระบบเทคโนโลยีสื่อสาร - ชุมชนสัมพันธ์ - ภาวะผู้นำที่เหมาะสม - กฎข้อบังคับ 	1.แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ Descriptive Statistics วิเคราะห์ความสัมพันธ์ค่าถดถอย (Regression)
กระบวนการจัดการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร	<ul style="list-style-type: none"> - กระบวนการทัศน์การปกครองในระบอบประชาธิปไตย - กระบวนการทัศน์การพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์ - กระบวนการทัศน์การเผยแผ่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ - กระบวนการทัศน์การสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน - กระบวนการทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง 	1.แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ Descriptive Statistics วิเคราะห์ความสัมพันธ์ค่าถดถอย (Regression)

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร” ในครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานวิธี คือใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา แล้วใช้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในการจัดกระทำกับข้อมูล และผู้วิจัยยังใช้ระเบียบวิธีวิจัย เชิงปริมาณเพื่อการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาแล้วใช้กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณในการจัดกระทำกับข้อมูล ดังกล่าว

จากนั้นผู้วิจัยยังใช้การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารงานวิจัย เอกสารแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางประกอบในการวิจัย โดยมีลำดับและขั้นตอนของการวิจัย จึงประกอบด้วย 1) แหล่งข้อมูลในการวิจัย 2) ประชากรที่ใช้ในการวิจัย 3) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 4) การเก็บรวบรวมข้อมูล 5) การวิเคราะห์ข้อมูล และ 6) นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

3.1 แหล่งข้อมูลในการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ดังนั้นประชากรและกลุ่มตัวอย่างจึงแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

3.1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ ได้จากการสำรวจพื้นที่ศึกษา เพื่อต้องการศึกษาข้อมูลพื้นฐานลักษณะทั่วไปของวัดและชุมชน สภาพทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อมของธรรมชาติ ความสัมพันธ์ภายในวัดกับชุมชนเป็นข้อมูลจากการสอบถาม และสัมภาษณ์เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส และคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา และสอบถามพระภิกษุ สามเณร รวมทั้งประชาชนจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร ทั้งข้อมูลในอดีตและปัจจุบัน เพื่อศึกษาถึงกระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

การศึกษาข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่โดยการสัมภาษณ์ การสอบถามจากผู้ให้ข้อมูลหลักในด้านต่างๆ และจากการสังเกต ดังต่อไปนี้

(1) บริบทชุมชนในภาพรวมของสภาพทั่วไปในด้านประวัติความเป็นมาและลักษณะทางกายภาพภายในวัดและชุมชน การบริการขั้นพื้นฐาน และลักษณะทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางสังคมในยุคโลกาภิวัตน์

(2) ศึกษาถึงความเป็นมาของวัดที่เกิดขึ้นทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน

(3) ศึกษาถึงความรู้ความเข้าใจของปัญหาภายในวัดกับชุมชน

1) วิธีการสังเกต

เป็นลักษณะของการเฝ้าดูเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในวัดกับชุมชนเพื่อนำสิ่งที่ได้พบเห็นไปประกอบการวิเคราะห์หาสัมพันธ์สิ่งที่เกิดขึ้นกับสิ่งอื่นๆ ที่สนใจ โดยใช้เทคนิค

วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) ในการสังเกตสภาพภายในวัดกับชุมชนการเกิดปัญหาและวิธีการจัดการของวัด

2) วิธีการจดบันทึก

การจดบันทึกข้อมูล โดยผู้วิจัยได้จดบันทึกอย่างย่อ ข้อมูลที่สำคัญ ขณะทำการสังเกต หรือทันทีหลังการสังเกตเพื่อป้องกันการลืม รวมทั้งทำแผนผังคร่าวๆ ของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นด้วยหลังจากนั้นจึงได้นำบันทึกย่อที่เขียนไว้ มาเรียบเรียง เป็นบันทึกที่มีข้อความขยายมากขึ้น เพื่อให้เกิดความสะดวกในการวิเคราะห์ และวางแผนการเก็บข้อมูลในขั้นต่อไป

3.1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมไว้แล้วโดยบุคคล กลุ่มบุคคล รวมทั้งสถาบันต่างๆ เช่น เอกสาร รายงานวิจัย บทความ วารสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ เช่น เอกสาร งานวิจัย บทความ วารสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ หนังสือ รวมถึงข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งแผนที่ภูมิประเทศ

ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ดังนั้นประชากรและกลุ่มตัวอย่างจึงแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1) แหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสาร เป็นเอกสารหรือหลักฐานต่างๆ ซึ่งได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 กฎ ระเบียบ คำสั่ง ของมณฑลมหาเถรสมาคม รวมถึงหนังสือที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทั้งทางพระพุทธศาสนาและนักวิชาการอื่นๆ

2) ข้อมูลที่เป็นบุคคล ผู้วิจัยได้กำหนดตัวบุคคลที่ให้ข้อมูลที่สำคัญที่ใช้ในการวิจัย มี 2 กลุ่ม ดังนี้

(1) พระสังฆาธิการในระดับจังหวัดและผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา ได้แก่ เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส และคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา

การเลือกกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกสัมภาษณ์แบบสอบถามเจาะจงและสนทนากลุ่มพระสังฆาธิการระดับจังหวัดและข้าราชการพระพุทธศาสนาหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา ในเขตนั้น โดยผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มเป้าหมายแยกออกตาม ตำแหน่งต่างๆ ซึ่งเป็นผู้ร่วมรับผิดชอบโดยตรงในฐานะที่ท่านเหล่านั้นเป็นผู้บริหารจัดการดูแลในส่วนของวัดที่สังกัดอยู่ประกอบด้วย

แบบสัมภาษณ์เจาะจง

1. เจ้าคณะจังหวัด	จำนวน	2	รูป
2. รองเจ้าคณะจังหวัด	จำนวน	2	รูป
3. เจ้าคณะอำเภอ	จำนวน	4	รูป
4. รองเจ้าคณะอำเภอ	จำนวน	4	รูป
5. เจ้าคณะตำบล	จำนวน	4	รูป
6. เจ้าอาวาส	จำนวน	2	รูป
7. ข้าราชการพระพุทธศาสนา	จำนวน	12	คน
รวมทั้งหมด	จำนวน	30	รูป/คน

แบบสัมภาษณ์สัมภาษณ์ในการสนทนากลุ่ม

1. ตัวแทนพระนักปกครอง	จำนวน	3	รูป
2. ตัวแทนพระนักเผยแผ่	จำนวน	2	รูป
3. ตัวแทนพระวินยาธิการ	จำนวน	2	รูป
4. ตัวแทนประชาชน	จำนวน	2	คน
5. ตัวแทนผู้ทรงคุณวุฒิด้านงบประมาณ	จำนวน	2	รูป
6. ตัวแทนเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง	จำนวน	2	รูป
รวมทั้งหมด	จำนวน	13	รูป/คน

(2) พระภิกษุ สามเณรและประชาชนในเขตพื้นที่ ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ และ

จังหวัดพิจิตร

ขนาดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรเป้าหมายของการวิจัย ประกอบด้วยพระภิกษุสามเณรและประชาชนจังหวัดนครสวรรค์จำนวน 6,181 รูป/คน จังหวัดพิจิตรจำนวน 4,087 รูป รวม 10,268 รูป/คน

กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของทาโร ยามาเน่ (Taro Yamane) ที่ระดับความคลาดเคลื่อน 0.05 ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง 385 รูป และทำการสุ่มแบบชั้นภูมิตั้งตารางที่ 3.1

ตารางที่ 3.1 จำนวนประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร	จำนวน	จำนวนวัด	กลุ่มตัวอย่าง
1. พระภิกษุสามเณรจังหวัดนครสวรรค์และประชาชน	6,181	759	231
2. พระภิกษุสามเณรจังหวัดพิจิตรและประชาชน	4,087	483	154
รวม	10,268	1,242	385

3.2 ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย

3.2.1 ตัวแปรอิสระ ได้แก่

3.2.1.1 ปัจจัยพันธกิจของวัด ประกอบด้วย ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนบุคคล ด้านศาสนสมบัติ ด้านสิ่งแวดล้อมของวัด ด้านการปกครอง ด้านการจัดการศึกษา ด้านการบริการสาธารณะ ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม

3.2.1.3 ปัจจัยการบริหารจัดการวัด ประกอบด้วย ด้านงบประมาณ ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร ด้านชุมชนสัมพันธ์ ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม ด้านกฎข้อบังคับ

3.2.2 ตัวแปรตาม คือ กระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งได้แก่ กระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์

กระบวนการทัศนคติการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ กระบวนการทัศนคติการสร้างสุขภาวะและ
อนามัยชุมชน และกระบวนการทัศนคติการเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยศึกษาเรื่อง กระบวนการทัศนคติการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์
และจังหวัดพิจิตรนี้ ผู้วิจัยใช้การศึกษาทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพควบคู่กัน ดังนั้นเครื่องมือวิจัยที่
ผู้วิจัยใช้ในการเก็บข้อมูลครั้งนี้ จึงประกอบด้วย

3.3.1 เครื่องมือในการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกสัมภาษณ์เจาะจงเฉพาะผู้ที่มี
บทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระสังฆาธิการระดับจังหวัดและข้าราชการพระพุทธศาสนา
หรือผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา โดยผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้ร่วมรับผิดชอบโดยตรงในฐานะที่
ท่านเหล่านั้นเป็นผู้สร้างความเจริญก้าวหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ

3.3.1.1 แบบสัมภาษณ์การวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง (Structured
In-depth Interview) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) เพื่อศึกษากระบวนการทัศนคติการบริหารจัดการวัดยุค
โลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร 2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการ
บริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร 3) เพื่อเสนอแนวทางปรับปรุงกระบวนการ
การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

3.3.1.2 การสร้างเครื่องมือวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวกับ 1) ความเป็นมาของ
วัด 2) ระบบการบริหารจัดการวัด 3) ปัจจัยที่มีผลการบริหารจัดการวัด แล้วนำมาร่างเป็นข้อคำถามที่
จะใช้ในการสัมภาษณ์ ปรับปรุงแก้ไขแบบสัมภาษณ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์และนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูล

3.3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เป็นแบบสอบถามการวิจัยที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น
เองแบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม เป็นแบบตรวจสอบรายการ
(Checklist) ประกอบด้วย อายุ วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และวุฒิการศึกษาทาง
เปรียญธรรม จำนวนรวม 4 ข้อ

ส่วนที่ 2 แบบสอบถามวัดตัวแปรที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุค
โลกาภิวัตน์ เป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) จำนวน 4 ระดับ ระดับประสิทธิภาพ
มากที่สุด ระดับประสิทธิภาพมาก ระดับประสิทธิภาพน้อย และระดับประสิทธิภาพน้อยมาก
ซึ่งจำนวนตัวแปรในด้านต่างๆ จำนวน 3 ด้าน รวมจำนวน 92 ข้อ ดังนี้ 1. ปัจจัยพันธกิจของวัด
2. ปัจจัยการบริหารจัดการวัด 3. กระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

3.3.2.1 ขั้นตอนในการสร้างเครื่องมือแบบสอบถาม

แบบสอบถามวัดพระภิกษุ สามเณรในเขตพื้นที่ ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์
และจังหวัดพิจิตร โดยให้บริการผู้วิจัยไปดำเนินการสร้างขึ้นตามขั้นตอน ดังนี้

1. กำหนดจุดมุ่งหมายในการสร้างแบบสอบถามเกี่ยวกับกระบวนการ
บริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

2. ศึกษา นิยาม ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ
การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

3. ให้ความหมายและเขียนนิยามปฏิบัติการจากแนวทางศึกษาเอกสารรวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

4. เขียนข้อคำถามให้สอดคล้องกับนิยามปฏิบัติการ ซึ่งเป็นแบบสอบถามตามมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) จำนวน 4 ระดับ แล้วนำไปให้คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์พิจารณาเพื่อปรับปรุงแก้ไขจากผู้เชี่ยวชาญ

5. นำแบบสอบถามที่ได้สร้างขึ้นมาไปตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงพินิจโดยผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน เพื่อทำการพิจารณาความสอดคล้องและครอบคลุมของแบบสอบถามกับนิยามปฏิบัติการ หลังจากนั้นนำมาปรับแก้ข้อคำถามตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญแล้วคัดเลือกข้อคำถามที่มีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไป

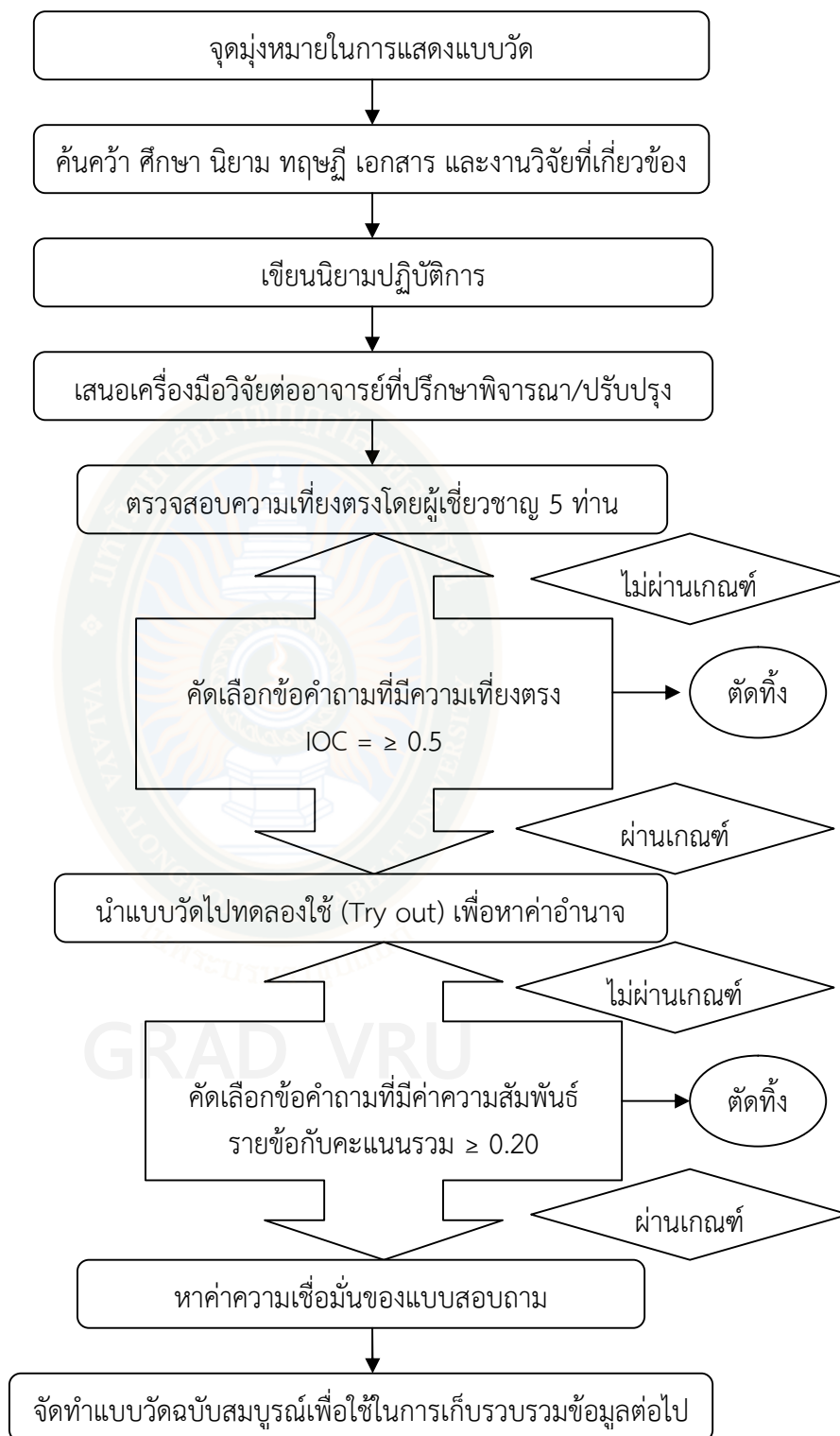
6. นำแบบสอบถามที่ได้จากข้อ 5 ไปให้ประธานและคณะกรรมการที่ควบคุมวิทยานิพนธ์พิจารณาอีกครั้ง ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะ และนำไปทดลองใช้ (Try out) กับ ข้าราชการในสำนักงานพระพุทธศาสนา และพระภิกษุ สามเณรในเขตพื้นที่ ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร ที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 50 คน

7. วิเคราะห์ค่าอำนาจจำแนกรายข้อ (Item Analysis) ของแบบวัดทั้งฉบับแต่ละข้อกับคะแนนรวม (Item Total Correlation) เป็นรายด้านที่ได้จากการทดลองใช้ (Try out) มาวิเคราะห์สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างคะแนนแต่ละข้อกับคะแนนรวมโดยใช้สูตรสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (The Pearson Correlation Coefficient) คัดเลือกคำถามที่มีค่าอำนาจจำแนก ตั้งแต่ 0.20 ขึ้นไป

8. นำแบบสอบถามที่ได้จากข้อ 7 ไปหาความเชื่อมั่นของแบบสอบถามด้านๆ ทั้งฉบับจากนั้นนำผลการทดลองใช้มาวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบสอบถามโดยใช้สูตรโดยหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (Coefficient of Alpha) ตามแบบของครอนบราก อ่างถึงใน พวงรัตน์ ทวีรัตน์ (2538) และยุทธ ไกยวรรณ (2545) โดยในแต่ละด้านผลของการทดสอบความเที่ยงหรือความเชื่อมั่น (Reliability) นั้น เท่ากับหรือมากกว่า 0.60 ถือว่าเป็นข้อคำถามที่สามารถนำไปเก็บข้อมูลจากผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างได้ โดยผลของการทดสอบความเที่ยงหรือความเชื่อมั่น (Reliability) ซึ่งมากกว่า 0.60 ถือว่าแบบสอบถามมีความเที่ยงในการนำไปเก็บข้อมูล เพื่อนำมาวิเคราะห์และแปลความหมายได้ ซึ่งจากการนำแบบสอบถามไปทดสอบได้ค่าของความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.80

9. จัดพิมพ์แบบสอบถามที่สร้างขึ้นและมีคุณภาพแล้วมาจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มที่สมบูรณ์ไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

ดังรายละเอียดลำดับขั้นตอนการสร้างแบบสอบถามแสดงความคิดเห็นของภิกษุสามเณรและข้าราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตร ดังภาพที่ 3.2

ภาพที่ 3.1 ลำดับขั้นตอนการสร้างแบบสอบถามวัดผลกระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์

3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการจัดเก็บข้อมูลจะดำเนินการโดยผู้วิจัยจัดเก็บด้วยตัวเองและมีผู้ช่วยวิจัย ในการเก็บข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ที่วัดผลของกระบวนการบริหารจัดการวัด ซึ่งผู้วิจัยมีขั้นตอนในการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

3.4.1 ผู้วิจัยขอหนังสือแนะนำตัวผู้วิจัยจากสำนักงานบัณฑิตศึกษา สถาบันมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ยื่นต่อพระสังฆาธิการระดับจังหวัดและข้าราชการพระพุทธศาสนาหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนาที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง เพื่อขออนุญาตให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการดูแลด้านการบริหารจัดการคณะสงฆ์ เป็นกลุ่มตัวอย่างในการให้สัมภาษณ์

3.4.2 ติดต่อขอความร่วมมือกับเจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส และข้าราชการในสำนักงานพระพุทธศาสนา ที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์ ไปเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง (ตามรายละเอียดในเรื่องกลุ่มตัวอย่าง)

3.4.3 การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Study) ใช้ในการรวบรวมข้อมูลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ และโดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารเฉพาะในส่วนที่มีการเชื่อมโยงถึงข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย และข้อมูลที่ได้รับการกล่าวถึงในการสัมภาษณ์ ซึ่งสามารถจำแนกเอกสารที่ศึกษามีดังนี้ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกาต่างๆ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 เป็นต้น กฎระเบียบ คำสั่ง และมติมหาเถรสมาคม รวมถึงเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องที่จัดทำขึ้น

3.4.4 การสัมภาษณ์ (Interview) การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ใช้ทั้งการสัมภาษณ์แบบกึ่งทางการ (Semiformal Interview) และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ดำเนินการสัมภาษณ์ผู้แทนพระสังฆาธิการระดับจังหวัดและข้าราชการพระพุทธศาสนาหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา คำถามที่ใช้จะเป็นเพียงแนวทางในการสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ของจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร ที่ประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการวัด

3.4.5 สรุปผลจากการสัมภาษณ์ แล้วนำไปประกอบกับการสร้างแบบสอบถาม

3.4.6 การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ โดยการใช้แบบสอบถาม

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองพร้อมผู้ช่วยนักวิจัยโดยขออนุญาตเก็บข้อมูลและดำเนินการดังต่อไปนี้

3.4.6.1 ผู้วิจัยนำหนังสือแนะนำตนเองจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถึงผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลนั้นๆ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์พร้อมทั้งชี้แจงการพิทักษ์สิทธิในการสอบถาม และขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตาม วัน เวลาราชการ

3.4.6.2 ผู้วิจัยอธิบายวิธีการเก็บข้อมูลและกรอกข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่าง เมื่อกลุ่มตัวอย่างอนุญาต ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยสอบถามกลุ่มตัวอย่างตามขั้นตอนของแบบสอบถามจากนั้นจึงนำกลับมาวิเคราะห์ตามขั้นตอนต่อไป

3.4.7 การสนทนากลุ่ม (Focus Group) นำผลการวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณไปสร้างแบบสัมภาษณ์ในการสนทนากลุ่มเพื่อหาข้อคิดเห็นและข้อเสนอปรับปรุง

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลและเก็บข้อมูลมาแล้วนำแบบสอบถามที่ได้สอบถาม โดยแบ่งเป็นประเด็นตามคำถามของการวิจัยที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และกรอบการวิจัยโดยใช้ระบบ IDEB (บุญทัน ดอกไธสง, 2549: หลักการนำเสนอข้อมูลเชิงคุณภาพและปริมาณ) หรือ ระบบ 1-2-3-4 เพื่อนำมาวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นตามหลักของเนื้อหาสาระที่ได้มาจากการสอบถามโดยทำการวิเคราะห์เป็นคู่ๆ ในแต่ละประเด็นของข้อมูลจากพระภิกษุและสามเณรในเขตพื้นที่

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

3.5.1 ข้อมูลเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ดังนี้

3.5.1.1 ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

3.5.1.2 ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) ใช้วิธีอุปมานวิเคราะห์ (Analytic Induction) โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำมาตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่างๆ ที่รวบรวมได้ โดยทำไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้เพื่อจะได้ศึกษาประเด็นต่างๆ ได้ลึกซึ้ง เมื่อประเด็นใดวิเคราะห์แล้วไม่มีความชัดเจนก็จะตามไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นต่างๆ เหล่านั้น เพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงทฤษฎี (Denzin, 1970) ซึ่งขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการดังนี้

1) การตรวจสอบข้อมูล ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังนี้

(1) ทำการตรวจสอบข้อมูลเรื่องเดียวกันจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกันเป็นการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) เพื่อทำการตรวจสอบว่าเมื่อบุคคลที่ให้ข้อมูลเปลี่ยนไปข้อมูลจะยังคงเหมือนเดิมหรือไม่ (Denzin, 1970)

(2) ทำการตรวจสอบข้อมูลในระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นการตรวจสอบในสนาม โดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ทั้งจากการศึกษาเอกสารการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความถูกต้อง (Denzin, 1970)

(3) ตรวจสอบข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่วิเคราะห์แล้วไปให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของพระสังฆาธิการระดับจังหวัดและผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนาและผู้เกี่ยวข้องอ่าน เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและสามารถปรับแก้ไขข้อมูลให้ถูกต้องได้

2) นำข้อมูลมาจัดระบบ โดยการข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่

3) จัดข้อมูลให้เป็นข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อการวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนาอย่างง่าย เช่น ค่าความถี่ (Frequency) และ ความร้อยละ (Percentage) และทำให้เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการนำเสนอในประเด็นที่เชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดการวิจัย

วิเคราะห์ข้อมูลจาก แบบนำเสนอสัมภาษณ์ โดยเป็นขั้นตอนของการจัดการข้อมูลที่กระจัดกระจายให้อยู่ในระบบ โดยอาศัยพื้นฐานการจำแนกหมวดหมู่อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจ แยกแยะองค์ประกอบของปรากฏการณ์ที่ศึกษาและทำความเข้าใจกับระบบของความ

หลากหลายเหล่านี้ การจัดและจำแนกข้อมูลเหล่านี้เพื่อช่วยในการวิเคราะห์ถึง รูปแบบการจัดการ เงื่อนไขในการรวมตัว การมีส่วนร่วมของชุมชน รวมถึงกระบวนการทำงานของกลุ่มผู้นำ จากนั้นนำเอา ข้อมูลต่างๆ มาจัดระบบเพื่อมองถึงความสัมพันธ์ของข้อมูล และนำไปหาความเชื่อมโยงของ ปรากฏการณ์ในพื้นที่ต่อไป

3.5.2 ข้อมูลเชิงปริมาณ นำมาจัดกระทำเป็นหมวดหมู่ เพื่อเป็นข้อมูลเสริมความแม่นยำ และชัดเจนของข้อมูลเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Arithmetic Mean) สัมประสิทธิ์ของความแปรผัน (CV) และ ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) (พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ, 2548)

ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมากที่สุด	กำหนดให้	4	คะแนน
ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมาก	กำหนดให้	3	คะแนน
ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารน้อย	กำหนดให้	2	คะแนน
ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารน้อยมาก	กำหนดให้	1	คะแนน

3.5.3 การแปลผล ค่าเฉลี่ย ใช้เกณฑ์ของเบสท์ (Best, 1970 อ้างถึงใน บุญชม ศรีสะอาด, 2536) ดังนี้

ช่วงค่าเฉลี่ย	การแปลผล
3.26 - 4.00	= ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมากที่สุด
2.56 - 3.25	= ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมาก
1.76 - 2.55	= ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารน้อย
1.00 - 1.75	= ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารน้อยมาก

3.5.4 สถิติที่ใช้ในการหาคุณภาพเครื่องมือโดยหาค่าของความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ของแบบวัดบุคลิกภาพ มีเกณฑ์ดังนี้

- 1) ข้อคำถามที่มีค่า IOC ตั้งแต่ 0.50-1.00 มีค่าความเที่ยงตรง ใช้ได้
- 2) ข้อคำถามที่มีค่า IOC ต่ำกว่า 0.50 ต้องปรับปรุง ยังใช้ไม่ได้

$$IOC = \frac{\sum R}{N}$$

เมื่อ IOC แทน	ดัชนีความถูกต้อง
$\sum R$ แทน	ผลรวมคะแนนความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด
N แทน	จำนวนผู้เชี่ยวชาญ
แทนค่า	= 4/5
ความเที่ยงตรงของแบบสอบถาม	= 0.8

3.6 นิยามตัวแปรปฏิบัติการ

กระบวนการจัดการบริหารจัดการวัด หมายถึง กรอบแนวคิดในการบริหารดำเนินการของวัด เพื่อให้ภารกิจสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยมีภาระหน้าที่สอดคล้องกับภารกิจหลักของคณะสงฆ์

ปัจจัยพันธกิจของวัด หมายถึง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องเนื่องภารกิจที่วัดต้องดำเนินการ

ปัจจัยการบริหารจัดการวัด หมายถึง ปัจจัยที่เกื้อหนุนให้ภารกิจของวัดสำเร็จไปด้วยดี

ศาสนสถาน หมายถึง สถานที่ หรือสิ่งก่อสร้าง ที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในกิจการของสงฆ์ หรือที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา ที่มีอยู่ภายในวัด ได้แก่ โบสถ์ วิหาร ศาลา เจดีย์ และสถูป เป็นต้น เป็นสถานที่ซึ่งใช้ประกอบพิธีทางศาสนา เป็นที่พำนักของพระภิกษุ และเป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ซึ่งพุทธศาสนิกชนนิยมไปกราบไหว้บูชา และร่วมกิจกรรมต่างๆ

ศาสนบุคคล หมายถึง บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการวัด อันได้แก่ เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ภิกษุสามเณร ไวยาวัจกร การกสงฆ์ คณะกรรมการวัด และสมาชิกสงฆ์ภายในวัด ซึ่งมีหน้าที่ในการช่วยกันดูแลกิจการภายในวัดตามแต่ที่ได้ถูกกำหนดหรือแต่งตั้งไว้

สาธารณสมบัติ หมายถึง ทรัพย์สินของพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นสังฆาริหาริมทรัพย์และที่เป็นอสังฆาริหาริมทรัพย์ มี 2 อย่าง คือ ศาสนสมบัติกลางและศาสนสมบัติของวัด

สิ่งแวดล้อมของวัด หมายถึง บริบทภายในวัด ซึ่งหมายรวมทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่วัดจะต้องบริหารจัดการให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

พระสังฆาธิการ หมายถึง พระสังฆาธิการ หมายถึง พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ ได้แก่ เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

การปกครอง หมายถึง การปกครองคณะสงฆ์ในระดับวัดโดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครอง

กิจการคณะสงฆ์ หมายถึง ภาระหน้าที่พระสงฆ์ต้องปฏิบัติโดยมีพระสังฆาธิการเป็นหัวหน้าคณะผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งมีทั้งหมด 6 ด้าน ได้แก่ การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ แต่ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจำกัดขอบเขตของภารกิจให้แคบลงอีกจากเดิมที่มี 6 คือ ให้เหลือ 4 ประการโดยผนวกการศาสนศึกษาและการศึกษาสงเคราะห์เข้าด้วยกันเป็น “การจัดการศึกษา” และผนวกสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์เข้าด้วยกันเป็น “การบริการสาธารณะ”

การเผยแผ่ศาสนธรรม หมายถึง วิธีการในการนำหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปประกาศสั่งสอนแก่พุทธศาสนิกชนเพื่อให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตอย่างสูงสุด

ภาวะผู้นำที่เหมาะสม หมายถึง ความเป็นผู้นำของเจ้าอาวาสหรือผู้มีบทบาทโดดเด่นเป็นสัญลักษณ์ของวัด ผู้ซึ่งสามารถแสดงบทบาทให้พุทธบริษัทเกิดความคล้อยตามในทางการศึกษาธรรมะ ปฏิบัติธรรม จนเกิดศรัทธาในแนวทางการอบรมสั่งสอนธรรมะของวัดได้เป็นอย่างดี เกี่ยวกับวิสัยทัศน์ การครองตน การครองคน การครองงาน และการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย และเป็นที่ยอมรับของผู้ได้บังคับบัญชา

ชุมชนสัมพันธ์ หมายถึง ความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างวัดกับชุมชน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้การบริหารจัดการงานของสงฆ์เกิดความคล่องตัว

กฎข้อบังคับ หมายถึง พระธรรมวินัย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎ ระเบียบ คำสั่ง มติมหาเถรสมาคม กฎกติกากำหนดขึ้นโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการภายในวัด รวมถึงกฎหมายตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยด้วย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษา กระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร 2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร 3) เสนอแนะแนวทางการปรับปรุงกระบวนการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์เจาะจงและแบบสอบถาม (Questionnaire) และ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยโดยผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกสัมภาษณ์เจาะจงเฉพาะผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ โดยผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้ร่วมรับผิดชอบโดยตรงในฐานะที่ท่านเหล่านั้นเป็นผู้สร้างความเจริญก้าวหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ โดยแยกเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 30 รูป/คนจากการสนทนากลุ่ม จำนวน 13 รูป/คน และเชิงปริมาณ จำนวน 385 รูป/คน ผลการวิเคราะห์ข้อมูลนำเสนอตามลำดับดังนี้

1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหาเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

2) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

ตอนที่ 1 สัญลักษณ์ที่ใช้ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ตอนที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 3 ผลการวิเคราะห์ตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ตามตัวแปร 13 ด้านได้แก่ ปัจจัยพันธกิจของวัด 8 ด้าน และปัจจัยการบริหารจัดการวัด 5 ด้าน

ตอนที่ 4 ผลการวิเคราะห์กระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ตามตัวแปร 5 ด้าน

ตอนที่ 5 ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้นกับกระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรซึ่งเป็นตัวแปรตามโดยใช้สถิติการถดถอย (Regression)

3) ข้อเสนอแนะปรับปรุง

4.1 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพในบทนี้จะเป็นการแปลความหมายข้อมูลจากการศึกษา “กระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร” จากกลุ่มตัวอย่างใน 2 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์ได้มาโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ และตอนที่ 2 ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหาเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาโดยการวิเคราะห์ที่ผู้วิจัยจะนำคำตอบที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth

Interview) จากประชากรที่เป็นกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 รูป/คน รวมถึงการศึกษาเอกสารต่างๆ (Document) ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นบทนี้จะนำเสนอประเด็นที่ค้นพบจากการวิจัย โดยมีขั้นตอนนำเสนอ ดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์โดย แสดงจำนวนและค่าร้อยละตามตารางดังต่อไปนี้

ตาราง 4.1 แสดงสถานะปัจจุบันอายุวุฒิการศึกษาสามัญวุฒิการศึกษาทางธรรมและวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรมของผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

ข้อมูลทั่วไป	n=30	
	จำนวน	ร้อยละ
สถานภาพ		
พระสังฆาธิการ	18	60.00
ข้าราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด	12	40.00
อายุ		
ต่ำกว่า 35 ปี	3	10.00
36 - 45 ปี	6	20.00
46 - 55 ปี	9	30.00
มากกว่า 55 ปี ขึ้นไป	12	40.00
วุฒิการศึกษาสามัญ		
ต่ำกว่าปริญญาตรี	3	10.00
ปริญญาตรี	15	50.00
สูงกว่าปริญญาตรี	12	40.00
วุฒิการศึกษาทางธรรม		
ไม่มีวุฒิทางธรรม	12	40.00
นักธรรมชั้นตรี	0	00.00
นักธรรมชั้นโท	0	00.00
นักธรรมชั้นเอก	18	60.00
วุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรม		
ไม่มีวุฒิเปรียญธรรม	12	40.00
เปรียญธรรมประโยค 1 - 3	3	00.00
เปรียญธรรม 4 - 6 ประโยค	9	40.00
เปรียญธรรม 7 - 9 ประโยค	6	20.00

จากตาราง 4.1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ถึงสถานภาพพบว่า กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยพระสังฆาธิการจำนวน 18 รูป คิดเป็นร้อยละ 40.00 และข้าราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด จำนวน 12 คน คิดเป็นร้อยละ 50.00 อายุส่วนใหญ่มากกว่า 55 ปี ขึ้นไป จำนวน 12 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 40.00 รองมาอายุระหว่าง 46 ถึง 55 ปีจำนวน 9 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 30.00 รองลงมาอายุ 36 ถึง 45 ปี จำนวน 6 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 20.00 และอายุน้อยที่สุดต่ำกว่า 35 ปี จำนวน 3 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 10.00 วุฒิการศึกษาสามัญส่วนใหญ่การศึกษายู่ในระดับปริญญาตรีจำนวน 15 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 50.00 รองลงมาวุฒิการศึกษาสูงกว่าปริญญาตรีจำนวน 12 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 40.00 และการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรีน้อยที่สุด จำนวน 3 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 10.00 วุฒิการศึกษาทางธรรมส่วนใหญ่จบนักธรรมชั้นเอก จำนวน 18 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 60.00 และไม่มีวุฒิทางธรรมจำนวน 12 คิดเป็น 40.00 และวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรมส่วนใหญ่ไม่มีวุฒิเปรียญธรรมจำนวน 12 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 40.00 รองลงมาจบเปรียญธรรม 4 ถึง 6 ประโยคจำนวน 9 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 30.00 รองลงมาจบเปรียญธรรม 7 ถึง 9 ประโยคจำนวน 6 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 30.00 และจบเปรียญธรรม 1 ถึง 3 ประโยคต่ำสุดจำนวน 3 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 10.00

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหาเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

1. กระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

จากคำถามในการสัมภาษณ์ดังกล่าวสามารถแยกคำสำคัญ (Keyword) ออกเป็น 3 คำ คือ 1) กระบวนการ 2) การบริหารจัดการวัด และ 3) ยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นคำถามเชิงสัมพันธ์ที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

คำว่า “กระบวนการ” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Paradigm มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า Paradigma ในภาษากรีกเป็น Paradeigma และกลายมาเป็นคำว่า Paradeiknynai แยกออกเป็น 2 คำ คือ Para แปลว่า เทียบ ข้าง เหนือ อื่น หรือผ่านไป และคำว่า Deiknynai แปลว่า ชี้แสดง หรือบอก รวมเป็นคำว่า Paradigm แปลว่าตัวอย่าง แบบหรือแบบแผน นักวิชาการมักใช้ความหมายว่า ทักษะพื้นฐาน ทักษะแม่บท ความคิดหลัก ความคิดแม่บท เป็นต้น (โกศล ช่อผกา, 2542) ซึ่งสอดคล้องกับคาปรั้า (Capra, 1986) ที่ได้นิยามคำว่ากระบวนการเชิงสังคม (Social Paradigm) ใน The Concept of Paradigm and Paradigm Shift (1986) ในเวลาต่อมาว่า หมายถึง “มโนทัศน์ (Concepts) ค่านิยม (Value) การรับรู้ (Perceptions) และการปฏิบัติ (Practices) ที่ชุมชน (Community) หนึ่งมีหรือกระทำร่วมกัน ซึ่งก่อให้เกิดวิสัยทัศน์ (Vision) แห่งความเป็นจริง ที่เป็นพื้นฐานของการจัดระบบตนเองของชุมชนนั้น” จากคำนิยามดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สำหรับคาปรั้า กระบวนการเชิงสังคม จึงมีนัยยะของ ทักษะแม่บท ที่เป็นรากฐานของทักษะอื่นๆ ต่อมาส่วนเมอร์ตัน (Merton) (อ้างถึงใน โกศล ช่อผกา, 2542) เป็นผู้นำคำว่า Paradigm นี้มาใช้เป็นคนแรกในความหมายว่า แบบ (Model) หรือแบบแผน (Schema) ที่ใช้อธิบายเกี่ยวกับโครงสร้างของทักษะพื้นฐานของปัญหา ทฤษฎี ข้อสรุป และวิธีการปฏิบัติต่างๆ อย่างรวบรัดและชัดเจนในการวิเคราะห์ทางสังคมวิทยา (Sociological Analysis) สำหรับกูบา (Guba, 1990) เสนอทัศนะไว้ใน The Paradigm Dialog ว่า กระบวนการ (Paradigm) หรือ ระบบความเชื่อพื้นฐาน (Basic Belief Systems) นั้น มีโครงสร้างหลัก 3 ประการ คือ

1. ภาววิทยา (Ontology): อะไรคือ ธรรมชาติของความรู้ความจริง
2. ญาณวิทยา (Epistemology): อะไรคือ ธรรมชาติของความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้แสวงหาความรู้ความจริง และ ความรู้ความจริง
3. วิธีวิทยา (Methodology): ผู้แสวงหาความรู้ความจริงควรจะแสวงหาความรู้ความจริงอย่างไรคำถาม 3 ข้อ ในโครงสร้าง 3 ประการดังกล่าว สามารถตอบได้แตกต่างกันไปหลายประการ และคำตอบนั้น จะเป็นตัวกำหนดหรือจุดเริ่มต้นของการแสวงหาความรู้ความจริงของแต่ละกระบวนทัศน์ ทั้งนี้ เราไม่อาจจะตัดสินได้ว่า คำตอบใดเป็นคำตอบที่ผิดหรือถูกต้อง

กูบา เห็นว่า กระบวนทัศน์ (Paradigm) หรือ ระบบความเชื่อพื้นฐาน (Basic Belief Systems) นั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (Human Constructions) และ ดังนั้น จึงมีความผิดพลาดและจุดอ่อนข้อบกพร่อง เป็นธรรมดา ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ของผลงานต่างๆ ของมนุษย์ ในทัศนะของ กูบา กระบวนทัศน์แต่ละกระบวนทัศน์ ต่างก็เป็น “ทางเลือก (Alternative)” ด้วยกันทั้งนั้น นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการชาวไทยที่ได้ให้นิยามความหมายคำว่า “กระบวนทัศน์”

(Paradigm) ไว้พอเป็นทัศนะอีก เริ่มด้วยพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2555) อธิบายว่า กระบวนทัศน์ (Paradigm) หมายถึง กรอบความคิดหรือแนวทางทั่วไปที่ใช้ในการมองโลก ในสาขาสังคมวิทยา ศัพท์คำนี้ หมายถึง กลุ่มงานศึกษาวิจัยทางสังคมวิทยาที่มีความคิด ทฤษฎีระเบียบวิธีวิทยาและการตั้งปัญหาการวิจัย ในแนวเดียวกันคำเดียวกันนี้ คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ราชบัณฑิตยสถาน อธิบายว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง (1) ชุดของแนวคิด การรับรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนการปฏิบัติร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่ง ชุมชนหนึ่ง จนเกิดเป็นแบบแผนของทัศนะเฉพาะเกี่ยวกับความจริงในเรื่องใดเรื่องหนึ่งและชุดแนวคิดนั้นมีฐานเป็นแม่บทของความคิดหรือแนวปฏิบัติของกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น กระบวนทัศน์ทางการศึกษาที่เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ที่แท้จริงเกิดจากการสร้างความรู้ของผู้เรียน กระบวนทัศน์นี้เป็นแม่บทของความคิดที่ทำให้แนวทางการจัดการศึกษาเปลี่ยนไป (2) ภาพรวมของแบบรูปความคิด (Thoughts Pattern) ที่แตกต่าง นำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างฉับพลันและการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบแบบรูปความคิดของสำนักคิด (School of Thoughts) หนึ่งอาจขัดแย้งหรือแตกต่างจากอีกสำนักคิดหนึ่ง ตัวอย่างเช่น กระบวนทัศน์ของการจัดการศึกษาปฐมวัย ซึ่งฝ่ายหนึ่งเชื่อว่าต้องเป็นกระบวนการเตรียมความพร้อม ทักษะพื้นฐาน พัฒนาบุคลิกภาพและสร้างนิสัยที่ดี ส่วนอีกแบบรูปความคิดหนึ่งเชื่อว่าต้องฝึกอ่าน เขียน เรียนเลข ให้คล่องตั้งแต่ยังเยาว์ สำหรับดิน ปรัชญพลฤทธิ์ (2551) ได้ให้ความหมายว่า กระบวนทัศน์ คือแผนที่ เข้มทิศ ลายแทงหรือเครื่องมือที่ชุมชนนักวิชาการนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการบรรยาย อธิบาย และพยากรณ์ปรากฏการณ์และพฤติกรรม ในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ทรานซ์ที่ยังมีความแกร่ง หรือ พลัง (Vigor or Force) ในการบรรยาย อธิบาย และพยากรณ์ แต่ถ้าความแกร่ง หรือพลัง ดังกล่าวหมดลง และมีกระบวนทัศน์ใหม่เข้ามาแข่งขัน ชุมชนนักวิชาการก็จะหันไปใช้กระบวนทัศน์ใหม่เช่นกัน โดยที่กระบวนทัศน์นั้น เข้าไปมีอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะของรัฐได้ หากรัฐใช้ความรู้จากวิธีการวิทยาตามกระบวนทัศน์แบบใดแบบหนึ่งเป็นฐานในการกำหนดนโยบายสาธารณะ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2537) ในขณะที่ไกรยุทธ ธีรตยา คีนันท์ (2532) อธิบายความหมายของกระบวนทัศน์ว่า ฐานสมมติ (Premises) ชุดหนึ่ง ทัศนะหนึ่ง หรือความเชื่อหนึ่ง ที่ว่าด้วยวิธีคิดและวิธีวิเคราะห์บางอย่างที่ประกอบกันเข้าเป็นแบบแผนความคิด ซึ่งครอบคลุมลักษณะ

ของปัญหาหรือเรื่องและผู้เชื่อมีศรัทธาในกระบวนทัศน์นั้นให้ความสนใจหรือพยายามหาคำตอบ และยังเป็นตัวเชื่อมทฤษฎีหรือแบบจำลองต่างๆ ที่อยู่ในกรอบแผนการคิดอันเดียวกันให้มีความสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียว ซึ่งสอดคล้องกับโกศล ช่อผกา (2542) ที่ได้ให้นิยามคำว่า กระบวนทัศน์ว่า หมายถึง “แบบแผนการคิดหรือทัศนะพื้นฐานในการมองโลกและชีวิต ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยความจริงหรือสาระของสรรพสิ่ง และ/หรือ ความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นมิติด้านอภิปรัชญา รวมทั้งมิติด้านญาณวิทยา ที่ว่าด้วยวิถีทางหรือวิธีการรู้ความจริงหรือสาระ ตลอดจนธรรมชาติหรือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง โดยแบบแผนการคิดหรือทัศนะดังกล่าว เป็นตัวกำหนดระบบคุณค่า และแบบแผนของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติของประชาคมหนึ่ง ในระยะเวลาหนึ่ง”

จะเห็นได้ว่า คำว่า “กระบวนทัศน์” นั้น มีความหมายกว้างขวางกว่าแนวคิดหรือทฤษฎี เพราะกระบวนทัศน์เป็นตัวเชื่อมโยงแนวคิดหรือทฤษฎีต่างๆ ให้เป็นระบบความคิดที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันในการอธิบายโลกหรือชีวิต กระบวนทัศน์จึงเป็นเสมือนกรอบความคิดพื้นฐาน ซึ่งเป็นโครงสร้างทางความคิดที่สำคัญที่สุดในการกำหนดแนวคิดหรือทฤษฎีต่างๆ นอกจากนี้ กระบวนทัศน์ยังเป็นรากฐานความคิดให้กับอุดมการณ์ต่างๆ เช่นอุดมการณ์ของชีวิต อุดมการณ์ทางการเมือง ฯลฯ ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์อันลึกซึ้ง ระหว่างตัวตนของมนุษย์ที่มีต่อตนเองและธรรมชาติ แต่ยังไม่สามารถประเมินความถูกต้องหรือผิดพลาดได้ ด้วยยังไม่มีมาตรฐานสากล เพราะกระบวนทัศน์เองก็มีการเกิดขึ้นดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จากยุคสมัยหนึ่งสู่อีกสมัยหนึ่ง และเป็นตัวกำหนดโครงสร้างของระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคมด้วยว่าสรรพสิ่งในโลกล้วนสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คล้ายตาข่ายชีวิต มีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียวมีวิธีการเคลื่อนไหวในทิศทางเดียวกันการเปลี่ยนแปลงสรรพสิ่งกำเนิดจากสิ่งที่ต่างชั่วคราว แต่สัมพันธ์เป็นส่วนของกันและแยกจากกันไม่ได้ ดำรงอยู่โดยใช้ส่วนประโยชน์จากกันและกัน และมีเส้นความสัมพันธ์ร้อยรัดเชื่อมโยงอยู่โดยรอบ เช่น ความรู้ กับความไม่รู้ซึ่งไม่มีประโยชน์ที่จะพูดถึงความรู้ ถ้าไม่มีความไม่รู้ คือเราใช้ความไม่รู้มาอธิบายความรู้เนื่องจากการเรียนรู้ของมนุษย์มีข้อจำกัด การพยายามเรียนรู้ก่อให้เกิดปัญญา สิ่งนี้ทำให้เรายอมรับในการเปลี่ยนแปลงของสิ่งตรงข้ามกัน ทำให้เราตระหนักถึงความขัดแย้งของสรรพสิ่ง และต้องหยั่งรู้ในผลที่จะเกิดตามมา การขัดแย้งก่อให้เกิดสิ่งใหม่และความอยู่รอดดำรงอยู่โดยใช้ส่วนของกันและกัน เรียกว่า “องค์รวม” และเส้นรอบวงเชื่อมโยงความสัมพันธ์ เรียกว่า “บูรณาการ” เราไม่ควรติดใจในวาทกรรม แต่ควรให้ความสำคัญในกระบวนกรการสร้างความสัมพันธ์เพื่อการดำรงอยู่ดังที่ไอน์สไตน์ (Einstein) กล่าวไว้ว่า “มนุษยชาติหากต้องการที่จะดำรงอยู่ต่อไป จำเป็นต้องมีแนวคิดใหม่ ที่แตกต่างจากเก่าอย่างถอนราก” มีนัยแสดงถึงกระบวนทัศน์ในการมองโลกเพื่อการดำรงอยู่ของมวลมนุษย์ คติธรรมในพุทธศาสนา กล่าวไว้ว่า “สรรพสิ่งย่อมเป็นไปตามกรรมทุกอย่างในโลก ล้วนทุกขัง อนิจจัง และอนัตตา” มีนัยแสดงถึงกระบวนทัศน์ในการปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติและผลจากการปฏิสัมพันธ์

โดยสรุปแล้ว จะสังเคราะห์นิยามความหมายของ กระบวนทัศน์ (Paradigm) ได้ว่า หมายถึง แบบแผนอันเป็นกระบวนทางความคิด วิถีคิด ที่มีการสะท้อนความคิดให้เป็นความหมายหรือให้มีคุณค่าของมนุษยชาติ เมื่อกระบวนทางความคิดเปลี่ยน แบบแผนการคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องก็จะเปลี่ยนไปด้วยทั้งกระบวน เรียกว่า เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ และเรียกกระบวนทัศน์ที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์นี้ว่า “กระบวนทัศน์ใหม่” (New Paradigm) เมื่อใดที่กระบวนทัศน์หนึ่งแพร่หลาย มีอิทธิพลให้คนส่วนใหญ่ในสังคมยึดถือปฏิบัติ เกิดเป็นกระแสนิยมใน

ความเชื่ออื่นๆ กระบวนทัศน์ก็ถือเป็นกระแสหลัก หากยึดถือและปฏิบัติเหมือนกันทั่วโลกก็กลายเป็นโลกาภิวัตน์

คำว่า “การบริหารและการจัดการวัด” เป็นภารกิจที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้ากับพระสาวกไม่ได้เป็นผู้สร้างวัดการบริหารและการจัดการวัดเป็นหน้าที่ของคนสร้างวัดให้ พระพุทธองค์และพระสาวกไม่ได้เป็นเจ้าของวัดและไม่อยู่ติวัดเพราะจาริกสั่งสอนไปตามนิคมต่างๆ ปัจจุบันการบริหารและการจัดการวัดเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสซึ่งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ได้บัญญัติไว้ว่าวัดมีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนในกิจการทั่วไป ดังนั้น เจ้าอาวาสต้องมีศาสตร์และศิลป์ในการบริหารและจัดการวัด (พิภพกาญจนะ, 2542) การบริหารจัดการวัดเป็นการใช้ศาสตร์ซึ่งประกอบด้วยการวางแผน การจัดการ การบริหารงานบุคคล การอำนวยความสะดวก การประสานงาน การประเมินผลงาน การงบประมาณ เพื่อให้ได้ผลเต็มที่ และการใช้ศิลป์ซึ่งประกอบด้วยภาวะผู้นำมนุษยสัมพันธ์ในการทำงานเพื่อให้เกิดความร่วมมืออันจะทำให้กาดำเนินงานของวัดบรรลุวัตถุประสงค์ (น้อย ไลยคราม และสุบรรณ จันทบุตร, 2539) การบริหารงานวัดยังต้องอาศัยการจัดการงาน เงิน คน วัสดุ แผนงานเพื่อให้การดำเนินงานในวัดเป็นไปอย่างราบรื่น เกิดประโยชน์ต่อสังคม โดยบุคคลเป็นผู้สร้างงาน ทำงาน และแก้ไขงาน (พระธรรมกิตติวงศ์, 2541) ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการบริการจัดการวัดนั้นเป็นการใช้ทรัพยากรมนุษย์ เงิน รวมทั้งศาสนสถานและศาสนวัตถุที่มีอยู่เพื่อดำเนินงานตามภารกิจ 6 ประการ คือการปกครอง การเผยแผ่ศาสนาธรรม การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ ให้เป็นไปอย่างราบรื่นบรรลุตามวัตถุประสงค์ขององค์ศาสนา

อีกประการหนึ่งความหมายของการบริหารในทางพระพุทธศาสนา (พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, 2539) หมายถึงการดูแลรักษาตนเองเรียกว่า “กายบริหาร” ไปจนถึงการปกครองดูแลรักษาหมู่คณะภายในวัดอันได้แก่หมู่พระภิกษุชื่อว่า “พระสงฆ์” และสามเณรอุบาสกอุบาสิกาฆราวาส ที่มีที่อยู่หรือพำนักอยู่ในวัดรวมทั้งการจัดการกิจการของวัดเรียกว่า “การบริหารวัด” และ “การปกครองคณะสงฆ์” ในสังฆมณฑลทั่วประเทศ (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 มาตรา 20, 20 ทวิ และ 21) ความจริง “สังฆมณฑล” นับตั้งแต่ส่วนย่อยคือวัดถึงส่วนรวมคือคณะสงฆ์ไทยหมดทั่วทั้งประเทศย่อมประกอบด้วย

1. ศาสนบุคคลได้แก่พระภิกษุสามเณรผู้อยู่ในวัดหรือชุมชนเดียวกันแต่เฉพาะพระภิกษุ 2-3 รูปชื่อว่า “คณะภิกษุ” พระภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปชื่อว่า “หมู่ภิกษุ” เมื่ออยู่ร่วมกันหรือทำสังฆกรรมร่วมกันชื่อว่า “สงฆ์” หมู่ภิกษุสงฆ์หลายหมู่รวมกันทั้งตำบลอำเภอจังหวัดภาคและ/หรือทั่วทั้งประเทศชื่อว่า “คณะสงฆ์” เพราะเหตุนี้พระราชบัญญัติที่ออกมาบังคับใช้ในเรื่องเกี่ยวกับพระภิกษุสงฆ์ ทั่วประเทศ จึงชื่อว่า “พระราชบัญญัติคณะสงฆ์”

2. ศาสนธรรมคือพระสัทธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันประกอบด้วยพระธรรมและพระวินัยอันพระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้วซึ่งนับเป็นธรรมานุการปกครองของพระภิกษุคณะภิกษุหมู่พระภิกษุคือสงฆ์และคณะสงฆ์จะพึงต้องปฏิบัติตามเพื่อยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน (ผู้อื่น) ให้สำเร็จด้วยดี

3. ศาสนสถานและศาสนวัตถุหรือศาสนสมบัติได้แก่วัดและทรัพย์สินต่างๆ ทั้งสังฆาริมทรัพย์และอสังฆาริมทรัพย์อันเป็นของวัดหรือของหมู่พระภิกษุสงฆ์สามเณรโดยรวม

4. ศาสนพิธี ได้แก่ กุศลพิธีบุญพิธี และทานพิธีต่างๆ เป็นต้นอันจะเป็นส่วนช่วยจรรโลงพระพุทธศาสนา ดุจเดียวกับเปลือกและกระดูกแก่นไม้ฉะนั้น

ดังนั้นคำว่า “การบริหารจัดการวัด” จึงมีความหมายกว้างทั้งการดูแลรักษาตนการปกครองดูแลรักษาหมู่คณะคือพระภิกษุสงฆ์ทั้งวัดรวมทั้งสามเณรและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอยู่ในวัดรวมทั้งการจัดการกิจการของวัดซึ่งมีทั้งกิจกรรมต่างๆ พิธีกรรมต่างๆ และการจัดการทางการเงินและทรัพย์สินอื่นๆ ของวัดอันเป็นของส่วนรวมของพระภิกษุทั้งวัด

อีกนัยหนึ่ง การบริหารและการจัดการวัดหมายถึงเจ้าอาวาสหรือสมภารคือผู้นำของภิกษุสงฆ์สามเณร และคฤหัสถ์ที่มีอยู่ในวัด ดังนั้น เจ้าอาวาสจึงมีความสำคัญที่สุดต่อความเจริญ รุ่งเรือง สันติสุขและความมั่นคงของวัดโดยทำหน้าที่เป็นผู้บริหารกิจการของวัดเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาดูแลแนะนำสั่งสอนพระภิกษุสามเณร และฆราวาสผู้อยู่ในวัดให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้อยู่ในศีลธรรมอันดีให้มีความสมัครสมานสามัคคีปรองดองกัน ให้ร่วมแรงร่วมใจกันปฏิบัติศาสนกิจดำเนินกิจกรรมและโครงการต่างๆ ของวัดให้สำเร็จไปด้วยดีมีประสิทธิภาพสูงและให้วัดมีความเจริญรุ่งเรือง สันติสุขและมั่นคง เป็นศูนย์กลางชุมชนในการให้การศึกษาอบรมศีลธรรมจริยธรรม และภวานาธรรม คือ วิปัสสนากรรมฐานแก่ชุมชน

การบริหารจัดการวัดนั้นเจ้าอาวาส หรือสมภารวัดจะต้องมีศาสตร์และมีศิลป์ในการบริหารและการจัดการวัดของท่าน ศาสตร์ในการบริหารและการจัดการ ประกอบด้วย การวางแผนการจัดการองค์การการบริหารงานบุคคลการอำนวยความสะดวกการประสานงานการประเมินผลงานและการงบประมาณ ศิลป์ในการบริหารและการจัดการประกอบด้วยความเป็นผู้นำหรือภาวะผู้นำและมนุษยสัมพันธ์ในการทำงานมีศิลปะในการพูดที่ดีโน้มน้าวได้เก่ง ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการบริหารและการจัดการนี้เจ้าอาวาสแต่ละวัดจะแตกต่างกันออกไปบางวัดก็มีความสามารถในการประสานบางวัดก็มีความสามารถในทางปกครองซึ่งเจ้าอาวาสจะต้องมีคุณสมบัติที่ดีในการบริหารและการจัดการวัดซึ่งจะต้องบริหารและจัดการในเชิงรุกเพื่อให้ได้ผลเต็มที่ที่มีประสิทธิภาพ (กรมการศาสนาและสำนักงานสภาพัฒนาการศรัทธา, 2537)

การบริหารเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคปัจจุบัน เพราะการทำงานจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวนั้นก็เพราะนักการบริหารมีเทคนิคและวิธีการทำงานไม่เหมือนกันโดยเฉพาะการบริหารจัดการวัดซึ่งถือว่าเป็นศาสนสถานที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนการบริหารจัดการวัดอย่างเป็นระบบระเบียบจะส่งผลให้วัดมีรสน่าอยู่ น่าเข้าไปประกอบกิจการทางศาสนารวมทั้งเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนที่เข้าไปสัมผัสพบเห็นการบริหารวัดจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังทำให้สะดวกในการประสานงานทำให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดความประหยัดในการดำเนินงานสามารถติดตามตรวจสอบการดำเนินงานได้และทำให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จทุกคนพึงพอใจ (กรมการศาสนา, 2542) อีกทั้งยังสามารถสร้างสังคมสงฆ์ให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งในการชี้นำทิศทางการพัฒนาที่ถูกต้องแก่สังคม และทำให้วัดกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน (ประเวศ วะสี, 2539) โดยที่วัดสามารถพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง กล่าวคือทำให้ภิกษุสงฆ์สามเณรมีความรู้ความสามารถทำให้ภิกษุสงฆ์สามเณรปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตาม

พระธรรมวินัยทำให้วัดสามารถทำหน้าที่เผยแผ่วิถีชีวิตที่ประเสริฐสู่สังคมทำให้ประชาชนรู้สึกที่วัดเป็นของชุมชนทำให้วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาเล่าเรียนและทำให้วัดมีความร่มรื่นเป็นที่พบปะสนทนา นันทนาการของประชาชน (พระศรีปริยัติโมลี, 2543) ดังนั้นกล่าวได้ว่าการบริหารจัดการมีความสำคัญต่อวัดเป็นอย่างมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการวางรากฐานการบริหารจัดการวัดให้เป็นระบบ จะช่วยให้สามารถดำเนินการตามภารกิจของวัดให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้อย่างเป็นรูปธรรม สามารถจัดการกับทรัพยากรภายในวัดให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดีสอดคล้องกับกิจกรรม คณะสงฆ์

ในปัจจุบันเป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงไปทุกระบบทุกภาคส่วนตามกระแสโลก เรียกว่า “ยุคโลกาภิวัตน์” คำว่า “โลกาภิวัตน์” นี้เป็นคำที่ค่อนข้างคุ้นหูเป็นอย่างดีในสังคมสมัยใหม่ซึ่งมีการให้นิยามไว้หลายมุมมอง คำว่า โลกาภิวัตน์ เป็นการสร้างคำตามหลักสนธิคำ 2 คำ คือ โลก และ ภิวัตน์ มาจากอุปสรรค ภิ+กับธาตุ วัต ในภาษาบาลี ตรงกับ ฤต ธาตุในภาษาสันสกฤต ในภาษาไทยแผลงมาเป็น วัตน์ คำว่า ภิวัตน์ มีความหมายว่า การเข้าถึง การแผ่ถึง การเอาชนะ ดังนั้น คำว่า โลกาภิวัตน์ จึงมีความหมายว่า การแผ่ถึงกันทั่วโลก การเข้าถึงโลก การเอาชนะโลก สอดคล้องกับแสง จันทร์งาม (2548) ที่ให้ความหมายของโลกาภิวัตน์ไว้ว่า ยุคที่มนุษย์ในโลกกำลังหลอมหลอมตัวเป็นชนชาติเดียวกัน บางคนเรียกยุคนี้ว่า ยุคโลกไร้พรมแดน และสอดคล้องกับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของโลกาภิวัตน์ว่า การแพร่กระจายไปทั่วโลก การที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใด สามารถรับรู้ สัมพันธ์ หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง ซึ่งเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศเป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

โดยสรุป ยุคโลกาภิวัตน์ เป็นยุคที่วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และวิธีการจัดการสมัยใหม่ โดยเฉพาะการคมนาคมขนส่ง ติดต่อสื่อสาร เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้สามารถดำเนินกิจการต่างๆ ได้รวดเร็ว สะดวก มีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การบริหารในยุคนี้มุ่งลดต้นทุนการผลิตเพิ่มปริมาณและคุณภาพสิ่งผลิต และการบริการที่ดี ให้กระจายไปอย่างกว้างขวางได้ โดยใช้บุคลากรบริหาร ควบคุม ดูแล ไม่มาก อย่างไม่รัดกุม เรื่องของการพัฒนาบุคลากรให้รู้เท่าทัน และสามารถใช้เครื่องมือ เครื่องใช้ที่ช่วยอำนวยความสะดวกต่างๆ บนฐานของจิตใจที่เป็นไปทางสร้างสรรค์มากกว่าการเอาเปรียบ ยังเป็นเรื่องสำคัญมากแม้ในอนาคต ที่สำคัญที่สุด นักบริหารที่เก่งจริงนั้นน่าจะได้แก่นักบริหารที่สามารถคาดการณ์ไกลได้ชัดเจน ทำงานให้สำเร็จโดยลงทุนพอสมควร ใช้อยุทธศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสม ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด แต่งานนั้นให้ประโยชน์ทางสร้างสรรค์แก่องค์กรของตนเองและแก่ส่วนรวมมากที่สุด

วัด ซึ่งถือว่าเป็นองค์กรสงฆ์ที่เล็กที่สุดได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์โดยตรงเพราะเป็นส่วนหนึ่งของโลกซึ่งจะต้องมีพฤติกรรมที่จะต้องขับเคลื่อนองค์กรให้ทันต่อโลก ดังนั้นในการบริหารจัดการวัดจำต้องมีแบบแผนอันเป็นแม่บททางความคิด หรือกระบวนการความคิดการบริหารจัดการวัดที่ทันต่อยุคสมัย เพราะวัดเปรียบเสมือนองค์กรกลางของชุมชนหรือศูนย์รวมของชุมชน ดังนั้น เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป กระบวนทัศน์หรือแบบแผนความคิดการบริหารจัดการวัดก็ย่อมเปลี่ยนแปลงหรือต้องมีการปรับปรุงเพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยและกาลเวลา ธรรมเนียม หรือวิถีคิดโดยอิงอาศัยธรรมะสามารถนำมาปรับใช้ในการบริหารจัดการวัดโดยไม่จำกัดกาล เพราะธรรมะ กล่าวคือ

คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็น “อภิลิโก” มีคุณสมบัติการนำมาใช้โดยไม่จำกัดกาลเวลาขึ้นอยู่กับนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมทั้งนี้กระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ เป็นการนำเสนอการบริหารจัดการวัดในรูปแบบใหม่เพื่อให้ทันต่อยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ภายใต้แนวคิดที่ว่าบริหารจัดการวัดเก่าให้เป็นวัดใหม่ ระบบบริหารจัดการนั้นถือเป็นเรื่องสำคัญ จำเป็นต้องมีสภาพคล่องตัวทางการบริหารจัดการและมีความสอดคล้องกับบริบทวัดและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ดังนั้นแนวคิดการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ของพระสังฆาธิการระดับจังหวัด และแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนาอันได้แก่ข้าราชการในสำนักงานพระพุทธศาสนาผนวกเข้ากับหลักการสำคัญที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก จะสามารถนำมากำหนดเป็นกระบวนการใหม่การบริหารจัดการวัดซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการแก้ปัญหาในแบบองค์รวม เพื่อจะทำให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างครบวงจร อันจะส่งผลดีกับการแก้ไขปัญหาวิกฤติต่างๆ ของสังคมไทยต่อไป ถึงเวลาแล้วที่สังคมไทยจะต้องนำกระบวนการทางพระพุทธศาสนาปรับใช้ตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ ในขณะนี้เพราะกระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้โลกเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง นอกจากนี้ความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้บุคคลสามารถติดต่อสื่อสารกันได้รวดเร็วมากขึ้น จึงทำให้สังคมในปัจจุบันเป็นสังคมแห่งยุคข้อมูลข่าวสาร ดังนั้นพระสังฆาธิการระดับจังหวัด ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา และข้าราชการในสำนักงานพระพุทธศาสนา จึงต้องมีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงการบริหารให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้การบริหารงานเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการวัดทั้ง 30 รูป/คนในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรในประเด็นกระบวนการบริการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรผู้วิจัยได้ตั้งคำถามกว้างๆ เพื่อนำแนวคิดของผู้ให้สัมภาษณ์มาวิเคราะห์สังเคราะห์ประกอบกับการตีความและแยกเป็นประเด็นรายชื่อโดยอาศัยความสัมพันธ์เชิงเหตุผล ได้ 5 ประเด็นหลัก ดังนี้

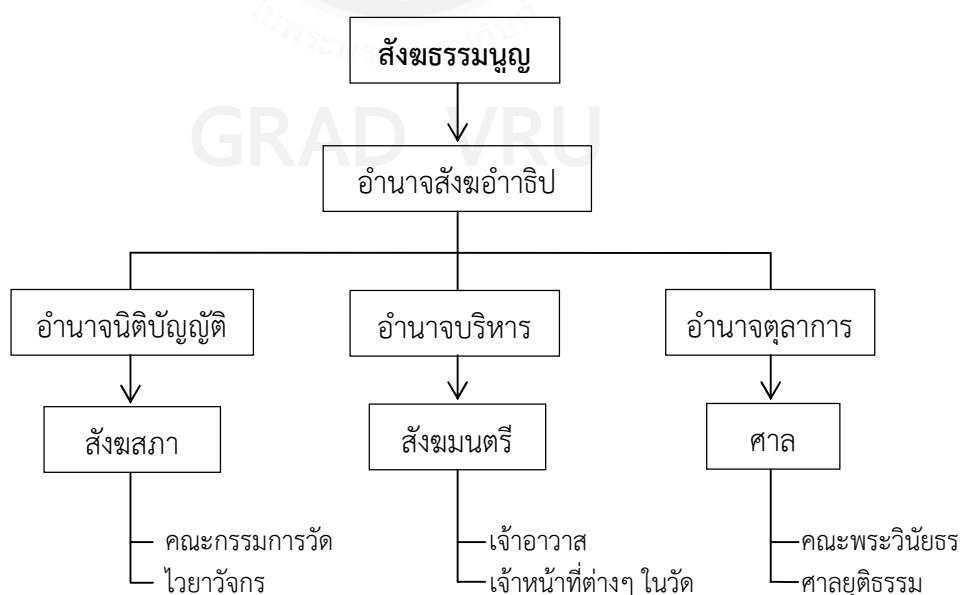
ประเด็นที่ 1 วัดยุคใหม่ต้องมีกระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นศูนย์กลางการบริหารและการปกครองคำว่า “ประชาธิปไตย” ในที่นี้ก็คือ มอบความเป็นใหญ่ให้กับสงฆ์ คำว่า “สงฆ์” นั้นหมายถึงหมู่หรือคณะอันเป็นส่วนร่วม การปกครองดูแลวัดนั้นเป็นอำนาจหน้าที่ของผู้ที่เป็นเจ้าอาวาสก็จริงอยู่ แต่ว่าเท่าที่ปรากฏในหลายๆ วัด การปกครองคณะสงฆ์ภายในวัดมักจะรวมศูนย์อำนาจไว้แต่เพียงเจ้าอาวาสผู้เดียว เจ้าอาวาสมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการปกครองดูแลวัด ซึ่งอาจดูไม่เป็นประชาธิปไตยหรือสังฆาธิปไตยเท่าที่ควร จึงต้องมีการปรับกระบวนการปกครองวัดให้เป็นประชาธิปไตยอย่างเด่นชัด (สัมภาษณ์พระศรีสุทธิพงษ์ เจ้าคณะอำเภอลาดยาวจังหวัดนครสวรรค์ เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเมธีธรรมประนาท เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า การปกครองของวัดยุคใหม่ต้องอิงอาศัยระบอบประชาธิปไตยซึ่งเป็นระบอบการปกครองของประเทศไทยเป็นหลัก ต้องมีการถ่วงดุลอำนาจภายในวัด เจ้าอาวาสจะทำอะไรโดยพลการหรือถืออำนาจตนเป็นสำคัญโดยไม่ฟังเสียงข้างมากไม่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับคุณเดช ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องเป็นแม่แบบแห่งประชาธิปไตย การจะกระทำกิจของสงฆ์อันใดต้องอยู่ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยที่ได้รับการยอมรับและเห็นชอบจากทุกๆ ฝ่าย เจ้าอาวาสซึ่งถือว่าเป็นผู้นำสงฆ์จะตัดสินใจและกระทำ

การใดๆ โดยผลการไม่ได้”(สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556)สอดคล้องกับพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดในยุคโลกาภิวัตน์จะต้องมีกระบวนการปกครองที่มีเสถียรภาพและทันสมัย กระบวนการที่ทันสมัยที่ตัดทิ้งได้และไม่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาก็ควรตัดออกไปบ้างเพื่อให้เกิดสภาพคล่องตัวในปกครองดูแลวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) ส่วนพระทีฆทัสสีมุนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดยุคใหม่ต้องเป็นศูนย์กลางการปกครองภายใต้ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นมโนทัศน์ ซึ่งมีใช่เป็นเพียงแต่วัดในอุดมคติ หากแต่ต้องสร้างให้เป็นรูปธรรม”(สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ส่วนพระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดเองก็ต้องทำหน้าที่เนกเช่นมหาวิทยาลัยที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตยวิถีธรรมาธิปไตยทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติแก่ประชาชนทั่วไปอีกด้วย”(สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณนิกรดา ชันธะรัตน์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ความเป็นประชาธิปไตยของการปกครองคณะสงฆ์ในระดับวัดนั้นต้องมี “พระธรรมวินัย” เป็นสังฆธรรมนูญ เพราะพระธรรมวินัยนั้นเป็นเสมือนหนึ่งศาสตร์ที่จะเอื้อต่อการสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนา พระธรรมวินัยนั้นเปรียบได้กับรัฐธรรมนูญของทางบ้านเมืองที่เป็นการเชื่อมต่อระหว่างบุคคลในสังคมต่างๆ ที่มีความหลากหลายเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคืออยู่ภายใต้การได้รับการคุ้มครองเหมือนกัน ใช้สิทธิ์เหมือนกัน และได้รับการลงโทษเหมือนกัน เช่นเดียวกับพระธรรมวินัย เป็นที่ยึดเหนี่ยวคณะสงฆ์ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีหน้าที่จะต้องทำเหมือนกัน ซึ่งไม่มีพระสงฆ์รูปใดได้รับอภิสิทธิ์ในการปฏิบัติศาสนกิจศาสนิกที่อยู่นอกเหนือพระธรรมวินัย” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “พระธรรมวินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผ่านการชำระให้ทันสมัยเข้ากับการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาเพื่อให้เกิดความเหมาะสม ทันโลก ทันเหตุการณ์ เป็นการสร้างรากฐานสำคัญของความเป็นประชาธิปไตยและประชาธิปไตยในศาสนจักร” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ด้านคุณมงคัลชัย ศรีสะอาด นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นไปตามเสียงข้างมาก ดังนั้นพระสงฆ์เองจำเป็นต้องมีการเลือกตั้งเพื่อหาผู้ที่เหมาะสมกับตำแหน่งต่างๆ ภายในวัด โดยการโหวตเสียงข้างมาก”(สัมภาษณ์เมื่อ 22 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวริธรรมขันธ์ เจ้าคณะตำบลจันทัน จันทัน จังหวัดนครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การเลือกตั้งนั้นเป็นกลไกที่สำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และไม่ผิดพระธรรมวินัยแต่อย่างใด การกระทำใดก็ตามที่พระพุทธองค์ตรัสว่าให้สามารถปรับเปลี่ยนได้ไปตามยุคสมัย แต่ต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ในปัจจุบันคณะสงฆ์ไม่มีการเลือกตั้งผู้ดำรงตำแหน่งต่างๆ ภายในวัดรวมถึงตำแหน่งเจ้าอาวาสอย่างเป็นทางการ จึงเห็นสมควรว่าจำเป็นต้องมีการเลือกตั้งเกิดขึ้นภายในวัดโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย เพื่อปรับกระบวนการปกครองให้ทันต่อยุคสมัย” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระโสภณวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพตจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นต้องเป็นศูนย์กลางการปกครองที่คอยเชื่อมโยงกับทุกๆ ฝ่ายตามหลัก “บวร” หมายถึงบ้าน วัด และโรงเรียน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับชุมชน”

(สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) ทางด้านคุณสุวัฒน์ คุณสุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “อันที่จริงความเป็นประชาธิปไตยในสงฆ์นั้นก็มีอยู่แล้ว สังเกตได้จากการทำสังฆกรรมต่างๆของสงฆ์ ซึ่งกระผมมองว่าเป็นพฤติการณ์ที่สร้างสามัคคีให้เกิดขึ้นในสงฆ์ได้เป็นอย่างดี และความสามัคคีเองจะเป็นจุดเริ่มต้นที่ก่อให้เกิดประชาธิปไตยในสงฆ์” (สัมภาษณ์เมื่อ 6 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาประเสริฐ ปุณณสิริ รองเจ้าคณะอำเภอชุมแสง วัดทับกฤชกลาง ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การทำสังฆกรรมมีส่วนสำคัญต่อการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยในเชิงสร้างสรรค์ (Creative Democracy) คือ ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative Democracy) กล่าวคือหลังจากทำอุโบสถเสร็จแล้วพระสงฆ์ก็จะปรึกษากัน รับฟังข่าวสาร แนวนโยบายที่ผู้นำสงฆ์จะแจ้งให้ทราบ ตลอดถึงนั่งสนทนาในเรื่องราวต่างๆ เพื่อหาทางแก้ปัญหาาร่วมกัน ร่วมกันคิด ร่วมกันพัฒนา ถึงแม้ว่าจะมีความเป็นต่าง แต่ไม่ได้ทำให้แตกแยก เพราะสงฆ์จะยอมรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน(สัมภาษณ์เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระครูนิวิฐลีลขันธุ์ เจ้าคณะอำเภอแม่วงก์วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ระบอบการปกครองภายในวัดต้องแบ่งอำนาจและกระจายอำนาจให้เป็น 3 เสาหลักตามระบอบประชาธิปไตย คือ อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ เพื่อถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “รูปแบบการปกครอง การได้มาซึ่งยศและตำแหน่งของพระสงฆ์รวมทั้งการใช้อำนาจของผู้นำสงฆ์ต้องมีความชัดเจนค่ะ กล่าวคือคุณลักษณะของผู้ที่จะดำรงตำแหน่งต่างๆภายในวัดนั้นถูกระบุไว้ชัดเจนอยู่แล้วตามหลักพระธรรมวินัย และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ แต่เวลาก็ผ่านเป็นเวลานาน ยุคสมัยเริ่มมีความเปลี่ยนแปลง บ้านเมืองก็มีการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นวัดยุคใหม่ พระสงฆ์ยุคใหม่ต้องเท่าทันต่อสถานการณ์ เรียนรู้ความเปลี่ยนแปลง ปรับตัวให้ทัน ประการที่สำคัญก็คือรูปแบบการปกครองต้องเป็นระบอบประชาธิปไตยที่เป็นแบบอย่างให้กับสังคมได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณศันสนีย์ นิ่มนวล หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนสถานฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดยุคใหม่ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการปกครองให้เป็นไปตามสมัยนิยมคะ ในปัจจุบันระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองของประเทศไทย ดังนั้นวัดก็ต้องมีระบอบการปกครองเฉกเช่นเดียวกับประเทศ ไม่ใช่ว่าการปกครองที่เป็นอยู่ไม่ดีนะคะ แต่เรากำลังพูดถึงยุคโลกาภิวัตน์ที่วัดจะต้องก้าวให้ทันโลก และทันต่อการเปลี่ยนแปลง จึงจำเป็นต้องปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ถูกที่ควร โดยไม่มีผลกระทบต่อพระธรรมวินัย” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “อันที่จริงพระธรรมวินัยไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว การปรับกระบวนการปกครองใหม่จึงไม่ใช่เรื่องที่ทำไม่ได้ ปัจจุบันพระสงฆ์มีความรู้มีการศึกษากันเป็นจำนวนมาก จึงเข้าใจเรื่องประชาธิปไตยเป็นอย่างดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระครูวิมลธรรมประสิทธิ์ เจ้าคณะตำบลดงป่าคำดงกลาง วัดเขารูปช้างจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องประชาธิปไตยอันเป็นระบอบการปกครองของประเทศไทยในปัจจุบันนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปกครองภายในวัดได้เพื่อให้วัดได้ทันต่อยุคสมัย แต่หากจะให้ประชาธิปไตยของสงฆ์เด่นชัดขึ้นต้องผนวกธรรมะเข้าไปในการปกครองด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 13

พฤศจิกายน 2556 สอดคล้องพระครูนิภาธรรมวงศ์ รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การประยุกต์หลักประชาธิปไตยกับการปกครองวัดนั้นเป็นเรื่องที่ดี เพราะปัจจุบันโลกสมัยใหม่เขายอมรับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยกันเป็นส่วนมาก วัดเราเองซึ่งถือว่าเป็นองค์กรทางจิตวิญญาณ ที่ส่งผลทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนโดยตรงก็จำเป็นต้องมีการปรับตัวในเรื่องนี้ แต่ถึงแม้ว่าเราจะรับเอาระบอบประชาธิปไตยมาใช้ในการปกครองวัดอย่างเป็นทางการหรือไม่จำเป็นต้องสืบบแบบเก่าที่เคยมีมาทั้งหมด หลักการหรือแบบแผนที่เคยมีมาก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556)

จากคำสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญข้างต้นได้ให้สัมภาษณ์ไปในทิศทางเดียวกันซึ่งพอสรุปได้ว่าวัดต้องปรับกระบวนการปกครองให้เป็นระบอบประชาธิปไตยอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมมีหน้าที่ในการพัฒนาชุมชนในทุกๆ ด้านโดยอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากทุกภาคส่วน วัดและชุมชนต้องมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีงามต่อกัน เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ดังนั้นการเป็นต้นแบบที่ดีให้กับประชาชนจึงเป็นเรื่องสำคัญ ประเทศไทยถือเป็นประเทศที่มีระบอบการปกครองในรูปแบบประชาธิปไตย การจะทำการอันใดแล้วแต่ต้องฟังเสียงข้างมากเป็นสำคัญ วัดซึ่งถือว่าเป็นองค์กรหนึ่งทางศาสนาซึ่งมีหน้าที่อบรมขัดเกลาพฤติกรรมของประชาชนในชุมชนจำต้องมีแม่แบบอันเป็นพฤติกรรมที่เป็นตัวอย่างให้กับชุมชน พุทธศาสนามีแนวคิดประชาธิปไตยมาเป็นเวลาช้านานแต่เป็นประชาธิปไตยในวิถีธรรมาธิปไตย กล่าวคือปกครองในระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่ก็ไม่ละทิ้งพระธรรมวินัยอันเป็นสังฆธรรมนูญ ซึ่งจากคำสัมภาษณ์โดยรวมของผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันสามารถกำหนดกระบวนการปกครองวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรได้ว่าวัดยุคใหม่จำเป็นต้องมี “กระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย” โดยสามารถแสดงเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 4.1 กระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

ที่มา: สานิต พนาริ (2556)

จากภาพที่ 4.1 แสดงให้เห็นว่ากระบวนการปกครองวัดในระบอบประชาธิปไตยนั้นมีความสอดคล้องกับระบอบการปกครองของประเทศไทยภายใต้ระบอบประชาธิปไตย หากแต่ประยุกต์หลักการของสงฆ์เข้าไปด้วย โดยการปกครองวัดนั้นยึดถือพระธรรมวินัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎระเบียบ คำสั่ง และมติของมหาเถรสมาคม รวมทั้งรัฐธรรมนูญ เป็นสังฆธรรมนูญสูงสุดในการปกครอง ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานั้นจะต้องไม่ขัดแย้งกัน การปกครองวัดในระบอบประชาธิปไตยที่นำเสนอนี้เป็นการมอบสงฆ์ให้เป็นใหญ่ในการปกครอง กล่าวคือ เสียงข้างมากเป็นสำคัญเช่นเดียวกับการปกครองฝ่ายอาณาจักรมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขประเทศและเป็นองค์ศาสนูปถัมภก และมีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประมุขสงฆ์ มีการแบ่งอำนาจออกเป็นสามเช่นเดียวกับการปกครองประเทศ คือ อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ โดยอำนาจนิติบัญญัติเป็นหน้าที่ของสังฆสภาซึ่งประกอบไปด้วย คณะกรรมการวัดและไวยาวัจกร อันได้มาจากการเลือกตั้งและแต่งตั้งบุคคลผู้สมควรทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ อำนาจบริหารเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสและเจ้าหน้าที่ต่างๆ ภายในวัด สำหรับเจ้าอาวาสนั้นต้องมาจากเลือกตั้งโดยความเห็นชอบของคณะสงฆ์ภายในวัด และอำนาจตุลาการ เป็นหน้าที่ของทั้งศาลสงฆ์และศาลยุติธรรม กล่าวคือความผิดสำหรับสงฆ์นั้นบ้างเฉพาะคดีทางธรรม แต่ไม่เป็นคดีทางโลก แต่หากเป็นคดีทางโลกก็ย่อมเป็นคดีทางธรรมด้วย ดังนั้นเมื่อมีพระสงฆ์กระทำผิดจึงเป็นหน้าที่ของคณะพระวินัยธรที่จะต้องทำหน้าที่ของศาลสงฆ์ไตร่สวนก่อนเป็นอันดับแรก และดำเนินการตามหลักพระธรรมวินัย เมื่อพิจารณาแล้วมีความผิดตามคดีโลกก็ต้องประสานกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเพื่อดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป

ประเด็นที่ 2 เจ้าอาวาสหรือพระภิกษุสามเณรภายในวัดต้องเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือจากประชาชนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าอาวาสซึ่งถือว่าเป็นผู้นำสงฆ์ในระดับวัดและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชนต้องเป็นผู้ที่มีภาวะผู้นำพอสมควร (สัมภาษณ์พระมหาประเสริฐ ปุณณสิริ รองเจ้าคณะอำเภอชุมแสง วัดทับกฤชกลาง จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2556) ผู้นำสงฆ์นั้นซึ่งมิได้มีหน้าที่เพียงแต่การดูแลภายในวัด แต่ยังมีหน้าที่อื่นที่เอื้อเพื่อต่อชุมชนอีกด้วย กล่าวคือ เป็นแพทย์ที่คอยรักษาประชาชนด้วยธรรมโอสถหรือยาแผนโบราณ เป็นครูที่คอยให้ความรู้ในศาสตร์ต่างๆ และอบรมคุณธรรมจริยธรรมให้กับประชาชน เป็นนิติบริกรไกลเกลี่ยข้อพิพาทให้กับประชาชน คอยให้ความรู้เรื่องการเมืองและสร้างความสมานฉันท์ให้กับประชาชน และเป็นวิศวกรที่คอยช่วยเหลืองานด้านวิศวกรรมต่างๆ ให้กับชุมชน (สัมภาษณ์พระมหานที สุโขโต เจ้าคณะตำบลตากฟ้า วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 2 ธันวาคม 2556) ดังที่พระครูวิมลธรรมประสิทธิ์ เจ้าคณะตำบลดงป่าคำดงกลาง วัดเขารูปช้าง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ผู้นำสงฆ์ต้องมีบทบาทหลายๆ ด้านในคนๆ เดียวกัน กล่าวคือ สามารถเป็นแพทย์ เป็นครู เป็นนิติกร เป็นวิศวกร และเป็นบริกร ในยามจำเป็นได้อีกด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 13 พฤศจิกายน 2556) ด้านคุณพรนภา ชวงไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นเปรียบเสมือนโรงพยาบาลที่ทำหน้าคอยรักษาประชาชนในชุมชนมาแต่อดีตด้วยยาแผนโบราณที่ปรุงขึ้นโดยพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องนี้และในปัจจุบันการรักษาเช่นนี้ก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีหน้าที่ดังเช่นแพทย์รักษาคนเจ็บไข้” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวาสินธุ์ เจ้าคณะอำเภอแม่วงก์วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันวงการแพทย์มีเทคโนโลยีการรักษาและวิชาการทางแพทย์ที่เจริญล้ำหน้าไปมากทั้งภาครัฐและเอกชน แต่นั่น

ไม่ได้หมายความว่าหน้าที่พระคิลานุปัฏฐาก (แพทย์สงฆ์) ต้องหมดสิ้นไป” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุรเชษฐ์ ตั้งสุวรรณเจริญ หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “พระสงฆ์จำเป็นต้องเรียนรู้วิชาการแพทย์สมัยใหม่ด้วยเพื่อนำมาผสมผสานกับวิชาการแพทย์แผนโบราณช่วยรักษาประชาชนในชุมชนเป็นเบื้องต้น ด้วยว่าโรคบางชนิดก็รักษาหายขาดได้ด้วยเภสัช แต่บางชนิดก็รักษาไม่หาย จำเป็นต้องรักษาด้วยธรรมโอสธ (การปฏิบัติธรรม) ก็มี เช่น โรครวม โรคที่เกิดจากไสยศาสตร์ เป็นต้น” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูสิริสุตโสภณ เจ้าคณะอำเภอตงเจริญ วัดสำนักขุนเณร จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “แพทย์สงฆ์ต้องมีความฉลาดในการวินิจฉัยโรคเป็นเบื้องต้นด้วยการขบขันของสงฆ์ก็ถือว่าเป็นปทัฏฐานในสร้างสุขภาพอนามัยที่ดีได้ ก็ควรให้คำแนะนำกับประชาชนในข้อนี้ได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระครูนิภาธรรมวงศ์ รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นเปรียบเสมือนเป็นโรงเรียนที่คอยอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมให้กับประชาชนทั่วไปโดยมีพระที่ทำหน้าที่เหมือนครูผู้สอน” (สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณนิกรรดา ชันชะรัตน์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันวัดต้องวิวัฒนาการการเรียนการสอนที่ดียิ่งกว่าเดิม เรื่องความรู้คู่คุณธรรมเป็นนโยบายการให้ความรู้ที่ดีอยู่แล้ว แต่ควรให้เห็นประจักษ์เป็นรูปธรรมมากกว่านี้ เพราะในปัจจุบันมีปัญหาสังคมเกิดขึ้นมาก ก็ถูกเพ่งเล็งไปว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเพราะการขาดศีลธรรม” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูพิพิธธรรมเวทย์ เจ้าอาวาสวัดชะมัง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจำเป็นต้องเร่งมือเข้ามาแก้ปัญหาโดยด่วนเพราะหน้าที่การปลูกฝังศีลธรรมให้กับชุมชนเป็นหน้าที่โดยตรงของวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวันเฉลิม ฮอกขุน นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจะต้องมีการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดนโยบายการสร้างอุปนิสัยของประชาชนในชุมชนให้มีศีลธรรมมากกว่านี้ เพราะเรื่องความรู้ความสามารถทั่วไปสามารถเรียนรู้ได้จากสถาบันการศึกษาทั่วไป แต่การให้ความรู้ด้านศีลธรรมเป็นหน้าที่ของสถาบันสงฆ์โดยตรงในสังคมพุทธ” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) ด้านพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นเปรียบเสมือนธรรมวินิจฉัยสถาน (สถานที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท) ที่ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของประชาชนในชุมชน วัดนั้นต้องมีความตั้งมั่นอยู่ในฐานะที่เป็นกลางกับทุกๆ ฝ่าย ปราศจากอคติ เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญที่จะมีส่วนช่วยสร้างความสมานฉันท์สามัคคีปรองดองให้เกิดขึ้นในชุมชน กล่าวคือเรื่องบางเรื่องเป็นอรรถคดีที่ไม่หนักหนามากนักเป็นเพียงความกระทบกระทั่งความไม่เข้าใจกันในบางประการของประชาชนในชุมชน” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวสันต์ สังข์ศิลป์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดมีหน้าที่เข้าไปไกล่เกลี่ยความดังกล่าวเพื่อให้เกิดความสมานฉันท์ผสานรอยร้าวที่เกิดขึ้นในเบื้องต้น เมื่อยอมความกันได้ก็ไม่จำเป็นต้องเข้าไปสู่กระบวนการยุติธรรมของศาล ซึ่งจะเป็นการเสียเกียรติเสียทรัพย์และเสียมิตรในภายภาคหน้า เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่ประชาชนในชุมชนให้ความนับถือ เมื่อตั้งอยู่ในธรรมวินิจฉัย (การตัดสินด้วยความเป็นกลางปราศจากอคติ) ก็จะสามารถทำหน้าที่นิติบริกรได้เป็นอย่างดี” (สัมภาษณ์

เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นมีสิ่งก่อสร้างอันเป็นสถาปัตยกรรมสมัยโบราณ และสมัยใหม่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ทั้งนั้นพระสงฆ์จำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถในด้านนวัตกรรม (การก่อสร้าง) ทำหน้าที่ได้ตั้งวิศวกรควบคุมการก่อสร้างภายในวัดและสาธารณะ”(สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด นครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องการก่อสร้างภายในวัดถือเป็นเรื่องสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งผู้นำสงฆ์หรือพระสงฆ์ที่รับผิดชอบจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถเป็นอย่างดี เพราะปรากฏว่าบางวัดเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ลูกวัดไม่เข้าใจการก่อสร้างถูกผู้รับเหมาโกงหรือทำงานก็มี”(สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์รับผิดชอบการก่อสร้างจึงจำเป็นต้องมีความรู้และความสามารถทางวิศวกรรมและคอยแนะนำให้ความรู้เพื่อเป็นวิทยาทานให้กับชุมชน”(สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2556) ส่วนพระทีฆทัตสนุนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นเปรียบเสมือนโรงแรมหรือสาธารณสถานอันเป็นสถานที่ให้บริการของสาธารณะ ดังนั้นวัดต้องทำหน้าที่เป็นบริกรที่ดี ทำหน้าที่ให้บริการสาธารณะในทุกๆด้าน เช่น ความพร้อมเรื่องสถานที่ เครื่องอุปโภคบริโภค และยารักษาโรค เป็นต้น โดยไม่เลือกปฏิบัติ ต้องบริการทุกระดับให้เกิดความประทับใจ”(สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556)ด้านพระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ที่ว่า “วัดยุคใหม่จำเป็นต้องมีผู้นำยุคใหม่ที่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีองค์ความรู้หลากหลายประการที่จะสร้างประโยชน์ให้กับวัดและชุมชน มิใช่เป็นผู้นำที่ตีแต่ชู้ฉู้สั่ง เปรียบเหมือนแม่ทัพที่เชี่ยวชาญการรบในศึกสงครามยอมเป็นที่เคราพและยกย่องของทหารทั้งหลายฉันใด เจ้าอาวาสหรือผู้นำสงฆ์ก็ฉันนั้นจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถที่เป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไปฉันนั้นผู้นำสงฆ์ต้องเป็นผู้ที่มีบารมี กล่าวคือต้องสั่งสมบารมีมาเป็นเวลาพอสมควร จึงจะสามารถเป็นผู้นำสงฆ์ที่สมบูรณ์และเป็นแบบอย่างที่ดีได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556)สอดคล้องกับพระศรีสุทธิพงศ์ เจ้าคณะอำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ภาวะผู้นำในด้านทานบารมีว่า “ผู้นำต้องเป็นผู้ให้ ต้องเป็นผู้ที่รู้จักเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนเป็นสำคัญ มีจิตสาธารณะ มีใจบริการ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเป็นผู้ให้ของผู้นำนี้สามารถครองใจของผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี สมกับพระบาลีที่ว่า ทพ ปิโย โหติ ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก”(สัมภาษณ์เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูวิบูลย์ธรรมาภรณ์ รองเจ้าคณะอำเภอโพธิ์ประทับช้าง วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ภาวะผู้นำในด้านศีลบารมี “ผู้นำสงฆ์ยุคใหม่จะต้องมีศีลาจารวัตรที่งดงาม ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ และทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี เพราะศีลอันเป็นคุณเครื่องของความดี ผู้มีศีลย่อมเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือ ดังพระบาลีที่ว่า สิล โลก อนุตฺตรํ ศีลเป็นเยี่ยมในโลก”(สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิภาธรรมวงศ์ รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ภาวะผู้นำในด้านเนกขัมมบารมีว่า “ผู้นำสงฆ์ต้องเป็นผู้ที่สละกิเลสอย่างแท้จริง มีจิตอุทิศตนบวชถวายเพื่องานพระพุทธศาสนา เห็นประโยชน์และความสำคัญของการบวช ต้องหมั่นสร้างศาสนทายาทอยู่เสมอ”(สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ใน

ด้านปัญญาบารมีว่า “ผู้นำสงฆ์ยุคใหม่ ต้องเป็นเป็นพหุสูต มีความรู้ เป็นนักปราชญ์ กล่าวคือ ผู้นำควรเป็นผู้รอบรู้ ทันโลก ทันสมัย ทันเหตุการณ์ ผู้นำจึงต้องเป็นผู้ใฝ่รู้ ศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ มีความรู้ดี รู้กว้าง รู้ลึก รู้ในเรื่องงาน และรู้เรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และผู้นำต้องรับฟัง และแลกเปลี่ยนความเห็นกับผู้อื่น และใช้สื่อมวลชนทั้งหนังสือ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และอินเทอร์เน็ต ในการค้นหา และเข้าถึงความรู้ให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งและมีอุดมคติที่จะพัฒนาหาสิ่งที่สมบูรณ์กว่า และความคิดริเริ่มในการคิดเปลี่ยนแปลง พัฒนาไปสู่สิ่งที่มีคุณค่าเพื่อความพอใจของผู้ใช้บริการและความก้าวหน้าขององค์กร ผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นผู้นำที่เฉลียวฉลาดตัดสินใจได้ถูกต้อง ไม่ผิดพลาด เหมาะสมกับเวลา สถานการณ์และทันท่วงที” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูศรีปริยัติวิฑูร รองเจ้าคณะอำเภอสามง่าม วัดกำแพงดิน จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ภาวะผู้นำในด้านวิริยบารมีว่า “ผู้นำสงฆ์ต้องมีวิริยะคือความพยายามอย่างยิ่งในการดำเนินงาน บ่อยครั้งอาจประสบอุปสรรค ปัญหา แต่ผู้มีความพยายามก็จะไม่ย่อท้อ และมองปัญหา อุปสรรค เป็นโอกาส ดังคำที่ว่า “มารไม่มี บารมีไม่เกิด” ยังคงเพียรพยายามต่อไป จนบรรลุความสำเร็จ ดังคำที่ว่า Where there’s a will, there’s a way. มีความพยายามอยู่ที่ไหน ความสำเร็จอยู่ที่นั่นทุกอย่างสำเร็จได้ด้วย ความเพียร” (สัมภาษณ์เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณมงคลชัย ศรีสะอาด นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ในด้านขันติบารมีว่า “ผู้นำสงฆ์ยุคใหม่ต้องมีขันติ คือ ความอดทน ทั้งต่อความยากลำบากในการทำงานคณะสงฆ์ การปรับตัวเข้ากับผู้ได้บังคับบัญชา และประชาชน เพื่อจะประคับประคองและนำกิจการคณะสงฆ์ให้ดำเนินไปด้วยดี ความอดทนจึงเปรียบได้กับค้ำกล่าวที่ว่า “ฝนทั่งเป็นเข็ม” ผู้นำจึงต้องสามารถทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีในทุกด้านแก่ภิกษุสามเณรภายในวัดและประชาชน การทำตนเป็นตัวอย่าง ย่อมสร้างศรัทธาและความเต็มใจในการให้ความร่วมมือ ดังนั้น ผู้นำจึงไม่เพียงแต่สอนงาน อธิบายงาน สาธิตให้ดู แต่จะต้องมีชีวิตเป็นอยู่ให้เห็นอีกต่างหาก ดังคำที่ว่า Action speaks louder than words. การกระทำสำคัญยิ่งกว่าการพรั่าสอน” (สัมภาษณ์เมื่อ 22 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณอนันตยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ภาวะผู้นำในด้านสัจจบารมีว่า “ผู้นำต้องมีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง หน้าที่และผู้มาใช้บริการ ดังคำที่ว่า “ซื่อกินไม่หมด คดกินไม่นาน” ความซื่อสัตย์ทำให้ได้รับความไว้วางใจจากผู้ที่เกี่ยวข้อง จะไว้วางใจให้ความร่วมมือและเต็มใจมาใช้บริการ กิจการก็เจริญก้าวหน้า อีกประการเรื่องมนุษยสัมพันธ์ ก็เป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งของผู้นำ ผู้นำย่อมต้องโอภาปราศรัย ยิ้มแย้ม ทักทาย ต้องรู้จักคน เข้าใจคน ครองใจคน ยอมรับคน ดังคำที่ว่า “คนเห็นคนไม่ใช่คน ไซ้คนไม่” คนอยู่ร่วมกับคนได้อย่างดีต้องรู้จักให้รู้จักรับ รู้จักให้อภัย ไม่รอรับแต่ฝ่ายเดียว ความสัมพันธ์กับบุคคลแน่นอนถาวรรับ งานก้าวหน้าแน่นอน เพราะผู้นำทำงานกับคน ถ้าสามารถชักจูง โน้มน้าว สร้างความรัก ประทับใจบุคคลที่แวดล้อมได้ก็จะได้รับความรัก ความศรัทธาและเต็มใจร่วมมือช่วยกันฝ่าฟัน แม้ปัญหาที่ยากก็สามารถสำเร็จได้ง่าย” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเมธีธรรมประนาท เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ภาวะผู้นำในด้านอธิษฐานบารมีว่า “ผู้นำสงฆ์ต้องมีสมาธิ กล่าวคือ มีแรงจูงใจและความมุ่งมั่น ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีแรงจูงใจไม่หยุดนิ่ง และมีไฟแห่งความทะเยอทะยานต้องการที่จะก้าวหน้า ทำวันนี้ให้ดีกว่าวันวาน มีความมุ่งมั่น ขยันหมั่นเพียร นำพาตนเองและองค์กรสู่ความสำเร็จให้จงได้ บุคคลที่มีแรงจูงใจ จะมีพฤติกรรมที่มีพลัง มีทิศทางและ

มุ่งสู่เป้าหมายชัดเจน และขยันทำงานจนมีความสำเร็จให้จงได้ผู้นำมีแรงจูงใจเพียงอย่างเดียวยังไม่พอ จะต้องมีความขยันขันแข็ง กล้าคิด คิดใหม่ คิดรอบคอบ และนำความคิดทดลองสู่การปฏิบัติให้จงได้ ผู้นำจึงเชื่อว่าพรสวรรค์ก็มีความสำคัญ แต่พรแสวงย่อมเป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ประสบความสำเร็จ อย่างแน่นอนกว่าผู้นำต้องมีความมั่นใจในตนเอง เพราะความมั่นใจทำให้บุคคลประสบความสำเร็จ ผู้นำต้องเชื่อว่า “ท่านทำได้” ถ้าท่านเชื่อว่าท่านทำได้ “You are what you think” ผู้นำจึงไม่เป็น คนล้มเหลวเปลี่ยนไปเปลี่ยนมาโดยปราศจากจุดยืน นับตั้งแต่เชื่อมั่นในตนเอง ศรัทธาต่อตนเอง ต่องาน ต่อหน้าที่ และองค์กร” (สัมภาษณ์เมื่อ 26 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณทัศนิกา แก้วเหมือน หัวหน้ากลุ่มอำนวยการฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ภาวะผู้นำในด้าน เมตตาบารมีว่า “ผู้นำต้องมีเมตตาธรรมไม่มีอคติคือลำเอียงด้วยความชิงหรือรักไม่เอาเข้ามาเกี่ยวข้อง ด้วยการตำหนิหรือลงโทษผู้ใต้บังคับบัญชาต้องลงโทษด้วยเมตตา ไม่ใช่ด้วยอารมณ์โกรธแค้น ถ้าผู้นำ มีเมตตาธรรมรู้จักให้อภัย จะทำให้เกิดบรรยากาศที่ดีในการทำงาน”(สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556)และสอดคล้องกับพระมหาประจักษ์ อาภากรโร เจ้าคณะตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ภาวะผู้นำในด้านอุเบกขาบารมีว่า “ผู้นำสงฆ์ที่ตั้นต้องรู้จักการวางเฉย สุขุมลุ่มลึก รู้จักการวางตัว การผ่อนปรนสถานการณ์ และต้องมีบุคลิกภาพของความเป็นผู้นำ ต้องสุภาพเรียบร้อย สะอาดหมดจด สง่างาม ผู้นำควรมีการสื่อสารที่ดีด้วย ภาษา ถ้อยคำ สำเนียงที่ถูกต้อง การสื่อสารให้ ตรงกัน ฟังหลีกเลี่ยงการพูดจากร้าวร้าว ดูหมิ่น เหยียดหยามผู้อื่น เพราะคำพูดทำให้ได้รับความรัก ความศรัทธา นับถือและความร่วมมือ หรือชิงชัง โกรธ ไม่ร่วมมือ และอาจสร้างมิตรหรือศัตรูได้ผู้นำ ควรมีท่าทางการยืน เดิน นั่ง และการแสดงออกที่สำรวม งดงาม สง่า มีการเคลื่อนไหวที่คล่องแคล่ว ว่องไวในการทำงาน มีความเข้มแข็ง รวดเร็ว ทำงานเป็น มีทักษะในการจัดการ และทำงานให้สำเร็จ ด้วยทีม” (สัมภาษณ์เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556)

จากคำสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญข้างต้นได้ให้สัมภาษณ์ไปในทิศทางเดียวกันซึ่งพอสรุปได้ว่า ผู้นำนั้นมีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากในการบริหารจัดการวัดยุคใหม่ วัดนั้นมีผู้นำสงฆ์เรียกว่าตำแหน่ง “เจ้าอาวาส”เจ้าอาวาสนั้นต้องเป็นผู้นำยุคใหม่ ก้าวไกลสู่สากล จึงจำเป็นต้องเป็นผู้มีความรู้ ความคิด ดี มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีวิสัยทัศน์ สามารถคิดคาดการณ์ล่วงหน้า มีความมุ่งมั่น มีจิตใจดีงาน พร้อมที่จะรับฟัง ยอมรับ และใส่ใจผู้อื่น มีความฉลาดทางความคิดปัญญา และความฉลาดทางอารมณ์ รู้เท่าทันอารมณ์ จัดการกับอารมณ์ และจิตใจ ทั้งตนเองและผู้อื่นให้มีจิตใจร่วมกันเป็นหนึ่งเดียว เพื่อ ร่วมกันทำงานได้ด้วยความเต็มใจเพื่อน้องค์กรไปสู่ความเจริญก้าวหน้าที่ยั่งยืนผู้นำจึงควรเป็นผู้ที่หัวใหญ่ (Head) ใจโต (Heart) มือกว้าง (Hand) และร่างกายแข็งแรง (Health) เป็นที่เคารพนับถือของประชาชน ในชุมชน เป็นปูชนียบุคคลที่ดำรงอยู่ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชนอย่างแท้จริง พระสงฆ์ จำต้องมีความรู้ควบคู่กับคุณธรรม มีหน้าที่อบรมสั่งสอนประชาชนในชุมชนในฐานะกัลยาณมิตร พระสงฆ์ยุคใหม่จำต้องมีความรู้และความสามารถในหลายๆ ด้าน มิใช่แต่เทศน์อบรมสั่งสอนอย่างเดียว สรรพศิลปวิทยาต่างที่มีอยู่แต่เดิมก็ควรนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เพราะพระสงฆ์ก็คือกุลบุตรที่ อุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนา บางรูปมีศิลปวิทยาต่างๆที่ติดตัวมาก็สามารถนำมาบูรณาการใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อวัดและชุมชนได้ สามารถนำไปสั่งสอนประชาชนหรือให้บริการกับประชาชนได้ ผู้นำ สงฆ์ต้องมีภาวะผู้นำ (Leadership) และมีบารมีจึงจะสามารถนำพาองค์กรไปสู่ความสำเร็จได้ซึ่งจาก คำสัมภาษณ์โดยรวมของผู้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันนี้สามารถกำหนดกระบวนการที่

การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรได้ว่าวัดยุคใหม่จำเป็นต้องมี “กระบวนการพัฒนากภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์” โดยสามารถแสดงเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 4.2 กระบวนการพัฒนากภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์
ที่มา: สาคิต พนารี่ (2556)

จากภาพที่ 4.2 เป็นการนำเสนอกระบวนการพัฒนาผู้นำสงฆ์ให้มีภาวะผู้นำ (Leadership) ที่เหมาะสมกับยุคโลกาภิวัตน์ กล่าวคือผู้นำสงฆ์ยุคโลกาภิวัตน์ต้องมีความรู้ความสามารถในหลายๆ ด้าน และประการที่สำคัญต้องมีคุณธรรมกำกับ ต้องเป็นทั้งคนเก่ง (วิชา) และคนดี (จรณะ) จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้นำที่สมบูรณ์ (วิชาจรณสัมปนโน) ผู้นำถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจ เพราะอำนาจเป็นสิ่งที่มาควบคู่กับตำแหน่ง แต่ต้องใช้อำนาจให้ถูก อำนาจต้องคู่กับบารมี ผู้นำจะมีแต่อำนาจอย่างเดียวไม่ได้ต้องมีบารมีด้วย จากภาพที่ได้นำเสนอข้างต้นเป็นการนำเอาหลักบารมี 10 มาประยุกต์ใช้เพื่อสร้างภาวะ

ผู้นำ (Leadership) L- Living-Kindness (เมตตา) ผู้นำสงฆ์ต้องมีเมตตาจิตเป็นเบื้องต้น มีความ ยุติธรรม ปราศจากอคติ E-Endurance and Example(ขันติ)ผู้นำสงฆ์ต้องมีความอดทน รู้จักข่ม อารมณ์ไม่เห็นแก่เรื่องส่วนตัวเป็นสำคัญA- Attempt(วิริยะ) ผู้นำสงฆ์ต้องมีความเพียรเป็นที่ตั้ง เพราะ ความเพียรเป็นจุดเริ่มต้นของความสำเร็จและก่อให้เกิดความรับผิดชอบD- Donner(ทาน) ผู้นำสงฆ์ ต้องรู้จักเสียสละ มีจิตสาธารณะ อุทิศตนเพื่อส่วนรวมและองค์กรได้E- Equanimity(อุเบกขา)ผู้นำ สงฆ์ต้องรู้จักการวางตนเป็นแบบอย่างที่ดี นำเคารพนับถือและนำเลื่อมใสศรัทธาR -Renunciation (เนกขัมมะ) ผู้นำสงฆ์ต้องเป็นบรรพชิตที่สมบูรณ์แบบ สงบเสงี่ยม ส้ารวม มีสติS-Self-confident(อธิษฐาน) ผู้นำสงฆ์ต้องมีความตั้งใจจริง มีความมุ่งมั่นในการทำงานพระศาสนาH -Honesty(สัจจะ) ผู้นำสงฆ์ต้องมีความซื่อสัตย์ มีความจริงใจทั้งต่อหน้าและรับหลัง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความจริงจัง I- Intelligence, Ideologist and Initiative (ปัญญา)ผู้นำสงฆ์ต้องเป็นนักปราชญ์ แสวงหาความรู้ใหม่ๆ อยู่เสมอ มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ยอมรับการเปลี่ยนแปลง และปรับตัวให้ เท่าทันต่อยุคสมัย P- Precepts (ศีล) ผู้นำสงฆ์ต้องเป็นผู้ที่มีศัลยาจารวัตรตรงตาม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ตามพระธรรมวินัย บารมีทั้ง 10 ประการที่กล่าวมานี้จะเป็นคุณเครื่องพัฒนาผู้นำสงฆ์ให้มีภาวะผู้นำใน ยุคโลกาภิวัตน์ได้เป็นอย่างดี

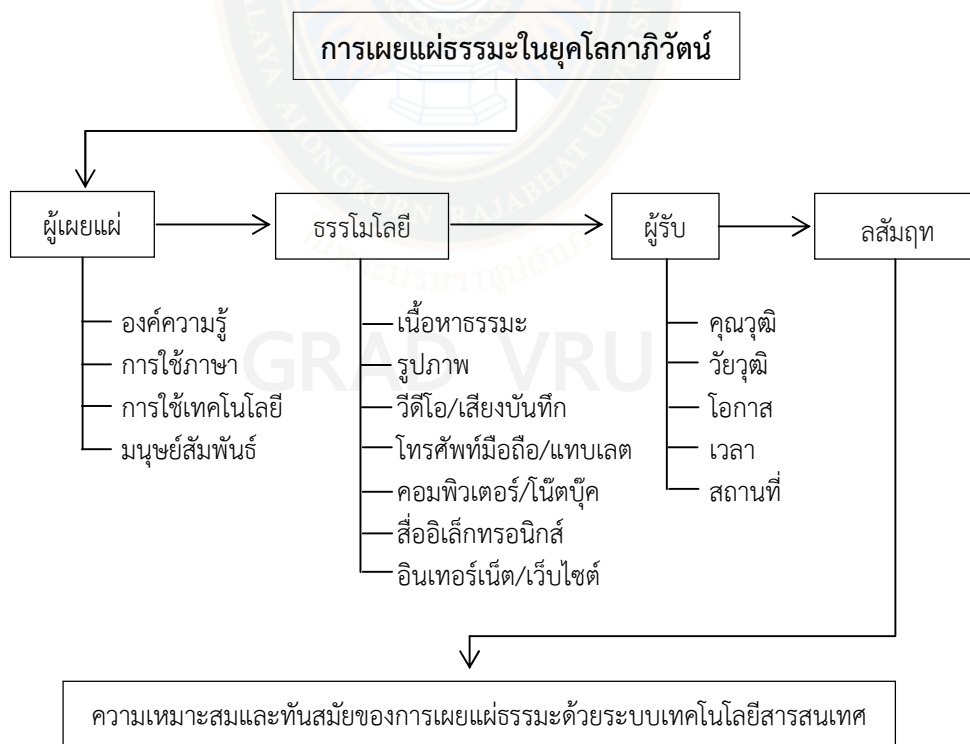
ประเด็นที่ 3 วัดต้องมีการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนแหล่งการเรียนรู้และเสริมสร้าง คุณธรรมจริยธรรม (สัมภาษณ์พระมหาประจักษ์ อภาภโร เจ้าคณะตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ จังหวัด พิจิตร เมื่อ 20 พฤศจิกายน สอดคล้องกับพระทีฆทัสสมันนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ปัจจุบันเป็นโลกยุคโลกาภิวัตน์เมื่อโลกเจริญด้วยเทคโนโลยีต่างๆ มนุษย์มีการติดต่อสื่อสารกันในหลายรูปแบบบางครั้งเมื่อต้องการพบปะพูดคุยกันก็ไม่จำเป็นต้อง เดินทางไปด้วยตนเองแถมเช่นเมื่อสมัยก่อนเพราะมีเทคโนโลยีที่ทำให้สามารถสนทนากันได้โดยผ่าน เครื่องข่ายต่างๆเช่นโทรศัพท์อินเทอร์เน็ตเป็นต้นดังนั้นในทางพระพุทธศาสนาจึงต้องปรับวิธีการในการ เผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับโลกในยุคปัจจุบันโดยนำเทคโนโลยีต่างๆมาใช้เป็นช่องทาง ในการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณนิกรรดา ชันระรัตน์นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด นครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นต้องมีความพร้อมในด้านเทคโนโลยีสารสนเทศที่เพียงพอต่อ ความต้องการของประชาชนที่เข้ามาใช้บริการภายในวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณมงคลชัย ศรีสะอาด นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด นครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เทคโนโลยีไม่จำเป็นต้องล้ำสมัยเพียงแต่มีความเหมาะสมกับ สถานภาพของวัดเน้นความคุ้มค่าและการใช้ประโยชน์” (สัมภาษณ์เมื่อ 22 พฤศจิกายน 2556) ด้าน พระครูศรีปริยัติวิฑูร รองเจ้าคณะอำเภอสามง่าม วัดกำแพงดิน จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัด ต้องเป็นสถานศึกษาแบบครบวงจรทั้งในระบบและนอกระบบตลอดจนการศึกษาตลอดชีวิตวัดต้อง เป็นเป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบันและวัดต้องเป็นวิเวกสถานซึ่งมี ความสัปปายะ (ความสะดวกสบาย) ทุกด้านเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม” (สัมภาษณ์เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระโสภณวรารักษ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพต จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นได้ชื่อว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปวิทยาต่างๆ มาตั้งแต่สมัยอดีต เพราะวัดนั้นมี

ปัจจัยหลายอย่างที่เหมาะสมแก่การเป็นศูนย์กลางการศึกษา” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) ดังที่ คุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรได้ ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันโลกนั้นมีความเจริญไปมากด้วยระบบวัตถุนิยม การที่จะคนสมัยใหม่จะเข้า วัดมาเพื่อศึกษาเหมือนเช่นเดิมจึงเป็นภาพที่มองเห็นไม่เป็นรูปธรรมมากนัก เพราะปัจจุบันมี สถาบันการศึกษาที่ทำหน้าที่ให้การศึกษาในศาสตร์ต่างๆเกิดขึ้นมากมาย” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวสันต์ สังข์ศิลป์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร “วัดยุคใหม่ถ้าหวังว่าจะดึงเอาบทบาทเดิมของวัดกลับมาจำเป็นจะต้อง ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนใหม่เพื่อให้ทันต่อยุคสมัยโดยไม่ขัดแย้งหรือสวนกระแสโลก” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ด้านพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัด นครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องดึงจุดเด่นถึงความเป็นวัดออกมา โดยจัดการศึกษาที่วัดนั้นถนัด เป็นอย่างดีนั่นก็คือการศึกษาระยะ เพราะถ้ามีการบริหารจัดการที่ดีแล้วคงไม่มีสถาบันการศึกษาใดที่ จะเป็นศูนย์กลางการศึกษาระยะได้ดีไปกว่าวัด โดยมีพระนักเผยแผ่เป็นตัวแปรที่สำคัญ” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัด พิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร “พระนักเผยแผ่ต้องพยายามปรับภาพลักษณ์ตัวเองใหม่โดยต้อง เป็น Active Buddhist Missionary หรือเรียกลักษณะดังกล่าวว่าทำที่ใหม่แห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คำ ของท่าน ว. วชิรเมธี ที่ว่า “พุทธก้าวหน้าพระก้าวนำ” โดยขยายความคิดดังกล่าวว่าพระนักเผยแผ่ไม่ ควรอยู่แต่ในวัดเพื่อรอรับโอกาสจากประชาชนอย่างเดียวแต่ต้องก้าวออกไปข้างนอกเมื่อมีโอกาสและ เรียกอุปแบบดังกล่าวนี้ว่าธรรมะอินเทรนธรรมะแนวนี้สาระสำคัญอยู่ที่การทำให้เกิดการเข้าใจง่าย ซึ่ง ในจุดนี้วัดเองต้องมีความพร้อม” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณศันสนีย์ นิมนวล หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนสถานฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นต้องสร้างความพร้อมในทุกๆ ด้านเพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาระยะและการศึกษาอื่นๆ ที่ เอื้อต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นความพร้อมด้านอาคารสถานที่ ด้านบุคลากร ด้านเนื้อหา หลักสูตร รวมถึงต้องมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่จำเป็นมาใช้ด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) ส่วนคุณทัศนทิกา แก้วเหมือน หัวหน้ากลุ่มอำนวยการฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด พิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องความรู้ทั่วไปเป็นเรื่องที่ประชาชนสามารถหาได้จากสถาบันการศึกษา ต่างๆ อยู่แล้ว ดังนั้นวัดเองต้องเน้นย้ำไปที่การศึกษาเพื่อเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมมากๆ เพื่อให้ ประชาชนนั้นได้มีความรู้คู่คุณธรรม” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระอมร เมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ประการที่ สำคัญก็คือวัดยุคใหม่ทุกวัดต้องเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมกล่าวคือเมื่อให้ความรู้ในภาคทฤษฎีแล้วต้อง เน้นย้ำไปถึงการปฏิบัติด้วยเพื่อให้ประชาชนได้เข้าถึงธรรมะจริงๆ” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิภาธรรมวงศ์ รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การปฏิบัติธรรมนั้นเป็นเรื่องที่ได้ยินได้ฟังแล้วอาจเข้าใจได้ไม่ยากนัก แต่ในทาง ปฏิบัติจริงจำเป็นจะต้องดำเนินให้ถูกวิธีตามคำแนะนำของพระวิปัสสนาจารย์ (อาจารย์ผู้สอนการ ปฏิบัติธรรม)” (สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูพิพิธธรรมเวทย์ เจ้าอาวาส วัดชะมั่ง จังหวัดพิจิตร “การปฏิบัติธรรมยังมีองค์ประกอบที่สำคัญหลายประการ พระพุทธองค์ทรง ตรัสว่าผู้ที่ปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องไม่มีปิลิโพธ (ความกังวล) ดังนั้นในเบื้องต้นก่อนปฏิบัติธรรมจึงต้อง

ปล่อยวางคลายความกังวลใจเสียก่อน” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน) ในขณะที่พระครูวิบูลย์ธรรมภรณ์ รองเจ้าคณะอำเภอโพธิ์ประทับช้าง วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร “เรื่องสัปปายะก็เป็นเรื่องสำคัญ เพราะการปฏิบัติธรรมจะต้องดำเนินไปด้วยความสะดวกสบาย สถานที่ปฏิบัติธรรมต้องมีความสงบ ปราศจากเสียงอึกที่ก่อกวนใจ อยู่ภายใต้ธรรมชาติ เพราะธรรมชาติคือธรรมชาติ การปฏิบัติธรรมก็คือ การเรียนรู้จากธรรมชาติ จำต้องใช้ความสงบจึงจะเกิดมรรคผลได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวิฐธรรมจันทร์ เจ้าคณะตำบลจันทเสน วัดจันทเสน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจำเป็นที่จะต้องมีสถานที่สำหรับปฏิบัติธรรมเป็นส่วนเฉพาะที่แยกออกจากสถานที่ อื่นๆ เพื่อสร้างความสงบสุขให้แก่ผู้ปฏิบัติธรรม และจะต้องมีพระวิปัสสนาจารย์ประจำอยู่ ณ สถานที่ ปฏิบัติธรรมตลอดเพื่อคอยให้ความรู้และนำปฏิบัติแก่ประชาชนที่สนใจมาปฏิบัติธรรม” (สัมภาษณ์ เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด พิจิตรได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ภาษาที่พระนักเผยแผ่ใช้เป็นกำแพงที่ปิดกั้นระหว่างผู้สื่อกับผู้รับฟัง ดังนั้น การทำลายกำแพงแห่งภาษาจึงต้องประยุกต์ให้ภาษาที่ประชาชนสามารถเข้าใจได้ง่ายๆ เพราะภาษานั้น เป็นสื่อกลางของการสื่อสาร สารกล่าวคือธรรมะที่มีอัตถประโยชน์นานับประการจะถูกส่งต่อมา ด้วยการใช้ภาษาที่สมควร เพราะฉะนั้นพระนักเผยแผ่ต้องรู้จักวิธีการใช้ภาษาที่ถูกต้อง และมีความ เหมาะสมกับผู้ฟัง ผู้เรียน ซึ่งเป็นผู้รับสาร” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณ สุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ภาษาที่ใช้ในการแสดงธรรมสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามยุคสมัย โดยพิจารณาถึงความสมของผู้รับฟัง แต่ต้องไม่เสียอรรถรสของธรรมะ” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2556) ทางด้านพระครูนิวิฐ สีสันต์ เจ้าคณะอำเภอแม่วงก์วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การเผยแผ่ศาสนา ธรรมในโลกาภิวัตน์นั้นต้องเป็นการเผยแผ่เชิงรุกด้วยการส่งเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ เพื่อนำบุคคลเข้าหาธรรมมากกว่าจะนำตัวธรรมเข้าหาคนต้องสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนจัดกิจกรรมมีวัดเป็น ศูนย์กลางวัดต้องรุกเข้าไปในสถาบันการศึกษาเช่นทำค่ายพุทธบุตรเข้าไปจัดทำหลักสูตรวิชาพุทธ ศาสนาเข้าไปสร้างสรรคสื่อหรือวัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนวิชาพุทธศาสนาส่งครูพระสอนศีลธรรม ไปสอนตามสถาบันการศึกษาต่างๆเป็นต้น นอกจากนี้การเผยแผ่พระนักเผยแผ่ต้องสามารถวิเคราะห์ จำแนกระดับบุคคลได้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะนำระบบธรรมไปเผยให้เหมาะสมกับระดับบุคคล” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุรเชษฐ์ ตั้งสุวรรณเจริญ หัวหน้ากลุ่มพุทธ ศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรได้ให้สัมภาษณ์ว่า “พระนักเผยแผ่ต้องรู้เขารู้เรา มีการเล่าเรื่องประกอบเป็นบุคลาธิษฐานผู้บรรยายต้องมีฐานความคิดที่ดีมีอุปกรณ์เสริมเช่นภาพหนึ่ง ภาพมีค่าเท่ากับคำพูดหนึ่งพันคำที่สำคัญต้องมีทฤษฎีสี่ส. คือสัททสสนา (แจ่มแจ้ง) สมာทปนา (จงใจ) สมุเตชนา (แก่กล้ากล้า) สัมปหังสนา (ร่าเริง) นอกจากนั้นแล้วยังจำเป็นที่จะต้องสร้างเครือข่าย (Network) ในการทำงานด้านการเผยแผ่ทั้งนี้เพราะทุกคนมีจุดอ่อนด้วยกันจึงต้องหาคนที่จุดแข็ง ตรงกับจุดอ่อนมาช่วยสนับสนุนจะช่วยแก้จุดบกพร่องดังกล่าวได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระศรีสุทธิพิงค์ เจ้าคณะอำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จังหวัดนครสวรรค์ที่ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “สังคมยุคปัจจุบันเป็นสังคมออนไลน์ เป็นสังคมของคนก้มหน้า ที่มีเวลาอยู่กับ โทรศัพท์มือถือ แท็บเล็ต หรืออยู่หน้าจอคอมพิวเตอร์มากกว่าการจะมานั่งล้อมวงสนทนากัน หรือมา นั่งฟังเทศน์ฟังธรรมเป็นเวลานาน ดังนั้นการเผยแผ่ธรรมะจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิธีการใหม่เพื่อให้เข้า

กับยุคสมัย เพราะยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วเราไม่สามารถดึงคนให้เข้าธรรมได้เหมือนเช่นเดิม การเผยแพร่จึงต้องเป็นไปในเชิงรุกคือการธรรมะเข้าไปหาคน โดยอาศัยสื่อเทคโนโลยีที่มนุษย์ใช้อยู่ในชีวิตประจำวันเป็นสื่อกลางสำคัญในการเผยแพร่ เช่น การผลักดันให้มีแอปพลิเคชันเกี่ยวกับธรรมะในโทรศัพท์มือถือ สติกเกอร์ไลน์หรือเฟซบุ๊กที่เกี่ยวกับธรรมะ เป็นต้น วิธีการแบบนี้เรียกว่า “ธรรมโมบาย” หรือ “ธรรมโมบาย” แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นจะต้องอยู่ในรูปแบบที่สมควร เพราะธรรมะเป็นเรื่องละเอียดอ่อน”(สัมภาษณ์เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556)

จากคำสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญข้างต้นได้ให้สัมภาษณ์ไปในทิศทางเดียวกันซึ่งพอสรุปได้ว่าวัดต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอธรรมะหรือการเผยแพร่ศาสนธรรมเพื่อให้ทันต่อยุคสมัย เพราะยุคโลกาภิวัตน์นี้เป็นยุคแห่งนโบายการสื่อสารแบบไร้พรมแดน วัดจำเป็นต้องนำเทคโนโลยี สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ มาใช้เป็นเครื่องมือเสริมในการเผยแพร่ เพื่อดึงดูดความสนใจของประชาชนให้เข้ามาฟังเทศน์ฟังธรรมมากขึ้น เพื่อให้ประชาชนรุ่นใหม่ไม่รู้สึกว่าการฟังธรรมเป็นเรื่องน่าเบื่ออีกต่อไป ควรมีการชี้แนะแนวทางการประยุกต์ใช้ธรรมะให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน ซึ่งจากคำสัมภาษณ์โดยรวมของผู้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันนี้สามารถกำหนดกระบวนการทัศนัยการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรได้ว่าวัดยุคใหม่จำต้องมี “กระบวนการทัศนัยการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ” โดยสามารถแสดงเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 4.3 กระบวนการทัศนัยการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ

ที่มา: สาธิต พนารี่ (2556)

จากภาพที่ 4.3 สามารถอธิบายได้ว่าการเผยแพร่ธรรมะในยุคโลกาภิวัตน์ต้องนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่มาเป็นตัวแปรที่สำคัญในการเผยแพร่เพื่อให้ทันต่อยุคสมัยเป็นธรรมะแบบอินเทรนเข้ากับยุคสมัย สำหรับการเผยแพร่ธรรมะในยุคโลกาภิวัตน์นี้เป็นการสื่อสารธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีที่ต้องประกอบได้ด้วย ผู้สื่อสาร-สาร-ผู้รับสาร ผู้สื่อสารก็คือพระธรรมกถึก พระนักเผยแผ่จะต้องเป็นผู้ที่มีองค์ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม กล่าวคือมีภูมิธรรมและเข้าใจโลก รู้เท่าทันถึงความเปลี่ยนแปลงของโลก สันทัดในเรื่องของการใช้ภาษาที่เหมาะสมกับการเผยแพร่ เข้าถึงเทคโนโลยีที่ทันสมัย และเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ส่วนสารก็คือหลักธรรมที่จะนำไปเผยแพร่ต้องไม่เป็นการเทศน์แต่เนื้อหาสาระเพียงอย่างเดียว ต้องนำเอาเทคโนโลยีเข้ามาเอื้อเพื่อต่อการเผยแพร่ด้วย เนื่องจากยุคโลกาภิวัตน์เป็นยุคของความทันสมัย มีเทคโนโลยีต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย ดังนั้นพระนักเผยแผ่ต้องรู้จักการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยี เป็นการประยุกต์ธรรมะเข้ากับเทคโนโลยี ที่เรียกว่า “ธรรมโมโลยี” มนุษย์เรานั้นสามารถเรียนรู้ได้หลากหลายวิธีตามผัสสะทั้ง 6 อันได้แก่ ตา หู จมูก ปาก ลิ้น กาย ใจ เทคโนโลยีถือว่ามีส่วนช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้โดยผ่านช่องทางการเรียนรู้เหล่านี้ ปกติแล้วการเผยแพร่ธรรมะมักมีแบบแผนคือการนั่งฟัง แต่ปัจจุบันสามารถเข้าถึงธรรมะได้ด้วยวิธีอื่นๆ ผ่านเทคโนโลยี เช่น การดูจากรูปภาพ วิดีทัศน์ โทรศัพทมือถือ แอปพลิเคชัน หรือการค้นหาได้ด้วยตนเองจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เว็บไซต์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับธรรมะ ดังนั้นเทคโนโลยีจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการเผยแพร่ธรรมะยุคโลกาภิวัตน์ สำหรับผู้รับสารนั้น พระนักเทศน์ต้องรู้จักการวิเคราะห์จำแนกบุคคลโดยเพศ วัย การศึกษา รู้จักความเหมาะสมทั้งด้านเวลาและสถานที่ เพื่อจะสามารถนำเอาธรรมะไปสู่ผู้รับได้อย่างเหมาะสม

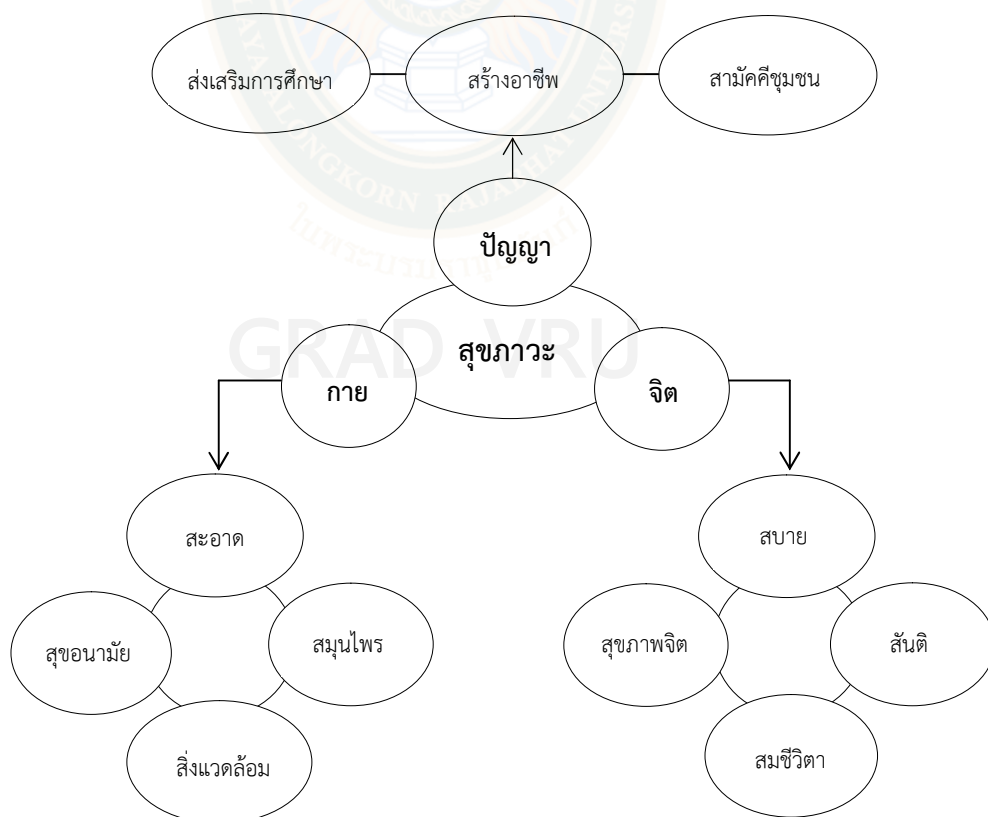
ประเด็นที่ 4 วัดต้องเป็นศูนย์ปรึกษาปัญหาชีวิตช่วยฟื้นฟูผู้ป่วยทางใจ รมณรงค์ให้ประชาชนเข้ารับการรักษาสุขภาพทางใจด้วยธรรมโอสถ ทำวัดให้เป็นสถานสงเคราะห์ชุมชน เช่น เป็นคลังพัสดุชุมชน เป็นโรงแรม เป็นโรงงาน เป็นต้น สร้างเครือข่ายกับโรงพยาบาลเพื่อจัดตั้งอนามัยชุมชนภายในวัด ทำวัดให้เป็นคลินิกเวชภัณฑ์แพทย์แผนโบราณ ทำวัดให้เป็นสวนพืชผักกษาที่เป็นเครื่องประกอบของยาแผนโบราณ ทำวัดให้เป็นศูนย์ส่งเสริมการใช้ชีวิตกับธรรมชาติ และบริโภคผักสมุนไพรเพื่อสุขภาพอนามัยที่ดีและบำบัดโรคภัยต่างๆ (สัมภาษณ์พระเมธีธรรมประนาท เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร เมื่อ 26 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระทีฆทัสสีมณีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นเป็นสถานที่สงบที่สามารถให้ความสุขทางใจแก่ประชาชนผู้มีความเดือดร้อนใจได้ทุกเมื่อ ปฏิเสธไม่ได้ว่าเมื่อเราประสบปัญหาชีวิตเกิดเรื่องทุกข์ร้อนใจ สถานที่ที่เรานึกถึงเป็นอันดับแรกๆก็คือวัด อยากเข้าวัด ปรึกษาพระ และปฏิบัติธรรมเพื่อคลายทุกข์” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระโสภณวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพต จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องปรับปรุงให้เป็นสถานที่สงบร่มรื่น ปราศจากเสียงอึกทึกครึกโครมและการเปล่งวชิหุจรีต มีธรรมชาติที่ทำให้เกิดความสุขสงบทางกายและทางใจ เมื่อเข้าไปในวัดแล้วได้อาศัยร่มเงาต้นไม้ทำให้เกิดความสงบในเบื้องต้น” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดเป็นเหมือนศูนย์กลางการสร้างสุขภาวะทางใจ คนมีทุกข์ก็เหมือนคนป่วยนั่นก็คือป่วยทางใจจำเป็นต้องรักษาเยียวยา ไม่มีโอสถขนานใดที่จะรักษาความทุกข์ได้นอกจากธรรมะ” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวริฐสีลขันธ เจ้าคณะอำเภอแม่

วงศ์วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ธรรมะสามารถเยียวยาจิตใจให้คลายความทุกข์ได้เป็นอย่างดี นอกจากการรักษาโรคด้วยธรรมโอสถแล้ววัดยังถือว่าเป็นศูนย์กลางอนามัยชุมชนอีกด้วย เพราะเป็นสถานที่ที่ให้การรักษาด้วยยาสมุนไพรแผนโบราณ” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) ด้านคุณ พรนภา ช่วงไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องสุขภาพอนามัยเป็นเรื่องที่สำคัญเพราะว่าด้วยเรื่องกายและสังขารที่จะดำรงต่อไปได้ วัดต้องพิจารณาเห็นเรื่องนี้เป็นสำคัญ” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดยุคใหม่ต้องมีการจัดตั้งอนามัยชุมชนภายในวัดเพื่อไว้บริการประชาชนในชุมชน ยาสมุนไพรแผนโบราณนับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อประชาชนคนไทยอยู่ไม่น้อย” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณมงคลชัย ศรีสะอาด นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดเองก็มีกำลังที่จัดการในเรื่องนี้เพราะพระสงฆ์ค่อนข้างมีความรู้ในเรื่องยาสมุนไพรเป็นอย่างดี ด้วยว่าสมุนไพรมากมาสำหรับรักษาโรคได้ถูกบัญญัติไว้ในพระธรรมวินัยและมีเรื่องสาธกไว้ในนิทานชาดก จึงเป็นอุปการะในการปรุงยาสมุนไพรไว้ใช้รักษาโรคอาพาธของพระสงฆ์ และความรู้เหล่านั้นก็ถูกนำมาเผยแพร่เป็นประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป เพราะอันที่จริงแล้วชีวิตมนุษย์เรานั้นอิงอาศัยอยู่กับธรรมชาติเมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยก็รักษาแบบธรรมชาติถือเป็นการลดค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันได้อีกด้วย เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการจัดตั้งอนามัยชุมชนภายในวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 22 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ทางวัดเองต้องมีส่วนสมุนไพรเพื่อใช้ปรุงยาแผนโบราณอีกด้วยเพื่อเป็นการลดต้นทุนในการผลิต ประโยชน์ของสมุนไพรนั้นมิได้มีคุณประโยชน์เพียงแครักษาโรคในทางกลับกันก็มีประโยชน์สำหรับป้องกันโรคได้อีกด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณสุรเชษฐ์ ตั้งสุวรรณเจริญ หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดมีหน้าที่จะต้องรณรงค์ให้ประชาชนในชุมชนบริโภคพืชผักสมุนไพรที่สามารถเก็บหาได้เองเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันโรคให้กับร่างกาย เพราะโรคที่เกิดขึ้นภายในร่างกายมีผลมาจากอาหารที่รับประทานไปด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณนิกรรดา ชันระรัตน์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องมีการรณรงค์การรับประทานอาหารจำพวกพืชผักสมุนไพรเพื่อสุขภาพอนามัยที่ดี เพราะเมื่อสุขภาพกายดีสุขภาพใจก็จะดีตามไปด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) ทางด้านพระครูนิวัตรธรรมขันธ เจ้าคณะตำบลจันทเสน วัดจันทเสน จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “อีกประการหนึ่งวัดนั้นต้องเป็นแหล่งอาชีวสัมพันธ์ กล่าวคือต้องเป็นศูนย์กลางในการสร้างอาชีพให้กับชุมชนและสร้างเครือข่ายอาชีพเชื่อมโยงกับชุมชนอื่นๆ อีกด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณศันสนีย์ นิมนวล หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก การบริหารจัดการไม่ได้มีเพียงแต่บ้านวัดและโรงเรียนเท่านั้นยังมีหน่วยงานอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย แต่วัดก็จำเป็นต้องยึดถือบทบาทเดิมคือเป็นศูนย์กลางระหว่างรัฐ เอกชน ชุมชน และสถานศึกษา มีหน้าที่เป็นสโมสรที่คอยประสานงานกับภาคส่วนต่างๆ ให้เป็นไปด้วยความราบรื่นและเรียบร้อย” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณพรนภา ช่วงไกล

นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบัน หากสังเกตจะเห็นได้ว่ามีการใช้พื้นที่ภายในวัดจัดตลาดนัดชุมชนเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า เมื่อมอง โดยไม่พิจารณาอาจคิดว่าสร้างความไม่สงบและความสกปรกให้กับวัดหรือไม่ แต่วัดนั้นเป็นศูนย์กลาง ของชุมชน” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการ ศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “กิจกรรมของชุมชน ที่ใช้สถานที่ของวัดจัดขึ้นก็นับเป็นการบริการสาธารณะเพียงแต่ต้องมีการบริหารจัดการให้ถูกวิธี” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) ทางด้านพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัด นครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องมีความสะอาด ทุกอาณาบริเวณภายในวัด จะต้องมีการทำความสะอาดอยู่ตลอดเวลา มีระบบจัดการขยะมูลฝอยที่ดี เพื่อลดมลภาวะในอากาศ เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหานที สุโขโต เจ้าคณะตำบลตากฟ้า วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องจัดสิ่งอำนวยความสะดวก ในทุกๆ ด้านไว้บริการสาธารณชนที่เข้าไปในวัด รวมถึงคอยให้คำแนะนำวิธีปฏิบัติเมื่อเข้ามาในวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 2 ธันวาคม 2556) สอดคล้องกับพระครูศรีปริยัติวิฑูร รองเจ้าคณะอำเภอสามง่าม วัดกำแพงดิน จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องเป็นสถานที่ให้ความสบายในทุกด้าน ประกอบด้วย วัดร่มรื่นชวนให้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติธรรม มีอาหารคอยรับรองที่ถูกต้องอนามัย ภัตตาคาร สามเณรและบุคลากรภายในวัดเป็นกัลยาณมิตร และหลักธรรมที่จะนำไปปฏิบัติสามารถเรียนรู้และ เข้าใจได้โดยง่าย” (สัมภาษณ์เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระศรีสุทธิพงศ์ เจ้าคณะ อำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจะต้องจัดระเบียบ สถานที่และสิ่งก่อสร้างให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สวยงาม มีสถาปัตยกรรมที่บ่งบอกถึงศิลปะและ วัฒนธรรมไทย เป็นแหล่งเรียนรู้และศึกษาควบคู่ไปกับการศึกษาธรรมะ” (สัมภาษณ์เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาประเสริฐ ปุณณสิริ รองเจ้าคณะอำเภอชุมแสง วัดทับกฤช กลาง ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจะต้องปรับปรุงให้ถูกสุขลักษณะในทุกๆ ด้าน อาคารสถานที่ต้องไม่มีด ทิบอึดอัด อากาศถ่ายเทได้สะดวก ต้องมีการจัดระบบสุขาภิบาลเป็นอย่างดี มีการระบายน้ำเสียทิ้งไม่ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน โรงครัวประจำวัดก็ต้องจัดให้ถูกสุขลักษณะเพื่อประโยชน์ต่อสุขภาพ และอนามัยของวัดและชุมชน” (สัมภาษณ์เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูพิพิธธรรม เวทย์ เจ้าอาวาสวัดชะมัง จังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องมีพื้นที่สีเขียวเพื่อสร้างสุขภาวะ ทางอากาศและเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ต้องจัดการบริบทของวัดให้ดี วัดสมควรที่จะอยู่ไม่ใกล้ไม่ ไกลจากชุมชนมากนัก” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) และสอดคล้องกับพระมหาประจักษ์ อภาธรโร เจ้าคณะตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจะต้องมีสวน สมุนไพรเพื่อนำมาส่งเคราะห์เป็นเภสัชแผนไทยในการช่วยรักษาโรคเบื้องต้น เป็นการสนับสนุนวิถีชีวิต แบบธรรมชาติและลดค่าใช้จ่ายการรักษาให้กับชุมชน” (สัมภาษณ์เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องพัฒนาจากเดิมที่เป็นอยู่มิใช่เป็นเพียงแค่ตลาดนัดชุมชน ต้องทำให้เป็นห้างสรรพสินค้าชุมชน ที่สนับสนุนผลิตภัณฑ์ของชุมชน ซึ่งจะเป็นการสร้างรายได้จากการขายให้กับชุมชน” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุวัฒน์ แจ้งจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดกลไกการตลาดของ

ห้างสรรพสินค้าชุมชนให้เป็นที่ไปด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม เป็นการช่วยสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนใช้ผลิตภัณฑ์ของชุมชนเท่าที่จำเป็นให้ประชาชนในชุมชนดำเนินชีวิตภายใต้ระบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องมีการตรวจสอบความโปร่งใสตามหลักธรรมาภิบาลวัดยุคใหม่ต้องเป็นสถาบันพัฒนาความรู้และคุณธรรม เป็นศูนย์บริการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ การพัฒนาด้านอาชีพ เป็นสโมสรของชาวบ้านโดยสร้างเครือข่ายสัมพันธ์กับโรงเรียนและหน่วยงานภาครัฐ (รัฐ บวร) และวัดต้องมีพื้นที่ให้กับชุมชนจัดเป็นห้างสรรพสินค้าชุมชนวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ” (สัมภาษณ์เมื่อ 6 พฤศจิกายน 2556)

จากคำสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญข้างต้นได้ให้สัมภาษณ์ไปในทิศทางเดียวกันซึ่งพอสรุปได้ว่าวัดต้องเป็นที่พึ่งของประชาชนในทุกสถานการณ์ วัดต้องเปิดอยู่เสมอเพื่อที่ประชาชนได้เข้ามาพึ่งพิงโดยไม่จำกัดชนชั้นวรรณะ วัดต้องพร้อมที่จะให้ช่วยเหลือหรือคอยให้คำปรึกษากับประชาชนอยู่ตลอดเวลาวัดต้องมีความพร้อมในทุกๆ ด้าน ต้องสะอาด สงบ และเป็นทีสบาย รวมถึงต้องทำหน้าที่เป็นแพทย์ชุมชนได้อีกด้วย จากคำสัมภาษณ์โดยรวมของผู้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันนี้สามารถกำหนดกระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรได้ว่าวัดยุคใหม่จำต้องมี “กระบวนการสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน” ซึ่งสามารถแสดงเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 4.4 กระบวนการสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน
ที่มา: สานิต พนารี่ (2556)

จากภาพที่ 4.4 สามารถอธิบายได้ว่าวัดนั้นต้องมีหน้าที่ในการสร้างสุขภาวะชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยสุขภาวะที่นำเสนอประกอบไปด้วย สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต และสุขภาวะทางปัญญา หรือกล่าวสั้นๆ ว่า วัดมีหน้าที่ทำให้ประชาชนในชุมชนนั้นมีความสุขกายสบายใจและมีความรู้ด้านสุขภาวะทางกาย วัดต้องมีการรณรงค์ในเรื่องของความสะดวกสบายทั้งร่างกายและการบริโภคอาหาร การดูแลสุขภาพอนามัยที่ถูกวิธี เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ใช้ธรรมชาติจากสิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องบำบัดทางกายภาพ รวมถึงการใช้สมุนไพรตามธรรมชาติเป็นยารักษาโรคและเครื่องบำรุงร่างกาย ด้านสุขภาวะทางจิต เมื่อประชาชนเข้ามาในวัดแล้วต้องมีความรู้สึกผ่อนคลาย สบายใจ หายทุกข์ วัดสามารถให้คำปรึกษา ช่วยบำบัดบรรเทาทุกข์ให้กับประชาชนได้ รวมถึงแนะนำวิธีการดำเนินชีวิตโดยใช้ศีลเป็นแนวทางเพื่อให้ชุมชนเกิดความสงบสุข หรือแม้แต่แนะนำการดำเนินชีวิตด้วยการไม่เบียดเบียน แก่งแย่งชิงดีกัน ใช้ชีวิตบนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำรัสฯ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และในด้านสุขภาวะทางปัญญา วัดต้องเข้าไปมีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษาทั้งในวัดและในชุมชน สนับสนุนให้ประชาชนมีอาชีพที่สุจริต สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ ส่งเสริมให้ประชาชน รู้รักสามัคคี มีวินัย ตั้งมั่นในคุณงามความดี และมีความกตัญญูต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

ประเด็นที่ 5 วัดนั้นเป็นสถานที่สีขาวปลอดอบายมุขทั้งปวง เพราะฉะนั้นต้องทำวัดให้เป็นศูนย์ป้องกันและปราบปรามยาเสพติด ทำวัดให้เป็นสถานที่จัดกิจกรรมให้ความรู้แก่เยาวชน เพื่อป้องกันและแก้ไขสิ่งเสพติดอันเป็นโทษโดยใช้หลักธรรมเป็นเครื่องนำชีวิต ปฏิเสธการจัดงานมหรสพที่มีการเล่นเบียดเบียนไปในทางการพนันอันทำจิตให้ลุ่มหลงเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน และทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรที่ดีในการแนะนำสั่งสอนให้ประชาชนลด ละ เลิก อบายมุขทั้งปวง (สัมภาษณ์พระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ถ้าจะเปรียบวัดเป็นสี ก็ต้องบอกว่าวัดนั้นเป็นสีขาว เพราะวัดเป็นสถานที่ที่แสดงถึงคุณงามความดี ความบริสุทธิ์ขาวสะอาด ความสุขสงบเรียบร้อยเป็นระเบียบปราศจากอบายมุขทั้งปวง วัดต้องไม่ตั้งอยู่ใกล้สถานที่สุ่มเสี่ยงต่ออบายมุข” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวิฐธรรมขันธ์ เจ้าคณะตำบลจันเสน วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดยุคใหม่ต้องเป็นวัดที่ขาวสะอาดจริงๆ ต้องปราศจากอบายมุขทุกชนิด เพราะวัดนั้นเป็นดินแดนแห่งธรรม จะมีอบายมุขซึ่งเป็นหนทางแห่งความเสื่อมในชีวิตมาปะปนไม่ได้ เมื่อประชาชนเข้ามาในวัดต้องมีความรู้สึกละอายใจจริงๆ ภายในวัดต้องไม่มีอบายมุข หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอบายมุขเลย” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ด้านพระครูวิมลธรรมประสิทธิ์ เจ้าคณะตำบลดงป่าคำดงกลาง วัดเขารูปช้าง จังหวัดพิจิตรได้ให้สัมภาษณ์ว่า “คำว่าอบายมุขนั้นในทางพระพุทธศาสนามีด้วยกันทั้งหมด 6 ประการ ประกอบด้วย 1. การติดสุราและของมีเมา 2. การชอบเที่ยวในเวลากลางคืน 3. การชอบเที่ยวดูการละเล่น 4. การติดการพนัน 5. การคบคนชั่วเป็นมิตร 6. การเกียจคร้านในการทำงาน ทั้ง 6 ประการถือเป็นความเสื่อมเป็นหนทางที่จะหลุดลงไปสู่อบาย” (สัมภาษณ์เมื่อ 13 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวสันต์ สังข์ศิลป์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดยุคใหม่จำเป็นต้องปราศจากและปฏิเสธสิ่งเหล่านี้มิให้เกิดขึ้นภายในวัด ในการจัดงานวัดก็ต้องจัดงานที่เป็นงานบุญเท่านั้น หากจะมีมหรสพก็ต้องเป็นไป

เพื่อความบันเทิงเท่านั้นจะต้องไม่เบี่ยงเบนไปในทางที่มีขอบ” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระโสภณวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพตจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ภายในวัดต้องห้ามดื่มสุราและของมีเมาทุกชนิดรวมถึงห้ามเล่นการพนันที่แอบแฝงภายในวัด เช่น เล่นการพนันในงานศพ งานมหรสพ เป็นต้น วัดยุคใหม่ต้องเคร่งครัดกับเรื่องเหล่านี้ เพราะมีเข็มนั้นจะทำให้วัดเป็นแหล่งมั่วสุมอบายมุขได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องทำหน้าที่สอดส่องพฤติกรรมของทั้งคนภายในวัดและภายนอกวัดที่จะมั่วสุมเสพอบายมุขด้วย เพราะวัดนั้นเป็นสถานที่สาธารณะกล่าวคือเป็นวัดเปิด ค่อนข้างที่จะสุ่มเสี่ยงต่อการมั่วสุมได้จึงต้องเฝ้าระวังและสังเกตเป็นอย่างดีร่วมมือเป็นหูเป็นตาให้กับทางเจ้าหน้าที่” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจะต้องจัดกิจกรรมเพื่อดำเนินการจากอบายมุขให้กับประชาชนอยู่สม่ำเสมอรวมถึงจัดกิจกรรมเพื่อเฝ้าระวังผู้ตกเป็นทาสของอบายมุขด้วย และวัดต้องทำหน้าที่รณรงค์ให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ลด ละ เลิก อบายมุขต่างๆ โดยชี้แจงให้เห็นถึงโทษของอบายมุขอย่างแท้จริง ใช้ธรรมะเป็นกลไกสำคัญในการป้องกันและต้องทำให้ได้ผล” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ด้านคุณศันสนีย์ นิ่มนวล หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนสถานฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดทุกวัดต้องตื่นตัวรณรงค์และตระหนักถึงปัญหายาเสพติดอบายมุขสิ่งมอมเมาการพนันและอันตรายที่เกิดขึ้นกับนักเรียนนักศึกษา” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องคอยสอดส่องพฤติกรรมผู้เสพยาเสพติดและพฤติกรรมผู้ลุ่มหลงสิ่งมอมเมาและนักเลงมีระบบการส่งต่อให้ได้รับการช่วยเหลือสงเคราะห์จากบ้านสถานศึกษารวมถึงชุมชนจนกลับคืนสู่สังคมและชีวิตสงบสุข” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การทำวัดและชุมชนให้เป็นเขตปลอดอบายมุขนั้นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่ายทั้งหน่วยงานภาครัฐ ครอบครัวยุคใหม่ และสถานศึกษา โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อดำเนินกิจกรรม” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระศรีสุทธิพงษ์ เจ้าคณะอำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ครอบครัวนั้นก็มีส่วนสำคัญต่อพฤติกรรมของการมั่วสุมอบายมุข เพราะถ้าหากครอบครัวขาดความอบอุ่น ก็อาจเป็นสาเหตุให้สมาชิกในครอบครัวเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขได้ ดังนั้นสถาบันครอบครัวฝึกอบรมนิสิตให้ลูกหลานมีระเบียบวินัยรับผิดชอบในการเรียนและรับผิดชอบตนเอง ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้ความอบอุ่นเป็นที่พึ่งของลูก ตักเตือนบุตรหลานให้อยู่ในระเบียบวินัยที่ดีงามระมัดระวังมิให้เด็กเล่นการพนันสะสมสื่อลามกเข้ากลุ่มเพื่อนอันตรายให้เวลาอยู่กับลูกหลานเพื่อสร้างความอบอุ่นดูแลมิให้เด็กดูโทรทัศน์ที่รุนแรงและใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์” (สัมภาษณ์เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเมธีธรรมประนาท เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “สถานศึกษาซึ่งเป็นแหล่งบ่มเพาะความรู้ให้กับเยาวชนจำต้องมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในการป้องกันและสกัดกั้นอบายมุข ต้องปลูกฝังนักเรียนนักศึกษาให้เห็นโทษของอบายมุข แนะนำให้เดินในทางที่ถูกต้อง ต้องจัดกิจกรรมหรือโครงการเพื่อดำเนินการอบายมุขอยู่เป็นประจำ โดยเชิญผู้ปกครองให้เข้ามามีส่วนร่วมกับโครงการของสถานศึกษา

กำชับให้ครูอาจารย์ทุกคนเป็นต้นแบบพฤติกรรมที่ดีเชิงวิद्याกรในชุมชนมาร่วมกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมจัดกิจกรรมนักเรียนนักศึกษาให้ทำงานเป็นกลุ่มและกิจกรรมโครงการห้องเรียนสีขาว” (สัมภาษณ์เมื่อ 26 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณัญญา ศุภะสัมฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในส่วนของรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอบายมุขนี้ ต้องมีการออกกฎหมายที่เข้มงวด โดยแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ สิ่งใดก็ตามอันเป็นบ่อเกิดแห่งอบายมุข ต้องมีกฎหมายอย่างรัดกุม เพื่อลดปัญหาอบายมุขในเบื้องต้น” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556)

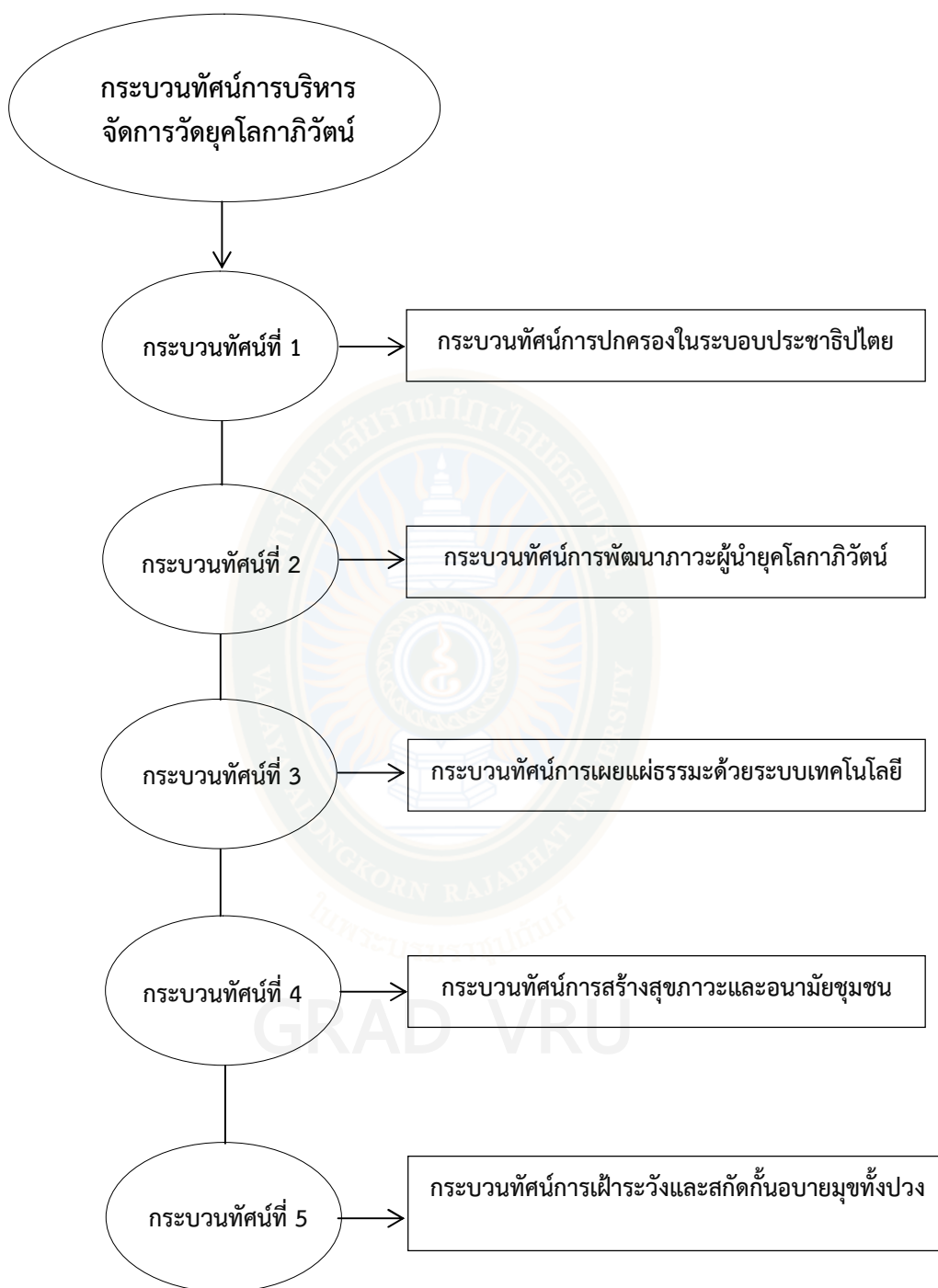
จากคำสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญข้างต้นได้ให้สัมภาษณ์ไปในทิศทางเดียวกันซึ่งพอสรุปได้ว่าวัดต้องเป็นสถานที่สีขาวกล่าวคือปลอดอบายมุขทั้งปวง ปฏิเสธการจัดงานมหรสพอันเป็นเหตุให้เกิดอบายมุข ต้องให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองในการสอดส่องดูแลและตรวจสอบภายในวัดอยู่เสมอ มีสวนช่วยที่บ้าน ชุมชน และโรงเรียนเป็นสถานที่ปลอดอบายมุขสร้างความสุขด้วยคุณธรรม จากคำสัมภาษณ์โดยรวมของผู้ให้ข้อมูลสำคัญซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันนี้สามารถกำหนดกระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรได้ว่าวัดยุคใหม่จำต้องมี “กระบวนการทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง” โดยสามารถแสดงเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 4.5 กระบวนการทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง
ที่มา: สาคิต พนารี่ (2556)

จากภาพที่ 4.5 แสดงให้เห็นว่าวัดยุคใหม่ต้องเอาใจใส่เรื่องการป้องกันอบายมุข เพราะอบายมุขนั้นเป็นหนทางแห่งความเสื่อม เป็นหนทางแห่งความพินาศในชีวิต โดยเริ่มจากวัดเป็นศูนย์กลางและแผ่ขยายไปยังสถาบันครอบครัว ชุมชน และสถาบันการศึกษา เพื่อสร้างเขตพื้นที่สีขาวปลอดจากอบายมุขทั้งปวง กล่าวคือทุกภาคส่วนทั้งรัฐ วัด บ้าน และโรงเรียนต้องร่วมมือกันในการเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขให้ประชาชนเข้าใกล้ธรรมะ ห่างไกลอบายมุข ในเบื้องต้นต้องชี้ให้เห็นว่าอบายมุขในแต่ละอย่าง กล่าวคือ 1) สุราและสิ่งเสพติด เป็นเหตุให้เกิดอาชญากรรมและการทะเลาะวิวาท 2) การเที่ยวกลางคืน เป็นเหตุให้สูญเสียการพักผ่อน เป็นโทษต่อสุขภาพร่างกาย สูญเสียทรัพย์สิน และเป็นผู้นำไม่มาไว้วางใจ 3) การเที่ยวดูการเล่น เป็นเหตุให้เสียการทำงานโดยเปล่าประโยชน์ 4) เล่นการพนัน เป็นเหตุสูญเสียทรัพย์สินโดยเปล่าประโยชน์ และเป็นผู้นำไม่มาเชื่อถือ 5) การคบคนชั่ว เป็นเหตุนำไปสู่การกระทำที่เสียหาย และ 6) ความเกียจคร้าน เป็นเหตุล้างผลาญทรัพย์สินที่มีอยู่ และไม่พอกพูนทรัพย์สินใหม่ให้เกิดขึ้น อบายมุขจึงนับว่าเป็นหนทางแห่งความเสื่อม ดังนั้นจึงจำเป็นที่วัดจะต้องเข้ามามีบทบาทในการนำคุณธรรมเข้าไปสกัดกั้นอบายมุขและสร้างความสุขให้เกิดขึ้นในชุมชน คือ 1) ต้องรักษาศีล 5 ศีลนั้นเป็นเครื่องกำกับพฤติกรรมทั้งทางกาย วาจา และใจ ให้ดีงาม โดยเฉพาะศีลข้อ 5 คือ การไม่ดื่มสุราและสิ่งเสพติด ศีลข้อนี้เป็นสำคัญ เพราะสุราและสิ่งเสพติดเป็นฐานของความประมาท เมื่อประมาทแล้วก็สามารถที่ละเมิดศีลข้ออื่นๆ ได้ 2) ต้องมีระเบียบวินัยในตนเอง รู้จักหน้าที่ตนเอง 3) ต้องใส่ใจใฝ่เรียนรู้ เห็นคุณค่าของทรัพย์สินและเวลา นำเอาความรู้มาพัฒนาตนและพัฒนาสังคมให้ยั่งยืน 4) ต้องมีอาชีพที่สุจริต เป็นอยู่ด้วยความพอเพียง 5) ต้องรู้จักการเลือกคบมิตรที่ดีงาม และ 6) ต้องมีความขยันหมั่นเพียร รวมถึงอุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

สรุปกระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ มีการเปลี่ยนแปลงไปจากการบริหารจัดการวัดแบบเก่า ในยุคใหม่นี้สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปไม่ใช่เพียงเรื่องโครงสร้าง ระบบ หรือการใช้เทคโนโลยีในการทำงานเท่านั้น แต่การเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญ คือ การคิด วิเคราะห์ และกรอบความคิด หรือที่ปัจจุบันเรียกว่าคือ กระบวนทัศน์ กระบวนทัศน์ คือ กรอบที่บุคคลใช้ในการมองโลกความเป็นไปต่างๆ ในโลก กระบวนทัศน์นี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับความคิด ความคิดความเชื่อเช่นนี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งทำลายความสามารถของผู้บริหารในการจัดการกับความเปลี่ยนแปลงนี้ในอนาคตโดยกระบวนทัศน์ทัศน์การบริหารจัดการวัดในยุคใหม่จะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 5 ประการ ได้แก่ (1) กระบวนทัศน์ปกครองในระบอบประชาธิปไตย วัดต้องเป็นแบบอย่างด้านการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่สามารถสร้างความสุขสงบ สามัคคีให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง (2) กระบวนทัศน์การพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์ พระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ต้องเป็นผู้นำชุมชนที่เข้าถึงประชาชนและมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนต่างๆ (3) กระบวนทัศน์การเผยแผ่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ วัดต้องเป็นสถานที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมพระสงฆ์รวมทั้งเยาวชนในชุมชนให้ทำหน้าที่สืบสานพระพุทธศาสนาและสร้างความดีงามให้กับชุมชนโดยใช้สื่อ เทคโนโลยีที่ทันสมัยในการเผยแผ่ (4) กระบวนทัศน์การสร้างสุขภาวะชุมชน วัดต้องเป็นสถานที่พึ่งพิงของประชาชนเมื่อเกิดเรื่องทุกข์ร้อนใจ และ (5) กระบวนทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวงวัดต้องเป็นสถานที่ปราศจากอบายมุขทั้งปวง และมีส่วนร่วมในการรณรงค์ให้ประชาชนในชุมชน ลด ละ เลิกอบายมุขต่างๆซึ่งสามารถสรุปได้เป็นภาพดังนี้

ภาพที่ 4.6 กระบวนทัศน์การบริหารจัดการวิทยุคโลกาภิวัตน์

ที่มา: สาคิต พนารี่ (2556)

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารจัดการวิทยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร จากคำถามในการสัมภาษณ์ดังกล่าวผู้วิจัยแบ่งข้อคำถามเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนทัศน์การบริหารจัดการวิทยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรออกเป็น 2 ข้อ คือ

1. ปัจจัยพันธกิจของวัด และ 2. ปัจจัยการบริหารจัดการวัดโดยศึกษาจากเอกสารประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรดังนี้

ผลการวิเคราะห์ ที่ 1 ปัจจัยพันธกิจของวัดเป็นอย่างไร

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลในเชิงเอกสาร (Documentary Analysis) โดยผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถนำเสนอต่อไปนี้

การบริหารจัดการองค์กรใดก็ตามจุดมุ่งหมายที่สำคัญอยู่ที่ต้องการให้บรรลุจุดประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพเกิดประสิทธิผลอยู่เสมอทั้งนี้ย่อมจะต้องอาศัยองค์ประกอบหลายประการ คือ คน หรือบุคลากรเงินหรืองบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ การจัดการหรือเทคนิคในการบริหาร ดังนั้น องค์ประกอบทั้ง 4 ประการมีความสำคัญมากแต่องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการบริหารจัดการองค์กรก็คือ คนหรือบุคลากรในการบริหารจัดการในองค์การทางศาสนาก็เช่นกัน วัดจะเจริญรุ่งเรืองเป็นที่ร่มรื่นเป็นที่ศรัทธาและอำนวยประโยชน์แก่ชุมชนมากน้อยเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับคนบรรดาสังก่อสร้างโบสถ์วิหารลานเจดีย์ ศาลาการเปรียญวัสดุอุปกรณ์ และการเงินจะมีความสมบูรณ์เพียงใด ก็ไม่มีความหมายถ้าบุคลากรเหล่านั้นไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอในการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้การบริหารและการจัดการวัดให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย คือ เป็นที่พึงพอใจของประชาชนเป็นศูนย์กลางชุมชนเป็นวัดในดวงใจของคนไทยยุคใหม่หรือเป็นวัดแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองได้นั้นจะต้องบริหารและจัดการในด้านต่อไปนี้ (กรมการศาสนาและสำนักงานสภาพัฒนาการศรัทธา, 2537) 1. คนนับตั้งแต่เจ้าอาวาสพระภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกาและผู้เข้ามาอยู่อาศัยในวัดรวมไปถึงประชาชนที่อยู่รอบๆ วัดด้วยตัวเจ้าอาวาสหรือสมภารถือว่าเป็นหัวหน้าหรือผู้นำที่สำคัญยิ่งต่อความเจริญรุ่งเรืองและความมั่นคงของวัดวัดจะดีมีความเจริญมั่นคงต้องประกอบด้วย 4 ดีคือ สมภารดีธรรมดีพระดีหรือปฏิบัติดีและการจัดสถานที่วัดดี 2. เงินงบประมาณรายได้ของวัดซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งของวัด 3. วัสดุอุปกรณ์อาคารสถานที่เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ของวัด 4. งานกิจกรรมกับเวลาที่มีอยู่ทำให้เกิดประโยชน์สุขมากที่สุด

การบริหารจัดการวัดให้มีประสิทธิภาพขึ้นเพื่อสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการของพระภิกษุสามเณรในวัดเป็นสำคัญเจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ระดับต้น ซึ่งมีหน้าที่ในการบริหารจัดการวัดในด้านต่างๆ เจ้าอาวาสซึ่งเป็นผู้นำเบื้องต้นนับเป็นปัจจัยสำคัญในการนำองค์กรไปสู่เป้าหมายแห่งความสำเร็จทั้งนี้เพราะเจ้าอาวาสเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจ กำหนดนโยบายและบริหารบุคลากรในองค์กรให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของบุคลากร จำเป็นจะต้องมีความสามัคคีและทำงานให้สอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างผู้นำกับผู้ตาม เจ้าอาวาสนั้นมีภารกิจการบริหารจัดการวัดตามอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสตามภารกิจของคณะสงฆ์ดังนั้นพระสังฆาธิการจึงมีหน้าที่ในการปกครองและบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่จะบ่งชี้ความสำเร็จในการส่งเสริมกิจการพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนถาวรสืบไปดัง คำกล่าวที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติจะรุ่งเรืองสืบไปก็ด้วยการอาศัยพระสังฆาธิการเป็นสำคัญ เนื่องจากพระสังฆาธิการเป็นผู้ใกล้ชิดประชาชน เป็นที่เคารพเลื่อมใสของประชาชนและมีบทบาทโดยตรงต่อการบริหารกิจการคณะสงฆ์ให้ดำรงสืบไป

การบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันเป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 การปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับนโยบายการปกครองประเทศขององค์การพระพุทธศาสนา ส่วนองค์ประกอบอาคารหลักสำคัญ โดยมีอาคารประเภทอื่นประกอบเพื่อประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกันส่วนใหญ่ไม่มีกฎเกณฑ์การวางผังมากนัก นอกจากบางประเภทของวัด ชั้นของวัด ที่ตั้งรวมทั้งขนาดยังมีผลต่อการจัดวางผังของเขตนีกล่าวคือหากเป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็กอยู่ในแถบถิ่นชนบทนิยมวางตัวกฎึกระจายตัวเป็นหลังๆ อาคารที่เป็นองค์ประกอบรองหลังอื่นๆก็จะจัดวางอยู่ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการใช้สอยของพระภิกษุส่วนใหญ่จะจัดกฎึให้อยู่เป็นกลุ่มโดยอาจแยกเป็นหลังๆหรือต่อเชื่อมด้วยชานเป็นหมู่หรือคณะฯ มีหอนั้นอยู่ตรงกลางชานถัดเลยออกมาจะเป็นเรือนเว็จกฎึซึ่งปัจจุบันอาจรวมเข้ากับห้องสรงน้ำและมักสร้างต่อเรียงเป็นแถวๆ แต่สำหรับวัดขนาดใหญ่ ผังเขตสังฆาวาสค่อนข้างจะมีระเบียบแบบแผนชัดเจนโดยเฉพาะวัดหลวงจะมีการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งและระบบของโครงสร้างผังอย่าง ตั้งใจด้วยการแบ่งเป็น “คณะ” โดยแบ่งขนาดตามจำนวนพระสงฆ์และองค์ประกอบย่อย เช่น หอนั้นหอไตร เว็จกฎึ กัปปิกฎึ ฯลฯ ของแต่ละคณะซึ่งวิธีการจัดแบ่งก็อาศัยการแบ่งซอยออกเป็นลักษณะอย่างช่องพิกัด ในส่วนการใช้ประโยชน์ที่ดินในการสร้างวัดในสังคมไทยมีแบบอย่างที่เป็นอิทธิพลหลักจากลังกาเนื่องจากคนไทยนับถือพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาทหรือหินยานผ่านมาทางสายของลังกา (แบบลังกาวงศ์)คือ การสร้างให้เป็นศาสนสถานเพื่อเอื้อต่อการกระทำศาสนพิธีและเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นผลสืบเนื่องจากเนื้อหาคำสอนใน “ไตรภูมิ” ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นโดยพระยาสิทธิ กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยในราวปี พ.ศ. 1888ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องของ ปุพเพตปญญาตออันเป็นเรื่องที่พรรณนาเกี่ยวกับสวรรค์และนรกเป็นอย่างมากจึงกระตุ้นให้เกิดความกลัวในเรื่องของการทำความชั่ว และเร่งสร้างบุญความดีเพื่อจะได้ขึ้นไปเสวยสุขบนแดนสวรรค์หรือได้เกิดใหม่ในชาติภพหน้าที่เพียบพร้อมด้วยฐานันดรศักดิ์ที่สูงส่งหรือเพื่อสั่งสมบุญสำหรับไปเกิดในยุคเดียวกับพระศรีอาริยมตตริยการทำบุญที่ให้ได้มาถึงซึ่งอานิสงส์มากที่สุด ก็คือ การสร้างวัดนั่นเองเหตุนี้คนไทยจึงนิยมสร้างวัดกันมาโดยตลอดทุกยุคทุกสมัย

วัดโดยส่วนใหญ่นิยมแบ่งเขตภายในวัดออกเป็นสองส่วนคือ พุทธาวาส และสังฆาวาส โดยส่วนพุทธาวาสจะเป็นที่ตั้งของสถูปเจดีย์ อุโบสถ สถานที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และส่วนสังฆาวาส จะเป็นส่วนกฎึสงฆ์สำหรับภิกษุสามเณรจำพรรษา และในปัจจุบันแทบทุกวัดจะเพิ่มส่วนฌาปนสถานเข้าไปด้วย เพื่อประโยชน์ในด้านการประกอบพิธีทางศาสนาของชุมชน เช่น การฌาปนกิจศพ โดยในอดีตส่วนนี้จะเป็นป่าช้า ซึ่งอยู่ติดหรือใกล้วัด ตามธรรมเนียมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่กลุ่มฌาปนสถานในวัดพุทธศาสนาในประเทศไทยจะตั้งอยู่บนพื้นที่ๆ เป็นป่าช้าเดิม ปัจจุบันวัดไทยในชนบทยังคงเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน ซึ่งต่างจากในเมืองใหญ่ที่วัดกลายเป็นเพียงสถานที่จำพรรษาของพระสงฆ์และเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาเท่านั้น

สำหรับความสัมพันธ์เฉพาะแต่ระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสนั้นในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตรจะมีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันในลักษณะของผัง แต่ที่สำคัญก็คือเขตพุทธาวาสจะถูกกำหนดเอาไว้ว่าต้องอยู่ทางด้านหน้าเสมอและไม่เคยมีปรากฏว่าจะมีวัดใดที่วางเขตสังฆาวาสเอาไว้ขวางทางเข้าด้านหน้าเขตพุทธาวาส โดยการแบ่งเขตพื้นที่แบบต่างๆระหว่างเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส

ในส่วนของการบริหารงานของพระสังฆาธิการปัจจุบันจึงถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะถ้ามีการบริหารกิจการศาสนาก็มีความเจริญมั่นคงการบริหารหรือการปกครองที่ดีนั้นจะต้องมีรูปแบบและวิธีการจัดการหรือมีแนวคิดซึ่งขึ้นอยู่กับงานมอบอำนาจกระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายบริหารระดับต่างๆรับผิดชอบตามความรู้ความสามารถของตนและพัฒนาการในด้านต่างๆเพราะการปกครองคณะสงฆ์ปัจจุบันนี้มีอำนาจรัฐและจารีตประเพณีเข้ามาเกี่ยวข้องเมื่อมีอธิกรณ์เกิดขึ้นต้องอาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นเกณฑ์จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์การปกครองคณะสงฆ์จึงถือว่าเป็นหัวใจหลักในงานบริหารจัดการกิจการของคณะสงฆ์คือ ด้านการปกครองการจัดการศึกษา การบริการสาธารณะและการเผยแผ่ให้ดำเนินไปตามพระธรรมวินัยกฎหมายระเบียบมหาเถรสมาคม ข้อบังคับมติพระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชหรือคำสั่งของผู้บังคับบัญชาเหนือตนการระงับอธิกรณ์การวินิจฉัยการลงนิคหกรรมการวินิจฉัยข้ออุทธรณ์ต่างๆตลอดถึงการแต่งตั้งถอดถอนเจ้าคณะพระสังฆาธิการควบคุมดูแลให้ไปตามข้อวัตรปฏิบัติของพระสังฆาธิการและสถาบันคณะสงฆ์ไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ตระหนักถึงความสำคัญในระบบการปกครองคณะสงฆ์ในด้านต่างๆโดยเฉพาะปัจจุบันนี้วิทยาการด้านการบริหารและการจัดการก้าวหน้าไปมากคณะสงฆ์ควรจะได้ใช้วิทยาการเหล่านั้นมาช่วยเสริมการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์กิจการคณะสงฆ์บางอย่างอาจอาศัยการบริหารแบบราชการของฝ่ายบ้านเมืองกิจการคณะสงฆ์บางอย่างอาจอาศัยการบริหารที่คล่องตัวแบบภาคเอกชนและกิจการบางอย่างต้องบริหารตามหลักพระธรรมวินัย

ปัจจุบันนี้การบริหารงานของพระสังฆาธิการย่อมมีการพัฒนาการด้านเทคโนโลยีบูรณาการด้วยหลักพุทธธรรมในการปกครองไปพร้อมกับความเจริญ และมีกฎหมายพระราชบัญญัติข้อบังคับระเบียบต่างๆ มาเกื้อกูลพระธรรมวินัยโดยเฉพาะการปกครองคณะสงฆ์มีรูปแบบที่แตกต่างไปจากสมัยก่อนมาก เช่น ด้านการปกครอง การจัดการศึกษา การบริการสาธารณะ และการเผยแผ่มีรูปแบบที่ปฏิบัติชัดเจนมากยิ่งขึ้นดังนั้นรูปแบบแนวคิดและวิธีการในการปกครองคณะสงฆ์จึงมีส่วนสำคัญยิ่งในการบริหารจัดการให้องค์กรคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพประสิทธิผล

ด้วยเหตุนี้ การเป็นนักบริหารกิจการที่ดีต้องเป็นผู้รู้เท่าทันสถานการณ์ต่างๆ อย่าเป็นผู้ตกข่าวบริหารต้องรวดเร็วและแม่นยำ การจะแก้ไขปัญหาใดๆ นั้นต้องแก้ไขในขณะนั้นให้ติดตามสถานการณ์อย่างต่อเนื่องอุปมาเปรียบเหมือนตีเหล็กต้องตีตอนเหล็กร้อนการปกครองเมื่อมีเรื่องเดือดร้อนต้องดูทันที่นั่นหมายถึงการที่จะแก้ไขทันเหตุการณ์ได้ดีต้องทำขณะนั้นอย่าชะล่าจนเรื่องเงยหายไปได้โดยไม่มีสนใจหรือนิ่งเฉยจะทำให้เสียระบบการทำงานเสียระบบการปกครองการบริหารงานต้องมีระบบจัดการระบบให้ดีลำดับเหตุการณ์ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์อย่างนี้คงต้องชวนขยายหางานอยู่เสมอ การข่าวข้อมูลสื่อสารต้องรวดเร็วทันใจทันเหตุการณ์ เมื่อได้รับข่าวสารข้อมูลแล้วต้องรายงานผู้บังคับบัญชาของตนเอง โดยเป็นลายลักษณ์อักษรรายงานความคืบหน้าสถานการณ์ และการทำเชิงรุก รู้ทัน รู้คน รู้งาน รู้กาล เป็นแมวมองเลือกหาคนดีมีฝีมือมาร่วมทีม เพื่อสนองงานและให้พิจารณาความดีความชอบให้กำลังใจด้วยผลงานที่เขาได้ทำนั้น คือ การส่งเสริมคนดีมีฝีมือได้ทำงานการทำงานนั้น อย่าให้กระทบกระทั่งระบบการปกครองในระดับเบื้องต้นหรือระดับสูงขึ้นไป จากการทำที่ได้สัมผัสพระสังฆาธิการและคฤหัสถ์พอที่จะสรุปเป็นประเด็นหลักๆ ได้ 8 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 วัดต้องมีการจัดทำแผนผังวัดตามสภาพที่ดินของวัดให้สอดคล้องกับแผนพัฒนา วัด ซึ่งทั้งนี้รวมทั้งมีการวางแผนการก่อสร้างอาคารเสนาสนะภายในวัดให้เป็นระเบียบ มีสัดส่วนที่ชัดเจน และเพียงพอต่อการใช้สอย(สัมภาษณ์พระครูศรีปริยัติวิฑูร รองเจ้าคณะอำเภอสามง่าม วัดกำแพงดิน จังหวัดพิจิตร เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) โดยมีเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัดควบคุมดูแลการก่อสร้างภายในวัด โดยส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย มีแบบแปลนที่ควบคุมโดยวิศวกรก่อสร้างและได้รับอนุญาตจากคณะสงฆ์และที่สำคัญมีการจัดทำป้ายวัดเพื่อประชาสัมพันธ์วัดและบ่งบอกบริเวณของศาสนสถาน (สัมภาษณ์พระศรีสุทธิพงษ์ เจ้าคณะอำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จัดหวัดนครสวรรค์เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับการให้สัมภาษณ์ของพระโสภณวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพตจังหวัดนครสวรรค์ กล่าวไว้ว่า “เรื่องศาสนสถานของวัดนั้นหมายถึงเรื่องการจัดการอาณาบริเวณภายในวัดเริ่มต้นตั้งแต่การวางแบบแปลนแผนผัง การจัดสัดส่วนพื้นที่สำหรับการก่อสร้างศาสนวัตถุ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่ต้องมีความละเอียดอ่อนพอสมควร เราจะสังเกตได้ว่าเวลาเราเข้าไปในวัดวัดดูสวยงาม มีสิ่งก่อสร้างเป็นระเบียบเรียบร้อย” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูวิมลธรรมประสิทธิ์ เจ้าคณะตำบลดงป่าคำดงกลาง วัดเขารูปช้าง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องมีอาณาเขตที่บ่งบอกชัดเจนว่าเขตไหนเป็นเขตพุทธาวาส เขตไหนเป็นเขตสังฆาวาส ซึ่งง่ายต่อการสังเกตและศึกษา” (สัมภาษณ์เมื่อ 13 พฤศจิกายน 2556) ทางด้านพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “บางวัดก็ดูไม่เป็นระเบียบ มีสิ่งก่อสร้างภายในวัดที่รุงรังไปหมด ซึ่งบางอย่างก็ดูไม่จำเป็น และไม่สามารถกำหนดหรือสังเกตได้เลยว่าส่วนไหนคือเขตพุทธาวาส ส่วนไหนคือเขตสังฆาวาสซึ่งในส่วนนี้ทางคณะสงฆ์ส่วนกลางและคณะสงฆ์จังหวัดก็ได้มีการร่วมมือประสานงานเพื่อปรับปรุงและแก้ไขกันอยู่เสมอ” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) ส่วนพระทีฆทัสสนีนิงค์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ที่เห็นเด่นชัดขึ้นมาในปัจจุบันก็คือวัดหลายวัดเริ่มมีการแบ่งเขตอาณาเขตออกไปเป็นสัดส่วนอย่างชัดเจน สร้างลานจอดรถไว้ได้อย่างเป็นสัดส่วน ซึ่งกระผมก็มองว่าดูเป็นระเบียบดีนะ ง่ายและสะดวกสำหรับญาติและแขกผู้มีเกียรติที่มาร่วมงานฟังสวดอภิธรรมศพหรืองานฌาปนกิจศพ” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณอนันยา เจริญศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร “บางวัดอยู่ในเขตชุมชนใหญ่ก็จำเป็นต้องมีศาลาสวดอภิธรรมศพเยอะขึ้น เพื่อรองรับการเข้ารับบริการของประชาชนในชุมชน ก็นับว่าวัดเดินมาในทิศทางที่ถูกต้องดีแล้ว เพราะฉะนั้นการจัดการเขตต่างๆ ภายในวัดให้เป็นสัดส่วนจึงเป็นเรื่องที่จำเป็นอย่างมาก” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุรเชษฐ์ ตั้งสุวรรณเจริญ หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ประการสำคัญเมื่อมีการแบ่งเขตไว้เป็นสัดส่วนแล้วสมควรเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีป้ายที่บ่งบอกหรือแสดงอาณาเขตนั้นๆ เพื่อความสะดวกต่อผู้เข้ามาใช้บริการภายในวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณศันสนีย์ นิ่มนวล หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนสถานฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “จากประสบการณ์ที่ดีฉันเองได้ทำงานเกี่ยวกับงานด้านศาสนสถานมานาน ต้องขอบอกก่อนว่าวัดแต่ละวัดนั้นมีข้อจำกัดด้านสถานที่ที่แตกต่างกันในเรื่องของขนาด วัดบางวัดมีอาณาเขตกว้าง ในขณะที่บางวัดก็มีอาณาเขตไม่กว้างมากนัก ดังนั้นการจัดการเรื่องโครงสร้างอาณาเขตภายในวัดจำต้องดูพื้นที่ภายในวัดเป็นสำคัญ” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูสิริสุตโสภณ เจ้าคณะอำเภอดงเจริญ วัดสำนักขุนเณร จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์

ว่า “การสร้างสิ่งก่อสร้างภายในวัดก็จำเป็นที่จะต้องดูเรื่องอาณาเขตภายในวัดเป็นสำคัญด้วยเช่นกัน ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ววัดไม่สามารถที่จะสร้างสิ่งก่อสร้างภายในวัดได้เต็มบริเวณวัดทั้งหมด จำเป็นต้องกันพื้นที่ไว้ใช้ประโยชน์อย่างอื่นบ้าง เช่น พื้นที่สำหรับจัดงานมหรสพ พื้นที่สวนป่าสำหรับปฏิบัติธรรม เป็นต้น” (สัมภาษณ์ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “จะเห็นได้ว่าบางวัดมีการจัดระเบียบพื้นที่และสิ่งก่อสร้างเป็นอย่างดีทั้งๆ ที่พื้นที่ภายในวัดไม่กว้างนัก นั่นเป็นเพราะมีการวางแบบผังที่ตีมาแต่เริ่มแรก การสร้างวัดแล้ว” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2556) ส่วนพระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ประการที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ถือว่าเป็นจุดเด่นของวัดก็คือสิ่งก่อสร้างที่ยังเป็นศิลปวัฒนธรรมไทยแต่โบราณมา ก็นับว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี วัดก็จำต้องรักษาเอาไว้อย่าให้สูญหาย” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันวัดเริ่มมีการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างที่เป็นแบบสมัยใหม่เพื่อให้ทันต่อยุคสมัยซึ่งก็ถือว่าเป็นการพัฒนาวัดไปในอีกรูปแบบหนึ่ง แต่สิ่งก่อสร้างหลักๆ เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลา เจดีย์ เป็นต้น ก็น่าจะยังคงศิลปะแบบเดิมๆอยู่ เพื่อให้อนุชนคนรุ่นหลังได้มีโอกาสได้เห็นได้ศึกษาศิลปวัฒนธรรมไทยอันทรงคุณค่าที่มีมาแต่โบราณอันเป็นฝีมือของบรรพชน” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าการปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้แก่ “ปัจจัยด้านศาสนสถาน”

ประเด็นที่ 2 วัดต้องมีการจัดสรรบุคลากรที่อยู่ในวัดให้เหมาะสมกับงานตามโครงสร้างของงานแต่ละแผนกโดยกำหนดเป้าหมายและระยะเวลาการทำงานของบุคลากรแต่ละแผนกอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นสนับสนุนนโยบายการบริหารจัดการวัดแบบกระจายอำนาจเพื่อให้งานได้เป็นไปด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย(สัมภาษณ์พระเมธีธรรมประนาท เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร เมื่อ 26 พฤศจิกายน 2556) เปิดโอกาสเพื่อให้คณะผู้บริหารทุกรูปได้มีส่วนร่วมในโอกาสแห่งการรับรู้เรียนรู้และร่วมกิจกรรมของวัดอย่างสม่ำเสมอและเท่าเทียม อีกทั้งยังมีการกำหนดจำนวนและวางแผนหลักเกณฑ์คัดเลือกบุคคลที่เข้ามาบวชและภิกษุสามเณรรวมทั้งบุคคลที่อาศัยร่วมกันในวัดและมีการพัฒนาภิกษุสามเณรในด้านความรู้ความเข้าใจพระธรรมวินัยและนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้องโดยมีกฎระเบียบสำหรับปฏิบัติและมาตรการลงโทษพระภิกษุสามเณรที่ทำผิดวินัยอย่างเคร่งครัด(สัมภาษณ์พระมหาประเสริฐ ปุณณสิริ รองเจ้าคณะอำเภอชุมแสง วัดทับกฤชกลาง เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2556) ซึ่งสอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของพระทีฆทัตสนิมินวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตรว่า “การบริหารโครงสร้างของวัดในด้านศาสนบุคคลนั้น จำเป็นที่จะต้องใช้วิธีการบริหารแบบกระจายอำนาจ โดยมีเจ้าอาวาสเป็นศูนย์กลาง มีการแบ่งงานออกไปเป็นส่วนๆ และแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ประจำในส่วนงานนั้น มีการติดตามประเมินผลงานส่วนต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิภาธรรมวงศ์ รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ต้องสร้างสหกรณ์ (การร่วมกันทำงาน) ให้เกิดขึ้นภายในวัด เปรียบเหมือนเจ้าอาวาสเป็นหัวใจและบุคลากรอื่นภายในวัดเป็นอวัยวะส่วนต่างๆของร่างกายที่จะต้องทำงานร่วมกันเพื่อที่จะให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ วัดก็เช่นเดียวกันต้องอาศัยการร่วมมือร่วมใจกันทำงาน

ของบุคคลากรภายในวัด งานจึงจะสัมฤทธิ์ผลอย่างรวดเร็วทันต่อสถานการณ์” (สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า “วัดต้องเน้นโครงสร้างการบริหาร ศาสนบุคคลโดยแบ่งภาระความรับผิดชอบออกเป็นส่วนต่างๆ เช่นการบริหารงานธุรการ การบริหารงานการเงิน/บัญชี การบริหารศาสนสมบัติ การบริหารกิจกรรมของวัด เป็นต้น ซึ่งการบริหารงาน ดังที่กล่าวมานี้มีระบบการบริหารงานที่ชัดเจนโปร่งใส และมีการจัดรูปแบบของคณะกรรมการ การบริหารในส่วนงานต่างๆ การจัดระบบการบริหารงานของวัดนั้นจะเน้นในเรื่องของความสะดวกรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ โดยจะเห็นได้จากการแบ่งภาระงานออกเป็นแต่ละฝ่ายซึ่งมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ โดยตรงจึงทำให้ง่ายต่อการติดต่อประสานงาน” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) ทางด้านคุณ ญาณีตา เพ็ชรสัมฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมฯ สำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้ สัมภาษณ์ว่า “สำหรับดิฉันนะค่ะ คำว่า “ศาสนบุคคล” ถือว่าเป็นบุคคลที่เป็นตัวแทนในการทำงาน เพื่อพระพุทธศาสนา จึงนับได้ว่าเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญมากต่อศาสนา เพราะศาสนาต้องอาศัย ทรัพยากรเหล่านี้จึงจะดำเนินไปสู่เป้าหมายการทำงานของศาสนาได้ ดังนั้นเมื่อศาสนบุคคลเป็นตัว แปรของการทำงานเพื่อศาสนา จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการคัดสรรหาให้ดี เพื่อ ป้องกันการเกิดปัญหาที่จะตามมาหลายๆอย่าง เปรียบเสมือนการปรุงอาหารจำเป็นต้องคัดสรร วัตถุดิบที่ดีที่สุด” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวาส์สีลขันธ์ เจ้าคณะ อำเภอม่วงสามสิบวัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดทุกวัดต้องมีการคัดสรรศาสน บุคคลเข้ามาเป็นอย่างดี เมื่อผ่านกระบวนการคัดสรรมาเป็นอย่างดีแล้วก็จะนำไปสู่กระบวนการ ฝึกอบรมและพัฒนา ในขั้นตอนนี้ก็จะทำให้รู้ถึงความสามารถของแต่ละบุคคล เมื่อฝึกอบรมตาม ความสามารถของแต่ละบุคคลจนชำนาญแล้วก็ถือว่าเป็นการสร้าง “ทุนมนุษย์” ให้เกิดขึ้นภายในวัด วัด เองก็สามารถนำเอาทุนมนุษย์ที่ได้สร้างขึ้นมานี้ไปสร้างประโยชน์ในส่วนงานต่างๆ ของวัดได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) นอกจากนี้คุณพรนภา ช่วงไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ยังได้ให้สัมภาษณ์อีกว่า “สำหรับการบริหารงานด้าน ศาสน บุคคลประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งก็คือ เรื่องมาตรการเด็ดขาดสำหรับควบคุมความประพฤติอันไม่ ดีงามของศาสนบุคคล ทางวัดต้องมีมาตรการจัดการขั้นเด็ดขาดโดยอาศัยพระธรรมวินัยเป็นแบบแผน และกฎหมายบ้านเมืองเป็นตัวช่วยสนับสนุนเพื่อควบคุมพฤติกรรมของศาสนบุคคลให้ดีงาม ไม่ให้ เกิดผลเสียต่อวัดซึ่งจะเป็นการยังครุฑาไทยให้ตกไป” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัย พันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้แก่ “ปัจจัยด้านศาสนบุคคล”

ประเด็นที่ 3 วัดต้องมีการกำกับดูแลและจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นระเบียบ เรียบร้อยและมีความมั่นคงแข็งแรงเป็นไปตามกฎกระทรวงและพระธรรมวินัย (สัมภาษณ์พระมหานที สุโขโต เจ้าคณะตำบลตากฟ้า วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 2 ธันวาคม 2556) มีการจัดเก็บดูแล รักษาศาสนสมบัติที่สำคัญให้เป็นหมวดหมู่ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์และลงทะเบียนทรัพย์สินของวัดไว้เป็น หลักฐานในส่วนของที่ดินว่างเปล่าภายในวัดหรือที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดก็มีการจัดสรรให้เกิด ประโยชน์ต่อสาธารณะ (สัมภาษณ์พระมหาประจักษ์ อาภาธโร เจ้าคณะตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ

จังหวัดพิจิตรเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องศาสนสมบัตินี้ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะต้องมีการบริหารจัดการที่ดี คำว่าสมบัติก็คงเข้าใจอยู่แล้วว่าเป็นสิ่งที่ต้องเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี แต่โดยส่วนมากของศาสนสมบัติแล้วนอกจากที่ดินวัดที่เป็นอสังหาริมทรัพย์แล้วก็ล้วนแล้วแต่เป็นสังหาริมทรัพย์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อเป็นสังหาริมทรัพย์กล่าวคือเคลื่อนที่ได้ ก็จำเป็นต้องมีการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวสันต์ สังข์ศิลป์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ศาสนสมบัติบางอย่างก็ถือว่าเป็นของสำคัญหรือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำวัด เพราะวัดบางวัดเป็นวัดเก่าแก่ที่มีมาแต่ยุคสมัยก่อนๆ ศาสนสมบัติต่างๆ ก็ล้วนทรงคุณค่ามากนัก จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดทำหรือจัดเก็บให้เป็นระบบ” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวันเฉลิม ฮกขุน นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “บางวัดมีการจัดเก็บศาสนสมบัติที่มีค่าทั้งหลายเหล่านี้ไว้ในรูปพิพิธภัณฑ์ก็มี หรือได้ทำการขึ้นบัญชีเป็นมรดกทางศาสนากับกรมศิลปากรก็มี ซึ่งถือเป็นเรื่องที่ดี เพราะเป็นวิธีที่จะช่วยเก็บรักษาศาสนสมบัติที่สำคัญเหล่านี้ไว้ได้อย่างยั่งยืนเพื่อเป็นมรดกทางศาสนาวัฒนธรรมให้แก่อนุชนคนรุ่นหลังได้มีโอกาสได้ศึกษาค้นคว้าหาความรู้” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) ด้านพระครูนิวิฐธรรมจันทร์ เจ้าคณะตำบลจันเสน วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในส่วนของ ศาสนสมบัติ ทางวัดจันเสนเองมีพิพิธภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงที่รู้จักกันในนาม “พิพิธภัณฑ์จันเสน” เพราะจันเสนแห่งนี้ถือเป็นเมืองโบราณที่มีการขุดพบซากเมืองโบราณ ภายในเมืองโบราณพบพระพุทธรูปและวัสดุภัณฑ์เป็นจำนวนมาก ข้าวของเหล่านั้นถูกนำมาเก็บไว้ที่วัด ต่อมา “หลวงพ่อโอด” หรือพระครูนิสัยจริยคุณ เจ้าอาวาสวัดจันเสนในสมัยนั้นก็ได้มีความคิดที่จะสร้าง “มหาธาตุเจดีย์ศรีจันเสน” ขึ้นภายในวัด พร้อมทั้งจัดพื้นที่ภายในวัดเป็นพิพิธภัณฑ์จัดแสดงเรื่องราวข้าวของที่ขุดพบในเมืองโบราณจันเสนพร้อมกันไปด้วย ซึ่งในการนี้ก็ถือเป็นการสร้างศาสนสถานเพื่อที่จะเก็บศาสนสมบัติและวัสดุภัณฑ์โบราณเอาไว้เป็นใช้ที่ดินภายในวัดให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณะ ทำให้วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณทัศนิกา แก้วเหมือน หัวหน้ากลุ่มอำนวยการฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องของศาสนสมบัติเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนพอสมควร ต้องมีการบริหารจัดการที่ดี ด้วยว่านอกจาก ศาสนสมบัติสำคัญๆ ของวัดที่ถือว่าเป็นของเก่าแก่ที่เป็นมรดกทางศาสนาและวัฒนธรรมมาแต่เดิมแล้ว ศาสนสมบัติที่เกิดขึ้นเรื่อยๆ ในปัจจุบันก็สำคัญ เช่น เงินวัด เป็นต้น” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องเงินเป็นเรื่องที่สำคัญของทุกๆ องค์กร ต้องมีการบริการจัดการดูแลที่ดี ทางวัดเองต้องนำเอาวิธีที่ใช้ในองค์ที่ได้มาตรฐานในเรื่องการเงินมาใช้ วัดต้องมีระบบการเงิน สามารถตรวจสอบบัญชีเข้า-ออก รายเดือน-รายปีได้ ที่สำคัญวัดต้องมีคณะกรรมการดูแลและตรวจสอบด้านการเงิน” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “สำหรับวัดนั้นถือว่าเป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร ด้วยเหตุนี้จำเป็นต้องจัดการระบบการเงินให้บริสุทธิ์เพื่อป้องกันคำครหาที่จะพัวเกิดขึ้นได้ แม้แต่ศาสนสมบัติเล็กๆ น้อยๆ ก็ไม่ควรเพิกเฉย จำต้องเก็บรักษาให้เป็นระเบียบเรียบร้อย”

(สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูพิพิธธรรมเวทย์ เจ้าอาวาสวัดชะมัง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัสดุภัณฑ์บางอย่างของวัดสามารถสามารถยืมไปใช้นอกวัดได้ เมื่อเป็นเช่นนี้วัดก็ต้องมีระบบบัญชีการขอยืม-รับส่ง เพื่อป้องกันวัสดุภัณฑ์สูญหายด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าการปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้แก่ “ปัจจัยด้านศาสนสมบัติ”

ประเด็นที่ 4 วัดต้องมีการปรับภูมิทัศน์ของวัดให้เป็นสวนป่าอันรื่นรมย์ปราศจากสิ่งก่อสร้างที่เป็นมลภาวะ สะอาด สงบ ร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม (สัมภาษณ์พระเมธีธรรมประนาท เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร เมื่อ 26 พฤศจิกายน 2556) มีการกำหนดบริเวณวัดให้เป็นเขตอภัยทานเพื่อสร้างสุขธรรมชาติให้กับสรรพสัตว์ มีระบบจัดการขยะมูลฝอยอย่างถูกวิธีไม่สร้างมลพิษในอากาศ สถานที่สำหรับประกอบกิจของสงฆ์ตั้งอยู่ในที่ที่ปราศจากมลภาวะ และมีใช้ทรัพยากรภายในวัดที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างคุ้มค่าให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม (สัมภาษณ์พระมหาประเสริฐ ปุณณสิริ รองเจ้าคณะอำเภอชุมแสง วัดทับกฤชกลาง เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของพระครูวิมลธรรมประสิทธิ์ เจ้าคณะตำบลดงป่าคำดงกลาง วัดเขารูปช้าง จังหวัดพิจิตร ว่า “หากพูดถึงวัด แน่นนอนว่าต้องนึกความสงบเป็นสิ่งสำคัญ สาเหตุก็มาจากสิ่งแวดล้อมของวัดที่ช่วยสร้างความสงบให้เกิดขึ้นทางใจได้เป็นอย่างดี ถ้าสิ่งแวดล้อมไม่ดีเป็นเป็นมลพิษ ความสงบก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะฉะนั้นโครงสร้างของวัดในเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือจะเรียกว่าบริบทด้านธรรมชาติของวัดก็ถือเป็นเรื่องสำคัญ” (สัมภาษณ์เมื่อ 13 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณนิกรรดา ชันระรัตน์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องมีป่าเป็นสิ่งแวดล้อม ไข่ว่าจะสำคัญแต่สิ่งก่อสร้างโอ้อ่าที่ทำให้วัดดูยิ่งใหญ่ วัดเองควรเน้นสิ่งก่อสร้างเท่าที่จำเป็นเท่านั้น สร้างให้เพียงพอเพื่อการใช้สอยเท่านั้น เน้นหลักประหยัดสุดประโยชน์สูง” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ต้องปรับภูมิทัศน์ของวัดให้เป็นพื้นที่สีเขียวขาว คำว่า “สีเขียวขาว” ก็คือ ทำวัดให้เป็นสวนป่าให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมเพื่อความสงบแห่งจิตใจ ธรรมะอยู่กับธรรมชาติ และมนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติ ก็เท่ากับว่ามนุษย์ก็อยู่ห่างจากธรรมะไม่ได้ ดังนั้นธรรมชาติจึงเป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์กับธรรมะ” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณศันสนีย์ นิมนวล หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนสถานฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดมีหน้าที่ให้ธรรมะโดยตรงก็จำเป็นต้องสร้างธรรมชาติให้กับมนุษย์ด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้นธรรมชาติอันเป็นสิ่งแวดล้อมภายในวัดจึงเป็นเรื่องสำคัญ ที่ทุกๆ วัดจะต้องมีเขตพื้นที่สีเขียวขาว” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) ด้านพระครูนิวิฐสีลขันธ เจ้าคณะอำเภอแม่วงก์ วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ถ้าจะพูดถึงสิ่งแวดล้อมภายในวัดเรามากจะนึกถึงต้นไม้ ดอกไม้ และสวนหย่อมเป็นสิ่งสำคัญ แต่คำจำกัดความของสิ่งแวดล้อมไม่ได้มีแค่นั้นนะสิครับ คำว่าสิ่งแวดล้อมก็คือสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวเรา แม้แต่สัตว์ก็ใช่ เช่น สุนัข แมว นก ปลา เป็นต้น เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งแวดล้อมในวัดทั้งหมด ดังนั้นการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดต้องรวมถึงต้องจัดการสัตว์เหล่านี้ด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้อง

กับพระครูสิริสุตโสมถน เจ้าคณะอำเภอตงเจริญ วัดสำนักขุนเณร จังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เมื่อเข้ามาในวัดจะเห็นว่ามิใช่เขียนไว้ว่า “เขตอภัยทาน” ตั้งแต่ข้ามผ่านประตูวัดมาเลย ซึ่งคำๆ นี้มองความหมายได้หลายนัย แต่ที่จะเข้าใจกันกันโดยมากก็คือห้ามฆ่าหรือทำร้ายสัตว์ก็ไม่ผิดแต่ไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะคำว่า “อภัยทาน” นั้นหมายถึงการไม่ก่อเวรภัยแก่กันและกัน ทางวัดติดป้ายเพื่อเตือนสติให้คนที่เข้ามาในวัดให้อภัยกันไม่มีจิตคิดประทุษร้ายกันและกันเพื่อเป็นกุศโลบายทำจิตใจให้ผ่องแผ้วเมื่อเข้ามาในวัด” (สัมภาษณ์ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูพิพิธธรรมเวทย์ เจ้าอาวาสวัดชะมัง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การติดป้ายเขตอภัยทานทำให้ผู้คนส่วนมากก็พากันเข้าใจว่าเข้ามาในวัดแล้วห้ามฆ่าสัตว์ เช่น ยิงนก ตกปลา เป็นต้น ก็เป็นความเข้าใจที่ดีแต่ไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะอย่างน้อยสัตว์ที่อยู่ภายในวัดก็ถือว่ามีความสุขในชีวิตกับธรรมชาติภายในวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ส่วนพระครูนิภาธรรมวงศ์ รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องจัดระเบียบหรือกันพื้นที่สรรพสัตว์ภายในวัดให้ดีไม่ว่าจะเป็นการทำความปลอดภัยสัตว์ทั้งหลายภายในวัด หรือการป้องกันมิให้ไปทำอันตรายคนที่เข้ามาภายในวัด เพราะหากเราเข้าไปในวัดแล้วพบแต่มูลสุนัขก็ ดี แมวกี่ดี นกก็ดี เต็มไปหมด ก็ดูไม่น่าอภิรมย์ สิ่งแวดล้อมดูเป็นพิษต่อร่างกายและจิตใจ หรือถ้าวัดมีสุนัขดุและมักทำอันตรายต่อคนที่เข้าไปในวัด ใครจะกล้าเข้าวัด ดังนั้นสรรพสัตว์ภายในวัดก็ถือเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องมีระบบการจัดการให้ดีเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมที่ดีภายในวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “กระผมเองมองว่าวัดนั้นเป็นศูนย์กลางการรักษาสัตว์สิ่งแวดล้อมที่ดีเลยนะ วัดเป็นสถานที่ร่มรื่น จะสังเกตได้ว่าเวลาเข้าไปวัดจะมีต้นไม้เต็มไปหมด เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมในข้อนี้กระผมมองว่าเป็นสิ่งที่ดีมาก แต่มีประเด็นหนึ่งที่ผมอย่างกล่าวถึงนั่นก็คือวิธีการกำจัดขยะมูลฝอยของ เพราะแน่นอนว่าวัดเป็นสาธารณสถานคือเป็นศูนย์กลางที่มีประชาชนรวมกันอยู่มาก แน่นหนาที่เห็นๆ กันก็ คือ ณ สถานที่ใดมีคนมาก ณ สถานที่นั้นมีขยะเยอะ เมื่อมีขยะจำนวนมากวัดจะต้องมีการกำจัดขยะมูลฝอยเหล่านี้อย่างถูกวิธี มิเช่นนั้นจะก่อมลพิษให้เกิดขึ้นภายในวัดเอง” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูวิบูลย์ธรรมภรณ์ รองเจ้าคณะอำเภอโพธิ์ประทับช้าง วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันต้องให้การขึ้นชมรถขยะเทศบาลเป็นอย่างมากที่ตะเวนเก็บขยะตั้งแต่ตึก เมื่อมีรถขยะมาเก็บอยู่แล้วลำดับต่อไปก็เป็นหน้าที่ของวัดที่จะบริหารจัดการขยะให้สะดวกต่อคนทั้งและรถเทศบาล วัดจำเป็นต้องมีถังขยะเป็นจำนวนที่เพียงพอและมีการแยกแยะขยะให้ชัดเจน รวมถึงมีการรณรงค์ให้ประชาชนที่เข้ามาใช้บริการภายในวัดทิ้งขยะลงถังอย่างถูกวิธี” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระโสภณวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพตจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องขยะไม่ใช่ข้อเสียเสมอไป ขยะ ที่มาจากภาษาบาลีว่า “ขย” แปลว่าความสิ้นไป หมายถึงต้องกำจัดให้สิ้นไปเพราะเป็นมลภาวะ แต่ในปัจจุบันมีการรีไซเคิลขยะ วัดก็สามารถทำได้โดยการแบ่งแยกถังขยะสำหรับรีไซเคิลไว้ต่างหากจากขยะเปียกและขยะแห้งอย่างชัดเจน เท่านี้ก็สามารถนำขยะเหล่านี้มาเพิ่มมูลค่าแล้วแปลงไปเป็นค่าน้ำค่าไฟวัดได้ สำหรับขยะจำพวกใบไม้และเศษหญ้าก็สามารถนำไปเป็นปุ๋ยให้กับต้นไม้ได้อีกโดยไม่จำเป็นต้องเผาซึ่งจะเป็นการสร้างมลภาวะในอากาศ ถือเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างคุ้มค่าอีกด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้แก่ “ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมของวัด”

ประเด็นที่ 5 ภายในวัดมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองโดยยึดหลักธรรมาธิปไตยในการปกครองกระจายอำนาจในการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ไม่รวมศูนย์อำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียวจัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์ภายในวัดโดยมุ่งเน้นการบริหารแบบมีส่วนร่วม(สัมภาษณ์พระมหาประจักษ์ อาภาธโร เจ้าคณะตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ จังหวัดพิจิตร เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) เปิดโอกาสให้พระภิกษุและสามเณรร่วมกันกำหนดนโยบายในการปกครองในวัดอย่างชัดเจนปกครองดูแลผู้ใต้บังคับบัญชาโดยใช้หลักการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม สามารถระงับความขัดแย้ง (อธิกรณ์) ที่เกิดขึ้นได้อย่างเที่ยงธรรม (สัมภาษณ์พระศรีสุทธิพงษ์ เจ้าคณะอำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การปกครองนั้นไม่ว่าจะเป็นการปกครองในระดับใดจำต้องมีรูปแบบการปกครองที่ชัดเจน การปกครองคณะสงฆ์ก็เช่นกันก็มีรูปแบบการปกครองที่เป็นของคณะสงฆ์เองซึ่งมีวิวัฒนาการมาโดยลำดับนับตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันนี้ และมีความสอดคล้องกับโครงสร้างการบริหารทางฝ่ายบ้านเมือง โดยรูปแบบของการปกครองคณะสงฆ์นั้นกระผมมองว่ามีลักษณะเป็นรูปแบบ “คณาธิปไตยโดยมีธรรมาธิปไตยเป็นมโนทัศน์” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “คำว่าธรรมาธิปไตยนั้นคือยึดธรรมเป็นหลักสำคัญในการปกครองซึ่งจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการคือ 1. ธรรมฐิติ ผู้ทรงธรรม แนวคิดนี้ผู้ปกครองต้องเป็นผู้มีคุณธรรม หรือเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมโดยการประพฤติปฏิบัติตามธรรม หรือที่เรียกว่าธรรมราชา 2. ธรรมนิติระบบที่เป็นธรรม กล่าวคือผู้ปกครองต้องเข้ามาสู่อำนาจตามแบบแผนที่สังคมได้วางเอาไว้ ซึ่งระบบดังกล่าวต้องเป็นธรรม หรือธรรมาธิปไตยในรูปแบบการปกครองและ 3. ธรรมมิตติที่เป็นธรรม กล่าวคือ เป้าหมายของการบริหารปกครองต้องอยู่ภายใต้การปกครองที่จะได้รับการดูแลเอาใจใส่ โดยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีมิตรภาพ ภราดรภาพ และสิทธิเสรีภาพ ซึ่งผู้ปกครองสามารถสร้างวัฒนธรรมแบบแผนให้เกิดขึ้นด้วยธรรม หรือเรียกว่า ธรรมาภิบาล” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) ด้านพระทีฆทัสสีมุนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตรได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การปกครองคณะสงฆ์นั้นใช้ธรรมเป็นหลักสำคัญในการปกครองอาจแตกต่างจากการปกครองฝ่ายอาณาจักรตรงที่การปกครองคณะสงฆ์นั้นไม่มีระบบการเลือกตั้งโดยใช้สิทธิภิกษุและสามเณรในศาสนจักรเป็นสำคัญ ใช้วิธีการปกครองโดยมีมหาเถรสมาคมเป็นศูนย์กลางไล่ลำดับการปกครองมาเป็นหน ภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล และวัด แต่ละส่วนการปกครองมีเจ้าคณะเป็นผู้ปกครอง ในส่วนของวัดก็มีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองซึ่งถือว่าเป็นส่วนการปกครองที่เล็กที่สุดแต่มีความสำคัญมาก” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจะดีไม่ดียิ่งขึ้นอยู่กับการปกครองของเจ้าอาวาส เจ้าอาวาสจะรวมอำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียวไม่ได้ เพราะเจ้าอาวาสทำงานรูปเดียวไม่ได้ ดังนั้นจึงต้องมีการกระจายอำนาจไปตามส่วนต่างๆ ให้สมาชิกสงฆ์รูปอื่นๆ ได้รับผิตชอบซึ่งวัดในปัจจุบันไม่ว่าจะจะเป็นวัดเล็กหรือวัดใหญ่ก็จะมีเจ้าหน้าที่แผนกต่างๆ ภายในวัด เพื่อช่วยต่อผู้

ที่มาติดต่อประสานงานกับวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) และสอดคล้องกับคุณวสันต์ สังข์ศิลป์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในเรื่องการแบ่งหน้าที่กันทำนี้พระพุทธรองค์ได้ทรงแบบแผนไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว จะเห็นได้ว่าในสมัยพุทธกาลมีเจ้าหน้าที่ต่างๆ เช่น เจ้าหน้าที่เรือนคลัง เจ้าหน้าที่จิวร เจ้าหน้าที่แจกสลาก (ผู้รับกินนิมนต์) เจ้าหน้าที่เสนาสนะ เป็นต้น แต่ในปัจจุบันมีวิวัฒนาการความทันสมัยมากขึ้น วัดก็อาจเพิ่มเจ้าหน้าที่อื่นๆได้อีกตามความสมควรแก่งานภายในวัดเพื่อร่วมกันทำงานภายในวัดให้บรรลุวัตถุประสงค์” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณมงคลชัย ศรีสะอาด นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การปกครองภายในวัดนั้นกระผมมองว่าต้องเน้นเรื่องการมีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกสงฆ์ในวัดได้มีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น ทั้งนี้กล่าวคือเจ้าอาวาสเองต้องฟังความคิดเห็นของเสียงส่วนมากทั้งของสงฆ์ภายในวัดและของประชาชนรอบๆ วัด รวมถึงต้องมีการปรึกษาหารือการทำงานกับหน่วยราชการหรือภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง” (สัมภาษณ์เมื่อ 22 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวิฐสีลขันธ์ เจ้าคณะอำเภอแม่วงก์ วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เจ้าอาวาสต้องเป็นผู้นำที่มีความยุติธรรมและความเสมอภาคปราศจากอคติ จริงอยู่ว่าในสังคมสงฆ์จะมีระบบหนึ่งที่เรียกว่า “อาวุโส- กันต” ซึ่งก็ถือว่าเป็นหลักการให้ความเคารพกันที่ถูกต้องและดีงามอยู่แล้ว แต่จะเอาหลักนี้มาอ้างเพื่อให้เกิดความลำเอียงมิได้ เจ้าอาวาสต้องมีความเที่ยงตรง ดังคำที่ว่า “ควรชมคนที่ควรชม ควรยกย่องคนที่ควรยกย่อง” เพราะเจ้าอาวาสถือว่าเป็นผู้ที่มีบารมีในการปกครองอยู่แล้ว ถ้าประกอบด้วยคุณธรรมของผู้นำแล้วก็ยิ่งจะเสริมบารมีขึ้นไปอีก” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าการปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้แก่ “ปัจจัยด้านการปกครอง”

ประเด็นที่ 6 วัดต้องมีการจัดศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีเพื่อการศึกษาเกี่ยวกับพุทธประวัติจัดการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ทั้งแผนกธรรม บาลี และแผนกสามัญ (สัมภาษณ์พระครูศรีปริยัติวิฑูร รองเจ้าคณะอำเภอสามง่าม วัดกำแพงดิน จังหวัดพิจิตร เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) จัดศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ให้แก่พุทธศาสนิกชนรวมทั้งจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาด้วย โดยทางวัดเองจัดให้มีห้องสมุดภายในวัดเพื่อการค้นคว้าแก่พระภิกษุสามเณร และพุทธศาสนิกชนทั่วไปมีการประสานงานกับหน่วยงานราชการเพื่อส่งเสริมการฝึกอบรมด้านอาชีพกับชุมชน (สัมภาษณ์พระมหานที สุโขโต เจ้าคณะตำบลตากฟ้า วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ (สัมภาษณ์เมื่อ 2 ธันวาคม 2556) รวมถึงฝึกอบรมพระภิกษุสามเณรที่ทำหน้าที่ครูผู้สอนให้มีความรู้ทักษะในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและส่งเสริมทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร และเยาวชนเพื่อศึกษาต่อไปโดยพิจารณาจากพฤติกรรมและสภาพความเป็นอยู่ (สัมภาษณ์พระมหาประจักษ์ อภาธรโร เจ้าคณะตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ จังหวัดพิจิตร เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) ในส่วนของการจัดการศึกษานี้ทางด้านคุณสุรเชษฐ์ ตั้งสุวรรณเจริญ หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนศึกษาฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การศึกษานั้นถือเป็นรากฐานของชีวิต ซึ่งทางวัดเองตระหนักถึงข้อนี้เสมอมา เพราะตั้งแต่อดีตมาวัดเปรียบเสมือนโรงเรียนที่ให้การศึกษาแก่

ภิกษุสามเณรรวมถึงประชาชนทั่วไปมาตลอดโดยมีพระภิกษุเป็นครูผู้สอนเอง แต่ก็เป็นการสอนแบบให้เปล่าซึ่งก็ดูไม่มีระบบการจัดการเรียนการสอนอะไรมากนัก ก็สอนเท่าที่จะสอนได้ ไม่เหมือนกับระบบการเรียนการสอนของเรียนในปัจจุบัน แต่ถึงกระนั้นวัดเองก็ไม่ได้ทิ้งบทบาทของการเป็นโรงเรียนเลย” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณนิกรรดา ชันธะรัตน์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เมื่อโลกเปลี่ยนไปมีวิวัฒนาการของสิ่งทันสมัยต่างๆ เพิ่มมากขึ้น วัดจะอยู่แบบเดิมทำการเรียนการสอนแบบเดิมก็ไม่ได้ ครั้นจะทิ้งปณิธานเดิมที่ว่าวัดคือโรงเรียนแล้วทำวัดให้เป็นเพียงสถานที่ปฏิบัติธรรมก็คงไม่ได้ เพราะวัดนั้นจะต้องเป็นแหล่งให้ความรู้ให้การศึกษาทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ แต่วัดนั้นจะต้องปรับเปลี่ยนการเรียนการสอนให้ทันสมัย” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณทัศนิกา แก้วเหมือน หัวหน้ากลุ่มอำนวยการฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “คำว่า “ทันสมัย” ก็คงไม่ได้หมายถึงความหรูหราในด้านสถานที่หรือสิ่งที่ล้ำยุคล้ำสมัยอะไร แต่วัดต้องมีกลยุทธ์การเรียนการสอนแบบใหม่เพื่อดึงดูดให้คนสนใจเข้ามาศึกษาสิ่งที่ควรศึกษาภายในวัด เรื่องสรรพวิทยาทางโลกอาจเป็นเรื่องยากที่วัดจะมีกำลังไปจัดการศึกษาให้ครบสูตรได้ เพียงแต่วัดก็สอนในสิ่งที่มียุทธวิธีที่จะทำได้ให้ดูเป็นระบบและทันสมัยเท่านั้นเอง” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาจันทราวุฒิ วิชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “มีหลายอย่างภายในวัดที่ควรศึกษา อาจจะเป็นรูปแบบทัศนศึกษา โสตศึกษา หรือปฏิบัติศึกษาก็ได้ ก็ขึ้นอยู่กับการจัดระบบการศึกษาที่ถูกต้อง ซึ่งถ้าทำได้อย่างนี้วัดจะกลายเป็นห้องสมุดขนาดใหญ่เท่าบริเวณวัด เพราะเมื่อเข้ามาในวัดไม่ว่าจะเดินไปทางไหนก็สามารถหาความรู้จากวัดได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “กระผมเองมีประสบการณ์ทำการศึกษภายในวัดมานาน ซึ่งก็ประสบความสำเร็จในระดับที่น่าพอใจ อันที่จริงวัดตากฟ้าที่กระผมทำการศึกษานี้ก็ถือว่าประสบความสำเร็จมีชื่อเสียงเป็นอย่างมาก เพราะทางวัดจัดการเรียนการสอนในทุกๆ ระบบไม่ว่าจะเป็นพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แผนกธรรม และแผนกสามัญ คือทางวัดจัดทั้ง 3 แผนกเลย ซึ่งก็ถือว่าประสบความสำเร็จ เพียงแต่พระเณรของเราก็จะเรียนหนักหน่อย แต่ก็จำเป็นที่จะต้องเรียนให้ครบทุกอย่างโดยไม่สามารถทิ้งอย่างใดอย่างหนึ่งได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระโสภณวรารักษ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพตจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เพราะนักเรียนอยู่ในฐานะเป็นพระภิกษุสามเณร ครั้นจะเรียนแต่นักธรรมบาลีไม่เรียนทางโลกก็จะถูกท้วงติงเอาได้ว่าคร่ำครึไม่เปิดโลกทัศน์ใหม่ๆ เข้ามาภายในวัด ครั้นจะเรียนแต่ทางโลกไม่เรียนนักธรรมบาลีก็จะถูกติติงเอาว่าเป็นพระเป็นเณรไม่ศึกษานักธรรมบาลีจะไปสอนธรรมะใครได้ จึงเป็นเหตุผลที่ทางวัดเองต้องจัดการศึกษาให้ครบทุกแผนก โดยสนับสนุน ค่าเล่าเรียนให้นักเรียนทั้งหมด” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เมื่อนักเรียนจบจากชั้นมัธยมศึกษาจากโรงเรียนพระปริยัติธรรมแล้วทางวัดเองก็สนับสนุนให้พระภิกษุสามเณรเองได้เรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัย ซึ่งก็มีมหาวิทยาลัยสงฆ์หรือมหาวิทยาลัยรัฐหรือเอกชนที่เปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรเข้าเรียนได้รองรับอยู่ ทั้งนี้ทั้งนั้นทางวัดเองตระหนักถึงการให้โอกาสทางด้านการศึกษาแก่เยาวชน” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ทางด้านพระที่มัสสิมูนึงวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร

วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การจัดการศึกษาทั้งนักระบบบาลีร่วมกับสหวิทยาการทางโลกถือเป็นการจัดการศึกษาแบบบูรณาการหลักสูตร เป็นแนวคิดที่ดีที่ใช้การศึกษาในเชิงบูรณาการเข้ามาเป็นฐานรองรับผู้ศึกษาด้านบาลีเพื่อมารักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงมั่น และพัฒนาคณะสงฆ์ไทยได้ในระดับที่ดี เพราะผู้ศึกษาจะมีทั้งพื้นฐานด้านพระพุทธศาสนาและวิชาสามัญซึ่งเป็นศาสตร์สมัยใหม่ จะเพิ่มให้พระสงฆ์มีความสามารถในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวันเฉลิม ฮกขุน นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “องค์ความรู้ที่ได้จากเนื้อหาวิชาเหล่านั้นครอบคลุมทั้งการบริหารด้วย เรียนมาแล้วมีความรู้ในทางธรรมแล้วก็เอาความรู้ที่ได้จากการศึกษารูปแบบบูรณาการนี้ไปใช้ในการบริหารจัดการกิจต่างๆ ของคณะสงฆ์ได้ ด้วยเนื้อหาวิชาที่หลากหลายทำให้ความรู้ของผู้เรียนแตกฉานมากขึ้นซึ่งพร้อมที่จะก้าวไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระครูนิวิฐธรรมขันธ์ เจ้าคณะตำบลจันเสน วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดกับการให้ศึกษานั้นมีความเชื่อมโยงผูกพันกันมาอย่างช้านาน เพียงแต่ในปัจจุบันโลกเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่วัดก็ยังคงเป็นวัดจะต้องทำหน้าที่ของวัดโดยเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ในปัจจุบันวัดต้องเชื่อมโยงกับระบบการศึกษาในทุกระดับตั้งแต่เด็กก่อนวัยจนถึงระดับอุดมศึกษา” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “บางวัดอาจจะทำไม่ได้ทั้งหมดแต่ก็ควรจะเป็นส่วนหนึ่งหรือเข้ามาเป็นส่วนร่วม เช่น ภายในวัดสามารถจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ของเด็กก่อนวัย สามารถแบ่งที่วัดให้เป็นโรงเรียนประถม ซึ่งก็มีอยู่มากมายตามป้ายชื่อโรงเรียนวัดต่างๆ จัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ หรือโรงเรียนการกุศลขึ้น ตลอดจนมีการสร้างมหาวิทยาลัยสงฆ์ขึ้นภายในวัด ซึ่งการศึกษาลักษณะนี้ก็มีให้เห็นอยู่มากมาย” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “สำหรับในระดับอุดมศึกษาทางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยก็อาศัยวัดเป็นที่จัดตั้งวิทยาลัยเขต วิทยาลัยสงฆ์ หน่วยวิทยบริการ ห้องเรียนอยู่แล้วสำหรับวัดที่มีความพร้อมในด้านการจัดการโดยได้รับความร่วมมือจากบุคลากรของมหาวิทยาลัยสงฆ์เองหรือบุคลากรภายนอกมาให้ความรู้แก่นิสิต ปัจจุบันก็มีการเปิดโอกาสให้บุคคลทั่วไปได้เข้ามาศึกษาได้อีกด้วย จะเห็นได้ว่าวัดสามารถจัดการศึกษาได้ทุกระดับและได้มาตรฐานอีกด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าเป็นปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้แก่ “ปัจจัยด้านการจัดการศึกษา”

ประเด็นที่ 7 วัดต้องจัดสิ่งอำนวยความสะดวกภายในวัดให้กับประชาชนที่มาทำบุญและปฏิบัติธรรม เช่น ประปา สุขาภิบาล ถนนสัญจร เป็นต้น บูรณปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างภายในวัดที่ชำรุดทรุดโทรมเพื่อรองรับการเข้ารับบริการของประชาชน (สัมภาษณ์พระเมธีธรรมประนาท เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร เมื่อ 26 พฤศจิกายน 2556) เข้าไปมีส่วนร่วมในการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับชุมชน รวมถึงเข้าไปมีส่วนร่วมในการบรรเทาทุกข์ให้กับชุมชนในคราวเกิดภัยต่างๆ โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางที่พึ่งพิงอาศัย และทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและ

ภาคเอกชนเพื่อจัดหางบประมาณในการพัฒนาวัดและชุมชน (สัมภาษณ์พระมหาประจักษ์ อภาธโร เจ้าคณะตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ จังหวัดพิจิตร เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูสิริสุตโสภณ เจ้าคณะอำเภอตงเจริญ วัดสำนักขุนเณร จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การทำงานใน ส่วนของการให้บริการสาธารณะนั้นทางวัดต้องดำเนินการทั้งรับและรุก กล่าวคือต้องดำเนินการทั้ง ภายในและภายนอกวัด” (สัมภาษณ์ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นถือว่าเป็นศูนย์บริการ สาธารณะอย่างแท้จริง เพราะในแต่ละวันมีประชาชนมาใช้บริการจากวัดเป็นจำนวนมาก ทางวัดเองก็ สมควรที่จะต้องมีระบบบริการเพื่อรองรับความต้องการของประชาชนให้เพียงพอ โดยเฉพาะเรื่อง ระบบสุขาภิบาล (ห้องน้ำ-ห้องส้วม) ต้องมีจำนวนที่มากพอ สะอาดและเป็นสัดส่วนอยู่ในบริเวณที่ เหมาะสม ถ้าแยกหญิงชายให้มีบริเวณห่างกันก็จะเป็นเรื่องดี เรื่องถนนสัญจรก็เป็นเรื่องที่สำคัญ” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ด้านคุณญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมฯ สำนักงาน พระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ภายในวัดเองสมควรมีถนนหนทางภายในวัด รวมถึงถนนที่เชื่อมต่อกับชุมชนอย่างชัดเจน สำหรับสิ่งที่ขาดทรุดโทรมก็ควรดำเนินการ บูรณปฏิสังขรณ์ให้กลับมาสู่ปกติภาพ ที่กล่าวมาเป็นเพียงบางส่วนของงานให้บริการภายในวัด สำหรับ การให้บริการนอกวัดทางวัดเองก็จะเพิกเฉยไม่ได้สมควรเข้าไปมีส่วนร่วมด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิภาธรรมวงศ์ รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นจำต้องมีบทบาทร่วมกับกิจกรรมของชุมชน เช่น การ สร้างถนนสัญจรชุมชน ประปาชุมชน โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการช่วย สนับสนุนบริการสาธารณะที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างวัดกับชุมชน ในขณะเดียวกัน ภายในวัดต้องมีความพร้อมในการให้บริการสาธารณะในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นยามปกติหรือยาม วิกฤต” (สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556) ส่วนคุณพรนภา ช่วงไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร “ในอดีตมีคำที่กล่าวที่ว่าวัดคือโรงเรียนวัดคือโรงแรม คำว่าวัดคือ โรงเรียนก็คงทราบกันดีอยู่แล้ว แต่ที่ว่าวัดคือโรงแรมนั้นก็วัดนั้นเป็นสถานที่พักพิงของคนจรที่ทำการค้าขายผ่านไปผ่านมา ข้อนี้เป็นเรื่องจริง เพราะวัดนั้นเป็นสถานที่ปลอดภัย ผู้ที่ทำการค้าสัญจร ผ่านมาจึงนิยมพักตามวัด ดังนั้นทางวัดจึงจำเป็นต้องจัดการให้บริการสาธารณะในส่วนนี้ด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูวิบูลย์ธรรมมาภรณ์ รองเจ้าคณะอำเภอโพธิ์ประทับช้าง วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดควรมีวิธีการป้องกันอันตรายที่จะ เกิดขึ้นโดยการແບบແຜງของคนที่มาอาศัยวัดพักแรมด้วย เพราะปรากฏว่าบางวัดมีสิ่งของสูญหาย ทาง วัดเองก็ควรมีมาตรการรักษาความปลอดภัยโดยวิธีการถ่ายสำเนาบัตรประชาชนของผู้ที่มาขอพักแรม เพื่อให้เกิดความปลอดภัยของสิ่งของภายในวัดและผู้ความสบายใจของผู้มาพักแรมเอง” (สัมภาษณ์ เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณวันเฉลิม ฮกขุน นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงาน พระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การให้บริการสาธารณะของวัดนะครับ กระผม มองว่าวัดนั้นมีบทบาทสำคัญมากทีเดียวสำหรับการให้บริการสาธารณะ เพราะวัดนั้นเป็นที่พึ่งของ ประชาชนจริงๆ ทั้งในยามปกติและในยามอุปัติภัย ในยามปกติก็เห็นเด่นชัดกันอยู่แล้วสำหรับการ ให้บริการของวัด สำหรับในอุปัติภัยกล่าวคือเมื่อชุมชนเกิดความเดือดร้อนอันเกิดจากวาตภัย อุทกภัย และอัคคีภัย เป็นต้น” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครู นิวิฐูสีลขันธ เจ้า

คณะอำเภอแม่วงก์วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจะเข้าไปมีบทบาทในการช่วยเหลือทันทีเมื่อชุมชนเกิดความเดือดร้อนไม่ว่าจะวิธีใดก็ตามเท่าที่ขีดความสามารถของวัดจะทำได้ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อคราวเกิดอุทกภัยปี 2554 จังหวัดในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยารวมทั้งจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก เราจะเห็นภาพพระเณรช่วยกันกระสอบทรายพายเรือนำข้าวสารอาหารแห้งไปแจกแก่ประชาชน รวมถึงสำหรับวัดที่ไม่ได้รับผลกระทบกล่าวคือน้ำท่วมไม่ถึงก็ได้ใช้สถานที่วัดเองเป็นสถานที่รับรองประชาชนผู้ประสบภัย เพราะฉะนั้นจึงถือได้ว่าวัดมีบทบาทสำคัญมากในการให้บริการสาธารณะ” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้แก่ “ปัจจัยด้านการบริการสาธารณะ”

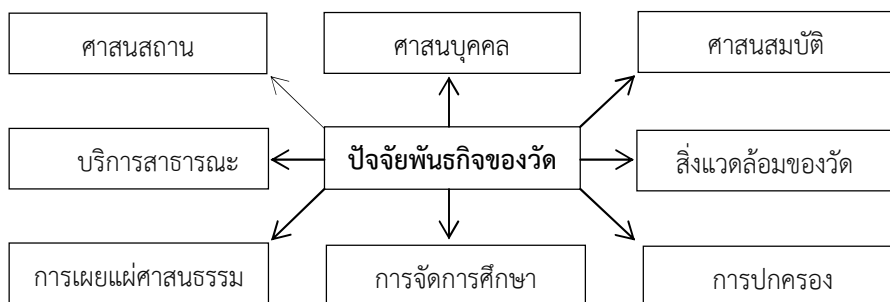
ประเด็นที่ 8 วัดต้องจัดตั้งคณะเผยแผ่พระพุทธศาสนาขึ้นเพื่อเอกภาพในการดำเนินงาน กำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องครอบคลุมทุกระดับและเหมาะสมกับเป้าหมาย ส่งการจัดกิจกรรมการให้ความรู้ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยหน่วยงานและชุมชน (สัมภาษณ์พระศรีสุทธิพงศ์ เจ้าคณะอำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556) จัดกิจกรรมเพื่อต่อต้านสิ่งเสพติดโดยใช้หลักธรรมเป็นเครื่องนำปฏิบัติ พัฒนาบุคลากร สื่อ และเครือข่ายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยหน่วยงานและชุมชน สนับสนุนส่งเสริมพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ความสามารถด้านการเผยแผ่ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังต่างประเทศ รวมทั้งอบรมสั่งสอนให้ประชาชนมีเหตุผลเลิกงมงายในไสยศาสตร์พระมหานที สุโขโต เจ้าคณะตำบลตากฟ้า วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 2 ธันวาคม 2556) สอดคล้องกับพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นจะมีคณะทำงานที่หน้าที่เกี่ยวกับการเผยแผ่ศาสนาโดยตรง ซึ่งการเผยแผ่ศาสนธรรมนั้นได้มีการกำหนดยุทธศาสตร์ที่ชัดเจน” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิภาธรรมวงศ์ รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การเผยแผ่นั้นเป็นการนำคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปสั่งสอนไปบอกกล่าวให้กับประชาชนได้ปฏิบัติตามแต่ประชาชนนั้นเป็นกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นฐานะ เพศ อายุ และระดับปัญญา ดังนั้นการเผยแผ่ต้องมีการกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน” (สัมภาษณ์เมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ต้องแบ่งแยกจำแนกกลุ่มบุคคลเสียก่อนจึงค่อยสั่งสอนธรรมะ กล่าวได้ง่ายๆ ว่า ระเบียบธรรมะกับระดับบุคคลต้องมีความสอดคล้องกัน เพราะคนต่างประเภทธรรมะที่สั่งสอนก็ต้องต่างกัน ข้อนี้เป็นหลักเทศนาธรรมที่จะเกิดประโยชน์แก่บุคคลทุกระดับ เรียกว่าการแสดงธรรมคล้อยตามอุปนิสัย” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ก่อนการเผยแผ่จำเป็นต้องทราบอุปนิสัยของผู้เข้ารับการอบรมเสียก่อน มิใช่มุ่งหวังเพียงแต่จะให้ธรรมะเปรียบเสมือนเราไม่สามารถจับปลาทุกชนิดด้วยเครื่องจับปลาเพียงชนิดเดียวฉะนั้น และการเผยแผ่นั้นผู้ทำการเผยแผ่ต้องวางตนเป็นกลางสอนแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ไม่สั่งสอนสิ่งไม่ใช่แก่นแท้ของพระพุทธศาสนาสร้างความลุ่มหลงงมงายให้กับประชาชน” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556)

ทางด้านพระครูพิพิธธรรมเวทย์ เจ้าอาวาสวัดชะมั่ง จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การเผยแผ่ศาสนาธรรมในปัจจุบันนี้จะก้าวต่อไปเทศน์สอนแบบโบราณอย่างเดียวยังไม่ได้ แต่การเทศน์บนธรรมาสน์ก็ถือว่าเป็นแบบแผนประเพณีที่ปฏิบัติสืบมาنانก็สมควรที่จะรักษาไว้ในวันสำคัญทางศาสนา” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน) สอดคล้องกับพระครูนิวิฐสีลขันธ์ เจ้าคณะอำเภอแม่วงก์วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ปัจจุบันโลกวิวัฒนาการไปมากวัดจึงมีการปรับเปลี่ยนวิธีการเผยแผ่เพื่อให้ทันต่อยุคสมัย ต้องเทศนาให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณศันสนีย์ นิมนวล หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนสถานฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “สำหรับการฝึกอบรมธรรมะก็ต้องมีกิจกรรมมาเป็นส่วนหนึ่งของการอบรมด้วย แม้แต่กิจกรรมย่อยๆ ก็ควรสอดแทรกธรรมะไปด้วยภายในวัดเองควรมีสถานที่อบรมธรรมะอย่างเป็นสัดส่วน บริเวณวัดก็ควรป้ายข้อความคติธรรมติดไว้ให้เหมาะสม” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระทีฆทัสสีมุนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดเองต้องมีการเผยแผ่เชิงรุกต้องตามโลกให้ทัน ธรรมะนั้นเป็น “อกาลิก” ไม่จำกัดเวลาไม่ลำสมัยสามารถใช้ได้กับทุกยุคทุกสมัยอยู่แล้ว อยู่ที่มีการนำไปปรับใช้ให้ทันต่อสมัยและเกิดประโยชน์ให้ได้มากที่สุด” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระครูวิบูลย์ธรรมาภรณ์ รองเจ้าคณะอำเภอโพธิ์ประทับช้าง วัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “สำหรับการเผยแผ่พระธรรมมองว่า “ตัวผู้สื่อ” มีความสำคัญมาก ผู้รับเองก็สามารถรับได้เท่าที่รับได้ สำหรับตัวผู้สื่อเองนั้นต้องมีความรู้อย่างแท้จริง เพราะมีเช่นนั้นแล้วถ้าสอนไปผิดหรือไม่ชัดเจน ผู้รับก็จะรับไปอย่างผิด เพราะฉะนั้นทางวัดเองจึงให้ความสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนาความรู้ความสามารถของคณะผู้ทำการเผยแผ่เป็นอย่างมาก” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การพัฒนาบุคลากรสายเผยแผ่นั้นเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะงานเผยแผ่ถือเป็นงานที่สำคัญของพระพุทธศาสนา วัดต้องให้ความสำคัญกับเรื่องนี้เป็นอย่างมาก สำหรับผู้ที่รับหน้าที่เผยแผ่สมควรได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 6 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณพรนภา ช่วงไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันทุกๆปีจะมีโครงการอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องดีเลยทีเดียว ถ้าทางวัดจะส่งผู้ที่มีวิทยคุณวุฒิและวิทยุฒิเหมาะสมเข้ารับการอบรม ในการนี้จะทำให้ได้รับประโยชน์หลายประการ คือมีโอกาสได้ไปประกาศศาสนาธรรมในต่างประเทศ หรือแม้ไม่สามารถนำความรู้ความสามารถที่ได้จากการฝึกอบรมมาทำงานเผยแผ่ได้เป็นอย่างดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยพันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตรได้แก่ “ปัจจัยด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม”

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกสรุปได้ว่าปัจจัยพันธกิจของวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร มีทั้งหมด 8 ด้าน ได้แก่ 1. ปัจจัยด้านศาสนสถาน มุ่งถึง อาณาเขตที่บ่งชี้ถึงความเป็นวัดที่จะต้องมีการบริหารจัดการให้เป็นสัดส่วนและชัดเจนต่อการใช้สอยและเข้าใจได้โดยง่าย กล่าวคือ เมื่อมีขอบเขตของวัดแล้ว ต้องมีจัดสรรปันส่วน

พื้นที่ให้ลงตัวเพื่อต่อการทำสังฆกรรมและสาธารณประโยชน์ ส่วนการสร้างสิ่งก่อสร้างภายในวัดบนพื้นที่ที่ได้จัดสรรปันส่วนไว้แล้วนั้นต้องคำนึงถึงพื้นที่และความคุ้มค่าในการใช้สอยเป็นสำคัญ สร้างแต่ที่จำเป็นโดยเน้นการมีพื้นที่สีเขียวและที่ว่างสำหรับกิจกรรมต่างๆ ของวัด 2. ปัจจัยด้านด้านศาสนบุคคลชี้แสดงว่าโครงสร้างการบริหารงานด้านศาสนบุคคลหรือทรัพยากรมนุษย์ภายในวัดถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะคนเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนในการบริหารงานให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังนั้นวัดจะต้องมีการบริหารจัดการศาสนบุคคลให้อยู่ในรูปแบบโครงสร้างตามภาระหน้าที่ของงาน ต้องมีการกระจายงานและใช้คนให้เหมาะสมกับงาน รวมถึงต้องมีการพัฒนาฝึกอบรมเพื่อให้กลายเป็น “ทุนมนุษย์” ที่มีคุณภาพ ประการที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือต้องมีมาตรการกำกับดูแลควบคุมความประพฤติที่ชัดเจนและเที่ยงธรรม 3. ปัจจัยด้านศาสนสมบัติ ว่าด้วยเรื่องของสิ่งของสำคัญอันมีมูลค่าของวัดที่วัดจะต้องดูแลรักษาเป็นอย่างดี โดยจะต้องแบ่งแยกประเภทให้ชัดเจนและทำการดูแลรักษาและจัดเก็บตามความสมควรในแต่ละประเภท เช่น โบราณวัตถุอันเป็นมรดกทางศาสนาและวัฒนธรรมก็ควรจัดเก็บในรูปแบบพิพิธภัณฑสถาน เงินวัดก็ควรฝากธนาคารและจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย เป็นต้น สำหรับรายการวัสดุภัณฑ์ที่สามารถยืมไปใช้ในวัดหรือนอกวัดก็ต้องมีระบบบัญชีขอยืม-รับส่ง เพื่อป้องกันการชำรุดและสูญหาย 4. ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมของวัด ต้องสร้างภูมิทัศน์อันเป็นพุทธสถานที่รื่นรมย์จัดการทุกบริบทของวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยโดยการสร้างเสริม ทดแทน กักกัน กำจัด และเพิ่มมูลค่า กล่าววัดต้องมีพื้นที่สีเขียวปลูกป่าทดแทน ต้องมีพื้นที่สำหรับสรรพสัตว์ให้เป็นสัตว์ส่วนไม่มาทำความเดือดร้อนให้กับประชาชน มีการกำจัดขยะมูลฝอยอย่างถูกวิธีเป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการรีไซเคิลขยะเพื่อสร้างมูลค่าหรือนำกลับมาใช้ใหม่เพื่อลดต้นทุนการผลิตและใช้ทดแทนวัสดุภัณฑ์ที่จำเป็น 5. ปัจจัยด้านการปกครองต้องมีองค์กรหรือสถาบันที่เป็นหน่วยงานรับผิดชอบเพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ต้องมีการกระจายอำนาจสร้างเครือข่ายให้เกิดความร่วมมือทุกภาคส่วน ควรมีระบบการบริหารและการปกครองของตนเองที่ผสมผสานส่วนดีของระบอบราชการและเอกชนเข้ากับหลักพระธรรมวินัยให้ทันกับเหตุการณ์พัฒนาไปตามยุคสมัย 6. ปัจจัยด้านการจัดการศึกษา ควรให้ความสำคัญในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมบาลีและแผนกสามัญ รวมถึงการศึกษาเพื่อประชาชนทั่วไป ปรับปรุงระบบการศึกษาให้เข้ากับยุคสมัยวางนโยบายให้เป็นไปในทิศทางเดียว เพื่อความเป็นเอกภาพทางการศึกษา พร้อมสร้างแรงจูงใจในใฝ่ศึกษาเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป 7. ปัจจัยด้านการบริการสาธารณะต้องทำให้ให้เป็นศูนย์กลางการบริการทั้งกายภาพและจิตภาพ มีความสะดวกครบวงจรเพื่อรองรับต่อความต้องการของประชาชนที่มาใช้บริการภายในวัด และจะต้องปฏิบัติภารกิจ กล่าวคือต้องบริการโดยเข้าถึงชุมชน จึงจะเรียกว่าการบริการทั้งรุกและรับ และ 8. ปัจจัยด้านการเผยแผ่ศาสนธรรม พระสังฆาธิการจะต้องมีความก้าวหน้าการเผยแผ่และทักษะการใช้ภาษาปัจจุบัน มีความพร้อมทั้งในด้านการพูด เทศน์ การบรรยาย การเขียนและการพิมพ์ตำราทางพระพุทธศาสนา รวมถึงมีการมุ่งเน้นให้ประชาชนปฏิบัติธรรมควบคู่ไปกับการเรียนรู้ภาคทฤษฎี และประการที่สำคัญควรผลิตสื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ เพื่อที่จะได้ทำงานเผยแผ่เชิงรุกได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยปัจจัยพันธกิจของวัดทั้ง 8 ด้านสามารถแสดงเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 4.7 ปัจจัยพันธกิจของวัด 8 ด้าน

ที่มา: สานิต พนารี่ (2556)

ผลการวิเคราะห์ ที่ 2 ปัจจัยการบริหารจัดการวัดเป็นอย่างไร

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลในเชิงเอกสาร (Documentary Analysis) โดยผลการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถนำเสนอต่อไปนี้

ในการบริหารจัดการวัดนั้นภารกิจของพระสังฆาธิการถือเป็นงานที่ต้องจัดการซึ่งมีขอบเขตของภาระงานอยู่ในมิติที่เชื่อมโยงกับวัดและชุมชนโดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้จัดการกล่าวคือเป็นหัวหน้าปฏิบัติภารกิจคณะสงฆ์ของวัด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นสิ่งที่จะเป็นอุปการะในการบริหารจัดการวัดก็มียุ่มาหลายซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยที่จะส่งผลต่อการบริหารจัดการวัดโดยตรง หากขาดสิ่งเหล่านี้ไปก็ทำให้วัดขาดดุลยภาพการบริหารจัดการ กล่าวคือวัดที่ดีจะต้องมีโครงสร้างของวัดที่ดี มีผู้นำที่ดี มีระบบการบริหารจัดการที่ดี และที่สำคัญที่จะกล่าวเสนอก็คือต้องมีความพร้อมด้วยเครื่องมือหรืออุปการะวิธีที่จะมีช่วยให้เกิดความคล่องตัวในการบริหารจัดการ สำหรับประเด็นปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารจัดการวัดจากการที่ได้สัมภาษณ์จากพระสังฆาธิการและคฤหัสถ์พอที่จะสรุปเป็นประเด็นหลักได้ 5 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 วัดต้องมีการจัดทำรายงานสถานะทางการเงิน งบประมาณประจำวัน เดือน ปี อย่างมีระบบและมีความโปร่งใสโดยมีคณะกรรมการตรวจสอบการเงินของวัดจัดตั้งมูลนิธิเพื่อการพระศาสนา เพื่อพัฒนาชุมชน รวมทั้งจัดการเงินผลประโยชน์และเงินการกุศลของวัดอย่างมีระบบ (สัมภาษณ์พระศรีสุทธิพงษ์ เจ้าคณะอำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จัดหวัดนครสวรรค์เมื่อ 30 พฤศจิกายน 2556) มีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ เพื่อหางบประมาณในการจัดกิจกรรมของวัดเพื่อชุมชนโดยใช้งบประมาณของวัดอย่างคุ้มค่าในการจัดกิจกรรมต่างๆ คำนึงถึงความประหยัดสุดและประโยชน์สูงรวมทั้งจัดหาทุนการศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้สำหรับพระภิกษุสามเณรภายในวัด ส่งเสริมเงินทุนแก่ประชาชนในรูปสหกรณ์โดยมีคณะกรรมการวัดเป็นผู้บริหารและมีพระภิกษุให้การสนับสนุน (พระครูศรีปริยัติวิฑูร รองเจ้าคณะอำเภอสามง่าม วัดกำแพงดิน จังหวัดพิจิตร เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระทีฆทัตสโมนึ่งวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องงบประมาณเป็นปัจจัยที่มีส่วนสำคัญในการบริหารจัดการวัด แม้ว่าวัดจะเป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร แต่ก็จำเป็นจะต้องมีสภาพคล่องตัวในเรื่องการเงิน” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การบริหารจัดการวัดในทุกๆ ด้านจำต้องใช้งบประมาณในการ

บริหารจัดการ ซึ่งจะว่ากันถึงที่มา ที่เก็บ และที่ไป ของงบประมาณวัด ที่มาของงบประมาณนั้นถามว่า มาอย่างไร งบประมาณของวัดต้องบอกก่อนว่ามีที่มาจากหลายแห่ง เช่น การบริจาคร่วมทำบุญของประชาชน การสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น นี่คือการที่มาของงบประมาณวัด เมื่อมีที่มาที่ จำต้องมีที่เก็บ” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันการเก็บเงินก็ต้องว่าด้วยบัญชีธนาคาร แต่วัดเองนั้นเท่าที่สังเกตจากการเป็นเจ้าของผู้ครองเองมักจะทำในรูปแบบมูลนิธิ หรือกองทุนเพื่อกิจการต่างๆ โดยมีคณะกรรมการดูแลในส่วนนี้ ซึ่งค่อนข้างมีความชัดเจนในเรื่องนี้” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวิฐธรรมชั้นตรี เจ้าคณะตำบลจันเสน วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในส่วนของที่ไปนั้นก็เป็นที่ไปต่างๆ ประการ เพื่อสาธารณประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นเพื่อพัฒนาวัด พัฒนาชุมชน หรือแม้แต่เพื่อเป็นทุนการศึกษาสำหรับภิกษุสามเณรและเยาวชนในชุมชน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องมีความโปร่งใสในเรื่องนี้ ต้องมีระบบการจัดการที่ชัดเจน สามารถตรวจสอบที่มาที่ไปได้” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ด้านคุณวสันต์ สังข์ศิลป์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องงบประมาณเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะเป็นปัจจัยที่มีส่วนช่วยในการบริหารจัดการวัด แต่เรื่องการเงินเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน การบริหารจัดการในส่วนนี้ต้องมีความรัดกุมเป็นอย่างมากเพื่อป้องกันไม่เกิดปัญหาและข้อครหา” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุรเชษฐ์ ตั้งสุวรรณเจริญ หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนศึกษาฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องแต่งตั้งคณะกรรมการเข้ามาบริหารในเรื่องของงบประมาณ ซึ่งทุกวัดจะเป็นแบบนี้อยู่แล้ว ทั้งนี้ทั้งนั้นงบประมาณที่วัดได้มาก็เป็นไปเพื่อการพัฒนาอันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่สาธารณะทุกๆ ประการ แม้แต่การนำมาพัฒนาวัดในส่วนต่างๆ หรือบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งชำรุดทรุดโทรม ในการนี้ก็เป็นที่ไปเพื่อประโยชน์ต่อสาธารณะ” (สัมภาษณ์เมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระโสภณวรารักษ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพต จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “จริงอยู่ว่างบประมาณเป็นปัจจัยที่สำคัญในการบริหารจัดการวัด แต่วัดเองต้องมีการกำหนดขอบเขตการใช้งบประมาณให้ชัดเจนว่าจะทำอะไร ใช้งบประมาณระยะเวลาเท่าไร และต้องได้รับฉันทามติจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการนั้นๆ” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณนิกรรดา ชันธะรัตน์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เพราะกิจกรรมหรือโครงการของวัดมีมากมาย ตามภารกิจคณะสงฆ์ ดังนั้นจึงต้องมีการแจกแจงถึงการใช้งบประมาณที่จำเป็นและสำคัญเป็นลำดับไป” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูสิริสุตโสภณ เจ้าคณะอำเภอดงเจริญ วัดสำนักขุนเณร จังหวัดพิจิตร “วัดต้องมีการวางแผนการใช้งบประมาณและประเมินถึงความคุ้มค่าในการใช้งบประมาณ” (สัมภาษณ์ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณพรนภา ช่วงไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในเรื่องของการบอกบุญเพื่อเชิญชวนร่วมบริจาคอันเป็นรูปแบบหนึ่งของการหางบประมาณเข้าวัด ก็ควรดำเนินงานให้บรรลुวัตถุประสงค์เห็นเป็นประจักษ์ดังที่ได้เชิญชวนร่วมบริจาคทำบุญ และไม่ว่าจะเป็นโครงการหรือกิจกรรมใดจะต้องระบุนายละเอียดของเรื่องการใช้งบประมาณทั้งสิ้น” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้

สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องมีคณะกรรมการตรวจสอบและกลั่นกรองถึงความโปร่งใสในการใช้งบประมาณ และประเมินผลสัมฤทธิ์ของกิจกรรมหรือโครงการที่ทางวัดได้ดำเนินการแล้วเสร็จ” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการบริหารจัดการวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตร ได้แก่ “ปัจจัยด้านงบประมาณ”

ประเด็นที่ 2 วัดต้องมีการนำเอาเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เป็นสื่อช่วยในการบริหารจัดการวัด มีระบบการบริหารจัดการทางไกล ผ่านสื่อทางไกล เช่น โทรศัพท์ วิทยุ เป็นต้น มีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารและกิจกรรมของวัดโดยผ่านสื่อมวลชนและเทคโนโลยีสารสนเทศ (สัมภาษณ์พระมหาประเสริฐ ปุณณสิริ รองเจ้าคณะอำเภอชุมแสง วัดทับกฤชกลาง เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2556) มีห้องโสตทัศนศึกษาการบริหารจัดการ ที่มีระบบอินเทอร์เน็ต ให้คณะสงฆ์สืบค้นความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารจัดการได้และมีการติดตั้งอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ภายในวัดเพื่อความสะดวกในการดำเนินของวัด (สัมภาษณ์พระมหานที สุโขโต เจ้าคณะตำบลตากฟ้า วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 2 ธันวาคม 2556) สอดคล้องกับคุณสุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ปัจจุบันโลกวิวัฒนาการไปมากด้วยระบบเทคโนโลยี วัดเป็นสถานที่อันสงบ ภิกษุสามเณรดำเนินชีวิตด้วยวิถีแห่งสมณะก็จริงอยู่ แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธความเจริญก้าวหน้าทันสมัยของเทคโนโลยี” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดจำเป็นต้องยอมรับความเปลี่ยนแปลงในส่วนนี้โดยที่ไม่เป็นการประพัตติตนที่ขัดต่อพระธรรมวินัยอันจะทำให้เสียอาจาระ ซึ่งวัดสมัยใหม่ต้องทันสมัยและก้าวทันโลกอยู่เสมอ ดังนั้นจึงต้องนำเทคโนโลยีรวมถึงการสื่อสารที่ทันสมัยเข้ามาใช้ภายในวัด เพื่ออำนวยความสะดวกในทุกๆ ด้าน” (สัมภาษณ์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดควรได้รับข่าวสารที่ทันต่อเหตุการณ์อยู่เสมอ รวมถึงต้องมีระบบเผยแพร่ธรรมะหรือข่าวสารของพระพุทธศาสนาที่ทันสมัย เข้าถึงประชาชนได้โดยง่าย มีระบบบริการประชาชนภายในวัดด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย เช่น ระบบอินเทอร์เน็ต ระบบโสตทัศน อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยเป็นอย่างมากในการดำเนินงานของวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) ด้านพระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องตามโลกให้ทัน ยุคนี้เป็นยุคโลกาภิวัตน์ที่โลกเปลี่ยนแปลงไปเร็วมาก วัดเองก็เป็นส่วนหนึ่งของโลก ครั้นโลกเปลี่ยนแปลงวัดจะอยู่ที่เดิมก็คงไม่ได้ ภิกษุสามเณรเองก็เช่นกันต้องตามชาวโลกให้ทันมิเช่นนั้นก็จะคุยกับคนเข้าใจไม่รู้เรื่อง ไปสอนใครก็ไม่ได้เหมือนคุยกันคนละภาษา” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณมงคลชัย ศรีสะอาด นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เมื่อโลกเจริญด้วยระบบเทคโนโลยีการสื่อสารที่ก้าวไปไกลมาก วัดเองก็ต้องตามให้ทันปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยให้ได้ วัดต้องสอดคล้องกับโลก จะสวนกระแสโลกไม่ได้ แต่เหรียญมีสองด้าน การนำเทคโนโลยีมาใช้ในวัดก็ต้องใช้ให้ถูกวิธีและเหมาะสมกับอาจารย์วินัย ประโยชน์ของเทคโนโลยีนั้น มีมากมายช่วยให้วัดดำเนินงานได้อย่างคล่องตัว” (สัมภาษณ์เมื่อ 22 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้อง

กับพระครูวิมลธรรมประสิทธิ์ เจ้าคณะตำบลดงป่าคำดงกลาง วัดเขารูปช้าง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันวัดเองสามารถมีเว็บไซต์ธรรมะเพื่อเผยแพร่ให้กับประชาชนได้ สามารถนำเอาอุปกรณ์เทคโนโลยีมาเข้ามามีส่วนช่วยในการเผยแพร่อบรมธรรมะ รวมถึงติดตั้งอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์รักษาความปลอดภัยให้กับศาสนสมบัติได้อีกด้วย และนอกจากนี้ยังสามารถนำเทคโนโลยีการสื่อสารมาเป็นอุปกรณ์สำหรับการศึกษาของภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไปได้อีกด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 13 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการบริหารจัดการวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตร ได้แก่ “ปัจจัยด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร”

ประเด็นที่ 3 วัดนั้นมีความสำคัญที่ตีงามกับชุมชนมาอย่างช้านานแม้ว่าสังคมไทยจะมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกสมัยใหม่แต่ในสังคมชาวพุทธก็ยังคงมีความสัมพันธ์ที่ตีงามต่อกัน วัดมีความเกี่ยวเนื่องกับชุมชนอย่างแนบแน่น (สัมภาษณ์พระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ 14 พฤศจิกายน 2556) โดยมีบทบาทร่วมกันในการพัฒนาชาติและศาสนา จะเห็นได้จากวัดเองมีการแต่งตั้งคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิให้เป็นไวยาวัจกรประจำวัด มีการแต่งตั้งประชาชนผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญในด้านต่างๆ ให้เป็นคณะกรรมการวัด มีการประชุมอยู่เป็นประจำโดยเปิดโอกาสให้ตัวแทนภาคประชาชนได้แสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกิจกรรมของวัด (สัมภาษณ์คุณทัศนติกา แก้วเหมือน หัวหน้ากลุ่มอำนวยการฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2556) ประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในวันสำคัญของศาสนาและของชาติ สร้างความสามัคคีปรองดองระหว่างวัดกับชุมชน คอยระงับข้อพิพาทและสร้างความสัมพันธ์อันดีงามให้เกิดขึ้นภายในชุมชน (สัมภาษณ์คุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรเมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูสิริสุตโสภณ เจ้าคณะอำเภอตงเจริญ วัดสำนักขุนเณร จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าในปัจจุบันโลกจะมีความเจริญไปมากก็ตาม และทำให้ถูกมองว่าบทบาทของวัดที่ต่อชุมชน หรือบทบาทของชุมชนที่มีต่อวัดอาจดูไม่แนบแน่นเท่าที่ควร แต่ในความเป็นจริงแล้วมิได้เป็นเช่นนั้น เพียงแต่รูปแบบเดิมๆ อาจถูกเปลี่ยนไปบ้างตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระโสภณวรภรณ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพต จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดเองก็ยังคงทำหน้าที่ของวัดอย่างเต็มที่ รวมถึงเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและพัฒนาจิตใจประชาชนในชุมชนอย่างเต็มกำลัง มุ่งหวังที่จะช่วยเหลือเพื่อให้พ้นจากทุกข์โดยไม่จำกัดว่าเป็นพุทธศาสนิกชนหรือศาสนิกในศาสนาอื่นๆ” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวสันต์ สังข์ศิลป์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดคอยสร้างความสัมพันธ์อันดีงามกับชุมชนอยู่เสมอ การงานหรือกิจกรรมใดก็ตามที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชนก็จะหลีกเลี่ยงเพื่อป้องกันความขัดแย้งที่จะตามมาในระยะยาว พุดง่าย ๆ ก็คือวัดจะไม่ทะเลาะกับชาวบ้านรอบวัด เน้นสร้างความสามัคคีกันเท่านั้น” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระทีฆทัสสีมุนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องมีจุดยืนหรือมีธรรมาที่ชัดเจนกล่าวคือ

วัดต้องมีความเป็นกลางในทุกๆ เรื่อง จะคล้อยตามหรือเอนเอียงไปในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมิได้ หากมีข้อพิพาทเกิดขึ้นภายในชุมชนในเบื้องต้นวัดต้องมีหน้าที่เข้าไปไกล่เกลี่ยโดยยึดถือความถูกต้องและการออมชอมเป็นสำคัญ” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดต้องสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นในชุมชนให้ได้ ซึ่งหากวัดตั้งอยู่ในความเป็นกลางโดยฐานแห่งความเที่ยงธรรมแล้วก็ย่อมจะเป็นที่ยอมรับของชุมชน และสามารถทำหน้าที่สร้างความสัมพันธ์อันดีงามให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ด้านคุณพรนภา ช่างไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตรที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ชุมชนนั้นยึดวัดเป็นศูนย์กลางจิตใจของประชาชนในชุมชน มีวิถีการดำเนินชีวิตที่ผูกพันกับวัดอย่างแนบแน่น วัดเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมต่างๆ เรียกได้ว่าวัดนั้นเป็นที่พึ่งพาของประชาชน โดยเฉพาะประชาชนชาวพุทธ” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณวันเฉลิม ฮกขุน นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ประชาชนนั้นมีความศรัทธาอย่างแรงกล้าในพุทธศาสนาในหลักคำสอนและในพระสงฆ์ที่เป็นตัวแบบแห่งความประพฤติอันดีงาม ดังมีคำที่กล่าวว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ (พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ)” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระมหาจันทราวฑู วชิรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “วัดนั้นเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนเสมอมา ถ้ามองว่าประชาชนเสื่อมศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาต่อวัดไปบ้างหรือไม่ตอบได้เลยว่า ความศรัทธาของประชาชนในชุมชนไม่เคยลดน้อยถอยลงไปเลย แม้ว่าจะมีสมาชิกสงฆ์ที่ปฏิบัติไม่ดีไม่ชอบอยู่บ้าง แต่นั่นเป็นส่วนน้อยไม่ใช่องค์รวม ซึ่งผู้ที่ปฏิบัติไม่ชอบก็ต้องถูกดำเนินการทางธรรมวินัยหรือทางกฎหมายอยู่แล้ว” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูนิวิฐสีลขันธ เจ้าคณะอำเภอแม่วงก์วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “มุมมองที่องค์รวมเป็นเรื่องสำคัญ เพราะพุทธศาสนาสอนให้ศรัทธาอย่างมีเหตุผลปราศจากความมกมาย สั่งสอนแต่สิ่งที่เป็นแก่นสารอย่างแท้จริง เป็นเหตุผลที่ทำให้ชาวพุทธแท้มีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธศาสนาเสมอมา อีกประการหนึ่งวัดเองก็เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของวัด ในข้อนี้มีส่วนสำคัญไม่น้อยที่ทำให้วัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีงามต่อกันเสมอมา” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่พระครูนิวิฐธรรมขันธ เจ้าคณะตำบล วัดจันทเสน จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่องชุมชนสัมพันธ์นั้นเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะวัดที่ดีชุมชนที่ดีจะอยู่ได้นั้นต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เฉกเช่นน้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า วัดต้องดูแลชุมชน ชุมชนเองก็ต้องดูแลวัด ต้องดูแลกันและกัน มิเช่นนั้นก็อยู่ไม่ได้ วัดก็มีหน้าที่ของวัด ชุมชนก็มีหน้าที่ของชุมชน” (สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูวิมลธรรมประสิทธิ์ เจ้าคณะตำบลดงป่าคำดงกลาง วัดเขารูปช้าง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “หน้าที่ของแต่ละฝ่ายต้องสร้างเอื้อเพื่อให้แก่กันและกัน กล่าวคือวัดต้องเป็นศูนย์กลางจิตใจของประชาชนในชุมชนอย่างแท้จริง เป็นที่พึ่งพาให้ยามร้อนใจของประชาชน และชุมชนนั้นต้องคอยดูแลอุปถัมภ์ค้ำจุนวัดอยู่เสมอ เพียงเท่านั้นความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างวัดกับชุมชนก็จะไม่สูญหายไป” (สัมภาษณ์เมื่อ 13 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการบริหารจัดการวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตร ได้แก่ “ปัจจัยด้านชุมชนสัมพันธ์”

ประเด็นที่ 4 เจ้าอาวาสซึ่งถือว่าเป็นผู้นำสงฆ์ในวัดต้องมีภาวะผู้นำและวิสัยทัศน์ในการบริหารจัดการภารกิจของวัด ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคมอย่างยุติธรรม สามารถวิเคราะห์งานและปฏิบัติงานตามลำดับขั้นตอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป (สัมภาษณ์พระเมธีธรรมประนาท เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร เมื่อ 26 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ภาวะผู้นำนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญมากสำหรับทุกองค์กร องค์กรสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน องค์กรสงฆ์นั้นถูกแบ่งระดับการปกครองมาโดยลำดับจนถึงระดับที่เล็กที่สุดก็คือวัด ในแต่ละระดับก็จะมีเจ้าคณะผู้ปกครองตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราช (ประมุขสงฆ์) มหาเถรสมาคม (สภาสงฆ์) เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส ซึ่งเจ้าอาวาสนั้นถือเป็นผู้ปกครองในหน่วยการปกครองขององค์กรสงฆ์ที่เล็กที่สุดนั้นก็คือวัด” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณสุวัฒน์ แจ่มจิตร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เมื่อพูดผู้ปกครองซึ่งหมายถึงผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำ ก็ต้องกล่าวถึงความเหมาะสมผู้นำเป็นสำคัญว่ามีคุณสมบัติเพียงพอหรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นด้านคุณวุฒิ วิทยุฒิ บุคลิกภาพ และทักษะในการทำงานด้านอื่นๆ ซึ่งต้องมีการพิจารณาถึงความเหมาะสมอยู่พอสมควร” (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูพิพิธธรรมเวทย์ เจ้าอาวาสวัดชะมัง จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เพราะผู้นำเป็นองค์สำคัญในการนำพาองค์กรไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถ้าวัดมีผู้นำที่ดี มีคุณภาพ มีศักยภาพในการบริหารงานวัด นอกจากจะช่วยให้วัดนั้นๆ บรรลุวัตถุประสงค์ตามภารกิจต่างๆ แล้ว ยังมีส่วนช่วยให้องค์กรรวมกล่าวคือการบริหารงานในระดับสูงๆ ขึ้นมามีประสิทธิภาพอีกด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ด้านพระทีฆตสฺมิฐินันท์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เจ้าอาวาสนั้นเป็นผู้นำแบบทวีภาค คำว่า “ทวีภาค” นี้ แปลว่า สองส่วน กล่าวคือนอกจากเจ้าอาวาสจะเป็นผู้นำของภิกษุสามเณรภายในวัดแล้ว ก็ยังเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณของประชาชนในชุมชนอีกด้วย เรียกว่าเป็นผู้นำแบบทวีภาค” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระโสภณวรารักษ์ เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพต จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “จะเห็นได้ว่าในชุมชนต่างๆประชาชนจะมีความเคารพและศรัทธาในตัวเจ้าอาวาสเป็นอย่างมาก จึงนับได้ว่าเจ้าอาวาสมีบารมีธรรมที่มากพอสมควร เมื่อพิจารณาจากหลายๆ ด้านแล้วจะเห็นได้ว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งอาวาสนั้นต้องมีคุณสมบัติเฉพาะที่เหมาะสม” (สัมภาษณ์เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระอมรเมธี รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “คุณสมบัติที่เหมาะสมนั้นได้แก่อะไรบ้าง กล่าวคืออาวาสหรือผู้นำวัดต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล (จักขุมา) มีทักษะการทำงานได้อย่างเป็นลำดับขั้นตอน (วิรูโร) และต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี (นิสสยสัมปนโน) ซึ่งเป็นหลักที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในพุทธปาปณิกสูตรที่เป็นตัวบ่งชี้คุณสมบัติของเจ้าอาวาสที่ดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับคุณพรณา ช่วงไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “การเป็นที่ยอมรับทั้งของภิกษุสามเณรภายในวัดและประชาชนในชุมชนก็เป็น

เรื่องสำคัญไม่น้อย กล่าวคือการเป็นเจ้าอาวาสที่ตึ้นนอกจากคุณสมบัติที่เหมาะสมที่ได้กล่าวมาแล้ว ความสามารถในการครองใจทุกฝ่ายก็เป็นเรื่องสำคัญเพราะจะทำให้เจ้าอาวาสทำหน้าที่เป็นผู้ไกลเกลี่ย ปัญหาและหาข้อยุติสร้างความปรองดองให้กับทุกๆ ฝ่ายเป็นที่ยอมรับจากทุกฝ่ายโดยคุณุภาพ” (สัมภาษณ์เมื่อ 12 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัย การบริหารจัดการวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตร ได้แก่ “ปัจจัยด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม”

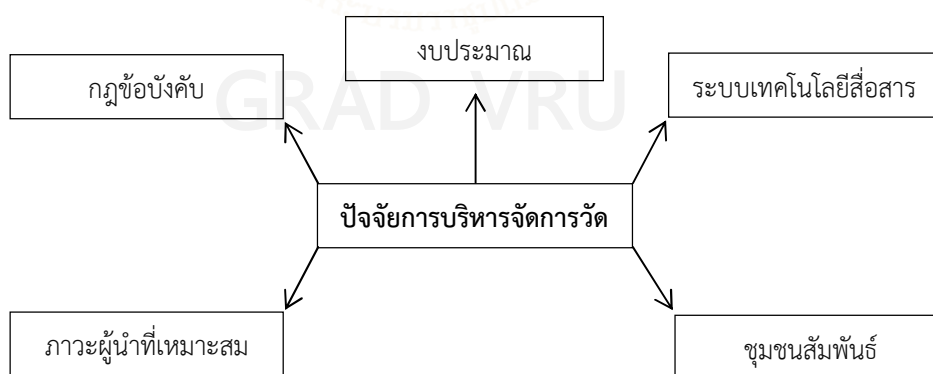
ประเด็นที่ 5 พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด ยึดถือพระราชบัญญัติคณะ สงฆ์ พ.ศ. 2505 แก่ไข พ.ศ. 2535 เป็นสำคัญ และปฏิบัติตามกฎระเบียบเพิ่มเติมของมหาเถร สมาคม เมื่อจะออกกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะก็ต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย รวมทั้ง บริหารกิจการคณะสงฆ์โดยไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ (สัมภาษณ์พระมหาประจักษ์ อาภาโร เจ้าคณะ ตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ จังหวัดพิจิตร เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2556) ในส่วนการสอบสวนและไต่สวน สงฆ์ผู้กระทำความผิดพระวินัยก็เป็นไปตามตามกระบวนการยุติธรรมของคณะสงฆ์ ให้ความร่วมมือกับ เจ้าหน้าฝ่ายบ้านเมืองด้วยดีในการตรวจสอบความเรียบร้อยภายในวัด (สัมภาษณ์พระมหาประเสริฐ ปุณณสิริ รองเจ้าคณะอำเภอชุมแสง วัดทับกฤชกลาง เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระ ครุณิวินัยสี่ชั้น เจ้าคณะอำเภอแม่่วงก์ วัดมฤคทายวัน จังหวัดนครสวรรค์ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “เรื่อง ของกฎข้อบังคับหรือกฎหมายนั้นเป็นทั้งข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติ สงฆ์เองก็เช่นกันจำต้องมีข้อห้าม และข้อปฏิบัติเช่นกันเพื่อความเรียบร้อยของคณะสงฆ์ สำหรับสงฆ์นั้นมีพระวินัยเป็นแบบแผนในการ ประพฤติปฏิบัติตน และในฐานะที่สงฆ์เองเป็นประชาชนคนไทยก็ถือว่าเป็นผู้ที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ด้วยเช่นกัน จึงจำต้องปฏิบัติตามทั้งพระวินัยและรัฐธรรมนูญ” (สัมภาษณ์เมื่อ 10 พฤศจิกายน 2556) สอดคล้องกับพระครูพิพิธธรรมเวทย์ เจ้าอาวาสวัดชะม่ม จังหวัดพิจิตร ที่ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “พระวินัย นั้นไม่ขัดแย้งต่อรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ การกระทำบางอย่างผิดวินัยสงฆ์แต่ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมืองก็มี แต่การกระทำทุกอย่างที่ผิดต่อกฎหมายบ้านเมืองถือเป็นการผิดพระวินัยทั้งสิ้นเพราะมีอาจารย์ไม่ เหมาะสม นอกจากนี้ยังมีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์และกฎระเบียบเพิ่มเติมของมหาเถรสมาคมให้ ยึดถือปฏิบัติอีกด้วย” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณอนันยา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “กฎ ข้อบังคับของสงฆ์นั้นมีมากพอสมควรที่จะให้สงฆ์เองประพฤติปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสม ในส่วนของ การตรวจสอบความประพฤติของสงฆ์เองก็จะมีคณะพระวินัยธร (ผู้ทรงพระวินัย) เป็นผู้ไต่สวน สอบสวนเมื่อเกิดอริกรรม (คดีเรื่องราว ปัญหา ความยุ่งยาก) โดยตัดสินด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม หาก คดีใดเกี่ยวเนื่องกับฝ่ายบ้านเมืองหลังสอบสวนอริกรรมแล้วเสร็จแล้วก็จะประสานความร่วมมือกับ เจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองได้ดำเนินคดีต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นกลั่นกรองพฤติกรรมของสงฆ์ได้อย่างเป็นอย่างดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2556) ในขณะที่คุณเดชา ก่อเกิด ผู้อำนวยการสำนักงาน พระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร ได้ให้สัมภาษณ์ว่า “ในปัจจุบันมีข่าวเกี่ยวกับสงฆ์ในด้านลบที่ปรากฏตาม สื่อต่างๆ หากพิจารณาดีๆ แล้วก็จะเห็นว่าทางสงฆ์เองไม่ได้ย่อหย่อนในการกลั่นกรองพฤติกรรมของ สงฆ์เลย ผู้ทำความผิดก็ต้องถูกดำเนินคดีตามความผิดไม่มีปิดบังซ่อนเร้น ยังมีข่าวออกมามากขึ้นก็

แสดงให้เห็นชัดเจนว่ากระบวนการยุติธรรมสงฆ์ได้สอดส่องดูแลวัดเป็นอย่างดี” (สัมภาษณ์เมื่อ 16 พฤศจิกายน 2556)

จากประเด็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทำให้ทราบว่าปัจจัยสำคัญซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยการบริหารจัดการวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในจังหวัดนครสวรรค์และพิจิตร ได้แก่ “ปัจจัยด้านกฎข้อบังคับ”

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกสรุปได้ว่าปัจจัยการบริหารจัดการวัดที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร มีทั้งหมด 5 ด้าน ได้แก่

1. ปัจจัยด้านงบประมาณ ถือเป็นอุปกรณ์สำคัญในการบริหารจัดการวัด วัดจึงต้องมีวิธีการต่างๆ ในการระดมทุนเพื่อเป็นงบประมาณในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ภายในวัด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นงบประมาณที่ใช้ไปนั้นจะต้องเกิดประโยชน์และคุ้มค่าอย่างแท้จริง
2. ปัจจัยด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร ในยุคที่มีการสื่อสารแบบไร้พรมแดน ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศจึงมีความจำเป็นต่อการบริหารจัดการวัดมาก เพราะวัดถือเป็นองค์กรหนึ่งที่จะต้องมีการพัฒนาการตามกระแสโลกในยุคโลกาภิวัตน์ให้ทัน ต้องรู้จักการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย
3. ปัจจัยด้านชุมชนสัมพันธ์ วัดจะต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับชุมชน กล่าวคือเป็นมิตรที่ดีกับประชาชนไม่เลือกปฏิบัติ ต้องให้บริการทุกระดับเท่าเทียมกันสร้างความประทับใจให้กับทุกๆ ฝ่าย
4. ปัจจัยด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม วัดต้องมีเจ้าอาวาสที่ดี มีความรู้ความสามารถ มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล และเป็นที่ยอมรับทั้งฝ่ายภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป
5. ปัจจัยกฎข้อบังคับ นอกจากพระธรรมวินัยที่เป็นตัวกลั่นกรองพฤติกรรมของภิกษุสามเณรแล้ว วัดจะต้องมีกฎระเบียบและวัตรปฏิบัติต่างๆ เพิ่มขึ้นเพื่อความเหมาะสมแก่ยุคสมัย และมีมาตรการอย่างเด็ดขาดกับผู้ละเมิดกฎข้อบังคับโดยปัจจัยการบริหารจัดการวัดทั้ง 5 ด้าน สามารถแสดงเป็นภาพได้ดังนี้

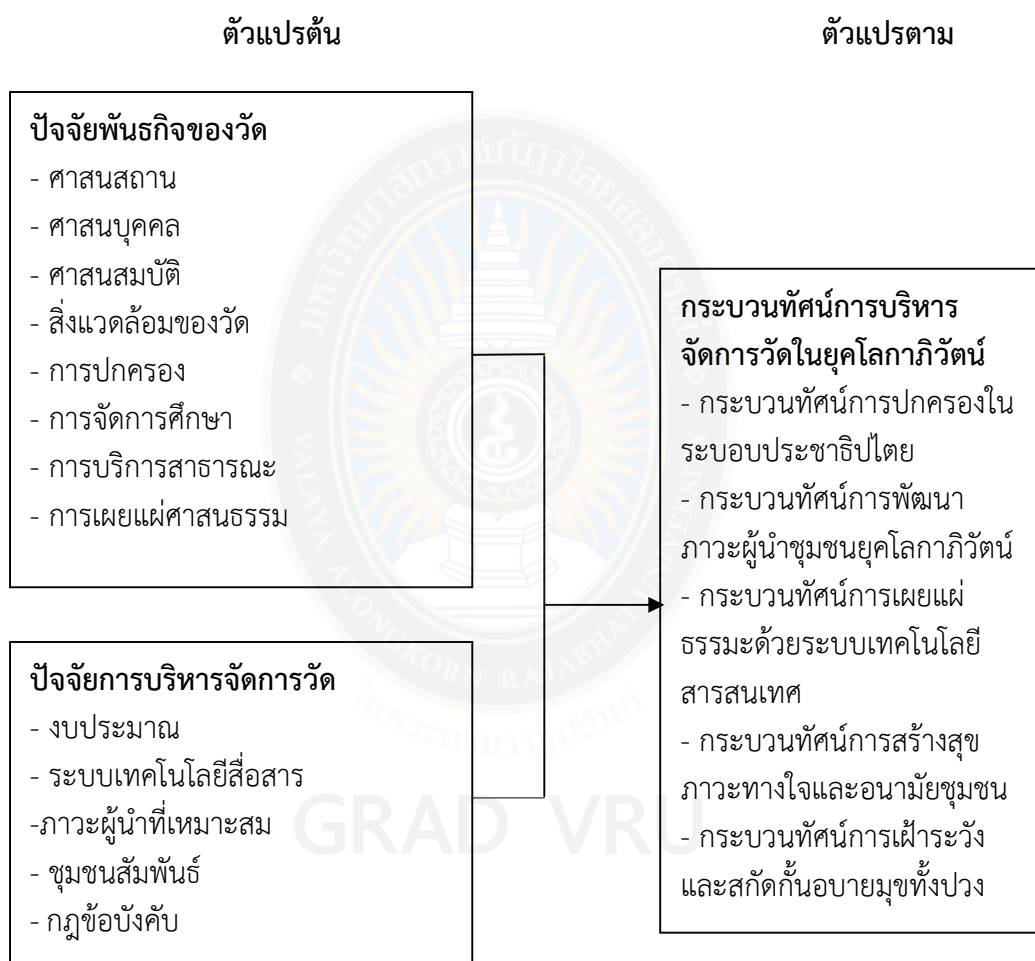

ภาพที่ 4.8 ปัจจัยการบริหารจัดการวัด 5 ด้าน

ที่มา: สาทิต พนารี (2556)

สรุปได้ว่าวัดยุคโลกาภิวัตน์ตามทัศนะของผู้ให้สัมภาษณ์ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์ที่ความต้องมีกระบวนการบริหารจัดการ 5 ด้าน ประกอบด้วย 1. กระบวนการปกครองวัดในระบอบประชาธิปไตย 2. กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์ 3. ปัจจัยการเผย

แผ่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยี 4. กระทบทัศนการณ์การสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน และ 5. กระทบทัศนการณ์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง โดยกระทบทัศนการณ์ทั้ง 5 นี้ จากการสัมภาษณ์เชิงลึกมีปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารจัดการ 13 ด้าน ประกอบด้วย ปัจจัยพันธกิจของวัด 8 ด้าน และปัจจัยการบริหารจัดการวัด 5 ด้าน ซึ่งเป็นตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กันสามารถแสดงเป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 2.11 ความสัมพันธ์ของตัวแปรกระทบทัศนการณ์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์
ที่มา: สาทิต พนารี (2556)

4.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

ตอนที่ 1 สัญลักษณ์ที่ใช้ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดสัญลักษณ์ต่างๆแทนความหมายดังต่อไปนี้

n	หมายถึง	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง
\bar{X}	หมายถึง	ค่าเฉลี่ย (Mean)

S.D.	หมายถึง	ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
t	หมายถึง	สถิติทดสอบที่ใช้พิจารณา t-distribution
F	หมายถึง	สถิติทดสอบที่ใช้พิจารณา F-distribution
SS	หมายถึง	ผลรวมกำลังสองของคะแนน
MS	หมายถึง	คะแนนเฉลี่ยของผลรวมกำลังสองของคะแนน
Df	หมายถึง	ชั้นขององศาแห่งความเป็นอิสระ
R	หมายถึง	ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์
R ²	หมายถึง	ค่าสัมประสิทธิ์ความผันแปรของตัวแปรชีวิต
R ² Change	หมายถึง	ประสิทธิภาพการทำนายที่เพิ่มขึ้นเมื่อเพิ่มตัวแปรอิสระเข้าสมการถดถอย
β	หมายถึง	ค่าสัมประสิทธิ์ความถดถอยมาตรฐาน
B	หมายถึง	ค่าสัมประสิทธิ์ความถดถอย
*	หมายถึง	ค่ามีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ตอนที่ 2 ข้อมูลทั่วไป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามจำแนกตามอายุวุฒิการศึกษาสามัญวุฒิการศึกษาทางธรรมและวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรมโดยแสดงจำนวนและค่าร้อยละตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4.2 แสดงสถานภาพ อายุวุฒิการศึกษาสามัญวุฒิการศึกษาทางธรรมและวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรมของผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการวัด

ข้อมูลทั่วไป	N=385	
	จำนวน	ร้อยละ
สถานภาพ		
พระภิกษุสามเณร	178	46.22
ประชาชน	207	53.78
รวม	385	100.00
อายุ		
ต่ำกว่า 20 ปี	35	9.10
20 - 30 ปี	84	21.82
31 - 40 ปี	122	31.69
41 - 50ปี	56	14.54
51 - 59ปี	47	12.20
60ปีขึ้นไป	41	10.65
รวม	385	100.00

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไป	N=385	
	จำนวน	ร้อยละ
วุฒิการศึกษาสามัญ		
ต่ำกว่าปริญญาตรี	32	8.35
ปริญญาตรี	312	81.00
สูงกว่าปริญญาตรี	41	10.65
รวม	385	100.00
วุฒิการศึกษาทางธรรม		
ไม่มีวุฒิทางธรรม	113	29.35
นักธรรมชั้นตรี	36	8.20
นักธรรมชั้นโท	119	30.43
นักธรรมชั้นเอก	121	31.90
รวม	385	100.00
วุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรม		
ไม่มีวุฒิเปรียญธรรม	75	19.50
เปรียญธรรมประโยค 1 - 3	187	48.58
เปรียญธรรม 4 - 6 ประโยค	93	24.15
เปรียญธรรม 7 - 9 ประโยค	25	8.77
รวม	385	100.00

จากตารางที่ 4.2 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามแสดงถึงสถานภาพปัจจุบัน พบว่า กลุ่มตัวอย่างจำนวน 385 คน อายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 31 ถึง 40 ปี จำนวน 122 รูป คิดเป็นร้อยละ 31.69 รองมาอายุระหว่าง 20 ถึง 30 ปีจำนวน 84รูป คิดเป็นร้อยละ 21.82 รองลงมาอายุระหว่าง 41 ถึง 50 ปี จำนวน 56 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.54 รองลงมาอายุระหว่าง 51 ถึง 59 ปี จำนวน 47 รูป คิดเป็นร้อยละ 12.20 รองลงมาอายุ 60 ปีขึ้นไปจำนวน 41รูป คิดเป็นร้อยละ 10.65 และสุดท้ายอายุต่ำกว่า 20 ปีจำนวน 35 รูป คิดเป็นร้อยละ 9.10 วุฒิการศึกษาสามัญส่วนใหญ่จบปริญญาตรีจำนวน 312 รูป คิดเป็นร้อยละ 81.00 รองลงมาสูงกว่าปริญญาตรีจำนวน 41รูป คิดเป็นร้อยละ 10.65 และสุดท้ายต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน 32 รูป คิดเป็นร้อยละ 8.35 วุฒิการศึกษาทางธรรมจบนักธรรมชั้นเอก จำนวน 121 รูป คิดเป็นร้อยละ 31.90 รองลงมาวุฒิจบนักธรรมชั้นโทจำนวน 119 รูป คิดเป็นร้อยละ 30.43 รองลงมาจบนักธรรมชั้นตรี จำนวน 113 รูป คิดเป็น 29.35 และสุดท้ายไม่มีวุฒิทางธรรมจำนวน 36 รูป คิดเป็นร้อยละ 8.20 และวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรมส่วนใหญ่จบเปรียญธรรมประโยค 1 ถึง 3 จำนวน 187 รูป คิดเป็นร้อยละ 48.58 รองลงมาจบเปรียญธรรม 4 ถึง 6 ประโยคจำนวน 93 คน คิดเป็นร้อยละ 24.15 รองลงมาไม่มีวุฒิเปรียญธรรมจำนวน 75 รูป คิดเป็นร้อยละ 19.50 และสุดท้ายจบเปรียญธรรม 7 ถึง 9 ประโยค จำนวน 25 รูป คิดเป็นร้อยละ 8.77

ตอนที่ 3 ผลการวิเคราะห์ตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ตามตัวแปร 13 ด้าน ได้แก่ ปัจจัยพันธกิจของวัด 8 ด้าน และปัจจัยการบริหารจัดการวัด 5 ด้าน

ช่วงค่าเฉลี่ย		การแปลผล
3.26 - 4.00	=	ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมากที่สุด
2.56 - 3.25	=	ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมาก
1.76 - 2.55	=	ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารน้อย
1.00 - 1.75	=	ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารน้อยที่สุด

ตารางที่ 4.3 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัดในศาสนสถาน

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านศาสนสถาน			
1 จัดทำแผนผังวัดตามสภาพที่ดินของวัดให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาวัด	3.14	0.615	มาก
2 มีการวางแผนการก่อสร้างอาคารเสนาสนะภายในวัดให้เป็นระเบียบ มีสัดส่วนที่ชัดเจน และเพียงพอต่อการใช้สอย	3.13	0.635	มาก
3 ควบคุมดูแลการก่อสร้างภายในวัด โดยส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย มีแบบแปลนที่ควบคุมโดยวิศวกรก่อสร้างและได้รับอนุญาตจากคณะสงฆ์	3.19	0.699	มาก
4 การจัดทำป้ายวัดเพื่อประชาสัมพันธ์วัดและบ่งบอกบริเวณของศาสนสถาน	3.08	0.682	มาก
รวม	3.14	0.658	มาก

จากตารางที่ 4.3 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในศาสนสถานประเมิณผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.14 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.658 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ควบคุมดูแลการก่อสร้างภายในวัด โดยส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย มีแบบแปลนที่ควบคุมโดยวิศวกรก่อสร้างและได้รับอนุญาตจากคณะสงฆ์ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.19 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.699 และพบว่า การจัดทำป้ายวัดเพื่อประชาสัมพันธ์วัดและบ่งบอกบริเวณของศาสนสถาน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.08 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.682 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.4 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัดในศาสนบุคคล

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านศาสนบุคคล			
5 กำหนดจำนวนและวางแผนหลักเกณฑ์คัดเลือกบุคคลที่เข้ามาบวชและภิกษุสามเณรรวมทั้งบุคคลที่อาศัยร่วมกันในวัด	3.07	0.719	มาก
6 จัดสรรบุคลากรที่อยู่ในวัดให้เหมาะสมกับงานตามโครงสร้างของงานแต่ละแผนก	3.12	0.666	มาก
7 พัฒนาภิกษุสามเณรในด้านความรู้ความเข้าใจพระธรรมวินัยและนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้อง	3.10	0.745	มาก
8 กำหนดเป้าหมายและระยะเวลาการทำงานของบุคลากรแต่ละแผนกอย่างชัดเจน	3.10	0.718	มาก
9 มีการเอาใจใส่พระภิกษุสามเณรภายในวัดด้านโภชนาการและสุขภาพอนามัยเป็นอย่างดี	2.99	0.758	มาก
10 มีกฎระเบียบสำหรับปฏิบัติและมาตรการลงโทษพระภิกษุสามเณรที่ทำผิดวินัยอย่างเคร่งครัด	3.13	0.732	มาก
รวม	3.09	0.723	มาก

จากตารางที่ 4.4 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในศาสนบุคคล ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.09 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.723 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า มีกฎระเบียบสำหรับปฏิบัติและมาตรการลงโทษพระภิกษุสามเณรที่ทำผิดวินัยอย่างเคร่งครัด มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.732 และพบว่า กำหนดจำนวนและวางแผนหลักเกณฑ์คัดเลือกบุคคลที่เข้ามาบวชและภิกษุสามเณรรวมทั้งบุคคลที่อาศัยร่วมกันในวัด มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.07 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.719 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.5 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัดในศาสนสมบัติ

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านศาสนสมบัติ			
11 กำกับดูแลและจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นระเบียบและเรียบร้อยและมีความมั่นคงแข็งแรง	3.08	0.753	มาก
12 จัดการศาสนสมบัติให้เป็นไปตามกฎกระทรวงและพระธรรมวินัย	3.08	0.751	มาก
13 จัดเก็บศาสนสมบัติที่สำคัญให้เป็นหมวดหมู่ในรูปพิพิธภัณฑ	3.00	0.752	มาก
14 ลงทะเบียนทรัพย์สินของวัดไว้เป็นหลักฐาน	3.08	0.741	มาก
15 การจัดสรรที่ดินว่างเปล่าของวัดให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณะ	3.06	0.773	มาก
รวม	3.06	0.754	มาก

จากตารางที่ 4.5 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในศาสนสมบัติ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.06ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.754 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า กำหนดจำนวนและวางแผนหลักเกณฑ์คัดเลือกบุคคลที่เข้ามาบวชและภิกษุสามเณรรวมทั้งบุคคลที่อาศัยร่วมกันในวัดจัดการศาสนสมบัติให้เป็นไปตามกฎกระทรวงและพระธรรมวินัย และลงทะเบียนทรัพย์สินของวัดไว้เป็นหลักฐาน มีคะแนนเท่ากันเฉลี่ยสูงสุด 3.08 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.753,0.751 และ 0.741 และพบว่า จัดเก็บศาสนสมบัติที่สำคัญให้เป็นหมวดหมู่ในรูปพิพิธภัณฑ มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.752 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.6 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัดในสิ่งแวดล้อมของวัด

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านสิ่งแวดล้อมของวัด			
16 สร้างวัดให้เป็นสวนป่าอันรื่นรมย์ปราศจากสิ่งก่อสร้างที่เป็นมลภาวะ	3.14	0.705	มาก
17 พัฒนาวัดให้สะอาด สงบ ร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม	3.04	0.757	มาก
18 กำหนดบริเวณวัดให้เป็นเขตอภัยทานเพื่อสร้างความสมดุลให้กับสรรพสัตว์	3.05	0.750	มาก
19 ปรับภูมิทัศน์ของวัดให้เป็นปฏิรูปเทศศุูนย์กลางความสะอาดสบายในทุกๆด้าน	3.06	0.745	มาก
20 มีระบบจัดการขยะมูลฝอยอย่างถูกวิธีไม่สร้างมลพิษในอากาศ	3.14	0.727	มาก
21 สถานที่สำหรับประกอบกิจของสงฆ์ควรตั้งอยู่ในที่ที่ปราศจากมลภาวะ	3.06	0.761	มาก
22 ใช้ทรัพยากรภายในวัดที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างคุ้มค่าให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม	3.00	0.746	มาก
รวม	3.07	0.742	มาก

จากตารางที่ 4.6 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในสิ่งแวดล้อมของวัด ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.07 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.742 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า สร้างวัดให้เป็นสวนป่าอันรื่นรมย์ปราศจากสิ่งก่อสร้างที่เป็นมลภาวะ และมีระบบจัดการขยะมูลฝอยอย่างถูกวิธีไม่สร้างมลพิษในอากาศมีคะแนนเท่ากันเฉลี่ยสูงสุด 3.14 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.705 และ 0.727 และพบว่า ใช้ทรัพยากรภายในวัดที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างคุ้มค่าให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.746 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.7 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัดในการปกครอง

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านการปกครอง			
1 ภายในวัดมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองโดยยึดหลักธรรมาธิปไตยในการปกครอง	3.03	0.756	มาก
2 กระจายอำนาจในการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ไม่รวมศูนย์อำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียว	3.15	0.687	มาก
3 จัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์โดยมุ่งเน้นการบริหารแบบมีส่วนร่วม	3.06	0.760	มาก
4 เปิดโอกาสให้พระภิกษุและสามเณรร่วมกันกำหนดนโยบายในการปกครองในวัดอย่างชัดเจน	3.02	0.717	มาก
5 ปกครองดูแลผู้ใต้บังคับบัญชาโดยใช้หลักการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม	3.07	0.692	มาก
6 สามารถระงับความขัดแย้ง (อหิกรณ) ที่เกิดขึ้นได้อย่างเที่ยงธรรม	3.08	0.751	มาก
รวม	3.07	0.727	มาก

จากตารางที่ 4.7 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในการปกครอง ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.07 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.727 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า กระจายอำนาจในการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ไม่รวมศูนย์อำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียว มีคะแนนเท่ากันเฉลี่ยสูงสุด 3.15 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.687 และพบว่า เปิดโอกาสให้พระภิกษุและสามเณรร่วมกันกำหนดนโยบายในการปกครองในวัดอย่างชัดเจน 3.02 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.717 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.8 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัดในการจัดการศึกษา

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านการจัดการศึกษา			
7 จัดศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีเพื่อการศึกษาเกี่ยวกับพุทธประวัติ	3.12	0.700	มาก
8 จัดการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ทั้งแผนกธรรม บาลี และแผนกสามัญ	3.06	0.757	มาก
9 จัดศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ให้แก่พุทธศาสนิกชนทั้งภายในและนอกวัด	3.11	0.668	มาก
10 ประสานงานกับหน่วยงานราชการเพื่อส่งเสริมการฝึกอบรมด้านอาชีพกับชุมชน	2.95	0.784	มาก
11 มีการประเมินประสิทธิภาพการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ทั้งแผนกธรรม บาลี และแผนกสามัญ	3.13	0.737	มาก
12 ฝึกอบรมพระภิกษุสามเณรที่ทำหน้าที่ครูผู้สอนให้มีความรู้ทักษะในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน	3.04	0.754	มาก
13 จัดให้มีห้องสมุดภายในวัดเพื่อการค้นคว้าแก่พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป	3.05	0.784	มาก
14 ส่งเสริมทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร และเยาวชนเพื่อศึกษาต่อไปโดยพิจารณาจากพฤติกรรมและสภาพความเป็นอยู่	2.97	0.822	มาก
รวม	3.05	0.751	มาก

จากตารางที่ 4.8 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในการจัดการศึกษา ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.05 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.751 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า มีการประเมินประสิทธิภาพการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ทั้งแผนกธรรม บาลี และแผนกสามัญ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.737 และพบว่า ประสานงานกับหน่วยงานราชการเพื่อส่งเสริมการฝึกอบรมด้านอาชีพกับชุมชน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 2.95 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.784 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.9 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัดในการบริการ
สาธารณะ

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านการบริการสาธารณะ			
15 จัดสิ่งอำนวยความสะดวกภายในวัดให้กับประชาชนที่มาทำบุญและปฏิบัติธรรม เช่น ประปา สุขาภิบาล ถนนสัญญาณ เป็นต้น	3.18	0.668	มาก
16 บูรณปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างภายในวัดที่ชำรุดทรุดโทรมเพื่อรองรับการเข้ารับการบริการของประชาชน	2.98	0.812	มาก
17 เข้าไปมีส่วนร่วมในการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับชุมชน	3.12	0.729	มาก
18 เข้าไปมีส่วนในการบรรเทาทุกข์ให้กับชุมชนในคราวเกิดภัยต่างๆ โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางที่พึ่งพิงอาศัย	3.14	0.699	มาก
19 ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อจัดหางบประมาณในการพัฒนาวัดและชุมชน	3.13	0.698	มาก
รวม	3.11	0.721	มาก

จากตารางที่ 4.9 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385 รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในการบริการสาธารณะ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.721 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า จัดสิ่งอำนวยความสะดวกภายในวัดให้กับประชาชนที่มาทำบุญและปฏิบัติธรรม เช่น ประปา สุขาภิบาล ถนนสัญญาณ เป็นต้น มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.18 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.668 และพบว่า บูรณปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างภายในวัดที่ชำรุดทรุดโทรมเพื่อรองรับการเข้ารับการบริการของประชาชน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 2.98 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.812 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.10 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัดในการเผยแผ่ศาสนาธรรม

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม			
20 จัดตั้งองค์กรเผยแผ่พระพุทธศาสนาขึ้นเพื่อเอกภาพในการดำเนินงาน	2.96	0.761	มาก
21 กำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องครอบคลุมทุกระดับและเหมาะสมกับเป้าหมาย	3.08	0.747	มาก
22 ส่งเสริมจัดกิจกรรมการให้ความรู้ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยหน่วยงานและชุมชน	3.05	0.733	มาก
23 จัดกิจกรรมเพื่อต่อต้านสิ่งเสพติดโดยใช้หลักธรรมเป็นเครื่องนำปฏิบัติ	3.05	0.712	มาก
24 พัฒนาบุคลากร สื่อ และเครือข่ายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยหน่วยงานและชุมชน	3.02	0.817	มาก
25 สนับสนุนส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ความสามารถด้านการเผยแผ่ได้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังต่างประเทศ	3.06	0.805	มาก
26 อบรมสั่งสอนให้ประชาชนมีเหตุผลเลิกมกมายในไสยศาสตร์	2.96	0.806	มาก
รวม	3.03	0.769	มาก

จากตารางที่ 4.10 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในการเผยแผ่ศาสนาธรรม ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.03 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.769 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า กำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องครอบคลุมทุกระดับและเหมาะสมกับเป้าหมาย มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.08 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.747 และพบว่า จัดตั้งองค์กรเผยแผ่พระพุทธศาสนาขึ้นเพื่อเอกภาพในการดำเนินงาน และอบรมสั่งสอนให้ประชาชนมีเหตุผลเลิกมกมายในไสยศาสตร์ มีคะแนนเท่ากันโดยเฉลี่ยต่ำสุด 2.96 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.761 และ 0.806 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.11 สรุปค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยพันธกิจของวัด

n = 385

ปัจจัยพันธกิจของวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
1 ด้านศาสนสถาน	3.14	0.658	มาก
2 ด้านศาสนบุคคล	3.09	0.723	มาก
3 ด้านศาสนสมบัติ	3.06	0.754	มาก
4 ด้านสิ่งแวดล้อมของวัด	3.07	0.742	มาก
5 ด้านการปกครอง	3.07	0.727	มาก
6 ด้านการจัดการศึกษา	3.05	0.751	มาก
7 ด้านการบริการสาธารณะ	3.11	0.721	มาก
8 ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม	3.03	0.769	มาก
รวม	3.08	0.731	มาก

จากตารางที่ 4.11 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในด้านด้านปัจจัยพันธกิจของวัดประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.731 เมื่อพิจารณารายชื่อ พบว่า ด้านศาสนสถานมีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.14 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.658 และพบว่า ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.03ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.769 ภาพรวมส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.12 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยการบริหารจัดการวัดในงบประมาณ

n = 385

ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านงบประมาณ			
1 จัดตั้งมูลนิธิเพื่อการพระศาสนา เพื่อพัฒนาชุมชน รวมทั้งจัดการเงินผลประโยชน์และเงินการกุศลของวัดอย่างมีระบบ	3.18	0.667	มาก
2 จัดทำรายงานสถานะทางการเงิน งบประมาณประจำวัน เดือน ปี อย่างมีระบบและมีความโปร่งใสโดยมีคณะกรรมการตรวจสอบการเงินของวัด	2.99	0.808	มาก
3 มีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆเพื่อหางบประมาณในการจัดกิจกรรมของวัดเพื่อชุมชน	3.17	0.655	มาก
4 ใช้งบประมาณของวัดอย่างคุ้มค่าในการจัดกิจกรรมต่างๆโดยคำนึงถึงความประหยัดสุดและประโยชน์สูง	3.09	0.674	มาก

ตารางที่ 4.12 (ต่อ)

ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
5 จัดหาทุนการศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้สำหรับภิกษุและสามเณรภายในวัด	3.09	0.677	มาก
6 ส่งเสริมเงินทุนแก่ประชาชนในรูปสหกรณ์โดยมีคณะกรรมการวัดเป็นผู้บริหารและมีพระภิกษุให้การสนับสนุน	3.16	0.721	มาก
รวม	3.11	0.700	มาก

จากตารางที่ 4.12 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในงบประมาณ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.700 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า จัดตั้งมูลนิธิเพื่อการพระศาสนา เพื่อพัฒนาชุมชน รวมทั้งจัดการเงินผลประโยชน์และเงินการกุศลของวัดอย่างมีระบบ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.18 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.667 และพบว่า จัดทำรายงานสถานะทางการเงิน งบประมาณประจำวัน เดือน ปี อย่างมีระบบและมีความโปร่งใสโดยมีคณะกรรมการตรวจสอบการเงินของวัด มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 2.99 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.808 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.13 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยการบริหารจัดการวัดในระบบเทคโนโลยีสื่อสาร

n = 385

ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร			
7 ควรมีการนำเอาเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เป็นสื่อช่วยในการบริหารจัดการวัด	3.14	0.682	มาก
8 ควรมีระบบการบริหารจัดการทางไกล ผ่านสื่อทางไกล เช่น โทรทัศน์ วิทยุ เป็นต้น	3.04	0.773	มาก
9 ควรมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารและกิจกรรมของวัดโดยผ่านสื่อมวลชนและเทคโนโลยีสารสนเทศ	3.07	0.731	มาก
10 ควรมีห้องโสตทัศนศึกษาการบริหารจัดการ ที่มีระบบอินเทอร์เน็ต ให้คณะสงฆ์สืบค้นความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารจัดการได้	3.05	0.767	มาก
11 ควรติดตั้งอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ภายในวัดเพื่อความสะดวกในการดำเนินของวัด	3.12	0.748	มาก
รวม	3.08	0.740	มาก

จากตารางที่ 4.13 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385 รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในระบบเทคโนโลยีสื่อสาร ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.740 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ควรมีการนำเอาเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ เป็นสื่อช่วยในการบริหารจัดการวัด มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.14 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.682 และพบว่า ควรมีระบบการบริหารจัดการทางไกล ผ่านสื่อทางไกล เช่น โทรศัพท์ วิทยุ เป็นต้น มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.04 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.773 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.14 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยการบริหารจัดการวัดในชุมชนสัมพันธ์

n = 385

ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านชุมชนสัมพันธ์			
12 มีการแต่งตั้งคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิให้เป็นไวยาวัจกรประจำวัด	3.00	0.741	มาก
13 มีการแต่งตั้งประชาชนผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญในด้านต่างๆ ให้เป็นคณะกรรมการวัด	3.07	0.748	มาก
14 มีการประชุมอยู่เป็นประจำโดยเปิดโอกาสให้ตัวแทนภาคประชาชนได้แสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกิจกรรมของวัด	3.06	0.746	มาก
15 เป็นตัวแทนฝ่ายสงฆ์ในการประชุมร่วมกับชุมชน	3.10	0.741	มาก
16 สร้างความสามัคคีปรองดองระหว่างวัดกับชุมชน	3.04	0.757	มาก
17 ประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในวันสำคัญของศาสนาและของชาติ	3.04	0.717	มาก
18 คอยระงับข้อพิพาทและสร้างความสัมพันธ์อันดีงามให้กับชุมชน	3.10	0.714	มาก
19 จัดกิจกรรมที่สำคัญและมีประโยชน์ทั้งต่อวัดและชุมชนเท่านั้น	3.13	0.708	มาก
รวม	3.07	0.734	มาก

จากตารางที่ 4.14 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในชุมชนสัมพันธ์ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.07 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.734 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า จัดกิจกรรมที่สำคัญและมีประโยชน์ทั้งต่อวัดและชุมชนเท่านั้น มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.708 และพบว่า มีการแต่งตั้งคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิให้เป็นไวยาวัจกรประจำวัด มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.741 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.15 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยการบริหารจัดการวัดในภาวะผู้นำที่เหมาะสม

n = 385

ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม			
20 เจ้าอาวาสควรมีภาวะผู้นำและวิสัยทัศน์ในการบริหาร	3.00	0.739	มาก
21 ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคมอย่างยุติธรรม	3.07	0.732	มาก
22 สามารถวิเคราะห์งานและปฏิบัติงานตามลำดับขั้นตอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ	3.01	0.761	มาก
23 เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป	3.15	0.659	มาก
รวม	3.06	0.723	มาก

จากตารางที่ 4.15 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในภาวะผู้นำที่เหมาะสม ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.06 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.723 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.15 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.659 และพบว่า เจ้าอาวาสควรมีภาวะผู้นำและวิสัยทัศน์ในการบริหาร มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.739 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

GRAD VRU

ตารางที่ 4.16 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรปัจจัยการบริหารจัดการวัดในกฎข้อบังคับ

n = 385

ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
ด้านกฎข้อบังคับ			
24 ยึดถือพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไข พ.ศ. 2535 เป็นสำคัญ	3.10	0.761	มาก
25 ปฏิบัติตามกฎและระเบียบเพิ่มเติมของมหาเถรสมาคม	3.13	0.690	มาก
26 ออกกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย	3.00	0.773	มาก
27 บริหารกิจการคณะสงฆ์โดยไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ	3.09	0.737	มาก
28 มีการสอบสวนและไต่สวนสงฆ์ผู้กระทำความผิดพระวินัยตามกระบวนการยุติธรรมของคณะสงฆ์	3.08	0.705	มาก
29 ให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองในการตรวจสอบความเรียบร้อยภายในวัด	3.05	0.783	มาก
รวม	3.08	0.742	มาก

จากตารางที่ 4.16 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในกฎข้อบังคับ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.742 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ปฏิบัติตามกฎและระเบียบเพิ่มเติมของมหาเถรสมาคม มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.690 และพบว่า ออกกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยมีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.773 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.17 สรุปค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรด้านปัจจัยการบริหารจัดการวัด

n = 385

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการบริหารจัดการวัด	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
1 ด้านงบประมาณ	3.11	0.700	มาก
2 ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร	3.08	0.740	มาก
3 ด้านชุมชนสัมพันธ์	3.07	0.734	มาก
4 ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม	3.06	0.723	มาก
5 ด้านกฎข้อบังคับ	3.08	0.742	มาก
รวม	3.08	0.728	มาก

จากตารางที่ 4.17 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในด้านปัจจัยการบริหารจัดการวัดประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.728 เมื่อพิจารณารายชื่อ พบว่า ด้านงบประมาณ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.11 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.700 และพบว่า ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสมมีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.06ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.723 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.18 สรุปค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ได้แก่ ปัจจัยพันธกิจของวัดและปัจจัยการบริหารจัดการวัด

n = 385

ปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
1 ปัจจัยพันธกิจของวัด	3.08	0.731	มาก
2 ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	3.08	0.728	มาก
รวม	3.08	0.730	มาก

จากตารางที่ 4.18 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.730

ตอนที่ 4 ผลการวิเคราะห์กระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรตามตัวแปร 5 ด้าน

ตารางที่ 4.19 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในด้านกระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

n = 385

กระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
กระบวนการทัศนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย			
1 ทำวัดให้เป็นมหาวิทยาลัยประชาธิปไตย ศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง	3.14	0.615	มาก
2 เน้นหลักของการมีส่วนร่วมและเสียงข้างมาก โดยมีธรรมะเป็นมโนทัศน์	3.13	0.635	มาก
3 ทำวัดให้เป็นสโมสรของชาวบ้านโดยสร้างเครือข่ายสัมพันธ์กับโรงเรียนและหน่วยงานภาครัฐ (รัฐ บวร)	3.19	0.699	มาก
รวม	3.15	0.650	มาก

จากตารางที่ 4.19 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในกระบวนการทัศนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.15 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.650 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า มีการทำวัดให้เป็นสโมสรของชาวบ้านโดยสร้างเครือข่ายสัมพันธ์กับโรงเรียนและหน่วยงานภาครัฐ (รัฐ บวร) มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.19 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.699 และพบว่า เน้นหลักของการมีส่วนร่วมและเสียงข้างมาก โดยมีธรรมะเป็นมโนทัศน์ มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.635 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.20 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์

n = 385

กระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
กระบวนการทัศนการพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์			
1 เป็นนักปราชญ์ มีความรู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีคุณธรรมและจริยธรรมในการปกครองดูแลวัด	3.08	0.682	มาก
2 เป็นนิติบริกรไกล่เกลี่ยข้อพิพาทให้กับประชาชน คอยให้ความรู้เรื่องการเมืองและสร้างความสมานฉันท์ให้กับประชาชน	3.00	0.741	มาก
3 มีจิตสาธารณะ มีความรับผิดชอบ อุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม	3.07	0.748	มาก
รวม	3.05	0.724	มาก

จากตารางที่ 4.20 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385 รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในกระบวนการทัศนการพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.05 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.724 เมื่อพิจารณารายชื่อ พบว่า เป็นนักปราชญ์ มีความรู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีคุณธรรมและจริยธรรมในการปกครองดูแลวัด มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.08 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.682 และพบว่า เป็นนิติบริกรไกล่เกลี่ยข้อพิพาทให้กับประชาชน คอยให้ความรู้เรื่องการเมืองและสร้างความสมานฉันท์ให้กับประชาชน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.00 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.741 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.21 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ

n = 385

กระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
กระบวนการทัศนการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ			
1 ทำวัดให้เป็นสถานศึกษาแบบครบวงจรทั้งในระบบและนอกระบบตลอดจนการศึกษาตลอดชีวิต	3.06	0.746	มาก
2 ทำวัดให้เป็นวิเวกสถานมีความสัปปายะทุกด้านเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในกาเผยแผ่	3.10	0.741	มาก
3 จัดนิทรรศการในวันสำคัญของชาติและศาสนาและจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับวันสำคัญต่างๆ เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้กับประชาชน	3.00	0.739	มาก
รวม	3.05	0.742	มาก

จากตารางที่ 4.21 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385 รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในกระบวนการทัศนคติการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศประเมิณผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.05 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.724 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ทำวัดให้เป็นวิเวกสถานมีความสัปปายะทุกด้านเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.10 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.741 และพบว่า จัดนิทรรศการในวันสำคัญของชาติและศาสนาและจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับวันสำคัญต่างๆ เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้กับประชาชน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.739 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.22 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน

n = 385

กระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
กระบวนการสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน			
1 ทำวัดให้เป็นศูนย์ปรึกษาปัญหาชีวิตช่วยฟื้นฟูผู้ป่วยทางจิตรักษาสุขภาพทางใจด้วยธรรมโอสธ	3.07	0.732	มาก
2 สร้างเครือข่ายกับโรงพยาบาลเพื่อจัดตั้งอนามัยชุมชนภายในวัดทำวัดให้เป็นคลินิกเวชภัณฑ์แพทย์แผนโบราณ	3.01	0.761	มาก
3 ทำวัดให้เป็นศูนย์ส่งเสริมการใช้ชีวิตกับธรรมชาติ และบริโภคผักสมุนไพรเพื่อบำบัดโรคร้ายต่างๆ	3.15	0.659	มาก
รวม	3.08	0.717	มาก

จากตารางที่ 4.22 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385 รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรในกระบวนการสร้างสุขภาวะทางใจและอนามัยชุมชนประเมิณผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.717 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ทำวัดให้เป็นศูนย์ส่งเสริมการใช้ชีวิตกับธรรมชาติ และบริโภคผักสมุนไพรเพื่อบำบัดโรคร้ายต่างๆ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.15 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.659 และพบว่า สร้างเครือข่ายกับโรงพยาบาลเพื่อจัดตั้งอนามัยชุมชนภายในวัด ทำวัดให้เป็นคลินิกเวชภัณฑ์แพทย์แผนโบราณ มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.01 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.761 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.23 ค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในกระบวนการเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง

n = 385

กระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
กระบวนการเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง			
1 ทำวัดให้เป็นสถานที่สีขาวปลอดอบายมุขทั้งปวง	3.09	0.737	มาก
2 ทำวัดให้เป็นสถานที่จัดกิจกรรมให้ความรู้แก่เยาวชน เพื่อป้องกันและแก้ไขสิ่งเสพติดอันเป็นโทษโดยใช้หลักธรรมเป็นเครื่องนำชีวิต	3.08	0.705	มาก
3 ปฏิเสธการจัดงานมหรศพที่มีการเล่นเบี่ยงเบนไปในทางการพนันอันทำจิตให้ลุ่มหลงเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน	3.05	0.783	มาก
รวม	3.07	0.742	มาก

จากตารางที่ 4.23 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถามถึง พบว่า กลุ่มตัวแปรในกระบวนการเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.07 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.7742 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ทำวัดให้เป็นสถานที่สีขาวปลอดอบายมุขทั้งปวง มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.09 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.737 และพบว่า ปฏิเสธการจัดงานมหรศพที่มีการเล่นเบี่ยงเบนไปในทางการพนันอันทำจิตให้ลุ่มหลงเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.05 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.783 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตารางที่ 4.24 สรุปค่าเฉลี่ยค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรกระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

n = 385

กระบวนการทัศนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์	ความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
1 กระบวนการทัศนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย	3.15	0.650	มาก
2 กระบวนการทัศนการพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์	3.05	0.724	มาก
3 กระบวนการทัศนการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ	3.05	0.742	มาก
4 กระบวนการทัศนการสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน	3.08	0.717	มาก
5 กระบวนการเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง	3.07	0.742	มาก
รวม	3.08	0.715	มาก

จากตารางที่ 4.24 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385 รูป ผลการวิเคราะห์ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถามถึง พบว่า กลุ่มตัวแปรในกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.715 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ศูนย์กลางการพัฒนาชุมชนใหม่ในระบอบประชาธิปไตย มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.15 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.650 และพบว่า ผู้นำชุมชนยุคใหม่ และศูนย์กลางการศึกษาและการปฏิบัติธรรมมีคะแนนเท่ากัน โดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.05 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.742 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ตอนที่ 5 ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต้นกับกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรซึ่งเป็นตัวแปรตาม โดยใช้สถิติการถดถอยแบบขั้นตอน (Multiple Regression Analysis)

เพื่อทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ (X) กับกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ (Y) เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกันผู้วิจัยจึงใช้สัญลักษณ์ดังต่อไปนี้

- Y = กระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์
- X1 = ด้านศาสนสถาน
- X2 = ด้านศาสนบุคคล
- X3 = ด้านศาสนสมบัติ
- X4 = ด้านสิ่งแวดล้อมภายในวัด
- X5 = ด้านการปกครอง
- X6 = ด้านการจัดการศึกษา
- X7 = ด้านการบริการสาธารณะ
- X8 = ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม
- X9 = ด้านงบประมาณ
- X10 = ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร
- X11 = ด้านชุมชนสัมพันธ์
- X12 = ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม
- X13 = ด้านกฎข้อบังคับ

ตารางที่ 4.25 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ (X) กับกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ (Y)

ตัวแปร	\bar{X}	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12	X13
Y	3.08	1.000													
X1	3.14	0.314**	1.000												
X2	3.09	0.148**	0.075	1.000											
X3	3.06	0.010	0.016	0.173**	1.000										
X4	3.07	0.119*	0.113*	0.053	0.074	1.000									
X5	3.07	0.395**	0.047	0.003	0.082	0.075	1.000								
X6	3.05	0.432**	0.025	0.097*	0.025	0.040	.517**	1.000							
X7	3.11	0.393**	0.156**	0.077	0.028	0.028	0.009	0.288**	1.000						
X8	3.03	0.478**	0.219**	0.158**	0.066	0.099*	0.058	0.065	0.080	1.000					
X9	3.11	0.427**	0.499**	0.071	.158**	0.021	0.064	0.051	0.087	0.222**	1.000				
X10	3.08	0.251**	0.123**	0.807**	.208**	0.092	0.010	0.124**	0.111*	0.224**	0.102*	1.000			
X11	3.07	0.022	0.048	0.118*	.492**	0.012	0.029	0.044	0.056	0.042	0.165**	0.070	1.000		
X12	3.06	.119*	0.113*	0.053	0.074	1.000**	0.075	0.040	0.028	0.099*	0.021	0.092	0.012	1.000	
X13	3.08	0.354**	0.137**	0.092	0.006	0.047	0.001	0.230**	0.915**	0.099*	0.066	0.145**	0.027	0.047	1.000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

จากตารางที่ 4.25พบว่าจากการใช้การวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน พบว่าในขั้นตอนสุดท้ายตัวแปรอิสระ 5 ตัวแปร สามารถอธิบายความผันแปรของตัวแปรตามอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ดังนี้

- Y = ภาระบวหนักนการบรหารจาดการวดยุคโลกาภวทัน
 X5 = ปัจจยาดานการปกครอง
 X6 = ปัจจยาดานการจาดการศึกษา
 X8 = ปัจจยาดานการเผยแผศาสนาธรรม
 X9 = ปัจจยาดานงบประมาณ
 X13 = ปัจจยาดานกฎขอบังคับ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน ได้ผลลัพธ์ดังนี้

ตารางที่ 4.26 การวิเคราะห์การแปรปรวนจากตัวแปรเกณฑ์และตัวแปรพยากรณ์ (ANOVA)

โมเดล	แหล่งความแปรปรวน	SS	df	MS	F	Sig.
1	Regression	259.970	5	51.994	190.454	.000
	Residual	103.571	379	60.273		
	Total	363.541	384			

ตารางที่ 4.27 ผลการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ โดยใช้ตัวแปรพยากรณ์ (X5, X6, X8, X9, X13) กับตัวแปรเกณฑ์ (y)

ตัวแปร	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	S.E.	Beta		
Constant	3.471	4.352	-	3.499	0.001
X5	0.414	0.344	0.478	2.783	0.024
X6	0.329	0.221	0.366	5.221	0.000
X8	0.147	0.121	0.167	6.786	0.000
X9	0.402	0.325	0.471	5.441	0.000
X13	0.310	0.257	0.359	3.497	0.001

หมายเหตุ $R^2 = 0.7151$ Adjusted $R^2 = 0.6970$

ดังนั้นสมการถดถอยที่เหมาะสมคือ

$$Y = 3.471 + 0.414(X5) + 0.329(X6) + 0.147(X8) + 0.402(X9) + 0.310(X13)$$

สมการถดถอยมาตรฐาน

$$Z_y = 0.478(X5) + 0.366(X6) + 0.167(X8) + 0.471(X9) + 0.359(X13)$$

4.3 ข้อเสนอแนะปรับปรุง

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพทำให้ทราบกระบวนการที่ศูนย์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรซึ่งมีทั้งหมด 5 ด้านซึ่งประกอบด้วย 1) กระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย 2) กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์ 3) กระบวนการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ 4) กระบวนการสร้างสุขภาวะทางและอนามัยชุมชน และ 5) กระบวนการเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง โดยกระบวนการทั้ง 5 นี้ มีตัวแปรอันเป็นปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ จำนวน 13 ตัวแปรแบ่งเป็นปัจจัยพันธกิจของวัดจำนวน 8 ตัวแปร ได้แก่ 1) ด้านศาสนสถาน 2) ด้านศาสนบุคคล 3) ด้านศาสนสมบัติ 4) ด้านสิ่งแวดล้อมภายในวัด 5) ด้านการปกครอง 6) ด้านการจัดการศึกษา 7) ด้านการบริการสาธารณะ 8) ด้านการเผยแพร่ศาสนธรรม และปัจจัยการบริหารจัดการวัดจำนวน 5 ตัวแปร ได้แก่ 1) ด้านงบประมาณ 2) ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร 3) ด้านชุมชนสัมพันธ์ 4) ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสมและ 5) ด้านกฎข้อบังคับเมื่อทำการวิเคราะห์เชิงคุณภาพแล้วนำตัวแปรทั้งหมดที่ได้จากการสัมภาษณ์ไปสร้างแบบสอบถามเพื่อทำการวิเคราะห์ในเชิงปริมาณ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการใช้การวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรเรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ปัจจัยด้านการปกครอง ($B = 0.414$) ปัจจัยด้านงบประมาณ ($B = 0.402$) ปัจจัยด้านการจัดการศึกษา ($B = 0.329$) ปัจจัยด้านกฎข้อบังคับ ($B = 0.310$) และปัจจัยด้านการเผยแพร่ศาสนธรรม ($B = 0.147$) ตามลำดับ ซึ่งทั้ง 5 ตัวแปร สามารถร่วมกันอธิบายความผันแปรของกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรได้ร้อยละ 71.51 ($R^2 = 0.7151$) เมื่อทราบผลการวิเคราะห์ในเชิงปริมาณแล้วผู้วิจัยนำปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรไปสร้างเป็นแบบสัมภาษณ์ที่ใช้สำหรับการสนทนากลุ่มเพื่อทราบข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์ได้มาโดยการสนทนากลุ่ม (Focus Group) จากประชากรที่เป็นกลุ่มตัวอย่างจำนวน 13 รูป/คน ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาและสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรดังต่อไปนี้

1) ข้อเสนอแนะด้านการปกครอง

การปกครองวัดในปัจจุบันยึดธรรมาธิปไตยเป็นแบบแผน ปกครองกันด้วยระบบอาวุโสกันแต่สังคมสงฆ์เป็นสังคมแห่งการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การปกครองเน้นนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลางเป็นสำคัญ มีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองสูงสุดภายในวัด อาศัยหลักพระธรรมวินัยเป็นแม่บทกฎหมายในการ

ปกครองดูแลสงฆ์ภายในวัด แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปวัดจำต้องปรับตัวเพื่อให้ทันต่อยุคสมัย ดังข้อเสนอแนะจากการสนทนากลุ่มดังนี้

“ปัจจุบันการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นที่ได้รับการยอมรับจากประเทศที่เจริญแล้วรวมทั้งประเทศไทยด้วย ดังนั้นวัดเองต้องพัฒนาในเรื่องการปกครองให้เป็นไปตามระบอบการปกครองของประเทศ อันที่จริงพระพุทธศาสนาเองก็มีโมฆะชนในเรื่องของประชาธิปไตยอยู่ แต่ยังไม่เป็นรูปธรรมเท่าที่ควร จำเป็นจะต้องปฏิรูปให้ทันต่อยุคสมัย” (บทสนทนากลุ่ม พระราชปัญญาเวที รองเจ้าคณะภาค 4 สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องมีสภาพการปกครองสงฆ์ภายในวัด มีการแบ่งแยกอำนาจหน้าที่เป็นฝ่ายต่าง ๆ อย่างชัดเจน มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้” (บทสนทนากลุ่ม พระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องมีกระบวนการเลือกตั้งในทุกขอบเขตอำนาจหน้าที่ เช่น ตำแหน่งเจ้าอาวาส ตำแหน่งต่างๆ ของพระสงฆ์ภายในวัด และตำแหน่งคณะกรรมการวัดเป็นต้น โดยอาศัยหลักความเป็นประชาธิปไตยเป็นสำคัญ” (บทสนทนากลุ่ม นายสุรชัย ชันอาสา ผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตร สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องมีการประชุมปรึกษาหารือกันอยู่เป็นประจำ เพื่อรับฟังปัญหาและข้อคิดเห็นของพระสงฆ์ภายในวัด โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วย” (บทสนทนากลุ่ม นายชัยโรจน์ มีแดง ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“การปกครองวัดในระบอบประชาธิปไตยต้องอาศัยหลักเหตุผล หลักความยุติธรรม และหลักความเสมอภาคเป็นสำคัญด้วย จึงจะเรียกว่าประชาธิปไตยโดยชอบธรรม” (บทสนทนากลุ่ม พระทีฆทัตตสิมณีนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“การเลือกตั้งต้องเป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม ต้องยึดเอาสังฆามติเป็นสำคัญ เคารพให้เกียรติซึ่งกันและกันสร้างความสามัคคีปรองดองให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ” (บทสนทนากลุ่ม พล.ต.ต. สิบศักดิ์ ชาวลาวิวัฒน์ ผบ.ภ.จว. นครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

จากบทสนทนากลุ่มข้างต้นสรุปข้อเสนอแนะในด้านการปกครองได้ว่า วัดจะต้องจัดตั้งสภาพการปกครองสงฆ์ตามระบอบประชาธิปไตย โดยอาศัยการเลือกตั้งที่มาจากเสียงส่วนใหญ่เป็นสังฆามติ การปรึกษาหารือการมีส่วนร่วมการเคารพให้เกียรติการกระจายอำนาจการถือหลักเหตุผล ความยุติธรรม ความสามัคคีและความพร้อมเพียงในหมู่คณะ

2) ข้อเสนอแนะด้านงบประมาณ

งบประมาณของวัดนั้นมีที่มาจากหลายที่ เช่นงบสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ศรัทธาสาธุชนที่สามารถทำบุญได้ตามกำลังศรัทธา เป็นต้น ซึ่งงบประมาณวัดนั้นยังไม่มีความแน่นอน แต่ถือว่ามีสำคัญเป็นอย่างมากในยุคปัจจุบันที่เศรษฐกิจมีความเคลื่อนตัวไปอย่างรวดเร็ว วัดจำต้องมีระบบจัดการงบประมาณอย่างถูกวิธี ดังข้อเสนอแนะจากการสนทนากลุ่มดังนี้

“งบประมาณของวัดจะต้องมีคณะกรรมการที่คอยดูแลอย่างเคร่งครัด ต้องอยู่ในรูปมูลนิธิ กองทุน บัญชีฝากธนาคารที่สามารถเบิกถอนได้” (บทสนทนากลุ่ม นายมณฑล รอยตระกูลสรพาร เขตพื้นที่พิจิตร สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องสามารถชี้แจงที่มาของงบประมาณได้ ซึ่งงบประมาณต้องได้มาด้วยความบริสุทธิ์ถูกต้องไม่ผิดหลักนิติธรรม ด้วยว่าพระสงฆ์เป็นผู้ที่ไม่มีอาชีพ การได้มางบประมาณก็ได้อาศัยศรัทธาจากญาติโยมสาธุชน ดังนั้นจำเป็นจะต้องแสดงบัญชีราย – รายจ่าย ให้ถูกต้อง เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ในการได้มาและใช้จ่ายงบประมาณ” (บทสนทนากลุ่ม พล.ต.ต.กฤษณะ ศิริปิยะวัฒน์ ผบก.ภ.จว. พิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องรักษาสมดุลในเรื่องงบประมาณ กล่าวคือ รายรับและรายจ่ายต้องมีความสมดุลกัน ต้องใช้งบประมาณในการบริหารจัดการวัดเท่าที่จำเป็น วัดต้องไม่เป็นหนี้ เพราะเป็นการผิดหลักพระธรรมวินัย” (บทสนทนากลุ่ม นายวิเชียรใจผาสุข สรรพากรเขตพื้นที่นครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“งบประมาณที่วัดได้มานั้นต้องถูกนำไปใช้อย่างเหมาะสมตามหลักคุณธรรม เป็นไปเพื่อประโยชน์ของศาสนาและชุมชน การใช้งบประมาณจึงจำเป็นต้องผ่านคณะกรรมการด้านงบประมาณทุกครั้ง” (บทสนทนากลุ่ม พระครูนิรมลกิจจานุกิจ พระวินยาธิการประจำจังหวัดนครสวรรค์สนทนากลุ่มวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“คณะกรรมการด้านงบประมาณของวัดต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในภาคประชาชนด้วย แต่ต้องมีการคัดเลือกผู้ที่มีความเหมาะสมทั้งด้านความรู้ ความซื่อสัตย์ และความรับผิดชอบ” (บทสนทนากลุ่ม พระราชพรหมจารย์ พระนักเผยแผ่จังหวัดนครสวรรค์สนทนากลุ่มวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“การใช้งบประมาณของวัดต้องเน้นหลักความคุ้มค่า และหลักประโยชน์ เป็นเบื้องต้น คำนึงถึงกิจที่จำเป็น กิจที่ควรทำก่อนและหลังเป็นสำคัญ มีกาจำแนกงบประมาณไว้เป็นรายด้าน เพื่อสะดวกต่อการใช้จ่ายงบประมาณ และต้องมีความโปร่งใสสามารถตรวจสอบได้” (บทสนทนากลุ่ม นายชัยโรจน์ มีแดง ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์สนทนากลุ่มวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

จากบทสนทนากลุ่มข้างต้นสรุปข้อเสนอแนะในด้านงบประมาณได้ว่า วัดจะต้องรักษาสมดุลด้านงบประมาณโดยยึดหลักธรรมาภิบาลเป็นสำคัญ กล่าวคือการได้มาซึ่งงบประมาณต้องไม่ขัดต่อหลักนิติธรรม งบประมาณที่ได้มาต้องบริสุทธิ์ การใช้จ่ายงบประมาณต้องชอบด้วยธรรม ผ่านมติกรรมการผู้รับผิดชอบด้านการเงิน มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ และเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อศาสนาและประเทศชาติ

3) ข้อเสนอแนะด้านการจัดการศึกษา

การศึกษานั้นถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนามนุษย์ วัดเองถือว่าเป็นผู้มีบทบาทด้านการศึกษามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะวัดเป็นที่อบรมและขัดเกลาพฤติกรรมของมนุษย์โดยใช้คุณธรรมเป็นเครื่องนำชีวิต มีเป้าหมายเพื่อให้ประชาชนใช้ชีวิตอย่างมีความสุข แต่ด้วยยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของกาลและเวลาทำให้วัดต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของวัดในด้านการจัดการศึกษาตามไปด้วยดังข้อเสนอแนะจากการสนทนากลุ่มดังนี้

“วัดต้องเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา ต้องจัดการศึกษาอย่างครบวงจร พระสงฆ์สามเณรภายในวัดต้องมีความรู้มากขึ้น มิใช่แต่รู้ธรรมและบาลี จำเป็นจะต้องรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของโลกด้วย” (บทสนทนากลุ่ม พระราชปัญญาเวที รองเจ้าคณะภาค 4 สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องเข้าไปมีส่วนร่วมทางการศึกษาในสังคมยุคโลกาภิวัตน์ การศึกษาใดๆ ที่วัดมีกำลังสามารถจัดขึ้นในวัดได้ก็ต้องทำเพื่อประโยชน์ของสังคม เช่น มหาวิทยาลัยในวัด โรงเรียนมัธยมในวัด โรงเรียนประถมในวัด และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในวัด เป็นต้น ถึงแม้ว่าวัดจะไม่ได้เข้าไปจัดการเองโดยตรง ก็สมควรเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยการเอื้อเพื่อสถานที่และบุคลากรสงฆ์” (บทสนทนากลุ่ม พระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องส่งบุคลากรสงฆ์เข้าไปมีส่วนร่วมในการให้ความรู้ด้านศาสนา คุณธรรมและจริยธรรม ในสถานศึกษาต่างๆ เพื่อกลมกลืนเยาวชนในสถานศึกษาให้มีความรู้ควบคู่ไปกับคุณธรรม” (บทสนทนากลุ่ม นายสุรชัย ชันอาสา ผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องจัดสรรงบประมาณของวัดเพื่อการศึกษาทั้งในวัดและนอกวัด เช่น งบประมาณในการสนับสนุนการศึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณร งบประมาณในการสนับสนุนสำหรับเยาวชนในสถานศึกษาต่างๆ งบประมาณในการฝึกอบรมอาชีพสำหรับประชาชนในชุมชน เป็นต้น” (บทสนทนากลุ่ม นายวิเชียร ใจผาสุข สรรพากรเขตพื้นที่นครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อ วันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องเป็นแหล่งการเรียนรู้ทั้งแบบแบบทันสมัยและอนุรักษ์นิยม วัดต้องรับเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการศึกษาเข้ามาในวัด เพื่อการมีวิสัยทัศน์ก้าวไกลด้านศึกษา แต่จะมองไปข้างหน้าอย่างเดียวโดยไม่หันมามองข้างหลังไม่ได้ เพราะภายในวัดมีศิลปวัฒนธรรมอันเป็นมรดกกรรมมรดกไทยซึ่งควรค่าแก่การศึกษา สิ่งเหล่านี้ก็ถือเป็นแหล่งการศึกษาชั้นเลิศ ต้องมีระบบจัดการรักษาที่ดีเพื่อการศึกษาของอนุชนคนรุ่นต่อไป” (บทสนทนากลุ่ม พระเมธีธรรมประนาทพระวินยาธิการประจำจังหวัดพิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อ วันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“วัดต้องเป็นแหล่งให้ความรู้ ให้ความสุข และสร้างอาชีพ กล่าวคือ ความรู้และคุณธรรมสามารถนำไปใช้ในการประกอบสัมมาอาชีพได้ เป็นคนดีของสังคมและใช้ชีวิตอยู่อย่างมีความสุขได้” (บทสนทนากลุ่ม พระพิศาลญาณวงศ์ พระนักเผยแผ่จังหวัดพิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อ วันที่ 25 ธันวาคม 2556)

จากบทสนทนากลุ่มข้างต้นสรุปข้อเสนอแนะในด้านการจัดการศึกษาได้ว่า วัดจะต้องจัดตั้งสถานศึกษาอย่างครบวงจรและสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาให้กับชุมชน กล่าวคือ ต้องทำวัดให้เป็นสถานศึกษาทั้งอนุรักษ์นิยมและสมัยนิยม ต้องจัดการศึกษาในทุกระดับชั้น เอื้อเพื่อสถานที่และบุคลากรสงฆ์เพื่อการศึกษา รวมถึงสนับสนุนการศึกษากับเยาวชนในสถานศึกษาต่างๆ และส่งเสริมการสร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้กับประชาชนในชุมชนด้วย

4) ข้อเสนอแนะด้านกฎข้อบังคับ

วัดนั้นเป็นส่วนหนึ่งของศาสนจักร ซึ่งจะต้องอยู่ในความดูแลของอาณาจักรด้วย ดังนั้นพระภิกษุสามเณรซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกสงฆ์ภายในวัดจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับทั้งของฝ่ายศาสนจักรและฝ่ายอาณาจักร เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมมณฑล และไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ ดังข้อเสนอแนะจากการสนทนากลุ่มดังนี้

“ในฝ่ายศาสนจักรนั้น มีพระธรรมวินัยซึ่งถือว่าเป็นสังฆธรรมนูญ กล่าวคือกฎหมายในการปกครองพระสงฆ์ ดังพระดำรัสของพระพุทธองค์ที่ได้ตรัสไว้กับพระอานนท์เถระก่อนเสด็จปรินิพพานว่า “ดูก่อนอานนท์ธรรมกถวิญญูที่ที่เราได้แสดงไว้และบัญญัติไว้ด้วยตินันท์และจักเป็นพระ

ศาสดาของพวกเขาท่านสืบแทนเราตถาคตเมื่อเราล่วงไปแล้ว” พระสงฆ์อาศัยพระดำรัสนี้ได้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเสมอมา” (บทสนทนากลุ่ม พระทีฆทัสสีมุนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“พระสงฆ์นอกจากจะปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแล้วก็ยังเป็นผู้ที่ปฏิบัติตามกฎหมายรัฐธรรมนูญอีกด้วย โดยอาจมีข้อละเว้นบ้างในบางประการ เพื่อความเหมาะสมแก่สมณะสาธุ” (บทสนทนากลุ่ม นายสุรชัย ชันอาสา ผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“นอกจากพระธรรมวินัยแล้ว พระสงฆ์ยังต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎระเบียบ คำสั่ง และมติของมหาเถรสมาคมซึ่งถือว่าเป็นสภาการปกครองคณะสงฆ์สูงสุดแห่งประเทศไทยอีกด้วย” (บทสนทนากลุ่ม พระครูนิรมิตกิจจานุกิจ พระวินยาธิการประจำจังหวัดนครสวรรค์ สนทนากลุ่มวันที่เมื่อ 25 ธันวาคม 2556)

“พระสงฆ์ผู้กำกับดูแลและสอดส่องในเรื่องของความประพฤติก็คือ “พระวินยาธิการ” ซึ่งถือว่าเป็นตำรวจพระ มีหน้าที่ในการตรวจสอบดูแลพฤติกรรมของพระสงฆ์ หากพบผู้กระทำความผิดตามพระธรรมวินัย ก็จะรายงานต่อผู้บังคับบัญชา เพื่อทำการประชุมสงฆ์ระงับอธิกรณ์ (เรื่องที่เกิดขึ้น)” (บทสนทนากลุ่ม พระเมธีธรรมประนาท พระวินยาธิการประจำจังหวัดพิจิตร สนทนากลุ่มวันที่เมื่อ 25 ธันวาคม 2556)

“ความผิดของพระสงฆ์นั้นบ้างเป็นความผิดเพียงพระธรรมวินัย แต่ไม่ผิดรัฐธรรมนูญ บ้างผิดทั้งพระธรรมวินัยและรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อผิดรัฐธรรมนูญก็ถือเป็นอันผิดพระธรรมวินัยด้วย เมื่อมีการตรวจสอบว่ามีความผิดจริงทั้งพระธรรมวินัยและรัฐธรรมนูญแล้ว ทางคณะสงฆ์ก็จะประสานกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองเพื่อนำตัวผู้กระทำความผิดไปดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป” (บทสนทนากลุ่ม พระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“ทางเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง เมื่อพบว่าพระสงฆ์กระทำความผิดกฎหมาย ก็จะประสานไปยังเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ให้สอบสวนทางพระธรรมวินัยก่อน เพื่อทำการสึกพระสงฆ์ออกจากสมณเพศแล้วนำตัวไปดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป” (บทสนทนากลุ่ม พล.ต.ต. สืบศักดิ์ ชวาลวิวัฒน์ ผบก.ภ.จว. นครสวรรค์สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“การทำงานระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายเมืองกับพระวินยาธิการจะต้องมีการปรึกษากันตลอดถึงหลักการเหตุผล ที่สอดคล้องกับพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมือง จะไม่มีการกระทำโดยพลการเป็นการให้เกิดการใช้อำนาจหน้าที่ซึ่งกันและกัน” (บทสนทนากลุ่ม พล.ต.ต.กฤษณะ ศิริปิยะวัฒน์ ผบก.ภ.จว. พิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อ 25 ธันวาคม 2556)

“พระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้ที่จะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพราะต้องปฏิบัติตามธรรม และปฏิบัติตามโลก เนื่องด้วยว่าพระสงฆ์เป็นผู้ทรงศีล เป็นที่น่าเคารพบูชาของพุทธศาสนิกชน ดังนั้นจึงต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีของสังคมโดยปราศจากข้ออ้างและเงื่อนไข” (บทสนทนากลุ่ม พระราชปัญญาเวที รองเจ้าคณะภาค 4 สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“นอกจากการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎระเบียบต่างๆ ของคณะสงฆ์ส่วนกลาง และรัฐธรรมนูญแล้ว วัดยังมีกฎเฉพาะที่กำหนดขึ้นมาเพื่อให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตาม ผ่านความเห็นของ

ชอบในที่ประชุมสงฆ์ภายในวัดอีกด้วย”(บทสนทนากลุ่ม พระราชพรหมอาจารย์ พระนักเผยแผ่จังหวัด นครสวรรค์สนทนากลุ่มวันที่เมื่อ 25 ธันวาคม 2556)

จากบทสนทนากลุ่มข้างต้นสรุปข้อเสนอแนะในด้านกฎข้อบังคับได้ว่าพระสงฆ์ปฏิบัติ ตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดสนองนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลางกล่าวคือ พระสงฆ์ต้องประพฤติ ปฏิบัติตนในทางงาม นำเคารพนับถือ เป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม ตามหลักธรรมวินัย พระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ กฎ ระเบียบ คำสั่ง มติมหาเถรสมาคม รัฐธรรมนูญ และกฎระเบียบภายในวัดที่สกัดกั้น

5) ข้อเสนอแนะด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม

การเผยแผ่ศาสนาธรรม ถือเป็นภารกิจหลักของพระสงฆ์ดังพระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัส ในคราวส่งพระอรหันต์ 61 รูปไปประกาศธรรมในที่ต่างๆ ว่า “พวกเธอทั้งหลาย จงเที่ยวจาริกไปเพื่อ ประโยชน์สุขแก่มหาชนเพื่อความเอ็นดูแก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูลเพื่อความ สุข ทั้งแก่ เทวดา และมนุษย์ทั้งหลายจงแสดงธรรมในเบื้องต้นกลางในท่ามกลาง งดงามในเบื้องปลาย ให้เป็นไปพร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงสัตว์ทั้งหลายที่เป็นพวกมีสติใน ดวงตาแต่เล็กน้อยก็มีอยู่สัตว์พวกนี้ ย่อมเสื่อมจากคุณที่ควรได้ เพราะไม่ได้ฟังธรรมสัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีเป็นแน่” ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้แสดงให้เห็นว่าการเผยแผ่ศาสนาธรรมนั้นเป็นอุดมการณ์ของ พระพุทธศาสนา ที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติ แต่ด้วยยุคสมัยที่ เปลี่ยนแปลงไป พระสงฆ์จึงจำต้องปรับเปลี่ยนวิธีการในการเผยแผ่เพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัย แต่ต้อง ไม่เสียอรรถรสแห่งธรรม ดังข้อเสนอแนะจากการสนทนากลุ่มดังนี้

“การเผยแผ่ธรรมะในโลกสมัยใหม่ต้องเป็นการเผยแผ่เชิงรุก เป็นธรรมะพร้อมเสิร์ฟ ธรรมะพร้อมใช้งาน ต้องอาศัยเทคโนโลยีสมัยสมัยใหม่มาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่” (บทสนทนา กลุ่ม พระราชพรหมอาจารย์ พระนักเผยแผ่จังหวัดนครสวรรค์สนทนากลุ่มวันที่เมื่อ 25 ธันวาคม 2556)

“ทุกวัดต้องมีอัตรากำลังพลของพระนักเผยแผ่ที่เพียงพอต่อความต้องการของสังคม วัด ต้องมีงบประมาณในการพัฒนาความรู้และทักษะในการเผยแผ่ งบประมาณในการจัดซื้อเทคโนโลยี เพื่อการเผยแผ่” (บทสนทนากลุ่ม นายมณฑล รอยตระกูลสรรพากรเขตพื้นที่พิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อ วันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“การรับรู้ธรรมะของประชาชนในปัจจุบันต้องสามารถรับรู้ได้หลายช่องทาง เพราะ มนุษย์เรานั้นมีอวัยวะที่เป็นช่องทางแห่งการรับรู้ถึง 6 ช่องทาง อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อ ยุคสมัยเปลี่ยนไป จึงจำเป็นจะต้องนำเทคโนโลยีมาเผยแผ่ธรรมะไปสู่ช่องทางแห่งการรับรู้ทั้ง 6 ตาม ความเหมาะสม” (บทสนทนากลุ่ม พระพิศาลญาณวงศ์ พระนักเผยแผ่จังหวัดพิจิตรสนทนากลุ่มเมื่อ วันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“การเผยแผ่ธรรมะต้องเหมาะสมแก่ยุคสมัย เหมาะแก่บุคคล เหมาะแก่เวลา เหมาะแก่ สถานที่ และใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม” (บทสนทนากลุ่ม นายชัยโรจน์ มีแดง ผู้ว่าราชการจังหวัด นครสวรรค์สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

พระสงฆ์นักเผยแผ่ต้องมีการอพยพเทศสถานการณ์บ้านเมืองอยู่ตลอดเวลา ติดตามและก้าว ทันเทคโนโลยี เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่ศาสนาธรรม” (บทสนทนากลุ่ม นายวิเชียร ใจผาสุก สรรพากรเขตพื้นที่นครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อ วันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“ธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงมานั้นแม้ว่าเวลาจะผ่านมาแล้วกว่า 2,500 ปี แต่ธรรมะก็ไม่เคยเก่า เป็นธรรมะจัดเป็น “อกาลิก” ไม่ถูกจำกัดด้วยการเวลา ขึ้นอยู่กับวิธีการนำเสนอด้วยรูปแบบที่เหมาะสมแก่ยุคสมัย” (บทสนทนากลุ่ม พระทีฆทัตถะสิมูนิวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

“การเผยแผ่ธรรมะต้องเป็นไปอย่างมีระบบ มีแบบแผน มีโครงการ มีทีมงาน มีการวิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย โอกาส และอุปสรรค รวมถึงต้องมีการติดตามประเมินผลและรายงานการปฏิบัติการ เพื่อรับข้อเสนอแนะปรับปรุงในการเผยแผ่ธรรมะครั้งต่อไป รวมถึงต้องมีการสร้างบุคลากรทางการเผยแผ่ด้วยการสนับสนุนให้มีความรู้ทั้งด้านธรรมะและด้านเทคโนโลยี” (บทสนทนากลุ่ม พระเทพปริยัติเมธี เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ สนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2556)

จากบทสนทนากลุ่มข้างต้นสรุปข้อเสนอแนะในด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรมได้ว่าพระสงฆ์นักเผยแผ่ต้องใช้สื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม เป็นการบูรณาการธรรมะเข้ากับเทคโนโลยีที่เรียกว่า “ธรรมโมบาย” พระนักเผยแผ่ต้องมีองค์ความรู้ที่ดีทั้งทางธรรมและทางโลก มีศาสตร์และศิลป์ในการนำเสนอธรรมะรูปแบบใหม่ เพื่อให้ทันต่อยุคสมัยที่การเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ต้องมีจิตวิทยาในการรู้เท่าทันจิตของมนุษย์ เพื่อนำเสนอระบบธรรมะที่เหมาะสมแก่ระดับบุคคลโดยมีเทคโนโลยีเป็นสื่อในการนำเสนอ

จากการสนทนากลุ่มในประเด็นปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ทั้ง 5 ประเด็น ได้แก่ 1) ปัจจัยด้านการปกครอง 2) ปัจจัยด้านงบประมาณ 3) ปัจจัยด้านการจัดการศึกษา 4) ปัจจัยด้านกฎข้อบังคับ และ 5) ปัจจัยด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรมสามารถสรุปข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ซึ่งได้มาจากการสังเคราะห์ผลการวิจัยโดยการสรุปจากข้อค้นพบและสรุปความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของปัจจัยหลัก ประกอบด้วย 1) จัดตั้งสภาการปกครองสงฆ์ภายในวัดตามระบอบประชาธิปไตย 2) รักษาสมดุลด้านงบประมาณของวัดโดยยึดหลักธรรมาภิบาลเป็นสำคัญ 3) จัดตั้งสถานศึกษาภายในวัดอย่างครบวงจรและสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาให้กับชุมชน 4) ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดสนองนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลาง และ 5) ใช้สื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม

ตารางที่ 4.25ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ (X)กับกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์(Y)

ตัวแปร	\bar{X}	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12	X13
Y	3.08	1.000													
X1	3.14	0.314**	1.000												
X2	3.09	0.148**	0.075	1.000											
X3	3.06	0.010	0.016	0.173**	1.000										
X4	3.07	0.119*	0.113*	0.053	0.074	1.000									
X5	3.07	0.395**	0.047	0.003	0.082	0.075	1.000								
X6	3.05	0.432**	0.025	0.097*	0.025	0.040	.517**	1.000							
X7	3.11	0.393**	0.156**	0.077	0.028	0.028	0.009	0.288**	1.000						
X8	3.03	0.478**	0.219**	0.158**	0.066	0.099*	0.058	0.065	0.080	1.000					
X9	3.11	0.427**	0.499**	0.071	.158**	0.021	0.064	0.051	0.087	0.222**	1.000				
X10	3.08	0.251**	0.123**	0.807**	.208**	0.092	0.010	0.124**	0.111*	0.224**	0.102*	1.000			
X11	3.07	0.022	0.048	0.118*	.492**	0.012	0.029	0.044	0.056	0.042	0.165**	0.070	1.000		
X12	3.06	.119*	0.113*	0.053	0.074	1.000**	0.075	0.040	0.028	0.099*	0.021	0.092	0.012	1.000	
X13	3.08	0.354**	0.137**	0.092	0.006	0.047	0.001	0.230**	0.915**	0.099*	0.066	0.145**	0.027	0.047	1.000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed)

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง กระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร นั้นผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์การวิจัยไว้ 3 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษากระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร
3. เพื่อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

การศึกษาในครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานวิธี คือใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลัก เพื่อการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องเกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา ได้แก่ เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส และข้าราชการพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการวัด โดยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัด จำนวนทั้งหมด 30 รูป/คน โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) ใช้วิธีการวิเคราะห์อุปนัย (Analytic Induction) โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากกลุ่มตัวอย่างมาวิเคราะห์ประมวลผล ด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์โปรแกรมสำเร็จรูป และผู้วิจัยยังใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรม แนวคิด ทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องประกอบกับคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับงานวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดสำหรับเป็นแนวทางในการวิจัย ตัวแปรที่ใช้ในกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร รวม 3 ปัจจัย แยกเป็น 18 ด้าน ได้แก่ ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนบุคคล ด้านศาสนสมบัติ ด้านสิ่งแวดล้อมของวัด ด้านการปกครอง ด้านการจัดการศึกษา ด้านการบริการสาธารณะ ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ด้านงบประมาณ ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร ด้านชุมชนสัมพันธ์ ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม ด้านกฎข้อบังคับ ด้านศูนย์กลางการพัฒนาชุมชนในระบบประชาธิปไตย ด้านศูนย์กลางการสร้างผู้นำชุมชนยุคใหม่ ด้านศูนย์กลางการศึกษาและการปฏิบัติธรรม ด้านศูนย์กลางการสร้างสุขภาวะทางใจและอนามัยชุมชน และด้านศูนย์เฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง เพื่อการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาได้มุ่งศึกษาประชากรเป้าหมายครั้งนี้ คือ พระภิกษุและสามเณร ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informants) กำหนดประชากรกลุ่มกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของทาโร ยามาเน่ (Taro Yamane) ที่ระดับความคลาดเคลื่อน 0.05 ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง 385 รูป ในการสร้างแบบสอบถามได้นำไปทดสอบ (Try out) พระภิกษุสามเณร ที่ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ ที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 50 คน วิเคราะห์ค่าอำนาจจำแนกเป็น

รายข้อ (Item Analysis) ผลการวิเคราะห์ที่ได้ 0.789 และนำไปซึ่งอยู่ในเกณฑ์ที่มีความเที่ยงระดับใช้ได้ จากนั้นนำไปเก็บรวบรวมข้อมูล นำข้อมูลที่รวบรวมมาวิเคราะห์ข้อมูล โดยผู้วิจัยได้ใช้สถิติในเชิงปริมาณนำมาจัดกระทำเป็นหมวดหมู่ วิเคราะห์ด้วยสถิติพรรณนา ได้แก่ ค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และค่าร้อยละ (Percentage) และสถิติสำหรับการทดสอบสมมติฐาน ประกอบไปด้วย การวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ (Multiple Regression Analysis: MRA) ได้แก่ สถิติทดสอบที่ใช้พิจารณา t-distribution สถิติทดสอบที่ใช้พิจารณา F-distribution ผลรวมกำลังสองของคะแนน SS คะแนนเฉลี่ยของผลรวมกำลังสองของคะแนน MS ชั้นขององศาแห่งความเป็นอิสระ df ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ R ค่าสัมประสิทธิ์ความเชื่อถือได้ของตัวแปรชี้วัด R^2 ประสิทธิภาพการทำนายที่เพิ่มขึ้นเมื่อเพิ่มตัวแปรอิสระเข้าสมการถดถอย R^2 Change ค่าสัมประสิทธิ์ความถดถอยมาตรฐาน Beta ค่าสัมประสิทธิ์ความถดถอย B และค่ามีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05* เมื่อทราบผลวิเคราะห์พหุคูณแบบขั้นตอนแล้วผู้วิจัยนำเอาตัวแปรที่มีผลกระทบนัยสำคัญต่อการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรไปสร้างเป็นแบบสัมภาษณ์การสนทนากลุ่มจากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 13 รูป/คน เพื่อหาข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรนำมาสร้างเป็นบทสังเคราะห์สำหรับงานวิจัยในครั้งนี้ ผลจากการศึกษาสรุปได้ตามขั้นตอน ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ได้สรุปการวิจัยตามประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

5.1.1 ผลการวิเคราะห์การวิจัยเชิงคุณภาพ

การเลือกกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจงโดยสัมภาษณ์เฉพาะผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารฝ่ายปกครองในคณะสงฆ์ โดยผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้ร่วมรับผิดชอบโดยตรงในฐานะที่ท่านเหล่านั้นเป็นผู้สร้างความเจริญก้าวหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส และข้าราชการพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร จำนวน 30 รูป/คน ซึ่งผู้วิจัยได้อธิบายถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัยและรายละเอียดอื่นๆ ที่ผู้วิจัยเห็นว่าจำเป็นเพื่อให้เกิดความสะดวกแก่ ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ จึงได้แบบสัมภาษณ์กลับมา ครบจำนวน 30 ชุด โดยสามารถจำแนกรายละเอียด ได้ดังนี้

5.1.2.1 สรุปผลการวิเคราะห์ประเด็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ถึงสถานภาพ พบว่า กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยพระสังฆาธิการ จำนวน 18 รูป คิดเป็นร้อยละ 40.00 และข้าราชการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด จำนวน 12 คน คิดเป็นร้อยละ 50.00 อายุส่วนใหญ่มากกว่า 55 ปี ขึ้นไป จำนวน 12 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 40.00 รองมาอายุระหว่าง 46 ถึง 55 ปี จำนวน 9 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 30.00 รองลงมาอายุ 36 ถึง 45 ปี จำนวน 6 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 20.00 และอายุน้อยที่สุดต่ำกว่า 35 ปี จำนวน 3 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 10.00 วุฒิการศึกษาสามัญส่วนใหญ่การศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี จำนวน 15 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 50.00 รองลงมาวุฒิกการศึกษาสูงกว่าปริญญา

ตรีจำนวน 12 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 40.00 และการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรีน้อยที่สุด จำนวน 3 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 10.00 วุฒิการศึกษาทางธรรมส่วนใหญ่จบนักธรรมชั้นเอก จำนวน 18 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 60.00 และไม่มีวุฒิทางธรรมจำนวน 12 คิดเป็น 40.00 และวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรมส่วนใหญ่ไม่มีวุฒิเปรียญธรรม จำนวน 12 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 40.00 รองลงมาจบเปรียญธรรม 4 ถึง 6 ประโยค จำนวน 9 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 30.00 รองลงมาจบเปรียญธรรม 7 ถึง 9 ประโยค จำนวน 6 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 30.00 และจบเปรียญธรรม 1 ถึง 3 ประโยคต่ำสุด จำนวน 3 รูป/คน คิดเป็นร้อยละ 10.00

5.1.2.2 สรุปผลการวิเคราะห์ประเด็นคำถาม 3 ข้อ ของผู้ให้สัมภาษณ์

ประเด็นที่ 1 สรุปกระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในยุคโลกาภิวัตน์ มีการเปลี่ยนแปลงไปจากการบริหารจัดการวัดแบบเก่า ในยุคใหม่นี้สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ใช่เพียงเรื่องโครงสร้าง ระบบ หรือการใช้เทคโนโลยีในการทำงานเท่านั้น แต่การเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญ คือ การคิด วิเคราะห์ และกรอบความคิด หรือที่ปัจจุบันเรียกว่าคือ กระบวนทัศน์ กระบวนทัศน์ คือ กรอบที่บุคคลใช้ในการมองโลก ความเป็นไปต่างๆ ในโลก กระบวนทัศน์นี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับความคิด ความเชื่อที่บุคคลมีต่อสิ่งต่างๆในแต่ละยุคสมัย ในปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องอำนาจในองค์การรวมศูนย์อยู่ที่ผู้บริหารเป็นสิ่งที่กำลังล้าสมัย โดยมีความเชื่อเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเท่าเทียมกันของมนุษย์กำลังเข้ามาแทนที่ ความคิดความเชื่อเช่นนี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งทำลายความสามารถของผู้บริหารในการจัดการกับความเปลี่ยนแปลงนี้ในอนาคต กระบวนทัศน์ทัศน์การบริหารจัดการวัดในยุคใหม่จะต้องประกอบไปด้วยการบริหารจัดการวัดในยุคใหม่จะต้องประกอบไปด้วย (1) กระบวนทัศน์ปกครองในระบอบประชาธิปไตย วัดต้องเป็นแบบอย่างด้านการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่สามารถสร้างความสุข สงบ สามัคคีให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง (2) กระบวนทัศน์การพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์ พระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ต้องเป็นแบบอย่างที่ดี มีความรู้ มีวิสัยทัศน์ มีคุณธรรมจริยธรรม เป็นผู้นำชุมชนที่เข้าถึงประชาชนและมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนต่างๆ (3) กระบวนทัศน์การเผยแผ่ธรรมะเพื่อการศึกษาด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ วัดต้องเป็นสถานที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมพระสงฆ์รวมทั้งเยาวชนในชุมชนให้ทำหน้าที่สืบสานพระพุทธศาสนาและสร้างความดีงามให้กับชุมชนโดยใช้สื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยในการเผยแผ่ (4) กระบวนทัศน์การสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน วัดต้องเป็นสถานที่พึ่งพิงของประชาชนเมื่อเกิดเรื่องทุกข์ร้อนใจ และ (5) กระบวนทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง วัดต้องเป็นสถานที่ปราศจากอบายมุขทั้งปวง และมีส่วนร่วมในการรณรงค์ให้ประชาชนในชุมชน ลด ละ เลิกอบายมุขต่างๆ

ประเด็นที่ 2 ปัจจัยพันธกิจของวัดโดยส่วนมากมีระบบการบริหารจัดการไว้อย่างเป็นระบบรวมถึงมีบทบัญญัติกำหนดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ วิธีการในการบริหารจัดการองค์ประกอบวัดไว้อย่างชัดเจนโดยเฉพาะการครอบคลุมถึงศาสนสมบัติกลาง พระสังฆาธิการในระดับเจ้าอาวาสเป็นพระภิกษุที่ปฏิบัติตามภารกิจของพระพุทธศาสนาที่จะช่วยส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง และสร้างศรัทธาของพุทธศาสนิกชนต่อพระพุทธศาสนา และสร้างความเข้มแข็ง และความมั่นคงของพระพุทธศาสนา เพราะพระสังฆาธิการมีความใกล้ชิดกับประชาชนในหลายๆ ด้าน ดังนั้นจึงต้องมีความเข้าใจ รู้ปัญหา และจะเป็นการช่วยส่งเสริมและทำนุบำรุง

พระพุทธศาสนาให้ยื่นยง ด้วยเป็นผู้บริหารกิจการให้คณะสงฆ์ ได้มีบทบาทต่อสังคมอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ดังเช่นงานในคณะพระสังฆาธิการต้องมีความพร้อมในส่วนของการบริหารและการจัดการต้องก้าวหน้าไปมากทันโลกทันเหตุการณ์ คณะพระสังฆาธิการควรจะได้ใช้วิทยากรเหล่านั้นมาช่วยเสริมการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ เพราะกิจการคณะสงฆ์บางอย่างอาจอาศัยการบริหารแบบราชการของฝ่ายบ้านเมือง กิจการคณะสงฆ์บางอย่างอาจอาศัยการบริหารที่คล่องตัวแบบภาคเอกชน ฉะนั้น พระสังฆาธิการควรมีระบบการบริหารและการปกครองของตนเองที่ผสมผสานส่วนดีของระบบราชการและเอกชนเข้ากับหลักพระธรรมวินัยให้ทันกับเหตุการณ์พัฒนาไปตามยุคสมัย จากการสัมภาษณ์สามารถสรุปเป็นรายด้านได้ว่า 1. ด้านศาสนสถาน มุ่งถึงอาณาเขตที่บ่งชี้ถึงความ เป็นวัดที่จะต้องมีการบริหารจัดการให้เป็นสัดส่วนและชัดเจนต่อการใช้สอยและเข้าใจได้โดยง่าย กล่าวคือ เมื่อมีขอบเขตของวัดแล้ว จะต้องมีการจัดสรรปันส่วนพื้นที่ให้ลงตัวเพื่อต่อการทำสังฆกรรมและ สาธารณประโยชน์ ส่วนการสร้างสิ่งก่อสร้างภายในวัดบนพื้นที่ที่ได้จัดสรรปันส่วนไว้แล้วนั้นต้อง คำนึงถึงพื้นที่และความคุ้มค่าในการใช้สอยเป็นสำคัญ สร้างแต่ที่จำเป็นโดยเน้นการมีพื้นที่สีเขียวและ ที่ว่างสำหรับกิจกรรมต่างๆ ของวัด 2. ด้านศาสนบุคคล ชี้แสดงว่าโครงสร้างการบริหารงานด้าน ศาสนบุคคลหรือทรัพยากรมนุษย์ภายในวัดถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะคนเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนใน การบริหารงานให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังนั้นวัดจะต้องมีการบริหารจัดการศาสนบุคคลให้อยู่ใน รูปแบบโครงสร้างตามภาระหน้าที่ของงาน ต้องมีการกระจายงานและใช้คนให้เหมาะสมกับงาน รวมถึงต้องมีการพัฒนาฝึกอบรมเพื่อให้กลายเป็น “ทุนมนุษย์” ที่มีคุณภาพ ประการที่สำคัญอีก ประการหนึ่งก็คือต้องมีมาตรการกำกับดูแลควบคุมความประพฤติที่ชัดเจนและเที่ยงธรรม 3. ศาสนสมบัติ ว่าด้วยเรื่องของสิ่งของสำคัญอันมีมูลค่าของวัดที่วัดจะต้องดูแลรักษาเป็นอย่างดี โดย จะต้องแบ่งแยกประเภทให้ชัดเจนและทำการดูแลรักษาและจัดเก็บตามความสมควรในแต่ละประเภท เช่น โบราณวัตถุอันเป็นมรดกทางศาสนาและวัฒนธรรมก็ควรจัดเก็บในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ เงินวัดก็ ควรฝากธนาคารและจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย เป็นต้น สำหรับรายการวัสดุภัณฑ์ที่สามารถยืมไปใช้ ในวัดหรือนอกวัดก็ต้องมีระบบบัญชีขอยืม-รับส่ง เพื่อป้องกันการชำรุดและสูญหาย 4. สิ่งแวดล้อม ของวัด ต้องสร้างภูมิทัศน์อันเป็นพุทธสถานที่ร่มรื่น จัดการทุกบริบทของวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย โดยการสร้างเสริม ทดแทน กักกัน กำจัด และเพิ่มมูลค่า กล่าววัดต้องมีพื้นที่สีเขียวปลูกป่าทดแทน ต้องมีพื้นที่สำหรับสรรพสัตว์ให้เป็นสัตว์ส่วนไม่มาทำความเดือดร้อนให้กับประชาชน มีการกำจัดขยะ มูลฝอยอย่างถูกวิธีเป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการรีไซเคิลขยะเพื่อสร้างมูลค่าหรือนำ กลับมาใช้ใหม่เพื่อลดต้นทุนการผลิตและใช้ทดแทนวัสดุภัณฑ์ที่จำเป็น 5. ด้านการปกครองต้องมี องค์กรหรือสถาบันที่เป็นหน่วยงานรับผิดชอบเพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการทำงานอย่างมี ประสิทธิภาพ ต้องมีการกระจายอำนาจสร้างเครือข่ายให้เกิดความร่วมมือทุกภาคส่วน ควรมีระบบ การบริหารและการปกครองของตนเองที่ผสมผสานส่วนดีของระบบราชการและเอกชนเข้ากับหลัก พระธรรมวินัยให้ทันกับเหตุการณ์พัฒนาไปตามยุคสมัย 6. การจัดการศึกษา ควรให้ความสำคัญใน ด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมบาลีและแผนกสามัญ รวมถึงการศึกษาเพื่อประชาชน ทั่วไป ปรับปรุงระบบการศึกษาให้เข้ากับยุคสมัยวางนโยบายให้เป็นไปในทิศทางเดียว เพื่อความเป็น เอกภาพทางการศึกษา พร้อมสร้างแรงจูงใจใฝ่ศึกษาเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป 7. การบริการสาธารณะ ต้องทำให้ให้เป็นศูนย์กลางการบริการทั้งกายภาพและจิตภาพ มีความสะดวก

ครบวงจรเพื่อรองรับต่อความต้องการของประชาชนที่มาใช้บริการภายในวัด และจะต้องปฏิบัติการเชิงรุก กล่าวคือต้องบริการโดยเข้าถึงชุมชน จึงจะเรียกว่าการบริการทั้งรุกและรับ 8. การเผยแผ่ศาสนา พระสังฆาธิการจะต้องมีความก้าวหน้าการเผยแผ่และทักษะการใช้ภาษาปัจจุบัน มีความพร้อมทั้งในด้านการพูด เทศน์ การบรรยาย การเขียนและการพิมพ์ตำราทางพระพุทธศาสนา รวมถึงมีการมุ่งเน้นให้ประชาชนปฏิบัติธรรมควบคู่ไปกับการเรียนรู้ภาคทฤษฎี และประการที่สำคัญควรผลิตสื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ เพื่อที่จะได้ทำงานเผยแผ่เชิงรุกได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประเด็นที่ 3 ในการบริหารจัดการวัดนั้น ภารกิจของพระสังฆาธิการถือเป็นงานที่ต้องจัดการซึ่งมีขอบเขตของภาระงานอยู่ในมิติที่เชื่อมโยงกับวัดและชุมชนโดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้จัดการกล่าวคือเป็นหัวหน้าปฏิบัติการกิจกรรมสงฆ์ของวัด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นสิ่งที่จะเป็นอุปสรรคในการบริหารจัดการวัดก็มีอยู่มากมายซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยที่จะส่งผลกระทบต่อการบริหารจัดการวัดโดยตรง หากขาดสิ่งเหล่านี้ไปก็จะทำให้วัดขาดดุลยภาพการบริหารจัดการ กล่าวคือวัดที่ดีจะต้องมีโครงสร้างของวัดที่ดี มีผู้นำที่ดี มีระบบการบริหารจัดการที่ดี และที่สำคัญที่จะกล่าวเสนอก็คือต้องมีความพร้อมด้วยเครื่องมือหรืออุปกรณ์วิธียุคใหม่ที่จะมีช่วยให้ความคล่องตัวในการบริหารจัดการ จากการสัมภาษณ์รายด้านพบว่า 1. ด้านงบประมาณ ถือเป็นอุปกรณ์สำคัญในการบริหารจัดการวัด วัดจึงต้องมีวิธีการต่างๆ ในการระดมทุนเพื่อเป็นงบประมาณในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ภายในวัด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นงบประมาณที่ใช้ไปนั้นจะต้องเกิดประโยชน์และคุ้มค่าอย่างแท้จริง 2. ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร ในยุคที่มีการสื่อสารแบบไร้พรมแดน ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศจึงมีความจำเป็นต่อการบริหารจัดการวัดมาก เพราะวัดถือเป็นองค์กรหนึ่งที่จะต้องมีการพัฒนาการตามกระแสโลกในยุคโลกาภิวัตน์ให้ทัน ต้องรู้จักการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย 3. ด้านชุมชนสัมพันธ์ วัดจะต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับชุมชน กล่าวคือเป็นมิตรที่ดีกับประชาชนไม่เลือกปฏิบัติ ต้องให้บริการทุกระดับเท่าเทียมกันสร้างความประทับใจให้กับทุกๆ ฝ่าย 4. ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม วัดต้องมีเจ้าอาวาสที่ดี มีความรู้ความสามารถ มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล และเป็นที่ยอมรับทั้งฝ่ายภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป และ 5. ด้านกฎข้อบังคับ นอกจากพระธรรมวินัยที่เป็นตัวกลั่นกรองพฤติกรรมของภิกษุสามเณรแล้ววัดจะต้องมีกฎระเบียบและวัตรปฏิบัติต่างๆ เพิ่มขึ้นเพื่อความเหมาะสมแก่ยุคสมัย และมีมาตรการอย่างเด็ดขาดกับผู้ละเมิดกฎข้อบังคับ

5.1.2 ผลการวิเคราะห์การวิจัยเชิงปริมาณพบว่า

1. ลักษณะส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่ากลุ่มตัวอย่างจำนวน 385 คน อายุส่วนใหญ่อยู่ระหว่าง 31 ถึง 40 ปี จำนวน 122 รูป คิดเป็นร้อยละ 31.69 รองมาอายุระหว่าง 20 ถึง 30 ปี จำนวน 84 รูป คิดเป็นร้อยละ 21.82 รองลงมาอายุระหว่าง 41 ถึง 50 ปี จำนวน 56 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.54 รองลงมาอายุระหว่าง 51 ถึง 59 ปี จำนวน 47 รูป คิดเป็นร้อยละ 12.20 รองลงมาอายุ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 41 รูป คิดเป็นร้อยละ 10.65 และสุดท้ายอายุต่ำกว่า 20 ปี จำนวน 35 รูป คิดเป็นร้อยละ 9.10 วุฒิการศึกษาสามัญส่วนใหญ่จบปริญญาตรี จำนวน 312 รูป คิดเป็นร้อยละ 81.00 รองลงมาสูงกว่าปริญญาตรีจำนวน 41รูป คิดเป็นร้อยละ 10.65 และสุดท้ายต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน 32 รูป คิดเป็นร้อยละ 8.35 วุฒิการศึกษาทางธรรมจบนักธรรมชั้นเอก จำนวน 121 รูป คิดเป็นร้อยละ 31.90 รองลงมาวุฒิจบนักธรรมชั้นโท จำนวน 119 รูป คิดเป็นร้อยละ 30.43 รองลงมาจบนักธรรมชั้นตรี จำนวน 113 รูป คิดเป็น 29.35 และสุดท้ายไม่มีวุฒิทางธรรม จำนวน 36 รูป

คิดเป็นร้อยละ 8.20 และวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรมส่วนใหญ่จบเปรียญธรรม ประโยค 1 ถึง 3 จำนวน 187 รูป คิดเป็นร้อยละ 48.58 รองลงมาจบเปรียญธรรม 4 ถึง 6 ประโยค จำนวน 93 คน คิดเป็นร้อยละ 24.15 รองลงมาไม่มีวุฒิเปรียญธรรม จำนวน 75 รูป คิดเป็นร้อยละ 19.50 และสุดท้ายจบเปรียญธรรม 7 ถึง 9 ประโยค จำนวน 25 รูป คิดเป็นร้อยละ 8.77

2. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลสถิติพื้นฐานของตัวแปร ผู้วิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลสถิติพื้นฐานของตัวแปร ประกอบด้วย ปัจจัยพันธกิจของวัด ปัจจัยบริหารจัดการวัด และกระบวนการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ รวมทั้งหมด 3 ด้าน โดยผลวิเคราะห์ข้อมูลมีรายละเอียดดังนี้

ประเด็นที่ 1 สรุปปัจจัยพันธกิจของวัดประกอบด้วย 1) ด้านศาสนสถาน กลุ่มตัวแปรด้านศาสนสถาน ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.14 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.658 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า กลุ่มตัวแปรในศาสนสถาน ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.14 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.658 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ควบคุมดูแลการก่อสร้างภายในวัด โดยส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย มีแบบแปลนที่ควบคุมโดยวิศวกรก่อสร้างและได้รับอนุญาตจากคณะสงฆ์ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.19 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.699 และพบว่า การจัดทำป้ายวัดเพื่อประชาสัมพันธ์วัดและบ่งบอกบริเวณของศาสนสถาน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.08 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.682 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 2) ด้านศาสนบุคคล กลุ่มตัวแปรในศาสนบุคคล ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.09 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.723 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า มีกฎระเบียบสำหรับปฏิบัติและมาตรการลงโทษพระภิกษุสามเณรที่ทำผิดวินัยอย่างเคร่งครัด มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.732 และพบว่า กำหนดจำนวนและวางแผนหลักเกณฑ์คัดเลือกบุคคลที่เข้ามาบวชและภิกษุสามเณรรวมทั้งบุคคลที่อาศัยร่วมกันในวัด มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.07 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.719 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 3) ด้านศาสนสมบัติ กลุ่มตัวแปรในศาสนสมบัติ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.06 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.754 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า กำหนดจำนวนและวางแผนหลักเกณฑ์คัดเลือกบุคคลที่เข้ามาบวชและภิกษุสามเณรรวมทั้งบุคคลที่อาศัยร่วมกันในวัด จัดการศาสนสมบัติให้เป็นไปตามกฎกระทรวงและพระธรรมวินัย และลงทะเบียนทรัพย์สินของวัดไว้เป็นหลักฐาน มีคะแนนเท่ากันเฉลี่ยสูงสุด 3.08 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.753, 0.751 และ 0.741 และพบว่า จัดเก็บศาสนสมบัติที่สำคัญให้เป็นหมวดหมู่ในรูปพิพธิภัณฑ์ มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.00 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.752 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 4) ด้านสิ่งแวดล้อมของวัด กลุ่มตัวแปรในสิ่งแวดล้อมของวัด ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.07 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.742 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า สร้างวัดให้เป็นสวนป่าอันรื่นรมย์ปราศจากสิ่งก่อสร้างที่เป็นมลภาวะ และมีระบบจัดการขยะมูลฝอยอย่างถูกวิธีไม่สร้างมลพิษในอากาศ มีคะแนนเท่ากันเฉลี่ยสูงสุด 3.14 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.705 และ 0.727 และพบว่า ใช้ทรัพยากรภายในวัดที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างคุ้มค่าให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.00 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.746 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 5) ด้านการปกครอง กลุ่มตัวแปรในการปกครอง ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.07 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.727 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า กระจายอำนาจในการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ไม่รวมศูนย์อำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียว มีคะแนนเท่ากันเฉลี่ยสูงสุด 3.15 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.687 และพบว่า

เปิดโอกาสให้พระภิกษุและสามเณรร่วมกันกำหนดนโยบายในการปกครองในวัดอย่างชัดเจน 3.02 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.717 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 6) ด้านการจัดการศึกษา กลุ่มตัวแปรในการจัดการศึกษา ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.05 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.751 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า มีการประเมินประสิทธิภาพการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ทั้งแผนกธรรม บาลี และแผนกสามัญ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.737 และพบว่า ประสานงานกับหน่วยงานราชการเพื่อส่งเสริมการฝึกอบรมด้านอาชีพกับชุมชน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 2.95 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.784 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 7) ด้านการบริการสาธารณะ กลุ่มตัวแปรในการบริการสาธารณะ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.721 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า จัดสิ่งอำนวยความสะดวกภายในวัดให้กับประชาชนที่มามีทำบุญและปฏิบัติธรรม เช่น ประปา สุขาภิบาล ถนนสัญญาณ เป็นต้น มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.18 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.668 และพบว่า บูรณปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างภายในวัดที่ชำรุดทรุดโทรมเพื่อรองรับการเข้ารับการบริการของประชาชน มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 2.98 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.812 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก และ 8) ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม กลุ่มตัวแปรในการเผยแผ่ศาสนาธรรม ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.03 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.769 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า กำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องครอบคลุมทุกระดับและเหมาะสมกับเป้าหมาย มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.08 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.747 และพบว่า จัดตั้งองค์กรเผยแผ่พระพุทธศาสนาขึ้นเพื่อเอกภาพในการดำเนินงานและอบรมสั่งสอนให้ประชาชนมีเหตุผลเลิกงมงายในไสยศาสตร์ มีคะแนนเท่ากันโดยเฉลี่ยต่ำสุด 2.96 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.761 และ 0.806 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

สรุปส่วนใหญ่ พบว่า กลุ่มตัวแปรในด้านปัจจัยพันธกิจของวัด ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.731 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ศาสนสถาน มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.14 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.658 และพบว่า การเผยแผ่ศาสนาธรรม มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.03 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.769 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

ประเด็นที่ 2 สรุปปัจจัยการบริหารจัดการวัด ประกอบด้วย 1) ด้านงบประมาณ กลุ่มตัวแปรในงบประมาณ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.11 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.700 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า จัดตั้งมูลนิธิเพื่อการพระศาสนา เพื่อพัฒนาชุมชน รวมทั้งจัดการเงินผลประโยชน์และเงินการกุศลของวัดอย่างมีระบบ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.18 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.667 และพบว่า จัดทำรายงานสถานะทางการเงิน งบประมาณประจำวัน เดือน ปี อย่างมีระบบและมีความโปร่งใสโดยมีคณะกรรมการตรวจสอบการเงินของวัด มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 2.99 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.808 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 2) ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร กลุ่มตัวแปรในระบบเทคโนโลยีสื่อสาร ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.740 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ควรมีการนำเอาเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เป็นสื่อช่วยในการบริหารจัดการวัด มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.14 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.682 และพบว่า ควรมีระบบการบริหารจัดการทางไกล ผ่านสื่อทางไกล เช่น โทรศัพท์ วิทยุ เป็นต้น มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.04 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.773 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 3) ด้านชุมชนสัมพันธ์ กลุ่มตัวแปรในชุมชนสัมพันธ์ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.07 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.734 เมื่อพิจารณา

รายชื่อ พบว่า จัดกิจกรรมที่สำคัญและมีประโยชน์ทั้งต่อวัดและชุมชนเท่านั้น มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.708 และพบว่า มีการแต่งตั้งคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิให้เป็นไวยาวัจกรประจำวัด มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.00 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.741 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก 4) ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม กลุ่มตัวแปรในภาวะผู้นำที่เหมาะสม ประเมินผลได้ค่าเฉลี่ย 3.06 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.723 เมื่อพิจารณารายชื่อ พบว่า เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.15 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.659 และพบว่า เจ้าอาวาสควรมีภาวะผู้นำและวิสัยทัศน์ในการบริหาร มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.00 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.739 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก และ 5) ด้านกฎข้อบังคับ กลุ่มตัวแปรในกฎข้อบังคับ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.742 เมื่อพิจารณารายชื่อ พบว่า ปฏิบัติตามกฎหมายและระเบียบเพิ่มเติมของมหาเถรสมาคม มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.13 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.690 และพบว่า ออกกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.00 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.773 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

สรุปส่วนใหญ่ พบว่ากลุ่มตัวแปรในด้านปัจจัยการบริหารจัดการวัด ประเมินผลได้ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.728 เมื่อพิจารณารายชื่อ พบว่า ด้านงบประมาณ มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.11 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.700 และพบว่า ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม มีคะแนนโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.06 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.723 ในภาพรวมตัวแปรส่วนใหญ่อยู่ระดับมาก

สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของตัวแปรในแต่ละด้าน เมื่อพิจารณาในภาพรวมพบว่าทั้ง 2 ด้าน ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.730

ประเด็นที่ 3 จากประชากรกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 385 รูป/คน ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า กลุ่มตัวแปรกระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ประเมินผลได้ ค่าเฉลี่ย 3.08 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.715 เมื่อพิจารณารายชื่อ พบว่า กระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย มีคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 3.15 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.650 และพบว่า กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์ และกระบวนการเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ มีคะแนนเท่ากันโดยเฉลี่ยต่ำสุด 3.05 ส่วนค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.742

สรุปปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร เรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ปัจจัยด้านการปกครอง (B = 0.414) ปัจจัยด้านงบประมาณ (B = 0.402) ปัจจัยด้านการจัดการศึกษา (B = 0.329) ปัจจัยด้านกฎข้อบังคับ (B = 0.310) และปัจจัยด้านการเผยแผ่ ศาสนธรรม (B = 0.147) ตามลำดับ ซึ่งทั้ง 5 ตัวแปร สามารถร่วมกันอธิบายความผันแปรของกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ได้ร้อยละ 71.51 ($R^2 = 0.7151$)

5.1.3 ข้อเสนอแนะจากการสนทนากลุ่ม

1. ข้อเสนอแนะด้านการปกครอง

วัดจะต้องจัดตั้งสภาการปกครองสงฆ์ตามระบอบประชาธิปไตย โดยอาศัยการเลือกตั้งที่มาจากเสียงส่วนใหญ่เป็นสัมมติ การปรึกษาหารือ การมีส่วนร่วม การเคารพให้เกียรติซึ่งกัน

และกันการกระจายอำนาจ การถือหลักเหตุผล ความยุติธรรม ปราศจากอคติ ความสามัคคี และความพร้อมเพียงในหมู่คณะ

2. ข้อเสนอแนะด้านงบประมาณ

วัดจะต้องรักษาสมดุลด้านงบประมาณโดยยึดหลักธรรมาภิบาลเป็นสำคัญ กล่าวคือการได้มาซึ่งงบประมาณต้องไม่ขัดต่อหลักนิติธรรม งบประมาณที่ได้มาต้องบริสุทธิ์ การใช้จ่ายงบประมาณต้องชอบด้วยธรรม ผ่านมติกรรมการผู้รับผิดชอบด้านการเงิน มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ และเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อศาสนาและประเทศชาติ

3. ข้อเสนอแนะด้านการจัดการศึกษา

วัดจะต้องจัดตั้งสถานศึกษาอย่างครบวงจรและสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาให้กับชุมชน กล่าวคือ ต้องทำวัดให้เป็นสถานศึกษาทั้งอนุรักษนิยมและสมัยนิยม ต้องจัดการศึกษาในทุกระดับชั้น เอื้อเพื่อสถานที่และบุคลากรส่งเสริมเพื่อการศึกษา รวมถึงสนับสนุนการศึกษากับเยาวชนในสถานศึกษาต่างๆ และส่งเสริมการสร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้กับประชาชนในชุมชนด้วย

4. ข้อเสนอแนะด้านกฎข้อบังคับ

พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดสนองนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลาง กล่าวคือ พระสงฆ์ต้องประพฤติปฏิบัติตนให้ตรงตาม นาคาณพณัติ เป็นแบบอย่างที่ดีของสังคม ตามหลักธรรมวินัย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎ ระเบียบ คำสั่ง มติมหาเถรสมาคม รัฐธรรมนูญ และกฎระเบียบภายในวัดที่สกัด

5. ข้อเสนอแนะด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม

พระสงฆ์นักเผยแผ่ต้องใช้สื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม เป็น การบูรณาการธรรมะเข้ากับเทคโนโลยีที่เรียกว่า “ธรรมโมโลยี” พระนักเผยแผ่ต้องมีองค์ความรู้ที่ดีทั้งทางธรรมและทางโลก มีศาสตร์และศิลป์ในการนำเสนอธรรมะรูปแบบใหม่ เพื่อให้ทันต่อยุคสมัยที่การเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ต้องมีจิตวิทยาในการรู้เท่าทันจิตของมนุษย์ เพื่อนำเสนอระบบธรรมะที่เหมาะสมแก่ระดับบุคคลโดยมีเทคโนโลยีเป็นสื่อในการนำเสนอ

จากการสนทนากลุ่มสามารถสรุปข้อเสนอแนะได้ 5 ประการ ประกอบด้วย 1) จัดตั้งสภาการปกครองสงฆ์ภายในวัดตามระบอบประชาธิปไตย 2) รักษาสมดุลด้านงบประมาณของวัดโดยยึดหลักธรรมาภิบาลเป็นสำคัญ 3) จัดตั้งสถานศึกษาภายในวัดอย่างครบวงจรและสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาให้กับชุมชน 4) ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดสนองนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลาง และ 5) ใช้สื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำประเด็นที่มีความสำคัญต่อกระบวนการทัศน์ใหม่ การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ จากสรุปผลการวิจัยมีประเด็นที่น่าสนใจที่นำมาอภิปรายผลได้ ดังนี้

5.2.1 ปัจจัยพันธกิจของวัด พบว่า วัดเป็นสถานที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์สามเณรและนักบวช เป็นที่ประกอบกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมและเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดพระพุทธศาสนา มีสถานะเป็นนิติบุคคลตาัฐธรรมนูญ มีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองดูแลตาม

รัฐธรรมนูญ มีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองดูแลตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 การบริหารงานของพระสังฆาธิการในระดับเจ้าอาวาสถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญของในการพัฒนาวัด เพราะถ้ามีการบริหารกิจการศาสนาก็มีความเจริญมั่นคง การบริหารจัดการดินนั้น จะต้องมึรูปแบบ และวิธีการจัดการหรือมีแนวคิดซึ่งขึ้นอยู่กับภาระงานมอบอำนาจกระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายบริหาร ระดับต่างๆ รับผิดชอบตามความรู้ความสามารถของตน และพัฒนาการในด้านต่างๆ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจำกัดขอบเขตของภารกิจให้แคบลงจากเดิมที่มี 6 คือ การปกครอง การศาสนศึกษา การศึกษา สงเคราะห์ การเผยแผ่ สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ ให้เหลือ 4 ประการโดยผนวกการ ศาสนศึกษาและการศึกษาสงเคราะห์เข้าด้วยกันเป็น “การจัดการศึกษา” และผนวกสาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์เข้าด้วยกันเป็น “การบริการสาธารณะ” วัดนั้นมีกระบวนการบริหารจัดการให้ครบทั้ง 8 ด้าน คือ 1) การจัดการด้านบริเวณ (ศาสนสถาน) โดยอาณาเขตที่บ่งชี้ถึงความ เป็นวัด ต้องมีการบริหารจัดการให้เป็นสัดส่วนและชัดเจนต่อการใช้สอยและเข้าใจได้ง่าย กล่าวคือ เมื่อมีขอบเขตของวัดที่ชัดเจนแล้วแล้ว จะต้องมีการจัดสรรปันส่วนพื้นที่ให้ลงตัวเพื่อต่อการทำ สังฆกรรมและสาธารณประโยชน์ ส่วนการสร้างสิ่งก่อสร้างภายในวัดบนพื้นที่ที่ได้จัดสรรปันส่วนไว้ แล้วนั้นต้องคำนึงถึงพื้นที่และความคุ้มค่าในการใช้สอยเป็นสิ่งสำคัญ สร้างแต่ที่จำเป็นโดยเน้นการมีพื้นที่ สีเขียวและที่ว่างสำหรับกิจกรรมต่างๆ ของวัด สอดคล้องกับงานวิจัยของพล อาริยสกุล (2554) ได้ ทำการศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการพื้นที่วัดเพื่อปล่อยเช่า ผลการวิจัย พบว่า แนวทางการบริหาร จัดการพื้นที่วัดที่ดีจะต้องสอดคล้องกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่วัดที่มีการจัดการพื้นที่ทั้งภายใน วัดและพื้นที่โดยรอบวัด การแบ่งลักษณะพื้นที่ให้ชัดเจน พื้นที่เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขต ธรณีสงฆ์ การจัดทำแผนผังภายในวัด พื้นที่วัดเป็นอสังหาริมทรัพย์ในลักษณะพิเศษที่ไม่เน้นเรื่องกำไร สูงสุด แต่เน้นเรื่องความร่วมมือร่วมใจกันของชุมชนและวัดเป็นสิ่งสำคัญ และสอดคล้องกับงานของอรุณ ศิริจานุสรณ์ (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหารจัดการออกแบบและพัฒนาการสถาปัตยกรรม ศาสนา ผลการวิจัยสรุปเป็นข้อเสนอแนะแนวทางการบริหารจัดการ 2 แนวทาง คือ 1) แนวทางการส่งเสริม และกำกับดูแล หน่วยงานภาครัฐให้มีนโยบายและให้ความสำคัญเรื่องการออกแบบก่อสร้างอาคารทาง ศาสนามากขึ้นกับกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง และ 2) แนวทางการกำกับดูแล ให้มีการปรับเปลี่ยนขั้นตอน การดำเนินการ และควรมีกฎหมายควบคุมอาคารทางศาสนาเรื่องความปลอดภัยของโครงสร้างอาคาร ส่วนด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมเสนอให้มีการพิจารณารูปแบบก่อนการก่อสร้างโดยคณะกรรมการ ผู้ทรงคุณวุฒิร่วมกับมหาเถรสมาคม และสถาบันการศึกษา นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ กฤษฏา อานโพธิ์ทอง (2553) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง วัด: การออกแบบพุทธสถานเชิงทดลอง ที่มุ่ง ศึกษาถึงความเป็นไปได้ในการออกแบบวัด หรือพุทธสถานในรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิมโดยเน้น การศึกษาความเป็นไปได้ผ่านการคลี่คลายขององค์ประกอบทางกายภาพ ระบบการจัดวางอาคาร แนวความคิดในเชิงปรัชญาและหลักธรรมทางศาสนา เนื่องจากปัญหาในการออกแบบวัดหรือพุทธ สถานในปัจจุบัน มักจะประสบปัญหาเกี่ยวกับการที่เราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่เกิดขึ้นได้โดยที่เรา ไม่สามารถรู้ได้ว่า สิ่งนั้นเป็นหลักที่สำคัญต่อการสื่อสารกับมนุษย์ในความเป็นอาคารทางศาสนาหรือ เป็นความเคยชินที่พวกเขาเหล่านั้นที่สร้างขึ้นมาเป็นกฎที่ตายตัว 2) การบริหารงานบุคคล (ศาสนบุคคล) โครงสร้างการบริหารงานด้านศาสนบุคคลหรือทรัพยากรมนุษย์ภายในวัดถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะคน เป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนในการบริหารงานให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังนั้นวัดจะต้องมีการบริหาร

จัดการศาสนบุคคลให้อยู่ในรูปแบบโครงสร้างตามภาระหน้าที่ของงาน ต้องมีการกระจายงานและใช้คนให้เหมาะสมกับงาน สอดคล้องกับงานของฐิติพร สะสม (2553) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาระบบการบริหารและการจัดการวัดในพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาวัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ผลการวิจัยพบว่า วัดพระธาตุแช่แห้งได้มีการจัดระบบการบริหารและการจัดการวัด โดยได้เน้นการบริหารงานบุคคล การบริหารงานธุรการ การบริหารงานการเงิน/บัญชี การบริหารศาสน-สมบัติ การบริหารกิจกรรมของวัด ซึ่งการบริหารงานดังที่กล่าวมานี้มีระบบการบริหารงานที่ชัดเจน โปร่งใส และมีการจัดรูปแบบของคณะกรรมการการบริหารในส่วนงานต่าง ๆ การจัดระบบการบริหารงานของวัดพระธาตุแช่แห้งนั้นจะเน้นในเรื่องของความสะดวกรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพโดยจะเห็นได้จากการแบ่งภาระงานออกเป็นแต่ละฝ่าย ซึ่งมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงจึงทำให้ง่ายต่อการติดต่อประสานงานและจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่แต่ละฝ่ายงานมีความตั้งใจและปฏิบัติตามระบบต่าง ๆ ที่ทางวัดได้กำหนดได้อย่างดีเยี่ยม 3. ศาสนสมบัติ ว่าด้วยเรื่องของสิ่งของสำคัญอันมีมูลค่าของวัดที่วัดจะต้องดูแลรักษาเป็นอย่างดี โดยจะต้องแบ่งแยกประเภทให้ชัดเจนและทำการดูแลรักษาและจัดเก็บตามความสมควรในแต่ละประเภท เช่น โบราณวัตถุอันเป็นมรดกทางศาสนาและวัฒนธรรมก็ควรจัดเก็บในรูปแบบพิพิธภัณฑสถาน เงินวัดก็ควรฝากธนาคารและจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย เป็นต้น สำหรับรายการวัสดุภัณฑ์ที่สามารถยืมไปใช้ในวัดหรือนอกวัดก็ต้องมีระบบบัญชีขอยืม-รับส่ง เพื่อป้องกันการชำรุดและสูญหาย สอดคล้องกับสำนักงานศาสนสมบัติ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2553) ที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือคู่มือการดูแลศาสนสมบัติว่า การบริหารจัดการศาสนสมบัติได้อย่างถูกต้องจะทำให้ปัญหาที่เกี่ยวกับการจัดการศาสนสมบัติกลาง และศาสน-สมบัติวัด ลดน้อยลง ทำให้การสนองงานของรัฐและคณะสงฆ์ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล ก่อให้เกิดประโยชน์ต่องานพระศาสนามากขึ้น สอดคล้องกับงานของพระมหาถาวร ธิรจิตโต (จิตรกระเนตร) (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัย พบว่า 1) ในการบูรณะโบราณสถาน ให้เสริมเฉพาะความมั่นคงแข็งแรงของโบราณสถาน พยายามหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงและการทำลายโบราณสถาน 2) ในการบูรณะโบราณสถานที่จะทำเพื่อความงาม และเอกภาพทางสถาปัตยกรรมจะต้องคำนึงถึงโบราณสถานที่เหลืออยู่ อย่าอาศัยการสันนิษฐาน และต้องศึกษาจากส่วนที่เป็นของแท้ดั้งเดิม ไม่ใช่จากส่วนที่ต่อเติมขึ้นภายหลัง 3) ในการบูรณะโบราณสถานเก่าแก่มาก จนหาความเกี่ยวข้องกับการยอมรับสมัยใหม่ไม่ได้ ไม่ควรจะทำต่อเติม ควรจะใช้วิธีรื้อและทำรากฐานให้มั่นคง และประกอบเข็ารูปเดิม คือ การเอาส่วนที่แตกหลุดไปแล้ว แต่ยังหาพบได้ในบริเวณนั้นมาประกอบให้เป็นรูปเดิม ถ้าจำเป็นต้องต่อเติมก็ให้ทำเพื่อการทรงตัวหรือเพื่อความแข็งแรงเท่านั้น 4) การบูรณะโบราณสถานรุ่นใหม่ ควรใช้วิธีการรักษาให้คล้ายของเดิม และการบูรณะไม่ควรจะไปเปลี่ยนรูปร่างของโบราณสถานนั้นๆ 5) ชิ้นส่วนวัตถุทุกชิ้นที่มีคุณค่าทางศิลปะและเป็นอนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นของยุคใดสมัยใด เมื่อค้นพบควรจะต้องเก็บรักษาไว้อย่างดี การจะพิจารณาว่าชิ้นส่วนวัตถุชิ้นใดมีความสำคัญเพียงใด ไม่ควรจะเป็นความเห็นของเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินการตามโครงการบูรณะโบราณสถานแต่ผู้เดียว 6) สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณใกล้เคียงกับโบราณสถาน ควรระวังไม่ให้ขนาด สี และแบบไปทำลายคุณค่าของโบราณสถานนั้นๆ 7) การต่อเติมที่จำเป็นต้องทำ เพื่อความแข็งแรงของโบราณสถานไม่ว่าจะเป็นเพียงบางส่วน หรือทั้งหมด ควรต่อเติมให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้

การสร้างใหม่หมดจะทำได้กับโบราณสถานที่มีทรงเรขาคณิตเรียบๆ และไม่มีลวดลายตกแต่งเท่านั้น 8) การต่อเติมที่ทำขึ้นใหม่ จะต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน โดยการใช้วัสดุแตกต่างกับของเดิม หรือโดยการต่อเติมเพียงคร่าวๆ ไม่มีลวดลายเช่นของเดิมหรือโดยการทำเครื่องหมายบอกไว้ก็ได้ การทำดังกล่าวทั้ง 3 ประการ นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการบูรณะโบราณสถานครั้งต่อไปแล้ว ยังทำให้ไม่เกิดการเข้าใจผิดในหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีกด้วย 9) การเคลื่อนย้ายของเก่าออกและเอาของใหม่เข้ามาแทนที่ ควรทำโดยอาศัยหลักวิชาการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เข้าช่วย ไม่ควรทำโดยไม่มีหลักฐานทฤษฎี 10) ของที่ได้จากการขุดค้นและการสำรวจทางโบราณคดี ต้องดูแลรักษาอย่างดีและอย่างถูกต้อง 11) การบูรณะโบราณสถานแต่ละครั้งก็เช่นเดียวกับการขุดค้นทางโบราณคดีควรทำเอกสารในรูปของรายงานทางวิชาการ ซึ่งรวบรวมจากบันทึกประจำวันของการบูรณะโบราณสถานมีภาพวาดและภาพถ่ายประกอบ รายงานทางวิชาการดังกล่าว ควรบอกโครงสร้างและรูปร่างของโบราณสถานอย่างละเอียด รวมทั้งการปฏิบัติงานทุกระยะของการบูรณะโบราณสถานด้วย

4) สิ่งแวดล้อมของวัด วัดต้องสร้างภูมิทัศน์อันเป็นพุทธสถานที่รื่นรมย์ จัดการทุกบริบทของวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยโดยการสร้างเสริม ทดแทน กักกัน กำจัด และเพิ่มมูลค่า กล่าววัดต้องมีพื้นที่สีเขียวปลูกป่าทดแทน ต้องมีพื้นที่สำหรับสรรพสัตว์ให้เป็นสัตว์ส่วนไม่มาทำความเดือดร้อนให้กับประชาชน มีการกำจัดขยะมูลฝอยอย่างถูกวิธีเป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการรีไซเคิลขยะเพื่อสร้างมูลค่าหรือนำกลับมาใช้ใหม่เพื่อลดต้นทุนการผลิตและใช้ทดแทนวัสดุภัณฑ์ที่จำเป็น สอดคล้องกับสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2553) ที่ได้กล่าวไว้ในหนังสือ วัดพัฒนา 53 ว่า วัดจะต้องปรับปรุงให้มีสิ่งแวดล้อมที่ดี สงบ ร่มรื่น สวยงาม ให้ผู้เหยียบย่างเข้ามาในวัดเกิดความรู้สึกเย็นใจสบายใจ ไม่ปล่อยบ้านเรือนรูกล้ำเข้ามาอยู่ในบริเวณพุทธาวาส และสังฆาวาส ไม่ถูกปิดบังด้วยตลาดโรงแรม และตึกแถวโดยเฉพาะโรงแรมไม่ควรสร้างในวัดสูงล้ำโบสถ์วิหาร และสอดคล้องกับงานของพระมหาโฆสิต รอดสาคร (2543) ได้ทำวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสังฆาธิการกับการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาหนองเล็งทราย อำเภอมะนัง จังหวัดพะเยา” ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของพระสังฆาธิการที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ จะสำเร็จได้ต้องมีผู้นำที่ดี มีความตระหนักรับผิดชอบและสามารถชี้แนะในทางที่ถูกต้องเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม นอกจากนี้ยังพบว่าประชาชนยังมีความต้องการที่จะให้พระสังฆาธิการเป็นผู้นำด้านจิตใจและนำทางด้านอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอยู่ อีกทั้งหน่วยงานราชการบางหน่วยยังเข้าขอรับความช่วยเหลือในด้าน การติดต่อประสานงานชี้แจงทำความเข้าใจกับประชาชนให้เข้าใจได้เป็นอย่างดี จึงสามารถพิสูจน์ได้ว่าพระสังฆาธิการมีบทบาทมากพอสมควร 5) ด้านการปกครองต้องมืองค์กรหรือสถาบันที่เป็นหน่วยงานรับผิดชอบเพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ต้องมีการกระจายอำนาจสร้างเครือข่ายให้เกิดความร่วมมือทุกภาคส่วน ควรมีระบบการบริหารและการปกครองของตนเองที่ผสมผสานส่วนดีของระบบราชการและเอกชนเข้ากับหลักพระธรรมวินัยให้ทันกับเหตุการณ์พัฒนาไปตามยุคสมัย 6) การจัดการศึกษา ควรให้ความสำคัญในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมบาลีและแผนกสามัญ รวมถึงการศึกษาเพื่อประชาชนทั่วไป ปรับปรุงระบบการศึกษาให้เข้ากับยุคสมัยวางนโยบายให้เป็นไปในทิศทางเดียว เพื่อความเป็นเอกภาพทางการศึกษา พร้อมสร้างแรงจูงใจใฝ่ศึกษาเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป 7) การบริการสาธารณะ ต้องทำให้ให้เป็นศูนย์กลางการบริการทั้งกายภาพและจิตภาพ มีความสะดวกครบวงจรเพื่อรองรับต่อความต้องการของ

ประชาชนที่มาใช้บริการภายในวัด และจะต้องปฏิบัติการเชิงรุก กล่าวคือต้องบริการโดยเข้าถึงชุมชน จึงจะเรียกว่าการบริการทั้งรุกและรับ และ 8) ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม พระสังฆาธิการจะต้องมีความก้าวหน้าการเผยแผ่และทักษะการใช้ภาษาปัจจุบัน มีความพร้อมทั้งในด้านการพูด เทศน์ การบรรยาย การเขียนและการพิมพ์ตำราทางพระพุทธศาสนา รวมถึงมีการมุ่งเน้นให้ประชาชนปฏิบัติธรรมควบคู่ไปกับการเรียนรู้ภาคทฤษฎี และประการที่สำคัญควรผลิตสื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ เพื่อที่จะได้ทำงานเผยแผ่เชิงรุกได้อย่างมีประสิทธิภาพ จากผลการวิจัยดังกล่าวมีความสอดคล้องกับงานของสอดคล้องกับงานวิจัยของนครินทร์ แก้วโชติรุ่ง (2556) เรื่อง รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบของการปกครองทางการเมืองมี 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) การปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่งผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียวในการปกครอง รูปแบบนี้คือพระราชา และการปกครองแบบสามัคคีธรรม ซึ่งอำนาจอยู่ในมือของชนชั้นสูงและมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบการปกครองแบบอภิชนาธิปไตยในปรัชญากรีก ส่วนรูปแบบการปกครองในพระพุทธศาสนานั้นมีพัฒนาการโดยเริ่มต้นจากพระพุทธเจ้าทรงปกครองคณะสงฆ์ในฐานะธรรมราชา จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในการปกครอง จึงเป็นรูปแบบการปกครองเฉพาะตน 2) หลักการของการปกครองแบบราชาธิปไตย ได้แก่ หลักธรรมต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้จำนวนมากเพื่อเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งในการใช้อำนาจของผู้ปกครอง เนื่องจากผู้ปกครองแบบราชาธิปไตย มีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว และหลักการของการปกครองแบบสามัคคีธรรมมีหลักการปกครองที่สำคัญคือ อปริหานิยธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมเพื่อสร้างความสามัคคี และหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครอง ส่วนหลักการของการปกครองของคณะสงฆ์นั้นมีพระธรรมวินัยเป็นหลักการปกครองสำคัญ ซึ่งคณะสงฆ์จะต้องดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จเรียบร้อยด้วยดีภายใต้กรอบแห่งพระธรรมวินัย สอดคล้องกับงานของพระมหาศรณชัย มหาบุญโญ (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านการปกครอง ในรูปแบบเดิมๆ มีการประชุมเพื่ออบรมพระสังฆาธิการตามมติมหาเถรสมาคมหรือการจัดหลักสูตรในระยะสั้นๆ เท่านั้น จึงควรมีองค์กร หรือสถาบันที่เป็นหน่วยรับผิดชอบ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ มีการกระจายอำนาจ ประสานสร้างประโยชน์ สร้างเครือข่ายให้เกิดความร่วมมือทุกภาคส่วน 2) ด้านการศาสนศึกษา มีการบริหารจัดการด้านการศึกษาที่ยังคงไว้ซึ่งพระธรรมวินัย แต่มีการศึกษาพระปริยัติธรรมสายสามัญ หรือการศึกษาในมหาวิทยาลัยมากขึ้น จึงควรให้ความสำคัญในด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี ปรับปรุงกฎระเบียบการจัดการศึกษาให้เข้ายุคสมัย วางนโยบายให้เป็นไปในทางทิศเดียว เพื่อให้เกิดเอกภาพทางการศึกษา พร้อมสร้างแรงจูงใจให้เห็นความสำคัญในการเรียนบาลี เพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป 3) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ มีการบริหารจัดการทางด้านการศึกษาโดยมุ่งเน้นการสงเคราะห์ประชาชนให้ได้รับการศึกษาทางพระธรรมวินัย ควบคู่ไปกับการปฏิบัติ จึงควรสนับสนุนให้มีการศึกษาทางธรรมแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป ให้มีความรู้ทางธรรมเพื่อปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป และควรมีการระดมความคิดเห็นเบื้องต้นในระดับจังหวัด เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรค จุดเด่นจุดด้อยของแต่ละจังหวัด และเป็นมติของจังหวัดแล้วนำมารวมความคิดเห็นเป็นระดับภาคต่อไป 4) ด้านการเผยแผ่ มีการพัฒนาให้พระสังฆาธิการมีความก้าวหน้าในการเผยแผ่ และทักษะการใช้ภาษาของสมัยปัจจุบัน มีความพร้อมทั้งในการพูด เทศน์ บรรยาย การเขียนและการพิมพ์ตำราทางพระพุทธศาสนา

และแต่งตำราทางวรรณคดี วรรณกรรม ตำราวิชาการ รวมถึงมีการมุ่งเน้นให้ประชาชนมีการนำปฏิบัติธรรมที่ถือว่า เป็นการสั่งสอนในภาคทฤษฎี และปฏิบัติควบคู่กันไป จึงควรมีแผนระยะสั้นและแผนระยะยาวในการฝึกอบรมผู้นำสงฆ์ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ด้วยการจัดให้มีการรับฟังนโยบาย หลักการเผยแผ่ และฝึกพูด เทศน์ บรรยายและผลิตสื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ เพื่อที่จะได้ทำงานเผยแผ่เชิงรุกได้อย่างมีประสิทธิภาพ 5) ด้านสาธารณูปการ ปัจจุบันมีอยู่ 2 รูปแบบ คือ (1) การพัฒนาตามกำลังศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยไม่ได้วางแผนเอาไว้ล่วงหน้าซึ่งในปัจจุบันมีอยู่มาก และ (2) การพัฒนาโดยการศึกษาและวางแผนการก่อสร้างสิ่งต่างๆ ภายในวัดเพื่อให้เหมาะสมกับสถานที่ จึงควรมีการจัดทำแผนแม่บทในการพัฒนาวัด ศึกษารายละเอียดของงานสาธารณูปการ การบริหารจัดการวัดด้วยความโปร่งใส การบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ครอบอนุรักษศิลปะของท้องถิ่น และ 6) ด้านการสาธารณสุขและการดำเนินกิจการเพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์ ปัจจุบันมีการช่วยเหลือประชาชนโดยอยู่บนพื้นฐานของจิตเมตตา พระสงฆ์จึงควรมีบทบาทด้วยการเสนอแนะให้เกิดความคิดริเริ่มแก่ชาวบ้าน ว่าในชุมชนมีอะไรที่จะทำให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม โดยทำหน้าที่เหมาะสมกับบทบาท คำนึงความเหมาะสมและกาลเทศะ และไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย เป็นผู้ดำเนินการเสียสละ แสดงภาวะในการเป็นผู้นำที่มีอยู่ให้ประจักษ์แก่คณะสงฆ์และประชาชน ด้วยการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์ และสอดคล้องกับงานของโชติ บดีรัฐ (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหารงานของพระสังฆาธิการ ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ผลการวิจัย พบว่า 1) สภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 ใน 3 ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการสร้างและพัฒนาภาวะผู้นำบุคลากรทางพระพุทธศาสนาให้มีประสิทธิภาพ ในการบริหารภาระงาน มีการออกกฎระเบียบในการปกครองคณะสงฆ์ และกำหนดโทษผู้ที่ละเมิดกฎระเบียบที่วางไว้ และในการบริหารองค์กร มีการทำงานเป็นทีม 2) ประสิทธิภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 ใน 3 ด้านมีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการดำเนินไปอย่างรวดเร็วสนองต่องานที่มอบหมายให้ทำโดยใช้คนตรงกับความรู้ความสามารถ ในการบริหารภาระงาน มุ่งบริหารอย่างประหยัด คุ่มค่าและสนองต่อความต้องการของผู้มาติดต่อ และในการบริหารองค์กร ได้เน้นในเรื่องสร้างศรัทธาเข้าวัดและปฏิบัติธรรมมากขึ้น 3) ศักยภาพการบริหารงานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 ใน 3 ด้าน มีผลดังนี้ ในการบริหารคน มีการนำจุดเด่นของบุคลากรมาใช้ในการบริหารงาน และแก้ปัญหาจุดด้อยของบุคลากรในการบริหารงาน และในการบริหารองค์กรมีการจัดทำแผนงานหรือโครงการเพื่อพัฒนาองค์กรอย่างต่อเนื่อง 4) สำหรับแนวทางการพัฒนาการบริหารคน การบริหารภาระงาน และการบริหารองค์กรของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 ใน 3 ด้าน มีข้อเสนอแนะดังนี้ ควรมีวิธีการพัฒนาคนให้เก่ง มีความรู้ความสามารถ ให้มีความรู้ความเข้าใจหลักพระศาสนาที่ถูกต้อง โดยวิธีการส่งเสริมให้พระสังฆาธิการมีการศึกษาและพัฒนาภาวะผู้นำ มีการพัฒนาสมรรถนะภาระงานด้านการบริหาร โดยอบรมพระสังฆาธิการให้เป็นผู้ดำเนินการพัฒนาจิตใจ จริยธรรมคุณธรรม และให้มีความรู้และทักษะในเรื่องการปกกันไม่ให้พุทธศาสนิกชนเสื่อศรัทธาในพระพุทธศาสนาและตั้งมั่นความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนต่อไป

5.2.2 ปัจจัยการบริหารจัดการวัด มีข้อค้นพบว่า 1) งบประมาณ ถือเป็นอุปกรณ์สำคัญในการบริหารจัดการวัด วัดจึงต้องมีวิธีการต่างๆ ในการระดมทุนเพื่อเป็นงบประมาณในการบริหาร

กิจการคณะสงฆ์ภายในวัด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นงบประมาณที่ใช้ไปนั้นจะต้องเกิดประโยชน์และคุ้มค่าอย่างแท้จริง มีที่มาที่ไปชัดเจนตรวจสอบได้ สอดคล้องกับงานของณดา จันทรสม (2555) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหารการเงินของวัดในประเทศไทย การวิจัยครั้งนี้มีข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาแนวทางในการบริหารจัดการทางการเงินของวัดให้มีความสอดคล้องตามหลักธรรมาภิบาล ในฐานะวัดเป็นนิติบุคคลที่เป็นองค์กรไม่แสวงหากำไร หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรกำหนดให้วัดได้มีการจัดทำรายงานทางการเงินเป็นประจำทุกปี และนำเสนอให้สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเป็นผู้รวบรวม และกำหนดให้มีการตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ 2) ระบบเทคโนโลยีสื่อสาร ในยุคที่มีการสื่อสารแบบไร้พรมแดน ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศจึงมีความจำเป็นต่อการบริหารจัดการวัดมาก เพราะวัดถือเป็นองค์กรหนึ่งที่จะต้องมีการพัฒนาการตามกระแสโลกในยุคโลกาภิวัตน์ให้ทัน ต้องรู้จักการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย สอดคล้องกับงานของพระครูสังฆรักษ์ กฤษณ์ฤกษ์ สุมะโร (2553) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในเขตอำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยพบว่า ควรส่งเสริมให้เจ้าอาวาสเปิดรับความรู้ใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการวัด มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ มาใช้ในการพัฒนาวัดมากขึ้น 3) ชุมชนสัมพันธ์ วัดจะต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีงามกับชุมชน กล่าวคือเป็นมิตรที่ดีกับประชาชนไม่เลือกปฏิบัติ ต้องให้บริการทุกระดับเท่าเทียมกันสร้างความประทับใจให้กับทุกๆ ฝ่าย สอดคล้องกับงานของอินเกอร์โซลล์ (Ingersool, 1963) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พระสงฆ์กับมรรค: การวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ในหมู่บ้านภาคกลางในประเทศไทย ผลการวิจัยพบว่า การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์ในชนบท เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพความเป็นอยู่เนื่องมาจากอิทธิพลทั้งภายในและภายนอกชนบท การคมนาคมที่เจริญทำให้พระสงฆ์และชาวบ้านมีความคิดที่กว้างขึ้นและติดต่อกับบุคคลภายนอกได้มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงบทบาทของพระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับค่านิยมใหม่ๆ ของชาวบ้าน ชาวบ้านเริ่มจะละทิ้งหน้าที่ที่เคยปฏิบัติกันและเริ่มรับความคิดใหม่ๆ เข้ามาแทน ดังนั้นพระสงฆ์จึงจำเป็นต้องปรับตัวเองให้สนองกับความเชื่อกับความคิดความเชื่อใหม่ของพระสงฆ์เองและชาวบ้าน สอดคล้องกับงานของเคลานส์เนอร์ (Klansner, 1974) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนาในอีสาน” ผลการวิจัยพบว่ามีลักษณะกลมกลืนกับความจริงทางสังคม เศรษฐกิจ พุทธปัญญา และจิตวิทยา พบว่าลักษณะนี้อยู่ในความสัมพันธ์ของพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และลัทธิผีสามเทวดา (Animism) แม้ศาสนาต่างกล่าวจะมีความแตกต่างกันในแง่คิด ความเชื่อ แต่ในด้านการปฏิบัติไม่ได้ขัดแย้งกัน ตรงกันข้ามต่างก็ช่วยกันเสริมเพิ่มพลังแก่กันและกันยิ่งขึ้น เราจะพบลักษณะเช่นนี้ในพิธีต่างๆ คือ พิธีขอฝน การรักษาความเจ็บป่วย การแต่งงาน ฯลฯ พิธีกรรมดังกล่าวนี้ประกอบด้วยพิธีกรรมทางพุทธและพราหมณ์ร่วมกัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางสังคมทุกอย่าง และมีพระสงฆ์เป็นผู้กระทำหรือประสานงาน และสอดคล้องกับงานของเคอร์ส (Kirsch, 1976) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พุทธศาสนาของชาวภูไทที่บ้านหนองสูง จังหวัดสกลนคร ผลการวิจัยพบว่า พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการกำหนดรูปแบบและหล่อหลอมสังคมไทย พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ผสมระหว่างศาสนาพราหมณ์ (Brahmanism) และความเชื่อเกี่ยวกับผีสามเทวดา และพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมใจของชาวไทย พระธรรมคำสอนของพุทธศาสนาทำให้การปฏิบัติเป็นไปในแนวเดียวกัน ในฐานะที่ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เมื่อสังคมเปลี่ยนไปก็มีผลทำให้พุทธศาสนาผกผันตามไปด้วย 4. ภาวะผู้นำที่เหมาะสม วัดต้องมีเจ้าอาวาสที่ดี มีความรู้ความสามารถ มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล และเป็นทั้ง

ยอมรับทั้งฝ่ายภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป สอดคล้องกับงาน ของพระครูพิศาลปัญญานันท อจจาทร (รูกชาติ) (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่องภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ของพระสังฆาธิการตามความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชน ในอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยพบว่า 1) ควรหาคนที่มีความเข้าใจด้านวิสัยทัศน์ เพื่อปฏิบัติงานอย่างมีคุณภาพ 2) ควรมีความช่วยเหลือหน่วยงาน และส่งเสริมด้านวิสัยทัศน์ให้ไปสู่จุดมุ่งหมาย 3) ควรจัดอบรมแก่ผู้นำให้มีคุณภาพและเพียงพอต่อการปฏิบัติงาน 4) ควรจัดเวลาให้เหมาะสมกับการทำงานที่รับผิดชอบและหาทุนไว้มากสนับสนุน 5) ควรถวายเป็นความรู้และส่งเสริมให้เข้าใจทางด้านการบริหาร 6) ควรจัดสรรงบประมาณอุดหนุนการพัฒนา ด้านต่างๆ เพิ่มขึ้น 7) ควรมีการจัดกิจกรรมที่สร้างสรรค์ตามลำดับ 8) ควรจัดเวลาให้เหมาะสมกับการทำงานที่รับผิดชอบ สอดคล้องกับงานของอภิรักษ์ ศรีศรีครอง (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาที่พึงประสงค์ตามแนวพุทธของผู้บริหารสตรีในมหาวิทยาลัยของรัฐ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 3 องค์ประกอบคือ 1) องค์ประกอบด้านจักขุมา ประกอบด้วยการมีวิสัยทัศน์มองการณ์ไกล มีความสามารถในการวางแผน คิดต่าง พัฒนา มีสติปัญญาไหวพริบปฏิภาณดี ริเริ่มสิ่งใหม่ๆ นโยบายใหม่ 2) องค์ประกอบด้านวิจิโร ประกอบด้วย ต้องเป็นผู้มีสมรรถภาพในการทำงาน มีความเชี่ยวชาญในการบริหาร คำนึงถึง ความสามารถและปัจเจกบุคคล มุ่งเกณฑ์ มุ่งงาน มีความยืดหยุ่นสูง จัดให้มีการประชุมเสมอ ส่งเสริม สนับสนุนให้ผู้ร่วมงานพัฒนาตนเอง นำเทคโนโลยีมาใช้พัฒนางาน ทักษะในการสื่อสารดี และมีความสามารถในการทำงานเป็นทีม 3) องค์ประกอบด้านนิสสยสัมปันโน ประกอบด้วยมีมนุษยสัมพันธ์ ดี มีบุคลิกภาพดี มีทักษะในการติดต่อประสานงานดี การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย มีความสามารถ ครองใจคน ให้คำแนะนำช่วยเหลือประสานให้องค์การเกิดความสามัคคี มีความเชื่อมั่นในตนเอง เมตตา กรุณา ยุติธรรม ซื่อสัตย์สุจริต

5.2.3 กระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ มีข้อค้นพบว่า การบริหารจัดการวัดในยุคใหม่จะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบหลัก 5 ประการก็คือ (1) กระบวนทัศน์ ปกครองในระบอบประชาธิปไตย วัดต้องเป็นแบบอย่างด้านการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่สามารถสร้างความสุข สงบ สามัคคีให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง (2) กระบวนทัศน์การพัฒนาภาวะผู้นำ ชุมชนยุคโลกาภิวัตน์ พระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ต้องเป็นผู้นำชุมชนที่เข้าถึงประชาชนและมีส่วนร่วมใน กิจกรรมการพัฒนาชุมชนต่างๆ (3) กระบวนทัศน์การเผยแพร่ธรรมะเพื่อการศึกษาด้วยระบบเทคโนโลยี สารสนเทศ วัดต้องเป็นสถานที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมพระสงฆ์รวมทั้งเยาวชนในชุมชนให้ทำหน้าที่สืบสาน พระพุทธศาสนาและสร้างความดีงามให้กับชุมชนโดยใช้สื่อ เทคโนโลยีที่ทันสมัยในการเผยแพร่ (4) กระบวนทัศน์การสร้างสุขภาวะทางใจและอนามัยชุมชน วัดต้องเป็นสถานที่ที่พึงพิงของประชาชนเมื่อ เกิดเรื่องทุกข์ร้อนใจ และ (5) กระบวนทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง วัดต้องเป็น สถานที่ปราศจากอบายมุขทั้งปวง และมีส่วนร่วมในการรณรงค์ให้ประชาชนในชุมชน ลด ละ เลิก อบายมุขต่างๆ สอดคล้องกับงานของชุตินา สัจจานันท์ (2548) ได้ทำการวิจัยเรื่อง รูปแบบยุทธศาสตร์ และแนวทางการบูรณาการการศาสนากับการศึกษาของวัดในพระพุทธศาสนา: กรณีการจัดการศึกษา ตามอรรถาจารย์ พบว่า 1. การจัดการศึกษาตามอรรถาจารย์ของวัดมียุทธศาสตร์สอดคล้องกับที่ระบุไว้ในมาตรา 8 คือ เป็นการศึกษาตลอดชีวิตของประชาชนโดยเน้นการเรียนรู้ด้วยตนเองเป็นพื้นฐานให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยเน้นชุมชนอันเป็นที่ตั้งของวัดและการ

พัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ด้วยกระบวนการถ่ายทอดธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม ที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับชีวิตของผู้คนในชุมชน 2. วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน และมีบทบาทสำคัญเป็นแหล่งเรียนรู้ตามอรรถศาสตร์โดยมีรูปแบบการจัดการศึกษา การจัดกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะมีศาสนพิธี พิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เป็นแหล่งปลูกฝังศีลธรรม สร้างเสริมคุณธรรมและจริยธรรมของบุคคลชุมชนและสังคม และเป็นแหล่งกำเนิดศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ค่านิยมและปทัสถานทางสังคม 3. วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยได้ดำเนินการสอดคล้องตามแนวการจัดการศึกษามาตรา 25 รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ แหล่งเรียนรู้สำคัญที่จัดตั้งและบริการการเรียนรู้แก่ประชาชนได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ อุทยานการศึกษาสวนพฤกษศาสตร์ แหล่งข้อมูลและแหล่งเรียนรู้อื่นๆโดยส่วนใหญ่เป็นความร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน เช่น ห้องสมุดประชาชนวัดอนงคาราม รับผิดชอบโดยกรุงเทพมหานคร 4. พระสงฆ์เป็นบุคคลที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญในลักษณะการเป็นแบบอย่าง การสร้างความเคารพ ศรัทธาและยึดมั่น โดยเจ้าอาวาสมีความโดดเด่น เป็นผู้มีความประพฤติดี ยึดมั่นในศีลธรรม ความเสียสละ เอาใจใส่ และรับผิดชอบสูง มีวิสัยทัศน์ มีประสบการณ์และมีภาวะผู้นำสูง มีความสามารถทางการบริหาร การประสาน สร้างแรงจูงใจ ความร่วมมือร่วมใจของกลุ่มต่างๆ และชุมชน เป็นนักพัฒนา นักเทศน์และนักวิชาการ พระหลายรูปเป็นปราชญ์ชาวบ้านซึ่งเป็นที่เคารพและศรัทธาของสงฆ์และประชาชน นอกจากนี้พระภิกษุสงฆ์และบุคลากรในวัดมีคุณธรรม จริยธรรม ใฝ่เรียนรู้ใฝ่ปฏิบัติธรรม สามัคคีมีน้ำใจ เสียสละเคารพซึ่งกันและกันทำงานร่วมกันโดยใช้หลักการมีส่วนร่วม จึงทำให้ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาให้การสนับสนุน และให้ความร่วมมือการดำเนินการจัดการศึกษาตามอรรถศาสตร์จึงประสบความสำเร็จได้ด้วยดี 5. ด้านทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา วัดมียุทธศาสตร์การบริหารที่มีความสอดคล้องกับมาตรา 58 ให้มีการระดมทรัพยากรและการลงทุนด้านงบประมาณ การเงิน และทุนทรัพย์ ทั้งจากรัฐองค์กรและสถาบันต่างๆ รวมถึงสถาบันศาสนา ครอบครัวและชุมชน มาใช้ในการจัดการศึกษา วัดก่อตั้งโรงเรียน และให้สถานที่ของวัดเป็นตั้งสถานศึกษาวัดอนุเคราะห์พระสงฆ์และบุคลากรของวัด รวมทั้งสถานที่เครื่องมือ อุปกรณ์ ของวัดแก่ชุมชน ขณะเดียวกันก็มีการระดมทรัพยากรและงบประมาณจากชุมชน ในการจัดกิจกรรมการศึกษาตามอรรถศาสตร์ของวัดด้วย โดยเฉพาะศาสนพิธี และกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งการนำรายได้จากแหล่งรายได้ของวัด เช่น จากนักท่องเที่ยว การบริจาค การจัดกิจกรรมระดมทุน การทอดผ้าป่าเพื่อการศึกษา รวมทั้งทุนมูลนิธิของวัดมาใช้ในการจัดการศึกษาและเผยแผ่ศาสนาธรรม 6. วัดมุ่งเน้นการสร้างความสัมพันธ์อันดีงามแก่ชุมชน ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชาวบ้านมีความร่วมมือ การช่วยเหลือเกื้อกูล กาสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน และมีกิจกรรมร่วมกันในหลากหลายรูปแบบ ทั้งธรรมและทางโลกสอดคล้องกับมาตรา 29 ที่ว่าให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคลครอบครัว ชุมชน องค์กรและสถาบันสังคมต่างๆ รวมถึงสถาบันศาสนา ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรมแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการรวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาชุมชน 7. การสนับสนุน เกื้อกูลของภาครัฐนั้นว่ามีความสำคัญยิ่งการบริหารจัดการศึกษาตามอรรถศาสตร์ของวัดให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ถูกหลักวิชาการ และยั่งยืน ส่งเสริมและให้กำลังใจผู้รับผิดชอบ ดังเช่น เมื่อ พ.ศ. 2519

คณะจากหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรได้เดินทางมาสำรวจหนังสือธรรมไบลานสมุดข่อย ที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม และได้ให้คำแนะนำการทำทะเบียนและระบบจัดเก็บ พระอริยานุวัตร อดีตเจ้าอาวาสพระอารามหลวงวัดมหาชัย และผู้ริเริ่มพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านได้บันทึกไว้ว่าที่ทางหอสมุดแห่งชาติ ได้ให้ความอุปถัมภ์ส่งเสริมการเก็บรวบรวมไว้นี้เป็นกำลังใจแก่ผู้รักษาและเป็นข้อมูลในความคุ้มครองมั่นคงอย่างยิ่ง สอดคล้องกับงานของสุภา อุทโท (2540) ได้ทำวิจัยเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้า ผลการวิจัยพบว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกจะมีผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างสูง ทำให้การเมืองไทยมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยสูงขึ้น การติดต่อสื่อสารของคนจะผ่านเทคโนโลยีทันสมัยมากขึ้น เศรษฐกิจยังคงมีการเจริญเติบโต แต่เป็นไปในอัตราที่ไม่สูงมากนัก ค่านิยมบริโภคจะมีอิทธิพลสูงต่อความคิดของคนในเมือง จะมีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่หลากหลาย ขณะเดียวกันปัญหาทางสังคมต่างๆจะมีความซับซ้อนขึ้น ส่วนในชนบทจะมีปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น อันนำไปสู่การลดลงของทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ พร้อมกันนั้นชนบทก็ยังเป็นฐานการผลิตของเมืองต่อไป (2) บทบาทของพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้า ควรมีบทบาท 3 ด้านด้วยกันคือ บทบาทต่อตนเอง ได้แก่ การศึกษาพระธรรมวินัยให้แตกฉาน บทบาทต่อองค์กรคณะสงฆ์ ได้แก่ การจัดวัดให้สงบ สะอาด และมีที่ปฏิบัติธรรม จัดกิจกรรมต่างๆในวัดให้หลากหลายขึ้น ตั้งวิทยาลัยพัฒนาพระสังฆาธิการทั่วประเทศ และปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ให้ทันสมัยมากขึ้นและบทบาทต่อสังคม ได้แก่ การเรียนรู้วิชาการทางโลกและสภาพสังคม สอนศีลธรรมแก่ประชาชนทุกระดับ ให้คำปรึกษาปัญหาชีวิตแก่ประชาชน ให้การศึกษาแก่คนในชุมชน สงเคราะห์คนในชุมชน สำหรับข้อเสนอแนะในการแสดงบทบาทของพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้านั้น ประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ ได้แก่ มหาวิทยาลัยสงฆ์ควรจัดให้มีศูนย์กลางการให้ความรู้และทักษะในวิชาการที่พระสงฆ์ต้องการ รัฐบาลควรสนับสนุนเงินทุนและส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาของรัฐและเอกชน เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้ศึกษาเพิ่มเติมในวิชาที่เกี่ยวกับการพัฒนาและช่วยเหลือสังคมตั้งแต่ระดับปริญญาตรีถึงปริญญาเอก จัดศูนย์กลางการให้วิชาความรู้และฝึกทักษะแก่พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปก็ควรมีส่วนในการสนับสนุนพระสงฆ์ในการทำงานเพื่อสังคมทั้งด้านความคิดและทุนทรัพย์ สอดคล้องกับงานของมาณีไชยธีรานุวัตรศิริ (2540) ได้ทำการวิจัยเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์เกี่ยวกับทัศนะของพระสงฆ์ที่ชาวพุทธให้ความเคารพศรัทธาและความนิยมของพุทธศาสนิกชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ ผลการศึกษาพบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ในทัศนะของพระสงฆ์ที่ชาวพุทธให้ความเคารพศรัทธานั้นควรมีบทบาทหน้าที่ตามบริบทของพระพุทธศาสนา คือ 1. บทบาทด้านการฝึกอบรมตน พระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้นำทางปัญญา ดังนี้ 1) ด้านการศึกษาพระพุทธศาสนา ต้องศึกษาพระไตรปิฎกพระธรรมวินัย ทั้งทางคันถธุระและวิปัสสนาธุระ 2) ด้านการพัฒนาตนเองให้บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา ใจ ถือศีล 227 ข้อ ทุกอริยาบถ 3) ด้านการปกครองสงฆ์ ต้องดูแลอบรมสั่งสอนพระอ่อนพรรษากว่าทั้งด้านการศึกษาและการประพฤติตามพระธรรมวินัย รวมทั้งการร่วมมือแก้ไขปัญหาการทำผิดของพระสงฆ์ทั้งแก่ไขบุคคล และกฎระเบียบในการปกครองสงฆ์ 2. บทบาทด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือการพัฒนาคน เป้าหมายประการหนึ่งของการกำหนดให้พระสงฆ์ต้องมีการอบรมตน และเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก็เพื่อ “พัฒนาคน” โดยเฉพาะทางด้าน “จิตใจ” พระสงฆ์จึงมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาจิตใจของคนให้สูงขึ้นโดยไม่เลือกชั้นวรรณะและทำในทุกโอกาส นอกจากพระสงฆ์อบรมตนให้ดีแล้ว หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การอบรมตนโดยใช้การเผยแผ่

พระพุทธศาสนา หรือนำคำสั่งสอน และธรรมะของพระพุทธเจ้าไปพัฒนายกระดับจิตใจคนให้สูงขึ้น ให้มีศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะเรื่องการถือศีล 5 ของพุทธบริษัท ซึ่งพระสงฆ์ในทุกวัดทั้งมหานิกาย และวัตรธรรมยุติ ล้วนให้ความสำคัญในเรื่องนี้เป็นพิเศษเหมือนกัน 3. บทบาทการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยการร่วมโครงการพัฒนาชุมชนกับองค์กรต่างๆ และชาวบ้านใช้วิธีการด้านการสงเคราะห์วัตถุสิ่งของ รวมทั้งการรักษาโรคใช้พิธีกรรม และวัตถุมงคลแต่ต้องใช้ใช้อย่างสร้างสรรค์ ไม่มั่งงาย หรือทำลายผู้อื่น 4. บทบาทด้านการพัฒนาวัด การพัฒนาสิ่งก่อสร้างเพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันเป็นต้นว่า จัดห้องสมุดธรรมให้พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปได้เข้ามาอ่านหนังสือได้ รวมทั้งการดูแลบริเวณวัดให้สะอาดร่มรื่นเป็นธรรมชาติ ผลการศึกษาของบทบาทพระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์เกี่ยวกับความนิยมของพุทธศาสนิกชนต่อบทบาทของพระสงฆ์พบว่า พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มีความเห็นว่า พระสงฆ์ทำเคารพเลื่อมใสควรมีความรู้ธรรมลึกซึ้ง เครื่องครัดในการปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ครองตนด้วยความสงบ เรียบง่าย บริสุทธิ์ และสันโดษมีความสามารถในการอบรมคุณธรรม การที่พระสงฆ์ช่วยพัฒนาสังคมก็เป็นสิ่งที่ดี แต่ควรให้ความสำคัญรองลงไป นอกจากนี้กลุ่มตัวอย่างไม่นิยมพระสงฆ์ที่แสดงอภินิหาร มีคาถาอาคม หรือเป็นหมอดู สอดคล้องกับงานของพระมหาสมชาย เจริญกิจ (2540) ได้ทำวิจัยเรื่องวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์: ศึกษาเปรียบเทียบลักษณะวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์กับสภาพความเป็นจริงของวัดในสังคมไทยในปัจจุบัน พบว่า กิจกรรมวัดในพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์ ต้องเป็นกิจกรรมที่เป็นไปตามมติและอุดมการณ์ของสงฆ์ พระสงฆ์ภายในวัดต้องทำสังฆกรรมต่างๆ ให้ถูกต้องแสดงออกมาจากจิตใจและความรู้สึกตามพุทธประสงค์ที่ทรงวางไว้ กิจกรรมของวัดที่สัมพันธ์กับชาวบ้าน หรือชุมชนสงเคราะห์อนุเคราะห์ชาวบ้าน และชุมชนด้วยน้ำใจอันงามโดยเฉพาะด้วยการสอนธรรม และการเผยแผ่ศาสนา ปฎิภาณกรรม และสอดคล้องกับงานวิจัยของจรินทร์ ยังสังข์ (2541) เรื่องบทบาทพระสงฆ์ในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผลการวิจัยพบว่า (1) พระสงฆ์ในกระแสความเปลี่ยนแปลงนั้นได้มีบทบาทหลายด้าน ได้แก่ ด้านการปกครองบริหารตน ด้านการเผยแผ่ศาสนาด้วยวิธีการต่างๆ ด้านการให้การศึกษาทั้งพระสงฆ์สามเณร และประชาชน ด้านการสาธารณูปการ การบำรุงวัด ด้านสาธารณสงเคราะห์แก่ประชาชนทั้งด้านวัตถุและจิตใจ (2) บทบาทที่เอื้อต่อรัฐในการปกครองเป็นเครื่องมือของรัฐ รับนโยบายของรัฐในการสั่งสอนให้ประชาชนไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ซึ่งมีผลให้พระสงฆ์ได้รับผลตอบแทนด้วยลาภสักการะ เช่น ตำแหน่ง และวัตถุต่างๆ และ (3) เงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้บทบาทพระสงฆ์เปลี่ยนแปลงมาจาก 2 ด้าน ก็คือ ปัจจัยภายนอก คือ สาเหตุที่พระสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทเพราะชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านสื่อสารมวลชน ค่านิยม ด้านความเชื่อดั้งเดิม รวมถึงการแทรกแซงของรัฐ นักการเมือง นักธุรกิจเอกชน ปัจจัยภายใน คือ พระสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทเพราะปัจจัยของพระสงฆ์เอง เช่น การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของพระสงฆ์ กฎหมาย คณะสงฆ์ การประชุมพระสังฆาธิการและทัศนคติของพระสงฆ์ที่ได้รับการกล่อมเกลามาอย่างยาวนาน สอดคล้องกับแมซีเนิร์ชมา คักดีศิริสัมพันธ์ (2556) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พุทธวิธีการบริหารการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบพุทธวิธีการบริหารเพื่อพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมฝ่ายคณะสงฆ์ใช้หลักในการบริหารสอดคล้องกับพุทธวิธีการบริหารของพระพุทธเจ้า ส่วนคฤหัสถ์ใช้การประยุกต์หลักบริหารตะวันตกผสมกับหลักธรรมในการพัฒนาเป็นการพัฒนาองค์กร 6 ด้าน การปฏิบัติใช้หลักสติปัญญา 4 และกิจกรรมที่ประยุกต์ร่วมสมัย โดยใช้หลักธรรมได้แก่

ไตรสิกขา เมตตา โดยมีจุดหมายเพื่อให้ความสำคัญกับการปฏิบัติธรรม พร้อมกันกับช่วยกันรักษา ปฏิบัติตาม และถ่ายทอดคนรุ่นหลังได้ปฏิบัติสืบต่อไป และสอดคล้องกับพระมหาอุตร สุทธิธำโณ (เกตุทอง) (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ศึกษาสุขภาพแบบองค์รวมวิถีพุทธในพระไตรปิฎก ผลการวิจัย พบว่า แนวคิดเรื่องสุขภาพองค์รวมในพระไตรปิฎกนั้นประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ คำว่า สุขภาพ และ องค์รวม สุขภาพองค์รวมในพระไตรปิฎกต้องประกอบ 4 มิติ คือ 1. ด้านกาย 2. ด้านสังคม 3. ด้านจิต และ 4. ด้านปัญญา ดังนั้นเมื่อมุ่งเน้นผลของสุขภาพองค์รวมวิถีพุทธจึงเน้นความสุข สุขภาพที่ ประกอบด้วย วิชา วิมุติ วิสุทธิ สันติ ซึ่งเป็นภาวะที่เป็นความดีของชีวิต ส่วนแนวทางเพื่อให้ได้มา ซึ่งสุขภาพองค์รวมนั้น หลักการการดูแลสุขภาพ ทั้ง ป้องกัน ส่งเสริม เยียวยารักษา โดยกระบวนการ แบบแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) ในส่วนรูปแบบและกระบวนการสร้าง สุขภาพองค์รวมวิถีพุทธในพระไตรปิฎกนี้ รูปแบบที่เน้นในด้านสุขภาพด้านจิตวิญญาณ - สติปัญญา เน้น 3 ส. ประกอบด้วย (1) รูปแบบการสวดมนต์ (2) รูปแบบการปฏิบัติธรรม (สมาธิ - สติ - ปัญญา) (3) รูปแบบการสนทนาธรรม (โยนิโสมนสิการ) และรูปแบบและกระบวนการสร้างสุขภาพองค์รวม 4 มิติ คือ (1) รูปแบบด้านร่างกาย (2) รูปแบบด้านสังคมหรือ สิ่งแวดล้อม (3) รูปแบบด้านจิตใจ และ (4) รูปแบบด้านปัญญา ธรรมะ

5.3 บทสังเคราะห์

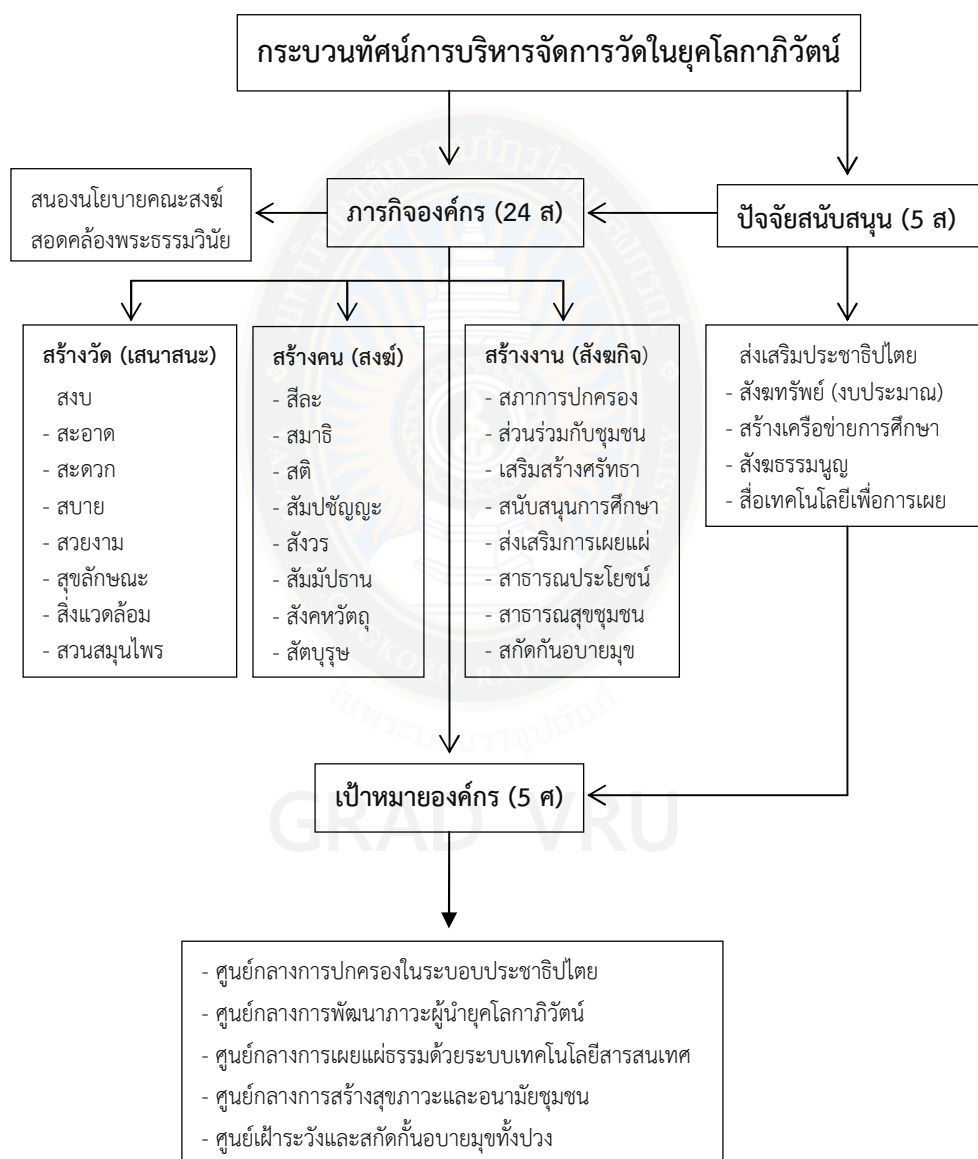
จากการศึกษาวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ผลการวิจัยพบว่า

1) กระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้ทันยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยกระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ประกอบด้วย 1) กระบวนทัศน์การปกครองในระบอบประชาธิปไตย 2) กระบวนทัศน์การพัฒนาภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์ 3) กระบวนทัศน์การเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ 4) กระบวนทัศน์การสร้างสุขภาวะและอนามัยชุมชน และ 5) กระบวนทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุข ทั้งปวง

2) ปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร เรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ปัจจัยด้านการปกครอง ($\beta = 0.478 < 0.01$) ปัจจัยด้านงบประมาณ ($\beta = 0.471 < 0.01$) ปัจจัยด้านการจัดการศึกษา ($\beta = 0.366 < 0.01$) ปัจจัยด้านกฎข้อบังคับ ($\beta = 0.359 < 0.01$) และปัจจัยด้านการเผยแพร่ศาสนาธรรม ($\beta = 0.167 < 0.01$) ตามลำดับ ซึ่งทั้ง 5 ตัวแปร สามารถร่วมกันอธิบายความผันแปรของกระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ได้ร้อยละ 71.51 ($R^2 = 0.7151$)

3) จากการสนทนากลุ่มในประเด็นปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ทั้ง 5 ประเด็น ได้แก่ 1) ปัจจัยด้านการปกครอง 2) ปัจจัยด้านงบประมาณ 3) ปัจจัยด้านการจัดการศึกษา 4) ปัจจัยด้านกฎข้อบังคับ และ 5) ปัจจัยด้านการเผยแพร่ศาสนาธรรม สามารถสรุปข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร ซึ่งได้มาจากการสังเคราะห์ผลการวิจัยโดยการสรุป จากข้อค้นพบและสรุปความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของปัจจัยหลัก ประกอบด้วย 1) จัดตั้งสภาการ

ปกครองสงฆ์ภายในวัดตามระบอบประชาธิปไตย 2) รักษาสมดุลด้านงบประมาณของวัดโดยยึดหลักธรรมาภิบาลเป็นสำคัญ 3) จัดตั้งสถานศึกษาภายในวัดอย่างครบวงจรและสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาให้กับชุมชน 4) ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดสนองนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลาง และ 5) ใช้สื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม โดยยึดแบบแผนการบริหารวัด การบริหารคน และบริหารงานภายใต้ภารกิจองค์กรเป็นสำคัญ ดังแผนภาพที่ 5.1 นี้

ภาพที่ 5.1 กระบวนการทัศน์การบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร (29ส – 5ศ โมเดล)

ที่มา: สาธิต พนารี่ (2556)

จากโมเดล 29ส - 5ศ ผู้วิจัยสามารถอธิบายรายละเอียดได้ว่ากระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์นั้นมียอดประกอบ 3 ประการคือ ภารกิจองค์กร ปัจจัยสนับสนุน และเป้าหมายองค์กร ซึ่งการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์จะบรรลุตามเป้าหมายที่ตั้งไว้โดยมีประสิทธิภาพได้นั้นจะต้องมีการกิจขององค์กรที่แน่ชัดและมีปัจจัยสนับสนุนที่สอดคล้องในแต่ละภารกิจ ดังนี้

1. ภารกิจองค์กร (24 ส) ได้แก่ ภารกิจในการบริการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งจะต้องสนับสนุนนโยบายคณะสงฆ์ส่วนกลางและสองคล้องตามหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ มียอดประกอบ 3 ประการคือ สร้างวัด สร้างคน และสร้างงาน ในแต่ละภารกิจสามารถอธิบายได้ดังนี้

1) การสร้างวัด (เสนาสนะ) ได้แก่ การกำหนดอาณาเขตบริเวณวัดและสิ่งก่อสร้างให้เป็นระเบียบเรียบร้อยบ่งชี้แสดงถึงความเป็นวัดอย่างชัดเจนประกอบด้วยหลัก 8 ส ดังนี้ (1) สงบ วัดต้องปรับปรุงให้เป็นสถานที่สงบร่มรื่น ปราศจากเสียงอึกทึกครึกโครมและการเปล่งวาทุจริต มีธรรมชาติที่ทำให้เกิดความสุขสงบทางกายและทางใจ เมื่อเข้าไปในวัดแล้วได้อาศัยร่มเงาต้นไม้ทำให้เกิดความสงบในเบื้องต้น (2) สะอาด วัดต้องมีความสะอาด ทุกอาณาบริเวณภายในวัดจะต้องมีการทำความสะอาดอยู่ตลอดเวลา มีระบบจัดการขยะมูลฝอยที่ดี เพื่อลดมลภาวะในอากาศ เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (3) สะดวก วัดต้องจัดสิ่งอำนวยความสะดวกในทุกๆ ด้านไว้บริการสาธุชนที่เข้าไปในวัด รวมถึงคอยให้คำแนะนำวิธีปฏิบัติเมื่อเข้ามาในวัด (4) สบาย วัดต้องเป็นสถานที่ให้ความสบายในทุกด้าน ประกอบด้วย วัดร่มรื่นชวนให้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติธรรม มีอาหารคอยรับรองที่ถูกลูกหลานภิกษุสามเณรและบุคคลภายในวัดเป็นกัลยาณมิตร และหลักธรรมที่จะนำไปปฏิบัติสามารถเรียนรู้และเข้าใจได้โดยง่าย (5) สวยงาม วัดจะต้องจัดระเบียบสถานที่และสิ่งก่อสร้างให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สวยงาม มีสถาปัตยกรรมที่บ่งบอกถึงศิลปะและวัฒนธรรมไทย เป็นแหล่งเรียนรู้และศึกษาควบคู่ไปกับการศึกษาธรรมะ (6) สุขลักษณะ วัดจะต้องปรับปรุงให้ถูกสุขลักษณะในทุกๆ ด้าน อาคารสถานที่ต้องไม่มีดักขี้ดักอากาศถ่ายเทได้สะดวก ต้องมีการจัดระบบสุขาภิบาลเป็นอย่างดี มีการระบายน้ำเสียทิ้งไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน โรงครัวประจำวัดก็ต้องจัดให้ถูกสุขลักษณะเพื่อประโยชน์ต่อสุขภาพและอนามัยของวัดและชุมชน (7) สิ่งแวดล้อม วัดต้องมีพื้นที่สีเขียวเพื่อสร้างสุขภาพทางอากาศและเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ต้องจัดการบริบทของวัดให้ดี วัดสมควรที่จะอยู่ไม่ไกลไม่ไกลจากชุมชนมากนัก (8) สวนสมุนไพรวัดจะต้องมีสวนสมุนไพรเพื่อนำมาสังเคราะห์เป็นเภสัชแผนไทยในการช่วยรักษาโรคเบื้องต้น เป็นการสนับสนุนวิถีชีวิตแบบธรรมชาติและลดค่าใช้จ่ายการรักษาให้กับชุมชน หลัก 8 ส. ดังกล่าวมานี้เป็นการสร้างสุขภาวะและอนามัยที่ดีให้กับวัดและชุมชน

2) การสร้างคน (สงฆ์) ได้แก่การสร้างสงฆ์รวมถึงบุคลากรภายในวัดให้มีความรู้มีศักยภาพในการทำงาน ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการบรรลุเป้าหมายขององค์กร ประกอบด้วยหลัก 8 ส ดังนี้ (1) สីละ ข้อปฏิบัติตนในทางพระพุทธศาสนาตามสถานภาพของบุคคล เพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุข เพื่อให้เป็นกติกาคือข้อห้ามที่ใช้แก้ปัญหาต่างๆ ทำให้เกิดความสงบสุขและไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันในสังคม (2) สมาธิ ความมีจิตใจที่แน่วแน่มุ่งมั่นในงานที่ได้กระทำ (3) สติ ความรู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสมจนกลายเป็นปัญญาที่สามารถคิดวิเคราะห์สังเคราะห์ได้เป็นอย่างดี (4) สัมปชัญญะ ความรู้ตัว เข้าใจบทบาทหน้าที่ของ

ตนเอง และมีความรับผิดชอบหน้าที่ของตนเองเป็นอย่างดี (5) สวรร ได้แก่ ความสำรวมกาย วาจา ใจ อันเป็นคุณสมบัติที่ก่อให้เกิดความรอบคอบในการทำงาน (6) สัมมัตธาน ความมุ่งมั่นในการทำ ความดี มุ่งหวังความเจริญของงามไพบุลย์แห่งพระศาสนา (7) สังคหัตถุ การสงเคราะห์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กันและกัน เป็นหลักธรรมที่สร้างจิตสาธารณะ ความเสียสละเพื่อส่วนรวม (8) สัตบุรุษ เป็นคนดีมีคุณธรรม เป็นทุนมนุษย์ที่สำคัญของพุทธศาสนาและสังคมโลก ซึ่งคุณธรรมเหล่านี้เป็นคุณเครื่องการ สร้างภาวะผู้นำยุคโลกาภิวัตน์

3) สร้างงาน (สังฆกิจ) ได้แก่ กิจของพระศาสนาที่วัดทุกวัดจะต้องปฏิบัติตามเพื่อสนองนโยบายของคณะสงฆ์และเป็นการเจริญรอยตามปณิธานขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกอบด้วยหลัก 8 ส ดังนี้ (1) สภาการปกครอง วัดจะต้องมีระบบการปกครองแบบมีส่วนร่วมภายใต้รากฐานประชาธิปไตยอันมีธรรมาธิปไตยเป็นมโนทัศน์ ต้องมีการกระจายอำนาจ ไม่รวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำสงฆ์แต่เพียงผู้เดียว (2) ส่วนร่วมกับชุมชน วัดจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของชุมชน สร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างวัดกับชุมชน ใส่ใจสุขและทุกข์ของประชาชนในชุมชน (3) สร้างเสริมศรัทธา วัดจะต้องปลูกศรัทธาจิตให้เกิดแก่ประชาชนในชุมชน ให้ประชาชนในชุมชนยอมรับและนับถือวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นผู้นำทางความคิดและจิตวิญญาณ (4) สนับสนุนการศึกษา วัดจะต้องจัดระบบการศึกษาที่ทันสมัยเหมาะสมแก่สภาพของวัดให้กับทั้งภิกษุสามเณรภายในวัดและชุมชน รวมถึงสนับสนุนการศึกษาอื่นๆ ที่เอื้อประโยชน์ต่อการบริหารจัดการวัดและชุมชน (5) ส่งเสริมการเผยแผ่ วัดต้องดำเนินการเรื่องการเผยแผ่โดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการเผยแผ่ การเผยแผ่ต้องเป็นไปในเชิงรุก เผยแผ่ให้ความรู้ด้านธรรมะที่เหมาะสมกับประชาชนทุกระดับ มีการติดตามและประเมินผลสัมฤทธิ์อยู่เสมอ (6) สาธารณประโยชน์ วัดต้องดำเนินการด้านบริการสาธารณะอย่างครบถ้วนทั้งภายในวัดและภายนอกวัด เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในชุมชน (7) สาธารณสุขชุมชน วัดต้องเข้าไปมีบทบาทในการดูแลเรื่องสุขภาพและอนามัยของประชาชนในชุมชน โดยมีศูนย์บริการภายในวัดและมีการลงพื้นที่ชุมชนเพื่อให้คำแนะนำกับประชาชนในชุมชน (8) สกตักันอบายมุข วัดต้องเป็นสถานที่ปราศจากอบายมุขทั้งปวง มีหน้าที่ในการเฝ้าระวังการมั่วสุมอบายมุขภายในวัดและช่วยรณรงค์ให้ประชาชนในชุมชนลด ละ เลิก อบายมุขต่างๆ อันจะทำให้เสียทรัพย์ เกิดปัญหาครอบครัวและปัญหาอาชญากรรมได้ วัดต้องเป็นศูนย์กลางในการเฝ้าระวังและสกตักันอบายมุขทั้งปวง

2. ปัจจัยสนับสนุน ได้แก่ ปัจจัยสำคัญที่มีส่วนช่วยในการปฏิบัติภารกิจขององค์กรได้ตามวัตถุประสงค์ที่ได้วางเอาไว้ ประกอบด้วยหลัก 5 ส ดังนี้ 1) ส่งเสริมประชาธิปไตย สภาการปกครองภายในวัดต้องอยู่ภายใต้ระบอบประชาธิปไตย มีผู้นำสงฆ์ที่มาจาก การเลือกตั้งจากสังฆามติ เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีความเหมาะสมทั้งคุณวุฒิและวัยวุฒิ 2) สังฆทรัพย์ งบประมาณวัดมีส่วนสำคัญมากในการบริหารจัดการวัด เพราะการดำเนินกิจการต่างๆ จะต้องอาศัยงบประมาณเพื่อให้บริหารจัดการเกิดสถานะคล่องตัว แต่การใช้งบประมาณจะต้องเกิดความคุ้มค่ามากที่สุดโดยเน้นสโลแกนที่ว่า “ประหยัดสุดประโยชน์สูง” 3) สร้างเครือข่ายการศึกษา วัดจะต้องจัดการศึกษาแบบครบวงจร ควรให้ความสำคัญกับแหล่งเรียนรู้ต่างๆ ในชุมชนที่มีอยู่ดั้งเดิม เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อพัฒนาวัดและชุมชนยิ่งๆ ขึ้นไป 4) สังฆธรรมนุญ พระธรรมวินัย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ที่สงฆ์จะต้องยึดถือปฏิบัติตามมติของมหาเถรสมาคมองค์กรปกครองคณะสงฆ์แห่งราชอาณาจักรไทยสูงสุด ทำหน้าที่คล้ายๆ คณะรัฐมนตรี เป็นองค์กรซึ่งมีอำนาจหน้าที่ปกครองคณะ

สงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (แก้ไข พ.ศ. 2535) มีสมาชิกประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราช หรือ ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ทรงเป็นประธานกรรมการโดยตำแหน่ง สมเด็จพระราชาคณะทุกรูป เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง และพระราชคณะซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งไม่เกินสิบสองรูป เป็นกรรมการโดยการแต่งตั้ง รวมทั้งต้องปฏิบัติตามกฎหมายรัฐธรรมนูญประชาชนคนไทยคนหนึ่งซึ่งอยู่ในใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย 5) สื่อเทคโนโลยีเพื่อการเผยแพร่ ในยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นยุคแห่งการสื่อสารแบบไร้พรมแดน สื่อเทคโนโลยีมีความสำคัญอย่างมากในการนำเข้ามาเป็นตัวช่วยเผยแพร่และการบริหารจัดการวัดในด้านต่างๆ ที่จะต้องให้ทันต่อยุคสมัย

3. เป้าหมายองค์กร ได้แก่ ประสิทธิผลที่เกิดจากการปฏิบัติภารกิจขององค์กร ประกอบด้วยหลัก 5 ศ ดังนี้ 1) ศูนย์กลางปกครองในระบอบประชาธิปไตย วัดจะต้องเป็นต้นแบบการพัฒนาอย่างยั่งยืน และมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้กลายเป็นชุมชนวิถีพุทธ สนับสนุนระบอบการปกครองระบอบประชาธิปไตย 2) ศูนย์กลางการพัฒนาภาวะผู้นำผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์ วัดจะต้องมีบทบาทที่สำคัญในการสร้างผู้นำชุมชนยุคใหม่ โดยผู้นำชุมชนนั้นจะต้องมีความรู้ควบคู่คุณธรรม เป็นทุนมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่จะมีส่วนสำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนให้ทัดเทียมนานาชาติ 3) ศูนย์กลางการเผยแผ่ศาสนาธรรมด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ วัดต้องเป็นสถานศึกษาแบบครบวงจร โดยบูรณาการการศึกษาธรรมะกับการศาสตร์อื่นๆ ที่จะเชื่อมโยงไปสู่การปฏิบัติเพื่อมรรคผลแก่ตนเองและสร้างประโยชน์ให้กับส่วนรวมได้ 4) ศูนย์กลางการสร้างสุขภาวะทางใจและอนามัยชุมชน วัดต้องเป็นสถานที่ปลดปล่อยประชาชนให้พ้นจากพันธนาการคือความทุกข์ เน้นวิธีการรักษาใจด้วยธรรมโอสธ และวัดจะต้องทำหน้าที่เป็นศูนย์อนามัยที่คอยรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรแผนโบราณ เน้นวิถีดำเนินชีวิตแบบธรรมชาติ 5) ศูนย์เฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง วัดต้องเป็นเขตปลอดอบายมุข โดยมีหน้าที่เฝ้าระวังสอดส่องความสงบเรียบร้อยภายในวัด มีการตรวจสอบบุคคลที่เข้ามาในวัด ปฏิเสธการจัดงานภายในวัดอันจะเป็นสาเหตุส่องสุเมโสอบายมุข และมีส่วนช่วยบรรณรงค์ให้ชุมชนลด ละ เลิกอบายมุขทั้งปวง

5.4 ข้อเสนอแนะ

กระบวนการจัดการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร นอกจากรูปแบบการบริหารจัดการแล้ว ในการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ควรมีกองหนุนสนับสนุน และ ส่งเสริมการดำเนินงานอื่นๆ ควบคู่กันไป เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินงาน การศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะแยกเป็น 3 หัวข้อ ดังนี้

5.4.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ควรปฏิรูประบบโครงสร้างของวัดทุกวัดให้มีรูปแบบที่ชัดเจนและเป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมด
2. ควรปรับปรุงนโยบายและแผนยุทธศาสตร์การบริหารงานคณะสงฆ์ทุกด้านเพื่อให้ทันต่อยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา
3. ควรประสานงานร่วมมือกับหน่วยงานและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเพื่อร่วมกันกำหนดนโยบายวางแผนพัฒนาวัดและแก้ไขปัญหาต่างๆ

5.4.2 ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. ควรใช้การบริหารแบบมีส่วนร่วม การกระจายอำนาจให้พระภิกษุสามเณรปฏิบัติหน้าที่ ให้มีพระวินัยธรและพระวินยาธิการควบคุมดูแลความประพฤติของพระภิกษุสามเณร
2. ควรพัฒนาภิกษุสามเณรภายในวัดในด้านความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัย พัฒนาวัดให้สะอาด สงบ ร่มรื่น เป็นศูนย์กลางชุมชนและแหล่งเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรม มีความสามารถในการจัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์ การเงิน และกิจการภายในวัด โดยเฉพาะเจ้าอาวาสต้องมีวิสัยทัศน์ในการบริหารและจัดการวัดเป็นอย่างดี
3. การบริหารจัดการวัดต้องมีความสอดคล้องกับพระธรรมวินัย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มติมหาเถรสมาคม และรัฐธรรมนูญแห่งประเทศไทย

5.4.3 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการบริหารจัดการวัดในเขตพื้นที่จังหวัดอื่นๆ อันเป็นภูมิภาคที่มีลักษณะทางกายภาพ ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีที่แตกต่างกัน เพื่อนำมาเปรียบเทียบความแตกต่างและความสอดคล้องซึ่งกันและกัน
2. ควรนำข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัยครั้งนี้ไปทดลองใช้เพื่อการบริหารจัดการวัดในเขตพื้นที่จังหวัดในภูมิภาคอื่นๆ โดยมีการติดตามประเมินผลว่ากระบวนการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์เกิดประสิทธิผลเป็นรูปธรรมมากน้อยเพียงใด
3. ควรมีการศึกษาวิจัยด้านการบริหารจัดการวัดในศาสนาอื่นๆ เพื่อศึกษารูปแบบโครงสร้างที่เหมาะสมของวัดแต่ละศาสนาว่ามีรูปแบบและโครงสร้างรวมถึงยุทธศาสตร์การบริหารงานจัดการวัดเช่นไร มีความสอดคล้องและความแตกต่างกับการบริหารจัดการวัดพุทธศาสนาอย่างไร เพื่อนำเอาจุดเด่นของแต่ละศาสนามาบูรณาการกับการบริหารจัดการวัดพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

GRAD VRU

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2525). **ประวัติ พระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1.** กรุงเทพฯ: กรมศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2527). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2535). **เข้าวัดพัฒนาตน.** กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.
- กรมการศาสนา. (2535). **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2538). **คู่มือการถวายความรู้แด่พระสังฆาธิการ.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2539). **คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2539). **หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์.** กรุงเทพฯ: เอพี
- กรมการศาสนา. (2540). **คู่มือวิทยากรอบรมพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2540). **ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็น ศูนย์กลางชุมชน.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2541). **วัดพัฒนา 41.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2542). **คู่มือการบริหารจัดการวัดฉบับย่อ.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2542). **ลานวัดลานใจลานกีฬา.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2545). **คู่มือการพัฒนาวัดอุทยานการศึกษาในวัดกิจกรรมลานวัดลานใจลาน กีฬา.** กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- กรมการศาสนา. (2551). **พระอารามหลวง เล่ม 1.** กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. (2531). **วัดของเรา.** กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- กรมศิลปากร. (2527). **วิวัฒนาการพุทธสถานไทย.** กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- กรุณาคุสลาสัย. (2515). **พบถิ่นอินเตียเล่ม 2.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กมลการ.
- กฤษฏา อานโพธิ์ทอง. (2553). **วัด:พุทธศาสนสถานเชิงทดลอง.** วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาวิชาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กัลยา สกุลแก้ว. (2532). **ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมทางการเรียน เจตคติต่อครูกับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน วิชาสังคมศึกษาของนักเรียนมัธยมศึกษา.** วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โกศล ช่อผกา. (2542). **พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวโลก.** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ไกรยุทธ ธีรตยาคีนันท์. (2532). **แก่นสารเศรษฐศาสตร์.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- คณะกรรมการดำเนินงานวัดวิถีพุทธเฉลิมพระเกียรติ 80 วัด. (2552). **วัดวิถีพุทธเฉลิมพระเกียรติ**. กรุงเทพฯ: โครงการสนับสนุนวัดเป็นศูนย์กลางสร้างสุขของชุมชน (วศช).
- คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง. (2551). **วินัยมุข ฉบับมาตรฐาน**. กรุงเทพฯ: เลียงเซียง.
- คณินนิตย์จันทร์บุตร. (2528). **การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรกพ.ศ.2477-2484**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คณินนิตย์จันทร์บุตร. (2530). **สถานะและบทบาทพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- คณินนิตย์จันทร์บุตร และสุพรรณจันทร์. (2545). **ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัดศึกษา เฉพาะกรณีวัดหนองป่าพงจังหวัดอุบลราชธานี**. กรุงเทพฯ: พริกหวานกราฟฟิค.
- จำนงค์ทองประเสริฐ. (2546). **การเสริมสร้างการเป็นนักบริหาร**. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด.
- จุมพลนิมพานิช. (2529). **องค์การและการจัดการ**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- เฉลิม รัตนทัศนีย์. (2539). **วิวัฒนาการศิลปะสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- เฉียบไทยยิ่ง. (2541). **ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็น ศูนย์กลางของชุมชนกรณีศึกษา: ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. รายงานการวิจัยกองแผนงานกรมการศาสนา.
- ชุกกาญจนประกร. (2509). **แบบของผู้นำ**. วารสารรัฐประศาสนศาสตร์. 9(2), 74-77.
- โชติ บดีรัฐ. (2555). **การบริหารงานของพระสังฆาธิการ ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 4 เพื่อความ มั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ณดา จันทร์สม. (2555). **การบริหารการเงินของวัดในประเทศไทย**. งานวิจัย สำนักวิจัยสถาบัน บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ณรงค์สินสวัสดิ์. (2521). **สังคมกับการปกครอง**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ตินปรัชญพฤทธิ์. (2527). **พฤติกรรมมนุษย์**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ตินปรัชญพฤทธิ์. (2535). **ศัพท์รัฐประศาสนศาสตร์**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ตินปรัชญพฤทธิ์. (2551). **รัฐศาสตร์ 60 ปี**. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีเปล่งวิทยา. (2530). **จิตวิทยาผู้นำ**. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.
- ทวีเขจรกุล. (2547). **บทบาทเจ้าอาวาสในการบริหารจัดการวัดในเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- ทองใบสุดชาวี. (2545). **ทฤษฎีองค์การ**. อุบลราชธานี: สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. (2543). **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สหยาบปลือกและการพิมพ์.
- ธิติมา พิทักษ์ไพรวรรณ. (2522). **ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ธงชัย สันติวงษ์ และชัยยศสันติวงษ์. (2542). **พฤติกรรมบุคคลในองค์การ**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

- ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ. (2540). **วิทยาการการบริหารสำหรับนักบริหารมืออาชีพในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ธงชัยสันติวงษ์. (2537). **การวางแผนเชิงกลยุทธ์**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ธงชัยสันติวงษ์. (2543). **องค์การและการบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ธีรโชติเกิดแก้ว. (2547). **พระพุทธศาสนากับปัญหาสังคม**. ปทุมธานี: สี่อตะวัน.
- นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง.(2556).**รูปแบบและหลักการของการปกครองในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- นนท์ธรรมสถิตย์. (2533). **พระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ: เอดีสัน.
- นภาพรณ พัทฒน์. (2545). **วิวัฒนาการโลกาภิวัตน์**. **กรุงเทพธุรกิจ**. 25(2), 7.
- น้อยลายครามและสุบรรณจันทบุตร. (2539). **การบริหารและการจัดการวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน.ใน**
กรมการศาสนาและสำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ. (บก.),หลักการบริหารและการจัดการ
วัดในยุคโลกาภิวัตน์. (หน้า 163-167). กรุงเทพฯ: มูลนิธิซีเมนต์ไทย.
- เนตรนภิศ นาควัชร และคนอื่นๆ. (2525).**วัดในกรุงเทพ การเปลี่ยนแปลงใน 200 ปี**. กรุงเทพฯ:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2555). **ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- บรรยงค์โตจันดา. (2539). **องค์การและการจัดการ**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.
- บุญชม ศรีสะอาด. (2546). **การวิจัยเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- บุญช่วยจันทร์เฮ้า. (2544). **พฤติกรรมกรรมการบริหารของเจ้าอาวาสที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานวัดในเขต**
การปกครองคณะสงฆ์จังหวัดกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บุญทัน ดอกไธสง. (2537). **การจัดองค์การ**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บุญยรัตน์โตทอง. (2537). **หลักการจัดการ**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- บุญร่วมเทียมจันทร์. (2546). **เจ้าอาวาสเจ้าพนักงานใครกำหนด?** กรุงเทพฯ: สามดีพรีนติ้งอิกวิป
เม้นท์.
- บุญเลิศเย็นคงคาและคนอื่นๆ. (2549). **การจัดการเชิงกลยุทธ์**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ:
BK การพิมพ์.
- บุญศรีพานะจิตต์และคนอื่นๆ. **ความสำเร็จในการปฏิบัติการกิจของวัด: กรณีศึกษาวัดสวนแก้ว**
อำเภอบางใหญ่จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประยูร ศรีประสาธน์.(2542).**รายงานการวิจัย เรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ในการ**
ดำเนินงานของคณะกรรมการการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา. ปทุมธานี:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ประภัสสร บุญประเสริฐ. (2542). **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ประเวศวะสี. (2539). **หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิซีเมนต์ไทย.
- ปรีชาช่างขวัญยืน. (2540). **ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: บริษัทสามัคคี
สาส์นจำกัด.

- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2537). **บทบาทของการวิจัย: การทำทนายทศวรรษใหม่**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปลื้ม โชติชูธยากร (2550). **คำบรรยายกฎหมายคณะสงฆ์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ผดุงศักดิ์ นรนิติผดุงการ. (2551). **กฎหมายที่ดิน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พงศ์สันต์ ศรีสมทรัพย์ และชลิตา ศรีมณี. (2531). **หลักการจัดการและการจัดการ**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ห.จ.ก. แสงจันทร์การพิมพ์.
- พนม พงษ์ไพบูลย์. (2538). **จารีกไวในพระศาสนาจารีกไวในการศึกษา**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- พระกวีวรรณ (จำนง ทองประเสริฐ). (2502). **วิชาศาสนา**. พระนคร: อาศรมศึกษา.
- พระครูปลัดสัมพิพัฑฒญาณาจารย์ (บุญช่วย สุขวโน). (2522). **คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: กิตติวรรณ.
- พระครูพิศาลบุญญาภินันท์จจาทร (รุกขชาติ). (2555). **ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ของพระสังฆาธิการตามความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชน ในอำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูสังฆรักษ์กฤษณ์ภูมิตถ์สมุโส. (2553). **ประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในเขตอำเภอลำลูกกาจังหวัดปทุมธานี**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดรรณิธมโม). (2550). **ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก**. พะเยา: หอวัฒนธรรมนิทัศน์วัดศรีโคมคำ.
- พระเทพดิลก (ระแบบฐิตญาโณ). (2539). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์คงคปญโญ). (2540). **การคณะสงฆ์และการพระศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพวิสุทธิเวที (ไสว สุจิตโต). (2532). **วิชาการเลขานุการตามแนวหลักสูตรแผนกศึกษอาบรมโรงเรียนพระสังฆาธิการ**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ประยูรวงศ์.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ปยุตโต) และระวีภาวิไล. (2532). **พุทธบริษัทกับพระธรรมวินัย**. กรุงเทพฯ: ปัญญา.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ปยุตโต). (2532). **การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ปยุตโต). (2532). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2541). **กรมการศาสนา: สู่ทศวรรษแห่งการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2546). **บทบาทของสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ชุดคำวัด**.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่.
- พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์คงคปญโญ). (2528). **การคณะสงฆ์และการพระศาสนา**. กรุงเทพฯ:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). **การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2541). **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
พุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 12.
กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 10.
กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมจำกัด.
- พระธรรมวรานายก (โสภาสนิรุตติเมธี). (2546). **ธรรมปริทัศน์ 46**. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมโสภณ (พื้น ปาสาทิโก). (2529). **แนวบรรยายอนาคาเรียนิยเล่มที่ 1**. กรุงเทพฯ: อำนาจ
การพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ปยุตโต). (2548). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**.
กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาชูศักดิ์น้อยสันเทียะ. (2545). **บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบทในภาคตะวันออกเฉียง
เหนือ**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระมหาถาวร ธีรจิตโต (จิตรกระเนตร). (2556). **บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน
โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ในอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาทองชัยบูรณพิสุทธิ์. (2546). **บทบาทวัดกับชุมชนเมืองในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร**.
วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระมหาธรรมรัตน์ ธรรมยาฤทธิ์. (2554). **ผลสัมฤทธิ์ของการบูรณาการหลักธรรมธปิไตยเพื่อ
ส่งเสริมหลักประชาธิปไตยโดยรัฐ บ้าน วัดและโรงเรียนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- พระมหาพรประสงค์พุทธจันทร์. (2552). **บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลาง
ของชุมชน**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระมหาเรืองศักดิ์ พิมพ์สกุล. (2545). **รูปแบบการบริหารวัดในทศวรรษหน้า**. วิทยานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา.

- พระมหาวิเชียรชาญณรงค์. (2547). **บทบาทพระสงฆ์ในการนำหลักธรรมมาใช้ทำกิจกรรมงานพัฒนาชุมชนเพื่อการลดเล็กลูกข่ายมุข:ศึกษากรณีพระครูศีลวราภรณ์ (เฉลิมฐิติสีโล).**วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระมหาศรณชัย มหาปัญญา. (2556). **การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์.** วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสนธยา ชมพู. **ยุทธศาสตร์การเผยแผ่ศาสนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ กรณีศึกษา: วัดธรรมกาย และวัดหนองป่าพง.** วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- พระมหาสมทรงสิรินธรและคนอื่นๆ. (2525). **บทบาทของวัดและพระสงฆ์ไทยในอนาคต.** กรุงเทพฯ: บริษัทเกล็ดไทยจำกัด.
- พระมหาเสริมชัย ชยมงคล. (2540). **การบริหารวัด.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธภวนาวิชาธรรมกาย.
- พระมหาอดุร สุทธิธนาโณ (เกตุทอง). (2555). **ศึกษาสุขภาพแบบองค์รวมวิถีพุทธในพระไตรปิฎก.** วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูรธมมจิตโต). (2539). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต) และเสฐียรพงษ์วรรณปก. (2536). **มติแห่งปัญญา.** กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบฐิตญาโณ). (2536). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบฐิตญาโณ). (2542). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมณี (ประยุทธ์ปยุตโต). (2525). **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ.** กรุงเทพฯ: คณะระดมธรรม.
- พระราชวรมณี (ประยุทธ์ปยุตโต). (2527). **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลดคิมทอง.
- พระราชวรมณี (ประยุทธ์ปยุตโต). (2528). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระวิสุทธภัทรธาดา (ประสิทธิ์พรหมรสี). (2547). **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์และกฎหมายเถรสมาคม.** กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระวิสุทธิโสภณ (สำรวม ปิยธมโม). (2543). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระศรีปริยัติโมลี (สมชัยกุลจิตโต). (2543). **การเมืองมิใช่เรื่องของสงฆ์.** กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์อจจาทโร). (2534). **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พล อาริยะชาติกุล. (2554). **การบริหารจัดการพื้นที่วัดเพื่อปล่อยเช่า**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สาขาวิชานวัตกรรมการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พลสันต์ โพธิ์ศรีทอง. (2538). **หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิซีเมนต์ไทย.
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2538). **วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิภพ กาญจนะ. (2542). **คู่มือการบริหารและการจัดการวัดฉบับย่อ**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- ไพบูลย์ เสี่ยงก้อง. (2544). **หลักการบริหารงานในวัด**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- ไพบูลย์ ช่างเรียน. (2532). **วัฒนธรรมการบริหาร**. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2526). **ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มาณี ไชยธีรานวัฒน์ศิริ. (2540). **บทบาทของพระสงฆ์ยุคโลกาภิวัตน์: กรณีศึกษาในภาคเหนือและภาคใต้**. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- มานพ พลไพรินทร์. (2531). **คู่มือการบริหารกิจการคณะสงฆ์**. กรุงเทพฯ: ชูติมาการพิมพ์.
- แม่ชีเนรัลขมา ศักดิ์ศิริสัมพันธ์. (2556). **พุทธวิธีการบริหารการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยุทธ ไกยวรรณ. (2545). **พื้นฐานการวิจัย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์.
- วันดี ยงชูยศ. (2539). **การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของวัดและมัสยิด**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วิจิต นันทสุวรรณ และจำนง แรกพินิจ. (2541). **บทบาทของชุมชนกับการศึกษารายงานการศึกษาวิจัยเสนอสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- วิจิต วงษ์วุฒิไกร, เจ้าพระยา. (2543). **ตำนานพระอารามและทำเนียบสมณศักดิ์**. พิมพ์เป็นที่ระลึกพระครูวรคณิสสรสิทธิการ (สิงห์ไชย สิริวณฺโณ). กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- วิเชียร อากาศฤกษ์ และสุนทร สุโภตะโยธิน. (2528). **ประวัติสมณศักดิ์และพัตยศ**. กรุงเทพฯ: ศรีอนันต์.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2545). **การบริหารเมืองหลวงและการบริหารท้องถิ่น: สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย**. กรุงเทพฯ: โพธิ์เพชร.

- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2546). **การบริหารและจัดการเทศบาลในยุคปฏิรูปการเมือง**. กรุงเทพฯ: โฟร์เฟซ.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2548). **การบริหารจัดการและการบริหารการพัฒนาขององค์กรตามรัฐธรรมนูญและหน่วยงานของรัฐ**. กรุงเทพฯ: นิติธรรม.
- ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคนอื่นๆ. (2539). **องค์การและการจัดการฉบับมาตรฐาน**. กรุงเทพฯ: ซีระฟิล์มและไซเท็กซ์จำกัด.
- ศุภวัฒน์ เกษมศรี. (2525). **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- สมคิด จิระทัศนกุล. (2545). **วัด: พุทธศาสนสถานสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมจิตร ทองประดับ. (2516). **คำอธิบายประมวลกฎหมายที่ดิน**. กรุงเทพฯ: บริษัทผดุงพิทยา.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2515). **ตำนานปกครองคณะสงฆ์**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: สามมิตร.
- สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ปุณณกมหาเถร). (2534). **คุณวัด.วารสารสุขุทัยธรรมาธิราช**. 4(1), 36-38.
- สมเด็จพระมหาธีรราชฆังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญญมหาเถร).(2540). **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- สมเด็จพระมหาธีรราชฆังคลาจารย์ (ช่วง วรปุญญมหาเถร).(2550). **วัดพัฒนา 50**. กรุงเทพฯ: กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2541). **พุทธประวัติเล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 53. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทวสา). (2465). **พระปฐมสมโพธิตอน 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ไท.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงการเมืองและสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. (2527). **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมพงศ์ เกษมสิน. (2514). **การบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: เกษมสุวรรณ.
- สมพงศ์ เกษมสิน. (2517). **การบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สมพงศ์ เกษมสิน. (2523). **การบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2528). **สังคมไทยแนวทวิวิจัยและพัฒนา**. กรุงเทพฯ: แพรววิทยา.
- สมาน รังสิโยภฤษณ์ และสุธี สุทธิสมบูรณ์. (2544). **หลักการบริหารเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2544). **บทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สำนักงานเจรจาการค้าพหุภาคี. (2542). *Globalization: The Past in Our Future*. วารสาร **เศรษฐกิจการพาณิชย์**. 29(3), 47
- สำนักงานเลขาธิการมหาเถรสมาคม. (2542). **คู่มือพระสังฆาธิการและพระวิทยากร**. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- สำนักงานศาสนสมบัติ สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2550). **คู่มือไวยาวัจกร**. กรุงเทพฯ: สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2523). **ราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 79 ตอนที่ 115 กฉบับพิเศษ 31 ธันวาคมพ.ศ. 2505**. กรุงเทพฯ: คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- สำนักส่งเสริมสุขภาพกรมอนามัยกระทรวงสาธารณสุข. (2547). **วัดส่งเสริมสุขภาพแนวคิดและการดำเนินงาน**. กรุงเทพฯ: สำนักส่งเสริมสุขภาพกรมอนามัยกระทรวงสาธารณสุข.
- สิริภัทร เกตุแก้ว. (2550). **การดำเนินงานเพื่อพิจารณาอนุญาตตั้งวัดทั่วประเทศ**. กรุงเทพฯ: พุทธศาสนา.
- สุจิตรา (อ่อนค้อม) รมณี. (2535). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ทวีวัฒน์ การพิมพ์.
- สุชาติ จักรพิสุทธิ์. (2547). **การศึกษาทางเลือกของชุมชน**. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย **ขอนแก่น**. 28(4), 21.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2506). **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: ครูสภาศึกษาพันธ์พานิช.
- สุนทร สุญตะโยธิน. (2540). **คู่มือสมณศักดิ์สำหรับผู้บริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ริงกรีอินเตอร์เนชั่นแนล.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง และคนอื่นๆ. (2527). **การประยุกต์หลักพุทธธรรมใช้ในการพัฒนาชาวชนบท**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัยฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมิตร สุวรรณ. (2554). **การกำหนดยุทธศาสตร์**. นครปฐม: บริษัทเพชรเกษมพรีนติ้งกรุ๊ปจำกัด.
- สุรพล พยอมแย้ม และคนอื่นๆ. (2534). **พระสงฆ์: บทบาททางจิตวิทยาชุมชน**. กรุงเทพฯ: คณะเภสัชศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุวิชัย ศุภรานนท์. (2549). **ยุทธศาสตร์การแข่งขัน**. กรุงเทพฯ: บริษัทซีเอ็ดยูเคชั่น จำกัด.
- เสฐียร พันธรังสี. (2549). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- เสนาะ ตีเยาว์. (2544). **หลักการบริหาร (แก้ไขปรับปรุงใหม่)**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แสง จันทร์งาม. (2548). **พระพุทธศาสนากับยุคโลกาภิวัตน์**. วารสาร **ปัญญา**. 12(41), 28.
- แสง อุดมศรี. (2547). **การปกครองคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- อคิน รพีพัฒน์. (2547). **การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา**. กรุงเทพฯ: ศูนย์การศึกษา นโยบายสาธารณสุข.
- อนันต์ เกตุวงศ์. (2523). **การบริหารการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- อภิชัยโพธิ์ ประสิทธิ์ศาสตร์. (2539). **พระพุทธศาสนamahayan**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อภิญา กังสนารักษ์. (2544). **รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมในองค์กรที่มีประสิทธิผลระดับคณะของสถาบันอุดมศึกษา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิญา ศรีศรีคอง. (2556). **รูปแบบการพัฒนาที่พึงประสงค์ตามแนวพุทธของผู้บริหารสตรีในมหาวิทยาลัยของรัฐ**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- อมร โสภณวิเชษฐ์วงศ์ และกวี อิศริวรรณ. (2539). **หนังสือเรียนสมบูรณ์แบบ ส 048 พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ภาคเรียนที่ 1**. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- อรุณ ศิริจานุสรณ์. (2555). การบริหารจัดการออกแบบและพัฒนาการสถาบันศาสนา. **วารสารวิชาการศิลปสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยนเรศวร**. 3(1), 32.
- เอนก อนุกุลบุตร และคนอื่นๆ. (2536). **แบบศึกษา-ทดสอบ สังคมศึกษา รายวิชา ส 048 พระพุทธศาสนา ชั้น ม. 4 ภาคเรียนที่ 1**. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.
- Capra, F. (1986). **The Concept of Paradigm and Paradigm Shift**. Boston: Houghton Mifflin.
- Certo, Samuel C. & Peter, J. Pal. (1991). **Strategic Management: Concept and Applications**. New York: McGraw-Hill.
- David, Fred R. (2000). **Strategic Management: Concept and Case**. New York: The Free Press.
- Denzin, N. (1970). **The Research Action in Sociology**. London: Butterworth.
- Edwin B. Flippo. (1966). **Management: A Behavioral Approach**. Boston: Allyn & Bacon.
- Fornaroff, A. (1980). **Community Involvement in Health System for Primary Health Care**. Geneva: World Health Organization.
- Guba, E.G. (1990). **Paradigm Dialog**. London: Sage.
- Herbert A. Simon. (1947). **Administrative Behavior**. New York: Macmillan.
- Hodge Billey J. & Herbert J. Johnson. (1970). **Management and Organization Behavior**. New York: John Willey & Sons.
- Ingersool, J. C. (1963). **The priest and the path: An analysis of the priest Role in a central Thai village**. Doctoral Dissertation. Cornell University.
- Jan Aart Scholte. (2000). **Globalization: A Critical Introduction**. London: Macmillan.
- John D. Millet. (1954). **Management in the Public Service**. New York: McGraw – Hill Book Company.
- Kirsch, A. T. (1976). **Phu Thai religious syncretism: A case study of Thai religion and society**. Doctoral Dissertation. Harvard University.
- Klansner, W. J. (1974). **Reflections in a log pond**. Bangkok: Suksit Siam.

- Koufman , H.F. (1949). **Participation Organized Activities in Selected Kentucky Localities.** Agricultural Experiment Station Bulletins. March.
- Krech D. Crutchfield & E.L. Ballachy. (1948). **Individual in Society.** Bombay: Tata Mcgraw – Hill.
- Kurt Lewin. (1944). **The Dynamic of Group Action.** Education Leadership.
- Morison, J. L., Renfro, W.L.,& Boucher, Wayne I. (1987).**Future Research and the strategic planning process: Implementations for Higher Education.** Washington: ASHE.
- Murry G. Ross,&Chaless E. Hendry. (1958). **Reading in Social Psychology.** 3rded. New York: Hendry Hall.
- Oakley, P. (1984). **Approaches To Participation In Rural Development.** Geneva:International Office.
- Ralph M. Stogdill. (1967). **Personal Factor Associated with Leadership Survey of Literature in leadership.** Maryland Penguin Books.
- Reeder, W.W. (1974). **Some Aspects of The Information Social Participation of Farm Families in New York State.** New York: Unpublished PhD Dissertation, Cornell University.
- United Nation. (1981). **Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Action and Nation Development.** New York: United Nation.
- Willaim J. Mclarney. (1964). **Management Training.** Illinios: B. Irwin.

ภาคผนวก

GRAD VRU

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

GRAD VRU

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

เรื่อง กระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

คำชี้แจง:

แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ใช้สำหรับสัมภาษณ์ พระสังฆาธิการระดับจังหวัดและผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา ได้แก่ เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส และคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา เพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการศึกษา ซึ่งท่านเหล่านี้เป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถ เป็นทรัพยากรบุคคลที่ทรงคุณค่าทางด้านการบริหาร เกี่ยวกับปัจจัยและการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ คำสัมภาษณ์ของท่านเหล่านี้จะเป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากและเป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จในการวิจัยครั้งนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์

1. สถานะปัจจุบัน

() พระ () คฤหัสถ์

2. อายุ

() ต่ำกว่า 35 ปี () 36 - 45 ปี
() 46 - 55 ปี () มากกว่า 55 ปี ขึ้นไป

3. วุฒิการศึกษาสามัญ

() ต่ำกว่าปริญญาตรี () ปริญญาตรี
() สูงกว่าปริญญาตรี

4. วุฒิการศึกษาทางธรรม

() ไม่มีวุฒิทางธรรม () นักธรรมชั้นตรี
() นักธรรมชั้นโท () นักธรรมชั้นเอก

5. วุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรม

() ไม่มีวุฒิเปรียญธรรม () เปรียญธรรม ประโยค 1 - 3
() เปรียญธรรม 4 - 6 ประโยค () เปรียญธรรม 7 - 9 ประโยค

ส่วนที่ 2 ใช้สัมภาษณ์พระสังฆาธิการระดับจังหวัดและผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

1. ปัจจัยพันธกิจของวัดเป็นอย่างไร

1.1 ศาสนสถาน

.....

.....

.....

.....

.....

1.2 ศาสนบุคคล

.....

.....

.....

.....

.....

1.3 ศาสนสมบัติ

.....

.....

.....

.....

.....

1.4 สิ่งแวดล้อมของวัด

.....

.....

.....

.....

.....

1.5 การปกครอง

.....

.....

.....

.....

.....

1.6 การจัดการศึกษา

.....

.....

.....

.....

1.7 การบริการสาธารณะ

.....

.....

.....

.....

1.8 การเผยแพร่สารสนเทศ

.....

.....

.....

.....

2. ปัจจัยการบริหารจัดการวัดเป็นอย่างไร

2.1 ด้านงบประมาณ

.....

.....

.....

.....

2.2 ระบบเทคโนโลยีสื่อสาร

.....

.....

.....

.....

2.3 ภาวะผู้นำที่เหมาะสม

.....

.....

.....

.....

.....

2.4 ชุมชนสัมพันธ์

.....

.....

.....

.....

.....

2.5 กฎข้อบังคับ

.....

.....

.....

.....

.....

3. กระบวนการจัดการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์เป็นอย่างไร

3.1 กระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

.....

.....

.....

.....

.....

3.2 กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์

.....

.....

.....

.....

.....

3.3 กระบวนการทัศน์การเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ

.....

.....

.....

.....

.....

3.4 กระบวนการทัศน์การสร้างสุขภาวะทางใจและอนามัยชุมชน

.....

.....

.....

.....

.....

3.5 กระบวนการทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง

.....

.....

.....

.....

.....

4. ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

.....

.....

ขอขอบพระคุณที่เมตตาให้สัมภาษณ์

สาธิต พนารี่

นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

ภาคผนวก ข
แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

GRAD VRU

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

เรื่อง กระบวนการจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

คำชี้แจง:

1. แบบสอบถามนี้ใช้ในการเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ซึ่งประกอบด้วยภิกษุสามเณร ข้าราชการในสำนักงานพระพุทธศาสนา และประชาชน คือ จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์กำหนดเป็นกระบวนการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ลักษณะของแบบสอบถามเป็นแบบมาตราส่วน (Rating Scale) 4 ระดับมีทั้งหมด 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 สถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 2 ประเด็นคำถามในการวิจัย มีทั้งหมด 18 ด้าน รวม 92 คำถาม

2. การตอบแบบสอบถามจะไม่มีผลกระทบใดๆ ต่อท่าน

3. โปรดตอบแบบสอบถามให้ครบทุกข้อ

ดังนั้นกรุณาตอบตามความรู้สึกและความเชื่อส่วนตัวของท่านโดยมิใช่เป็นความรู้สึกหรือความเชื่อของผู้อื่นหรือตามที่ผู้อื่นต้องการให้ท่านเชื่อ ตอบคำถามตามที่เป็นจริง ไม่ใช่ตามที่อาจเป็นจริงหรือน่าจะเป็นจริงได้โดยเลือกคำตอบที่ให้ไว้ว่าเป็นอิสระ ท่านจะพบว่า ข้อความบางข้อง่ายต่อการตอบในขณะที่บางข้อต้องการให้คิดมากขึ้น ถ้าท่านไม่แน่ใจ ให้เลือกตอบข้อที่ท่านคิดได้ทันทีที่เป็นเบื้องต้นตามสัญชาตญาณของท่าน คำตอบที่ต้องการคือคำตอบที่เป็นตัวแทนความรู้สึกหรือความเชื่อของท่านมากที่สุด และเป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จในการวิจัยครั้งนี้ จึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

สาธิต พนารี่

นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

ตอนที่ 1 สถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม

คำชี้แจง: โปรดเขียนเครื่องหมาย ✓ ลงในช่อง () หน้าข้อความตามสภาพที่แท้จริง

1. สถานภาพ

() พระภิกษุ () สามเณร

2. อายุ

() ต่ำกว่า 20 ปี () 20 - 30 ปี
 () 31 - 40 ปี () 41 - 50 ปี
 () 51 - 59 ปี () 60 ปีขึ้นไป

3. วุฒิการศึกษาสามัญ

() ต่ำกว่าปริญญาตรี () ปริญญาตรี
 () สูงกว่าปริญญาตรี

4. วุฒิการศึกษาทางธรรม

() ไม่มีวุฒิทางธรรม () นักธรรมชั้นตรี
 () นักธรรมชั้นโท () นักธรรมชั้นเอก

5. วุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรม

() ไม่มีวุฒิเปรียญธรรม () เปรียญธรรม ประโยค 1 - 3
 () เปรียญธรรม 4 - 6 ประโยค () เปรียญธรรม 7 - 9 ประโยค

ตอนที่ 2 ประเด็นคำถามในการวิจัย

คำชี้แจง: โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องตามความเห็นของท่าน

ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมากที่สุด	กำหนดให้	4	คะแนน
ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมากที่สุด	กำหนดให้	3	คะแนน
ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมากที่สุด	กำหนดให้	2	คะแนน
ระดับความคิดเห็นต่อการบริหารมากที่สุด	กำหนดให้	1	คะแนน

	ปัจจัยพันธกิจของวัด	ระดับการปฏิบัติ			
		1	2	3	4
ด้านศาสนสถาน					
1	จัดทำแผนผังวัดตามสภาพที่ดินภายในวัดเพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาวัด				
2	มีการวางแผนการก่อสร้างอาคารเสนาสนะ ภายในวัดให้เป็นระเบียบ มีสัดส่วนที่ชัดเจน และเพียงพอต่อการใช้สอย				
3	ควบคุมดูแลการก่อสร้างภายในวัด โดยส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทย มีแบบแปลนที่ควบคุมโดยวิศวกรก่อสร้างและได้รับอนุญาตจากคณะสงฆ์				
4	การจัดทำป้ายวัดเพื่อประชาสัมพันธ์วัดและบ่งบอกบริเวณของศาสนสถาน				
ด้านศาสนบุคคล					
5	กำหนดจำนวนและวางแผนหลักเกณฑ์คัดเลือกบุคคลที่เข้ามาบวช และภิกษุสามเณรรวมทั้งบุคคลที่อาศัยร่วมกันในวัด				
6	จัดสรรบุคลากรที่อยู่ในวัดให้เหมาะสมกับงานตามโครงสร้างของงานแต่ละแผนก				
7	พัฒนาภิกษุสามเณรในด้านความรู้ความเข้าใจพระธรรมวินัยและนำไปปฏิบัติอย่างถูกต้อง				
8	กำหนดเป้าหมายและระยะเวลาการทำงานของบุคลากรแต่ละแผนกอย่างชัดเจน				
9	มีการเอาใจใส่พระภิกษุสามเณรภายในวัดด้านโภชนาการและสุขภาพอนามัยเป็นอย่างดี				
10	มีกฎระเบียบสำหรับปฏิบัติและมาตรการลงโทษพระภิกษุสามเณรที่ทำผิดวินัยอย่างเคร่งครัด				
ด้านศาสนสมบัติ					
11	กำกับดูแลและจัดการศาสนสมบัติของวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย และมีความมั่นคงแข็งแรง				
12	จัดการศาสนสมบัติให้เป็นไปตามกฎกระทรวงและพระธรรมวินัย				
13	จัดเก็บศาสนสมบัติที่สำคัญให้เป็นหมวดหมู่ในรูปพิพธิภัณฑ์				
14	ลงทะเบียนทรัพย์สินของวัดไว้เป็นหลักฐาน				
15	การจัดสรรที่ดินว่างเปล่าของวัดให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณะ				
ด้านสิ่งแวดล้อมของวัด					
16	สร้างวัดให้เป็นสวนป่าอันรื่นรมย์ปราศจากสิ่งก่อสร้างที่เป็นมลภาวะ				

	ปัจจัยพันธกิจของวัด	ระดับการปฏิบัติ			
		1	2	3	4
ด้านสิ่งแวดล้อมของวัด (ต่อ)					
17	พัฒนาวัดให้สะอาด สงบ ร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม				
18	กำหนดบริเวณวัดให้เป็นเขตอภัยทานเพื่อสร้างความสมดุลให้กับสรรพสัตว์				
19	ปรับภูมิทัศน์ของวัดให้เป็นปฏิรูปเทศศุนย์กลางความสะอาดทุกด้าน				
20	มีระบบจัดการขยะมูลฝอยอย่างถูกวิธีไม่สร้างมลพิษในอากาศ				
21	สถานที่สำหรับประกอบกิจของสงฆ์ควรตั้งอยู่ในที่ที่ปราศจากมลภาวะ				
22	ใช้ทรัพยากรภายในวัดที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างคุ้มค่าให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม				
ด้านการปกครอง					
23	ภายในวัดมีเจ้าอาวาสเป็นผู้ปกครองโดยยึดหลักธรรมาธิปไตยในการปกครอง				
24	กระจายอำนาจในการบังคับบัญชาตามลำดับชั้น ไม่รวมศูนย์อำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียว				
25	จัดระเบียบการบริหารคณะสงฆ์โดยมุ่งเน้นการบริหารแบบมีส่วนร่วม				
26	เปิดโอกาสให้พระภิกษุและสามเณรร่วมกันกำหนดนโยบายในการปกครองในวัดอย่างชัดเจน				
27	ปกครองดูแลผู้ใต้บังคับบัญชาโดยใช้หลักการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม				
28	สามารถระงับความขัดแย้ง (อิทธิกรม) ที่เกิดขึ้นได้อย่างเที่ยงธรรม				
ด้านการจัดการศึกษา					
29	จัดศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีเพื่อการศึกษาเกี่ยวกับพุทธประวัติ				
30	จัดการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ทั้งแผนกธรรม บาลี และแผนกสามัญ				
31	จัดศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ให้แก่พุทธศาสนิกชนทั้งภายในและนอกวัด				
32	ประสานงานกับหน่วยงานราชการเพื่อส่งเสริมการฝึกอบรมด้านอาชีพกับชุมชน				
33	มีการประเมินประสิทธิภาพการศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์ทั้งแผนกธรรม บาลี และแผนกสามัญ				

	ปัจจัยพันธกิจของวัด	ระดับการปฏิบัติ			
		1	2	3	4
ด้านการจัดการศึกษา (ต่อ)					
34	ฝึกอบรมพระภิกษุสามเณรที่ทำหน้าที่ครูผู้สอนให้มีความรู้ทักษะในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน				
35	จัดให้มีห้องสมุดภายในวัดเพื่อการค้นคว้าแก่พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป				
36	ส่งเสริมทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร และเยาวชนเพื่อศึกษาต่อไปโดยพิจารณาจากพฤติกรรมและสภาพความเป็นอยู่				
ด้านการบริการสาธารณะ					
37	จัดสิ่งอำนวยความสะดวกภายในวัดให้กับประชาชนที่มาทำบุญและปฏิบัติธรรม เช่น ประปา สุขาภิบาล ถนนสัญจร เป็นต้น				
38	บูรณปฏิสังขรณ์สิ่งก่อสร้างภายในวัดที่ชำรุดทรุดโทรมเพื่อรองรับการเข้ารับบริการบริการของประชาชน				
39	เข้าไปมีส่วนร่วมในการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับชุมชน				
40	เข้าไปมีส่วนในการบรรเทาทุกข์ให้กับชุมชนในคราวเกิดภัยต่างๆ โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางที่พึ่งพิงอาศัย				
41	ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเพื่อจัดหางบประมาณในการพัฒนาวัดและชุมชน				
ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม					
42	จัดตั้งองค์กรเผยแผ่พระพุทธศาสนาขึ้นเพื่อเอกภาพในการดำเนินงาน				
43	กำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องครอบคลุมทุกระดับและเหมาะสมกับเป้าหมาย				
44	ส่งการจัดกิจกรรมการให้ความรู้ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยหน่วยงานและชุมชน				
45	จัดกิจกรรมเพื่อต่อต้านสิ่งเสพติดโดยใช้หลักธรรมเป็นเครื่องนำปฏิบัติ				
46	พัฒนาบุคลากร สื่อ และเครือข่ายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยหน่วยงานและชุมชน				
47	สนับสนุนส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ความสามารถด้านการเผยแผ่ได้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังต่างประเทศ				
48	อบรมสั่งสอนให้ประชาชนมีเหตุผลเล็งงภายในไสยศาสตร์				

	ปัจจัยการบริหารจัดการวัด	ระดับการปฏิบัติ			
		1	2	3	4
ด้านงบประมาณ					
49	จัดตั้งมูลนิธิเพื่อการพระศาสนา เพื่อพัฒนาชุมชน รวมทั้งจัดการเงินผลประโยชน์และเงินการกุศลของวัดอย่างมีระบบ				
50	จัดทำรายงานสภาวะทางการเงิน งบประมาณประจำวัน เดือน ปี อย่างมีระบบและมีความโปร่งใสโดยมีคณะกรรมการตรวจสอบการเงินของวัด				
51	มีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆเพื่อหางบประมาณในการจัดกิจกรรมของวัดเพื่อชุมชน				
52	ใช้งบประมาณของวัดอย่างคุ้มค่าในการจัดกิจกรรมต่างๆโดยคำนึงถึงความประหยัดสุดและประโยชน์สูง				
53	จัดหาทุนการศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้สำหรับพระภิกษุสามเณรภายในวัด				
54	ส่งเสริมเงินทุนแก่ประชาชนในรูปสหกรณ์โดยมีคณะกรรมการวัดเป็นผู้บริหารและมีพระภิกษุให้การสนับสนุน				
ด้านระบบเทคโนโลยีสื่อสาร					
55	ควรมีการนำเอาเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เป็นสื่อช่วยในการบริหารจัดการวัด				
56	ควรมีระบบการบริหารจัดการทางไกล ผ่านสื่อทางไกล เช่น โทรศัพท์ วิทยุ เป็นต้น				
57	ควรมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารและกิจกรรมของวัดโดยผ่านสื่อมวลชนและเทคโนโลยีสารสนเทศ				
58	ควรมีห้องโสตทัศนศึกษาการบริหารจัดการ ที่มีระบบอินเตอร์เน็ต ให้คณะสงฆ์สืบค้นความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการบริหารจัดการได้				
59	ควรติดตั้งอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ภายในวัดเพื่อความสะดวกในการดำเนินของวัด				
ด้านชุมชนสัมพันธ์					
60	มีการแต่งตั้งคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิให้เป็นไวยาวัจกรประจำวัด				
61	มีการแต่งตั้งประชาชนผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญในด้านต่างๆ ให้เป็นคณะกรรมการวัด				
62	มีการประชุมอยู่เป็นประจำโดยเปิดโอกาสให้ตัวแทนภาคประชาชนได้แสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกิจกรรมของวัด				
63	เป็นตัวแทนฝ่ายสงฆ์ในการประชุมร่วมกับชุมชน				
64	สร้างความสามัคคีปรองดองระหว่างวัดกับชุมชน				

ปัจจัยการบริหารจัดการวัด		ระดับการปฏิบัติ			
		1	2	3	4
ด้านชุมชนสัมพันธ์ (ต่อ)					
65	ประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในวันสำคัญของศาสนาและของชาติ				
66	คอยระงับข้อพิพาทและสร้างความสัมพันธ์อันดีงามให้กับชุมชน				
67	จัดกิจกรรมที่สำคัญและมีประโยชน์ทั้งต่อวัดและชุมชนเท่านั้น				
ด้านภาวะผู้นำที่เหมาะสม					
68	เจ้าอาวาสควรมีภาวะผู้นำและวิสัยทัศน์ในการบริหาร				
69	ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในสังคมอย่างยุติธรรม				
70	สามารถวิเคราะห์งานและปฏิบัติงานตามลำดับขั้นตอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ				
71	เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และประชาชนทั่วไป				
ด้านกฎข้อบังคับ					
72	ยึดถือพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไข พ.ศ. 2535 เป็นสำคัญ				
73	ปฏิบัติตามกฎและระเบียบเพิ่มเติมของมหาเถรสมาคม				
74	ออกกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย				
75	บริหารกิจการคณะสงฆ์โดยไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ				
76	มีการสอบสวนและไต่สวนสงฆ์ผู้กระทำความผิดพระวินัยตามกระบวนการยุติธรรมของคณะสงฆ์				
77	ให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมืองในการตรวจสอบความเรียบร้อยภายในวัด				
กระบวนการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์		ระดับการปฏิบัติ			
		1	2	3	4
กระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย					
78	ทำวัดให้เป็นมหาวิทยาลัยประชาธิปไตย ศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง				
79	เน้นหลักของการมีส่วนร่วมและเสียงข้างมาก โดยมีธรรมะเป็นมโนทัศน์				
80	ทำวัดให้เป็นสโมสรของชาวบ้านโดยสร้างเครือข่ายสัมพันธ์กับโรงเรียนและหน่วยงานภาครัฐ (รัฐ บวร)				
กระบวนการพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์					
81	มีจิตสาธารณะ มีความรับผิดชอบ อุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม				

	กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์	ระดับการปฏิบัติ			
		1	2	3	4
กระบวนทัศน์การพัฒนาภาวะผู้นำชุมชนยุคโลกาภิวัตน์ (ต่อ)					
82	เป็นนักปราชญ์ มีความรู้ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีคุณธรรมและจริยธรรมในการปกครองดูแลวัด				
83	เป็นนิติบริกรใกล้เคียงข้อพิพาทให้กับประชาชน คอยให้ความรู้เรื่องการเมืองและสร้างความสมานฉันท์ให้กับประชาชน				
กระบวนทัศน์การเผยแพร่ธรรมะด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ					
84	ทำวัดให้เป็นสถานศึกษาแบบครบวงจรทั้งในระบบและนอกระบบตลอดจนการศึกษาตลอดชีวิต				
85	ทำวัดให้เป็นวิเวกสถานมีความสัปปายะทุกด้านเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม				
86	จัดนิทรรศการในวันสำคัญของชาติและศาสนาและจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับวันสำคัญต่างๆ เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้กับประชาชน				
กระบวนทัศน์การสร้างสุขภาวะทางใจและอนามัยชุมชน					
87	ทำวัดให้เป็นศูนย์ปรึกษาปัญหาชีวิตช่วยฟื้นฟูผู้ป่วยทางใจ รักษาสุขภาพทางใจด้วยธรรมโอสถ				
88	สร้างเครือข่ายกับโรงพยาบาลเพื่อจัดตั้งอนามัยชุมชนภายในวัด ทำวัดให้เป็นคลินิกเวชภัณฑ์แพทย์แผนโบราณ				
89	ทำวัดให้เป็นศูนย์ส่งเสริมการใช้ชีวิตกับธรรมชาติ และบริโภคผักสมุนไพรเพื่อบำบัดโรคร้ายต่างๆ				
กระบวนทัศน์การเฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง					
90	ทำวัดให้เป็นสถานที่สีขาวปลอดอบายมุขทั้งปวง				
91	ทำวัดให้เป็นสถานที่จัดกิจกรรมให้ความรู้แก่เยาวชน เพื่อป้องกันและแก้ไขสิ่งเสพติดอันเป็นโทษโดยใช้หลักธรรมเป็นเครื่องนำชีวิต				
92	ปฏิเสธการจัดงานมหรสพที่มีการเล่นเบี่ยงเบนไปในทางการพนันอันทำจิตให้ลุ่มหลงเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน				

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ค
แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม

GRAD VRU

แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม
เรื่อง ข้อเสนอแนะปรับปรุงกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์
ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร

คำชี้แจง:

แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ใช้สำหรับการสนทนากลุ่ม พระสังฆาธิการระดับจังหวัดและผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนา ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการกำกับดูแลวัด ได้แก่ รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด พระนักเผยแผ่ประจำจังหวัด พระวินยาธิการประจำจังหวัด ผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้บังคับการสถานีตำรวจภูธรจังหวัด และสรรพากรพื้นที่จังหวัด เพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการศึกษา ซึ่งท่านเหล่านี้เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ เป็นทรัพยากรบุคคลที่ทรงคุณค่าทางด้านการบริหาร คำสัมภาษณ์ของท่านเหล่านี้จะเป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมากและเป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จในการวิจัยครั้งนี้

แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม

ท่านมีการมีข้อเสนอแนะปรับปรุงปัจจัยที่มีผลต่อกระบวนการบริหารจัดการวัดยุคโลกาภิวัตน์ในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตรอย่างไรในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะด้านการปกครอง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. ข้อเสนอแนะด้านงบประมาณ

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. ข้อเสนอแนะด้านการจัดการศึกษา

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. ข้อเสนอแนะด้านกฎข้อบังคับ

.....

.....

.....

.....

.....

5. ข้อเสนอแนะด้านการเผยแพร่สารสนเทศ

.....

.....

.....

.....

.....

ขอขอบพระคุณที่เมตตาเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม
สาริต พนารี

นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

GRAD VRU

ภาคผนวก ง
แบบขอความอนุเคราะห์เพื่อเก็บข้อมูล

GRAD VRU

ที่ พิเศษ/๒๕๕๖

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ในพระบรมราชูปถัมภ์
ปณจ. ประตุน้ำพระอินทร์
จ. ปทุมธานี ๑๓๑๘๐

๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๖

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลสำหรับการวิจัย
การบ่มัสการ เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์

ด้วย พระมหาสาธิต พนาริ นักศึกษาปริญญาเอก รหัสนักศึกษา ๕๔B๗๓๓๓๐๑๑๐ หลักสูตร
รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรม
ราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี หมายเลขโทรศัพท์มือถือ ๐๘๘-๑๕๙๐-๗๙๙ ซึ่งอยู่ในระหว่างการทำวิทยานิพนธ์
เรื่อง “กระบวนการพัฒนาใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์” โดยมี ศาสตราจารย์ ดร. บุญทัน ดอกไธสง
เป็นประธานควบคุมวิทยานิพนธ์

หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต จึงขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลโดยแจก
แบบสอบถามสำหรับนักศึกษาดังกล่าวข้างต้น ในหน่วยงานของท่านและขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

การบ่มัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(ศาสตราจารย์ ดร. บุญทัน ดอกไธสง)

ประธานกรรมการบริหารหลักสูตร
รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตและมหาบัณฑิต

โครงการหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์
โทรศัพท์ ๐๒ ๕๒๙ ๔๐๔๖ ต่อ ๔๐๗
โทรสาร ๐๒ ๕๒๙ ๔๐๔๖ ต่อ ๔๐๘

ที่ พิเศษ/๒๕๕๖

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ในพระบรมราชูปถัมภ์
ปณจ. ประตุน้ำพระอินทร์
จ. ปทุมธานี ๑๓๑๘๐

๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๖

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลสำหรับการวิจัย
การบ่มัสดการ เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร

ด้วย พระมหาสาธิต พนาริ นักศึกษาปริญญาเอก รหัสนักศึกษา ๕๔๒๗๓๓๓๐๑๑๐ หลักสูตร
รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรม
ราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี หมายเลขโทรศัพท์มือถือ ๐๘๘-๑๕๙๐-๗๙๙ ซึ่งอยู่ในการทำวิทยานิพนธ์
เรื่อง “กระบวนการทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์” โดยมี ศาสตราจารย์ ดร. บุญทัน ดอกไธสง
เป็นประธานควบคุมวิทยานิพนธ์

หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต จึงขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลโดยแจก
แบบสอบถามสำหรับนักศึกษาดังกล่าวข้างต้น ในหน่วยงานของท่านและขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

การบ่มัสดการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(ศาสตราจารย์ ดร. บุญทัน ดอกไธสง)

ประธานกรรมการบริหารหลักสูตร

รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตและมหาบัณฑิต

โครงการหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์
โทรศัพท์ ๐๒ ๕๒๙ ๔๐๔๖ ต่อ ๔๐๗
โทรสาร ๐๒ ๕๒๙ ๔๐๔๖ ต่อ ๔๐๘

ที่ พิเศษ/๒๕๕๖

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ในพระบรมราชูปถัมภ์
ปณจ. ประตุน้ำพระอินทร์
จ. ปทุมธานี ๑๓๑๘๐

๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลสำหรับการวิจัย

เรียน ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์

ด้วย พระมหาสาธิต พนารี่ นักศึกษาปริญญาเอก รหัสนักศึกษา ๕๔B๗๓๓๓๐๑๑๐ หลักสูตร
รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรม
ราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี หมายเลขโทรศัพท์มือถือ ๐๘๘-๑๕๙๐-๗๙๙ ซึ่งอยู่ในระหว่างการทำวิทยานิพนธ์
เรื่อง “กระบวนการพัฒนาใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์” โดยมี ศาสตราจารย์ ดร. บุญทัน ดอกไธสง
เป็นประธานควบคุมวิทยานิพนธ์

หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต จึงขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลโดยแจก
แบบสอบถามสำหรับนักศึกษาดังกล่าวข้างต้น ในหน่วยงานของท่าน และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

ขอแสดงความนับถือ

(ศาสตราจารย์ ดร. บุญทัน ดอกไธสง)

ประธานกรรมการบริหารหลักสูตร

รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตและมหาบัณฑิต

โครงการหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์
โทรศัพท์ ๐๒ ๕๒๙ ๔๐๔๖ ต่อ ๔๐๗
โทรสาร ๐๒ ๕๒๙ ๔๐๔๖ ต่อ ๔๐๘

ที่ พิเศษ/๒๕๕๖

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
ในพระบรมราชูปถัมภ์
ปณจ. ประตุน้ำพระอินทร์
จ. ปทุมธานี ๑๓๑๘๐

๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๖

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลสำหรับการวิจัย
เรียน ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร

ด้วย พระมหาสาธิต พนารี นักศึกษาปริญญาเอก รหัสนักศึกษา ๕๔B๗๓๓๓๐๑๑๐ หลักสูตร
รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรม
ราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี หมายเลขโทรศัพท์มือถือ ๐๘๘-๑๕๙๐-๗๙๙ ซึ่งอยู่ในระหว่างการทำวิทยานิพนธ์
เรื่อง “กระบวนการทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์” โดยมี ศาสตราจารย์ ดร. บุญทัน ดอกโรส
เป็นประธานควบคุมวิทยานิพนธ์

หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต จึงขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลโดยแจก
แบบสอบถามสำหรับนักศึกษาดังกล่าวข้างต้น ในหน่วยงานของท่าน และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

ขอแสดงความนับถือ

(ศาสตราจารย์ ดร. บุญทัน ดอกโรส)

ประธานกรรมการบริหารหลักสูตร

รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตและมหาบัณฑิต

โครงการหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์
โทรศัพท์ ๐๒ ๕๒๙ ๔๐๔๖ ต่อ ๔๐๗
โทรสาร ๐๒ ๕๒๙ ๔๐๔๖ ต่อ ๔๐๘

ภาคผนวก ง
รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

GRAD VRU

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

1	พระเทพปริยัติเมธี	เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์วัดนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์
2	พระอมรเมธี	รองเจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์
3	พระครูนิวริฐศีลขันธุ์	เจ้าคณะอำเภอแม่วงก์ วัดมฤคทายวันจังหวัดนครสวรรค์
4	พระศรีสุทธิพงศ์	เจ้าคณะอำเภอลาดยาว วัดศรีสุธรรมาราม จังหวัดนครสวรรค์
5	พระครูนิภาธรรมวงศ์	รองเจ้าคณะอำเภอพยุหะคีรี วัดเขาทอง จังหวัดนครสวรรค์
6	พระมหาประเสริฐ ปุณณสิริ	รองเจ้าคณะอำเภอชุมแสง วัดทับกฤชกลาง จังหวัดนครสวรรค์
7	พระครูนิวริฐธรรมขันธุ์	เจ้าคณะตำบลวัดจันเสน วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์
8	พระมหานที สุโขโต	เจ้าคณะตำบลตากฟ้า วัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์
9	พระโสภณวารากรณ์	เจ้าอาวาสวัดวรนาถบรรพต จังหวัดนครสวรรค์
10	พระทีฆทัตถ์สนุนีวงศ์	เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร
11	พระมหาจันทราวุฒิ วชิรเมธี	รองเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร วัดตะพานหิน จังหวัดพิจิตร
12	พระเมธีธรรมประนาท	เจ้าคณะอำเภอเมือง วัดท่าหลวง จังหวัดพิจิตร
13	พระครูสิริสุตโสภณ	เจ้าคณะอำเภอดงเจริญ วัดสำนักขุนเณร จังหวัดพิจิตร
14	พระครูวิบูลย์ธรรมมาภรณ์	รองเจ้าคณะอำเภอโพธิ์ประทับช้างวัดโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร
15	พระครูศรีปริยัติวิฑูร	รองเจ้าคณะอำเภอสามง่าม วัดกำแพงดิน จังหวัดพิจิตร
16	พระครูวิมลธรรมประสิทธิ์	เจ้าคณะตำบลดงป่าคำ-ดงกลาง วัดเขารูปช้าง จังหวัดพิจิตร
17	พระมหาประจักษ์ อภาภโร	เจ้าคณะตำบลท้ายน้ำ วัดปากน้ำ จังหวัดพิจิตร
18	พระครูพิพิธธรรมเวทย์	เจ้าอาวาสวัดชะมั่งวัดชะมั่ง จังหวัดพิจิตร
19	นายสุวัฒน์ แจ่มจิตร	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์
20	นางทัศนิกา แก้วเหมือน	หัวหน้ากลุ่มอำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์
21	นางสาวญาณิศาเพ็ชรสัมฤทธิ์	หัวหน้ากลุ่มส่งเสริมฯ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์
22	นายมงคลชัย ศรีสะอาด	นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์
23	นายวันเฉลิม ฮกขุน	นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์
24	นางสาวนิกรรดา ชันระรัตน์	นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครสวรรค์
25	นายเดชา ก่อเกิด	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพิจิตร

- 26 นายสุรเชษฐ์ ตั้งสุวรรณเจริญ หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนศึกษาสำนักงานพระพุทธศาสนา
จังหวัดพิจิตร
- 27 นางสาวอนันญา เจียมศรีพงษ์ นักวิชาการศาสนาชำนาญพิเศษ สำนักงานพระพุทธศาสนา
จังหวัดพิจิตร
- 28 นางศันสนีย์ นิ่มนวล หัวหน้ากลุ่มพุทธศาสนสถานสำนักงานพระพุทธศาสนา
จังหวัดพิจิตร
- 29 นายวสันต์ สังข์ศิลป์ นักวิชาการศาสนาชำนาญการสำนักงานพระพุทธศาสนา
จังหวัดพิจิตร
- 30 นางพรนภา ชวงไกล นักวิชาการศาสนาชำนาญการสำนักงานพระพุทธศาสนา
จังหวัดพิจิตร

GRAD VRU

ภาคผนวก ฉ
รายชื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม

GRAD VRU

รายชื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม

1	พระราชปัญญาเวที	รองเจ้าคณะภาค 4
2	พระเทพปริยัติเมธี	เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์
3	พระทีฆทัสสนีวงศ์	เจ้าคณะจังหวัดพิจิตร
4	นายชัยโรจน์ มีแดง	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครสวรรค์
5	นายสุรชัย ชันอาสา	ผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตร
6	พระราชพรหมจารีย์	พระนักเผยแผ่จังหวัดนครสวรรค์
7	พระพิศาลญาณวงศ์	พระนักเผยแผ่จังหวัดพิจิตร
8	พระครูนิยามกิจจานุกิจ	พระวินยาธิการประจำจังหวัดนครสวรรค์
9	พระเมธีธรรมประนาท	พระวินยาธิการประจำจังหวัดพิจิตร
10	พล.ต.ต. สืบศักดิ์ ชวาลวิวัฒน์	ผบก.ภ.จว. นครสวรรค์
11	พล.ต.ต.กฤษณะ ศิริปิยะวัฒน์	ผบก.ภ.จว. พิจิตร
12	นายวิเชียรใจผาสุข	สรรพากรเขตพื้นที่นครสวรรค์
13	นายมณฑล รอยตระกูล	สรรพากรเขตพื้นที่พิจิตร

GRAD VRU

ภาคผนวก จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

GRAD VRU

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

1. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 เป็นหลักโดยใช้ระบบย่อคำ ดังต่อไปนี้

พระสุตตันตปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	=	วินยปิฎก	ภิกขุวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ. (ไทย)	=	วินยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสก (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฎฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธัมมบท (ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน (ภาษาไทย)

2. การระบุเลขหมายพระไตรปิฎก

ในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 เป็นหลักการอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ขุ.ธ. (ไทย) 25/321-322/133 หมายความว่า ระบุถึง สุตตันตปิฎกขุททกนิกาย ธรรมบท ฉบับภาษาไทย พระไตรปิฎก เล่มที่ 25 ข้อที่ 321-322 หน้าที่ 133 เป็นต้น

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ -นามสกุล	สาธิต พนารี่
วัน เดือน ปี ที่เกิด	24 พฤษภาคม 2530
สถานที่เกิด	จังหวัดนครสวรรค์
ที่อยู่ปัจจุบัน	76 หมู่ 1 ตำบลตากฟ้า อำเภอดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2552	ปริญญาบัตรเปรียญธรรม 9 ประโยค (ขณะเป็นสามเณร) สำนักศาสนศึกษาวัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์
พ.ศ. 2553	พุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยม) สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2554	พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. 2550-2556	ครูสอนนักเรียนบาลี สำนักศาสนศึกษาวัดตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	ครูสอนบาลี
ที่ทำงานปัจจุบัน	วัดตากฟ้า พระอารามหลวง จังหวัดนครสวรรค์
รางวัลหรือทุนการศึกษาที่ได้รับ	ทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยระดับปริญญาตรี ทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยสำหรับผู้สอบได้ บาลีชั้นประโยค ป.ธ. 6 พ.ศ. 2549 ทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยสำหรับผู้สอบได้ บาลีชั้นประโยค ป.ธ. 8 พ.ศ. 2551 รางวัลวิทยานิพนธ์ดีเด่นระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2554